غۇلام ئۆمەر

باباۋاندىگى كوچىلىخان

(3)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

باباۋاندىكى گۈلخان

نەشرىياتى خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-08202-8

ISBN 7-228-08202-8

9 787228 082025 >

غۇلام ئۆمەر

باباۋاندىگى كوچلىخان

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

野火/吾拉木·吾买尔著. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2003.8

ISBN 7—228—08202—8

Ⅰ.野… Ⅱ.吾… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 067330 号

责任编辑：依明江·艾木都拉

责任校对：热娜·阿不里米提
祖来哈·艾则孜

封面设计：艾克拜尔·萨力

野火(3) （维吾尔文）

（历史长篇小说）

吾拉木·吾买尔 著

新疆人民出版社出版

（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编：830001）

新疆新华书店发行

乌鲁木齐市大金马印务有限公司印刷

850×1168 毫米 32 开本 13 印张 2 插页

2003 年 8 月第 1 次印刷 2003 年 8 月第 1 版

ISBN 7—228—08202—8 总定价：60.50 元

ئۈچىنچى قىسىم

ياش بىلەن
نەمدەلگەن تۇپراق

بىرىنچى باب

تىرىشىش، تەلەپكار كىشىنى بەخت مەنزىلىگە يەتكۈزىدۇ. جەددى جەھەت بايقاۋانىنى كەزمەك، مەقسەت جامالىنى كۆرۈشكە سەۋەب بولىدۇ. مۇشەققەت تۈلپارغا مىنمەي تۇرۇپ مەنىپەئەت ھوسۇلىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ.

ــ«كەلىلە ۋە دىمىنە»دىن.

1

غەربىي شىمال تەرەپتىكى دەريا باغرىدىن غۇر ـ غۇر شامال سوقاتتى. بەزەن مۇزدەك سوغۇق شامال يۈزلەرنى چېقىپ ئۆتسە، بەزىدە ئىسسىق شامال پەيدا بولۇپمۇ قالاتتى. باشباھار كۈنلىرىنىڭ باشلىنىدىغان ۋاقتىدىكى بۇنداق شامالنى «توك كۆتۈرىدۇ» دەيىشەتتى. قار ئاستىدا قىش بويى ياتقان بۇغداي ئېتىزلىرى ئەمدى رۇخسارىنى ئاچقان بولۇپ، ئىللىشقا باشلىغان باھار ئاپتۇنغا ئۆزىنى قاقلاپ تىپ ـ تىنچ سوزۇلۇپ يېتىشاتتى. قاردىن ۋە مۇزدىن پۈتۈنلەي ئادالانغان ئېتىزلار يېڭى ئاچقان بوزدەك تاپ ـ تاقىر ھەم غېرىپسىنىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى. كۆزگى بۇغداينىڭ بۇلتۇر يەر ئۈستىگە كۆتۈرۈلۈپ چىققان مايسىسى قىشچە ئۈشۈپ، سارغىيىپ، تۇپراقتا چاپلىشىپ قالغان، تېخى قايتىدىن كۆكەرمىگەندى، ئېتىزلارنىڭ ئۈستىدىكى نېپىز بىر قەۋەت تۇپراق تەركىبىدىكى سۇيى پارغا ئايلىنىپ كەتكەچكە ئۇۋۇشتىلىدىغان بولغان

بولسىمۇ، ئاستىدا ئازراق توك بارلىقى بىلىنەتتى.

ئەمما باھارنىڭ كېلىشىنى ئەڭ ئاۋۋال مەلۇم قىلىدىغان كۆكاتلاردىن ئېرىق بويلىرىدا بولۇدىغان چىم ۋە قىياقلار مۇشۇ مەزگىلدىلا يېشىل رەڭلىك بىخلىرىنى بۇلتۇردىن قالغان، خازان بولغان پايسى ئارىسىدىن چىقىرىپ، دۇنياغا باھار كېلىۋاتقانلىقىنى جاكارلىسا، دەرەخلەردىن سۆگەت ۋە مەجنۇنتاللارنىڭ نوتا شاخلىرى يېشىل رەڭگە كىرگەنىدى. بىخلىرى بولسا كۆرۈنەرلىك دومبايغانىدى.

كەپسىز ياش بالىلار تۇزلەڭ مەيدانىدەك بولۇپ قالغان توك ئېتىزلاردا قىش بويى ئوينىاپ چىققان «توپ تايىاق»، «ئاق سۆڭەك» ئويۇنلىرىنى ھازىرغىچە داۋام قىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئويۇنلىرى ۋە «كوسىك» ئويۇنى تاكى ئايدىڭ كېچىلەرنىڭ كېيىنكى يېرىمىگىچە سوزۇلاتتى.

بارلىق مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە مۇئەللىملىرى، يېتىپ كەلگۈسى كۆچەت قويۇش مەۋسۇمىنى كۈتىۋېلىش، ئارقىدىن كېلىدىغان نورۇز بايرىمى ۋە ئۇنىڭ ئارقىدىنلا يېتىپ كېلىدىغان «12- ئاپرېل» ئۇچۇن جىددي تەييارلىقنا كىرىشكەنىدى. ئۇلار ئۇچۇن 1936- يىلىنىڭ باھارى تولىمۇ جىددىيلىك ئىچىدە باشلانماقتا ئىدى. باھاردىلا بولۇدىغان بىر قاتار ئىشلارنى ئۆز تەرتىپى، سان - سۈپىتى بىلەن قىلىش ئۇچۇن ۋاقىتنى مۇۋاپىق ئۇشلاش، مۇكەممەل كۈنتەرتىپ تۈزۈپ چىقىش كېرەك ئىدى.

****

نورۇز بايرىمى يېقىنلىشىپ قالغانىدى، سۆگەت ۋە مەجنۇنتاللار باھارنىڭ جىلۋىسىنى گوستاڭلىرىدا ئەكس ئەتتۈرۈشكە باشلىغانىدى. قىش بويى ئوچاق ئالدىدىن قوپمىغان توڭغاق مۇشۇكلەر ئەمدى ئاپتاپ چۈشۈپ تۇرغان تام تۈۋلىرىدە ئاپتاپقا قاقلانغاچ، تەققى- تۇرقىنى باھارغا ماسلاشتۇرماقچى بولغانىدەك ئىخلاس بىلەن يۇز - كۆزلىرىنى يۇيۇدىغان بولدى. يېزا بالىلىرى پۈتلىرىنى غاجايدىغان ياكى قىستايدىغان ئۆتۈك،

چورۇقلارنى سېلىپ تاشلاپ، يالاڭ ئاياغ يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈشەتتى. ئەتراپتىن «بۇت - بۇت»نىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سۇ يۈگۈرگەن سۆگەت تاللىرىدىن خالىساڭ «بۇت - بۇت»، خالىساڭ ئاددىي سۇناي يېكى بولمىسا يەنە باشقا ئويۇنچۇقلارنى ياساپ ئويناساڭ بولاتتى.

بۇ يىلمۇ 24 كەنتتىكى مىڭلىغان ئوقۇغۇچى ھەربىكەتلەندۈرۈلۈپ كەڭ- كۆلەمدە كۆچەت قويۇلدى. بەزى ۋەخپىي يەرلەر ئورمانلىققا ئايلاندۇرۇلماقچىدى. ئاممىۋى جايلار، يول، ئۆستەڭ بويلىرىغا كۆچەت قويغاندىن باشقا شەخسىلەرنىڭ ئورمان قويۇشىغىمۇ يارەدەم بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن بەزمن ئەمگەك كۈچى ئاز ئائىلىلەر، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭمۇ ئۆزلىرىگە قارايدىغان بىرەر يۈز تۈپ دەرىخى بولۇدىغان بولدى. بۇنىڭ بىلەن ئاۋام ئىچىدە مەكتەپ ۋە ئەپەندىلەرنىڭ ئىناۋىتى كۈنسېرى ئۆسەتتى. «ھەممە ــ مەكتەپ ئۈچۈن» دېگەن تونۇش پۈتۈن يۈرتتا ھۆكۈمران ئورۇنغا چىققاندى. ھەسەتخورلار ھەرقاچان بولۇدىغان بولسىمۇ ئۇلار ناھايىتى ئاز ساندا ۋە ئاجىز ئورۇندا تۇرغاچقا بۇنداق ئاممىۋى خاراكتېر ئالغان ھەرىكەت ھەم قىزغىنلىققا قارشى تۇرالمايتتى.

تەۋپىق يېزا مەكتەپلىرىنى ئارىلاپ قايتىپ كېلىۋاتاتتى. كۆچەت قويۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىنكى زۆرۈر ئىش نورۇز بايرىمىدا بولۇدىغان پائالىيەتلەر ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈش ئىدى. ئۇ يېزا مەكتەپلىرىگە ئاشۇ ئورۇنلاشتۇرۇشلار بىلەن بارغانىدى.

ئۇ مەشھەدكە كېلىپ چوڭ كوچا بىلەن كېتىۋاتقاندا ئۇنىڭ ئالدىدىن راخمان سارائ چىقىپ قالدى ۋە ئاتنىڭ ئالدىدىلا غۇلىچىنى كېرىپ تۇرۇۋالدى.

ــ راخمان ئاكا، نېمە قىلماقچىسىز؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق سەممىي ھالدا، ــ ئىشىڭىز بارمۇ؟

ــبار! ــ دېدى راخمان بىنورمال كۈلكە بىلەن.

تەۋپىق ئۇنىڭ ئالدىدىن ئاتنى دېۋىتىپلا ئۆتۈپ كېتەلمىگەچكە ئاتتىن چۈشتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ راھمانىنىڭ كۆڭلىنىمۇ ئايدى.

ــ ھە، گېپىڭىز بولسا قىلىڭە، ــ دېدى راخمان بىلەن ياندىشىپ

مېڭىپ. ئاتىنىڭ چۈلۈڭۈرىنى ئارقىغا قىلىۋالغان قولىدا تۇتۇپ تۇراتتى. ئات بولسا ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئەگىشىپ كېلەتتى.

ــ بۇ خەقنى ئادەم قىلماقمۇ تەس ئىكەن، ــ دەپ ئاغرىنغىلى تۇردى راخمان، ــ ئوتتۇز يىلدىن بېرى بەرگەن تەربىيەم نەگە كەتتىكىن؟ بەغەرەزلەر! مەن بولمىسام نېنىنىمۇ تېپىپ يېيەلمەيدۇ!

بازار كوچىسىدا كېتىۋاتقانلار تەڭپىق بىلەن راخمان ساراڭنىڭ يېقىن ئاغىنىلەردىك مۇڭدۇشۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۆز كۆزلىرىگە ئىشىنەلمەي قېلىشتى. چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى «يا راخمان ساراڭ يالغان ساراڭ بولغان بولسا ئەمدى ئۆزىنى ئاشكارىلاپتۇ، يا بولمىسا مەمتىلى ئەپەندى ئاينىپتۇ» دېگەندەك كۈسۈلدۇشۇپ ئۆتەتتى.

راخمان بىردىنلا ئۆزىنىڭ ئاغرىنىشلىرىنى داۋام قىلاتتى:

ــ بۇ خەقنە سۈنى ئۆزەم مەجبىت[1] قىلىپ بەردىم، شۇنداق قىلسامۇ يەنە ئەپلەپ ياقىلاشنى بىلمەيدۇ. مانا بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بازاردىن بىر ئوتلام سۇ تاپقىلى بولمايدۇ!... ئاتۇش بازىرىدىن سۇ تاپقىلى بولمايدۇ دېگەن نېمە سەت گەپ؟!...

ــ مەيلى سىز غەم قىلماڭ، ئۇلارغا لازىم بولغاندا ئۆزلىرى باش قاتۇرىدۇ.

ــ شۇ، شۇ! باش قاتۇرىدۇ. مېنىڭمۇ بېشىم قېتىۋاتمامدۇ، ئەلۋەتتە ئۇ خەقمۇ نان يەيدىغان بەندە بولغاندىكىن باش قاتۇرسۇن، نېمە بولاتتى...

ئۇلار تاكى قۇمباغقا كەلگۈچە پاراڭلىشىپ كېلىشتى. تەڭپىق ئۈيۈشمىغا كىرمەكچىدى. شۇڭا سىلىققىنە:

ــ راخمىنكا، مېنىڭ ئازراق ئىشىم تۇرىدۇ، خاپا بولمىسىڭىز باشقا بىر كۈنى يەنە پاراڭلاشساق قانداق؟ ــ دېدى.

ــ بولىدۇ، بولمامدىغان! سىلىدەك غوجامنىڭ گېپىنى يىرغىلى ساراڭمۇ مەن، ــ دېدى راخمان ھەم نورمالسىز كۈلگەچ باشقا تەرەپكە

---

[1] مەجبىت قىلماق ــ (مەۋجۇد سۆزىدىن) مەۋجۇت قىلماق، ھەل قىلماق، ۋۇجۇتقا كەلتۈرمەك، ئاپىرىدە قىلماق (ئاتۇش شۇنسى) ــ ئاپتور.

كەتتى. تەۋپىقمۇ ئۇيۇشما تەرەپكە بۇرۇلدى.

ئۇ ئۇيۇشمىغان كىرىپ مۇھەممەد قارى زەكىگە بايرام پائالىيىتىگە ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەرنى سېتىۋېلىش ھەققىدە كۆرسەتمە بەردى، بۇ نەرسىلەرنىڭ تۇرى ۋە مىقدارىنى جەدۋەللەشتۈرۈپ تەپسىلىي يېزىپ كەلگەنىدى.

ــ ئىسىلماخۇنغا كۆرسۈتۈپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن دەرھال سېتىۋال ئوغلۇم، ــ دېدى تاپىلاپ.

ئۇ بۇ ئىشلارنى توگۈتۈپ بولغاندا، نامازدىگەر ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ئۇ قۇمباغ مەسچىتىگە نامازغا كەلدى. ئۇنىڭ راخمان ساراڭ بىلەن «ئاپاق- چاپاق» دوستلاردىن بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر بىرمۇنچە توقۇلمىلار بىلەن بېيىپ پۈتۈن مەشھەدكە يېيىلىپ بولغانىدى. مەسچىتتىمۇ مۇشۇ ھەقتە ھەرخىل مۇلاھىزىلەر بولۇۋاتاتتى. بەزى ئىچى قارىلار بۇنى زەھىرىنى تىقىۋېلىشنىڭ پۈرسىتى بىلىپ مەسخىرىلىك سۆزلەرنىمۇ قىلىشقا باشلىغانىدى.

ــ ئەپەندى تولا كاللا ئىشلىتىۋېرىپ ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويمىغانىدۇ؟

ــ دەيتتى بەزىلەر.

ــ ئەپەندى بەك كۆڭۈلچەك جۇمۇ، ساراڭنىمۇ نېرى تۇر دېمەي پاراڭلىشىپ يۈرگىنىنى!

ــ راخمان ساقايغان ئوخشايدۇ...

ــ كىم بىلىدۇ، ئەپەندى ئېلىشىپ قالىدىمۇ...، ــ بەزى قىتىغۇرلارنىڭ توپىدا قەستەن چېقىۋالىدىغان سۆزلەرمۇ ئېيتىلاتتى، ئەمما ئۇلار چىڭراق سۆزلەشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

ــ ئەپەندى دېگەنلەر ئەسلىدە ئوڭمىدى؟ ئەسلىدىمۇ سەل چەلەڭگۈش خەق بۇ...

ئۇ شاۋ- شاۋلار تەۋپىقنىڭ مەسچىد ھويلىسىغا كىرىشى بىلەنلا شۇرلاشقا ئايلىنىپ كەتتى. تېخى نامازباشلانمىغاچقا ئۇلارنىڭ ھەممىسى دەرۋازا تەرەپكە قارىشىپ تۇرۇشقانىدى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ نېمىشقا ئۆزىگە تىكىلگىنىنى بىلگەن بولسىمۇ چاندۇرمىدى.

ــ ئەمــدى، ئــاغىنىڭىزنى باشــلاپ كەلمەپســىزغۇ؟ ــ دېــدى «مۆتىۋەر»لەردىن بىرى.

ــ ئــۆزىڭىزگە يارىشــا ئىــش قىلســىڭىزچۇ... ــ دېــدى ئۇنىڭغــا كۆيۈنگــۈچىلەردىن بــىرى ئۇنــاڭ ئىنــاۋەتسىنى قوغــداش ئۈچــۈن زورۇقــۇپ، ھەتتــا ئۇنــاڭ شــاگىرتلىرىنىڭ چېھرىســىدىمۇ بــۇ پىكىرنــى تــوغرا تېپىش ئالامەتلىرى بار ئىدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىــق ئۆزىگە خــاس كۈلۈمســىرىشــى بــىلەن، ــ ماڭــا كۆڭــۈل بۆلــۈپ ئــاۋارە بولغۇنۇڭلارغــا تەشــەككۇر. ئىنــاۋەت ھەققىــدە ئــويلىغىنىڭلار ئۈزۈڭلارنــاڭ قارىشــى بــويىچە بوپتــۇ. كــىم بــىلەن مۇئامىلە قىلىشــىم كۆڭلۈمنــاڭ مەيلــى: سۆيســە ســۆيىمەن يەر بــىلەن يەكســان بولسا، سۆيمىسە سۆيىمەم مىسىرغا سۈلتان بولسا!

ئەتــراپ تىمتــاس بولــۇپ كەتتــى. ھەممەيــلەن پەقەت شــۇنىلا كۈتــۈپ تۇرغاندەك ئارقىلىرىغا ئۆرۈلۈشتى. بۇ چاغــدا ئىمــام ســەپنــاڭ ئالــدىغا ئۆتــۈپ بولغانىدى.

ئەقلى- ھۈشى نورمال ئادەملەرنــاڭ ھەممىســى ئۇنــاڭ جــاۋابى بىلەنــلا قانائەتلىنىپ قېلىشقانىدى.

****

22- مارت نورۇز بــايرىمى بــۇ يــىل قۇربــان ھېيــت بــىلەن قاتــار كەلــدى. ئاۋۋال قۇربان ھېيت بولدى. قۇربان ھېيتنــاڭ شات- خــۇراملىقى تارقىمــايلا نــورۇز بــايرىمى بولــدى. شــۇنــاڭ ئۈچۈنمــۇ بــۇ قېتىمقــى نــورۇز بــايرىمى كىشــىلەرنــاڭ كۆڭلىــدە چوڭقــۇر تەســىر قالــدۇردى. يەنە بــىر تەرەپــتىن ئوقۇغۇچىلارنــــاڭ سەۋىيىســــى ھەر تەرەپلــــىمە ئۆســــكەن، مەخســــۇس تەربىيىلىنىۋاتقان 500 نەپەر تەنھەرىكەتچى بايرامغــا تېخىمــۇ سەلتەنەتلىك زوق ئېلىپ كەلگەنىدى.

ئەتىگەنــدىلا 40 نەپەر ئىــزچىــ مەشــھەدتىن «ياغــاچ ئايــاغ» بولــۇپ يولغــا چىقتــى. مەكــتەپلەردىن تاللانغــان پــارات قوشــۇنى ھەر خــىل شــەكىلدە

ياسىنىپ، ھەربىرى قولىغا ئىككىدىن بايراقچە ئېلىپ جەمەتىلە تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. تەختىھون يېزىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى يانتۇ سايلىق تەنھەرىكەتچىلەر ۋە تاماشا كۆرۈشكە چىققان كىشىلەر بىلەن تولدى. كۆپ ئۆتمەي بىرمۇنچە تەنھەرىكەتچىلەر تاققا ياماشقىلى تۇردى، ئۇلار تاغ يوتىلىرىدا چېقىپ كېتىۋېتىپ تاغ ئېتىكىدىكىلەر بىلەن بايراق ئىشارىسى ئارقىلىق سۆزلىشەتتى.

سابىت بۇگۈن گۈلزادىنى باشلاپ كەلگەندى. گۈلزادە بۇنداق ئادەم كۆپ بولۇدىغان سورۇنلاردا كۆزگە چېلىقىپ يۇرۇشتىن تارتىنغان بولسىمۇ سابىت ئۇنى بېرىشقا كۆندۈرگەنىدى.

ــ خوتۇن ـ قىزلارغا ئۇلگە بول، پائالىيەتكە قاتناش، ــ دېدى ئۇ.

ــ بوپتۇ، مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرمىگىلى ئۇزۇن بوپتۇ، شۇڭا ئاتام بىلەن كۆرۈشكىلى بولسىمۇ باراي، ــ دېدى گۈلزادە ئاخىرى، ــ مەلىكىزاد خېنىمغۇ بارارمۇ؟

ــ بىكار بولسىلا جەزمەن بارىدۇ.

لېكىن مەلىكىزاد بۇ قىزىق ئويۇنلارنى كۆرگىلى كېلەلمىدى. يىلنىڭ باشلىرىدا سىدىقبەگ ناھىيىگە يۆتكۈلۈپ كەتكەنىدى. شۇڭا قۇرەيش خېنىم ئۆيدە يالغۇز ئىدى. ئۇلار تېخى ئائىلىسىنى كۆچۈرۈپ كەتمىگەنىدى. بىرنېچىدىن قۇرەيش خېنىم يالغۇز قالغانلىقى، ئىككىنچىدىن، ئۇ يېقىن كەلگۈسىدە كۆچۈپ كېتىدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن، مەلىكىزادنىڭ كۆپ ۋاقتى ھاممىسىغا ھەمراھ بولۇش بىلەن ئۆتەتتى.

سابىت گۈلزادىنى باشلاپ ئۇستازىنىڭ ئالدىغا كەلدى. گۈلزادە غەمگۇزارىغا نۇرغۇن گەپلەرنى قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەتراپىتا ئادەم كۆپ بولغانلىقى، يەنە كېلىپ ھەممىسى ئەر كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن ھېچنېمە دېيەلمىدى. ھەتتا ئەھۋال سوراشقىمۇ تىلى كەلمەي قالدى.

ــ ۋۇي، مېنىڭ كېلىن قىزىم كەپ قاپتۇغۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئۇنى خۇددى بالىسىنى ئەركىلەتكەندەك ئەركىلىتىپ، ــ قانداقراق؟ سالامەتچىلىكتۇ؟ سابىت بوزەك ئېتىپ قويمىغاندۇر؟

ــ تېچلىق... ــ ئۇ سابىتىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ، كېتىشكە ئىشارە قىلدى.

سابىت ئۈستازىغا خجىللىق بىلەن قاراپ قويۇپ، ئايالىنى ئېلىپ كەتتى. ئۇلار كۆچۈلۈكنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ تاغ چوققىلىرىغا چىقىۋالغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بايراقلىرىنى ئاللىقانداق پۇلاڭلىتىشلىرىنى، پەستىكى تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ئويۇنلىرىنى كۆرۈشتى. سايدا يېنىڭ ئاتلېتكىدىن ماھارەت كۆرسۈتۈش بولۇۋاتاتتى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا يەنە «12ـ ئاپرېل»دا بولۇدىغان ۋىلايەت بويىچە تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ مانۇېرى ئىدى. بۇگۈن بۇ يەردە بولۇدىغان ئادەم دېگىزىدىن پايدىلىنىش خىيالىدا بازارلىق سېتىقچىلار ھەر خىل يايما غالتەكلىرىنى ئېلىپ بۇ يەرگە چىققانىدى. شۇڭا ساي بازار كۈنىدەكلا قىزىپ كەتكەنىدى. باھارنىڭ ئىللىق سالقىنىدا سېتىقچىلارنىڭ كەسپي سۆزلىرى، قىزىقچىلىق ئارىلاشقان مېلىنى ماختاشلىرى يىراق- يىراقلارغا كېتەتتى. ئادەم تولا يەردە بۇرۇنلاردا يۇز بېرىدىغان جىدەللەر، ئەپسانە سەت گەپلەر خۇددى يىلتىزى قۇرۇتۇلغاندەك ئارىدىن يۇتكەن، كىشىلەر ئەدەپ بىلەن يول سورايدىغان، تېگىشىپ كەتكەنلەر ئەپۇ سورۇشۇدۇغان بولۇشقان ئىدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ جەڭگىۋار مارشلىرى ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈپ، دىققەتلەرنى تارتتى.

نوروز بايرىمى پائالىيىتى كەچكىچە داۋام قىلدى. كەچتە ئۈيۇشما بىناسى ئالدىدا گازۇاي لامپىلار يېقىلىپ، بايراملىق ئويۇن قويۇلدى. رۇشتى مەكتەپتىن تاللانغان سەنئەت ئەترىتى يامان ئىللەتلەر قامچىلانغان بىر پەردىلىك كومېدىيە، «غېرىپ - سەنەم»دىن ئاريە ئورۇنلىدى. قىزلارنى سەھنىگە چىقىرىشقا بولمىغاچقا قاسىم ئايالچە ياسىنىپ قىز رولىدا چىقىپ تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇلار «غېرىپ - سەنەم»دىن ئاريەنى ناھىيىلىك [1]سانائى نەپىسە ئوينىغان «غېرىپ - سەنەم» دراممىسىغا تەقلىد قىلغانىدى.

---

[1] پەيزىۋات ناھىيىسى ــ ئاپتور.

قاسىمنىڭ قىز رولىنى شۇنچىلىك قاملاشتۇرغىنى گۈلزادنىڭمۇ زوقىنى كەلتۈردى. ئەسلىدە ئۇ ئۇنى راستتىنلا قىز بولسا كېرەك دەپ ئويلىغانىدى. ھەتتا «سەھنىگە چىققىنى ئۈچۈن دادىسىدىن تايىاق يېمىسە بولاتتىغۇ» دەپ ئەندىشىمۇ قىلغانىدى. سابىت ئۇنىڭغا قىز ئەمەس ئوغۇلبالا ئىكەنلىكىنى، مەمتىلى ئەپەندى بېقىۋالغان ئىزچى شۇ ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ ھەيران قالدى.

ــ تووۋا، مەن ئۇنى قىز بالا دەپتىكەنمەن، ئەجەپ ئوخشىتىپتۇ - يا.

ــ ھازىر خەلقىمىز خۇراپات پاتقىقىغا پېتىقلىق، شۇڭا قىزلارنى سەھنىگە چىقىرىشقا ئامال يوق. كەلگۈسىدە قىزلاردىن نى- نى داڭلىق ئارتىسلار مەيدانغا كېلىدۇ. ئۇ چاغدا دراممىلارنى قالتىس ئىشلەيدىغان بولىمىز. بىزدىمۇ كىنو ئارتىسلىرى بولۇدۇ، بىلەمسەن، بۇ پارلاق ئەتىنى ئىككىمىز بىللە بەرپا قىلىشقا قاتنىشىمىز ھەم بىللە كۆرىمىز. بەلكىم بىزنىڭ ئوغۇل- قىزلىرىمىز مەشھۇر چولپانلاردىن بولۇپ چىقار...، ــ سابىت بىلەن گۈلزادە قايتىپ كېلىۋېتىپ شۇ ھەقتە سۆزلۈشۈپ مېڭىشتى.

ــ مېنىڭچە بولسا بىزنىڭ باللىرىمىز ئەپەندى بولسۇن، ــ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى گۈلزادە. ئۇنىڭ نەزىرىدە ئەپەندىلەر ئەڭ ئۇلۇغ ئادەملەر ئىدى.

ــ ئەپەندى بولۇشمۇ كېرەك، بىراق، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئەپەندى بولمايدۇ - دە، باشقا ئىشلارغىمۇ ئادەملەر كېرەك.

ــ مەيلى، باشقىنى باشقىلار قىلسۇن.

سابىت ئايالىنىڭ قەلبىنى چۈشۈنەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ رايىغا باقتى. ئۇ بۇ ۋېجىككىنە ۋۇجۇتتا يېنىپ تۇرغان سۆيگۈنى ھەممىدىن تولۇق چۈشۈنەتتى. ئەتراپىنى تۇن پەردىسى يېپىپ تۇرغاچقا ئۇ ئىككىلەنمەيلا گۈلزادىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. ئۇنىڭ ھېسسىياتچان يۈرىكى گۈلزادىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يېنىپ تۇرغان ئوتنىڭ كىم ئۈچۈنلىكىنى تۇيغانىدى.

ــ شۇڭ بولۇپ كەتتىڭىزغۇ؟

ــ ئويلاپ كۆرسەم، سەن توغرا دەپسەن، باللىرىمىز ئەپەندى بولسا

بولغۇدەك، ــ دېدى سابىت.

2

ئاپرىل قۇياشى ئۇيۇق سىزىقىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىققاندىلا ئەسكىسار[1] سازلىقىدا نۇرغۇن ئادەم ئۇنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك قىمىلدىشىپ يۈرەتتى. جەنۇب تەرەپتە قىزىل دەرياسى شارقىرايتتى. ئەسكىسار سازلىقى باھارغا يارىشا يېشىل مەخمەلدىن ئۇستىگە يوپۇق ئارتقان بولۇپ، يىراقتىن تولىمۇ گۈزەل كۆرۈنەتتى. ئاللىقانداق جايلاردا تۇرۇپ قالغان زەي سۇلار تاڭ قۇياشى نۇرىدا زەر رەڭدە پارقىرايتتى. ئاشۇ يېشىل مەخمەل ئۈستىدە زەر رەڭدە پارقىراپ تۇرغان سۇلار ئوردىنىدەك ياكى تۇگمىلەردەك كۆرۈنسە، تاڭ سەھەردىلا بۇ يەرگە توپلانغان كىشىلەرنىڭ سەپلىرى يېشىل مۇندىرغا كالوۋتۇن باسقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار ناھىيە ۋە يېزىلاردىن كەلگەن تەنھەرىكەتچىلەر، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملار ۋە تاماشا كۆرۈشنى ئىختىيار قىلىپ كېلىشكەن شەھەر پۇقرالىرى، يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلارنىڭ دېھقانلىرى ئىدى.

ۋاقىتلىق سەھنە شىمال تەرەپتە بولۇپ، قىزىل دەرياسى تەرەپكە يۈزلۈنۈپ تۇراتتى. بۇ يەرگە بىرقانچە ئورۇندۇق قويۇلغان. ئورۇندۇقلاردا مەھمۇد مۇھتى ۋە ئۇنىڭ شىتابىدىن قۇربان سەئىدى، قۇربان نىياز، سەمىتاجى، ئىببېرخوف(ئۇ ربالكىننىڭ ئورنىغا ئالماشقان رۇس مۇشاۋۇر ئىدى)، قاسىمبەگ (تەرجىمان) قاتارلىقلار، قەشقەر ۋالىسى ۋاڭ باۋچېەن، ساقچى ئەمەلدارلىرى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن مەسئۇل كىشىلەر، ئابدىغوپۇر دامولا قاتارلىق

---

[1] ئەسكىسار ــ (ئەسكى ھىسار سۆزىدىن) ـ «كونا قەلئە» مەنىسىدە. ئىلگىرى بۇ يەردە شەھەر بولغان) ــ قەشقەر شەھرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا تۇغرا كېلىدىغان جاي. قىزىل دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا ــ ئاپتور.

هۆكـۇمەتكە ئىشـەنچلىك بولغـان «مۆتـىۋەر»لەر، سـانايى نەپسـەدىن توختـاجى قاتـارلىقلار، مىللـەت باغچىسـىدىن ئوبۇلقاسـىم(ئوبۇلقاسـىم مىللـەت باغچىسـىغا ئالماشـقانىدى) قاتـارلىقلار ئولتۇرۇشـاتتى. ئىككـى تەرەپتە ۋە ئارقىدا بىرىنچـى پولكنـاڭ جەڭچىلـىرى يېـرىم دائـرە ھالىتـىدە تولۇق قوراللانغان ھالدا تۇراتتى.

كـۆپ ئـۆتمەي يەنە بىـر قوشـۇن ئەسكىسـارغا يېتىـپ كەلـدى. قوشـۇن ئالدىـدا قوماندان ئـاتلىق كېلەتتـى. ئـات ئۈسـتىدە ئـانچە قولاشماسـتىن ئولتـۇرغان لىيۇ بـاڭ بولۇپ، ئۇ يېڭىشـەھەردىن ئەمـدىلا يېتىـپ كەلگەنـدى. ئـۇ ئىككـى نەپەر خـاس مۇھاپىزەتچىسـى بىـلەن سـەھنە تەرەپكە كەلـدى. قالغان ئەسكەرلىرى مەيداننىـڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىدە قېلىشتى.

ــ ماموت، ئاكا، ياخشىمۇ؟ ــ دېدى لىـيۇ بـاڭ ئـاتتىن چۈشـۈپ ئالـدى بىـلەن مەھمـۇد مۇھىتىغـا سـالام قىلىـپ ھەجىيىـپ. ئارقـىدىن ئـۇ ۋاڭ بـاۋچىيەن بىـلەن كۆرۈشـتى. باشـقىلارغا خۇشياقماسـلىق بىـلەن بـاش لىڭشىتىپ، قوللىرىنى كۆكسىدە جۈپتەكلەپ سالام قىلدى.

ئۇنىـڭ كېلىشى بىلەن بۇزۇلغان تەرتىـپ ئەسلىگە كەلـدى. كۆپچۈلـۈك كۈسـۈرلاپ پـاراڭ سېلىشـقاچ مەيدانـدا مۇسابىقىنىـڭ تەييارلىق ئىشـلىرى بىـلەن بەنـت بولۇۋاتقـان بىرقانچەيلەننىـڭ ھەربىـتىگە قـاراپ تۇرۇشـاتتى. مەيدان پۈتۈنلەي ئـادەملەر بىـلەن قورشـۇلۇپ بولۇنغانـدى. ئالـدىنقى رەتـتە تەنھەربكەتچىـلەر، ئارقـىدا باشـقا ئوقۇغـۇچىلار، ئۇلارنىـڭ ئارقىسـىدا ئەسكەرلەر، دېھقانلار، شـەھەر پـۇقرالىرى ئارىلىشـىپ كەتـكەن تاماشـىبىنلار ئىـدى. ئۇلارنىـڭ ئارقىسـىدىكى بوشـلۇقتا ئەسـكەرلەرنىڭ ئـاتلىرى، ئەمەلدارلارنىڭ پوچتىلىرى ئـۇ يەر- بـۇ يەردە تـۇراتتى. بەزى سېتىقچىلارنىڭ سـايىۋەنلىرىمۇ بـۇ ئەتراپقـا تىكلىنىـپ ئولگۇرگەنـدى. پۈتـۈن سـازلىقنى پەس ئەمـما ئۆزئـارا قوشـۇلۇپ شـاۋ- شـاۋغا ئايلىنىـپ كەتـكەن پـاراڭ ئـاۋازى جانلاندۇرۇپ تۇراتتى.

تەنتەربىـيە مۇسابىقىسـىنى رەسـمىي باشـلاش ئالدىـدا ھەرقايسـى مەكتەپلەرنىـڭ تەنھەربكەتچىلىـرى تەربىيىچىلەرنىـڭ كوماندىسـى ئاسـتىدا چاسا سەپ بولۇپ باشلىقلارنىـڭ ئالدىـدىن ئۆتـۈپ، مەيداننىـڭ ئوتتۇرىسـىغا

تىزلىشتى. ئۇلار جەڭگىۋار مارشلارنى ياڭرىتىپ، قەدەم تەۋشىلىرىدىن ھەيۋەتلىك سادا ياڭرىتىپ بىر ھازا مەش دەسسىگەندىن كېيىن، مۇسابىقىنى باشلاشقا مەھمۇد مۇھتىدىن ئىجازەت سورىدى.

مەھمۇد مۇھتى ھەرقاچان ئوقۇغۇچىلار، ئوقۇتقۇچىلار ۋە ھەر ساھە ئاممىسى يىغىلغان سورۇنلاردا بىرنەچچە ئېغىز سۆزلىمەي قالمايتتى. بۈگۈنمۇ ئۇ ئادەتتى بويىچە ئورنىدىن تۇرىدى. ئۇنىڭ كالتە سېرىق ساقاللىق كەڭ يۈزى ھاياجاندىن دەم قىزىرىپ، دەم تاتىراتتى. ئۇ ھەربىيلەرگە خاس لاتاپەتكە، سۇر- ھەيۋىگە ئىگە بولۇش بىلەن بىللە يەنە شائىرلاردەك ھېسسىياتچان كىشى ئىدى. ئۇنىڭ چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغان يوغان- يوغان نۇرلۇق كۆزلىرى ئالدىغا مىختەك تىكىلگەن بولۇپ، ياشقا تولغاندەك پاراقىرايتتى. بۇ بىر جۈپ كۆز مەيدانغا يىغىلغان خالايىقنىمۇ، ئەسكەرلەرنىمۇ كۆرمەيتتى. دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە دەرەخلىرى غىل - پال كۆرۈنۈۋاتقان يېزا تەرەپكە تىكىلگىنىمۇ يوق. بۇ كۆزلەر مەيدانىدا رەتلىك سەپ بولۇپ تىزلغان، بىر خىل كېيىنگەن تەنھەرىكەتچىلەرگە تىكىلگەنىدى. بۇ تىكىلىشتە بىر خىل بېسىپ بولمايدىغان ئاتىلارچە مېھىر- مۇھەببەتمۇ، ئۇستازنىڭ كۆيۈمچانلىقىمۇ، باغۋەندەك ئۆزى ئەجىر ۋە مېھنەت سىڭدۈرۈپ پەرۋىش قىلىپ، ئاسراپ ئۆستۈرۈۋاتقان مېۋىلىرىگە ھەم زوقلۇنۇپ، ھەم پەخىرلىنىپ، ھەم ئۈمىدلىنىپ قاراشمۇ بار ئىدى. مانا شۇنداق مۇرەككەپ ھېسسىياتلار ئارىلىشىپ كەتكەن قاراشنى ئىپادىلەۋاتقان كۆزلەرگە كۆپ ھاللاردا ھاياجان يېشى، زوقلۇنۇش يېشى، سۆيۈنۈش يېشى كېلىشى مۇقەررەر. بەلكى بۇنداق ياش كىشىلەرنى ئۆپكىدەپ يىغلىتۇۋېتىشكە ئېلىپ باراتتى. ئەمما مەھمۇد مۇھتى ھەربىي بولغىنى ئۈچۈنلا ياشلىرى تېشىغا ئېقىپ چىقماي، ئايانچىلىق پارقىرىغىنىچە چاناقلىرىدا تۇرۇپ قالغانىدى.

ــ ئەي مۆمىن پۇقرالار، قېرىنداشلار، بىز بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرى، ئۈچ يىل، ھەتتا ئىككى يىل ئىلگىرى قانداق ئىدۇق؟ ئۆزىمىز ئوقۇيالمىغانمىز، باللىرىمىز ئوقۇيالمايتتى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ھاياتىنى

هایۋانـدەك «ئىشـلەش ــ يـىيش ــ ئىشـلەش»نـى دەۋر قىلغـان هالـدا ئۆتكـۈزەتتى. مەدەنـــي كۆڭـــۈل ئـــبچىش، تەنتەربـــيە دېگەنلەردىـــن ســـۆز ئېچىشـــمۇ مـــۇمكىن ئەمەس ئىـــدى. دۇنيـــادا مۇشـــۇنداق بـــر ئىشـــلارنىڭ بارلىقىنى بىلمىدىغانلار يـوق ھېسـابتا ئىـدى. مانـا ھـازىر بـىز بىلمـۇاتىمىز، شـــۇنچە پـــات پۇرســـەتتىلا كـــۆپ نەرســـىلەرنى بىلمۇالـــدۇق! ــ ئـــۇنى ئاللىقانـداق ئىچكـى تەلىپۈنـۈش بوغـۇپ سـۆزدىن توختـۇتـۇپ قويـدى. شـۇڭا سـەل تۇرۇۋېلىـپ، ئاۋۇالقىغـا قارىغانـدا تېخمـۇ يـاڭراق، تېخمـۇ كۈچلـۈك ئـاۋازدا داۋام قىلـدى (بـۇ چاغـدا سـىجاڭنىڭ سـۆزىنى ئـاڭلايمـىز دەپ ئايـاق تەرەپـتـىن بۇياققـا سـۇرۇلـۇۋاتقان كـىشـىلەرمۇ، جـاي- جايىـدا چـىپچىـدە توختاشتى)، ــ بۇنداق ياخشى ۋەزىيەت قانـداق يارالـدى؟ ئەۋىلـى خۇدانـىڭ بـۇيرۇقى ئانـدىن قالسـا ئۆزىمـىزنىڭ تىرىشـچانلىقىدىن بولـدى. بـىز قـان تۆكتۇق، كۆرەش قىلدۇق، قېرىنداشلار! دەريا - دەريا قـانلار ئـاققۇزدۇق. مانـا بـۇ شـۇنىڭ خاسـىيىتى، ھەرگىزمـۇ خوجايىنلارنـىڭ رەھمـى كېلىـپ قىلمۇەتكەن ئىلتىپـاتى ئەمەس! ــ ئـۇ ئەتراپىقـا تەكشـى قـاراپ چىققانـدىن كېـيـىن سـۆزنگە چـاقـىرىق جـۇملىلىرىنى قوشـۇپ قويـدى، ــ شـۇڭلاشـقا كۈرەشـنىڭ قەدىرگە يېتىڭلار، كـۈرەش بىلەن قولغـا كەلـگەن ــ جېنىمـىز بەدىلىـگە قولغـا كەلـگەن نەرسـىلەرنىڭ قەدىرـگە، مەكتەپنـىڭ قەدىرـگە يېـتىڭلار، قېرىنداشـــلار! بىزنـــىڭ دۈشـــمەنلىرىمىز دەل مۇشـــۇنىڭدىن، بىزنىڭ ساۋادلىق بولۇپ كېتىشـىمىزدىن قورقـىدۇ. مانـا شـۇنىڭ ئۈچۈنـمـۇ ئۇقـۇش كېرەكلىكىنـى بىلىڭـلار، مانـا بـۇ بـالىلارنى، ــ قـولى بىـلەن مەيـدانىنى كۆرسـەتتى، ــ ئۆزىمـىزنىڭ بـاللىرىنى سـۆيۈڭلار... ــ ئـۇ بەك ھاياجانلىنىـپ كەتكەچـكە سـۆزى ئۈزۈلـۈپ قالـدى. شـۇنىڭ بىـلەن سـەل سۈكۈتتىن كېـيـىن قـولىنى پۇلاڭلىتىـپ، ــ بۇلارنـىڭ ھەممىسـى ئۈچـۈن ئەپەندىلەرگە رەھمەت! ــ دەپ توۋلىدى ئۇ ئاۋازىنى تېخمـۇ كۆتۈرۈپ.

ــ سـىجاڭغا رەھـمەت! ــ دېـگەن جـاۋاپ سـادا دەريـا تاشـقىنلىرىدەك شىددەت ۋە رېتىمسـىز ھالدا مەيدانىنى بىر ئالدى.

مەھمۇد مۇھىتى شاۋقۇنىنىڭ بېسىلىشىنى كـۈتمەيلا باشلاشـقا ئىشـارە قىلدى.

مەيدانىدا بىردەمدىلا مۇسابىقە باشلىنىپ، كەيپىيات جانلىنىپ كەتتى.

مەيداننىڭ چۆرىسىنى ئايلاندۇرۇپ يۈگۈرۈش لېنىيىسى ھاسىل قىلىنغان بولۇپ، بەلگە قىلىپ ھاك چېچىلغانىدى. مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئېگىزگە سەكرەش، يىراقىقا سەكرەش، دېسكا ئېتىش، چۆيۈن توپ ئېتىش، ياغاچ ئىياغ بىلەن مېڭىش، چاقپىلەكتىن ئاتلاپ يۈگۈرۈش، بالا ھاياچ قىلىپ يۈگۈرۈش، چېلىشىش... قاتارلىق يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى قىزىپ كەتتى. بۇنىڭدىكى بىرمۇنچە ئۆزگىچە تۈرلەرنى پەقەت ئاتۇش تەنھەرىكەتچىلىرىلا ئورۇنلىغان بولغاچقا باشقىلارغا ئالاھىدە قىزىق تۇيۇلدى.

بولۇپمۇ تاماشىبىنلارنىڭ دىققىتىنى تارتقىنى مەيداننىڭ سىرتقى ھالقىسىنى ئايلىنىپ يۈگۈرەۋاتقانلار ئىدى.

ئاتۇش كوماندىسى مەيدانغا چۈشكەندە، تەۋپىق ھەربىر ئوقۇغۇچىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇلارنىڭ كىيىم- كېچەكلىرىنىڭ راۋرۇسلىقى، روھىنىڭ قانداقلىقى،... قاتارلىقلارغا قارايتتى. ھەربىر تەنھەرىكەتچىنى ئىلھاملاندۇرۇپ سۆزلەيتتى. ئۆزىنىڭ ئامراق ئوغلىنى پەپىلىگەندەك پەپىلەيتتى.

ــ سەن ھازىر بىر يۈرتنىڭ ۋەكىلىسەن، ئوغلۇم، ــ دەيتتى ئۇ، ــ بۇ ئەينى ۋاقىتتا سېپىنىڭ شەرەپ قازىنىشىنىڭ يۈرتىنىڭمۇ شەرىپى دېگەن سۆز. ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا سەن مىللەت ئۈچۈن شان شەرەپ قازانغۇچى ياكى مىللەتنىڭ ئابرويىنى تۆككۈچى ئورۇندىسەن. بىلدىڭمۇ؟ ئەمدى قانداق تىرىشىش كېرەكلىكىنى ئۆزۈڭ ئويلا، بار، ئوغلۇم....

ئون مىڭ مېتىرلىق يۈگۈرۈش باشلانغاندا ئۇ ئەكىبەر ھۈدۈكھاجىنى كۆتۈرۈپ دېگۈدەك باشلىنىش نۇقتىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ شۇ جەريانىدا ئۆزىنىڭ بۇ «ئەتىۋار»لىقىنى ھەم ئەركىلەتتى، ھەم پەپىلىدى، ھەم روھلاندۇردى، ھەم ئاگاھلاندۇردى.

ــ ئۆتكەن يىلى سېپىتەبرده كونىشەھەر ناھىيىسى بىرىنچىلىكىنى ئالغان، سېپىنىڭ رەقىبىنىڭ ئابلىمىت ئانچە ئاسان يەڭگىلى

بولۇدىغانلاردىن ئەمەس، ھۇشۇڭ بىلەن بول، ئوغلۇم. ھامان بىر كۈنى سەن مىللەتنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە خەلقئارالىق مۇسابىقىلەرگە چۈشۈپ قالىدىغانلىقىڭنى ئويلا. كىشى ئۆزىنىڭ ھەرىكىتىنى مۇقەددەس نەرسىلەرگە باغلىغاندا مۆجىزىلەرنى يارىتىشى مۇمكىن...

ھەممىنىڭ دىققىتى ئون مىڭ مېتىرغا يۈگۈرگۈچىلەرگە ئاغدۇرۇلدى. ئۇلار يۈگۈرۈشكە تەييار بولۇپ، گويا كىرىچى تارتىلغان يادىكى ئوقۇتقۇچى تەييار بولۇپ تۇرغاندا ھەممىنىڭ يۈرىكى ئۇلار بىلەن تەڭ جىددىيلەشتى. ئۇلار ساداقتىن قويۇۋېتىلگەن ئوقۇتقۇچى ياكى چۈلۈۋۈرنى ئۈزۈپ قاچقان توسۇن ئاتتەك يۈلقۇنۇپ چىققاندا تاماشىبىنلار بىر مەرتە نەپەسلىرىنى راستلۇۋېلىشتى. تەنھەرىكەتچىلەر ھەممىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئالغا يۈلقۇناتتى. بۇ ئەڭ كۈچلۈك ئىككى كومانداننىڭ چىمپىيونلۇقنى تالىشىش ھەل قىلغۇچ مۇسابىقىسى بولغاچقا ھەممىنىڭ دىققىتى شۇلاردا ئىدى.

تېنىمسىز مىجەز تەۋپىق ھاياجىنىنى باسالماستىن ئۇلار بىلەن بىللە يۈگۈرۈشكە باشلاپ، كېيىن ئۆزىنى توختۇتۇۋالدى. ئەمما ياڭراق ئاۋازى بىلەن ئەكىرگە مەدەت بېرىپ، گاھ ئۈياققا، گاھ بۇياققا ئۆتۈپ تۇردى.

ــ ئوغلۇم ئەكىرە! خۇدا مەدەت بەرسۇن، ئاخىرىغىچە ئالدىنى بەرمە!

ئۇنىڭ قەدىمى ئىختىيارسىز يۈگۈرۈش سىزىقىنى بويلاپ ماڭاتتى. ئاغزىدا بولسا ھەدەپ ئەكىرگە مەدەت بېرەتتى. تاماشىبىنلارنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرغان ئوقۇغۇچىلار ۋە باشقا تەنھەرىكەتچىلەر ھەم ئۇلارنىڭ تەربىيىچىلىرى ئۆز مەكتەپدىشىنى، ئۆز شاگىرتىنى، ئۆز يۈرتلۇقىنى شان- شەرەپنى قولدىن بەرمەسلىككە ئۇندەپ چوقان سېلىشاتتى. ئۇچىنچى ئايلىنىشتىن باشلاپلا يۈگۈرۈۋاتقانلارنىڭ ئارىلىقى كۆرۈنەرلىك ئۆزۈراشقا باشلىدى. ئەكىر يەنىلا ئەڭ ئالدىدا كېتىپ باراتتى. بىراق ئۇنىڭغا ھەر مىنۇت يېتىشۈۋېلىش ۋە ئېشىپ كېتىش خەۋپى تۇغدۇرۇپ بىر يېنىدا ئابلىمىت، يەنە بىر يېنىدا

ناسىراخۇن كېلەتتى. بۇلارنىڭ ئەكىبەردىن ئارىلىقى يېرىم قەدەم، بەزىدە بىر قەدەم ئارقىدا ئىدى. باشقا مۇسابىقىداشلار ئون قەدەم، ئونبەش قەدەم ئارقىغا تاشلانغانىدى. ئالدىدا كېتىۋاتقانلارنىڭ چىرايىدا ھارغىنلىقتا ئوخشىمايدىغان بىر ئىپادە ھۆكۈم سۈرەتتى. بىرى ئۆزى ئېرىشىشكە نىيەت قىلغان شان- شەرەپنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن ھەممىنى ئۇنۇتقان بولۇپ، ئۇنىڭدىكى تەشۇش ئاۋۇلارنى يەتكۈزمەسلىك ئىدى. يەنە بىرى ئىلگىرى بىر قېتىم شان- شەرەپكە نائىل بولغاچقا، شۇ ئورۇننى تارتتۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن جان- جەھلى بىلەن تىرىشاتتى. ناسىرخۇن خېلىدىن بېرى جاپالىق مەشق قىلىشتىن قېچىپ، بازاردا ئۇششاق سودا- سېتىقچىلارغا ئارىلىشىپ، سالاچىلىق قىلىپ، بىرنەچچە يارماقتا قىزىقىپ يۈرگەچكە، بۇگۈن دەسلەپكى بىر نەچچە ئايلىنىشتا خېلى ياخشى نەتىجە ئالمىدىغاندەك كۆرۈنسىمۇ، چاپسانلا ھېرىپ قالدى ۋە تەدرىجىي ئالدىنقى ئىككىيلەندىن ئارىلىقى يىراقلىشىپ كەتتى.

ئەمدى چېمپىيونلۇقنى تالىشىش ئەكىبەر بىلەن ئابلىمىت ئارىسىدىلا بولاتتى. باشقىلارنىڭ بۇنىڭدىن ئۈمىدى ئۈزۈلگەنىدى. تاماشىبىنلارمۇ ئارقىدىكىلەرگە دىققەت قىلماي ئالدىدىكى ئىككىسى بىلەنلا بولۇپ كەتتى. ئۇلار ھازىر ھايات، راھەت، ھارغىنلىق... قاتارلىقلارنى ئەمەس، شان- شەرەپنى قولغا كەلتۈرۈشنىلا ئويلايتتى. بۇنداق روھى جىددىيلىك تاماشىبىنلارغا ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزگەنىدى. ئۇلار ئۆزلىرىمۇ ئاشۇلار بىلەن بىللە جىددىيلىشىپ، تەڭ «كۈچىشەتتى».

مەھمۇد مۇھىتى كۆزىنى ئۇزمەي ئۇلارغا قارايتتى. ئۇنىڭ ھەم سۈرلۈك، ھەم مېھرىبان چىرايىدا بىر خىل سۆيۈنۈش ئىپادىسى بار ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم يۈگۈرەۋاتقانلار ئالدىدىن ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ چىرايىغا، قەدەم ئېلىشلىرىغا زەڭ سالاتتى. ئۇنىڭدا گويا ئۆزىنىڭ باللىرى يۈگۈرەۋاتقاندەك بىر تۇيغۇ ھۆكۈم سۈرەتتى. شۇڭا ئۇ ھېرىپ ھالىدىن كېتەيلا دەپ قالغان باللىرىنى يىقىلىپ چۈشمىگىدى دېگەن ئەنسىرەش ئىچىدە ئۇزۇتۇپ، يەنە شۇنداق تەشۇش ئىچىدە كۈتۈۋالاتتى.

ئەڭ ئاخىرقى ئىككى ئايلىنىشتا ئەكىبەرنىڭ سۈرئىتى سېزىلەرلىك

دەربجىدە ئاستىلاپ قالدى. بىراق ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ ئۇنىڭدىن ياخشىراق ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ ھامان ئالدىنقى ئورۇننى ساقلاپ كېلەتتى. ئابلىمىت يەنىلا تەھدىت بولۇپ، ئۇنىڭغا بىر قەدەم، گاھىدا ھەتتا يېرىم قەدەم ئارقىدىن سوغدىشىپلا كېلىۋاتاتتى. قولغا كېلەيلا دەپ قالغان شان- شەرەپنىڭ قولدىن كېتىش ئېھتىمالى ئەكبەرنى قانچىلىك ئەنسىرەتسە، ئۇنىڭ ئۇستازىنى تېخىمۇ بەكرەك ئەنسىرىتەتتى. شۇڭا ئاخىرقى ئىككى ئايلىنىشتا ئەكبەرنىڭ قېشىدا بىللە يۈگۈرەشكە باشلىدى. ھاسىراپ تۇرۇپ:

ــ ئەكبەر، ئوغلۇم، غەيرەت قىل، يەنە ئىككى،... يەنە بىر،... يېرىملا ئايلانساق... ــ دەپ ۋارقىرايتتى.

ئەكبەر تەرگە چۆمۈلگەن، شۇنداقلا ھالىدىن كېتەيلا دەپ قالغان بولسىمۇ، قېشىدا ئۆزى بىلەن بىللە يۈگۈرەۋاتقان ئۇستازىنى كۆرگەندە ئۇنىڭغا غايىپتىن بىر كۈچ كېلىپ قوشۇلغاندەك بولدى. بۇ كۈچ ــ نومۇس كۈچى ئىدى. ئەكبەرنىڭ كۆز ئالدىغا ئۆزىنىڭ ئارقىدا قالغان مەنزىرىسى كېلىپلا تۇرۇۋالدى. ئەنە شۇ چاغدا ئۆزى بىلەن بىللە يۈگۈرەپ ھالى قالمىغان ئۇستازىنىڭ قىزىرىپ كەتكەن، تەر بىلەن ھۆللىنىگەن چىرايىغا قانداق قاراش دۇنيادىكى ئەڭ مۇشكۈل ئىش بولۇپ تۇيۇلدى. بۇ مۇشكۈللۈككە قالغاندىن كۆرە ھالىدىن كېتىپ يىقىلىش ياخشىراق ئىدى. شۇڭا ئەكبەر ئەڭ ئاخىرقى كۈچىنى سەرپ قىلىش ئۈچۈن جەزمىسى بىلەن ھەربكەت قىلدى.

مانا شۇنداق قىلىپ ئاخىرقى ئىككى يۈز مېتىر ئارىلىق قالغاندا ئابلىمىت بىردىنلا ئاستىلاپ ئىككى قەدەمچە ئارقىدا قالدى. ئەكبەر ئەمدى شەكسىز چىمپىيون بولالايتتى. ئۇ ئاخىرقى پەللىدىن ئاتلاپ ئۆتۈپلا يىقىلىپ چۈشۈشىمۇ مۇمكىن ئىدىيۇ، بىراق، بىللە يۈگۈرەپ كېلىۋاتقان ئۇستازى ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىۋالدى. ئەتراپتىن ھۇررا سادالىرى ياڭراپ كەتتى. بۇ شاۋقۇن ئىچىدىن ئەكبەر پەقەت:

ــ يارايسەن ئوغلۇم! يارايسەن شۇڭقارىم... ــ دېگەنىنلا ئاڭلايتتى. بۇ ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدىلا شۇرلايتتى. نىھايەت ئۇستاز- شاگىرت

ئىككىسى قۇچاقلىشىپ، ھاسىرىشىپ ئۇزاقتىچە تۇرۇشتى.

ــ مەنمۇ سېنى تەبرىكلەيمەن، ــ دېدى كۈچلۈك بىر ئاۋاز ئۇلارنىڭ يېنىدىلا. تەۋپىق ئاۋازنى شۇئان تونىدى. بۇ مەھمۇد مۇھتى ئىدى. تەۋپىق قۇچىقىدىكى ئەكبەرنى قويۇۋەتتى، مەھمۇد مۇھتى ئەكبەرنىڭ پىشانىسىدىن سۆيدى .

ــ يارايسەن، ئوغۇلبالا دېگەن شۇ، ــ دېدى ئۇ ماختاپ. ئاندىن تەۋپىق تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ــ قارىغا، سىزنى، نېمە بولۇپ كەتتىڭىز، تەرلىرىڭىزنى سۈرتىۋېلىڭ، ــ دېدى كۈلۈمسىرەپ ۋە ئۇنىڭ قولىنى قوشقوللاپ سىقىپ تۇرۇپ قوشۇپ قويدى، ــ مۇشۇنداق ئەزىمەتلەرنى تەربىيىلىگىنىڭىز ئۈچۈن سىزگىمۇ رەھمەت!

ــ مەن ئۆزۈمنى رەھمەتنى قوبۇل قىلىشقا ھەقلىق دەپ قارىمايمەن، سىجاڭ، ــ دېدى تەۋپىق ھەم مەمنۇنىيەت، ھەم كەمتەرلىك بىلەن.

ــ سىزنىڭ تۇرۇتلۇك بولغىنىڭىز خوپ، بىزنىڭمۇ بۇ خىزمەتلىرىڭىزنى كۆرۈپ يەتمىكىمىز خوپ، ــ دېدى سىجاڭ كۈلۈپ، ئاندىن ئۇنى باشلاپ «سەھنە» تەرەپكە بۇرۇلدى. تەۋپىق ئەكبەرگە دەرھال ئولتۇرۇۋالماي بىردەم مېڭىپ يۈرۈشنى تاپىلاپ، سىجاڭ بىلەن ماڭدى.

ــ ئەمدى بىز بىلەن بىردەم ئولتۇرۇپ، مۇسابىقىنىڭ داۋامىنى كۆرۈڭ، بەك جاپاكەش ئادەمكەنسىز، ــ دېدى سىجاڭ تەۋپىقنى قېشىدا ئولتۇرغۇزۇپ.

تەۋپىق كۈلۈپ قويۇپ باشقا تەرەپكە قارىدى ۋە ياندا يېرىم دائىرە بولۇپ تۇرغان ئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئابدۇنىيازنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋالماقچى بولدى.

ــ كۆرۈشەلمەيۋاتقان بىر دوستۇمنى كۆرۈپ قالدىم، ئەيبكە بۇيرىمىسىڭىز شۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەيمىكىن، ــ دېدى ئۇ سىجاڭغا پەس ئاۋازدا.

ــ سىز- زە، تىنىم تاپمايدىغان ئادەم- دە. مەيلى، بېرىڭ، ئۇنىڭسىز سىزنى خۇشال قىلغىلى بولمايدۇ، ھەقىچان، ــ سىجاڭ ئۇنىڭ كىم بىلەن كۆرىشىدىغانلىقىنى دەرھال قىياس قىلدى.

تەۋپىق ئابدۇنىيازنىڭ قېشىغا باردى.

ــ مەن سىزنىڭ كەلگىنىڭىزنى ھېلىغىچە كۆرمەپتىمەن، ــ دېدى ئۇ ئابدۇنىيازنىڭ قولىنى سىقىپ.

ــ مەن سىزنى خېلى بۇرۇنلا كۆرگەنىدىم. ئەمما بىزەۋتە قىلماي دېدىم. ھېلى سىجاڭنىڭ قېشىغا بېرىپ كۆرۈشەي دەپ يەنە يالتىيىپ قالدىم. ئىككىڭلارنىڭ گېپى بولسا ئارىلىققا قىسىلۇالماي دەپ ئويلىغانىدىم، ــ ئابدۇنىياز ئىككىيلەن سەل چەتكىرەك چىقىشتى، شۇ چاغدا ئابدۇنىياز سۆزىنى داۋام قىلىپ، ــ ئەمدى ھەر بىرىڭلارنىڭ دانا سۆھبەتلىرىدە بولالمايدىغان بولدۇم، ئوقۇشۇم تۈگىدى، يەنە يەكەنگە قايتىمەن، ــ دېدى.

ــ قاچان ماڭىسىز؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى مەيداندىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ سورىدى.

ــ ئىشقىلىپ بىر ھەپتىدىن ئۆتۈپ كەتمەيدۇ، شۇنىڭ بېرىسىدە ماڭىمەن. بەلكىم مۇشۇ پېتى كۆرۈشەلمەسمىز...

ــ نېمىشقا ئۇنداق نائۈمىد بولىسىز؟ ــ دېدى تەۋپىق مەيدان تەرەپتىن كۆزىنى يۆتكەپ ئابدۇنىيازغا تىكىلىپ، ــ سىز شۇ كەتكەنچە كەلمەمتىڭىز؟ كېلىپ تۇرارسىز؟

ــ ئىختىيار مەندە ئەمەستە، ئەسكەر دېگەن كېلىمەن دەپ كېلىپ، كېتىمەن دەپ كېتەلمەيدۇ ـ دە...

ــ يا بولمىسا ئەمىلىڭىز ئۆسۈپ قايتىپ كېلەرسىز، يا بولمىسا خىزمىتىڭىز بۇياقتا يۆتكىلەر... ــ تەۋپىق ئابدۇنىيازغا تەسەللى بولسۇن ئۈچۈن چاقچاق باشلىدى، ئابدۇنىيازنىڭ مەيۇس ھالدا باش چايقاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ توختاپ قالدى.

ــ كىم بىلىدۇ، بىز يەنە بىر كۆرۈشەلەمدۇق... ئاڭغىچە نېمە بولىدۇ، نېمە ئەمەس...

شۇ چاغدا تەۋپىقنى چاقىرغىلى بىر ئوقۇغۇچى كەلدى.

ــ بۇ يەردىن كەتكۈچە يەنە بىر كۆرۈشەرمىز، ــ دېدى ئۇ ئابدۇنىيازغا ۋە ئالدىراپ يۇرۇپ كەتتى.

3

مۇسابىقە ئاخىرلاشتى. ئەمدى خۇلاسە چىقىرىلىپ، مۇكاپات تارقىتىلاتتى. تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ھەم كوللېكتىپ بىرىنچىلىككە ئېرىشتى، ھەم يەككە تۈرلەر بويىچىمۇ ئاساسىي ئورۇندا تۇراتتى. مۇسابىقە ئاخىرىدىكى مۇكاپاتلاش يىغىنى تەنتەنىلىك بولدى. مۇكاپات تارقىتىش كومىسسىيىسىنىڭ باشلىقى مەھمۇد مۇھتى ئىدى. تىزىملىكنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئېلان قىلدى.

مۇكاپات تارقىتىش تەرتىۋى نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغان ئورۇندىن باشلاندى. شۇڭا ئەڭ ئاۋۋال تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نامى چاقىرىلىشقا باشلىدى.

ــ ئەكبەر ھۇدۇكھاجى! ــ بۇ ئىسىم ئېلان قىلىنىشى بىلەنلا مەيداندىكىلەرنىڭ ھەممىسى چاۋاك چېلىشتى. بۇ چاغدا خىجىل بولۇپ تۇرغان ئەكبەر قورۇنۇپقىنا ئۇتتۇرىغا چىقتى. يىغىن رەئىسى مۇكاپات بۇيۇملىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى، ــ ئەكبەر ھۇدۇكھاجى تۆرت تۈرده بىرىنچىلىككە ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن تۆرت دانە كۇمۇش مېدال بېرىلدى. بىرسى قەشقەر گارنىزون نامىدىن، بىرى ۋالىي مەھكىمە نامىدىن، بىرى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى نامىدىن، بىرى پەيزىۋات ناھىيە نامىدىن بېرىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئۈچ دانە بايراق، ــ بۇ چاغدا مەھمۇت مۇھتى ئەكبەرنى كەڭ كۆكسى بىلەن قۇچاقلاپ، ئارقىدىن قولىنى قاتتىق قىسىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆكرىكىگە مىدالىلارنى تاقاپ قويدى. ئاندىن باشقىلار سۆزنۇپ بەرگەن قىزىل ۋە كۆك دۇخاۋدىن تىكىلگەن ئىككى بايراقنى، قىزىل تاۋاردىن تىكىلگەن بىر بايراقنى ئەكبەرنىڭ قولىغا بېرىۋاتاتتى. تارتىنىشتىن پۈت-قولى ئۇيۇشۇپلا قالغان ئەكبەر بۇ نەرسىلەرنى قولاشتۇرۇپ تۇتالمايلا قالغانىدى، تەۋپىق بۇنى بايقاپ دەرھال ئىزچىلاردىن ئىككىنى نەرسىلەرنى

ئېلىشىپ بېرىشكە چىقاردى.

رەئىس ئەكىبەرگە بېرىلىدىغان نەرسىلەرنى ئېلان قىلىشنى داۋام قىلىۋاتاتتى:

— بىر جۈپ ئۆتۈك، بىر قۇر كاستيۇم، بۇرۇلكا، ئىككى جۈپ كۈمۈش ئىستاكان، بىر دانە ئۈستەل سائىتى، بىر دانە دوپپا، — بۇ چاغدا مەھمۇت مۇھتى كۆك دۇخاۋىدىن نەپىس قىلىپ تىكىلگەن دوپپىنى ئەكىبەرگە ئۇزۇتىۋاتاتتى، — بىر دانە شىرە ياپقۇچ، — (بۇ كىلىۋنكا ئىدى)، — بىر دۇزنە قەلەم، 50 دانە دەپتەر...[1].

بۇ نەرسىلەرنى ئەكبەر دوستلىرى بىلەن بىللە كۆتۈرۈشۈپ مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى.

رەئىس ئەمدى ئىككىنچى كىشىنىڭ ئىسمىنى چاقىردى...

بۇ قېتىمقى مۇسابىقىدە ئون مىڭ مېتىرلىق يۈگۈرۈش، يۇز مېتىرلىق يۈگۈرۈش قاتارلىقلاردىن باشقا چاقپىلەكتىن ئاتلاپ يۈگۈرۈش، ياغاچ ئايىغ بىلەن مېڭىش، بالا هاپاچ قىلىپ يۈگۈرۈش، چېلىشىش قاتارلىق تۈرلەردە ئاتۇش تەنھەرىكەتچىلىرى بىرىنچىلىكىنى ئالغانىدى. بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات ئالغۇچىلارنىڭ سانى جەھەتتە بىرىنچى ئورۇندا تۇرغاچقا يەنە كوللېكتىپ مۇكاپاتىمۇ بېرىلدى.

كوللېكتىپ مۇكاپاتلار تەنتەربىيىچىلەرگە، ئەلاچى ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىلىدىغان كىيىم- كېچەك، ئوقۇش قوراللىرى،

---

[1] ئەكبەر ھۆدۈكھاجىنىڭ مۇئەللىپكە سۆزلەپ بېرىشىچە ئۇ مۇكاپات بۇيۇملىرىنى ئىشلىتىدىغانلىرىنى ئىشلىتىپ، ساقلايدىغانلىرىنى (كۈمۈش ئىستاكان، كۈمۈش مىدالىلارنى) تاكى 1973 - يىلىغىچە ساقلىغان. «مال باھاسى مۇقىم، بازارلار ئاۋات، خەلق تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە يۇكسەلمەكتە» دەپ جار سېلىنىۋاتقان ئاشۇ يىللاردا ئەينى يىللارنىڭ چەمپىيونى ياشاشقا ئامالسىز قېلىپ كۈمۈش بۇيۇملارنى قەشقەر بانكىسىغا ئېلىپ بېرىپ 33 سوم نەچچە تىيىنگە سېتىشقا مەجبۇر بولغان. شۇ سەۋەبتىن ئۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ: «1962- يىللاردىكى ئاچارچىلىق مەزگىللىرىمۇ بۇ تەۋەرۈكلەرنى جاندىن ئەزىز بىلىپ ساقلىغانىدىم، بىراق ئاخىر ساقلىيالمىدىم. ھەر قېتىم بۇ ئىش يادىمغا يەتسە يۈرىكىم پىچاق بىلەن تىلغاندەك بولۇپ كېتىدۇ...» دەيدۇ — ئاپتور.

تەنتەربىيە سايمانلىرى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلارنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئۈيۈشما بىر ماشىنا ھەل قىلىپ بېرىدىغان بولدى.

بۇنچە زور مۇڭۇپپەقىيەتلەرنىڭ تۈغۇت ئانىسى بولغان تەڭپىقكەمۇ مۇكاپات بېرىلدى. مەھمۇد مۇھتى ئۆز نامىدىن ئۈنىڭغا ئىنتايىن كېلىشكەن، ئىگىز ھەم سىمىز قارا ئاتنى ئىگەر جابدۇقلىرى توقۇلغان ھالدا يېتىلەپ كېلىپ تەقدىم قىلدى ۋە:

ــ سىزگە رەھمەت، ئەپەندىم، بۇ مېنىڭ شەخسىي مۇكاپاتىم، بۇنى سوۋغا دېسەمۇ بولىدۇ. كۆڭلىڭىز ئۈنىمىسا تورۇقىڭىزنى ئورنىغا قويۇپ كېتىڭ. تېگىشكەن بولايلى، ــ دېدى.

ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى مەھمۇد مۇھتىنىڭ بۇ ئىشىدىن قاتتىق تەسىرلىنىشتى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ بەزىلىرىدە نارازىلىق ئىپادىلىرىمۇ كۆرۈلدى. تەڭپىق ئۆزىگە خاس قىزغىن ھەم سالماقلىق بىلەن ئوچۇق ـ يورۇق جاۋاب بەردى:

ــ سىز ھەمىشە ماڭا رەھمەت دەيسىز، گويا مەن سىز ئۈچۈن ئادەم تەربىيىلەپ بېرىۋاتقاندەك ياكى مەن باشقا ئەلدىن ياللاپ كېلىنگەندەك... ئەجىبا بۇ سىزنىڭلا مەسئۇلىيىتىڭىز بولۇپ، مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم ئەمەسمۇ؟

ــ شۇنداق، شۇنداق، ئەپەندىم، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى مېھرىبانلىق بىلەن، ــ مەن پەقەت نېمە دېيىشىمنى بىلمەي شۇنداق دېگىنىم، بۇ ئەلۋەتتە ھەربىر ۋىجدانلىق ئادەمنىڭ ئۆز ئىشى.

رەئىس كىشىلەرنى بىر قېتىم دىققەتكە چاقىرىپ مۇكاپاتلىنىدىغانلارنى ئوقۇشقا باشلىدى. مەھمۇد مۇھتى يەنە يەكەندىن، يېڭىساردىن، يوپۇرغىدىن، توققۇزاقتىن، پەيزىۋاتتىن كەلگەن ھەربىر تەنھەرىكەتچىنى ئاتىلارچە قۇچاقلاپ تۇرۇپ مۇكاپات تارقىتىشقا كىرىشتى. تەڭپىق ئۈنىڭ ھەرىكىتىدە ئىپادىلىنىپ تۇرغان ھېسسىياتنى چۈشۈنۈپ، ئۈنىڭ يۈرىكىنى كۆرگەندەك بولۇپ، ئەتراپىدىكى شاگىرتلىرى ۋە شەبداشلىرىغا:

ــ خۇدا پەرزەنتلىرىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن بۇ ئادەمنى ئامان قىلغاي،

ــ دېدى چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن.

مۇكاپاتلاش ئاياقلاشقاندىن كېيىن، تەنھەرىكەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار ئۆز سەپلىرى بويىچە مەيدانغا چىقىشتى. مەھمۇد مۇھەتتى قىسمىلىرىنىڭ بىر قىسمى ئالدىدا، بىر قىسمى ئوقۇغۇچىلار سېپىنىڭ ئارقىسىدا مېڭىشتى. ئەتراپتىن يىغىلغان تاماشىبىنلارمۇ ئاستا ـ ئاستا تارقاپ، بىرنەچچە كۈنلۈك قىزغىن ھايات شاۋقۇنىغا چۆمگەن ئەسكىسار تىمتاسلىققا چۆمدى. غەربكە قىيسايغان قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرىدا سازلىق مەيۈس ۋە غەمكىن كۆرۈنەتتى.

جايلاردىن كەلگەن تەنھەرىكەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار ئۆز تۇرالغۇلىرىغا تارقاشتى. قىزىل دۆۋىدىكى توختاجىنىڭ مەكتىپى، نۆۋېشى مەكتەپ، دارىلمۇئەللىمىن ۋە بەزى مەرىپەتپەرۋەر بايلار ھەربىر ئورۇنلىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا ساھىپخان بولۇشقاندى.

تەۋپىقمۇ مەھمۇد مۇھەتتى بىلەن خوشلۇشۇپ، كېرەم باغقا ــ ئابدۇرېھىم بايۇەتچىنىڭ قورۇ- جايىغا قايتتى. ئۇ خوشلۇشىدىغان چاغدا ساۋۇت ئەپەندى ئۇنىڭغا:

ــ نەرسە- كېرەكلىرىڭلارنى ماشىنىغا بېسىپ تەييار قىلىپ قويىمىز، ئەتە ئەتىگەندە كېلىپ باشلاپ كەتسەڭلار بولۇدۇ، ــ دېدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ رەھمەت ئېيتتى.

ئۇلار ئاخىرقى ھەمراھلىرى بىلەنمۇ خوشلۇشۇپ، ئايرىلىشقاندىن كېيىن ھېيتگاھ ئالدى بىلەن كېتىۋاتقان مەھەللە گۈگۈم پەردىسى ئەتراپىنى يېپىشقا باشلىغان بولۇپ، مۇڭغا پاتقان شەھەرنى زىل- زىلىگە سالغۇسى كەلگەن تەۋپىق قۇربان جاپپارنى ناخشا باشلاشقا بۇيرىدى. قۇربان جاپپار دەرھال ئۆزىنىڭ سەنئەتكارلارغا خاس يېقىملىق ئاۋازى بىلەن «قۇرتۇلۇش»[1] نى باشلىدى.

[1] قۇرتۇلۇش (تۈركچە ــ Kurtuluş ئازادلىق) بۇ سۆز «بۇلاق» مەجمۇەسىگە بېرىلگەن «تەۋپىق شېئىرلىرى»دا «قۇتۇلۇش» دەپ «تۇزۇتۇلگەن» ــ ئا.

قۇرتۇلۇش يولىدا سۈدەك ئاقتى بىزنىڭ قانىمىز،
سەن ئۇچۇن ئەي يۇرتىمىز بولسۇن پىدا بۇ جانىمىز.

يارۇ ھەمدەم بولدى بىزنىڭ ھىممەتىمىز سەن ئۇچۇن،
دۇنيانى سورغان[1] ئىدى ھىممەت بىلەن ئەجدادىمىز.

ئاتىللا، چىڭگىز، تۆمۈر دۇنيانى تىترەتكەن ئىدى،
قان كېچىپ نام ئالىمىز، بىز ئۇنىڭ ئەۋلادىمىز.

بۇ يەرگە كەلگەندە ناخشىنىڭ ئاۋاز يۈكسەكلىكى ئەۋجىگە چىقىدىغان بولغاچقا، ھېچكىمنىڭ ئاۋازى يەتمەيتى، شۇڭلاشقا ھەممە ئوقۇشتىن توختايتى، پەقەت قۇربان جاپپار يېرىم مىسرانى ئۆزىنىڭ ھەيران قالارلىق يوقىرى ئاۋازى بىلەن يالغۇز ئوقۇيتى(شۇڭلاشقىمۇ دوستلىرى ۋە ئىزچىلار ئۇنى چاخچاقلاشقان چاغلاردا «چىقتى جان» دېگەن لەقەم بىلەن ئاتىۋېلىشقانىدى):

چىقتى جان ھەم ئاقتى قان،
(كۆپچۈلۈك قوشۇلۇپ): دۈشمەندىن ئولدى ئەل ئامان،
ياشىسۇن، ھېچ ئۆلمىسۇن، پارلاپ ئىستىقبالىمىز!

بۇ جەڭگىۋار مارش ساداسى ئۇيغۇر- بۇيۇقتىن ــ قۇبىلىرى گۈگۈم پەردىسى ياپقان ئاسمانغا پاتقان مەسچىدلەر تەرەپتىن شام نامىزىغا ئېيتىلىۋاتقان ئەزان ئاۋازىغا قوشۇلۇپ، زۇلمەت پەردىلىرىنى يىرتىپ چىقىشقا يۈلقۇنۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى ۋە ئەتراپتىكى مەۋجۇداتنى ئۆزىنىڭ كۈچلۈك دولقۇنلىرىغا غەرق قىلىۋەتكەندەك بولدى.

[1] سورغان - سورغان، باشقۇرغان، ھۆكۈمرانلىق قىلغان. مەنىسىدىكى سۆز ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن شۇنداق قىسقارتىپ تەلەپپۇز قىلىنغان ــ ئا.

ئۇلار كېرەم باغقا بېرىپ ئابدۇرېھىم بايۇەتچىنىڭ ھوزۇرىدا مېھمان بولۇپ ئەتىسى تاڭ سەھەردە يەنە رەتلىك سەپكە تىزىلىپ ئۇيۇشمىغا كەلدى. ئۇ يەردە ئۇلارنى مۇكاپات بۇيۇملىرى بېسىلغان ماشىنا كۈتۈپ تۇراتتى. تەۋپىق كىچىك ۋە ئاجىز ئوقۇغۇچىلاردىن بىرنەچچىنى ماشىنىغا چىقىۋېلىشقا بۇيرىدى. ئەكبەرنىمۇ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ماشىنىغا چىقاردى. ئاندىن شەھەردىن چىققۇچە ماشىنا بىلەن تەڭ مېڭىشتى. ئۇلار يەنە جەڭگىۋار مارشلار بىلەن ئەسىرلىك غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان تۇپراقنى ئويغۇتۇپ مېڭىشتى.

ھەزرەت يولىغا چىققاندا شۇپۇرغا ئالدىدا مېڭىۋېرىپ، قۇمالتاغ داۋىنىدا كۈتۈپ تۇرۇشنى بۇيرۇپ، ماشىنىنى يولغا سېلىۋېتىشتى. ئۇلار قازىرقتا قادىر ھاجىنىڭ مەكتىپىدە قىسقا ۋاقىت دەم ئالغاندىن كېيىن سەپىرىنى داۋام قىلىشتى.

قۇمالتاغ داۋىنىدا ماشىنا ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغانىدى. ئۇلار ئەمدى ئۆزلىرىنى بىر قۇر تۇزەشتۇرۇپ، ماشىنا بىلەن بىللە تەنتەنىلىك يۇرۇشتە ئاتۇشقا كىرىپ كەلدى...

ئىككىنچى باب

يىلاندىن خاتىرىجەم ئولتۇرغىنىم يوق،
ئۇنىڭ خىسلىتىنى بىلگەندىن بۇيان،
كىشىلەر كۆزىدە دوستتەك كۆرۈنگەن
دۇشمەننىڭ چىش زەخمى ھەممىدىن يامان.
ــ سەئدى «گۈلىستان»دىن

1

ئۆلكىدىن بىر تەپتىش ئۆمىكى كېلىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ھايىت ـ ھۇيىت دېگۈچىلا پۈتۈن قەشقەر رايونىغا پۇر كەتتى. ئەمەلدارلار، زىيالىيلار ئىچىدە بۇ تەپتىش ئۆمىكىنىڭ قايسى ساھەنى تەپتىش قىلىشى مۇمكىنلىكى توغرىسىدا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. بەزىلەر (خۇسۇسەن ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدارلار) تەپتىش ئۆمىكى پاراخورلارنى تەكشۈرۈپ، تۆتۈدىكەن دېگەن سۆزلەرنى راستمىكىن دەپ ئويلاپ ۋەسۋەسىگە چۈشتى؛ يەنە بەزىلەر زالىم ئەمەلدارلارنى جازالايدىكەن، خەلقتىن پىكىر ئاڭلايمىش، دېگەن گەپلەرنى قىلىشتى.

بۇ ھەقتە مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ۋە ئوقۇتقۇچىلارلا ئەمەس، مەھمۇد مۇھتىمۇ ئېنىق بىر نەرسە بىلمەيتتى. بۇ ھەقتە قەشقەر بويىچە ئەڭ ئاۋۋال خەۋەر تاپقان كىشى مەخسۇم ئىدى. ئۇ مۇشۇ ھەقتە سۆزلۈشۈش ئۈچۈن قادىر ھاجىنىڭ ئۆيىگە كەلدى.

ــ سىلىگە موھىم يولىيورۇق بار، ــ دېدى ئۇ سالامدىن كېيىنلا، ئۇنىڭ ئاۋاق ئۆچكە يۈزىدىكى ساقىلى ئۇنىڭدىكى رىتسارلارچە

مەغرۇرلۇقنى يوشۇرۇپ، ھېچ بولمىسا چوڭلارغا خاس سالاپەتكە ئايلاندۇرۇپ تۇراتتى.

ــ تاينىلىق، تەپتىش ئۆمىكى توغرىسىدا بولسا كېرەك؟ ــ دېدى قادىر ھاجى ئاشكارە كۆرەڭلىك ۋە ئۆزىگە خاس ۋەھشىيانە كۆرۈنۈشى بىلەن.

ــ نەدىن ئاڭلىلا سىلى؟ ــ دېدى مەخسۇمنىڭ بىر ئاز ئولتۇرۇشقان كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئۇنىڭدا جاسۇسلارغا خاس گۇمانخورلۇق ئويغانغانىدى.

ــ پۇتۇن قەشقەردە كەڭرى ئېقىپ يۇرگەن گەپقۇ بۇ!؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن دېگەن ساقچى، ئۆزەمگە خاس ئۇچۇر قانالىرىم بار.

ــ ھە، مۇنداق گەپ دېسىلە، ــ دېدى مەخسۇم ئەمدىلا خاتىرجەملىنىپ، ئۇ ئەمدىلا قادىرھاجىنىڭ بىلىدىغانلىرى كوچىدىكى پاراڭدىن نېرىغا ئۆتمەيدىغانلىقىنى بىلگەنىدى، ــ خوجايىنىم بىلەن كۆرۈشۈپ كەلدىم. ئۇلار ئۆلكىدىن كەلگەن تېلېگراممىنى ئۇقتۇردى، تەپتىش ئۆمىكىنىڭ كېلىشى راست، ئاللىقاچان يولغا چىقىپ بوپتو.

ــ ئۇلار نېمىنى تەپتىش قىلغۇدەك؟ ــ قادىر ھاجى ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ سورىدى.

ــ ...، ــ مەخسۇم قادىر ھاجىنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ تەپتىش ئۆمىكىنىڭ كېلىش مەقسىدى، قادىر ھاجىنىڭ نېمىلەر قىلىشى كېرەكلىكىنى ئېيتىپ بەردى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يۇقارقى سۆھبەت بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي تەپتىش ئۆمىكى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ ماي ئېيىنىڭ باشلىرى ئىدى. تەپتىش ئۆمىكى مەنسۇر ئەپەندى[1] رىياسەتچىلىكىدە بولۇپ، ئۇلار

[1] مەنسۇر ئەپەندى سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن شىڭ شىسەي ئۈچۈن يارەمگە ئەۋەتىلگەن مۇتەخەسسىلەردىن بىرى ـ شەرق ئىشلىرى مۇتەخەسسىسى. ئۇ شىڭ دۇبەن ئۆرسىدا كومموندىزىمدىن دەرس ئۆتكەن. ئۇنىڭ رەسمىي ئىسمى مەشۇر روزىيۇ بولۇپ، 30ـ يىللاردا

دەسلەپكى كۈنلەردە بىرقانچە كۈن دەم ئېلىۋاتقانىدەك جىم- جىت يۈرۈۋاتاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇلار پۈتۈن قەشقەر ۋەزىيىتى ئۈستىدە چۈشۈنۈش ھاسىل قىلىپ، بەزى زۆرۈر تەييارلىقلارنى قىلىۋاتاتتى. كۆپ ئۆتمەي ئۇلار رەسمىي تەكشۈرۈشلىرىنىمۇ باشلىۋېتىشتى.

قەشقەر شەھرى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلارنى تەكشۈرۈپ بولۇپلا مەنسۇر ئەپەندى شەخسەن ئۆزى ئىككى نەپەر ھەمراھىنى باشلاپ ئاتۇشقا چىقتى. تەۋپىق رۇشتى مەكتەپتىكى ئىشلىرىنى تۈگۈتۈپ بويامەتتىكى ئوقۇغۇچىلار ئەترىتىنىڭ قېشىغا جابدۇنۇپ تۇراتتى، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم مۇھەممەد قارى زەكىنى ئەۋەتىپ ئۈيۈشمىغا چاقىرتىپ قالدى. بۇنداق مەزگىلسىز چاقىرىشقا ھەيران بولغان تەۋپىق، قانداق زۆرۈر ئىش باردۇر دەپ سورىغاندى، زەكى ئۇنىڭغا ئۆلكىدىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

تەۋپىق ئانچە خوش كۆرمىگەن ھالدا ئۈيۈشمىغا كەلدى. مەنسۇر ئەپەندىلەر ئۈيۈشمىدىكى خادىملار بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىكەن. مەنسۇر ئەپەندى تەۋپىقنىڭ كىرىپ كەلگىنىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇردى ۋە چوڭ- چوڭ قەدەملەر بىلەن ئالدىغا بېرىپ، گويا ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن سەبداشلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇزاققىچە قولىنى قويۇۋۈتمەستىن:

ــ مەن سىزنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەكلا، بىرقاراشتىلا تونۇدۇم. بەلكىم باغرىم تونىغاندۇر. شۇنداق ئەمەسمۇ، بىز ھەممىز خەلقنىڭ غېمىنى دەپ ياشاۋاتقان يولداشلار- دە، ــ مەنسۇر ئەپەندى ئىنتايىن يېقىملىق سۆزلەيتتى. مىجەزىدىن چىقىشقاق، چىرايلى ئوچۇق كىشى ئىدى، ــ ئەڭ ئاۋۋال شەخسىي ناممىدىن سىزگە رەھمەت ئېيتىمەن، ئاندىن ھۆكۈمەت ناممىدىن رەھمەت ئېيتىمەن. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلىكىنى چۈشەنگەنسىز؟

مەنسۇر ئەپەندى بولۇپ كەلگەن، 40- يىللاردا ئۆز ئىسمى بىلەن كەلگەن ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدە چۆچەككە ۋالى بولغان. ــ ئا.

ــ چۈشــەنگەندەكمۇ قىلىــمەن، ــ دېــدى تەۋپــىق ئــانچە ئېچىلماستىن. ئۇ بىرىنچىدىن بويىمەتكە ئالدىراپ تۇرغاندا چاقىرىلغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى ئازادە ھېس قىلالمىغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ مەنسۇر ئەپەندىنىڭ يوقلاپ كېلىشى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ دېگەننى ئويلاپ قالغاندى. چۈنكى ئۇ مەنسۇر ئەپەندىنى كۆرۈپ باقمىغىنى بىلەن خېلى ئوبدان بىلەتتى.

ــ چۈشەنگەندەك قىلدىڭىزمۇ؟ شۇنداق. سىز مەدەنىي ئاقارتىش جەھەتتە مۇجىزە يارىتتىڭىز. ئىشىنەمسىز، مەن سىز ۋە سىز يارىتقان مۇجىزە ھەققىدە ئۇرۇمچىدىكى ۋاقتىمدىلا ئاڭلىغانىدىم ھەم سىز بىلەن بىر كۆرۈشۈپ، مۇجىزە يارىتقان قوللىرىڭىزنى قاتتىق قىسقىم كەلگەنىدى. شۇڭا قەشقەرگە كېلىپلا سىزنى ئىزدەپ چىقتىم. قانداق، قارشى ئالمامسىز؟

ــ ئەلۋەتتە قارشى ئالىمىز، نېمىشقا قارشى ئالمايتۇق، ــ دېدى تەۋپىق زورىغا كۈلۈمسىرەپ. ئەمما ئۇ چىرايىدىن ھېچقانداق ناخۇشلۇقنى بىلىندۈرمىدى.

ــ پەقەت سىزگە رەھمەت ئېيتىشقىلا كەلمىدىم، يەنە تېخى سىزنىڭ شەخسىي ئىستىقبالىڭىزغا كۆڭۈل بۆلۈدىغان مەسئۇلىيەتمۇ مېنى بۇ يەرگە كېلىشكە ئۈندىدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق تەئەججۈپ بىلەن كۈلۈمسىرەپ.

ــ شۇنداق بولماي ئەمىسە، ــ مەنسۇر ئەپەندى ئىنتايىن ئوچۇق - يورۇق، ناھايىتى چىقىشاقلىق بىلەن گويا كونا دوستلار جەم بولۇپ تۇرغانىدەكلا سۆزلەيتتى، ــ سىز شۇنداق ئىمتىياز بېرىشكە ئەرزىيسىزكى، سىز تاللىق باغقا كىرگەنىدەك خالىغىنىڭىزغا ئېرىشسىز، بۇنىڭغا مەن كېپىل...

ــ كەچۈرسىز، ــ تەۋپىق ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلىدى، ــ ھەربىرلىرىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشى قانچىلىك بولاركىن؟

ــ قانداق دەيسىز؟ ئاتۇشتا تۇرىشىمىزنى دەمسىز، يا...، ھە، بۇ

يەردىن ئەتە كېتىمىز، خىزمەت ئالدىراش...

ــ شۇنداقمۇ؟ مەن تېخى بۇنىڭدىنمۇ ئالدىراشمىكىن دەپ سورىۋىدىم. ئۇنداق بولسا، ــ تەۋپىق زەكىگە بۇرۇلدى، ــ سىز مېھمانلارنىڭ ياتاق ۋە تاماق ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا كىرىشىڭ. خوش، ــ ئۇ يەنە مەنسۇر ئەپەندىگە بۇرۇلدى، ــ سۆزلەۋېرىڭ، ئەڭ ياخشىسى خىزمەت ھەققىدە سۆزلۇشەيلى، مېنىڭ يەنە ئىشلىرىم بار.

ــ ئىش دەمسىز، دوستۇم؟ مەن سىزنى ھەممىدىن بىر يولى ئازاد قىلىشىمىمۇ مۇمكىن. بارلىق جاپا- مۇشەققەتتىن، ئالدىراشتىن دېمەكچىمەن- دە ...

ــ شۇنداقمۇ؟ قانداق قىلىپ؟ قاماپ قويمايدىغانسىز؟ ــ تەۋپىق سوغۇقراق كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

ــ ياق! ياق! بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ قانداقلا بولمىسۇن ھازىر ئۆلكىدە ئادالەت ئورنۇتۇلدى، جاپا چەككەنلەرنىڭ قەدىرگە يېتىمىز، ئۇلارغا لايىقىدا رەھمەت ئېيتىمىز- دە.

تەۋپىق ئەمدى سوئال سوراشقىمۇ رەغدى بولمىغان ھالدا جىم- جىت قۇلاق سالدى.

ــ ئىسلامئاخۇن مۇدىر، مەمتىلى ئەپەندىنى بىزگە بېرىسىز- دە، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى چاخچاق ئارىلاش رەسمىي ئاھاڭدا خەلپىتىمگە قاراپ.

ــ ھېچنېمىنى چۈشۈنەلمىدىم، ئەپەندىم، ئوچۇقراق ئېيتىپ باقمامسىز، ــ دېدى ئىسلامئاخۇن.

ــ چۈشۈنۈپ قالىسىز، چۈشۈنۈپ قالىسىز، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى پائالىيەتچان ئادەملەرگە خاس بىتىنىم ھەرىكەتلەر بىلەن. ئۇنىڭ سۆزلىرىدە قانداقتۇر مەسخىرە يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى، ــ مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىر يەرگە كەلسەكلا ھەممىسى كۆڭۈلدىكىدەك بولۇدۇ.

ــ قېنى ئېيتمامسىز، ــ دېدى تەۋپىق ئىچى پۇشقاندەك ئەلپازدا، ــ قانداق سودا ئۇ؟ بۇيرۇقمۇ؟ تەكلىپمۇ؟

ــ مېنىڭچە، مۇنداق قىلساق، بۇ ئىككى يولدىشىمنىڭ ئالاھىدە ئىشى يوق، ئۇلار پەقەت سىزنى ۋە مەكتەپلىرىڭىزنى كۆرۈپ بېقىشقىلا كەلگەن. مەنمۇ سىزگە بولغان ئىخلاسىم، مۇھەببىتىم تۈپەيلى كۆرۈشكەچ بەزى تەكلىپلەرنى بېرىشكە كەلگەنىدىم. بۇ ھۆكۈمەت ئىشى تەرىقىسىدە ئالاھىدە، رەسمىي يوسۇندا دېيىشىدىغان گەپمۇ ئەمەس، بۇ يولداشلار ئۆز ئىشلىرىنى قىلىۋەرسە، ئىككىمىز مەكتەپلەرنى ئارىلىغاچ پاراڭلاشساقمۇ بولاتتى.

ــ شۇنداقمۇ؟ مەيلى، ئۇمۇ بولۇدۇ، ــ تەۋپىق كەسكىن ئىپادە بىلدۈردى. ئاندىن ئېلاخۇننى چاقىرتىپ ئاتالارنى تەييارلاشنى بۇيرىدى.

ــ مېنى ئەڭ ئاۋۋال ئۆزىڭىز بىرىنچى قېتىم ئىش باشلىغان مەكتەپكە باشلاڭ، دوستۇم، ئاۋۋال شۇ يەرنى كۆرەيلى، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى.

تەۋپىق مەھمۇت مۇھتى سۇۋغا قىلغان شاش قارا ئېتىغا ئەپچىلگىنە ئولتۇرۇپ، مېھمانىنى تېجەن سىيى تەرەپ بىلەن باشلاپ كەتتى. ئۇلار تاكى مەشھەدتىن چىقىپ سايغا چۈشكىچە ئاساسىي گەپكە يېقىنلاشماي يېزا مەنزىرىسى، دېھقانچىلىق ئىشلىرى قاتارلىق قالدى-قاقتى پاراڭلارنى قىلىپ مېڭىشتى. پاراڭ تېمىسى ئاستا-ئاستا يۆتكىلىپ، مەكتەپ، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا كۆچتى. شۇ چاغدا مەنسۇر ئەپەندى يەنە ئىشخاندىكىدەك دىپلوماتلارچە تەلەپپۇزدا تەۋپىقنى ماختاشقا كىرىشتى.

ــ مەن سىزنىڭ تالانتىڭىزغا ھەۋەسلىنىمەن، غەيرىتىڭىزمۇ ئاجايىپ! ــ مەنسۇر ئەپەندى قىران دەريا بوغۇزى تەرەپكە قاراپ قويدى ۋە تەۋپىقنى ئۆز سۆزلىرىنىڭ ئورامى ھەققىدە ئويلۇنۇۋېلىشقا پۇرسەت بەرمەستىن گەپنى قاچۇرۇپ، ــ يا پەناھ ئەجەپ ھەيۋەت تاغكەن بۇ، ئالدى تەرەپ پىچاق بىلەن كەسكەندەك تىك... ــ دېدى.

تەۋپىق خالار- خالماس غەرب تەرەپكە قاراپ قويدى. مەنسۇر ئەپەندى سەلدىن كېيىن يەنە داۋام قىلدى:

ــ ئەگەر سىز سوۋېت ئىتتىپاقىدەك ئازادە ئەلدە بولۇپ قالمىغان بولسىڭىز گەپ يوق بىرەر ئاكادېمىيىدە ياكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا، خىزمەت قىلاتتىڭىز، بۇ يەردە، ئۆزىڭىزمۇ كۆرۈپ تۇرۇپسىز، شارائىت تېخى ناچار، ئادەملەر تېخى،... بۇلارنى ئۆزگەرتىپ ئادەمگە ئوخشۇتۇش ئۇچۇن ئۆمۈرمۇ زايە كېتىدۇ ...

ــ ئەيىبكە بۇيرىمايسىز ئەپەندىم، سىز ئۇيغۇرمۇ؟ ــ تەۋپىق ئىمكان قەدەر چىرايىغا ۋەزمىن تۇس بېرىپ سورىدى.

ــ شۇنداق، ئۇيغۇرمەن، نېمە، سىز مېنى نېمە دەپ ئويلىغانىدىڭىز؟ تېگى-تەكتىم تۇرپاندىن.

ــ ھېچ... مۇناقىلا سوراپ قويدۇم.

مەنسۇر ئەپەندى بىردەم جىم ماڭغاندىن كېيىن ئالدى تەرەپتىكى يېزىنىڭ نامىنى سورىدى. بۇ چاغدا ئۇلار تېجەنگە كېلىپ قېلىشقانىدى. ئۇ تېجەن ھەققىدە ئۇنى- بۇنى سوراپ، ئارىلىقتىكى سېزىلمەس ئۆڭايسىزلىق پەردىسىنى قايرىپ ئېچىپ، يەنە ئەسلىدىكى سۆزلىرى ئۇچۇن يول ئاچتى.

ــ ئەگەر سىزلا خالىسىڭىز، مەن سىزگە ھۆددە قىلمەنكى، سوۋېت ئىتتىپاقىدا خالىغان خىزمەتكە ئورۇنلىشالايسىز، مەن ھەتتا تونۇشتۇرۇپ خەت يېزىپ بېرىشىمۇ مۇمكىن.

ــ رەھمەت سىزگە، ئەپەندىم.

ــ چاقچاق ئەمەس، ھۆددىگە! سىز ئەلۋەتتە ئۆزىڭىزگە مۇناسىپ ئورۇندا ئىشلىشىڭىز كېرەك- دە. سىزنىڭ ئىستىقبالىڭىز كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۇرىدۇ.

ــ ئەپسۇس، ــ دېدى تەۋپىق سوغۇق كۈلۈمسىرەپ، ــ مېنىڭچە ھەرقانچە سەلتەنەتلىك تاجۇ- تەخت، ئاجايىپ شۆھرەتلىك پادىشا بولغاندىمۇ ئۇنىڭ پۇقراسى بولمىسا ئۇ ھېچقانداق ھوزۇر سۈرەلمەيدۇ. چۇنكى شانۇ- شۆھرەتنى، سەلتەنەتنى ھېس قىلىپ تۇرۇش ئۇچۇنمۇ پادىشاھ يەنە نامرات، قالاق خەلقىقە مۇھتاجدۇر. مەن خەلقىمدىن

ئايرىلغان ھالدا ئېرىشكەن كاتتا ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق.

ــ بىراق مەن دەيمەنكى، سىز بۇنداق مۇھىتتا زايا كېتىسىز، سىزنىڭ تالانتىڭىزغا ئېچىم كۆيىدۇ...

ــ بۇمۇ ئاشۇنداق، تالانت دېگەن ئىنسانغا شۇ پېتى ئۇ دۇنياغا ئېلىپ كېتىش ياكى كۆتۈرۈۋېلىپ ماختىنىش ئۈچۈن بېرىلمەيدۇ. ئەگەر ئۇ خەلق ئۈچۈن ئىشلىتىلمىسە تالانتىنىڭ بار يوقلۇقىمۇ كىشىلەر تەرىپىدىن ھېس قىلىنمايدۇ. ئەگەر مەندە راستتىنلا تالانت بولسا ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئەنە شۇنداق. ئاللاھ بەرگەن ھەر نېمەتنىڭ زاكىتى بولۇدۇ، ئىلىمۇ بىر نېمەت دېيىلگەندە، مەن شۇئان ئىلىمنىڭ ــ ئاللاھ بەرگەن نېمەتنىڭ زاكىتىنى بېرىۋاتىمەن. بۇنى بەرمىسەم گۇناھكار بولۇمەن.

ــ قويۇڭە، ئاللا-پاللاڭزنى! توغرا، ھەممىز خەلق ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلارمىز، لېكىن، سىز ئىلگىرىكى ئەمگەكلىرىڭىز بەدىلىگە بولسىمۇ راھەتتە ياشاشقا ھەقلىقسىز، بۇ بىرى؛ يەنە بىر تەرەپتىن نەدە بولسىمۇ خەلق ئۈچۈن ئىشلەيدىغان گەپ.

ــ بىلەمسىز مەن نەچچە مىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى مال- مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش پۈرسىتىدىن ۋاز كېچىپ، مانا شۇ سىز ياراتمىغان، «ئادەمگە ئوخشىمايدىغان»لارنىڭ ئارىسىغا قايتىپ كەلگەنمەن. (سىزنىڭ مىللىتىڭىزنى سوراشقا مەجبۇر بولغۇنۇمۇ شۇ سۆزلىرىڭىز ئۈچۈندى). تۈركىيىدە قالغان بولسام بىر مىليونېرنىڭ كۈيئوغلى، كېيىنچە بولسا بىر مىليونېر بولۇپ قالغان بولاتتىم، بۇ بىرى؛ ئىككىنچى نەدە بولسىمۇ خەلق ئۈچۈن ئىشلەش بەك يوغان گەپ، ھەيۋەتلىك ۋە چىرايلىق شۇئار، ئەممىا مېنىڭ پەقەت مۇشۇ بىچارە خەلقىمگىلا خىزمەت قىلغۇم بار. چۈنكى بۇلارنى ھەممە ئادەم تاشلاپ كېتىۋېرىپ، (مەسىلەن، سىزدەك) بۇلارغا ئىشلەيدىغانلار بەك ئاز قېلىغلىق. ئاندىن ئاللاھ مەندىن ھېساپ ئالىدىغان بولسىمۇ ئۇيغۇرلار ھەققىدە ھېساپ سورىسا كېرەك، چۈنكى ھەدىستە: «ھەركىم ئۆز

پادىسىدىن مەسئۇل» دېيىلگەن. مەن بولسام مۇشۇ خەلقنىڭ ئوغلى، مۇشۇ خەلقتىن مەسئۇلىيەتكە تارتىلىمەن. باشقا خەلقنىڭمۇ ئۆز ئوغۇللىرى بار، ئەمما مېنىڭ خەلقىمنىڭ ھېچكىمى يوق، ئۇنىڭ غېمىنى ماڭا ئوخشاش قىممىتىنى بىلمەيدىغانلار قىلمىسا كىم قىلىدۇ؟ مەسىلەن، سىز قىلامسىز؟ «قىلچىمۇ ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلىمەي، باشقىلارنىڭلا مەنپەئىتىنى كۆزلەيدىغان» كومۇنىستقۇ سىز؟

ئۇلار تېجەن بىلەن بويامەت ئاربىسىدىكى سايدىن ئۆتكىچە مەنسۇر ئەپەندى يەنە ئەتراپتىكى نەرسىلەر ھەققىدە، ساينىڭ سۇ مىقدارى، بۇ ئەتراپنىڭ ھۆل- يېغىن مىقدارى، تېجەننىڭ دېھقانچىلىقى، بويامەتنىڭ ئالاھىدىلىكى دېگەندەكلەر ئۈستىدە سوئال سوراپ ماڭدى. تەڭپىق قىسقا قىسقا جاۋاب بەرگەندىن باشقا «بۇ ئادەم زادى نېمە دېمەكچىدۇر؟» دېگەننى ئويلاپ ماڭدى.

ئۇلار بويامەت مەكتەپكە ئەنە شۇ يوسۇندىكى پاراڭلار بىلەن كېلىپ قېلىشتى. تەڭپىق ئاتنىڭ بېشىنى مەكتەپكە بۇراڭبتىپ دېدى:

ــ بۇ بىز بارماقچى بولغان مەكتەپ ئەمەس، بايا سىز چاقىرتقاندا مەن مۇشۇ يەرگە كېلىشكە تەييارلىنىپ تۇراتتىم، بۇ يەردە مېنىڭ ئازراق ئىشىم بار، ئەگەر قىزىقمىسىڭىز سەل كۈتۈپ تۇرسىڭىزمۇ بولىدۇ. مەن دەرھال قايتىپ چىقىمەن.

ــ ياق، نېمىشقا قىزىقمايتتىم، قايتارمىزدا كۆرسەكمۇ بولاتتى، بىراق، سىز كىرگەندىكىن، بەربىر ساقلاپ تۇرىدىكەنمەن، ئۇنىڭدىن كۆرە كۆرۈپ چىقاي.

تەڭپىق مەكتەپ ھويلىسىغا كىرىپلا ئاتتىن چۈشتى. بىرنەچچە ئوقۇغۇچى ئاتنىڭ تىزگىنىنى تالىشىپ ئالدى. ئۇ ئىشخانىغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىن مەنسۇر ئەپەندى مەكتەپ مەيدانىدا ئارىلاپ يۈرۈپ قاتتىق مەشىق قىلىۋاتقان نەچچە يۈز تەنھەرىكەتچىنى كۆرۈپ ھەيرانە بولۇپ تۇرۇپ قالدى. تەڭپىق ئۆزى ئېيتقاندەك ئانچە ھايال بولمايلا

قايتىپ چىقتى. ئۇلار يولنى داۋام قىلدى.

ــ ئاۋۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇغۇچىمۇ؟ ــ دېدى مەنسۇر، ــ ئەپەندى يولغا چىقا ـ چىقمايلا.

ــ ئەلۋەتتە، ھەممىسى.

ــ ئۇلارنىڭ تەربىيىلىنىشى ئوقۇغۇچىدىن كۆرە ھەربىيگە بەكرەك ئوخشايدىكەن...

ــ بولماپتىمۇ؟

ــ ياق بولۇدۇ، ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، دېگىنىم، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى. ئەمدى ئۇ بويامەت يېزىسى ھەققىدە، تەۋپىقنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرى ھەققىدە بىرمۇنچە ئەپقاچتى سوئاللارنى بېرىپ ئارقا ـ ئارقىدىن يەنە ئۇنىڭ تالانتىغا ھەۋىسى كېلىدىغانلىقى ھەققىدە گەپ ئاچتى. ئەپقاچتى سوئاللار بىلەن دىققەتنى چالغاتتىم دەپ ئويلىدىمۇ، ئانچە جىددىيىتى يوقتەك ئاھاڭدا، ــ ماھمۇد مۇھتى بايىقى تەنھەركەتچىلەرنىڭ تەربىيىلىنىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرۇدىغاندۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

بۇ سوئال تەۋپىقنى ئەندىكتۇرىۋەتتى. گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارىدى. ئۇ بۇ مىھماننى بۇ يەرلەرگە ئېلىپ كېلىپ بەك چوڭ خاتا قىلغانلىقىنى ھىس قىلىپ پۇشايمان قىلدى. شۇنداقتىمۇ چىرايىغا ھېچ ئىپادە چىقارماستىن تەبىئىي ھالدا ئاددىيلاشتۇرۇپ:

ــ تەبىئىيكى مەھمۇد مۇھتى ئوقۇغۇچىلارغا بەك كۆڭۈل بۆلۈدۇ، مىللىتىنى سۆيۈدۇغان ھەر ئۇيغۇر، مىللىتىنىڭ يۇكسىلىشىلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈدۇ، ــ دەپ جاۋاپ بەردى.

مەنسۇر ئەپەندىمۇ ئۇستۇلۇقىنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن سوئالنى كوچىلاپ سوراشتىن توختاپ، باشقا تېمىغا كۆچتى.

ــ قەشقەر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ياكى مىللەت مەجلىسىدىكىلەر كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىگىزگە قانداق جاۋاب بېرىشىۋاتىدۇ؟ قارىغاندا ئۇلار سىزگە بەك ئېتىبارسىز قارىغانەدەكقۇ؟ ھېچ

بولمىسا مەھمۇد سىجاڭ بولسىمۇ سىزگە كۆڭۈل بۆلمەپتۇ.

ــ قانداق دەيسىز؟

ــ سىزنى نېمىشقا ئۆستۈرۈشمىدى؟! مەن بۇنىڭغا زادىلا تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن، سىزنى چوقۇم چوڭراق بىر يەرگە يۆتكەپ، موھىم خىزمەت بەرمىسە ئادىللىق بولمايدۇ، مەن جەزمەن بۇ ئىشنى بىر ياقلىق قىلماي قويمايمەن! ھېچ بولمىغاندا مەن بىلەن ئۈرۈمچىگە كېتىڭ. ئورۇنلاشتۇرۇش مەندىن، ــ ئۇ ساختا سەمىمىيلىك بىلەن قىزىشىپ سۆزلىدى.

ــ بۇ دېگەنلىرىڭىز بۇيرۇقمۇ؟ شۇنداق چۈشەنسەك بولامدۇ؟

ــ نېمىشقا ئۇنداق دەيسىز؟ مەن سىزنىڭ خىزمەتلىرىڭىزگە كۆز يۇمۇپ تۇرالمايمەن...!

ــ ئەگەر بۇ ھۆكۈمەت نامىدىن بېرىلگەن بۇيرۇق بولمىسىلا، مېنى «ئۆستۈرۈش» توغرىسىدا سوغۇققانراق بولسىڭىزمۇ بولۇدۇ. چۈنكى، مەن بىرىنچىدىن، ئەمەل ئۈچۈن ئىشلەۋاتقىنىم يوق؛ ئىككىنچىدىن مەن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن خىزمەتكە قويۇلغان خادىم ئەمەس، بەلكى، ئۆز ئىختىيارلىقىم، ئۆزۈم ئۆزۈمگە يۈكلىگەن بۇرچۇم بولغاچقىلا بۇ ئىشلارنى قىلىۋاتىمەن. شۇڭلاشقا مەن ئۆسمەكچى ئەمەس.

مەنسۇر ئەپەندى ئىنتايىن خۇشخۇيلۇق بىلەن باش لىڭشىتىپ ماقۇللىدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ سىزنىڭ ياخشى كۆڭلىڭىزنى باشقىلار چۈشەنمىگەندىمۇ مەن چۈشۈنۈمەن، سىزنىڭ پەزىلىتىڭىزنى ھېچكىم دوريالمايدۇ. ئىشلىگەندىكىن ئەنە شۇنداق ئىشلەش كېرەك. بىراق، ھازىر بەزى يۇقىرى ئورۇنلاردىكى موھىم خىزمەتلەرگە سىزدەك ئادەملەر كېرەك. شۇڭا ھەم خىزمەت ئېھتىياجى، ھەم سىزنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىڭىزگە رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن سىزنى ئۆستۈرمەي بولمايدۇ.

ــ ئەگەر مەن قوشۇلمىسامچۇ؟ ــ تەۋپىق ئەمدى چىرايىدىن ئارازلىقىنى ئالاھىدە بىلىندۈردى. مەنسۇر ئەپەندى ۋەزىيەتنى

قاتماللاشتۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن جاۋاب ئورنىغا قاقاقلاپ كۈلۈش بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى ۋە ئاچيارىدىن ئۆتكىچە بۇ ھەقتە گەپ قىلمىدى. ئاچيارنىڭ يانباغرى ۋە قىرغاقلاردىكى كۆك يانتاقلارغا قاراپ يەنە بىرمۇنچە مۇناسىۋەتسىز سوئاللارنى سوراپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزدى.

ئاچيارىدىن چىققاندىن كېيىن ئۇ يەنە ھەم چاقچاقلىدى، ھەم رەسمىي مۇلاھىزىگە ئوخشاپ كېتىدىغان تەلەپپۇزدا:

ــ ئۇرۇمچىگە كەتكىنىڭىز بولمىسا قەشقەرگە بولسىمۇ يۆتكۈلۈپ ئىشلەڭ. قەشقەردىكى ئۇيغۇشمىدىكىلەرنىڭ نەرى سىزدىن ئارتۇق، ــ دېدى يەنە دەي ـ دەيگە سېلىشتۇرۇپ.

ــ مېنىڭ ئەڭ سۆيگەن يېرىم مەكتەپ.

ــ ياخشى گەپ، ھۆكۈمەت مەكتەپلىرىگىمۇ بىلىملىك ئادەملەر كېرەك، مەسىلەن....

تەۋپىق ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمايۋاتقاندەك يىراقلارغا قاراپ ئۇن-تىنسىز كېلەتتى. بۇنى سەزگەن مەنسۇر ئەپەندى سۆزنى توختۇتۇپ بىردەم جىم بولدى. ئەمما جىملىق ئۇزۇنغا بارمىدى:

ــ ئەگەر مەن سىزنىڭ ئورنىڭىزدا بولغان بولسام ھەرگىزمۇ بۇ يەردە قالمايتتىم. ئەگەر مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ھوقۇقدارلاردىن بولسام...

ــ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سىز مەمتىلى ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق ئۇنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ، ــ مېنىڭچە، ــ دېدى ئۇ جىددىيلىك بىلەن، ــ ئۆزۈمگە مۇناسىپ بىردىن- بىر ئورۇن مەكتەپ، مائارىپنىڭ ئالدىنقى سېپى. چۈنكى ئىقتىدارنى جارى قىلدۇرىدىغان جاي ئاساسىي قاتلام!

مەنسۇر ئەپەندى بۇ ھەقتە ئىككىنچىلەپ ئېغىز ئاچمىدى. ئوڭۇرۇققا بېرىپ مەدرىسكە كىرگەندىن كېيىن تەۋپىق مەنسۇر ئەپەندىنىڭ سۆز-ھەرىكەتلىرىدىن ئۇنىڭ قانداقتۇر مەكتەپلەر ۋە ئاقارتىش يولىدىكى نەتىجىلەرگە ئەمەس، باشقا بىر نەرسىگە قىزىقىدىغانلىقىنى، يولدا كەلگۈچە بولۇنغان سۆھبەتلەردە ئۇ ئاساسىي مەقسەتنى ئۇقۇشۇپ، بىلىپ، بىر خۇلاسىگە كېلىپ بولغانلىقىنى سېزىپ قالدى. شۇنىڭ

بىلەن «ئۇنىڭ مەقسىدى مېنى جەڭگاھتىن ئايرىۋېتىش ئىكەن- دە. — يولۋاسنى تاغدىن ئايرىۋېتىش ھىلىسى!» دەپ ئويلىدى.

ئۇلار قايتىش سەپىرىدە مەنسۇر ئەپەندى، تەۋپىقىنىڭ ئىستىقبالى ھەققىدە قايغۇرۇشلىرىنى ئوچۇق ئىزھار قىلىشلىرىنى تەكرارلىمىغان بىلەن، بۇ ھەقتە يەنە ئويلۇشىدىغانلىقىنى، قەشقەردىكى رەھبەرلەر بىلەن بىر مەسلىھەتكە كېلىدىغانلىقىنى ناھايىتى سىلىق دېگەندەك قىلدىيۇ، بۇ گەپنىڭ تېگىدىن مەجبۇرلاشنىمۇ چەتكە قاقمايدىغان بىر بىشارەت بىلىنىپ تۇراتتى.

ئاندىن، ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن ھازىرقى خەلقئارا ۋەزىيەت، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى يېڭىلىقلار، ئۆلكە ۋەزىيىتى، شىڭ شىسەينىڭ ئىلغارلىقى، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستلۇق، شۇڭا مائارىپنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقى ھەققىدە قىزغىن پاراڭ قىلىپ ماڭدى. بويامەت، تېجەن مەكتەپلىرىنى ئىنچىكىراق كۆزدىن كەچۈرۈشكە قىزىقمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ سەپىرى يېرىم يولدىلا ئاخىرلىشىپ، چاپسانلا مەشھەتكە قايتىپ كەلدى.

2

مەنسۇر ئەپەندى «ئارىلاپ تەكشۈرۈش» نەتىجىسىدە بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ئېرىشتى. ھەمدە تەپتىش قىلىش خۇلاسىسىدىن دوكلات تەييارلىدى. ئەمدى قول سالىدىغان ساھەلەر، يۆتكەشكە تېگىشلىك ئادەملەر ھەققىدە يىغىن ئېچىپ مەسلىھەتلىشىش كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ يىغىنى ۋالى مەھكىمىسىدە مەخپىي ئېچىلدى .

يىغىنغا ۋالى ۋاڭ باۋچيەن، گارنىزون قوماندانى لىيۇ بىڭ، ساقچى باشلىقى قادىر ھاجى، مۇشاۋۇر ئىبرىخوف ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانى (قاسىمبەگ؟)، مەخسۇم، مەنسۇر ئەپەندىنىڭ تەپتىش ئۆمىكى بارلىق

ئەزالىرى بىلەن تولۇق قاتناشتى. ۋاڭ باۋ چيەن ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ يىغىن مەخپىي! كىمكى بۇ يىغىن مۇزاكىرە قىلغان ئىشلار ھەققىدىكى مەخپىيەتلىكنى سىرتقا ئاشكارىلاپ قويسا، جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ. ھازىر تەپتىش ئۆمىكىنىڭ ئۆمەك باشلىقى مەنسۇر ئەپەندى دوكلات بېرىدۇ، ــ دەپ ئېلان قىلدى.

مەنسۇر ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، رۇس تىلىدا سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ بىزنىڭ ئۆمىكىمىزنىڭ بىر مەزگىللىك تەكشۈرۈشلىرى ئاخىرلاشتى. نەتىجە بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزدەك بولۇپ چىقتى. مەدەنىي ئاقارتىش ئۆيۈشمىلىرى ئەسلىدە بىر ئاممىۋى تەشكىلات بولسىمۇ، بارا-بارا نوپۇزى ئېشىپ، ھوقۇقلۇق ئورگانغا ئايلىنىپ قالغىلى تۇرۇپتۇ. ھۆكۈمەت بۇنىڭغا يول قويماسلىقى كېرەك ئىدى. بىراق، ئالدىنقى مەزگىل تىنجىتىش، ۋەزىيەتنى يۇمشۇتۇش دەۋرى بولغاچقا بۇنىڭغا يول قويۇلغان. شۇڭا ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىدىن مۇستەسنا بىر ئورگان بولۇپ كەلدى، ــ مەنسۇر ئەپەندى ناھايىتى ئۆستا ناتىق ئىدى. سۆزلىرى راۋان، قىسقا ئەممىا ۋەزىنلىك ئىدى، ــ ئۇنى ھۆكۈمەتكە تەشكىلى جەھەتتىن بېقىندۇرىمەن دېيىش ئاسان ئىشقا ئاشمايدۇ. بۇنى ئۇلار قوبۇل قىلمايدۇ. ھۆكۈمەت تەرەپتىن بەلگىلەپ بېرىلگەن باشلىقلارنى ئۇلار ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ بىلەن بۇ نوپۇزى يوق كىشى يېتىم قالۇدۇ ۋە ھېچ قانداق ئىشنى دەستىگە ئالالمايدۇ. ئۇلار يەنە ئىلگىرىكىدەكلا ئۆز ئىشىنى قىلىپ كېتىۋېرىدۇ. قايسى جەھەتتىن كونترول قىلىش كېرەك؟ ئەلۋەتتە ئالدى بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتىن كونترول قىلىش كېرەك! ئىقتىسادىي جەھەتتىن مۇستەقىللىقى بولمىغان ھەرقانداق ئورگان، تەشكىلات، دۆلەت ۋە باشقىلار ماھىيەتتە بېقىندى بولۇدۇ. بۇنداق بېقىندىلىق مەجبۇرىي ئىشقا ئاشۇرۇلماستىن كاپىتالنىڭ تەبىئىي قۇدرىتى تەسىرىدە يۈز بېرىدۇ.

يىغىن ئەھلى بىر- بىرىگە قارىشىپ باش لىڭشىتىپ تەستىقلاشتى. مەنسۇر ئەپەندى ئاۋۋالقىدەك ۋەزمىن، ئېنىق قىلىپ

سۆزلەيتتى.

ــ ئىقتىسادىي جەھەتتىن بېقىندى قىلىۋېلىنغاندىن كېيىن ئۇلارغا باغلىق ھوقۇقلارنى بېرىڭ، بەربىر «ئېتى بار، سېپى يوق» بولۇپ قالىۋېرىدۇ. ئۇلاردا تۇرمۇش، ئۆز جېنىنى جان ئېتىش، ئۆزىنىڭلا غېمىنى يېيىش خاھىشى كۈچۈيۈشكە باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن باشقا مەقسەتلەر ئۆز- ئۆزىدىن ئىشقا ئاشىدۇ، ماۋارىپ شەكلەن نەرسىگە ئايلىنىدۇ، پالەچ ھالغا چۈشۈدۇ. ئىقتىساد ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەيدۇ. مەجبۇرىي چارىلەر قوپال ۋە ئاسانلا قارشىلىق پەيدا قىلغىنى بىلەن، بۇنداق ئۇسۇلدا كۆرۈنۈشكە ئورگان، مۇئەسسەلەر ساقلاپ قېلىنغان، ئەمەلىيەتتە يوق ھېسابتا، قارشىلىق كۆرسۈتۈشكىمۇ سەۋەب تاپالمايدۇ.

ئاڭلىغۇچىلار ئۇنىڭ تالانتىغا يەنە بىر قېتىم ئاپىرىن ئېيتىشتى. ئۇنى شەرق ئىشلىرى بويىچە مۇتەخەسسىس دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن دېيىشتى.

ــ ئەمدى ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىغا كەلسەك، ئەمەلىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغانلارنىڭ خىيالىدا ئۇلارنىڭ ئۆشرە - زاكات، ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھوسۇلى بىلەن نېمە ئىقتىسادى بولاتتى، دېگەن ئوي بولۇشى مۇمكىن. شۇنى سەمىڭلارغا سېلىپ قويايكى، پەقەت ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ۋەخپىسىدىن ئېلىنىدىغان ھوسۇلنىڭ ئۆزىلا مىليون جىڭدىن ئاشىدۇ، بۇنى پۇلغا سۇندۇرۇپ كۆرۈڭلار! بۇ ئەلدە مەسچىد، جامە، مەدرىس، مازار دېگەنلەر شۇنچە كۆپ، ئۇلارنىڭ چوڭراقلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ مىليون جىڭ ياكى شۇنىڭغا يېقىنلىشىدىغان ۋەخپە ھوسۇلى بار. ئەمدى بۇنىڭغا ئۆشرە- زاكات، ئىئانە پۇللارنى قوشساق پەقەت قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مالىيىسىگە كىرىم بولۇدىغان پۇل - مال قانچىلىك بولىدۇ؟ ھەر يىلى مىليون رۇبلىغا بارىدۇ!

ــ ئەپەندىلەر! ماركس كاپىتالىنىڭ قۇدرىتى ھەققىدە توختالغاندا «سەددىچىن سېپىلىنىمۇ بۇزۇۋېتەلەيدۇ»[1] دېگەنىدى. مۇشۇنداق

[1] «كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ خىتابنامىسى» ــ ئاپتور.

قۇدرەتلىك قورالنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغۇنىمىزنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك بولغانلىقىنى چۈشەنگەنسىلەر؟ ياخشىكى، تەلىيىمىزگە ئۇلارنىڭ ئېڭى كۆپ تۆۋەن، زىيالىي مەن دېگەنلەرنىڭمۇ ئويلايدىغانلىرى تولىمۇ ئاددىي، بولمىسا ئۇلار بىر تەرەپتىن مائارىپنى گۈللەندۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ پۈتلارنى «تۇغدۇرۇپ» كۆپەيتىپ ئىشلەتسە ــ يەنى مىللىي سانائەتنى قۇرۇشقا باشلىسا ۋە چەت ئەللەرگە ئەۋەتىپ مىللىي سانائەت كارخانىلىرى ئۈچۈن كارخانچىلارنى تەربىيىلەشكە باشلىسا (چۈنكى ئۇلاردا ھازىر ئىقتىسادىي مۇستەقىللىق بولغاچقا بۇنداق ئىمكانىيەتمۇ بار)، ئۇ چاغدا نېمە بولۇدۇ؟ ھازىرقى بۇ ئاممۇۋى خاراكتېر ئالغان يېڭى مەدەنىيەت قىزغىنلىقىدىن قارىغاندا، ئىقتىسادنىڭ راۋاجلىنىشى بىلەن بۇ ئىككىسى قوشۇلسا، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ناھايىتى ئاجىز ھالەتتە تۇرغان ھۆكۈمەتنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويمامدۇ؟ كىمدە كاپىتال كۆپ بولسا شۇ قۇدرەتلىك بولۇدۇ.

ــ ئامېرىكىدا يەھۇدى بايلىرى ئامېرىكىدىكى بارلىق مىليونېرلار ئىچىدە زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار ئۆز كاپىتالى بىلەن ئامېرىكا ئىقتىسادىنى كىرزىسگە ئۇچرىتالايدۇ، خالىسا گۈللەندۈرەلەيدۇ. شۇڭا ئۇلار كاپىتال قورالى بىلەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە بېسىم ئىشلىتىپ، تەرك ئەتكىلى ئىككى مىڭ يىل بولغان ۋەتىنى پەلەستىنىدە قايتىدىن دۆلەت قۇرۇشنى قوللاشقا مەجبۇر قىلماقتا. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى يەھۇدى مىليونېرلىرىنىڭ ئىقتىسادىي بېسىمى، يەھۇدى ئالىملىرىنىڭ خەلقئارالىق تەسىرى ئاستىدا يەھۇدىلارنىڭ دۆلىتىنى تىرىلدۈرۈش ھەرىكىتىنى قوللاش ئېھتىمالى زور. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئىقتىسادى جەھەتتىكى مۇستەقىللىقى، ھازىرقى ئەسەبىي مەدەنىيەت قىزغىنلىقى، بايلارنىڭ قولىدىكى ھېسابسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش، شۇنداقلا مائارىپنىڭ راۋاجلىنىپ، بۇ ئەلدىن خەلقئارا تەسىرگە ئىگە ئىلىم ـ پەن خادىملىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشى تولىمۇ خەتەرلىك. بۇ خەتەرلىك بۇرنىمىزنىڭ ئاستىغىلا

كېلىپ قالغان بولسىمۇ، بىخۇت يۈرۈپتىمىز!

ــ خەيرىيەت، ئۇلار بۇنىڭغا ئەمدى ئۇلگۈرەلمەيدۇ!

ــ ماموتچۇ؟ بۇ خەتەرلىكىكە ماموت قوشۇلسا نېمە بولىدۇ؟ ــ گەپ قىستۇردى ۋاڭ باۋچيەنمۇ رۇس تىلىدا (بۇ يەردىكىلەردىن لېۋ بىڭنى ھېسابقا ئالمىغاندا ھەممىسى دېگۈدەك رۇس تىلىنى بىلەتتى).

ئېبرخوف مەسخىرىلىك كۇلۇمسىرەپ مۇرىسىنى كۆتۈرۈپ قويدى ۋە رەسمىي پىكىر شەكلىدە ئەمەس، ئۆزىگە دەۋاتقاندەك قىلىپ:

ــ ماموتنىڭ قولىدىن ھېچنېمە كەلمەيدۇ، ئۇ دېگەن ئەسىر! ــ دېدى.

مەنسۇر ئەپەندى ئۇنىڭ مەسخىرىسىنى چۈشۈنۈپ:

ــ ھۆكۈمەت كۆرۈنمەي كېلىدىغان خەتەرنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئاساسىي دىققىتىنى ماموتقا قاراتقاچقا، ئۇ تەرەپتىن بولۇدىغان خەتەرنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئالدى ئېلىنىپ بولدى. بىراق، بىزنىڭ ھازىر نەزەردە تۇتۇۋاتقىنىمىز يوشۇرۇن خەۋپ، بىلىنمەيلا يېتىپ كېلىدىغان بالا- قازا! يەنە تېخى بۇ يەردە گېزىتىمۇ ھۆكۈمەت ئىختىيارىدا ئەمەسكەن!

ــ گېزىتنى پىچەتلەش كېرەك! ــ دېدى قادىر ھاجى لۇكچەكلەرچە تەلەپپۇزدا.

ــ ياق، پىچەتلەشكە بولمايدۇ. ئۇ بىزنىڭ سىياسىي خاھىشىمىزنى كىشىلەرنىڭ مېڭىسىگە قۇيۇدىغان ۋاستە بولۇشى لازىم. ئۇ ئىنتايىن زۆرۈر نەرسە. خۇلاسە كالام، ئالدىمىزدا ئۇيۇشمىلارنىڭ مەسئۇللىرى بىلەن يېغىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ بىرنەچچە يىللىق ئىقتىسادىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ۋە بۇنىڭدىن كېيىن مالىيىنى ھۆكۈمەت قارمىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش، گېزىتنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋەزىپىسى تۇرۇپتۇ.

ــ قىينىچىلىق بولسا ساقچى ئىدارىسى بىلەن گارنىزون قىسىملىرى يارەملىشىدۇ، ــ دېدى ۋاڭ باۋچيەن .

ــ خىزمىتىڭىزگە بىز تەييار، ــ دېدى لېۋ بىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ

مەنسۇرغا سەل ئېگىلىپ، خۇشامەتچىلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ.
قادىر ھاجى غىك قىلماي، توڭلۇق بىلەن ئولتۇرۇۋەردى.
ــ قانداق قىينىچىلىقلار بولۇشى مۇمكىن دەپ ئويلايسىز؟ ــ دەپ سوردى مەنسۇر ئەپەندى ۋالىدىن.
ــ 6 ـ دىۋىزىيە كاشىلا قىلىشى مۇمكىن.
ئېبېرخوۋ يەنە مەسخىرىلىك ھجىيىپ، ئۆزىنىڭ بىكار ياتمىغانلىقىنى بىلدۈردى.
ــ سىلەر يەنىلا مامۇتتىن قورقۇش كېسىلىگىلاردىن ساقايماپسىلەر، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى ئۆزىنى كىبىرلىك تۇتۇپ مەسخىرە بىلەن، ــ ئەگەر خەتەرنى دېسىڭىز 6 ـ دىۋىزىيەدىنمۇ خەتەرلىك كۈچلەر بار. ساقچى ئىدارىسى بۇنى بىلەمدۇ يوق؟
ھەممە قادىر ھاجىغا قارىۋىدى، قادىر ھاجى بايىقى كاتتىلىقىدىن بىراقلاپ چۈشۈپ، ئالاقزادىلىك بىلەن بىچارە قىياپەتتە مەخسۇمغا قارىدى.
ــ مەندىن ئەمەس، سىلىدىن سوراۋاتىدۇ، ــ دېدى مەخسۇم مەسخىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ.
مەنسۇر ئەپەندى بىردەم كۈتۈپ، ساقچى باشلىقىدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن:
ــ مەن بارغان مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە ئوقۇغۇچىغا ئانچە ئوخشىمايدىغان، مۇنتىزىم ھەربىي تەلىم كۆرگەندەك نەچچە يۈزلەپ ئادەمگە ئىگە ئەترەتلەر بار ئىكەن. پەرىزىمچە زىيالىيلار ئىچىدە ھۆكۈمەتكە قارشى پارتىيە بولۇشى مۇمكىن، ھېلىقىلار مۇشۇ پارتىيىنىڭ قوراللىق كۈرەش ئۇچۇن تەييارلىنىۋاتقان قوشۇنى بولۇشى چوقۇم!
ــ ساقچى ئىدارىسى مەسئۇل بولۇپ، بۇنىڭدىكى سىرنى يېقىن ئارىدا ئاچسۇن! ــ ۋاڭ باۋچيەن بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا شۇنداق دېدى.
ــ ئۇنداق بولسا خەتەرلىك ئۇنسۇرلارنى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنىڭغا ساقچى ئىدارىسى، ۋالىي مەھكىمىسى قانداق قارايدۇ؟ نېمە ئۈي-

تەسەۋۋۇرلىرى بار؟ ــ سورىدى مەنسۇر.

ــ ئەلۋەتتە «يولۋاسىنى تاغدىن ئايرىۋېتىش» چارىسىنى قىلمىز- دە،ــ دېدى ۋالى ھارامزادىلىك بىلەن كۈلۈپ.

ــ تۇغرا، ئۇلارنى خىزمەت ئالماشتۇرۇش، يۆتكەش، ئۆستۈرۈش چارىلىرى بىلەن نوپۇز دائىرىسىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىش كېرەك! ئەمما بۇمۇ پەقەت ۋاقتىلىق، ئۇلارنىڭ ئىشى بۇنىڭ بىلەنلا ھەل بولغان بولمايدۇ.

ئەمدى ئۇلار كونكرېت ئىشلار ھەققىدە پىكىرلىشىپ، نۆۋەتتىكى نىشاننى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈستىدە كونكرېت پىلان ۋە چارىلەرنى تۈزۈپ چىقىشقا كىرىشتى.

ئۇچىنچى باب

1

ماي ئېيىنىڭ 10- كۈنلىرى، تەۋپىق مەنسۇر ئەپەندىنىڭ كېلىش مۇددىئاسىدىن خاتىرجەم بولالماي، ئاخىرى كاتتايلاقلا بېرىپ مۇھەممەت دامۇللا بىلەن پىكىرلىشىشكە ۋە ئۇنى «ئۆستۈرۈش» ھېيلىسىگە ئالدىنىپ قالماسلىقتا ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش نىيىتىگە كەلدى.

ھاۋانىڭ تىنجىق ئىسسىق بولۇدىغان مەزگىللىرى باشلانغان بولۇپ، بۇنداق تىنجىقتا بۇغدايلارغا ئاسماندىن تۆكۈلگەندەك كۆك پىت چۈشۈپ كېتەتتى. ئۇ ھاۋا سەل سالقىندىغاندا ــ كەچقۇرۇندىراق ماڭاي دېدى- يۇ، ئاڭغىچە باشقا بىر مۇھىم ئىش چىقىپ قېلىپ، بۇ ئىش يەنە قالمىسۇن دەپ قەتئىي ھالدا ئورنىدىن تۇردى.

ــ تالا ھوۋۇلداپ كېتىۋاتقاندا سالقىنغىنا ئۆيدە بىردەم كۆزلىرىنى يۇمۇۋالماي نەگە بارىلا؟ ــ دەپ سوردى مەلىكىزاد. ئۇ بايىاتىن بېرى ئۆيدە بىر ئىش ئۈستىدە جىددىي پىكىر يۈرگۈزۈۋاتقاندەك ئىختىيارسىز مېڭىپ يۈرگەن، ئۆزىمۇ تۈيمىغان ھالدا ئۇنى- بۇنى تۆتۈپ، بەزىدە ئولتۇرۇپ، خارامۇش بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنگەن ئېرىنى كۆزۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. ئاخىرى تەۋپىقنىڭ ئەسلىدىكى جۈشقۇن ھالىتىگە قايتىپ دەس تۇرۇپلا شىلەپىسىنى كىيىشى ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك بولدى. «بايىاتىن ئويلىغانلىرى ئۈستىدە ئاخىرقى قارارغا كەپتۇ- دە، ئەمدى ئۇ يەنە بىر ياققا ماڭىدۇ...» دېگەنلەرنى ئويلاپ كۆيۈنگەن ھالدا سوئال سورىغانىدى.

ــ كاتتايلاقلا، ــ دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلكىسى بىلەن

ئايالىغا مەپتۇنلۇق نەزەردە قاراپ.

ــ ۋاي ئانامەي ي! ھاۋا سالقىنلىغاندا بارسا كاتتايلاق قېچىپ كېتەمدىكەن؟ نېمە شۇنچە زۆرۈر كەلدى.

ــ ئىشقىلىپ، ئالدىراش كېرەك، مەلىكەم! ھايات جىددى، ئۆزگۈرۈشلەرگە يېتىشىپ ئۈلگۈرگىلى بولمايدۇ، ئالدىراش كېرەك.

ــ ئالدىرىسىلا، ئەپەندىم، جاپاكەش بولغاندىكىن... ، ــ مەلىكىزاد ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن ھالدا قىيدىغان بولدى.

ــ بۇنداق قىلمايتتىڭىز، بۇ يېڭى قىلىققۇ؟

ــ ھېلىمۇ مەيلى دەيمەن، بىراق، يول ئۇزۇن، چۆلدىن بارىسىز، ھاۋا شۇنداق ئىسسىق تۇرسا...

تەۋپىق ئۇنى چۈشىنەتتى. سېزىكلىك مەلىكىزادنى تېخىمۇ يېقىن قىلىۋەتكەن، شۇڭا ئۇ تەۋپىق تالاغا ماڭسىلا رەڭگى ئۆڭدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ــ كېچىلەپ بولسىمۇ قايتىپ كېلىپ بۈيرۈقىڭىزدا بولاي، كەلگەندىن كېيىن ھەممە ئىشلارنى سۆزلەپ بېرەي بولامدۇ؟ ــ تەۋپىق ئەركىلىتىش تەلەپپۇزى بىلەن شۇنداق دېۋىدى، مەلىكىزاد ئۆز ئۆزىدىن ئۈيۈلۈپ «بارغانچە ئۇنىڭغا چۈشەك بولۇپ قېلىۋاتىمەن جۇمۇ، بۇنداق قىلسام ئۇنىڭ نەپرىتىنى قوزغاپ قويماي» دېگەنلەرنى ئويلۇنۇپ:

ــ ئانچىكى دېدىم، مېڭىۋەرسىلە، خوشلاشقىنىمىز مۇشۇمۇ؟ ــ دېدى.

ــ ياق، تېخى، مەن ئېلاخۇنغا ئاتىنى ھازىرلا دەپ قويۇپ يەنە كىرىمەن، سومكىلىرىمنىمۇ ئالغىنىم يوققۇ؟

ــ ماقۇل ئەمىسە.

تەۋپىق ئىشكىتىن چىقىپلا زەكىگە دۇچ كېلىپ قالدى.

ــ خەلىپىتىم سىزنى چاقىرىپ كەلگىن دېگەنتى، ــ دېدى ئۇ ئالدىراپ.

ــ خوش، نېمە گەپ؟ ــ تەۋپىق ئۇنىڭ بىلەن يۈرۈۋېتىپ سورىدى.

ــ گېپى بولسا كېرەك... ــ زەكىمۇ ئېنىق بىلمەيتتى.
ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم ئىشخانا ئالدىدا كۇتۇپ تۇراتتى.
ــ ئالدىراش ئەمەسمىدىگىز، ئەپەندىم؟ ــ دېدى ئۇ تەۋپىقتىن ئەپۇ سورىغاندەك تەلەپپۇزدا.
ــ كاتتايلاقا جابدۇپ تۇراتتىم، نېمە گەپ بار ئىدى؟
ــ قەشقەردە ئۇيۇشما مۇدىرلىرىغا مەجلىس بار ئوخشايدۇ، چاقىرتىپ ئالاقە كەپتىكەن.
ــ ئالاقە كەلگەن بولسا بېرىپ كېلىڭ. مەنمۇ يولۇمغا ماڭاي، ئىشلارغا قۇتلۇقئاخۇن، نۇرۇللا، زەكىلەر بولغانىدىكىن خاتىرجەم بېرىۋەرمەمسىز.
ــ سىزنى چاقىرتقىنىم، بۇ يىغىن ھېلىقى تەپتىش ئۆمىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىكمۇ قانداق، بۇنىڭدا ئالدىن تەييارلىنىۋېلىشقا توغرا كېلەمدۇ يوق، مەسلىھەتلىشىپ باقاي دېگەن غەرەز بار ئىدى. قايسى كۈنى مەنسۇر ئەپەندى بىلەن خېلى كۆپ پاراڭلاشتىڭىز، بەلكى ماڭا بىرەر مەسلىھەت بېرەلەرسىز...
ــ ھە، بۇنى توغرا ئويلاپسىز. ئەنە شۇنداق بىرەر پالاكەت يىغىن بولۇپ قالسا تۇيۇقسىز بېرىپ قېلىش ئانچە ياخشى ئەمەس. مېنىڭ سىزگە دەيدىغىنىم ئەگەر سىز باردىغان يىغىن تەپتىش ئۆمىكىنىڭ قىلىقى بولۇپ قالسا جەزمەن بىزنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىمىزگە خىلاپ گەپلەر بولۇشى چوقۇم. ھەزەر ئەيلەڭ، مەنسۇر ئەپەندى مېنى «ئۆسۇتۇرۇش»نىڭ گېپىنى قىلدى. بىراق، مەن ئۆسۇشنى خالىمايدىغانلىقىمنى بىلدۈردۇم. بۇ قارىشىمدىن پايدىلانسىڭىز بولۇدۇ، مۇشۇنداق گەپلەر يەنە بولۇپ قالسا، سىزمۇ مېنى ھېچ يەرگە ئەۋەتمەيدىغانلىقىڭىزنى قەتئىي قىلىپ جاكارلىسىڭىزلا بولۇدۇ. ھازىرلا يولغا چىقامسىز؟
ــ شۇنداق قىلساممىكىن ...
ــ ماقۇل، ئاقيول تىلەيمەن، بەردەم بولۇڭ! ــ تەۋپىق خۇشخۇيلۇق

بىلەن ئىسلام ئاخۇنىڭ قولىنى قىستى.

ــ يەنە باشقا تاپىلاشلىرىڭىز يوقمۇ؟

ــ شۇ يەردىكى دوستلار بىلەن ھەم پىكىر بولۇڭ، ئۇلارنىڭ نېمە ئويۇن ئوينىشىنى بىلگىلى بولمىغاچقا بىر نېمە دېيەلمەيۋاتىمەن. خوش، ئىككىلەنمەڭ، قەتئىي بولۇڭ!

ئۇ تېخى ئېلاخۇننى ئاتىنى تەييارلاشقا بۇيرۇپ، ئات تەييار بولمايلا نېمىتۈللا ئاتلىق كىرىپ كەلدى ۋە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئاۋۇال ھەربىيچە چاس بەردى، ئاندىن تەۋپىق بىلەن قەدىناسلارچە قۇچاقلاشتى.

ــ سىزنى قانداق شامال ئۈچۈرۈپ كەلدى، ئىنىم؟ ــ دېدى تەۋپىق ئۇنى مۇرىسىدىن سىلكىپ تۇرۇپ، ــ بالىلارنىڭ تەربىيە ئىشىغا قاراشقىلى كەلدىڭىزمۇ يا؟

ــ ياق، ئەپەندىم، ئۇنىڭغا يېقىندا مەڭلىك كېلىدۇ، كېيىن مەڭلىك بىلەن مەن ئالمىشىپ قېلىشىم مۇمكىن. بۈگۈن سىزگە سىجاڭنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەلدىم، ــ نېمىتۈللا خەتنى چىقىرىپ تەۋپىق ئەپەندىگە سۇندى.

خەتتە ئۇيۇشما مۇدىرى بىلەن بىللىلا كېلىش ئېيتىلغان بولۇپ، كەلگەندىن كېيىن ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈش ئەسكەرتىلگەنىدى.

ــ ھازىرلا ئاتلىنىمىزمۇ ئىنىم؟ سىز ئۇسسۇلۇق ئىچىپ تۇرۇڭ، ئاڭغىچە بىزنىڭ ئاتلىرىمىز تەييار بولۇدۇ. مەنمۇ ئۆيگە بېرىپلا كېلەي، ــ دېدى تەۋپىق ھەم ئىشخانىدىن تەييارلىنىپ چىققان ئىسلام ئاخۇنغا، ــ ئالدىرىماڭ خەلپىتىم، مەنمۇ سىز بىلەن ماڭىدىغان بولدۇم. ماۋۇ يىگىتكە ئۇسسۇلۇق بېرىپ تۇرۇڭ. مەن ھازىرلا... ــ دېدى.

ئۇلار تېزلا يولغا چىقىشتى.

ئۇلار قەشقەرگە يېتىپ بارغاندا كۈن غەربكە قىيسايغانىدى. تەۋپىق گۈزەردىن كىرىۋاتقىچە ئويلاپ كۆرۈپ ئىسلام ئاخۇنغا:

ــ سىزنى ئۇيۇشمىدىن چاقىرتقاندىكىن، سىز ئۇيۇشمىغا بېرىپ ئۆزىڭىزنى مەلۇم قىلىڭ. مەن سىجاڭ چاقىرتقاندىكىن شۇيان باراي. ئەتە

كۆرۈشەيلى، ــ دېدى.

ــ بولـۇدۇ، ــ قوشـۇلدى ئىسـلام ئـاخۇن خەلپـىتـىم، ــ بەلكـىم ئەتە يىغـىنغا قاتنـىشارسـىز.

ــ بەلكـىم... خەير، ئەمـىسە، خەلپـىتـىم.

ئۇلار خوشلاشـقاندىن كېـيىن تەۋپـىق دېۋىزىيە شـىتابىغا كەلـدى. ئـۇ ئـۇدۇللا مەھمـۇد مۇھىتىنـىڭ كابىنىتىغـا كـىردى. بـۇ چاغـدا مەھمـۇت مـۇھىتى بـىر نەرسـە يېزىـپ ئولتـۇراتتى. ئـۇ تەۋپـقىنـى كـۆرۈپلا ئورنـىدىن تۇردى:

ــ كەلـدىڭىزمۇ؟ بەك ئوبـدان بولـدى. مەن سـىزنى يـىراق بـىر يەرگە كەتكەنـمىدۇ دەپ بەك ئەنسـىرىگەنىدىم، ياخشى بار ئىكەنسـىز؟

ــ بار ئىدىم، ئەمـما كاتتايلىقا جابدۇنۇپ تۇراتتىم.

ــ خۇداغـا شـۈكرى، ــ مەھمـۇد مـۇھىتى كـالتە سـېرىق ساقـلىنى سـىلاپ قويـىدى. ئۇنـىڭ يوغـان كۆزلـىرىـدە دائىـم غەمكىنلـىك ۋە جـىددىيلىك يوشـۇرۇنۇپ ياتـاتتى، ــ مۇنـداق قـىلايلـى، سـىز يولـدىن كەلـدىڭىز، ئـازراق ئېسـىڭىزنى ئېلـىڭ، ئۇنىڭـدىن كېـيىن سۆزلىشـەيلى. ئەتىگىچە پۇرسەت بىزنىڭ قولىمىزدا.

ــ خـىالىغىنىڭىزدەك بولسـۇن، ... بىـراق، ــ دېـدى تەۋپـىق تېنىمسـىز قـانلىرى تەخىرسـىزلىكتىن مەڭـزىگە تېپىـپ، ــ مەن بـۇ ئىشنىڭ ئازراقمۇ ئۇچۇرىنى بىلمىگەچكە جىددىيلىشىپ كېتىۋاتىمەن.

ــ سـىزنىڭ قېنىڭـىز شـۇنداق، ــ دېـدى مەھمـۇد مـۇھىتى كۈلۈمسـىرەپ، ــ سۆزلۈشـۈدىغىنىمىز ئەتە ئۇيۇشـمىدا ئېچىلىـدىغان يىغـىن توغرىسـىدا، يەنـى تەپـتىش ئـۆمىكى دېگـەن لومـودىلار ئاچـىدىغان يىغـىن توغرىسـىدا. ئەمـىسە ھازىر سـىز چىقـىپ ئـازراق ئـارام ئالغـاچ، تامـاق يەڭ، ئاندىن مېنىـڭ خـانەمگە كـىرىڭ، ــ مەھمـۇد مـۇھىتى شـۇنداق دەپ بولـۇپ ئادىۋتانىتىغـا تەۋپىقنـى كۆتۈشـنى تـاپىلاپ قويـۇپ، ئـۆزى يەنە شـىرە ئالدىدا ئولتۇردى.

ئۇلار كەچتە مەھمـۇد مۇھىتىنىڭ ياتىقىدا خـالى ئولتۇرۇشـتى. مەھمـۇد

مۇھىتى ئاۋۋال تەۋپىقتىن مەنسۇر ئەپەندىنىڭ ئاتۇشقا بېرىپ نېمىلەرنى قىلغانلىقىنى سوردى. تەۋپىق مەنسۇر ئەپەندى بىلەن قىلىنغان سۆھبەتلەرنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەردى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

ــ خۇداغا شۈكرى، ئۇ سىزنى ئالدىيالماپتۇ. ئۇنىڭ مەقسىدىمۇ سىز ئويلىغانىدەك، مائارىپنى تەكشۈرۈش، غەمخورلۇق قىلىش ئەمەس، بەلكى پالەچ قىلىۋېتىش. ئۇ بۇ سەپتە كۆچ كۆرسىتۈۋاتقان مۇنەۋۋەر ئەپەندىلەرنى «ئۆستۇرۇش» نامى بىلەن ئېتى بار، سېپى يوق خىزمەتلەرگە يۆتكەپ يوقاتماقچىدى. ئۇ بۇ مەقسىتىگە مەلۇم دەرىجىدە يەتتى. بىلەمسىز، بىرمۇنچە مۇئەللىملەر ئۇنىڭ پۈچەك ياڭاقلىرىغا ئالدىنىپ يۆتكۈلۈشكە رازى بولۇپ، رەسمىيەتلىرىگە قول قويۇپ بولۇپتۇ. بەزىلەر سوۋېتكە، بەزىلەر ئۇرۇمچىگە باريدىغان بوپتۇ... ــ مەھمۇت مۇھىتى ئىنتايىن غەزەپلەنگەن ھەم ئېچىنغانىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەڭگۈ چىقاتتى، ــ مىللىي مائارىپنىڭ زاۋالى بۇرنىمىزنىڭ تۈۋىگىلا كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ. سىزدەكلەر كۆپ قالمىدى... ئۇلار يەنە نوۋېشى مەكتەپكە تىكىلىپلا قالدى. ھەرخىل مۇئەللىملەر توپلانغان بۇ جاي ئۇلارنىڭ بىرىنچى ھۇجۇم نىشانى بولۇپ قالىدىغانىدەك... ئەتە بارلىق تارماق ئۈيۈشمىلارنىڭ مۇدىرلىرى بىلەن يىغىن ئاچماقچى بولغانكەن، بۇنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ يەنە بىر ئويۇن ئوينايدىغانلىقىنى قىياس قىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنىمۇ مۇشۇ يىغىنغا قاتناشسۇن دەپ چاقىرتقانىدىم. ئۇ ئەبلەخنى بەك سۆزمەن دەيدۇ، سىزنى قارچۇغا قىلىپ سالماي بولمىدى...

ــ ئۇ بىردەمدىلا شۇنچە كۆپ ئىشلارنى قىلىپ بوپتىمۇ؟

ــ ئۇلگۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ باشلاپ كەلگەن ئادەملىرىنىڭ ھەممىسى پۇل ئۈچۈن، ئەمەل ئۈچۈن ھەممىنى ساتىدىغان نېمىلەر تۇرسا، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىنى سېتىپ پۇل قىلىشقا، خوجايىنلىرىنى رازى قىلىپ ماختاش ئاڭلاشقا ئالدىرىمايمۇ قالاتتىمۇ؟...

ــ سىز ئۇنىڭ نېمە مەزمۇنىدا يىغىن ئاچىدىغانلىقىنى

ئۇقمىدىڭىزمۇ؟

ــ ئۇقالمىدىم، بۇنى ئالاھىدە مەخپىي تۇتقان بولسا كېرەك، ھېچكىم ئۇقمايدىكەن، ئېھتىمال تەييارلىقسىز تۇرغاندا بىرلا ھۇجۇم بىلەن مەغلۇپ قىلىشنى ئويلاپ ئالدىن ئۇقتۇرمىغان بولسا كېرەك. ئاخىرقى ئىمكانىيەتلەردىنمۇ ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن، مەنمۇ يىغىنغا قاتناشماقچىمەن، سىزمۇ شۇنداق قىلىسىز، ئىشەنچلىك ئادەملەر كۆپەرەك بولغىنى ياخشى، ھازىر مەن يىتىم قېلىشتىن قورقۇدىغان بولۇپ قالدىم، ... بۇ خەتنىڭ ئۇسۇللىرى ھەقىقەتەن زەھەرلىك! «ھارۇندا توشقان ئالىدىغان»لار...!

ــ ئەلۋەتتە سىز دېگەندەك قىلىمىز، ئاخىرقى ئىمكانىيەتلەرنى قولدىن بەرمەسلىككە تىرىشىمىز! ــ تەۋپىق قاتتىق ھاياجانلانغانىدى. ئۇنىڭ قانلىرى دېڭىز دولقۇنلىرىدەك مەۋج ئۇراتتى. ئۇنىڭ ئاللاكىم بىلەن راسا ئېلىشقۇسى كېلىپ تۇراتتى، ــ بۇ مىللەتنىڭ تارىخى يوسۇندا يېتىپ كەلگەن ئويغۇنۇش دەۋرى مۇشۇ، ئەگەر بۇ پۇرسەت قولدىن بېرىپ قويۇلسا، بۇنداق تارىخىي شارائىتنىڭ يەنە بىر قېتىم پىشىپ يېتىلىشى ئۈچۈن يەنە نەچچە ئون يىل كېتىشى... بەلكىم، بۇنداق پۇرسەتكە ئېرىشەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن...

ــ سىز نوۋېشىغا بارامسىز؟ شۇنداق قىلىڭ، بۈگۈن يا نوۋېشىدا يا بولمىسا چاپان بازىرىدا يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن بىللە بولۇڭ، ئۇلاردىن بىرەرسى بىلەن بولسىمۇ ئوبدانراق سۆزلۈشۈپ قويۇڭ. ئەخمەد ئەپەندىگىمۇ تاپىلاڭ، دارىلمۇئەللىمدىكىلەر بىلەن پىكىرلىشىپ، ئازراق ھەرىكەت قىلسۇن. گەرچە ھۇجۇمنىڭ قايسى تەقلىددە بولۇشىنى بىلمىسەكمۇ، ھەر ھالدا تەييار تۇرغىنىمىز ياخشى، ــ مەھمۇد مۇھتى ئورنىدىن تۇردى. ئۇ تەۋپىقنىڭ رايىنى سوراپ ئولتۇرمايلا كەسكىن ھالدا، ــ تېزراق بىر يەرگە كېلىڭ، سىزنى ئاپىرىپ قويسۇن، ــ دېدى.

— نېمىشقا ئاپىرىپ قويىدۇ، ئۆزۈم كېتىۋېرىمەن.

ــ نېمە دېگىنىڭىز بۇ، ئەپەندى؟ بۇ دېگەن قەشقەر! ئىنتايىن

مۇرەككەپ مۇھىت. سىز ياشلىقىڭىزغا ئالغان بىلەن، مەن قورقىمەن، ــ دېدى.

ــ نوۋېشىغا باراي، مەكتەپتە ھېچ بولمىسا بىرنەچچەيلەن بىلەن پىكىر ئالماشتۇرالايمەن، ــ دېدى تەۋپىق ئاخىرى.

مەھمۇت مۇھىتى شۇئان جەڭ ئالدىدا تۇرغانىدەك كەسكىن ئاۋازدا مۇلازىم ئەسكەرنى چاقىردى ۋە ئۇنىڭ چەبدەسلىك بىلەن ھازىر بولۇپ، چاس ببرىشىدىن رازى بولغان ھالدا:

ــ ئەپەندىنى باشلاپ چىقىپ، نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىككە قوشۇپ قوي! ئۇلار ئەپەندىنى مۇھاپىزەت قىلىپ نوۋېشىغا ئاپىرىپ قويسۇن، ــ دېدى، ئاندىن تەۋپىققا قاراپ، ــ ئۆزىڭىزنىڭ كونا دوستلىرى بىللە بارسۇن ۋە ئەتىگىچە خىزمىتىڭىزدە بولسۇن، خەير! ــ دېدى.

تەۋپىق مۇلازىم ئەسكەر بىلەن بىللە چىقتى، ئەسكەر مەڭلىك ئاخۇن بىلەن نىمىتۇللانى ياتاقلىرىدىن چاقىرىپ، سىجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى. جەڭچىلەر دەرھال بەلتاسىملىرىنى باغلاپ، تاپانچىلىرىنى ئېسىپ، بىر- ئىككى مىنۇت ئىچىدىلا تەۋپىققە راپورت بەردى:

ــ ئەسكەر مەڭلىك بىلەن نىمىتۇللا بۇيرۇقىڭىزنى كۈتىدۇ!

ــ ماڭايلى، يىگىتلەر، ــ دېدى تەۋپىق ھەم تەسىرلەنگەن، ھەم زوقى كەلگەن ھالدا.

ئۇلار چاپسانلا قاراڭغۇلۇق ئىچىگە سىڭىپ كەتتى.

2

يېغىن جىددىي كەيپىياتتا باشلاندى. مەنسۇر ئەپەندىنىڭ تەپتىش ئۆمىكىدىكىلەر قاپاقلىرىدىن قار ياغدۇرۇپ، سۇر كۆرسۈتۈپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىر تەرىپىدە مەھمۇت مۇھىتى، ساۋۇت ئەپەندى، ئابدۇغوپۇر

دامـــوللا، تۇرغـــۇن ئەپەنـــدى، توختـــاجى قاتـــارلىق ئۇيۇشـــما خـــادىملىرى، نۇقتىلىق مەكتەپلەرنىڭ مەسئۇللىرى ئولتۇراتتى. مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ئارقىسىدا مۇھاپىزەتچىلەر باشلىق ئېلىياس ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئون نەپەر تولۇق قوراللانغان مۇھاپىزەتچى تىك تۇرۇشاتتى. تۆۋەندە ئولتۇرغان ناھىيە ۋە بەگلىكلەردىن كەلگەن ئۇيۇشما مۇدىرلىرى ھەم ئاشۇنداق سۆرۈن چىراي كۆرۈنەتتى.

ئالدى بىلەن مەنسۇر ئەپەندى نۇتۇق سۆزلەپ، ھازىرقى ئۆلكە ۋەزىيىتى، شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ئادالەتلىك سىياسىتى، ھاكىمىيەتنىڭ مىسلىسىز مۇستەھكەملەنگەنلىكى قاتارلىق سۆزلەر بىلەن تەھدىت تەلەپپۇزىدا كېيىنكى سۆزلىرى ئۇچۇن زېمىن تەييارلىدى. ئاندىن «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋالىدىغانلىقى، گېزىت توغرىدىن- توغرا ئۇستەقۇرۇلما ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان نەرسە بولغاچقا ئۇنىڭ ھۆكۈمەت ئىختىيارىدا بولماسلىقى توغرا بولمايدىغانلىقىنى سۆزلەپ ئۆتتى. ھەمدە بۇنىڭغا قارشى پىكىرلەرگە ئورۇن قالدۇرماسلىق ئۇچۇن تەھدىت خاراكتېرلىك جۇملىلەرنى قوشۇپ قويدى. بۇنى شاڭ دوبەننىڭ بۇيرۇقى دەپ قوشۇپ قويدى. ئۇ قىسقا مۇددەتكە سۆزدىن توختىسا پۈتكۈل زال قەۋرىستان جىمجىتلىقىغا چۆكەتتى. بۇنداق سۇرلۇك جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ھېچكىم سوئال سوراشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار مەنسۇر ئەپەندىنىڭ سۆزلەرنى ئاجايىپ قاملاشتۇرۇپ، تولىمۇ جانلىق سۆزلىگىنىگە ھەم زوقلىناتتى، ھەم غەزىبى كېلەتتى. ساۋات چىقىرىش مەكتەپلىرىدە، ئەڭ قالتىس دېگەنلىرىمۇ ئاران رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇغان كۆپچۈلۈك بۇنداق پىشقان ناتىققا گەپتە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىنمۇ ئۇن چىقارمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇزۇن يىل قۇللۇق مۇھىتىدا يۇرىكى مۇجۇلۇپ ھەمە نەرسىدىن قورقۇپ ئادەتلىنىپ كەتەن بۇ خەلقىتە قارشىلىق ئوتى ئاساسىي جەھەتتىن ئۆچكەنىدى.

مەنسۇر ئەپەندى مەتبۇئاتنىڭ ھۆكۈمەت قارمىقىدا بولۇدىغانلىقىنى

توسقۇنسىز جاكارلىغاندىن كېيىن مائارىپ ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمەتلىرىگە گەپنى يۆتكىدى.

ــ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىرنەچچە يىللىق خىزمەتلەردىن تەپسىلىي دوكلات بېرىش بىلەن بىللە، نەچچە يىللىق كىرىم- چىقىم ئەھۋالىدىن ھېساب بېرىشى كېرەك، ــ دېدى ئۇ قاپاقلىرىنى تۇرگەن، جىددىي، سۈرلۈك كۆرۈنۈشتە (تەۋپىق ئۆزى بىلەن بىللە سۆزلەشكەن چاغدىكى خۇشخۇي ئادەمنىڭ مۇشۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەلمەي قالدى)، ــ تۆۋەندىكى بارلىق تارماق ئۇيۇشمىلار ۋىلايەتلىك ئۇيۇشمىغا ھېسابات ئۆتكۈزىدۇ، ۋىلايەتلىك ئۇيۇشما ھەممىسىگە جاۋابكار بولۇپ، ھېساب بېرىدۇ. ھېسابات ئېنىقلىنىپ بولغاندىن كېيىن مالىيىنى ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋالىدۇ...

ئەمدى يىغىنىڭ سۈرلۈك جىمجىتلىقى بۇزۇلۇپ، تۆۋەندىن نارازىلىقنى ئىپادىلگۈچى پىچىرلاشلار، دىمىقنى قېقىشلار، پەس ئاۋازدا تىللاشلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ــ دىققەت قىلايلى! دىققەت! كىمنىڭ گېپى بولسا ئوچۇق ئېيتسۇن! ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى يەنىلا سۈرلۈك ئەلپازدا، تەھدىت تەلەپپۇزىدا.

كەيپىيات تۆۋەنلەپ، يەنە بىردىنلا جىملىق باشلىنىدىغاندەك قىلىۋىدى، كۆپچۈلۈكنىڭ روھى جەھەتتە تەسلىم بولۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تەۋپىق ئورنىدىن تۇردى.

ــ سۆزلىشىمگە رۇخسەتمۇ؟ ــ دېدى ئەدەپ يۈزىسىدىن.

ــ خوش، ئۆزىڭىز كىم بولۇسىڭىز؟ ــ دېدى مەمسۇر ئەپەندى گويا تەۋپىقنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈپ تۇرغانىدەك، ــ قايسى ناھىيىدىن؟ پەيزاۋات ئاتۇشتىن؟ مۇئەللىم؟ مۇئەللىملەرگە كىم ئۇقتۇرۇش قىپتىكەن؟ ــ دېدى ئۇ بىردىنلا غەزەپلىنىپ.

ــ مەن ئۆزۈم خالاپ كەلدىم! ــ دېدى تەۋپىقمۇ غەزەپلىك ئاۋازدا.

ــ ئۆزىڭىزمۇ؟ بوپتۇ، سۆزلەپ بېقىڭ! سىزدەكلەرنى كۆرۈپ

قويغىنىمىزنىڭ زىيىنى يوق! ــ مەنسۇر ئەپەندى يەنە سۆزلەيدىغانلار چىقمىسۇن دېگەندەك تەھدىت سالدى.

ــ ئەجەبا، زۇلمەتتە ياتقان خەلقنىڭ قەلبىنى ئىلىم بىلەن يورۇتۇش ئۈچۈن ئىككى سەر پۇل ئاجرىتىشقا كۆزى قىيمايدىغان ئۇرۇق ئىنەكنى سېغىۋەرگەندەك، سېغىپ ئىچىشنىلا بىلگەن ھۆكۈمەت، ــ ئەمدى ئۇيۇشمىغا ئىگە بولۇدىغان بولۇپ قاپتىغۇ؟ قېنى جار سېلىپ يۈرگەن ئازادلىق؟ قېنى ئۇ ماختاۋاتقان ئادالەت؟

بىردىنلا بۇنداق غەزەپلىك قارشىلىقنىڭ كېلىپ چىققىنىنى كۆرگەن مەنسۇر ئەپەندى غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتتى.

ــ سۆزىڭىز تۈگىدىمۇ؟

ــ ياق! تۈگىمىدى! ئەسىرلەپ نادانلىق ئىسكەنجىسىدە ئىڭراپ ياتقان خەلقنى ئازراق بولسىمۇ ئاق ـ قارىنى پەرق قىلىدىغان قىلىش ئۈچۈن، بۇ بەخسىز ئەلنىڭ بىرنەچچىلىگەن زىيالىيلىرى بەل باغلاپ چىقمىغان بولسا، بۇ ئادالەتچى ھۆكۈمەتنىڭ يادىغا مەكتەپ سېلىپ بۇلارنى ئوقۇتۇش كېلەرمىدى؟ ئۇلار ئۈچۈن خەلقنىڭ نادانراق بولغىنى خوپ ئەلۋەتتە. خەلق يەمەي ـ ئىچمەي، ئۆزى يېرىم ئاچ، يېرىم يالىڭاچ بولسىمۇ قىسىنىپ ئىئانە بېرىپ ئازراق راسخود جۇغلاپ، ئۆزلىرىنىڭ بەختى ئۈچۈن جاپاغا بەل باغلىشىپ مەكتەپ ئاچسا، ئەمدى، تەييار بولغان پۇلغا ئىگە بولماقچى، ھەتتا خەقنىڭ پۇلنىڭ ھېسابىنى ئالماقچى بولۇش قانداق ئادالەتچىنىڭ ئىشى؟

ــ دۆلەتتىكى بارلىق نەرسە، جۇملىدىن يەر، سۇ، ئورمان، كان بايلىقى، شۇنداقلا پۈقرالارنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمەتكە تەئەللۇق! مەيلى ئىئانە بولسۇن، مەيلى قانداق يول بىلەن جۇغلانغان پۇل بولسۇن، بايلىق، دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئىختىيارىدىكى نەرسە. ئۇنداقكەن، ھۆكۈمەتنىڭ ھېساب ئېلىشىغا نېمىشقا ھوقۇقى بولمايدىكەن؟!

ــ بەلكىم بۇ خەلقنىڭ ئەركىن سايلىمى ئارقىلىق، يەنى خەلق ئۆزى سۆيۈپ سايلىغان كىشىلەردىن بارلىققا كەلگەن ھۆكۈمەتلەردە

شۇنداق بولسا مەنتىقىلىق بولۇدۇ، ئەلۋەتتە. ئەمما...

ــ دېمەك، ھۆكۈمەتنى سۆيمەيدىغانلارمۇ باركەن - دە؟!

ــ ئۇنداق بولسا، ــ تەۋپىق سۆزلەي دەپ تۇرۇشىغا ساۋۇت ئەپەندى سۆزگە ئارىلاشتى، ــ ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان خەلقنىڭ ھال- ئەھۋالىغا، بەخت- سائادىتى، قايغۇ نادامىتىگىمۇ ئىگە بولماي، پەقەت ئامىتىگە شېرىك بولۇپ ئاپىتىنى تونىمىغان ھۆكۈمەتنى نېمە دەپ چۈشۈنۈش كېرەك؟

مەنسۇر ئەپەندى قايىل قىلارلىق جاۋاب تاپالماي مەڭدەپ قالدى. ئەمما ئۇ تەھدىت سېلىش ئارقىلىق ھەقنى بېسىۋېتىشكە ئۇرۇندى. ئەمەلىي ئەھۋال پىكىر بەرگۈچىلەرنىڭ ئېيقىنىدەك تۇرغاندا قايىل قىلارلىق جاۋابنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە. شۇڭا ئۇ مۇتەھەملىك بىلەن ۋارقىرىدى:

ــ سىز... سىلەر نېمە دېمەكچى؟ ھۆكۈمەتكە قارشى چىقماقچىمۇ؟!

ــ ئۇ ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى. ئەتراپىغا ئالاق- جالاق قارايتتى. پۈتۈن يىغىن ئەھلى ئەمدى خېلى جانلىنىپ قالغانىدەك شاۋقۇر- شاۋقۇر قىلىشاتتى.

مەھمۇد مۇھتى گويا ھېچ ئىشقا دىققەت قىلمايدىغانىدەك سالماقلىق بىلەن، خاتىرجەملىك بىلەن بىر خىلدا قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى.

ــ بىز ھۆكۈمەتكە قارشى چىقماقچى ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق جاۋاب بېرىپ، ــ بىز پەقەت شۇنىڭغا چۈشەنمەيمىزكى، ئۆزىمىز ئويغۇنۇپ، ئۆز غېمىمىزنى ئۆزىمىز قىلىشتىن ئىلگىرى ئۆلۈش- تىرىلىشىمىز بىلەن كارى بولمىغان ھۆكۈمەت قانداق بولۇپ ئەمدىلىكتە يېمەي- ئىچمەي جۇغلىغان پۇلىمىزنى باشقۇرۇپ بەرمەكچى بولۇپ قالدى؟ ھېچ بولمىسا راسخودنىڭ يېرىمىنى ھۆكۈمەت بەرگەن بولسا، يېرىمىنى خەلق توپلىغان بولسىمغۇ، بىز بەرگەن پۇلنى خىيانەت قىلىۋېتىپ بارامدىكىن دەپ ئەنسىرەپ ھېساب ئالسا بولاتتى. خەلقنىڭ

هالال تەردىن كەلگەن پۇل، ئۇلار ئۆزلىرى يەپ ئىچىۋەتكەن بولسىمۇ كېتەتتى، ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا ھۆكۈمەت سۇرۇشتۇرگۈدەك ھېسابمۇ قالمايتتى. لېكىن ئۇلار كېيىنكى ئەۋلادلارنى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىنى ئويلاپ، بۇ پۇلنى مائاربقا ئاتىدى. ئەجىبا بۇنى ئەمدى ھۆكۈمەت باشقۇرۇپ بېرىدىغان بولۇپ قاپتىغۇ؟

ــ ئۇنداقتا ھەممە ئادەم ئۆزۈمنىڭ پۇلى، ئۆزۈمنىڭ مېلى دەپ بىلگىنىنى قىلىۋەرسە، ھۆكۈمەتنىڭ نېمە رولى، نېمە ئەھمىيىتى؟! سىلەر زادى نېمە قىلماقچى؟!

تۆۋەندىكىلەرمۇ شاۋقۇن- سۇرەن سېلىپ تەپتىش ئۆمىكىدىكىلەرنى مەسخىرە قىلىشقا، بەزىلەر غەزەپ بىلەن ھۆكۈمەتنى قوشۇپ تىللاشقا باشلىدى.

ــ مېنىڭ ئۆيۈمدىكى كىرىم- چىقىمنى باشقۇرۇشقا مەنسۇر ئەپەندى بىر ئادەم ئىلتىپات قىلارمۇ قانداق؟ ــ دەيتتى بىرلىرى ئاڭلىتىپ تۇرۇپ.

ــ شۇنداق، مېنىڭ مۇئاشىمنى باشقۇرۇشقىمۇ بىر بوغالتىر كېتىدۇ...

«تەپتىش ئۆمىكى» دېسە، مەن تېخى بۇلارنى خىيانەتچى ئەمەلدارلار، پارىخورلارنى تەپتىش قىلامدىكىن دەپتىكەنمەن....

ــ ئۇلار ئوغرىنى قويۇپ، توغرىنى تەپتىش قىلىدىكەن دېسىلە ...

ــ ئۆزلىرىمۇ ئوغرىغا شېرىك تۇرسا توغرىنى تۇتماي، ئوغرىنى تۇتامتى؟

....

بۇنداق زەھەرلىك تەنىلەر، نارازىلىقلار مەنسۇر ئەپەندىنىڭ راسا ئوغسىنى قاينىاتتى. ئۇ ئورنىدا زادىلا ئولتۇرالماي قالدى. دەمۇدەم شىرەنى تاقىلدىتىپ، كىشىلەرنى تەرتىپكە چاقىراتتى.

ــ دىققەت قىلايلى، دىققەت! مېنى ساقچى چاقىرىپ تەرتىپ ساقلىسۇن دەمسىلەر؟ مېنى ئامالسىز قىلىپ قويساڭلار...

ــ مەيلى، كىمنى چاقىرساڭ چاقىر!
ــ ئۆزۈڭنى كىم چاقىرىپ كەلگەن دېسەڭلارچۇ؟
...
ئاخىرى تەرتىپ سەل ئەسلىگە كەلدى. بۇ چاغدا تېخىچە ئورنىدا ئولتۇرمىغان تەۋپىق سۆزنى داۋاملاشتۇرۇپ:
ــ بىز بۇنداق «ئاتىدارچىلىق»نىڭ يىراق مەقسىدىنى ئەلۋەتتە چۈشۈنۈمىز. ھۆكۈمەتكە ئاڭلىق خەلق ئەمەس، نادان ۋە يۇۋاش قۇللار كېرەك! ئەجىبا سىز خەلقنىڭ مۇشۇنداق زۇلمەتكە قاراپ مېڭىشىغا چىداپ تۇرسىڭىز؟ سىز ئۇيغۇرمۇ؟
ــ نېمە، سىز ئۇيغۇر، پۇيغۇر دەپ نېمە دېمەكچى؟ بىلمىز، تۈركىيىدە ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى مانا شۇنداق، ئەسەبىي مىللەتچىلەر! پانتۈركىستلار! خائىنلار! ــ مەنسۇر ئەپەندى گويا نېرۋا كېسىلى بار ئادەمدەك مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ، ھەر ئىككى قوللىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ، دەمۇدەم چېكىسىگە مۇشت تەڭلەپ، قاينىاپ سۆزلەپ كەتتى.
ــ سىز ئاشۇ دېگەنلىرىڭىزنىڭ ھېچبىرىگە پاكىت تېپىپ بېرەلمەيسىز! ئەمما مەن سىزنىڭ خائىن ئىكەنلىكىڭىزگە ھازىرقى مەيداننىڭ ئۆزىدىلا پاكىت تېپىپ بېرەلەيمەن! خائىن دېگەن نېمە؟ ئۆز خەلقىنىڭ دۈشمىنىگە خىزمەت قىلغۇچىلار! سىز ئۆزىڭىز كىم؟ كىم ئۈچۈن ئىشلەۋاتىسىز؟ سىزنىڭ بۇ «بۈيۈك خىزمىتىڭىز» نەتىجىسىدە كىم پايدا ئالىدۇ؟ كىم زىيان تارتىدۇ؟ بۇ خورلانغان ئەل زىيان تارتىدۇ! ئۇنداقكەن پايدا ئالغۇچى ئەلۋەتتە دۈشمەنلەر! سىز بۇ دۈشمەن ئۈچۈن ئىشلىگەن ئىكەنسىز، شۇبھىسىزكى خائىن بولۇپ چىقىسىز!
يىغىن كەيپىياتى ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كەتتى. كىشىلەر تەۋپىقنىڭ سۆزلىرىدىن گويا دەردى چىقىپ، قورسىقى بوشىغاندەك ھوزۇرلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىدىن ئەنسىرىمەيمۇ تۇرالمىدى. ئۇنى قىزىشىپ كەتمىسە بولاتتى دەپ ئويلاشتى. بۇ ئىشنىڭ

ئاخىرى قانداق ئاياقلىشىشقا كۆزى يەتمەيلا قالدى. بىرمۇنچە ئادەملەر قورقۇشقا باشلىدى. مەنسۇر ئەپەندى بولسا تېخىمۇ چىچاڭشىپ كەتتى:

ــ سىز بىلەن كېيىنچە ھېساب. كىتاب قىلىشۋالىمىز! لېكىن، ھازىرقى مەسىلە ئۇ ئەمەس، سىزدەكلەرنىڭ ئىشى ئانچە چوڭ ئىش ئەمەس! ــ ئۇ مەنستىمەسلىك بىلەن قولىنى شىلتىدى، ــ ھازىر بىزنىڭ كۈنتەرتىپكە قويغىنىمىز ئۇيۇشمىنىڭ ئىقتىسادى ھېساباتىنى كۆرۈش ۋە ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش! بارلىق ئۇيۇشما مۇدىرلىرى ئەتىدىن قالماي مۇشۇ ئىشقا كىرىشىڭ ۋە ھېساب بېرىشكە تەييارلانسۇن! ــ دېدى ئۇ قەھىرى بىلەن شىرەگە مۇشتلاپ.

ئۇنىڭ سۆزى تۇگىشىگىلا مەھمۇد مۇھىتى ھەربىيلەرگە خاس چەبدەس ھەركەتلەر بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە ئوقلۇق تاسمىغا قىستۇرۇۋالغان قوش ماۋزۇرىنى ناھايىتى چاققانلىق بىلەن سۇغۇرۇپ ئېلىپ شىرەگە «تاق»قىدە قويدى.

ــ ھېساب بېرىشكە قىستىسىڭىز بىز مانا بۇنىڭدىن «ھېساب» بېرىمىز! ــ ئۇنىڭ قوماندانلىغا خاس سۆرلۈك ۋە بوم ئاۋازى زالدا ياڭراپ كەتتى.

مەھمۇد مۇھىتى ئورنىدىن تۇرۇۋاتقاندىلا ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى ئۇنىڭغا مەركەزلەشكەندى. ئۇنىڭ ئاجايىپ چاققان ھەركەتلەر بىلەن تاپانچا ئېلىشىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۇرمىگەندى. پەقەت شىرە ئۈستىدە «تاق» قىلغان سادا بىلەن قوش تاپانچا پەيدا بولغاندىلا ئۇنىڭ تاپانچا ئالغانلىقىنى بىلىشتى.

ئىنتايىن قورقۇپ كەتكەن تەپتىش ئۆمىكى ئەزالىرى، خۇسۇسەن مەنسۇر ئەپەندى «بۇ باقاندەك ئادەم بىزنى جايلىۋېتەرمۇ؟» دېگەندەك ئەندىشە ۋە بىرئاز بىچارىلىك بىلەن ئۇنىڭ قولىغا، كۆزىگە قاراپ قېلىشتى.

ــ مەمتىلى ئەپەندى بايا سىزدىن ھەقلىق سوئاللارنى سورىدى. مەنمۇ سىزدىن سوراپ باقاي، سىز ئۇيغۇرمۇ؟ سىز قىلىۋاتقان مۇشۇ

ئىشىڭىزدا كىمنىڭ پايدا ئېلىپ، كىمنىڭ زىيان تارتىشىنى ئويلاپ كۆردۈڭۈزمۇ؟ ئەگەر بۇنىڭدا زىيان تارتقۇچى خەلق بولۇدىغان بولسا، سىز كىمگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىڭىزنى ئويلاپ كۆردۈڭۈزمۇ؟ ئەلۋەتتە خەلقنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىپ قالىسىز! ئىپلاس ئادەملەر ئۆچۈن پۇل ۋە ئەمەل بولسىلا بولۇۋېرىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ قەۋمىنى ئەرزانلا سېتىۋېرىدۇ!

ئىنتايىن قورقۇپ كەتكەن مەنسۇر ئەپەندى بۇ قېيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇپ قېلىش ئۈچۈن يۈمشاقلىق قىلماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى ھايات قىلىش ئىدى. باشقىلارى ئاندىن ھەل بولاتتى.

ــ كۆپچۈلۈكنىڭ ئېيتقىنىي توغرا، بەزى ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدىغانلىقى ماڭىمۇ ئايان. لېكىن، كۆپچۈلۈكمۇ چۈشۈنۈدۇ، مەن دېگەن پەقەت ئەلچى، «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق» دەيدىغۇ، مەن پەقەت ئۆلكىنىڭ گېپىنى يەتكۈزدۇم. ماقۇل دېسەڭلا، مانا، بولمىسا ئەنە... ــ مەنسۇر ئەپەندى چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بەك قورقۇپ كەتكەچكە ئانچە قامالاشتۇرالمىدى.

مەھمۇد مۇھتى تاپانچىسىنى شىرە ئۈستىدىن ئالدىرىماي ئالغاندا مەنسۇر ئەپەندىنىڭ ئەمدىلا ئازراق تۇرۇلۇشكە باشلىغان ئۆڭشىلى يەنە ئۆچۈپ، يۈرىكى سوقۇشتىن توختاپ قالايلا دېدى. لېكىن، مەھمۇد مۇھتى ئۇنى ئېتىپ تاشلاش ئۈچۈن ئەمەس، يېنىغا قىسۇۋېلىش ئۈچۈن تاپانچىلارنى ئالغانىدى. بىراق، ئۇنى ئىتنى ئاتقانىدەك ئېتىپ تاشلاشتىن ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇراتتى. چۈنكى ھازىرقى شارائىتتا ئۇنىڭ بىردىنبىر ئۈمىدى ۋە خۇشاللىقى مائارىپ ئىدى. بۇ سەپنى پالەچ قىلماقچى بولغان ئادەمنى ئېتىۋېتىش ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ خادىملىرىنى مۇئەللىملەرنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئارقىدىن باشقىلارمۇ گويا يىغىن تۈگىگەندەك ئالدىراپ چىقىپ

كېتىشتى. مەنسۇر ئەپەندى ئۆزىنىڭ تەپتىش ئۆمىكى بىلەنلا قېلىپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇردى ۋە ئوڭ مۇشتى بىلەن سول قولىنىڭ ئالقىنىغا ئۇرۇپ، رۇسلاردەك مۇرىسىنى قىسىپ قويدى.

بۇ يىغىن ئەنە شۇنداق ئاياغلاشتى.

3

تەپتىش ئۆمىكى بىلەن ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ يىغىنى تېزلا باشلاندى. مەنسۇر ئەپەندى سەل سولغاندەك كۆرۈنەتتى. ۋاڭ باۋچيەن بولسا ئاۋۋالقىدەك سالماق، ئېغىر- بېسىقلىنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. لىۋ بىڭ بىرئاز كۆرەڭلەپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. چۈنكى، ئۇ 6- دىۋىزىيىدىن خەۋپسىرىگەندە باشقىلار مامۇت ئاللىقاچان ئەسىرگە ئايلانغان دەپ كۆرەڭلەشكەنىدى. ئىشىنىڭ نەتىجىسى شۇ بولدىكى، بۇ «ئەسىر» تېخى خېلى زور قامال قىلىش كۈچىگە ئىگە ئىكەن. قادىر ھاجى بۇ نەتىجىدىن بىرئاز خۇشال بولغاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا مۇشۇ ئىش تۈپەيلى ھۆكۈمەت مەھمۇت مۇھىتىغا دىققەت ئېتىبارىنى ئاغدۇرۇپ، ئۇنى يوقۇتۇشنىڭ چارىسىنى قىلسا ئۇنىڭ ئىشلىرى يۈرۈشىپ كېتەتتى.

مەخسۇم بىلەن ئېبىرخوف بىرنېمىلەر دەپ پىچىرلاشماقتا ئىدى.

ۋاڭ باۋچيەن سۆزىنى باشلىۋەتتى:

ــ تەپتىش ئۆمىكى خىزمەتلىرىنى ئاخىرلاشتۇردى، ئاساسىي جەھەتتىن كۆزلىگەن نىشانىغا يەتتى. گەرچە ئازراق توسالغۇلۇق بولغان بولسىمۇ، نەتىجىسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ نەتىجىلەرنى پات ئارىدا كۆرۈپ قالىسىلەر. ئەمدى مۇشۇ خىزمەت جەريانىدا تەپتىش ئۆمىكى ھېس قىلغان ئىشلار ھەققىدە مەنسۇر ئەپەندى تەسىراتلىرىنى سۆزلەپ ئۆتۈدۇ. شۇنىڭغا قاراپ كونكرېت تەدبىرلەر ھەققىدە ئويلىشىمىز.

مەنسۇر ئەپەندى بىرئاز روھسىزراق ئورنىدىن تۇردى.

هەمسۆھبەتلىرىگە بىر قۇر قارىۋەتكەنىدىن كېيىن ئولتۇرۇپ سۆزلەشنى تۇغرا تاپقانىدەك كىرىسلودا سەل ئالدىغا ئېگىشىپ ئولتۇرۇۋېلىپ گەپ باشلىدى:

ــ ئۇيۇشما مالىيىسىنى ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشى ئومۇميۈزلۈك قارشىلىققا ئۇچرىدى. بۇ تەبىئىي ئەھۋال. ئۆلكە بويىچە شۇنداق. بۇ ئوڭۇشسىزلىق بىرىنچى قېتىملىقى ئەمەس. قارشىلىق بىلدۈرگۈچىلەرنىڭ سۆزلىرى ئادەم چىداپ تۇرغۇسىز، ئۇلارنىڭچە بولغاندا ھۆكۈمەت مائارىپقا مەبلەغ سېلىشى، ئاندىن باشقا يوللار بىلەن جۇغلانغان پۇلنىمۇ بىرلىكتە باشقۇرۇشى كېرەك، ــ ئۇ مەسخىرىلىك ئاھاڭدا شۇنداق دېگەندىن كېيىن، يەنە ئەستايىدىل تۇس ئېلىپ، ــ بۇنىڭ بىر پايدىلىق تەرتىپى بار. ھۆكۈمەت بىرقانچە مەكتەپنى ئۆز تەمناتى بىلەن قامداپ، تەدرىجىي كونترول قىلىش ئۈسۈلىنى قوللانسا بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمەت ئازراق قۇربان بەرمىسە بولمايدۇ. خەتەرلىك ئۇنسۇرلار ۋە خەتەرلىك ۋەزىيەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇنچىلىك چىقىم بىر ھاكىمىيەتكە نىسبەتەن ھېچگەپ ئەمەس. ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەردە بىر مەھەل تەمىنات، مائاش، ئوقۇتۇش شارائىتىنى ياخشىلاش ئارقىلىق، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەردىن مۇئەللىملەرنى جەلپ قىلىشقا بولىدۇ. بۇ رىقابەت تاكى ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر پالەچ ھالەتكە چۈشكىچە داۋاملىشىدۇ، چۈشۈنۈشلۈكمۇ؟

ــ ئەگەر ئۇلار زېرىكمەي ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇۋەرسىچۇ؟ ــ سوردى قادىر ھاجى نېمىگىدۇر ئالدىراپ.

ــ مۇمكىن ئەمەس،- دېدى ۋاڭ باۋچېەن ئىشەنچ بىلەن، ــ بۇ خەلقنىڭ خاراكتېرى بىزگە مەلۇم، ئۇلاردا سەۋر- تاقەت، ئۇزاقىقا سوزۇلۇدىغان چىدام يېتەرلىك ئەمەس، بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرۈدىغان نادانلار. ئۇلار جەزمەن يەمچۈككە ئالدىنىدۇ.

ــ ئۇنىڭ ئۇستىگە، ــ دەپ تولۇقلىدى مەخسۇم مەسخىرىنى

تېخىمۇ كۈچەيتىپ، ــ ئۇيۇشمىدا نەق پۇل ئاز بولۇدۇ، بىرىنچى دەرىجىلىك مۇئەللىمگە مۇنچە چارەك بۇغداي، مۇنچىلىك تېرىق... دېگەندەك تەرەپلەر كۆپ ئوتتەمي ئۇلارنىڭ جېنىغا تېگمىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل خادىملىرى خەلقتە «مائارىپ دېگەنگە ھۆكۈمەت مەبلەغ سېلىشى كېرەك، خەلقنىڭ قېنىنى شوراپ مەكتەپ ئېچىش نە ھاجەت؟ دېگەندەك تەشۋىقاتنى قىلىپ تۇرغاندا ئۇلار ئىنانە بېرىشتىن جەزمەن يالتىيىدۇ. چۈنكى ھۆكۈمەت پۇلى بىلەن ئېچىلغان مەكتەپلەر پاكىت ـ دە! يەنە بىر تەرەپتىن دىنىي كۈچلەرنى ۋەخپىلەرنى ئۈيۇشما ئىختىيارىغا قويماسلىق، ئۇزىنىڭ تارىختىن كېلىۋاتقان مەنپەئەتلىرىنى قوغداشقا ناھايىتى ئاسان ھەرىكەتلەندۈرۈش مۇمكىن.

ــ توغرا، بۇ ئىش ساقچى سىستېمىسى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلسا بولۇدۇ، ــ دېدى ۋاڭ باۋچېەن، قولىنى ئەمەلدارلارغا خاس بىر خىل پۇلاڭلىتىپ قادىر ھاجىغا ئىما قىلىپ، ــ ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنبەسى قالايمىقانلاشقاندىن كېيىن، «بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىز»گە تەلپۈنمەي قالمايدۇ. ئاندىن كېيىن...

ــ ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدىكى قورچاقلارغا ئايلىنىدۇ، ئەلۋەتتە، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى.

ــ ماموتقا ھېلىھەم سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىم ئادەملەردىن بىر تۈركۈمى ئوقۇشقا ئەۋەتىلىپ، بىز تەرەپكە تارتىلغان بولسىمۇ لېكىن ئۇلار يەنىلا ئاجىزراق، ماموتنىڭ نوپۇزى بىزنىڭ مۆلچەرىمىزدىكىدىنمۇ يۇقىرىراق ئىكەن. «ئوقۇشقا ئەۋەتىش»نى يەنە داۋاملاشتۇرۇش، بۇنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفېتسىرلارغىچە ئېلىپ بېرىش كېرەك. بۇ قېتىم مەن ئابدۇغوپۇر دامۇللىنى بىللە ئېلىپ كېتىمەن. شۇنداقلا بۇ يەردىكى ئەھۋاللارنى ئۆلكىگە مەلۇم قىلىپ، يېقىن ئارىدا بىر قىسىم پولكوۋنىكلارنى «ئوقۇش»قا چاقىرتىشنى تەلەپ قىلىمەن. بۇ ئىشلار ئۇز ئۈنۈمىنى كۆرسەتكىچەيەنىلا تەڭپۇڭلۇق

ساقلاشقا دىقىقەت قىلىش كېرەك. ئەگەر ھازىر قايتا قوزغۇلۇش بولۇپ قالسا يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆزىمۇ زور كۈچ بولۇپ، مامۇتنىڭ سېپىنى تولۇقلايدۇ ...مەنچە مامۇت ھەممە خاپىلىقنىڭ بېشى! بالا - قازانىڭ ھامىسى!

ئارقىدىن ساقچى ئىدارىسىنىڭ ھەربىكەت ئىستراتېگىيىسى مۇزاكىرە قىلىندى. كونكرېت پىلان، تەدبىرلەر تۈزۈپ چىقىلىپ، يازما نۇسخىسى ئۆلكىگە يوللىنىدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ ئاڭ ئويغىنىش دەۋرى ئۇچۇن زاۋاللىق دەرۋازىسى ئېچىلدى.

تۆرتىنچى باب

1

مـاي ئېيـى ئىچىـده بۇنـدىن باشـقىمۇ بىـر قـانچه مـوهىم ئىـش بولـۇپ ئۆتتى. بۇلاردىن بىرىنچىسـى، تەپتىش ئۆمىكىنىـڭ ئابـدىغوپۇر دامـوللىنى ئـۇرۇمچىگه بىللـه ئېلىـپ كېتىـدىغانلىقى بولـۇپ، بـۇ ئىشـىنىڭ ئـاخىرى قىـزىقارلىق چۈشۈش بىلەن، تارىختىكى موهىم بىر ۋاقه بولۇپ قالدى.

ئابـدىغوپۇر دامولللىنىـڭ كـۆڤرى گەپلىـرى ئۈچـۈن ئـۆنى جازالاشـنى ئـۆزاقتىـن كـۆڭلىگه پۈكـۈپ يـۇرگەن مەهمـۇد مـۇھىتى، جاهـان مالىمـان بولۇدىغـان بىـر ئەپلـىك پۈرسـەت كۈتـۈپ يـۇرەتتى. ئەمـما بۇنـداق پۈرسـەت شـــۇئانغا قەدەر بولمـــدى ۋە ئەهـــۋال بۇنـــداق پۈرســـەتنىڭ ئەمـــدى بولمايدىغانلىقىـدىن بىشـارەت بەرمەكتـدى. بـۇ قېـتىم بـۇ مۇنـاپىقنى قولـدىن چىقىرىـپ قويغانـدا، ئۇنىـڭ داۋاملىـق زەهەر چېچىـپ يۈرۈشـى كاپالەتكه ئېرىشىدىغاندەك قىلاتتى. كىـم بىلىـدۇ ئـۇ قانچىلىـك ئاخبـارات بىـلەن شـاڭ شىسـەينى مەمنـۇن قىلمـاقچى بولۇۋاتىـدۇ؟ ئـۇ يەنه قايتىـپ كەلگەنـــده يەنه بەكـــرەك زەهەر تارقىتىشـــى جەزمەن. ئەمـــما ئىلغـــار كۈچلەرنىڭ ئۇنى جازالاش ئىمكانلىرى تامـامەن يوقۇلۇشـى كـۆزگه كۆرۈنـۈپ تۇرماقتىدى.

بۇنداق بىر مەنزىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتـۈرۈپ ئـۆزاق ئويلىغـان مەهمـۇد مـۇھىتى ئـۇنى ماڭدۇرماسـتىن يوقۇتـۇش ــ تەۋەككۈلىسـىگه بىـر ئىـش قىلىش قارارىغا كەلدى ۋە بۇنىڭ كونكرىت چارىسىنى ئويلاشقا باشلىدى.

13ـ ماي كۈنى ئەسـىر نامـزىدىن كېيىـن ئابـدىغوپۇر دامولللىغـا ئـادەم ئەۋەتىـــپ، ئـــۇرۇمچىگه ماڭـــدىكەن دەپ ئاڭلىـــدىم، بۇگـــۈن مەن بـــلەن

كۆرۈشۈپ ماڭسۇن، دەپ گەپ ئېيتىپ بەردى.

دامۇللا هايال بولمايلا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بۇنداق تېزلا كېلىشىنى تەخمىن ئەتمىگەن مەھمۇد مۇھتى، ئۇنىڭ بالدۇر كېلىشىنى ئويلىغان ئويلىرىغا ئۇيغۇن كۆرمىدى. شۇڭا ئۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى ئارقىغا تارتىش قارارىغا كەلدى. كاتىبى ئابدۇللاھ دامۇللىغا ئۇنى گەپكە تۇتۇپ، ساقلىتىشنى تاپىلىدى. مېنىڭ موھىم ئىشىم بار، هازىر كۆرۈشەلمەيمەن، دېدى.

بىرەر سائەتچە ئۆتكەندە ئابدۇللاھ دامۇللا كىرىپ:

ــ دامۇللا ئالدىراۋاتىدۇ، سىجاڭ قاتىلاڭ بولسا ئەتە ئەتىگەندە كېلەي دەۋاتىدۇ، ــ دېدى.

ــ مەن هازىرلا بوشايمەن، يەنە ئازراق كۈتۈپ تۇرسۇن، ــ دېدى سىجاڭ يەنە، ــ بولمىسا سىز ئۇ كىشى بىلەن شامنى بىللە ئوقۇپ كىرىڭ، مەن مۇشۇ يەردىلا ئوقۇيمەن. سىلەر كەلگۈچە مەنمۇ بىكار بولارمەن.

ئارىدىن يەنە بىرەر سائەتچە ئۆتكەندە كاتىپ يەنە كىردى. بۇ قېتىم مەھمۇد مۇھتى ئۇنى ئېغىز ئاچۇرمايلا:

ــ ئۆزۈم ئالدىغا چىقىپ باشلاپ كىرىمەن، بەك سەت بولدى، چىقىۋاتىدۇ، دەڭ، ــ دېدى.

سىجاڭ دېرىزىدىن تالاغا قارىدى ۋە ئەمدى بولار دېگەندەك ئۆزىنى ۋەزمىن تۇتۇپ، ئالدىرىماي تاشقىرى بۆلۈمگە چىقتى:

ــ بەك سەت ئىش بولدى، دامۇللامنى ئۇزاق ساقلىتىپ قويدۇم. مەن ئۆزلەنى كەچتە كېلىدىغۇ دەپ ئويلاپ بىتۈيۈق تۇرۇپتىكەنمەن. بالدۇرلا كېلىۋاپلا. مەن ئىشىمنى تۈگىتەلمەي سىلىنى تازىمۇ...

ــ هېچقىسى يوق، سىجاڭنىڭ ئىشى تولىلىقىنى بىلىمىز، كۆپىنىڭ ئىشى ئەمەسمۇ،... ــ دېدى ئابدىغوپۇر دامۇللامۇ رەڭۋازلىق بىلەن تەكەللۇپ قىلىپ. ئۇنىڭ هەددى- هەرىكەتلىرىدە خوشامەتمۇ روشەن بىلىنىپ تۇراتتى. چۈنكى ئۇ بۇ سۈرلۈك سىرىق ساقال ئادەمدىن

خېلى خوپ قورقاتتى.
ــ كەلسىلە، ئىچكىرى كىرسىلە، ــ سىجاڭ ئۇنىڭغا ھۆرمەت كۆرسۈتۈپ، ئۇنى خېلى مەمنۇن قىلدى.
ئۇلار يېڭىۋاشتىن رەسىمىيەتچىلىك تۈسىدىكى ھال- ئەھۋال سوراشلاردىن كېيىن، ئابدىغوپۇر دامۇللا پېتىنمايراق سورىدى:
ــ سىجاڭنىڭ كەمىنلىرىنى چاقىرتىشىدا...؟
ــ بەك مۇھىم دېگىدەك ئىشمۇ يوق، باشقا بىر زامانىدا سۆزلەشسەكمۇ بولاتتى. ئۆزلەنى ئۇرۇمچىگە جابدۇۋاتىدۇ، دەپ ئاڭلىدىم، شۇڭا سىلى بىلەن خوشلاشقاچ شۇ باھانىدە سورۇۋالدىغان بەزى دىنىي مەسىلىلەر باردى، سورۇۋالاي دېدىم. قاچانراق يولغا چىقاي دەۋاتىلا؟
ــ ھەرھالدا كېلەر ھەپتە ئىچى نېسىپ بولسا،... ھۆكۈمەت ئىشىكەن، كېچىكتۇرۇشكە ھەددىمىز ئەمەس، ئۆزلىرى بىلىلا...
ــ راست دەيلا، ھۆكۈمەت ئىشى ئەمەسمۇ، ھايال بولمىسىلا،... ھە، دۇبەن جاناپلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ قالىلا ھەقىچان؟
ــ ئاللاھ نېسىپ قىلسا...
ــ بىزلەردىن ھەم سالام دەيلا ـ دە.
ــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، ــ دامۇللا دەرىزىدىن تالاغا قارىغانىدەك قىلدى، ھەربىرىدىن ئالدىراۋاتقىنى بىلىنەتتى.
ــ ئالدىراش ئىشلىرى يوق بولغىيدى، تەخسىر؟
ــ ئىشمغۇ يوق،... سىجاڭنى مەشغۇل قىلمايدەيمىنا، سورايدىغانىنى سورىغان بولسىلا...
ــ ماڭا دېگىلى بولمايدىغان موھىم بىر ئىشلىرى بارەدەك تۇرامدۇ قانداق؟ ــ دېدى سىجاڭ قەستەن گەپنى ئۇزارتىپ.
ــ يوغسۇ، يوغسۇ، ... ــ دېدى دامۇللا ھودۇقۇپ، ــ نېمە ئىشىمىز بولۇدۇ، سىلىدىن سىر تۇتقىدەك؟
ــ تازا ئارامىڭىزدا ئولتۇرالماي قېلىۋاتىسىز، شۇڭا دەيمىنا.
ــ دېمەكچى بولغۇنۇم،... سىلى سورىماقچى بولغان گەپ...؟

دەلىگىدەك گەپ بولسا دېسەم، بولمىسا سىلىمۇ دەم ئالسىلا، ۋەقىتىمۇ...
ــ بولمىسا خۇپتەنگە ئالدىراۋاتاملا؟
ــ يوغسۇ، خۇپتەننىڭ ۋەختىي ئۇزۇن، ئەتە بامداتقىچە ئوقۇلسا بولاۋېرىدىغۇ...
مەھمۇد مۇھىتى ئۇنى ئەنە شۇنداق ئۇزاق گەپكە تۇتتى. خۇپتەندىنمۇ ئۆتۈپ كەتكەندى. شۇ چاغدا ئاندىن ئۇ دامولىلدىن:
ــ ئاللاھ نامىدىن كۇفرىنى ئاقلاشتا پايدىلانماقچى بولغان ئادەمگە نېمە جازا بېرىلىدۇ، تەقسىر؟ ھەركىم ھەر نېمە دەيدىكەن، سىلىنىڭ بىلىملىرى ھەممىدىن يوقۇرى، سىلىدىن بىر پەتۋا ئاڭلاپ باقاي دېدىم،
ــ دەپ سورىدى.
دامولىلا بايىاتىن بېرىكىي ئەھمىيەتسىز گەپلەر بىلەن كېچىكتۇرۇلۇشتىن كېيىن، بۇ سوئالنى ئاڭلاپ، نېمىشكىدۇر يۈرىكى جىغ قىلىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ تومتاقراق قىلىپ جاۋاپ بەردى.
ــ خوش، مۇناپىقنىڭ جازاسى نېمەدۇر، تەخسىر؟ ــ دەپ سورىدى مەھمۇد مۇھىتى يەنە.
دامولىلا لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. ئەمما چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ:
ــ ئۆلۈم! بوغۇزىنى كەسمەك! ــ دېدى ئالاق ـ جالاق.
بۇ تەقلىتتىكى سوئاللارمۇ خېلى داۋام قىلدى. دامولىلا تەردىن دۇمبىسى چاپلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن تېخىمۇ بىئارام بولماقتىدى. شۇ گەپلەردىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى. بۇ چاغدا يېرىم كېچىدىن سەل ئاشقانىدى.

*****

ئەتىسى ئەتتىگەنىدە قەشقەردە بىر خەۋەر تارقالدى: كېچە تۇمەن كۆۋرىكىدە ئابدىغوپۇر دامولىلا قەتلى قىلىنىپتۇ!
بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرمۇ كېزەتتى. ئازساندىكىلەرنى ھېساپقا

ئالمىغاندا زور كۆپچۈلۈك:
ــ ئاللاھنىڭ جازاسى! ئاللاھ ھەرنەرسىگە قادىر! زالىمنىڭ زالىمنىڭ قولى بىلەن جازالاشقىمۇ قادىر! ــ دېيىشەتتى.
شەھەردە ھەربىي ھەلەتكە ئوخشاپ كېتىدىغان جىددىي ھالەتمۇ باردى. ھەممە يەردە مەھمۇد مۇھتىنىڭ قاتىلىنى ئىزدەشكە چىقارغان ئاتلىق ئەسكەرلىرى كوچىمۇ كوچا چېپىپ يۈرەتتى.

2

ئابدىغوپۇر دامولللىنىڭ ئۈرۈمچىگە جابدۇۋاتقانداۋ ئۆلتۈرۈلۈشى، ھۆكۈمەت خادىملىرى ئۇچۇن چەكتىن ئاشقان ھاقارەت بولۇپ تۇيۇلدى. تەپتىش ئۆمكى بۇ مۇناسىۋەت بىلەن يەنە بىر قېتىم يەرلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئورتاق مۇزاكىرىگە ئىشتىراك قىلىش بىلەن، بۇ خىل مەسخىرىگە قانداق جاۋاپ بېرىش مەسىلىسىدە يېڭى بىر پىلان ئوتتۇرىغا قويدى.
پىلان تەپتىش ئۆمكى تەرەپتىن قويۇلدى. قارىغاندا بۇ ئەسلىدە تاسادىپىيلىكتىن تۇغۇلغان پىلانىدەك ئەمەس، ئىلگىرىدىن تەييارلانغان، ئەپلىك پۇرسەتتە ئوتتۇرىغا چىقىرىش كۆتۈلۈۋاتقان پىلانىدەك ئىدى.
ــ ھۆكۈمەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئالغان بىرىنچى باسقۇچلۇق قەرزىنىڭ قايتۇرۇش مۇددىتى كېلىپ قالدى، ــ دېدى مەنسۇر ئەپەندى، ــ ئەمما ھۆكۈمەت ھالا بۇ قەرزنى تۆلىگىدەك ماغدۇرغا كېلىپ بولالمىدى. ئۇيۇشمىلارنىڭ ئىقتىسادىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ مەغلۇبىيىتى تۈپەيلى بۇ ئىش تەسلەشتى. دامولللىنىڭ ئۆلمى بىر ياخشى ئىشنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ قالسۇن! بۇنى مەھمۇدنىڭ قىلغىنى ئېنىق بولسىمۇ، ئالدى بىلەن بۇنىڭدىن بۇنداق پايدىلىنىش توغرىسىدا تۈرىدۇ: بۇ بىر سىياسىي باھانە، مائارىپقا ئەڭ كۆپ ئىئانە قىلىدىغان غوللۇق بايلارنى جىنايەتكە ئالاقىدار دېگەن باھانە بىلەن قولغا ئېلىپ، بارلىق بايلىقىنى مۇسادىرە قىلىش كېرەك. بۇنىڭ بىلەن،

هەم قەرز تۆلەيدىغان مەنبە هەل بولۇدۇ؛ هەم مائارىپنىڭ ئاساسىي يىلتىزىغا پالتا چېپىلغان بولىدۇ.

ــ بەللى، بەللى! «ئۆز يېغىدا ئۆزىنىڭ گۆشىنى قورۇش» دېگەن مانا شۇ- دە! ــ دەپ ماختاشتى باشقىلار.

ۋاڭ باۋچىيەن بۇ ئۇسۇلنىڭ شۇ كۈنلەردە سوۋېت ئىتتىپاقىدا مۇخالىپ ئىدىيىدىكىلەرنى تازىلاشتا قوللۇنۇلۇۋاتقان «ساختا دېلو» ئەندىزىسى ئىكەنلىكىنى بىلدى.

ــ ساقچى ئىدارىسىدا مۇشۇنداق بىر تىزىملىك ھازىر ھالەتتە بولغىيدى؟ ــ دەپ سورىدى مەنسۇر ئەپەندى.

ــ بار، سىنىپقا ئايرىلغان بىر يۈرۈش تىزىملىك بار، ــ دېدى قادىر ھاجى مەغرۇرلۇق بىلەن، ــ ئەگەر بىرىنچى سىنىپتىكىلەر بىلەن ئىش پۈتمىسە ئىككىنچىسى تېخىمۇ كۆپ، ئۈچىنچى قاتاردا تۇرىدىغانلىرىمۇ بار...

ــ ئەنە شۇ بىرىنچى سىنىپ دېگەنلىرىڭىز دەل بىزنىڭ سىنىپىي ھېسابات ئىلىش ئوبېكتىمىز ئەمەسمۇ؟

بۇ مۇزاكىرىدىن كېيىن تەپتىش ئۆمىكى ئۈرۈمچىگە قايتتى. ماينىڭ 20 - لىرىدىن باشلاپ ھەرقايسى يۇرتلاردىكى كاتتا بايلار كېچىلىرى غىمىسسىدا غايىپ بولۇشقا باشلىدى. كىشىلەرنىڭ يۈرىكىگە بىر قورقۇنۇچ چاڭگال سالماقتىدى.

ماينىڭ ئاخىرىغا يېقىن ئاتۇشتىن ئابدۇراھمانھاجىم بىر كېچىسى تۆتۈپ كېتىلگەنلىكى ئۇقۇلدى. بۇنى پەقەت ئەتىسى كۈندۈزدە ئۇنىڭ ئىككى ئايالىنىڭ ھازىسىدىن ئۇقۇشتى. ئەمدى كىملەر نۆۋەتە كىمگە كىملەر؟ دېگەن بىر ۋەھىمە بايلارنىڭ بېشىدا ئايلىنىپ تۇرۇۋاتقان ھوقۇشتەك، قۇلىقىدا ھۇشتەك چالاتتى.

كىشىلەردىكى قىزغىنلىق كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەندەك بىلىندى.

3

ئابدۇراھمان ھاجىمىنىڭ قولغا ئېلىنىشى مەمتىلى ئەپەندىگە مۇسۇلمانچىلىق كەلدى. ئۇ دەسلەپ بۇ ئىشنى يېڭىلىش بىر ئىشمىكىن دەپمۇ ئويلىغانىدى. ئۇ ھاجىمىنىڭ ئايالىرى گۈلجامال بىلەن بۇۋىسارىنى يوقلىغاچ كىرىپ، يىپ ئۈچى ئىگەللەپ كۆرۈپ، بۇنى رەسمىي ھۆكۈمەت ساقچىلىرى قىلغان ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقتى.

بۇ ھەقتە ئېنىقراق بىر چۈشەنچە ھاسىل قىلىش ئۈچۈن دەرھال قەشقەرگە بېرىپ، سىجاڭ بىلەن ۋە دوستلىرى بىلەن كۆرۈشتى.

مەلۇم بولدىكى بۇ كېيىنكى ئون كۈن ئىچىدە پۈتۈن ئۆلكىنى ئۆز ئىسكەنجىسىگە ئالغان تېرورلۇق ھەركىتى ئىكەن! ھەتتا بۇنىڭ ئابدىغوپۇر دامۇللىنىڭ ئۆلىمىگە باغلاپ چۈشەندۈرۈلىشى كۈلكىلىك ئىدى. سىجاڭمۇ بۇ ھەقتە ھېچقانداق چارىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىندۈردى. پەقەت ئىھتىيات قىلىش كېرەك ئىدى!

ئۇ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپلا ھابۇلھاجىمنىڭ قاتتىق ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئۇقتى. بۇمۇ ئاتۇش ئۈچۈن موھىم بىر ۋاقە ئىدى. بۇ مەغرۇر ئادەمنى كېسەل تۆيۈقسىزلا يىقىتقانىدى. مەمتىلى ئەپەندى سۈرۈشتۈرۈپ، ھابۇلھاجىمنىڭ بىر ھەپتىدىن بېرى ياتقانلىقىنى ئۇقتى ۋە ئەتراپىدىكىلەرگە سەل خاپا بولدى.

ــ بۇنى ماڭا نېمىشكە بالدۇرراق ئۇختۇرمىدىڭلار؟ بەك سەت بوپتۇ ئەمەسمۇ؟ نېمىلا دېگەن بىلەن بىز قوشنا ھېساپلىنىمىز ئەمەسمۇ؟ قوشنا ھەققىنىڭ دىنىمىزدا قانچىلىك يوقۇرى ئورنى بارلىقىنى بىلمەمتىڭلار؟

ــ سىز بۇ ئاردىدا بەك ئالدىراشتىڭىز، بۇنداق پۇرسەتمۇ بولمىدى،...يەنە كېلىپ ئۇ ئادەم سىز بىلەن...

ــ بولماپتۇ، بولماپتۇ، مەن دەرھال كىرەي، ھە، ئاۋال دورا سومكامنى ئېلىۋالاي، ــ دېدى ئۇ ئالدىراپ.

تەۋپىق دەرھاللا ئۆيىدىن دورا سومكىسىنى ئېلىپ چىقىپ، مويسىپىتلەردىن قۇتلۇقاخۇن ۋە ئىسلىماخۇنلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ھابۇلھاجىمنىڭ ئۆيىگە كىردى.

ئەپەندىنى بۇ ئۆينىڭ ھويلىسىدا كۆرگەن ساھىپخانلار مەڭدەپ كەتتى. ھەم كۆزلىرىگە ئىشىنەلمىگەن، ھەم خجىل بولغان ھالدا ئىچكىرى تەكلىپ قىلىشقىمۇ ئىغزى قولاشماي تۇرغان ئاردا تارتىنمايدىغان تەۋپىق ئاللىقاچان كېسەلنىڭ كارۋىتى بېشىغا بېرىپ بولغانىدى.

ئاغرىق دەستىدىن كۆزىنى ئاچالماي ياتقان ھابۇلھاجىم قۇلىقى تۇتۇدىلا تەۋپىقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغىنىدا دەسلەپ چۈشۈم دەپ ئويلىدى. ئەمما بۇنىڭ راستلىقىنى بىلگىنىدە ھەم ئوساللىق ھىس قىلدى؛ ھەم ئاچچىقى كەلدى. چۈنكى، ئۇ تەۋپىق مېنىڭ ئۆلەر ھالەتتە ياتقىنىمنى ئۇقۇپ مەسخىرە قىلىپ، ئۆچىنى ئالغىلى كىرىپتۇ، دەپ ئويلىغانىدى.

ــ نېمىلەر قىلدىڭلار؟ مۇشۇنداق قاردىڭلارمۇ؟ دورا بېرىنمە بەرمىدىڭلارمۇ؟ ــ تەۋپىق دەممۇ دەم سورايتى. ئۇ روزىمۇھەممەدكە كايىدى، ــ ئوغلۇم سەن مېنىڭ تەلەبەم تۇرۇپ، دادام ئاغرىپ قالدى دېمىگىنىڭ نېمىسى؟ مۇشۇنداقمۇ بەغەرەزلىك بولامدۇ؟ بۇنداق كېسەل باققان قانداق گەپ؟ پاكىز كىرلىك، پاكىز يوتقان ئەپچىقىڭ، ــ كۆرسەتمە بېرەتتى، بىر ياقتىن ئۆزى قول سېلىپ كېسەلنىڭ ياتقان يېرىنى ئالماشتۇرۇپ، بىردەمدىلا ئۇنىڭغا راھەت بېغىشلىدى: ئاغرىق توختىدىغان دورا بەردى. كېسەل سەل ئارامغا چۈشكەندىن كېيىن تەپسىلىي ئەھۋاللاشتى. ئاندىن روزىمۇھەممەدكە دوربىلارنى بېرىپ، بىر بىرلەپ چۈشەندۈرۈپ، قانداق ئىچۈرۈش، قايسى ۋاقىتتا ئىچكۈزۈش كېرەكلىكىنى يېزىۋېلىشقا ئۇندىدى.

ــ كېسەلدە ئۆزگۈرۈش بولسا دەرھال خەۋەر بېرىڭلار، ھېلىقىدەك بەغەرەزلىكنى ئەمدى ھېچ قىلماڭلار، ــ دېدى ئۇ خوشلۇشۇۋېتىپ.

ھابۇلھاجىمنىڭ بالا ـ چاقلىرى تەسىرلىنىپ يىغلاپ كېتىشتى.

ئاغرىقتىن ئارام تاپقان ھابۇلھاجىم خىجىللىق ئارىلاش گۈمان بىلەن كۆڭلى تۇمانلىنىپ تۇرغاچقا، ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ زادىلا ئاچمىدى.

*****

تەۋپىق ۋاقىت چىقىرىپ ھەرقاچان ھابۇلھاجىمنى يوقلاپ تۇردى. دورا بەردى، ئۆگىلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئارام ئالدۇردى. يېتىۋېرىش بىلەن تالغان كېسەل تەۋپىقنىڭ قېتىرقىنىپ تۇتۇپ ئۇۋۇلاشلىرى بىلەن بىرئاز يېنىكلەپ ئۇخلاپ قالاتتى. تەۋپىقنىڭ ئالدىدا خىجىل بولۇپ ھىسسىياتىنى يوشۇرغان بىلەن، ئۇ چىقىپ كەتكەندە ئۆيدىكىلەرگە تەۋپىق ھەققىدىكى يېڭى باھالىرىنى ئېلان قىلىشتىن توختىمايتى؛ ئوغلى روزىمۇھەممەدكە كۆپ نەرسىلەرنى تاپىلايتى؛ ئەپەندىمنىڭ پېشىگە مەھكەم ئېسىلىشنى ھاۋالە قىلاتتى.

ــ پەرىشتىدەك بىر ئادەمگە كۆپ نامەرتلىكلەرنى قىپتۇق، ئاللاھ گۇناھىمنى مەغپىرەت قىلسا... ــ دەپ كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى.

ئۇ تەۋپىققە بولۇدۇغان دۇشمەنلىك مەنبەلىرى ھەققىدە بىلگەن ئۇچۇرلىرىنى، ئەڭ موھىمى تېخى تەۋپىق بىلمەيدىغان يوشۇرۇن دۇشمەن ــ ناسىراخۇن ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇشنى ئويلىدى، ئەمما دەسلەپكى چاغلاردا بىردىنلا دوستقا ئايلىنىۋېلىش ئۆزىگە بەك غەلىتە تۇيۇلۇپ، مۇتەكەببىرلىكى، يېڭىلىشنى تەن ئېلىشتەك تۇيغۇ بېرىپ تىلى بارماي يۇردى، ھەتتا تەۋپىقنى ھارامزادىلىك قىلىپ مېنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتامدىكىن دەپمۇ گۇمان قىلدى. بىراق بۇ خىل زېرىكمەي يوقلاش 7- ئايغىچە داۋاملاشقاندا ئۇنىڭ قەلبىدىكى بارلىق دۇشمەنلىك تاپ- تازا تازىلىنىپ پۈتتى ۋە تەۋپىققە تامامەن قەلب تاپتۇرۇش نىيىتىگە كەلدى. بۇ ئاردا يازلىق تەتىل ئۇچۇن بولۇدىغان ئالدىراش خىزمەتلەر بىلەن بىر ھەپتە تەۋپىق يوقلاپ كىرەلمىدى.

هابۇلهاجىم ئۇنى بالدۇراق قاپقاندىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويمىغىنىغا ئۆزىگە لەنەتلەر ئېيتىپ، ئوغلىنى تەۋپىقنى چاقىرىشقا كۆپ قېتىم ئەۋەتكەن بولسىمۇ، يا تەۋپىق يىراق يېزىلارغا كەتكەن بولۇپ چىقتى؛ يا تەۋپىقنىڭ ئالدىراشلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۇنى چاقىرىش روزىمۇھەممەدكە ئېغىر كېلىپ، يوقكەن دەپ كىردى. بۇ جەريانىدا ئۇ روزىمۇھەممەدكە دەۋېرەي، ئۇ دېسۇن دەپمۇ ئويلىدى - يۇ، يەنە ھاياتقا بولغان ئۈمىد ئۆلۈمنىڭ يېقىنلىقىدىن ئۇنى غەپلەتتە قويدى.

نىھايەت تەۋپىق كىرىپ كېلىۋىدى، ئالدىراپ كەتكەن ھابۇلهاجىم كارۋىتىدىن چاچراپ قوپىدىغانىدەك ئالدىراش كۆچۈنۈپ مىدىرلىۋىدى، پۈتۈن ئەزايى زىڭىلداپ كەتتى. كارۋىتى تۇۋۇگە كېلىپ ئولتۇرغان تەۋپىقنىڭ قوللىرىنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن قولىنى يوتقاندىن چىقارماقچى بولۇۋىدى، قادىر بولالمىدى. يۈرىكىدىكى گەپلىرىنى دېيىش ئۈچۈن ئېغىز ئۆمەللىۋىدى، ئاۋازى چىقمىدى، ئۇ تىلدىن قالغانىدى! بۇ ھالنى بىلگىنىدە كۆزلىرىدىن ياشلىرى لىغىرلاپ مەڭزىنى بويلاپ ئېقىشقا باشلىدى.

تەۋپىق ئۇنى ئاغرىق ئازابى بەك قىيناپ كېتىۋاتسا كېرەك دەپ، ئۆزى لازىم دەپ بىلگەن ھەركەتلەرنى قىلغىلى تۇرۇۋىدى، كېسەل ئاجىز ھالدا باش ئىغاڭلىتىپ، زۆرۈرىيىتى يوقلىقىنى بىلدۈردى....

مانا شۇنداق قىلىپ تومۇزنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا هابۇلهاجىم دۇنيادىن كەتتى.

بەشىنچى باب

ئاۋغۇستنىڭ كىرىشى بىلەنلا ھاۋا تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر شالاڭ، زېمىننىڭ يېرىمى تاشلىق بولغان ئاتۇشتا بۇ مەزگىلدىكى پارغا ئايلىنىش ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا توپا ئۆرلەپ تۇرغان يوللار، قاغجىرغان سايلار ئۇستىدە ئالۋۇنلا ھووۇلداپ تۇراتتى.

يازلىق تەتىل باشلانغان بولۇپ، ھايات قايناۋىدىغان مەكتەپلەر گويا جەزىرىمە ئىسسىقتىن قورقۇپ پائالىيىتىنى توختاتقاندەك جىمىپ قالغانىدى. پەقەت رۇشتى مەكتەپتە ئىزچىلار ئۆزلىرىنىڭ مەشىقىنى توختاتمىغان، بويامەتتە «ئەلەمدارلار» (ئاۋانگارتلار گۇرۇپپىسى) مەشىقىنى توختاتمىغانىدى. قاتتىق ئىسسىق ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى تەۋرىتەلمىگەندەك قىلاتتى. كۈندە كۆيگەن چىرايىدىن، بورتۇپ چىققان مۇسكۇللىرىدىن كۆچ- قۇۋۋەت تېمىپ تۇراتتى. ئىزچىلار ھېلىمۇ ئاتۇشنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەت تەرتىپىنى ساقلاپ، يامانلارنى تۇتۇپ، ياخشىلارغا يار-يۆلەك بولۇپ يۈرەتتى. يۇرت خەلقى بۇ چېچەن، شوخ، چاققان يىگىتلەرنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بۇ مەزگىلدە يەنىلا ئالدىراشچىلىقتىن قۇتۇلالمايتتى. ئۇ ئىزچىلارغا زۆرۈر تاپشۇرۇقلارنى بېرەتتى. بويامەتكە بېرىپ ئاۋانگارتلارنى كۆزدىن كەچۈرەتتى. ئاندىن ئاتلار ھەيئىتى بىلەن يېڭى ئوقۇش يىلىدىكى ئىقتىسادىي مەسىلىلەرنى سۆزلۇشەتتى. مەكتەپنىڭ ئىقتىسادىي ھېساتى بولغان ئابدۇراخمان ھاجى قاتارلىقلارنىڭ قولغا ئېلىنىشى بۇ ئىشلارنى قىينىلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. مەكتەپلەر تاقىلىپ قېلىش خەۋىپىگە دۇچ كەلمەكتە ئىدى. ئىلاج قىلىپ بۇ كرىزىستىن ئامان- ئېسەن ئۆتۈپ كېتىش ئۈچۈن ئۇ بايلار

بىلەن، ھاللىقراق دېھقانلار بىلەن كۆپ سۆزلۈشەتتى. ئۇلارنى قايىل قىلىشقا تىرىشاتتى.

مەلىكىزاد ئىككى قات بولۇپ، قورسىقى بىلىنگىدەك بولۇپ قالغان، ئۆينىڭ ئېغىر- يېنىك ئىشلىرىغا قاراشمىسا بولمايدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭغا يەنە بىر ئىش قوشۇلغانىدى. بۇ ئىش تۇپەيلى ئۇ ئەمدى سىرتتا قونۇپ قالالمايدىغان بولدى. قەشقەرگە بارسىمۇ كەچ قالغىنىغا قارىماي قايتىپ كېلەتتى.

مەھمۇد مۇھتى ئۇنى كېلىپ كەتسۇن دەپ گەپ ئېيتىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، قەشقەرگە بارىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ مەلىكىزادقا بۇ ئىشنى ئېيتىشتىن ئاۋۇال كۆڭلى ناھايىتى بىئارام بولدى. چۈنكى ئۇ مەلىكىزاد بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن ھامان مانا شۇ يوسۇن ئۆيدە بىردەم بىللە ھال- مۇڭ بولۇپ ئولتۇرالماي ئۆيىاق-بۆياققا چېپىلا يۈرۈۋاتاتتى. بۇ ھال ئايال بولغۇچىغا ئېغىر كېلەمدۇ قانداق؟ ئۇ ھەر قېتىم مەلىكىزادتىن ئايرىلىش ئالدىدا ئەنە شۇ سوئالنى قويىاتتى. باشقا چاغدا بولسا بۇ ھەقتە ئويلۇنۇپ ئولتۇرۇشقا چولىسىمۇ تەگمەيتتى.

ئېيتمايلا كېتىشكە بولمىغاچقا ئۇ يەنىلا ئايالىنىڭ كۆڭلىگە بىرەر ئامال قىلىپ تەسەللىي بېرىش قارارىغا كەلدى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ، كىر قاتلاۋاتقان مەلىكىزادنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئېتىۋالدى. ئۇلارنىڭ بۇ يوسۇن كۆڭۈللۈك چاقچاقلارغا ۋاقتى تولمۇ ئاز ئىدى.

ــ قويىۋەتسىلە، ئەمدى تازا ياراشمايدۇ، ــ دېدى مەلىكىزاد. تەۋپىقنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلدى- دە، مەلىكىزادنىڭ ئومىقى رۇخسارىغا تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ نېمىشكە ياراشمايدىكەن؟

ــ قېرىدۇق - تە.

ــ بەك بالدۇر ئەمەسمۇ، مەلىكەم؟ بالا- چاقىلىق بولمايلا قېرىلاردەك بولۇۋالساقمۇ بولماس؟

ــ بالا. چاقىلىق بولۇشىمىزغىمۇ ئۇزۇن ۋاقىت قالمىدىغۇ؟ ــ دېدى مەلىكىزاد قىزىرىپ تۇرۇپ.

ــ بىز مەڭگۈ ياشايمىز، مەلىكەم، بىز قېرىمايمىز! ــ مەمتىلى ئەپەندى ئايالىنىڭ قىزارغان مەڭزىگە ۋە ئىسسىق لەۋلىرىگە سۆيۈپ تۇرۇپ قىزغىنلىق بىلەن داۋام قىلدى، ــ بىز ئۇنداق ئاسان قېرىمايمىز، سىز ماڭا قىز تۇغۇپ بېرىسىز، ئۇ چاغدا مەنسىز قالغان چاغلاردا بالا سىزگە ھەمراھ بولۇدۇ. ئۇ چاغدا مېنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرمايدىغان ئادەملىكىمدىن ئاغرىنىشىڭىزمۇ سەل ئازلايدۇ...

ــ ئۆيىدە ئولتۇرمايدىكەن، دەپ كىم سىلىدىن ئاغرىنىپتۇ؟ بەلكىم مۇشۇنداق بولغىنى ياخشىدۇ...

رەشىققە ئوخشىغان بىر نەرسە تەۋپىقنىڭ ۋۇجۇدىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتتى، ئۇ ئەندىكىپ سورىدى:

ــ قانداق بولغىنى دەيسىز؟

ــ ئازراق بىللە بولغىنىمىزنى دەيمەن، ھەر ھالدا...

ــ ۋىسالنىڭ تاتلىق بولۇشى ئۈچۈن جۇدالىقنىڭ يۈرەكنى چىمداپ تۇرۇشىمۇ ياكى ...؟

ــ ئىلاجىنىڭ يوقىدىن بۇمۇ ئوبدان. دە، بولسىغۇ سىز بىلەن بىللىلا بولسام دەيتتىم، ــ بولدىلا، خۇشامەت قىلىۋاتقانلىرىغا قارىغاندا، يەنە بىر ئىشلىرى بارەك قىلىدۇ، بولسا بېرىۋەرسىلە، مەن سىلىدىن ئاغرىنمايمەن، نېمىشكە ئاغرىناتتىم؟ نانىنىڭ ئوڭ. تەتۈرىنى بىلگەن ئادەم چۈشىنىدىغۇ؟....

ــ رەھمەت، سىزگە مەلىكەم! ــ مەمتىلى ئەپەندى ئايالىنى قاتتىق قۇچاقلىدى ۋە ئۇنىڭ ئىپار ھىدىلىق چاچلىرىنى پۇرىغاچ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، ــ قەشقەرگە بېرىپ كەلمەكچىمەن، بىلمەيمەن بۇگۈن كېلەلەمدىم يوق.

ــ مەيلى، بارسىلا... ــ بۇگۈنلا قايتمىسام بولمايتى دەپ، كېچىلەردە يول مېڭىپ يۈرمىگەيلا، ئادەمنى ئەنسىرىتىپ، ــ دېدى ئۇ

كۆيۈنۈپ تۇرۇپ، ئاندىن چاخچاق ئارىلاش قوشۇپ قويدى، ــ ھەقىچان مېنىڭ يالغۇزلۇقۇم باقى بولغاندىكىن، تاڭاتقاندا، ئەتە كەلسىلىمۇ بولۇدۇ، ــ مەلىكزادەمۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە شۇرلىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ ئۆزىدىن نېرى ئىتتىرىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى ۋە:

ــ بىلەمسىز، مەلىكەم، ھەر قېتىم سىرتقا مېڭىش ئالدىدا سىزگە ئىچىم ئاغرىيدۇ، سىزدىن ئەنسىرەيمەن، بولۇپمۇ سىز ئىككى قات بولۇپ قالغاندىن كېيىن تېخىمۇ شۇنداق. بىراق، ئىلاج يوق. بۇنى سىزمۇ بىلىسىز...

ــ چۈشلۈك بىر نەرسە يېۋېلىپ ماڭسىلا، ئەمىسە.

ــ ياق، جېنىم، بەك كېچىكىپ قالماي، ھازىرلا ماڭاي، ــ مەمتىلى ئەپەندى خوشلۇشۇش بەلگىسى سۈپىتىدە ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويدى، ــ ئۆزىڭىزنى كۆپرەك ئاسراڭ، قاسىم ھەمىمە ئىشنى بىلىدۇ، مەن قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى ئۇنىڭغا تاپىلاپ قويغان، ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ.

ــ مەنغۇ ئۆيدە، ــ دېدى مەلىكزاد ئېرىنىى ئۆزۈتۈپ، ھويلىغا چىقىپ كېتىۋېتىپ، ــ ھېچىنىمە بولماسىمەن، سىلى مۇشۇنداق ھاۋانىڭ قىزىق كۈنىدە ئاچ- توق يۈرۈپ ئاغرىق تېپىۋالمىسلا بولاتتى.

ــ مەندىن ئەنسىرىمەڭ، خۇداغا ئامانەت!

ــ ئاقيول بولسۇن.

ئۇلار گويا نەچچە يىللىق ئايرىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغانىدەك ھەمىشە ئەنە شۇنداق خوشلۇشاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاچيارىدىن چىقىپ، قۇمالتاغ باغرىغا كەلگىچە ئەتراپقا قاراپ كۆڭلىگە تەسكىن بولۇدۇغان نەرسە ئىزلىگەنىدەك بولدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھامان بىر بوشلۇق ساقلىنىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ ھېسياتچان يۈرىكىدە نۇرغۇنلىغان ئارزۇ- ھەۋەسلەر بارىدى. ئۇ ھەمىشە

كۆڭلىنىڭ ئىچكىرىسىدە مەلىكىزاد بىلەن بىللە بولاتتى. ئاجايىپ كۆڭۈللۈك تەسەۋۋۇرلارنى قىلاتتى. لېكىن ھېچقاچان مۇھەببەت خۇمارى قانماستىن ئايلار ئۆتەتتى. قۇمالتاغ باغرىدىكى«گىيا ئۇنمەس» — خۇددى خۇمداننىڭ چىقىرىندىلىرىدەك كۆيۈك تۇيراقتا ھاۋانىڭ تەپتى تېخمۇ بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ تاغنىڭ يانباغرىدا بىر نەرسىنىڭ پارقىرىشىغا قاراپ، دىققىتى قوزغالدى، ـ دە، ئاتتىن چۈشۈپ، ئەينەككە ئوخشاش سىلىق ۋە نۇر ئۆتكۈزىدىغان سۈزۈك كىرىستالنى قولىغا ئېلىپ سىنچىلاپ قارىدى.

«بىزنىڭ قاقاس تاغلىرىمىزمۇ گۈھەرگە تولغان ـ دە! بۇ بەلكىم بىر قىممەتلىك مەدەندۇر. لېكىن، بىز ئۆزىمىزنىڭ تۈپرىقىدا قانداق نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ئۆزىمىز بىلمەيمىز. ئەجنەبىلەر، ھۆكۈمرانلار بىزنىڭ بۇلارنى بىلىشىمىزنى خالىمايدۇ. ئۇلار ئۇچۇن بىزنىڭ مۇشۇ ھالىتىمىزدە قالغىنىمىز پايدىلىق. مانا مەكتەپلەرنى داۋاملىق ئېچىشنىڭ مۇمكۇنچىلىكى بارغانسېرى ئازىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ئاھ، بەختسىز مىللەت! قاچانغىچە مۇشۇنداق ئۆتەركىن!» مەمتىلى ئەپەندى ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەچ سۈزۈك كىرىستالنىڭ يۈزىنى پاكىز ئادالاپ، تاشلۇۋېتىشكە قىيماي يانچۇقىغا سالدى.

ئۇ قۇمالتاغدىن ئۆتكىچىمۇ تاغلارغا مۇھەببەت بىلەن قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا بۇ دىياردىن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ قىيالماسلىقى باردى. تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە بەشكىرەم يېزىسى يوغان بىر باغدەك بىر تۇتاش كۆرۈندى، ئۇمۇ بۇ يېزىنى ئەنە شۇنداق چارباغ قىياس قىلدى، خىيالىدا ئۇ ئەنە شۇ چارباغقا كېتىۋاتقاندەك كەيپىياتتا ئىدى.

«بىزنىڭ ۋەتىمىز ئاجايىپ باي زېمىن. بۇ يەر مەدەنىيەتىنىڭمۇ بۆشۈكى بولغان. بىز قاچان بولمىسۇن ئۆزىمىزگە-ئۆزىمىز خوجا بولغاندا بايلىقلارنى ئاچىمىز ۋە خەلقىمىزنىڭ پاراۋانلىقى ئۈچۇن پايدىلىنىمىز. بىزنىڭ ئاساسىي قىينچىلىقىمىز سۇنىڭ قىسلىقى بىز تەرەققىي قىلىپ، ئېلىمىزنى ماشىنىلاشتۇرساق، بۇ قاقاس تاغلارنى تەڭرى

تېغىنىڭ قوينىغا ئوخشاش بۇك- باراقسانلىققا، بۇ دۇنيانىڭ جەننىتىگە ئايلاندۇرۇش تەس ئەمەس...»

ئۇ ئەنە شۇنداق روھلۇق كەيپىياتتا ئاشۇ چاربىاقتا قاراپ ئېتىنى يورغىسىغا سېلىپ يۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭغا گويا چارباغدىن كۆڭلى سۈيگەن كىشىسى چىقىپ كېلىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

2

يۈسۈپ ئەپەندى ئىشخانىسىدا توختاجى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھايال بولماي كېلىدىغانلىقىنى بىلەتتى، ئۇلارنىمۇ مەھمۇد مۇھتى كۆرۈشۈشكە تەكلىپ قىلغانىدى. بۇ ئىشنىڭ ئىچكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىشىشى، مائارىپ سېپىدە بىرەر ھەرىكەت بولۇشى قاتارلىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئۇلارمۇ پەرەز قىلىشتى. چۈنكى، مەھمۇد مۇھتى دېۋىزىيىسىنىڭ تەمىناتى، مۇئاشى ھەر قاچان ۋاقتىدا بېرىلمەيتى. بۇ ھال بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، ئەسكەرلەردە زېرىكىش، بىزار بولۇش كەيپىياتىنى پەيدا قىلماقتا ئىدى. ئۇلار ئوفتىسېرلار ھەققىمىزگە خىيانەت قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ نارازى بولۇشاتتى. مەھمۇد مۇھتى ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي مۇلۇكلىرىنى سېتىپ تەمىنات ئۇچۇن خىراجەت قىلىشقا، گۆرۈكەش، جازانىخورلاردىن ئۆتىنە ئېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. بۇ ھال ئۆزلىرىنى تاغدەك تىرەككە ئىگە دەپ ئىشەنچ بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان مائارىپچىلارغىمۇ زەربە بولماقتا ئىدى.

يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن توختاجى مۇشۇ ئىشلار ھەققىدە سۆزلۇشۈپ ئولتۇرغاندا مەمتىلى ئەپەندىمۇ كىرىپ كەلدى. ئۇ توختاجىنىڭ بۇ يەردە ئۇچرۇشۇپ قالغىنىدىن بەك خۇشال بولدى.

— سىزمۇ بۇ يەردىكەنسىز دە، دوستۇم، قانداق ئەھۋالىڭىز؟ —

دېدى ئۇ قىزغىنلىق بىلەن.

ــ بىز سىلىنىلا كۈتۈپ تۇراتتۇق، سىجاڭنىڭ ئالدىغا بىللە كىرەرمىز، ــ دېدى توختاجى.

ــ بۇ كىشى ھازىر سانايى نەپسىنىڭ مۇددىرى بولۇپ قالدى، خەۋەرلىرى بارمۇ؟ ئوبۇلقاسىمنىڭ ئورنىغا دەسسىدى.

ــ ئوبۇلقاسىمچۇ؟

ــ ئۇ سالاچىلارنىڭ گېپى بويىچە ؛مىللەت باغچىسى»غا مۇدىر بولدى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئويىچە بولغاندا ئۇنى بىراقلا خىزمەتتىن ھەيدەيتتى، قارىسىلا، ئۇ ئادەمنىڭ ئىشەنچىسىزلىكىنى ئابدىنىياز ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ راستىنلا بەڭگى ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىپ، بۇنداق ئادەمنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئورۇنلىرىدا ئىشلىشى بۇ ئورۇننىڭ ئىناۋىتىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ دەپ قاراپ، ئۇنى ئېلىپ تاشلىدى.

ــ ئۇ ئادەمنىڭ يالغۇزلا نەشكەش ئىكەنلىكى لەنەتلىك ئەلۋەتتە. ئۇنىڭدا سىياسىي قارانىيەت بارمۇ- يوق؟ سىلەر ئۇ ئادەمدىن گۇمان قىلامسىلەر؟

ــ بۇنداق گۇمانلار بار. بەزى ئايرىم سورۇنلاردىكى ئىپادىلىرىمۇ شۇنداقراق،ــ يۈسۈپ ئەپەندى شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن تۇرۇپ،ــ چىقايلىمۇ؟ بازاردىن بىر نېمە يەۋالغاچ دېڭىزبويىگە بارمامدۇق،ــ دېدى.

ــ بەك كېچىكمەسمىزمۇ؟

ــ ياق، كەچىرەك كىرگىنىمىز ياخشى، سىجاڭنىڭ كۆز-قۇلاقلىرىمۇ ناھايىتى كۆپۈيۈپ كەتتى. ئۇ ھازىر ئىلياسقىمۇ تازا ئىشەنچ قىلالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

ــ مەمتىلى ئەپەندى ئالدىرىغاندەك قىلغىنى بىلەن رەڭگىنىڭ قېنى قېچىپ تاتىرپىلا كېتىپتىغۇ، چېغىمدا ئۇ ئەتىگەنكى ناشتا بىلەن يۇرۇۋاتقىدىغۇ، دەيمەن، ئۆزلىرى راستىنى ئېيتىپ باقسىلا قېنى.

ــ راست، دوستۇم، ئۇرۇمنىڭ بوشۇشۇپ كېتىۋاتقىنىمنى سېزىپ تۇردۇم. ئەمما نېمىشكە بۇنداق بولۇدۇغاندىمەن، دەپ ئويلاۋېرىپتىمەن،

یادىمغا يەتكۇزۇپ ياخشى قىلدىڭلار، يۇرۇڭلار، ئەمىسە. ئۇلار كوچىغا چىققانىدىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى داۋام قىلىپ،ــ «يېڭى هايات»نىڭ يېڭى سانلىرىنى ئېلىپ قويىدىكىزمۇ ــ دەپ سوردى يۇسۇپ ئەپەندىدىن.

ــ هەممىسى بار، بىراق، گېزىت هۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكەندىن كېيىن بۇرۇنقىدەك جانلىق ئەمەس، هەمىمە ئىشىمىز كاڭ تۇرغىلى باشلىدى.

ــ نېمىلا بولمىسۇن گېزىت- تە، بىزنىڭكىدەك بۇرۇختۇم مۇهىتتا مۇشۇنچىلىك بىر گېزىتنىڭ بولغىنىمۇ چوڭ ئىش.

ئۇلار كوچىغا چىقىپ بىر ئاشخانىدا تاماق يېيىشتى. ئۇ يەردىن چىقىپ، ئۆستەڭ بويى كوچىسى بىلەن دېڭىزبىيە ئىشتابىغا قاراپ كېتىشتى. ئۇلار كېتىۋېتىپ، قارشى تەرەپتىن ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا سۇخەنچىلەردىن بىرى قامچا شىلتىپ:

ــ پوش! پوش! لىيۇدارىن كېلىۋاتىدۇ، پوش!ــ دەپ يول ئېچىپ كېلەتتى. ئارقىدىن يوغان كۇرەڭ ئاتقا مىنگەن، هەزىلكەشلەرگە ئوخشاش كۆزلىرى يۇمۇلۇپ تۇرىدىغان لىيۇبىڭ كېلىۋاتاتتى. ئۇ هەر قاچانقى «مېهرىبان»لىقى بىلەن بودكىلاردا ئولتۇرغان ئاقساقاللارغا، يولدا ئۇچرىغان مويىسپىتلەرگە ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلىپ، چىرايىدىن كۈلكە ياغدۇرۇپ كېلەتتى. دۇكاندارلار، ئۆتكۈنچىلەر ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن شۇنچىلىق ئالدىراپ قېلىشاتتىكى، بەزىلىرى قوللىرىدىكى نەرسىلىرىنى چۈشۈرۈۋېتەتتى.

ــ بىزنىڭ ساددا خەلقىمىز،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى هەمراهلىرىغا قاراپ،ــ «يولۋاسنىڭ چىش چىقارغىنى كۈلگىنى ئەمەس» ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي يېڭىلىشىپلا كېلىۋاتىدۇ.

ــ نېمە دەۋاتىلا، ئەپەندى، ــ دېدى يۇسۇپ ئەپەندى،ــ قەشقەرلىكلەر لىيۇبىڭنى خېلى ئوبدان خىتاي، بىز خەقنى ياخشى

كۆرۈدۈغـان خىتـاي دەپ تەرىپلىشـىدۇ، تېخـى. كۆرمەيۋاتـاملا، ئۇنـاڭ سـالمىنى ئىلىـاك ئېلىشـقا ئالـدىراپ، قوللىرىـدىكى نەرسـىلەرنىمۇ تاشلىۋېتىدۇ.

ــ ئۇنـاڭ بـۇ ئادىمىگەرچىلىـاك چۈمپەردىسـى پـات ئارىـدا يىرتىلىشى مۇمكىن! ــ توختاجىمۇ سۆزگە قوشۇلدى.

ــ بـراق، بىزنـاڭ سـاددا، يۇمشـاق كۆڭـۈل خەلقىمىـز ئۇنـاڭ ئەسـلىدە چـش چىگگايىتـىپ تۇرغـان يىرتقـۇچ ئىكەنلىكىنـى كۆرگەنـدىن كېيىنمـۇ سـاۋاق ئالمايـدۇ. يەنە بىـر دۇشـمەننىمۇ ئەنە شـۇنداق ئادىمگەرچىلىك بىلەن قارشى ئالۇدۇ.

ــ شۇنداق، بۇ مىللەتنىڭ خاراكتېرى، قانغا سىڭگەن ئادەت.

لىۇبېڭنـاڭ ئارقىسـىدىن تولـۇق قوراللانغـان يـۈزدىن ئـارتۇق مۇھـاپىزەتچى سـۇر- ھەيـۋە بـىلەن ئۆتـۈپ كەتكەنـدىن كېيىـن ئەپەنـدىلەر يولىنى داۋام قىلىشتى.

ئـۇلار گۇلباغقـا يېتىـپ كەلگەنـدە ئابـدۇللا دامـوللا نەئىمـى ئـۇلارنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن. ئۇلار مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ھوزۇرىغا باشلاپ كىردى.

ــ سـالام، تەۋپىـق ئەپەنـدى، زىيـا ئەپەنـدى، ــ دېـدى سـىجاڭ ئۇلارنـاڭ قـولىنى بىـر- بىـرلەپ سـىقىپ، ــ ھـاجىم ياخشـى تۇرغانسـىز؟ ــ سـىجاڭنىڭ چىرايىـدا ھەم ھەربىيلەرگە خـاس سـالاپەت، ھەم ئـاتىلارچە مېھرىبـانلىق، دوسـتانە شـاتلىق ھەم چوڭقـۇر ئويلايـدىغانلارغا خـاس ئويچانلىق ئەكس ئېتىـپ تۇراتتى.

ئـۇلار سـالام سـائەتتىن كېيىـن ئورۇنـدۇقلاردا ئولتۇرۇشـتى. مەھمـۇد مۇھىتى ھەممىدىن كېيىـن ئولتۇرۇپ، بىردەم سـۆكۈت قىلغانـدىن كېيىـن ئالدىرماي گەپ باشلىدى:

ــ ۋەزىيـەت جـىددى، ئەپەنـدىلەر، ــ دېـدى ئـۇ ئۇلـۇغ كىچىـك تىنىـپ، ــ سـىلەرنى بـۇ يەرگە چاقىرتىـپ ئـاۋارە قىلىشـمىدىكى سـەۋەب ئەنە شۇ.

ئۇنـاڭ سۆھبەتداشلىـرى ئۇنـاڭ داۋاملىـق سۆزلۈشـىنى كۈتـۈپ جـىم

تۇرۇۋېرىشتى. سۈكۈت ئۇزاققا سوزۇلمىدى، مەھمۇد مۇھىتى خاس كاتۇۋى ئابدۇللا دامۇللا نەئىمگە قاراپ:

ــ سىزنىڭ باشقا ئىشلىرىڭىز بولسا قىلىۋېرىڭ، ھازىرچە سىزگە ئىش يوق، بولۇپ قالسا چاقىرىمەن، ــ دېدى.

ئابدۇللا دامۇللا نەئىمى سىجاڭغا بىرەم ئۇنسىز بېقىپ، ئاندىن باشقىلارغىمۇ بىر قۇر قاراپ قويدى- دە، چىقىپ كەتتى. ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتى بۇنىڭ ئۈچۈن ئىزاھات بېرىپ:

ــ مېنىڭ ئەتراپىمدىكىلەرنىڭ ئىشەنچىلىكلىرى ئاز قالدى. بۇنداق دېگىنىم دامۇللامدىن گۇمانلانغىنىم ئەمەس، ھەر ھالدا تۇنۇگۈنكى دوستلار بۈگۈن دۈشمەنگە ئايلىنىپ كېتىدىغان ئىشلار كۆپ بولۇۋاتىدۇ، ــ ئۇ بۇ سۆزلەرنى بوش ئاۋازدا دېگەندىن كېيىن، ئاخىرىنى رەسمى تەلەپپۇزدا داۋاملاشتۇردى، ــ مېنىڭ ۋەزىيەت جىددى دېگىنىم ئەنە شۇ. خەۋرىڭلار بار، بىر قىسىم گۇمانداراللىرىم سوۋېتتە، ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ كەلگەنىدى، ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ماڭا تۇتقان پوزىتسىيىسى تۈپتىن ئۆزگۈرۈپ كەتتى. ماڭا كۆز- قۇلاق بولۇدىغان بولۇشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قورغاننى ئىچىدىن بۇزۇشتىكى باشلىنىش ئىدى. يېقىندا يەنە شىڭ دوبەندىن تېلېگراممىا كەلدى. ئىككى پولكوۋنىك، تۆرت كومروتا ئەۋەتىشنى تەلەپ قىپتۇ. مانا بۇ بۆلگۈنچۈلۈك، پارچىلاپ يوقۇتۇشنىڭ جىددىيلەشكەنلىكى، ئۇلار سۆزسىز ئۆزگۈرۈپ كېلىدۇ ھەم شىڭ دۇبەننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىشلەيدۇ. ئۇنداق قىلمىسا ئۇلارغا كۈن يوق!

ــ ئەۋەتمىسىڭىز بولماسمۇ؟ــ سوردى توختاجى ئاربدىكى سۈكۈتنى بۆزۈپ.

ــ ئەۋەتمىسەم؟!ــ مەھمۇد مۇھىتى يوغان ۋە جىددي كۆزلىرىنى توختاجىغا تىكتى،ــ ياق ھاجىم، بۇ مۇمكىن ئەمەس! ئومۇمىي ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتقاندا بۇ مۇمكىن ئەمەس. شىڭ شىسەي مېنى مەجبۇر قىلالايدۇ. ئۇھازىرچە تېخى مەندىن قورقىدۇ، لېكىن شۇنداق بولسىمۇ ئۇ

مېنى مەجبۇر قىلالايدۇ. چۈشۈنۈشلۈكتۇ؟ ئۇنىڭ كۈچلۈك ئىتتىپاقچىسى بار! ھازىرقى شارائىتتا مەن ئۇچۇن ئەۋەتمەسلىكمۇ ئوخشاشلا پايدىسىز. ئەۋەتمىسەم مېنى باشقىچە نىيىتى بار، ھۆكۈمەتنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىمىدى، دەيدۇ- دە، يوقۇتۇش ئۇچۇن ئاساس تېپىلىدۇ. بۇنداق بولغاندا يوقۇلۇشۇم تېخمۇ تېزراق بولىدۇ. ئىككى يولنى سېلىشتۇرغاندا ئەۋەتىش پايدىلىقراق، ئەلۋەتتە. بۇنىڭدا ھېچ بولمىسا ئەجىلىمنى ئۇزارتالايمەن!

باشقىلار ئېھتىيات بىلەن چوڭ بىرتىنىشتى. ئەمما ھېچكىم گەپ قىلمىدى. مەھمۇد مۇھىتى سۆزنىى داۋام قىلدى:

ــ مېنىڭ يوقۇلۇشۇم ئانچە مۇھىم ئەمەس، بىراق، مەنسىز مائاربېنىڭ ھازىرقىدەك بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. چۈنكى بىز ئەمەلىيەت جەريانىدا شۇنى كۆردۇقكى، ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئىشقا قىزغىنلىقى تاينىلىق، دىنىي زاتلاردىن ئۈمىد بولۇدۇغان بولسا بۇرۇنلا قەد كۆتەرگەن بولاتتۇق. ئەنە شۇ سەۋەبلەردىن ئەنسىرەيمەن.

ــ بىز سىلىنىڭ ئەقىدىلىرىنى ھەرگىز يەردە قويمايمىز، ھاياتلا بولساق بوشاشماي ئىشلەيمىز،ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ شۇنداق،ــ دېدى سىجاڭ ئۇنى ماقۇللاپ،ــ مەن بۇنىڭدىن گۇمانلانمايمەن. بىراق، گەپ سىزنىڭ «ھاياتلا» بولۇشىڭىزدا!

ــ نېمە!...؟ــ زىيا سۆزنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي تۇرۇپ قالدى. بۇنداق سوئال مەمتىلى تەۋپىقنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرىدە ۋە توختاجىنىڭ لەۋلىرىدىمۇ قېتىپ قالغانىدى.

ــ بايا ئېيتقان تېلېگىراممىغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىمنى بىلمەي تۇرغىنىمدا ئىككىنچىسىمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ قېتىم ئابدۇللا دامۇللا نەئىمنى ئۇرۇمچىگە «ئوقۇش»قا تەكلىپ قىپتۇ. بۇ نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئەپەندىلەر؟ مېنىڭ جىمكى مەخپىيەتلىمىنىڭ تىرىك شاھىدى بولغان كاتىپىمنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىش، جاللات قىلىچىنىڭ قانسىرىغانلىقى ئەمەسمۇ؟ بۇ بولسا ئاۋۋالقى پارچىلاش، ئاجىزلاشتۇرۇش

چارىلىدىن بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، بىراقلا يۇتۇۋېتىشىنىڭ مۇقەددەسمەسى ئەلۋەتتە.

ــ سىز ئۇ كىشىنىمۇ ئەۋەتىش تەرەپدارىمۇ؟ــ توختاجى ھولۇقۇپ سورىدى.

ــ بۇ ھەقتە بىر قارارغا كېلىشتىن تېنىم ئەيمىنىدۇ. ئەپەندىلەر، بۇ ھەقتىكى گەپنى قويۇڭلار، مېنىڭ نۆۋەتتە ھەممىدىن قىزىقىدىغانلىرىم ئۇستىدە سۆزلەشكە ئىجازەت بېرىڭلار، ــ ئۇ ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئاللىنېمىنى ئويلاپ، يەنە ئولتۇردى،ــ مېنىڭمۇ، سىلەرنىڭمۇ، شۇنداقلا بارلىق ياخشى ئادەملەرنىڭ بېشىدا ئەجەل قۇشى ئەگىپ يۈرۈپتۇ، ئەپەندىلەر! ئۆلۈمگە تەييارلىنايلى!ــ ئۇ ئەمدى قەئتىي قارارغا كەلگەندەك ئورنىدىن تۇردى،ــ ئۆلۈم ئالدىدا نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟ بىر ياخشى جەڭچى ئۆلۈم ئالدىدا قورال ۋە ئوق دورىلىرىنى دۈشمەنگە قالدۇرماسلىق ئۈچۈن يا ئۇنى يوشۇرۇپ قويۇدۇ ياكى ئۆزىنى قوشۇپ پارتىلىتىۋېتىدۇ. بىر ياخشى ئاتا، ئۆلۈم ئالدىدا پەرزەنتلىرىنىڭ مىراس دەۋاسىغا قالماسلىقى ئۈچۈن روزغارىنى بۆلۈپ، ياخشى بىر تەرەپ قىلىۋېتىدۇ، بىر ياخشى مۇللا دىيانەتلىك كىشى ئۆلۈم ئالدىدا قەرزلىرىنى قايتۇرۇپ، گۇناھىنى تىلەپ، پاكلىنىشقا تىرىشىدۇ، ھەتتا ئالدىن يەرلىك كولىتىپ قويىدۇ؛ ... مانا بۇ ئۆلۈمنىڭ تەييارلىقى! ــ مەھمۇد مۇھتى بۆلۈمنىڭ ئىچىدە بىر ئايلىنىۋېتىپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ بىز قانداق تەييارلىنىمىز، ئەپەندىلەر؟ سىلەر ئاقارتقۇچىلار قانداق تەييارلىق قىلىسىلەر؟ مېنىڭ بىلمەكچى بولغۇنۇم مانا شۇ. سىلەرگە مانا شۇ جەھەتتىن گەپ تاپىلاشنى زۆرۈر ھېسابلاپ، سىلەرنى چاقىرتقان ئىدىم.

ئارىلىقنى سۈكۈت باستى. ھېچكىم بۇنداق بولۇشنى كۈتمىگەنىدى. بايىلا خوشال- خۇرام ھالدا بۇ يەرگە كىرىپ كەلگەن ئەپەندىلەرنىڭ چىرايىدا زەپىرەڭلىك، كۆزلىرىدە مەيۈس نۇر چاقنايتى. دېرىزىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ گىژلىداۋاتقان چۈننىڭ ئاۋازى شۇنچە روشەن

ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەمتىلى ئەپەندى چىرايى گاھ تاتىرىپ دائىمى قىزىللىق تارىسا، گاھ بۇ قىزىللىق بۇرۇنلىرىغچە يۇگۈرەتتى. ئاخىرى ئۇ جىددى تۇستە سۆكۈتنى بۇزدى:

ــ قىلىچ جاھالەتنىڭ قولىدا بولغانىدا يۇرۇقلۇققا ھايات يوق! يۇرۇقلۇق ئالەمنى قاپلىغاندا ئۇنى زۇلمەتنىڭ ئېتىكى توسالمايدۇ! بىز زۇلمەت ئىچىدىكى چاقماقلارمىز، بايراۋانىدىكى ئىگىسىز گۈلخانمىز. بىزنىڭ ئۆچۈشمىز مۇقەررەر. لېكىن، بىز خەلق قەلبىدە يورۇقلۇقنىڭ ھامان زۇلمەتتىن ياخشى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ياخشى تەسىراتنى قالدۇرۇپ، كېتىمىز. مانا بۇ بىز ئۈچۈن ئاخىرقى تەسەللىي! قانچە كۆپ ئادەمدە يورۇقلۇق سۆيگۈسى ئويغىتالىساق بۇ تەسەللىي شۇنچە كۈچىيىدۇ! بۇنىڭدىن مەلۇم بولۇدۇكى، بىزنىڭ ئۆلۈم تەييارلىقىمىز تېخىمۇ يورۇقراق چاقناش بولۇدۇ!...

يۈسۈپ زىيانىڭ ۋۈجۇدى ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. توختاجىنىڭ كۆز چاناقلىرى ۋە بۇرنى ئېيچىشقاندەك بولدى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ چىرايى جىددى ئۆزگۈرۈشلەرنى ناھايىتى چاپسان ئۆتكۈزۈپ ئاخىرى ئۇ ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك تىترەك ئاۋازدا:

ــ ئەڭ ياخشىسى جاۋابنى سىلەردىن ئالالايدىغانلىقىمغا ئىشىنەتتىم، دوستلۇرۇم! .... ــ دېدى- ده، گېلى بۇغۇلغاندەك توختاپ قالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سۆھبەتداشلىرىنىڭ قولىنى بىر-بىرلەپ سىقتى. ئاندىن نەپسىنى راسلىۋېلىپ، ــ ئەمەلىيراق پىلانلارنى ئېيتىپ باقمامسىلەر؟ ــ دېدى.

ــ سىجاڭ ئاتىمىز بىزنى بۇ يەرگە چاقىرىشتىن ئىلگىرىلا جەزمەن بىرەر ئويىنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسا كېرەك، شۇنى ئاڭلاپ باقساق ئوبدان بولاتتى. نېمىلا دېگەن بىلەن سىلى بۇ ئىشلارنى بىزدىن بۇرۇنراق ئەقىللىرىگە كەلتۈرۈپلا، بىز بولساق ئەمدىلا ئاڭلاپ ئولتۇرۇپتىمىز.

ــ بولۇدۇ، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى كۈچلۈك ئاۋازدا، ــ بىز

ئۆلۈم ئالدىدا ئەڭ زۆرۈر ئىشلىرىمىزنى پۈتتۈرۈۋالايلى، ھېچ بولمىسا تەۋپىق ئېيتقانىدەك تېخىمۇ يورۇقراق چاقنايلى، خۇددى ساقىغان يۈلتۇزدەك، ــ ئۇ ھاياجان بىلەن شۇنداق دېگەنىدىن كېيىن، شائىرانە ئاھاڭنى قومانداناللارنىڭ ئاھاڭىغا ئازگەرتىپ داۋام قىلدى، ــ بىزنىڭ كۆز تىككىنىمىز، كۆزلىگىنىمىز ھەم سۆزلىگىنىمىز، شۇنداقلا ئۈمىد باغلىغىنىمىز مەدەنىي ئاقارتىش، ئۇنداقكەن، بۇ مۇھىم ئىشىمىزنى ئەڭ ئاخىرقى ئىمكانىيەتلىرىمىز بىلەن كۆپرەك قىلىۋېلىشا تىرىشايلى.

مېنىڭچە مائارىپ تەشۋىقاتىنى چىڭ تۇتساق قانداق؟ــ ئۇ سۆھبەتداشلىرىغا لەپپىدە قاراپ قويدىيۇ، ئۇلارنىڭ جاۋاب بېرىشىنى كۈتمەستىن داۋام قىلدى، ــ كىشىلەرگە يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ كۆزى ئوچۇق، دىلى يورۇق، ئۆزى شوخ بولۇدۇغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويايلى، ئۇلارنىڭ دىللىرىدا ئۆچمەس ئىز قالسۇن. ئادەم ئايىقى تەگمىگەن يېزىلارغىچە مەرىپەت مەشئىلىنىڭ نۇرى چۈشسۇن!

ــ بۇ ئەلۋەتتە بىزنىڭ بۇرچىمىز، ۋىجدان قارارىمىز! ــ دېدى تەۋپىق.

ــ بۇنىڭغا بەزى يولمۇ بار، دۈشمەننىڭ قۇتراتقۇلىقىدىن ساقلىنىشنىڭ ياخشى باھانىسى. سىلەردە يازلىق تەتىلدە بولۇپ تۇرىدىغان «بالىلار جەمئىيىتى» پائالىيىتى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى باھانىسى.

ــ راست، يازلىق تەتىلمۇ كېلىپ قالدى، بىز بۇ ئىشقا دەرھال كىرىشەلەيدىكەنمىز،ــ دېدى زىيا جانلىنىپ.

ــ مەن بۇنى ئاۋۋال ئۆزىڭىز باشلىسىڭىزمىكىن دەپ مەسلىھەت بېرىمەن، زىيا،ــ دېدى ھەممۇدە مۇھىتى يۈسۈپ ئەپەندىگە قاراپ،ــ سىزنىڭ مەكتىپىڭىز ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى مەكتەپ بولغاچقا بۇنىڭ ئۈچۈن قولايلىقراق. ئارقىدىنلا تەۋپىق ھەربىكتەكە كەلسۇن؛ ئاندىن سىز يېڭى بىر سەپەرنى باشلاڭ. بۇنى دوستانە باردى ـ كەلدى دېمەك ئۈچۈن ئاۋۋال ئاتۇشقا بېرىڭ، ئۇ يەردە ئويۇن قويۇپ بېرىڭلار. تەۋپىق بۇ

ھەربكەتكە ئەمەلىي جاۋاب قايتۇرماقچى بولسۇن ـ دە ئىزچىللىرىنى ئېلىپ ۋىلايەتنى ئارىلاپ چىقسۇن.

ــ سىزنىڭ ئويلىغانلىرىڭىز دەل بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكى ئىشلار، سىجاڭ، سىز بىزنىڭ تۇۋرۈكىمىز، بولمىسا... ــ دېدى تەۋپىق ھاياجان بىلەن.

ــ سىلەرگىمۇ رەخمەت!ــ سىجاڭ ئۇلارنىڭ قولىنى يەنە بىر قېتىم سىقتى،ــ سىلەرنىڭ ۋاقتىڭلارنى ئېلىپ قويدۇم. يەنە بەزى ئويلىرىممۇ بار ئەلۋەتتە. چۈنكى مۇشۇنداقلا قىلىپ ئولتۇرغىلى بولمايدۇ. ئەمما بۈنى ھازىرچە دېمەي تۇرۇشنى ئويلاپ قالدىم. ئاۋال بۈيۈك بىر گۈلخاننىڭ ھازىرلىقى ئۈچۈن ئوتۇن تەييارلاشقا ئوخشاش، خەلق قەلبىدە ئۆزەڭلار ۋە ئۆزەڭلار قىلىۋاتقان ئىشقا مۇھەببەت، قىزىقىش ئويغۇتۇڭلار. ئاندىن كېيىنكى ئىشلار كۆڭۈلدىكىدەك بولۇشىغا ئىشىنىمەن.

ــ ئۇنىسى...؟

ــ ياق، ھازىرچە كاللاڭلارنى ئىغىرلاشتۇرماڭلار، بۇگۇن پەقەت شۇ. ئاشنى ئىچىدىغان ۋاقىتتا تۇۋاقنى ئاچساق ئىسسىقراق تۇرىدۇغۇ، بالدۇر ئېچىپ قويساق ياخشى ئەمەس. قەدىمىڭلارغا رازى بولۇڭلار، ئەپەندىلەر.

ــ ھېچقىسى يوق، ئامان بولسىلا،ــ دېدى يۈسۈپ زىيا. باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا خەيرلىك كەچ تىلىدى.

ئالتىنچى باب

1

يۈسۈپ ئەپەندى باشچىلىقىدىكى قەشقەر ئىزچىلىرىنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىزچىلىرى ئاچيار بويىدا كۈتۈۋالدى. ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى بىردىن بايراق، بىردىن ئىزچىلار كالتىكى كۆتۈرگەن بولۇپ، ھەيۋەتلىك دۇمباق، بارابان ساداسى ئىچىدە ئۇچراشتى، قەشقەر ئىزچىلىرى قارشى ئالغۇچىلار سېپىگە يېقىنلاشقاندا:

بىز قەشقەردىن كەلدۇق ئېشىپ تاغۇ- تاش،
دوست بولۇرمىز، ئىزچى - ئىزچى قېرىندىاش.
نەسلىمىز بىر، ئەسلىمىز بىر، ھەم يۇرتداش،
بۈيۈك مەقسەت يولىدا بىز چىڭ يولداش.

دەپ ناخشا باشلىۋېدى، مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى ئارقىدىن ئۇلاپلا، شۇ ئاھاڭدا ناخشىغا قوشۇلدى:

بىز ئاتۇشنىڭ ئىزچىلىرى، ساھىپخان،
خۇش كېلىپسىز كۈتۈۋالاي مېھرىبان.
ئايرىلمايمىز سەپتە بىللە ماڭمىز،
ھەم يولداشمىز، ھەم قېرىنداش، جانجان.

ئۇلار شۇ تەقلىدتە ئۇچراشقاندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى ئىزچىلىرى تۆرت قاتارىنى ئىككى قاتارغا ئۆزگەرتتى. مەمتىلى ئەپەندى

ئىزچىلىرى بولسا ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىردىن قاتار بولۇپ، ھۆرمەت كۆرسىتىپ ماڭدى. ئالدىدا ھەر ئىككى ئىزچىلار قوشۇننىڭ بارلىقى، سۇنايچىلىرى چېلىپ ماڭدى. ئۇلار ئۆز- ئارا شۇنداق ماسلاشتىكى، ئەزەلدىن بىللە يۈرگەندەك سىڭىشىپ كەتتى. مانا شۇنداق قاتارلىشىپ، ئىككى سايدىن ئۆتۈپ مەشھەدكە ــ رۇشتى مەكتەپكە كېلىشتى، بۇ چاغدا ژاقەت پېشىمدىن ئۆتكەندى. بالىلار دەم ئېلىشقا ئازاد قويۇۋېتىلگەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن مەمتىلى ئەپەندى قەدىرداناڭلارچە قول ئېلىشتى.

ــ قەدەم تەشرىپ قىلغىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت، بۇرادەر، بىساتىمىزدىكى بارىمىز بىلەن مېھمان قىلىشقا تەييارمىز،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى خۇشخۇيلۇق بىلەن.

ــ رەخمەت، ئەپەندى، سىلىگىمۇ رەھمەت،ــ دېدى يۈسۈپ زىيامۇ سەمىمي كۈلۈپ،ــ مېھماندارچىلىقلىرىدىن ھەقچان قۇتۇلغىلى بولمايدىغۇ، ئېيتسىلا قېنى، بىزنى قەيەرگە باشلاپ بارماقچى بولۇۋاتىلا؟

ــ بۈگۈنچە سىزنىڭ توختىغان يېرىڭىز مۇشۇلا، ئەتە ئەتتىگەننىڭ گېپىنى قىلىدىغان بولسىڭىز مەن سىزنى تەڭگە تار تەرەپكە باشلاپ چىقماقچىمەن، بىلەمسىز، ئۇ دېگەن ئاتۇشنىڭ سۈيى كېلىدىغان بۇلاق جايلاشقان تاغ،ــ ئۇلار بالىلارنىڭ ئورۇنلۇشۇش ئەھۋالىنى كۆرگەچ پاراڭلىشىشتى.

ــ تەڭگە تارغا بارمىز دېسىلە؟ ئۇ يەر يىراقمۇ؟

ــ ئانچە ئەمەس، ھەر ھالدا كەچكە بارمىز. ئەمما مېنىڭ مەقسىتىم تەڭگە تارنىڭ ئۈزىگىلا بېرىش ئەمەس، ئۇنىڭ سول تەرىپىدىكى بىر جىلغىدا بەزى كۆرۈشكە ئەرزىيدىغان نەرسىلەر بار دېگەننى كۆپ ئاڭلايتتىم، ئەمما مەنمۇ بارمىغان. بەلكىم سىزمۇ ئاڭلىغان بولغىيتىڭىز، ئۇ يەرنى «جاي پەچچەم» دەپ ئاتايدۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا سۇلتان ساتۇق ئۇ يەرنى جاي تۇتقان ئىكەنمىش. ئۇ بىر مەزگىل ئاشۇ جىلغىدا پاناھلانغان، كېيىن ئوغۇلچاق ئۇنى قوغلاپ كېلىپ قاپتۇ.

بۇ چاغدا ساتۇق بىر تاۋۇزنى ئىككى قىلىپ، ئەمدىلا يېمەكچى بولۇپ تۇرغانىكەن. نېمەتلەرنى دۇشمەنگە قالدۇرغىسى كەلمەپتۇ ـ دە، ئايەت ئوقۇپ، تاۋۇزلارنى تاشقا ئايلاندۇرۇۋېتىپتۇ. كۆرگەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە تاشقا ئايلىنىپ كەتكەن بۇ تاۋۇز ھېلىمۇ بارمىش. قانداق، قىزىقمىكەن؟

ــ خېلى قىزىق. مەنمۇ ئاڭلىغان. يەنە ئۇ يەردە سۇلتان ساتۇقلار تەرىپىدىن تاشقا ئايلاندۇرۇۋەتكەن ئاشمۇ بار دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئەسلىدە ساتۇق تاۋۇز پىچۋاتقاندا بىرى ئاش كېسىۋاتقانكەمىش، ئۇلار قاچىدىغان چاغدا ئاشنىمۇ تاشقا ئايلاندۇرۇۋېتىپتىكەن.

ــ دېمەك، سىز بۇ سەپەردىن خوشالكەنسىز ـ دە؟

ــ بەكمۇ مەمنۇنمەن. سىلى باشلىغان يەر ئەلۋەتتە يامان بولمايدۇ ـ دە.

ئۇلار قەشقەر ئىزچىلىرىنى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇردى. ئاندىن ئۇلار دەم ئالغىچە كەچلىك تاماق تەييارلىقىغا كىرىشىشكە ئۇچۇن ئويۇشمىدىن نۇرۇللا بىلەن مەھەممەت قارىنى بۇ يەردە قالدۇرۇپ، ئاندىن مەمتىلى ئەپەندى يۇسۇپ ئەپەندىنى باشلاپ، سۇلتان ساتۇق قەۋرىسىنى ۋە «بۇغرام»[1] نى زىيارەت قىلدۇرۇش، بازار ئايلاندۇرۇش ئۇچۇن ئېلىپ كەتتى.

كەچتە مائارىپ ئويۇشمىسى قەشقەر ئىزچىلىرىنى قوي سويۇپ كۈتۈۋالدى. تاماقتىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يۇسۇپ ئەپەندىنى ئۆيىگە باشلاپ كەتتى. يۇسۇپ ئەپەندى ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە بولماقچى بولغانىدى، مەمتىلى ئەپەندى چاڭ تۇرۇالغاچقا ئىلاجسىز ئۇنىڭ

---

[1] «بۇغرام» ــ بۇغرا قاراخانىلارنىڭ خان جەمەتى قەۋرىستانلىقى بولۇپ، 1976 ـ يىلى 2 ـ ئايدا زورلۇق بىلەن بۇزۇپ تۈزلۈنۈپ، ئۈستىگە خەۋەرلىشىش روتىسىنىڭ گازارمىسى سېلىنغان. قەبرىنى قوغداش يۇزىسىدىن خەلق قەبرە ئۈستىدە يېتۈپلىشقان، بىرمۇنچە ئادەم قولغا ئېلىنغان. قەبرىلەرنىڭ بەزىلىرى چوڭ ياغاچلاردىن ئىككى قات، ئۈچ قات تىزىپ قېلىن تام قىلىنغان ئۆي شەكلىدە بولۇپ، بىرلا قەبرىدىن بىر ماشىنىدىن ئارتۇقراق ياغاچ چىققان. يەنە نېمىلەرنىڭ چىققانلىقى خەلقە قاراڭغۇ، چۈنكى بۇ ئىشلار ئەسكەرلەرنىڭ قورشاۋ ھالقىسى ئىچىدە قىلىنغان، ــ ئا.

بىلەن بېرىشقا مەجبۇر بولدى.

ــ مەلىكەم، ــ دېدى ئۇ ئۆيىگە كىلىپلا ئايالىغا، ــ بۈگۈن دوستۇم كىلىپ قالدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ئۈچۈن ھەممە ئىشىمنى قويىمەن، بۈگۈن مەمتىلى سىلەرگە ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىدۇ.

مەلىكىزاد بىلەن يۈسۈپ ئەپەندى يەڭگىل باش لىڭشىتىپ سالاملاشقاندىن كېيىن، مەلىكىزاد داستىخان سېلىش ئۈچۈن تۆتۈش قىلماق بولۇۋىدى، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى توسۇپ:

ــ بىزنىڭ مېھمىنىمىز ئۆز ئادەم، ئاكا - ئۈكىلاردەكلا ئۆتۈشىمىز، شۇڭا تەكەللۇپ ئىشلىمەيدۇ. بايا مەكتەپتە قورساقنى تويغۇزۇۋالدۇق. ئەمدى بىزگە دورا - دەرمەكلەر بىلەن چاي دەملەپ بەرسىڭىزلا بولۇدۇ.

ــ شۇنداق بولسىمۇ،... ۋىيەي، سىلىمۇ- زە، مېھماننىڭ كۆڭلىگە كىلەر دېمەي،... ــ دېدى مەلىكىزاد قەشقەر ئايالىلىرىغا خاس قويۇق تەكەللۇپ بىلەن.

ــ زىيا ئەپەندىنى مېھمان دەپ ئويلىمىسىڭىزمۇ بولۇدۇ، مەن دېگەندەك قىلمۇرىڭ. مېھمان قىلغۇڭىز بولسا كارامىتىڭىزنى ئەتە ئەتىگەندە كۆرسەتسىڭىز بولۇدۇ، ــ مەمتىلى ئەپەندى ئايالىغا شۇنداق دېگەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندىگە، ــ قېنى ئېيتىڭ، تەمبۇر ئاڭلامسىز، پىئانىنومۇ؟

ــ ئاۋۋال پىئانىنو چېلىپ بەرسىلە، «خىيال كۈيى»[1] نى چالامسىز، ئىشقىلىپ مۇزىكا ئۇستىلىرىنىڭكىدىن، ئاندىن تەمبۇر چېلىپ بەرسىلە. ئۇزۇن جاھان بوپتۇ، پىئانىنو ئاڭلاپ باقمايتىمەن، بۈگۈن بىر مۆرىتى كەپتۇ.

مەلىكىزاد چايىنى دەملەپ ئېلىپ كەلدى. پەتنۇس ئۇستىگە قويۇلغان پىيالىلەرگە چاي قۇيۇپ، پەتنۇس بىلەن سۇندى. ھەممەيلەن

[1] «خىيال كۈيى» ــ شۇمانىڭ ــ ئا.

چايدىن بىر يۈتۈمدىن ئوتلىۋالغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى چاي ھەققىدە بىر ئېغىز چاقچاق قىلىپ قويۇپ پىئانىنونىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە پىئانىنو تۈگمىلىرىنى باشتىن ئاياق بېسىپ، ھەممە ئاۋازنى بىر نۆۋەت ئاڭلاپ باققاندىن كېيىن:

ــ ئەمىسە ئىسمىنى ئاتىغىنىڭىز ئۈچۈن «خىيال كۈيى»نى چېلىپ بېرەي، ئىككىنچى قېتىملىقىنى ئويلىغاچ تۇرۇڭلار،ــ دېدى ۋە خىيالغا ئوخشاش ئەللەيلىگۈچى سادالارنى چىقىرىپ چېلىشقا باشلىدى.

«خىيال كۈيى» راستىنلا ئۇلارنى خىيالىي دۇنياغا باشلاپ كەتكەندەك بولدى. بەزىلىرى بالىلىق دەۋرىنى ئەسلىسە، بەزىلىرى ئۆتكەن ھاياتىدىكى ئەڭ خوشاللىق كۈنلىرىنى ياكى ئەڭ قايغۇلۇق كەچمىشىنى ئەسلەشكە باشلىدى. ئۇلار مەقسەتلىك ھالدا ئەمەس، ئىختىيارسىز ھالدا ئەنە شۇنداق خىيالىي مۇھىتلارغا كېتىشكەنىدى. يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ خىيالىدىن ۋەتەندىن ئايرىلغان چاغلىرى، يات ئەللەردە سەرسان- سەرگەردان بولۇپ يۈرگەنلىرى،... بىر- بىرلەپ كېچىشكە باشلىدى. مەلىكزادىنىڭ خىيالىغا مەمتىلى ئەپەندى بىلەن تۇي قىلغان چاغلىرى كەچكەنىدى. ئارقىدىن ئۇ بالا تۇغىدىغانلىقىنى شۇندىن كېيىن ئائىلىسىنىڭ تېخىمۇ بەختلىك بولۇدۇغانلىقىنى ئويلاپ كەتتى... ئۇلار مۇزىكىنىڭ توختاپ قالغانلىقىنى سەزمىگەنىدى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزى بىلەن چۆچۈپ كېتىشتى:

ــ ئەمدى نېمىنى ئاڭلاشنى خالايسىلەر، دوستلۇرۇم! نېمە، سىلەر ئۇخلاپ قالدىڭلارمۇ قانداق؟

ــ ئۇخلاپقۇ قالمىدۇق،ــ دېدى زىيا غەمكىن كۈلۈمسىرەپ، ــ لېكىن مۇزىكىنىڭ تۇغقانلىكىنى تۇيماپتۇق. مەن خىيالىمدا داۋامىنى چېلىشقا باشلىۋېدىممىكىن...

شۇندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بىلەن بىر نەچچە ياۋرۇپا مۇزىكىسى ئورۇنلانغاندىن كېيىن، پىئانىنو چېلىش توختىتىلدى.

ــ ئەمدى ئۆزىمىزنىڭ كىلاسسىكلىرىدىن بىرنەچچە پەدە

ئورۇنلاپ بەرسىلە بولدى، تەمبۇرنى قوللىرىغا ئالسىلا، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ ئۆزىڭىز دۇتار بىلەن تەڭكەش قىلامسىز، قانداق؟

ــ مەيلى بولمىسا، ئۇرۇنۇپ كۆرەي،ــ يۈسۈپ ئەپەندى دۇتارنى قولىغا ئالدى. ۋە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەمبۇرىنى چېكىشىكە قۇلاق سېلىپ، دۇتارنى تۇزدى،ــ نېمىنى باشلايمىز؟

ــ سىز دەڭ، ئۆزىڭىزگە ئەڭ ياخشى تويلىدىغىنىنى دەڭ، شۇنىڭغا چالىمىز.

ــ ماڭا قالسا ئەجەمنىلا چالساق بولىدۇ.

ــ ئەلۋەتتە، خاتا تاللىمايسىز، دوستۇم.

ئۇلار شۇنچىلىك ئىخلاس بىلەن چېلىشقا كىرىشتىكى، قېشىدا مەلىكىزادىنىڭ بارلىقىنى، قاسىمنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنىمۇ تۇيماي قېلىشتى. ئۇلارنىڭ تەڭكەش قىلىپ مۇقام ئورۇنلۇشى ئەل ئايىقى جىمىققىچە داۋام قىلدى. شۇندىمۇ تېخى مېھمانىنى چارچىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن مەلىكىزاد ئاگاھلاندۇرغانلىقى ئۈچۈنلا توختاشتى.

ــ كەچۈرۈڭ، مەلىكەم، نېمە ئامال، تومۇرلىرىمىزدا ناۋائىي بىلەن قىدىرىنىڭ قېنى تۇرسا قىزىپ كەتمەي قالاتتۇقمۇ ئەمىسە، بىزنىڭ ئەتە سەھەردە سەپەرگە چىقىدىغانلىقىمىزنى ئۇنۇتمىڭ،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئايالىغا.

مەلىكىزاد ئېرىنىڭ ياش بالىدەك مىجەزىگە كۈلۈمسىرىدى. ئۇ ئورۇن سېلىپ بېرىپ، باشقا ئۆيگە چىقىپ كەتتى.

2

ئۇلار تاڭ سەھەردە مەلىكىزادىنىڭ ھالۋا چېيىنى ئىچىپلا مەكتەپكە چىقتى. ئوقۇغۇچىلار تېخى غىزالىنىپ بولمىغانىكەن. مەمتىلى ئەپەندى

ئۆزىگە خاس چاققان، ھەرىكەتچانلىقى بىلەن ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇيۇشمىسىنىڭ زاپخوزلىرىغا ئاشپەزلەرگە كايىپمۇ قويدى.

ئىزچىلارنىڭ غىزالىنىشى كۆپ كېچىكمىدى. قەشقەر، ئاتۇش ئىزچىلىرى بىر سائەتتىن كېيىن تەقمۇ- تەق بولۇپ، رۇشتى مەكتەپ ھويلىسىدىن چىقىپ كېتىشتى. ئۇ يەردە باشقا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىللە ئىسلىماخۇن خەلپىتىم، قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم، نۇرۇللا، زەكى قاتارلىقلار ئۇزۇتۇپ قويۇشتى. بازار كوچىلىرى تېخى جىمجىت ۋە بوش ئىدى. سەھەرنىڭ ھاۋاسى ئىنتايىن ئىللىق، راھەتبەخش ئىدى. ئۇلار ساي ئىچى بىلەنلا قىران دەريا بوغۇزىغا قاراپ كېتىۋاتقاچقا، بوغۇز تەرەپتىن بىر خىل مەيىن سالقىن ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بۇنداق سالقىن بوغۇزنىڭ ئۇدۇلىدا ھەر قاچان بولاتتى.

قۇياش شەرق تەرەپتىكى چەكسىز كەتكەن شورلۇق تۇزلەڭلىكنىڭ ئاسمان گۈمبىزى بىلەن سۆيۈشۈپ تۇرغان يېرىدىن قىزغۇچ بۇرجىكىنى چىقارغاندا ئىزچىلار ئاللىقاچان بوغۇزدىن كىرىپ كەتكەندى. بوغۇزدىن كىرگەندىن كېيىن دەريا ئېقىنى ئىككىگە ئايرىلاتتى. ئوتتۇرىدا ئارال ياكى يېرىم ئارالدەك دەريانىڭ قوشۇلغان يېرىگىچە قىستاپ كەلگەن بىر دۆڭلۈك، تەدرىجىي ئىگىزلەپ ئاخىرىدا بىر تاغ چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇلار ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلدى. شۇنداقلا ئىككى ئۇستاز ياشلارنىڭ قاتاردىن ئازاد بولۇپ، ئىختىيارى مېڭىشىغا رۇخسەت قىلدى.

بوغۇزنىڭ ئېچىدە ئىككىگە ئايرىلغان دەريا ئېقىنى ئىككى تەرەپتىكى تىك قىيالىق تاغلارنى ياقىلاپ بىرى غەرپ تەرەپتىن، بىرى شىمالدىن كېلەتتى. غەرب تەرەپكە كەتكەن ئېقىنىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقى بىر نەچچە يۈز مېتىر ئىگىزلىكتىكى تىك تاغ بولۇپ، ئېقىن يۈزىدىن تاكى تاغ چوقىسىغا قەدەر پىچاق بىلەن كەسكەندەك تۇز ئىدى. ئۇنىڭ چوققىسى ياكى قاق بېلىدە قاغا ۋە سا قاتارلىقلار ئەگىپ يۈرگىنىدە قاقىلدىسا ئەكس ساداسى ھەيۋەت بىلەن ئاڭلىناتتى. شىمالغا كەتكەن ئېقىنىنىڭ شەرقىي قىرغىقىمۇ گاھى تىك، گاھى يانتۇ گىرۋەكلىك تاغلار

بىلەن چېگىرلىنەتتى. ئىككى ئېقىنىنىڭ شىمال ۋە غەرپ قىرغاقلىرى ئوتتۇرىسىدا ھاسىل بولغان ئۇچ بۇلۇڭ ئانچە ئېگىز بولمىغان ئېگىزلىك ئىدى. ئېگىزلىكنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە ئاقۇش تاغلار قەد كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ «ئۇچ بۇلۇڭ»نىڭ تۆۋى تەرىپىنى شەكىللەندۈرگەن: «ئۇچ بۇلۇڭ»نىڭ ئۇچى بولسا بوغۇزنىڭ ئوتتۇرىسىنى كۆرسۈتۈپ تۇراتتى.

ــ قاراڭلار، بالىلار، پاپا تۈشۈك![1] ــ ئاتۇش ئىزچىلىرىدىن بېرى چۇقان سالدى ۋە ئارقىدىن شەرق تەرەپتىكى تاغقا قاراپ چاقىرىشقا باشلىدى،ــ پاپا ئانا! پاپا ئانا!...

ئاتۇش ئىزچىلىرىنىڭ كۆپچۈلۈكى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇلارمۇ قوشۇلۇپ چۇقان سالدى. مەمتىلى ئەپەندى ھەيران بولغان قەشقەر ئىزچىلىرى ۋە يۈسۈپ زىياغا قاراپ چۈشەندۈردى:

ــ ئاشۇ تەرەپتە بىر غار بار، شۇنى «پاپا تۆشۈك» دېيىشىدۇ. كونىلاردا شۇ تەرەپكە قاراپ «پاپا ئانا!" دەپ ۋارقىرىسا «"ھە!» دەپ جاۋاب بېرىدۇ دەيدىغان قاراش باركەن. يەنە بەزىلىرىنىڭ ئېيتىشىچە بۇ تۆشۈكنىڭ يەنە بىر ئاغزى تەختىھون تەرەپتىمىش ــ تەختىھون تەرەپ دېگىنىمىز مۇشۇ تاغنىڭ شەرقىي جەنۇپ ئېتىگى.

ــ بېرىپ كۆرۈپ باقساق بوپتىكەن،ــ دېدى يۈسۈپ زىيا قىزىقىپ.

ــ مەيلى، كۆرۈپ باقايلى، مەنمۇ يېقىن بېرىپ باقمىغان،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى رازى بولۇپ، ئۇ شۇئان ئىزچىلارغا «پاپا تۆشۈك»

---

[1] «پاپا تۆشۈك» ــ قىران دەريا بوغۇزىنىڭ ئىچىدىكى شىمالغا بۇرۇلغان تارماق ئېقىنىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى تاغ يۈزىدە بىر غار بار. بۇ غارنىڭ چوڭقۇرلىقى 7ـ8 مېتىر. 1980ـ يىلى بىر قانچە دوستۇم بىلەن بۇ غارنى تەكشۈرۈشكە چىققانىدىم. غار ئىچىدىكى تاشلارنىڭ ھالىتى، تىك قىرغاقلاردىكى قەدىمكى سۇ ئىزلىرىدىن قارىغاندا ئىلگىرى غار ئاغزى ئېقىن يۈزى بىلەن تەڭ بولغان، ھەمدە بۇ غار تەختىھوننىڭ يۇقىرى تەرەپلىرىگە سۇ ئوتكۈزۈش ئۇچۇن ئادەملەر تەرىپىدىن قېزىلغان ئىكەن دەپ خۇلاسە چىقارغانىدۇق. تاشقا ئايلانغان «ئاتۇش ئادىمى» تېپىلغان جاي غەربىي ئېقىنىنىڭ شىمالغا بۇرۇلغان ئوچىدا، بۇ غار بىلەن ئارىلىقى 4ـ5 كىلومېتر كېلىدۇ، ــ ئا.

تەرەپكە مېڭىشنى بۇيرىدى.

ئىزچىلار خۇشال هالدا سازلىقلارنى ئارىلاپ، كىچىك ئېقىنلارنى كېچىپ ئۆتۈپ، يولدىن يۈز مېتىرچە يىراقتىكى تاغ ئالدىغا كەلدى. «پاپا تۆشۈك» ئېقىن يۈزىدىن 3-4 مېتىر ئېگىزدە بولۇپ، تىك ۋە ئۆيۈل قىيا تاش ئىدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاتۇش ئىزچىلىرىدىن بىر نەچچىسى «توسالغۇلاردىن ئۆتۈش» مەشىقىدە ئوگەنگەنلىرى بويىچە ئۇچى زوڭزىيىپ ئولتۇردى. ئىككىسى ئۇلارنىڭ يەلكىسىگە چىققاندىن كېيىن ئۇلار ئورنىدىن تۇردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار «ئادەم شوتا» هاسىل قىلدى. ئارقىدىن قەشقەر ئىزچىلىرىدىن ئىككىسى، ئاتۇش ئىزچىلىرىدىن ئىككىسى غارغا چىقىپ، ئۆمىلەپ كىرىپ كەتتى.

ئۇلار بىر هازادىن كېيىن قايتىپ چىقتى. ئەكىبەر بىلەن قۇربان جاپپار غار ئاغزىدا تۇرۇپلا كۆرگەنلىرىنى نۆۋەت بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى.

ــ غار بارغانسېرى پەسلەپ ئاخىرى يوقۇلۇپ كېتىدىكەن. ئۇزۇنلىقى 7-8 مېتىردەك ئىكەن،ــ دېدى قۇربان.

ــ مانا بۇ غارنىڭ ئاستىدىكى شېغىل- تاش، ــ دېدى ئەكىبەر بىر جاڭگال شېغىلىنى پەسكە تاشلاپ، ــ مانا بۇ مۇشۇ يەرگە ئۇۋا سالغان ئۇچار جانىۋارلارنىڭ سۆڭەك پەيلىرى، ــ ئۇ يەنە تاشلىدى.

ئۇلار قايتىپ چۈشۈشكە باشلىدى. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىمگە:

ــ قارىسلا، بۇ شېغىل، سۇ ئاققان جاينىڭ شېغىلىدەككەن، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ شۇنى دېمەمسىز، غارنىڭ ئۆزى ئۇيۇل قىياغا قېزىلغان تۇرسا، ئۇنىڭ ئاستىدا شېغىل نېمە قىلسۇن؟ يەنە كېلىپ غارنىڭ تۆرت تېمىدىكى قىيا قىزغۇچ، پوررەڭلىك، بۇ شېغىل بولسا ئادەتتىكى ساي شېغىلى.

ئۇلار تىك قىرغاقلارغا بىردەم زەڭ سېلىشتى.

ــ بۇ يەرگە سۇ ئېقىتىپ كىرگەن شېغىلمىكىن دېسە ئېقىن يۈزىدىن كۆپ ئېگىز...

ــ قاراڭ ئەپەندىم، دېدى ئەكىبەر قىرغاقلاردىكى سۇ ئىزلىرىنى كۆرسۈتۈپ،ــ ئىلگىرى ئېقىنىڭ يۈزى غار بىلەن تەڭ بولسا كېرەك...

ــ دۈرۈس، ئىلگىرى، مۇمكىن، ئېقىن يۈزى غار بىلەن تەڭ بولغان، كېيىن سۇنىڭ يالىشى بىلەن، تۈپراقنى ئېقىتىپ، ئېقىن يۈزى پەسلەپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن غار ئاغزى ئېگىزدە قالغان بولۇشى مۇمكىن،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

يۈسۈپ زىيا ئۇنىڭ قارىشىنى تەستىقلاپ باش لىڭشىتتى.

ــ بەلكىم بۇ ئاتا- بوۋىلىرىمىزنىڭ تاغنى تېشىپ سۇ ئۆتكۈزدىغان قۇرۇلۇشىدۇر. يا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن قۇرۇلۇش توختاپ قالغان، يا بولمىسا پۈتكەن بولسىمۇ، كېيىن لاتقا تىنىپ، ئاياغ قىسمى توسۇلۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. ئەگەر شۇنداق بولۇدۇغان بولسا بۇمۇ مىسىر پىرامىدالىرىدەك ئاجايىپ مۆجىزە بولغان بولاتتى،ــ يۈسۈپ زىيا زوقلۇنۇپ تۇرۇپ دېدى.

ــ ئەلۋەتتە، شۇنداق بولاتتى. چۈنكى ئۇ قەدىم زامانىدا بۇنداق بىر سۇ قۇرۇلۇشىغا ئەقىل يۈگۈرتۈش ئەلۋەتتە مۆجىزە بولىدۇ- دە! ماڭمىزمۇ، ئەپەندىم؟

ــ ماڭىلى،ــ يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ سۆزى بىلەنلا ئىزچىلار دەرھال يولغا چۈشتى.

ــ ئۇلار شۇ تەرىقە يول بېسىپ ئاغۇ يېزىسىنىڭ لەڭگەر كەنتىگە كەلگەندە تار ئېقىندىن كەڭ ئوچۇقچۇلۇققا چىقىشتى. ئالدى تەرىتە ھەيۋەتلىك، قاغجىراپ ياتقان قارا تاغ غەرپ تەرەپتىن شەرققە سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئۇلار ئاشۇ قارا تاغنىڭ ئارقىسىغا ئوتتۇشى كېرەك ئىدى. لەڭگەردىن قارا تاغ بوغۇزى (جىڭ)[1] غا قەدەر قاقاس سايلىق بولۇپ تەدرىجىي ئېگىزلەپ باراتتى. ئاغۇ يېزىسىمۇ ئاتۇشقا ئوخشاش غەربتىن شەرققە سوزۇلغان پاراللېل ئىككى تاغ تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى

[1] بۇ بوغۇز نېمىشقىدۇر «جىڭ» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. ھازىر بۇ يەرگە بىر سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇپ، ئايىغىغا «يېڭى ئاۋات» سۇ ئېلېكتىر ئىستانسى قۇرۇلدى. ــ ئا.

قىيىپاش تۇزلەڭلىككە جايلاشقان بولۇپ، شەرق ۋە غەرب تەرەپلەرنىڭ ئۇپۇق سىزىقىدا ناھايىتى يىراقتا تۇتۇق كۆك رەڭلىك تاغلار گىرىمسەن كۆرۈنەتتى. بۇ سوزۇنچاق تۇزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئاغۇ بوستانلىقى ياپ- يېشىل كۆرۈنەتتى. ئىككى تەرىپى ۋە شىمالدىكى قارا تاغ ئېتەكلىرى تاقىر سايغا تۇتۇشاتتى.

قارا تاغ ئېتىگىدىكى ــ لەڭگەر ۋە ئاچچىق كەنتلىرىنىڭ شىمالىدىكى سايدا كېتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى يۈسۈپ ئەپەندىگە ئالدى تەرەپتىكى تاغنى ئىشارە قىلىپ:

ــ قاراتاغدا يەنە «مىڭ پاتلا» دەپ ئاتىلىدىغان بىر غار بار دېيىشىدۇ. غارنىڭ تورىسىدىن سۇ تامچىلاپ تۇرىدىكەن،ــ دېدى، ئاندىن ئاڭلىغانلىرىنى تولۇق سۆزلەپ بەردى،ــ مەلۇم ھاجەتلىرى بىلەن خۇداغا ئىلتىجا قىلغۇچىلار ئاشۇ غارغا بېرىپ تۇننىدىكەن. مال ئۆلتۈرۈپ نەزىر قىلىدىكەن. غارغا كىرىپ ئاھ ئۇرۇپ، پەريياد چېكىپ يىغلىسا تامچىلاۋاتقان سۇ «شار- شۇر» قىلىپ چۈشىدىكەن. خۇدا ياخشى كۆرۈدۇغان بەندىلىرى بولسا غار ئۇنى قوبۇل قىلىدىكەن، قوبۇل قىلمايدىغانلىرىغا غار تېمىدىن تاش ئېتىلىدىكەن... [1]قانداق، بۇ تېخىمۇ قىزىقمىكەن؟

ــ بۇ ئەزىم تاغلارنىڭ قوينىدا بىز بىلمەيدىغان نى- نى سىرلارنىڭ بولۇشى چوقۇم، ئەپەندىم، ئەگەر ئۇلگۈرەلىسەم جىمىنى كۆرۈپ چىقىشنى خالايتتىم،... دېدى يۈسۈپ ئەپەندى شائىرانە ئاھاڭدا، غەمكىن قىياپەتتە، ــ ئەمما بۇنداق جايلار ھەققىدە تارالغان خۇراپاتلار، مەسىلەن، دەرتكە داۋا، ئاغرىقنى شىپا بولۇشلارغا ئىشىنىش مۇشرىكلىك بولسىمۇ، باشقا ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ قىزىقارلىقى بار.

ــ ئۇلگۈرگەنلىرىمىزنى قىلماي قويمايمىز، ئەپەندى.

ئۇلار غەيرەت بىلەن يول بېسىپ، جىڭ ئېغىزىدىن ئۆتۈپ، دەم

---

[1] «مىڭ پاتلا» دېگەن غارنىڭ بارلىقى راست. ئۇنىڭ ھەققىدىكى بەزى تەسۋىرلەرنىڭ راست- يالغانلىقىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشنىڭ پۈرسىتى بولمىدى،ــ ئا.

ئالدى ھەم تاماق يېيىشتى. تەڭگە تار تەرەپتىن كېلىۋاتقان سۇپ-سۇزۇك مۇزدەك سۇنى قېنىپ ئىچىشتى. ئىزچىلار سۇ بويلىرىدىكى يوغان تاشلاردا ئولتۇرۇپ، كۈلكە- چاقچاقلار بىلەن نان يېيىشىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى يۈسۇپ ئەپەندىنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاپ يەنە بىر گەپنى ئېيتىپ بەردى:

— قارا تاغنىڭ ئارقىسىدىكى بىر ئېقىندىن كىچىككىنە بىر ئېرىق تاغ سۈيى ئېقىپ چىقىدىكەن، بۇ سۇ ھەم سۇزۇك، ھەم مۇزدەك ئىكەن. بىراق، ئىچىدىغان بولسىڭىز راسا تاۋلىق تۇزنىڭ ئۆزىلىكەن. ئاشۇ تۇز سۈيى مۇشۇ سۇغا كېلىپ قوشۇلىدۇ. لېكىن، بۇ تۇزلۇق سۇنىڭ تەركىبىنى ئېنىقلاپ كۆرۈشكە ئەرزىيدۇ. ئۇ ئاشتۇزىمۇ ياكى باشقا خىل تۇزمۇ؟ ياكى بولمىسا تۇز تەملىك باشقا ماددىمۇ؟[1]

— ئەپەندى، مېنى گاڭگىرىتىپلا قويدىلىغۇ؟ سىلىنىڭ ئاڭلىمىغان نەرسىلىرىمۇ ئاز ئوخشايدۇ، چېغىمدا، — دېدى يۈسۇپ ئەپەندى.

— تېخى يەنە بار، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ،— قاراڭ ئاۋۇ ئاسمانغا تاقاشقان چوققىغا، ھېلى بىز شۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتىمىز، شۇ چاغدا شۇ چوققا ھەققىدە سۆزلەپ بېرىمەن. ئۇنى «تۆگە تاغ» دەيدۇ.

يۈسۇپ ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ يەر شارائىتىنى كۆزىتىۋشكە باشلىدى.

جىڭ ئېغىزىدىن كىرگەندىن كېيىن ئېقىن ئورنى بىر ئاز كېڭەيدى. غەربىي شىمال تەرەپتە ساغۇچ ۋە قىزغۇچ تاغلار، بۇ تاغلارنىڭ باغرىدا كۆكتام يېزىسى قارىيىپ كۆرۈنەتتى. كۆكتامنىڭ قارىشىسىدا-

---

[1] 1976- يىلى خىتاي ئارمىيىسىنىڭ توپوگرافىيە قىسىملىرىغا تەرجىمانلىق قىلىش سەۋەبى بىلەن مۇئەللىپ بۇ تاغلارنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى كېزىشكە مۇشەررەپ بولغانىدى، شۇ چاغدا قارا تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكى، «تۆگە تاغ»نىڭ جەنۇبىي ئېتىكى ئارىلىقىدىكى ئېقىندا ئاشۇنداق ھەرخىل ئېقىنلارنى بايقىغانىدى. مانا شۇ تۇز سۈيى ياكى تۇز تەملىك ئاللىقانداق ماددا ئاتۇشلۇقلارنىڭ خاراكتېرى- ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن، — ئا.

ئېقىنىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدا بولسا كۆكۈش رەڭلىك بىر چوققا بۇلۇتلار قاتلىمىغا ئۇسۇپ كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ باغرىدا ئاق پاختىدەك بۇلۇتلار لەيدەپ يۈرەتتى. بۇلۇت ئۇستىدىكى بىر پارچە ئوچۇقچىلىقتا تاغنىڭ ئۇچى كۆرۈنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ مەنزىرە ئەقلىنى لال قىلىدىغان دەرىجىدە ساماۋى تۈيۇلاتتى. ئەنە شۇ چوققا ۋە ئۇنىڭ بىلەن باشلانغان تاغ تىزمىسى «تۆگە تاغ» دەپ ئاتىلاتتى. تۆگە تاغنىڭ بۇ تەرىپىدە پاراللېل ياتقان بىر نەچچە تاغ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۆگە تاغنىڭ قاپ بېلىگىمۇ كەلمەيتتى.

تاماقتىن كېيىن ئۇلار يەنە سەپرىنى داۋام قىلدى. يولنىڭ بۇ قىسمى بىر ئاز كۆڭۈللۈك ــ سالقىن تاغ ھاۋاسى، سۈزۈك ۋە مۇزدەك سۇ بولسىمۇ، لېكىن زادىلا يولى ئاۋۇمايتتى. بارغانسېرى ئېگىزلەپ باراتتى، ھەم تەڭگە تارنىڭ سۈيى كەڭ دەريا قېنىدا ئىلاندەك سويلاپ، گاھ شەرقىي قىرغاقتا گاھ غەربىي قىرغاقتا بۇرۇلۇپ سانسىز ئەگرى سىزىق ھاسىل قىلىپ ئاقىدىغان بولغاچقا ئۇلارغا يۈز مېتىر، ئىككى يۈز مېتىر، ئەڭ كۆپ بولغاندا تۆرت يۈز مېتىر ئارىلىقتا بىر قېتىم سۇدىن كېچىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. شۇنداق بولغاچقا ئۇلار كۆكتامغا كەلگەندە قۇياش غەربىتىكى تاغلارنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈپ بولغانىدى. ئۇلار كۈك تام يېزىسىدا قونۇشنى قارار قىلدى.

ئۇلار بىر دېھقاننىڭ ئۆيى ئالدىدا ــ ئايدالادا ياتماقچى بولۇشتى، ئۇلار كۆپ بولغاچقا بەربىر بىر ئادەمنىڭ ئۆيىگە پاتمايتتى. ئۇلار دېھقاننىڭ قازان قۇمۇشلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ تاماق قىلىشقا تۇتۇش قىلىۋاتقان پۇرسەتتە، مەمتىلى ئەپەندى يۈسۈپ ئەپەندىنى «تۆگە تاغ» نى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن باشلاپ كەتتى.

ئۇلار يېزىنىڭ شەرق چېتىكى تەڭگە تار تەرەپكە كەتكەن يولغا بېرىشتى. يولنىڭ شەرق لېۋىدىن چوڭقۇر ۋە كەڭ ئېقىن باشلىناتتى. ئېنىققىنىڭ ئۇ قېتىدا تۆگە تاغ چوقچۇيۇپ تۇراتتى. تۆگە تاغ مۇشۇ ئېقىنىنىڭ قىرغىقىدىن باشلىناتتى. بۇ ئۆزگىچە بىر تاغ بولۇپ، ئەڭ

ئېگىز چوقىسى گويا سانسىز قوشۇن ئالدىدىكى ئاتلىق سەركەردىگە ئوخشاش ئېقىن لۈشىدە بىردىنلا كۆككە تىرەلگەن، ھەتتا ئۇچار قۇشلارمۇ ئۇچۇپ چىقالمايدىغان دەرىجىدە تىك، ئۇيۇل ۋە سىدام بولسا، شەرق تەرەپكە سۈزۈلغان داۋامى ئۇنىڭغا ئەگەشكەن پىيادىلەردەك تەدرىجىي پەسىيىپ كېتەتتى.

ئىككى ئەپەندى گەرچە تاغ تۈۋىدىن نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتا تۇرغان بولسىمۇ، تاغنىڭ پەۋقۇلئادە ئېگىز ۋە تىكلىكىدىن گويا تاغنىڭ تۈۋىدىلا تۇرغاندەك، تاغ بولسا ئۇلارنىڭ پىشانىسىدىنلا ئېگىزگە سوزۇلۇپ كەتكەندەك بىلىنەتتى ھەم ئۇلار بېشىنى ئارقىسىغا قاڭتايتىپ چوققىغا قارايتتى. چوققىنىڭ ئۇچىغا يېقىن جايدىكى سىلىق ۋە سىدام يۈزىدە پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى جىلۋە قىلاتتى. ھازىر زېمىن ئۈستىدە قۇياش نۇرى چۈشۈپ تۇرغان بىردىن- بىر يەر شۇ ئىدى.

ــ يا، پەناھ!ــ دېدى يۈسۈپ زىيا بېشىنى چايقاپ،ــ مۇنداقمۇ قورقۇنچلۇق تاغ بولۇدىكەنا؟ مەن ئۆزۈمنى ئاۋۇ چوققىغا يېقىنراق جايدىكى رەندىلەپ قويغاندەك سىلىق يېرىگە چىقىپ قېلىپ، چۈشەلمەيۋاتقاندەك تەسەۋۋۇر قىلىپ تېنىم شۇركۈنۈپ كەتتى. قېنى، ئەمدى سىلى مۇشۇ تاغ ھەققىدە ئېيتىپ بېرىدىغانلىرىنى ئېيتىپ بەرسىلە.

ــ بۇ تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتىم، دېگەن ئادەمنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئەڭ چوڭ ئۇچىلارمۇ بۇ تاغ ئۈستىگە چىقالىغان ئەمەس. ئەمما، ئىلگىرىكىلەردىن قالغان بۇنداق بىر ئەپسانە بار، ئېيتىشلىرىچە بۇ تاغنىڭ ئۈستى خېلى تۇز ئىكەن ھەم چىمەنزار ئىكەن. ئۇ يەردە ياۋايى ئادەملەر بارمىش. بەزى ئادەملەرنىڭ دېيىشىچە ئۇ يەردە خېلى ئۇزۇن زامانىدىن بېرى ياشاپ كېلىۋاتقان ھازىرقى ئاڭلىق ئادەملەر بار، ئۇلار تەركى جاھان بولۇپ شۇ يەرگە چىقىپ كەتكەنىكەن. تاغقا چىققىلى بولۇدۇغان، ئەمما ئىنتايىن خەتەرلىك بولغان بىرلا يول بولۇپ، ئۇلار شۇ يول بىلەن تاغدىن چۈشۈپ، ھەتتا بازارلىق قىلىپ كېتىدىكەن. ئەمما

هېلىقى يولنى هېچكىم بىلمەيدىكەن. مەن ئاغۇ يېزىسىدا نۇرغۇن مويسىپىتلەرنىڭ سۆھبىتىدە بولدۇم. بۇ تاغ ھەققىدىكى گەپلەر ئومۇمەن بىر خىل. ئۇ يەردە ئادەم بارلىقى ھەققىدە ئەقىلگە مۇۋاپىق گۇمانلار بار. ئەمما كۆپ ئادەم ئۇ يەرگە چىقىپ بېقىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئەمەلگە ئاشمىغان.[1]

ــ بۇ تاغنىڭ ئارقىسى، ئىككى يېنى ماندىق تىك ئەمەستۇر، ھەر قانچە بولسىمۇ؟

ــ ياق، ئارقىسى تۆگە كارۋىنىدەك ئېگىز. پەس ۋە ئەگرى-بۈگرى ھالدا نەچچە ئون كېلومېتىر يىراقىقا سوزۇلۇپ كېتىدىكەن، بۇ تاغ تىزمىسىنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرى مانا مۇشۇ باشلىنىشى. ئۇ خۇددى تىرىك دىنوزاۋۇردەك، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بېشىنى تىك كۆتىرىۋالغان. دە، بېلى ۋە ئاندىن قۇيرۇق تەرىپى تەدرىجىي تۆۋەنلەپ يەر بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن. شۇنداق، ئىككى يېنىمۇ مۇنداق تىك ئەمەس ئوخشايدۇ. ئەمما يەنىلا چىققىلى بولغۇدەك ئەمەس!

ــ باش ئۇستۇمگىلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغانىدەك كەتكىلا كېلىۋاتىدۇ. يۇرسىلە، ئەپەندىم، بالىلار بىزنى ساقلاپ قالدى،ــ دېدى يۇسۇپ زىيا.

*

**

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ساياھەتچىلەر سەپرىنى داۋام قىلدى. كۆكتامدىن چىققاندىن كېيىن سۇ كېلىدىغان ئېقىن ئىككى تارماققا بۆلۈندى. بۇنىڭ ئوڭ تەرەپتىكىسى تەڭگە تارغا ۋە ئۇ يەر ئارقىلىق

---

[1] 1981- يىلى ئىيۇلدا بىر نەچچە دوستۇم بىلەن جايىپەچچەمگە قىلغان سەپىرىمدە بۇ تاغنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كۆرگەنىدىم ھەم كېيىن بۇ ھەقتىكى رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغانىدىم. بۆلارنىڭ ئېچىدە قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئايرۇپىلانىدىكىلەر (1958- يىل) بۇ تاغ ئۈستىدىن ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ، تاغ ئۈستىدە ئۆيلەر بارلىقىنى كۆرگەنىكەن. دېگەن يېڭى ئەپسانىمۇ بار، ــ ئا.

تۆگـۇرمـتـىگە ئېلىـپ بـاراتتى. سـول تەرەپتـىكـسـى جـايـىپەچچەمگە ئېلىـپ باراتتى.

ــ ئەپەندىم، تەڭگە تارغـا بارمـايلا، جـايـىپەچچەمگە بارسـاق قانـداق؟ ئىككىسـى ئىككـى تەرەپـتە بولغاچقـا يولغـا تەتـۇر، ئەگەر جـايـىپەچچەمگە باردىغان بولساق مۇشۇ يەردىنلا بۇرۇلـمـىز، ــ دېدى مەمـتـىلى ئەپەندى.

ــ ئـازراق ئـاۋارە بولسـاق ھېچقىسـى يـوق، تەڭگە تارغـا بېرىـپ، تـار قاپچىغـاي بـىلەن بـۇلاقنى كـۆرۈپ ئانـدىن ئارقـمـىزغـا يېنىـپ بـۇ يولغـا ماڭسـاق نېمـمـىز كېتەتتـى. ــ دېـدى يۈسـۈپ ئەپەنـدى، ــ خوجانىيـاز ھاجىنـىڭ تەڭگە تارغـا قاپسـاپ ماجۇڭيـىڭ جاللاتلىرىغـا ئەجەللـىك زەربە بەرگەنلىكىنى ئاڭلىغاندۇق. ئۇ جاينـىڭ قانـداق جـاي ئىكەنلىكىنـى بـىر كۆرۈپ باققـىم بار.

ــ ئۇ تەرەپلىرىنى مەن ئويلىماپتىمەن، ئۇنداق بولسـا بـارايلى، ئـون كېلومېتىرچە ئارتۇق يـول مـاڭمـىز شـۇ، ــ دېـدى مەمـتـىلى ئەپەنـدى رازى بولۇپ، ئىزچىلار ئۈڭ تەرەپتىكـى ئېقىنىنـى بـويلاپ، تـاغ قاپتىلىـدىكى يـول بـىلەن مېڭىشـقا باشـلىغاندا، مەمـتـىلى ئەپەنـدى بـايـقى سـۆھبەتنى داۋام قىلىـپ دېدى، ــ ئاڭلىـمىغانمىدىڭىز، زىيا، خوجانىياز ھـاجى ئاشـۇ قېتـىم (1934ـ يىلـى فېـۋرال) ئـاز ئـادەم بـىلەن تۆڭگانلارنـىڭ كـۆپ ئـادەمنى مەغلـۇپ قىلغـان، ھەتتـا ئاساسـەن قىرىـپ تاشـلىغاندىن كېـيـىن، چېكـىنگەن قالـدۇق تۆڭگـانلار ئـاغۇ يېزىسـىغا كېلىـپ يېـرىم كۈنلـۈك قەتلىئام جاكالىغان. شـۇ مـۇددەت ئىچىـدە تـالادا يـۈرگەن ئـادەم، مـال- ۋاران، ئىت- مۈشۈكلەرنىڭ ھەممىسـىنى ئېتـىپ تاشـلىغاندىن كېـيـىن ئاتۇشـقا قايتىـپ كەتكەن...

ــ مەنمـۇ ئاڭلىغـان... نـېمە ئامـال، دوسـتۇم، خەلقـمـىز ئىگىسـىز پادىدەك ھەممە ئىتنىڭ تالىشـىغا ئـۇچراپلا تۇرىـدۇ. تېخى بۇنـدىن كېـيـىن نېمىلەر بولۇدۇ نېمە ئەمەس...

ئۇلار بەزەن تاغ قاپتىلىدىكى تـار يـول بـىلەن سـۈنى يـاقىلاپ ماڭسـا، بەزىـدە سـۇ كېچىـپ ئـېقىن ئىچـى بـىلەن مېڭىشـاتتى. ئـۇلار ئىككـى

سائەتتىن كېيىن تەڭگە تار ئالدىغا يېتىپ كەلدى. «تەڭگە تار» دەپ ئاتالغان تار قاپچىغاي بەزى يەرلىرى 2-3 مېتىر كەڭلىكتىكى تار ئېقىن ئىدى. ئۇ گويا ئەپسانىۋى قەھرىمانلار تەرىپىدىن ئېگىز تاغنى كېسىپ ئاچقان يولدەك، شۇ تەقلىدتە تاغنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كېتەتتى. تارنىڭ سول تەرىپىدە بىر تۈپ قېرى ئاق تېرەك بولۇپ، يالغۇز دەرەخنى «مازار» دەپ چوقۇنۇدۇغان چارۋىچىلار بۇ توغراقتا رەڭگارەڭ لاتا شوينىلارنى باغلىۋەتكەنىدى. تاغنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئويۇل تاشنىڭ يېرىقىدىن ئىككى تاشلىق سۇ ئېتىلىپ چىقاتتى. مانا بۇ ئاتۇشقا باردىغان سۈنىڭ باشلىنىش نوقتىسى، ــ قىران دەرياسىنىڭ بىرىنچى مەنبەسى ئىدى.

ئىزچىلارنىڭ بۇ ئەتراپنى كۆرۈۋېلىشى ئۈچۈن بىر سائەتلىك مۆھلەت بېرىلدى. بۇ جەريانىدا يۈسۈپ زىيا بىلەن مەمتىلى تەۋپىق ئىككىسى ئوڭ تەرەپتىكى چوڭ بۇلاقنى، ئۇنىڭمۇ ئوڭ تەرىپىدىكى كىچىك ئېقىنلارنىڭ باش تەرىپىدىكى ئۇششاق بۇلاقلارنى، بۇ يەرنى قاپلاپ تۇرغان كىچىككىنە توغراقلىقنى ئايلىنىپ چىقتى. ئاندىن يەنە چوڭ بۇلاق تۇۋىگە قايتىپ كېلىپ سۇپا شەكلىدىكى قىيا تاش ئۈستىدە بالىلارنىڭ يىغىلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئۇزۇنچاق يېرىق جايدىن شارىلداپ سۇ چىقىپ، «سۇپا» ئۈستىدىن سايغا سەكرەپ چۈشەتتى.

بۇلاقنىڭ ئۈست تەرىپىدە ــ ئاساسەن تىك دېگۈدەك قىيانىڭ ئو مېتىرچە ئېگىز يېرىدىكى كىچىككىنە سۇپا شەكلىلىك تۇزلۇكتە كېسەكتىن ئېتىلگەن تامغا ئوخشاش بىر قۇرۇلۇش ئاران - ئاران بىلىنەتتى.

ــ ئاۋۇنى قاراڭ، ــ دېدى تەۋپىق ئۇ يەرنى زىياغا كۆرسۈتۈپ، ــ ئۇ ياقۇپبەگدىن قالغان قاراۋۇلخانا خارابىسى.

شۇ چاغدا تار تەرەپتىن بىر نەچچە ئاتلىق قىرغىز چىقىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئالدىغا بالا ئېلىۋالغان ئايالالارمۇ بارىدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىنى ئاندىن قاپتاللاردا يامراپ يۈرگەن

بالىلارنى كۆرۈپ، ئىككىسى ئەپەندىگە سالام قىلدى. ئۇلارنىڭ سالىمىدا تاغلىقلارغا خاس ساددىلىق، ئاقكۆڭۈللۈك ئاھاڭى بارىدى.

مەمتىلى بىلەن يۈسۈپلەر ئولتۇرغان جايدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى قىرغىزچىنى خېلى قاملاشتۇراتتى. شۇڭا ئۇ:

— نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟ — دەپ قىرغىزچە سورىدى.

— جايتېرەككە بارىمىز، — دېدى ئۇلار.

— قەيەردىن كەلدىڭلار؟

— تۆگۈرمىتتىدىن.

— بىزمۇ جايتېرەككە باراتتۇق، باشلاپ بارساڭلارچۇ، بىز ئۇ يەرگە بېرىپ باقمىغان، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

— بولىدۇ، بىزنىڭ ئايالىلىرىمىز كېتىۋەرسۇن، بىز سىلەر بىلەن بىللە ماڭايلى، — دېدى قىرغىزلاردىن بىرى.

— رەھمەت، سىزگە. ئەمىسە جىنىدەك تەخىر قىلىڭ، بالىلارنى يىغايلى، — مەمتىلى ئەپەندى شۇنداق دەپلا ئىزچىلار باشلىقى يار مۇھەممەدكە دەرھال باشقىلارنى يىغىشنى تاپشۇردى. ئىزچىلار يىغىلىغىچە مەمتىلى ئەپەندى قىرغىزلار بىلەن دوستلۇشۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى داۋاملاشتى.

— جايتېرەكتە كىمىڭلار بار؟

— تۇققانلىرىمىز بار.

— ئۇ خېلى چوڭ يېزىمۇ؟

— ياق ئىككى ئائىلىك كىشى بار. كۆرۈپ كەلمەكچى.

— بىز شۇ يەرنى زىيارەت قىلماقچى، بىزنى باشلاپ بېرىشقا بىرسى تېپىلارمۇ؟

— بىزنىڭ شۇ يەردىكى توققۇنىمىزنىڭ بىر ئوغلى بار، شۇنىڭغا ئېيتايلى، ئۇ سىلەرنى ھەممە يەرگە باشلاپ بارىدۇ.

— رەھمەت سىزگە...

بۇ چاغدا ئىزچىلار تەقمىۋ. تەق بولۇشقانىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى ئۇرغۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن، قۇربان جاپپارنى ناخشا باشلاشقا بۇيرىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر زامانلاردا ئوق ئاۋازلىرى ۋە ئۆلۈم ئالدىدىكى ئىنسانلارنىڭ ناله- پەريادى بىلەن زىلزىلىگە كەلگەن بۇ جىلغا، تاغۇ- تاشلار، ئىزچىلارنىڭ جەڭگىۋار ناخشىسى بىلەن تىترەپ كەتتى. قىرغىزلار بۇ بالىلارنىڭ يېڭىچە ناخشىسى ۋە ھەۋەس كەلگۈدەك تەرتىپىدىن زوقلۇنۇپ بىللە مېڭىشاتتى.

3

جايىتېرەك (جايىپەچچىم) گە بارغاندىن كېيىن بۇ يەرلىك قىرغىزنىڭ ئۆيى ئالدىدا توختاپ، ئۇسسۇزلۇق ئىچىشتى. بۇ تەرەپنىڭ ئېقىنى سۇسىز ئىدى. باش تەرەپتىن كېلىدىغان سۇ ئاھالە جايلاشقان يەرگىچە كېلىپ شېغىل ئاستىغا سىڭىپ كېتەتتى. ئۇلار بۇ يەردە چۇشلۇك تاماق يەپلا كۆرمەكچى بولغان جايغا قاراپ ئاتلاندى. قىرغىزلار ئىزچى بالىلار بىلەن تەڭتۇش كېلىدىغان بىر يىگىتنى قوشۇپ قويدى. سايامەتچىلەر ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، ئېقىنىنىڭ يۇقۇرىسىغا قاراپ كېتىشتى.

ئېقىن «تۆگە تاغ»نىڭ يۇقىرىسىدا تەڭگە تار تەرەپكە ۋە بۇ تەرەپكە ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاۋۋال شىمالغا، ئاندىن غەربكە بۇرۇلۇپ ئاھالە جايلاشقان يەرگىچە كېلەتتى. بۇ يەردىن بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن بولسا يەنە شىمالغا بۇرۇلاتتى. جايىپەچچىم جىلغىسىغا بارغۇچىلار شىمالغا بۇرۇلغان قىسمىنى ياقىلاپ ماڭاتتى. جايىپەچچىم ئىچىدە كېڭەيگەن ئېقىن بىلەن شەرق تەرەپتىكى تاغ ئارىسىدا خېلى كەڭ ۋە سوزۇنچاق قىيپاش تۈزلەڭلىك باردى. بۇ يەردە بولۇق چىغلىقلار، پىچەنلىكلەر، ئاندا- ساندا ئېتىزلارمۇ ئۇچرايتتى، قىسقىسى بۇ يەر بۇ قاقاس ئۇيۇلتاشلار

ئارىسىدا يېشىل مەرۋايىتتەك بىر يەر ئىدى. بۇ يەردىمۇ يالغۇز قېرى ئاق تېرەكلەر ئۇچرايتتى. ئۇلارغىمۇ رەڭگارەڭ لىنتىلار، ئەسكى لاتىلار، يېپىلار باغلىنىپ كەتكەنىدى. بۇ يەردە يەنە بىر ئائىلىلىك بارىدى. ھەم ئۇنىڭ قېرى ئۇرۇكلەر بىلەن باراقسانلاشقان باغلىرى بارىدى. چىغلىقلاردا ئۇششاق چاروقلار ئوتلاپ يۈرەتتى.

يول باشلىغۇچى قىرغىز يىگىت ئۇلارنى باشلاپ بۇ يېشىل چىمەنلىكتىن ئۆتتى. ئەمدى ئېقىن بىردىنلا ئاغزى بوغۇلغانداك تارلىشىپ، شەرقىي شىمال تەرەپكە بۇرۇلدى. بۇ يەردە ئىككى تاشلىقچە سۇ بارىدى. ئۇلار سۇدىن كېچىپ غەربىي قىرغاقتا ئۆتۈشتى. سۇلتان سۈتۈق جاي تۈتقان يەر جىلغىنىڭ بۇرۇلۇشىدا ــ غەربىي قىرغاقتىكى كىچىككىنە تۈزلەڭلىكتىدى. بۇ يەردە ياۋايى ئاق تېرەكلەر، نەچچە يۈز يىللىق قېرى سۆگەتلەر ئارىسىدا بىر ئاددىيغىنە سېلىنغان مەسچىد بارىدى.

قېرى سۆگەتلەرنىڭ تۈۋىلىرى پورلىشىپ ۋە پورلىرى بارا- بارا توپىغا ئايلىنىپ، سۆگەت تېنى ياپىلاق- تاختاي ھالىتىگە كەلگەن بولۇپ، ئەگەر ئۇنىڭ كۆكۈرۈپ تۇرغان يېڭى شاخلىرىنى كۆرمىگەندە ئۇنى ئاللىقاچان قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قالغان دەپ ئويلاش مۇمكىن ئىدى. ئۇنىڭ غول ۋە شاخلىرىغىمۇ رەڭگارەڭ لىنتىلار ئېسىۋېتىلگەنىدى. قېرى سۆگەت ئارىسىدا ۋاقتىلىق ئوچاقلار قارىيىپ ياتاتتى. ئۇ يەردە ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر داش قازانمۇ قويۇلغانىدى.[1] ھېلىقى «تاشقا ئايلانغان تاۋۇز» ۋە «تاشقا ئايلانغان ئوگرە ئاش»لارمۇ شۇ يەردە ئىدى. «تاشقا ئايلانغان» تاۋۇزلار ھەقىقەتەنمۇ تاۋۇرغا ئوخشايتتى. ھەتتا بىر «تاۋۇر» گويا كاسا قىلىنغاندەك ئۇچكە بۆلۈنگەن بولۇپ، كىچىكرەك بىر پارچە يېرى كەمتۈك ئىدى.

«تاۋۇز»نىڭ ئىچكىي قۇرۇلمىسى ئۇ قەدەر چىنلىق تۈيغۇسى

[1] بۇ يەردىكى مەسچىد مەدەنىيەت ئىنقىلابىيدا چېقىۋېتىلىپ، ياغاچلىرى تۆگۈرمىتىگە ئېلىپ كېتىگەن، داش قازانىنمۇ شۇ چاغدا ئېلىپ كەتكەن.

بېرەتتىكى، رىۋايەتنىڭ ئۇ قەدەر ئىشەندۈرۈش رولىغا ئىگە بولمىشى بىكار ئەمەس ئىدى: «تاۋۇز»نىڭ شاپاق قىسمى ئەينەن تاۋۇز شاپىقى قېلىنلىقىدا، ئاقۇش رەڭدە؛ ئىچى قىزىلغا مايىل پور رەڭدە بولۇپ، ئۇرۇقچە ھېسابىدا قارا توچكىلارمۇ باردى. «تاشقا ئايلانغان ئۇگرە»مۇ شۇنداق چىنلىق تۇيغۇسى بېرەتتى.

ــ يىگىت، يەنە كۆرۈدىغان نېمىلەر بار؟ ــ دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى قىرغىز يىگىتتىن.

ــ كۆرىدىغان نەرسىلەر يۇقۇرىدا بار، ــ دېدى يىگىت، «بۆشۈك ئانام» دېگەن تاش بار، ئەڭ ئاخىردا «قىرىق مىچىت» دېگەن قەبرە بار.

ــ ئەمىسە بىزنى باشلا، قاياققا ماڭمىز؟

ــ ئەسسۈلتان مۇشۇ يەردە ھاردۇق ئېلىپ، تاماق يېمەك بولۇپ، توختاپتىكەن. شۇ چاغدا كاپىرلار كېلىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پىچۈاتقان تاۋۇز، ئېتىۋاتقان ئاشلىرىنىڭ جىمىسىنى تاشقا ئايلاندۇرۇۋېتىپ، مۇشۇ جىلغىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ قېچىپ ، «قىرىق مىچىت» كە بارغاندا توسۇپ تۇرۇپ كاپىرلارنى قىرىپ تاشلىغانىكەن. «قىرىق مىچىت»تىكى قەبرە شۇ جەڭدىن قاپتىكەن. ھازىر بىز ئەسسۈلتان قېچىپ ماڭغان يول بىلەن ماڭمىز.

ــ ئەمىسە ماڭايلى، ئىنىم.

قىرغىز يىگىت ئالدىدا يول باشلاپ كېتىۋېتىپ دېدى:

ــ بۇ يەر ئاتۇشتىكى ئەسسۈلتان مازىرىدىنمۇ ئۇلۇغ دېيىشىدىكەن، ئۇ كىشىنىڭ بىر نېمە دېگەن بىر كىتابنىڭ ئاخىردا «مېنىڭ روھىمنى ئىزلىگەن ئىممەتلىرىم ‹جايىپەچچەم›دىن تاپقاي» دەپ يېزىقلىقمىش. شۇڭا دىنىي ئالىملار ئۇزاق مۇساپىلەرنى بېسىپ كېلىپ مۇشۇ يەرنى تاۋاپ قىلىپ كېتىدۇ. بۇ يىل كىرگەندىن بېرى بۇ يېنى خوتەندىن، ئۇ يېنى تۇرپاندىن بولۇپ نەچچە يۈز ئادەم كېلىپ كەتتى. يىگىرمە تۈياق مال نەزىر قىلىندى.

تەۋپىق خەلقنىڭ بۇ خىل بىدئەت، خۇراپى ئەقىدىلىرى ھەققىدە

قىرغىز يىگىتكە تۆرۈتۇش بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بىردەمدىلا قايىل قىلغىلى بولمايدىغىنى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئىشەنچلىرىگە ھاقارەت تۆيۈلمىسۇن ئۈچۈن گەپ قىلىشتىن يالتايدى.

جىلغا يەنە سولغا بۇرۇلۇپ، كۆپ ماڭماستىنلا بىر ئۆينىڭ چوڭلىقىدىكى بىر قىيا تاشنىڭ ئېقىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى. قىيا تاشنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولسا خۇددى ھەربىلەپ كەسكەندەك ئىشكىسىمان ئويۇق باربدى.

ــ بۇنى «ئوقۇر»دەيدۇ، ــ دېدى قىرغىز يىگىت، ــ ئەسۇلتاننىڭ ئېتىنىڭ ئوقۇرى.

ئەمما قىيا تاشتىكى بۇ ئوچۇق يەر ئوقۇرغا قارىغاندا ئىشككە، دەرۋازىغا بەكرەك ئوخشايتى.

ــ ئەگەر بۇنى «قىرىق مىچتىنىڭ ئىشكى» دەپ ئاتىغان بولسا بەكمۇ قاملىشىدىكەن، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

قىيا تاشنىڭ ئوڭ تەرىپىدە 20 كۇادرات مېتىر چامىسىدا بىر كۆلچەك بار ئىدى، بۇ كۆلچەكنى چوڭ- كىچىك قىيا تاشلار قورشاپ تۇراتتى. ئەمما ئۇ ئېقىن يولىدا بولغاچقا كەلكۈننىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ زامانلاردىن بېرى بۇ كۆل لاتقا بىلەن تىنىپ يوقۇلۇپ كەتمىگەچكە كىشىلەر ئۇنىڭدىمۇ مەلۇم ئىلاھى سىر بار دەپ ئويلاپ، بۇ كۆلنىمۇ مۇقەددەس ھېسابلايتتى.

ــ بۇنى كۆك كۆل دەيدۇ،ــ دېدى يول باشلىغۇچى.

كۆك كۆلدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئېقىن تارلىشىپ، ئېگىز تاغلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى. ئەنە شۇ تار كوچىغا ئوخشاپ قالغان جىلغىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۇيۇل تاشلىق تاغنى ئويۇپ شارقىراتما ھاسىل قىلىپ چۈشكەن يەردىن ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى قۇرۇق ئېقىنىنىڭ ئېغىزىدا ئۇچ كۆپ مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى بىر تاش قاپلىشىپ قالغانىدى. بۇ تاش ئادەم بېشىدەك، قوغۇن- تاۋۇزلاردەك يۇمىلاق، سوقىچاق ھەرخىل چوڭلۇقتىكى تاشلاردىن ئويۇشقان تاش بولۇپ،

نېردىن بىر ساپاق ئۆزۈمگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى.

ــ بۇنىڭغا بىر ئىسىم قويمامسىلەر، بالىلار، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇياقنى كۆرسىتىپ، بۇ چاغدا ھەممەيلەن ئاشۇ تاش ئالدىدا توختاشقانىدى.

ــ بۇنى «ئۇزۇم تاش» دېسە قاملاشقۇدەك،ــ دېدى قەشقەر ئىزچىلىرىدىن بىرى.

ــ مەنمۇ شۇنى دەي تۇراتتىم،ــ دېدى ئەكبەر.

ــ ئىككىڭلارنىڭ ئويلىغىنىڭلار بىر يەردىن چىققانىدىكىن، بۇنىڭ نامى «ئۇزۇم تاش» بولسا بولىدىكەن،ــ دەپ قوشۇلدى يۇسۇپ ئەپەندى.

«ئۇزۇم تاش» قاتتىق يەر تەۋرەش نەتىجىسىدە تاغ ئۈستىدىن يۇمىلاپ چۈشۈپ، مۇشۇ يەرگە قاپلىشىپ قالغانىدى. سەل خيالپەرەس ئادەم ئۈچۈن ئۇ يەنە قانداقتۇر بىر ئەپسانىۋي پەھلىۋان تەرىپىدىن ئەتەي شۇ يەرگە قىستۇرۇپ قويۇلغانىدەك بىلىنەتتى. كىشى ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزىنى رىۋايەتلەردىكى تىلسىمات ئىچىگە ياكى گۈزەل ۋە بەھەيۋەت، ئادەملەر تاشقا ئايلىنىپ كېتىدىغان، ھۆر قىزلار بەنت قىلىۋېلىنغان دىۋىلەر ماكانىغا ــ چۆچەكلەردىكى ئاجايىپ-غارايىپ ماكانغا بېرىپ قالغاندەك ياكى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھېس قىلىپ قالاتتى.

بۇ يەردىن ئۆتكەندىن كېيىن جىلغا سولغا بۇرۇلۇپ، كەڭرەك بىر دائىرە پەيدا بولدى. ئوڭ تەرەپتىكى قىرغاق تىك ۋە سىلىق ھالدا تاكى تاغ چوققىسىغىچە سوزۇلغان، ھەمدە ئېقىنىنىڭ شۇ تەرىپىدە خېلى ئۇزۇنغىچە بىر تۈز تام ھاسىل قىلغانىدى. سول قىرغاق ياي شەكىلدە ئېگىلىپ، جىلغا سەل كېڭەيگەن. مۇشۇ كەڭلىكتە، ياي شەكىلدە ئويۇلۇپ كىرىپ كەتكەن قىرغاق بويلاپ بىر مۇنچە كىچىك بۇلاقلار بار ئىدى. بۇلاقلار تاغنىڭ بىتونەدەك ئويۇل تېنىدىكى كىچىك تۆشۈكلەر ۋە يېرىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلاقلارنىڭ ئالدىدا يانتۇراق تۈزلەڭلىكلەرنى ھاسىل قىلغان، بۇ تۈزلەڭلىكلەر ئۈستىدىن بۇلاق سۈيى تەكشى يامراپ

چۈشۈپ تۇرغاچقا ئۇنىڭ ئۇستى تاغ گۈللىرى بىلەن قاپلانغان چىمەنزار ئىدى.

ــ قېنى، ئەزىمەتلەر، بۇ بۇلاققا ئىسىم قويۇڭلار،ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى ھېلىقى كىچىككىنە چىمەنلىككىنىڭ تاغ بىلەن تۇتاشقان جايىدىكى بۇلاقنى قاراپ.

ئىزچىلار نۇرغۇن ئىسىملارنى ئوتتۇرىغا تۆكۈشتى. غەيرى ۋە ئىنتايىن لېرىك ئىسىملارمۇ، ئەپسانىۋي تۈس ئالغان ئىسىملارمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ يەرگە «چىمەن بۇلاق» دېگەن نام بېرىلدى. شۇنداق مەمتىلى ئەپەندى ئۆز ئىزچىلىرىغا:

ــ ئەي، تەلەبىلەر، سىلەرگە بىر تاپشۇرۇق بولسۇن بۇ جايلارنى ئوبدان كۆرۈۋېلىڭلار ھەم «يۇرت بەلگىسى» مەشىقى ئىشلەڭلار، سىزغان «يۇرت بەلگە» ڭلاردا مۇشۇ يېڭى ئىسىملارنى ئىشلىتىڭلار ئىلگىرى ئىسمى بار جايلارنىڭ ئىسمىنى ئۆز ئەينى ئېلىڭلار،ــ دېدى.

ــ سىلەرگىمۇ مۇشۇ تاپشۇرۇق بولسۇن،ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندىمۇ ئۆز شاگىرتلىرىغا قاراپ.

ــ قاراڭلار، بالىلار!ــ دېدى ئىزچىلاردىن بېرى چىمەن بۇلاق ئالدىدىكى چىمەنلىكتە يۆلىنىپ تۇرغان قېيا تاشنى كۆرسۈتۈپ، بۇ نېمىگە ئوخشايدۇ؟

ــ چۆكتۈرۈپ قويغان تۆگىگە!ــ ھەممەيلەن تەڭلا ۋاقىرىدى. دېمىسىمۇ قېيا تاشنىڭ ئۇستىدە تۆگە ئۆركىشىدەك دولقۇنسىمان يېرى بارئىدى.

ــ ھەممىڭلارنىڭ دېگىنى بىر يەردىن چىققىنىدىن قارىغاندا بۇ تاشنىڭ تۆگىگە ئوخشايدىغانلىقى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىكەن، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى،ــ بۇنىڭ ئىسمىمۇ ئېنىق بولدى ـ دە، شۇنداقمۇ؟ ھەممىڭلار «تۆگە تاش» دەيمىز دەۋاتىسىلەرغۇ ھە؟

شۇنداق قىلىپ بۇ قېيا تاشقىمۇ نام بېرىلدى. يول باشلىغۇچى قىرغىز يىگىتىمۇ ئۆزىنى ئاشۇلارنىڭ ئارىسىدا بىللە كەلگەنىدەك ھېس

قىلىپ، تەڭ چۈقان سالاتتى. ئۇ بۇ بىر توپ شوخ يىگىتلەر ئارىسىدا ئۆزىنى تامامەن ئۇنتۇپ ئۇلارنىڭ بىر ئەزاسىدەكلا ھېس قىلماقتا ئىدى.

ئۇلار داۋاملىق يۇقىرىغا قاراپ ماڭىدى. ئىككى تەرەپتىكى تاغ ئېگىز ۋە تىك بولۇپ، گويا كۆپ قەۋەتلىك بىنادەك، جىلغا بولسا كوچىدەك بىلىنەتتى. بەزى يەرلىرى بىر غۇلاچ كەڭلىكتە بولۇپ، باش كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارىسا كۆك ئاسمان گويا تار بىر ئېرىق سۈزۈك سۇدەكلا كۆرۈنەتتى. ئەمما تاغ ئۆچىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

يول باشلىغۇچى يىگىت ئالدىنراق كېتىپ سول تەرەپتىكى «تام» نىڭ تۈۋىدە تۈرۈپ ئىزچىلارغا بىر مۆجىزە كۆرسىتىدىغاندەك توۋلىدى:

ــ مانى قاراڭلار، «دەرتىمەن قىز بۇلىقى»!

ئىزچىلار ئۇ تۇرغان يەرگە كېلىپ كۆردىكى، ئادەمنىڭ كۆزىچىلىك ئىككى تۆشۈكتىن سىرغىپ سۇ چۈشۈپ تۇراتتى.بۇ ئىككى تۆشۈك كۆزگە ئوخشاش بىر- بىرىگە يانداش تۇراتتى.

ــ بۇنى نېمىشكە «دەرتىمەن قىز بۇلىقى» دەيدىغاندۇ؟ــ دەپ سوراشتى ئىزچىلار.

ــ مەن بۇنى ئاڭلىغان،ــ دېدى بىر ئىزچى ئاۋۇال جاۋاب بېرىپ،ــ بۇرۇن بىر دەرتىمەن قىز مازا- ماشايىخلاردىن مەدەت تىلەش ئۈچۈن «قىرىق مىچىت» كە چىققانىكەن ئۇ ئىشىق سەۋداسىدىن يىغلاپلا تۇرۇدىكەن. كېيىن ئۇنىڭ دەردى تاشقا كۆچۈپ مۇشۇ بۇلاق ھاسىل بوپتۇ. مانا بۇ ئۇنىڭ كۆزىمىش، ھەمىشە ياش تۆكۈپ تۇرىدىكەن.

ــ بەللى، بۇنى ھازىرلا توقۇدۇڭمۇ قانداق؟ــ دېدى ئۇنىڭ دوستلىرى ئىشەنمەي.

ــ نېمە قىلسام قىلدىم - دە، ئىشقىلىپ قاملاشقان يالغانمۇ بىرگە ھېساب.

ئىزچىلار كۈلۈپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئۇستازلىرىمۇ كۈلۈپ كەتتى. مەتىلى ئەپەندى سۆز قىستۇرۇپ:

ــ راست، گەپ، ئۇ نېمىلا قىلمىسۇن خېلى قاملاشتۇردى. بۇ

چۆچەك ئاشۇ بۇلاققا خاس بولۇپ قالسۇن، ئەمما بۇ بەك چولتا بولۇپ قالدى، بىرئاز تەپسىلات بېرىپ، تەسىرلىك بايانلار بىلەن ئۆزارتىپ، ئېچىنىشلىق بىر كەيپىيات يارىتىپ، ئاخىرىدا قىزنىڭ بۇ يەرگە چىققانلىقىنى، ئاندىن بايىقى بايانلارنى دېسەڭلار، ھەتتا قىزنى مۇشۇ قىياغا بەنت بولۇپ كېتىپتىكەن، بۇ كۆزلەر شۇنىڭ كۆزىمش، دەپ تۇگەتسەڭلار تېخىمۇ قىزىق بولۇدۇ. بۇنى كىم قاملاشتۇرۇپ يازسا شۇنىڭكىنى ئاساس قىلايلى، بولامدۇ؟ــ دېدى.

ئۇلار يولىنى داۋام قىلدى. بەزى كەڭرەك جايلاردا ئېقىن يولىدا قىيا تاشلار چوقچىيىپ تۇراتتى. بۇ جىلغىدا راستىنلا بىر ئەپسانۋى ھېكىمەت يوشۇرۇنۇپ ياتقاندەك بىلىنەتتى. بۇ يەر ھەم كىشىنى قىزىقتۇرىدىغان، ھەم ھەيۋىتىدىن كىشىنى قورقۇتۇدۇغان جاي ئىدى.

ــ قاراڭلار، ئەسسۇلتاننىڭ ئېتىنىڭ تۇيىقى ئىزى! ــ دەپ توۋلىدى قىرغىز يىگىت ئېقىن ئوتتۇرىسىدىكى بىر قىيا ئۈستىدە تۇرۇپ. ئىزچىلارنىڭ كۆپلىرى ئۇيۇلتاشقا چىقىپ قالغان «تۇياق ئىزى» ھەققىدە ئاڭلىغان، ھەم بەكمۇ ھەيران قېلىشقانىدى. مەمتىلى ئەپەندى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىمۇ بۇ ھەقتە ئاڭلاشقانىدى. شۇڭا ھەممەيلەن ئالدىراپ تېنەپ قىيا ئۈستىگەچىقىشتى. مەمتىلى ئەپەندى شۇندىلا ئەپسانە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بەكمۇ يىراقلىقىنى چۈشەندى. ئىزچىلارنىڭ ھەممىسى بۇ «تۇياق ئىزلىرى» غا ھەيران بولۇپ قاراپ كېتىشكەندى، مەمتىلى ئەپەندى ئىككى تەرەپتىكى تام شەكىللىك تىك قىرغاقلا، ئېگىز جايلاردا ئالدى تەرەپكە ئۆسۈپ چىققان پىشايۋانسىمان جايلارنىڭ «تۇرۇس» لىرىغا زەڭ سېلىشقا باشلىدى.

«تۇياق ئىزلىرى» قارامتۇل كەلگەن ئۇيۇل تاشلارنىڭ ئۈستىدە ئاقۇش بولۇپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ تاشقا ئويۇلۇپ كىرگەن ئىزلار بولماستىن، قارامتۇل ئويۇلتاش تەركىبىدىكى قىسمەن ئاق تاشلارنىڭ تاقا شەكلىدە جايلىشىشىدىن ھاسىل بولغانىدى. ئۇنىڭ ئات تاقىسىغا ئوخشايدىغانلىقىدىن تولا، ئېشەك تاقىسىغا ئوخشايدىغانلىقى

ئەمەلىيراق ئىدى. ئۇندىن باشقا جەرەن ئىزى ۋە يەنە ئاللىقانداق ئىزنالار ئىنتايىن كۆپ ئىدى. بۇ ئىزنالارنىڭ كۆپلىكىدىن قىيا يۈزى ئىمىر-چىمىر كۆرۈنەتتى. بىرلا قىيا ئۈستىدە بۇنچە كۆپ «ئات تۇيىقىنىڭ ئىزى» بولۇشى ئەقىلگە سىغمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيۇل تاشقا تۇياقنىڭ ئىزى چىقمايلا قالماي، قارامتۇل تاش ئۈستىگە ئاق ئىزلارنىڭ چىقىپ قېلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئىزچىلار چوڭقۇر يىلتىزغا ئىگە ئېتىقادنىڭ كۈچى بىلەن بۇ ئىزلاردىن گۇمانلىنىشمىدى. ئەكسىچە قاتتىق تاشقا ئىز چىقارغانىكەن، ھەقىقەتەنمۇ سىرلىق قۇدرەتكە ئىگە ئادەم ئىكەن دەپ مۇلاھىزە ۋە مۇنازىرە قىلىشىپ كەتتى. بۇ چاغدا بۇ ئىزلار ھەققىدە يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن پىكىرلىشىپ بولغان ئەپەندى ئىزچىلارغا قاراپ سورىدى:

ــ ئەي، تەلەبىلەر، بۇ ئىزنالارنى راستىنلا قايسى بىر ئۇلۇغ زاتنىڭ ئېتىنىڭ ئىزى دەپ ئويلامسىلەر؟ ئاشۇ ئەپسانىگە ئىشىنەمسىلەر؟

ــ ئەمسىچۇ؟ ئۇلۇغ ئادەملەردە خۇدا ئاتا قىلغان كارامەت بار- دە!ــ ئىزچىلار شۇ مەزمۇندا چوقان سالدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا «تام»نى كۆرسىتىپ دېدى:

ــ ئاشۇلارمۇ ئاتىنىڭ ئىزىمۇ؟ قانداق ئات ئۇ مۇشۇنداق يەردە ماڭالىغان؟ ئاسمانغا قاراڭلار، ــ مەمتىلى ئەپەندى قىرغاقنىڭ يۇكسەك بىنادەك تىك كەتكەن چوققىسىنى كۆرسەتتى،ــ ئاشۇنداق يەرگىمۇ ئات دەسسەمدۇ؟ ــ پىشايۋانسىمان ئۆسۈكلەرنىڭ «تورۇس»نى كۆرسەتتى، ــ ئۇ يەرگە ئوڭدا يېتىپ تېپچەكلىگەندىمۇ؟ ئوڭدا يېتىۋېلىپ تېپچەكلىسىمۇ تېپچەكلىگەندۇ، ئەما، ئون يىگىرمە مېتىر ئېگىزگە قانداق پۇتى يەتكەندۇ؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى كۆرسەتكەن جايلارنىڭ ھەممىسىدە ھېلىقىدەك ئىزلار ئىمىر- چىمىر كۆرۈنەتتى،ــ ئەمدى ياخشىراق ئويلاپ كۆرۈڭلار،ــ مەمتىلى ئەپەندى سوئال نەزىرىدە شاگىرتلىرىغا قارىدى.

ئىزچىلار بىردە «تۇياق ئىزلىرى»غا يېڭىۋاشتىن قارىسا، بىردە

ئۇستازىغا قارىشاتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئەپسانىلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئەقلىگە سىغمايدىغان دەرىجىدە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكەن بولسىمۇ، بەزىلەر چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن ئەنئەنىۋي قاراشلارنى بىردىنلا يىمىرىۋېتەلمەي، ئىككىلىنىپ قېلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنى چۈشىنەتتى، شۇڭا ئۆز قارىشىنى قوبۇل قىلىشقا زورلىمايلا، ئالغا قاراپ مېڭىشقا بۇيرىدى.

ئوڭ تەرەپتىكى قىرغاقنىڭ تۆۋىدە ئۆڭكۈرسىمان قولتۇق ئىچىدە بىر كۆلچەك ھاسىل قىلغانىدى. يۇقىرى تەرىپىدە بىر تۆشۈك بولۇپ، ھازىر قۇياش غەرب تەرەپكە ئۆتكەچكە دەل شۇ تۆشۈكتىن قۇياش نۇرى نەيزىدەك ئېتىلىپ كىرىپ، ئۆڭكۈردىكى سۇ يۈزىگە چۈشۈپ تۇراتتى. بىلىنەر- بىلىنمەس داۋالغۇپ تۇرغان سۇ يۈزىدىكى بۇ نۇر چەمبىرىكى ئۆڭگۇر تورىسىغا ئەكس نۇر قايتۇرۇپ، ھەشەمەتلىك قاۋاقخانىلاردىكى چىراغلاردەك جىمىرلاپ تۇراتتى. كىشىگە بىرخىل سالقىنلىق بەخش ئېتىپ، ھاردۇق چىققاندەك تۇيۇلاتتى.

قەلبىدە ياشلىقنىڭ يېشىل ئاھاڭى بىلەن، گۈزەل نەرسىلەرگە بولغان ئۆزگىچە ھېس تۇيغۇلار ئويغۇنۇپ كېلىۋاتقان ئىزچىلارغا ئۆڭكۇر ئىچىدىكى بۇ كۆلچەك ۋە ئۇنىڭ «رۇجەك»ىدىن چۈشۈپ تۇرغان نۇر بەكمۇ شېرىن ۋە گۈزەل تۇيغۇلارنى بەخش ئەتتى. شۇڭا ئۇلار بۇ كۆلچەككە ئەڭ چىرايلىق ئىسىملارنى قويۇشقا باشلىدى. ئاخىرى كۆپچۈلۈك تەرىپىدىن «جانان كۆلچىكى» دېگەن ئىسىم قوبۇل قىلىندى.

كۆلچەكتىن بىر نەچچە قەدەم يۇقىرىدا خۇددى بېلىق دۇمبىسىدەك سىلىق ئۆيۈلتاش ئېقىنىنى توسۇپ تۇراتتى. بۇ يەر كىشىنى تېخىمۇ مەپتۇن قىلاتتى. ئېقىندىكى سۇ ئاشۇ يايسىمان، سىلىققىنە پەسلەپ چۈشكەن، بېلىق دۇمبىسىدەك سىلىق تاشنىڭ ئۈستىدىن ئېقىن چۈشەتتى. ياپىر! پەرھاد سۈپەت پەھلىۋاننىڭ ئىشىمۇ ياكى نەچچە مىڭ يىل مابەينىدە ئۇزۇلمەي ئېقىپ تۇرغان سۇنىڭ كارامىتىمۇ، ئىشقىلىپ شۇنداق بىر چىرايلىق ئېرىق ھاسىل بولغانكى، ئۇ گاھ

سويلاپ كېتىۋاتقان ئەجدىھارغا ئوخشىسا، گاھ خىيالىي سىزىلغان رەسىمگە ئوخشايدۇ. سۇ ئۈيۈلتاش ئۇستىدىن ئۆز ھەجىمىگە لايىقلا بىر ئېرىقچە ئېچىۋالغانىدى. شۇنچە مەزمۇت قىيا تاش ئۇستىدە بۇنداق بىر ئېرىقنىڭ پەيدا بولۇشى كۆرمىگىچە ئىشەنگىسى كەلمەيدىغان مۆجىزە ئىدى. چۈنكى ئۇ قەدەر قاتتىق قىياغا ئىنسان ئۆزىدە بار مەدەنىي قوراللاردىن پايدىلىنىپمۇ مۇنداق چىرايلىق ئېرىقنى ئاچالمىشى ناتايىن ئىدى. بۇ يەردىن يۇقىرىراقتا سۇ بىر نەچچە پەلەمپەي شەكىللىك شاقىراتما ھاسىل قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭمۇ يۇقىرىسىدا سۇنىڭ ئاساسىي كېلىش مەنبەسى بولغان بۇلاقلار، ئۇنىڭ نېرىسىدا ئوڭ تەرەپتە توغراقلار ئۆسكەن كىچىككىنە تۈزلەڭلىك بار ئىدى.

بۇنىڭ يۇقىرىسىدا تار كاردورنىڭ باشلىنىدىغان يېرىدە «غۇسلىخانا» دەپ ئاتالغان «ئاسما بۇلاق» باردى. بۇ جاي قىرغاقنىڭ ئېقىن ئىچىگە قاراپ 4-5 مېتىر ئۆسۈپ چىقىپ، «پىشايۋان» ھاسىل قىلغان يېرى بولۇپ، «پىشايۋاننىڭ تورۇسى»دىن سۇ تامچىلاپ تۇراتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ھەزرەت سۇلتان مۇشۇ يەردە غۇسلى تاھارەت ئېلىپ نامىاز ئوقۇغانىكەنمىش، شۇندىن كېيىن بۇ يەر «غۇسلىخانا» دەپ ئاتالغانىكەن. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان يېقىن ئەتراپتىكى خەلقتە غۇسلىخانىدىكى تامچىلۋاتقان سۇغا باشنى تۇتسا باش ئاغرىقى ساقىيىدۇ، دېگەن چوڭقۇر ئېتىقاد ساقلىنىپ كەلگەنىدى. شۇڭا كونا باش ئاغرىقى بار كىشىلەر يىراقلاردىن شىپا ئىزلەپ بۇ يەرگە كېلىشەتتى.

ــ بالىلار، غۇسلىخانىنىڭ سۈيى باش ئاغرىقىنى ئالىدۇ، ھەممىڭلار بېشىڭلارنى تۇتۇڭلار،ــ دېدى يول باشلىغۇچى يېگىت، ئارقىدىن قوشۇپ قويدى،ــ مېنىڭمۇ باش ئاغرىقىم بار ئىدى، مۇشۇ سۇغا بېشىمنى تۇتقاندىن كېيىن ساقايدى.

ــ راست دەيدۇ، مەنمۇ ئاڭلىغان، ئانامۇ بۇ يەرگە چىقىپ بېشىنى مۇشۇ سۇغا تۇتۇپتىكەن. ھېچ يەردە داۋا تاپالمىغان كېسىلى شۇنىڭ بىلەن ساقىيىپتىكەن،ــ دېدى ئىزچىلاردىن بىرى.

شۇنداق بىلەن نۇرغۇن بالىلارمۇ بېشىنى تامچىلاۋاتقان سۇغا تۆتۈشتى.

ــ سىلى بۇنىڭغا نېمە دەپ قارايلا، ئەپەندىم؟ــ دەپ سوردى يۈسۈپ زىيا، ئۇلار يولىنى داۋام قىلىپ، تار كاردورغا كىرگەندە، ــ ئۇنىڭدا باش ئاغرىقىنىڭ راستىنلا ساقايغانلىقىغا مىسال تېپىلدى، بۇنىڭ سىرىنى نېمە دەپ چۈشىنىلا؟

ــ راستىنى ئېيتسام، بۇنىڭدىكى سىرغا چۈشەنمەيمەن، بەلكى ھەممە ئادەم چۈشەنمەس،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئويلۇنۇپ تۇرۇپ،ــ بۇ سۇدا كېسەللەر ساقىيىدىغان بولسا بەلكىم ساقىيىدىغاندۇر. ئەمما بۇنىڭ سەۋەبى، ھەرگىزمۇ ئاللىقانداق بىرھەزەرتنىڭ ھاجىتىگە يارىغان سۇ بولغان شەرەپتىن ئەمەس، بەلكى سۇنىڭ خىمىيىلىك تەركىبىدە پايدىلىق مېنىرالىلارنىڭ بولغانلىقىدىن بولۇشى مۇمكىن. قانداق مېنىرالىلار؟ بۇنىڭغا مەن جاۋاب بېرەلمەيمەن، بۇ تەتقىقاتچىلارنىڭ ئىشى.

يۈسۈپ ئەپەندى باش لىڭشىتىپ قويدى. ئەمدى جىلغىنىڭ يۇقىرى قىسمى سۇسىز ئىدى. جىلغا بارغانسېرى تارلىشىپ ئىككى يانىدىكى «تام» مۇ ئېگىز بىلىنىپ، خۇددى غاردا كېتىۋاتقاندەك تويىلاتتى.

مۇشۇ تار كاردۇر ئاخىرلاشقاندا ئۇلار ئۆزلىرىنى تاغنىڭ ئارقىسىدا كۆرۈشتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كەڭرى ساي ياتاتتى. جىلغىدىن چىققاندىن كېيىنكى ئوڭ تەرەپ دوقمۇشىدا بىر تۆپۈلۈك بولۇپ، تۆپۈلۈكنىڭ يان باغرى ئۇششاق تۇغراقلار بىلەن قاپلانغانىدى. تۆپىلىكنىڭ ئۈستى خېلى كەڭ تەكشىلىك بولۇپ، مانا شۇ يەردە «قىرىق مىچىت» دەپ ئاتالغان يالغۇز قەبىرە بار ئىدى. مانا مۇشۇ يەر تاۋاپچى، سايامەتچىلەرنىڭ مەنزىلگاھى، كۆڭۈللۈك سەيلىنىڭ ئەڭ ئاخىرىقى نۇقتىسى ئىدى. قەبىرە ئۈستىدە ھەشەمەتلىك گۈمبەزمۇ يوق، پەقەت ھەر خىل لاتىلاردىن ئىشلەنگەن رەڭگى ئۆڭگەن، يىرتىلغان بايراقچىلار، كىيىك مۈڭگۈزى...

قاتارلىق نەرسىلەر قويۇلغان تاش دۆۋىسى، تۆرت چاسا پاكار تاش تام بىلەن قورشاپ قويۇلغانىدى. قەبرە ئەتراپىدىكى كەڭرى كەتكەن قاقاس سايلىقتا، تاغ قاپتاللىرىدا سانسىزلىغان ئۇششاق تاش دۆۋىلىرى بولۇپ، قىرغىز يىگىتىنىڭ ئېيتىشىچە، مۇشۇ تاش دۆۋىلىرى تاۋاپ قىلغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ- كەتكەنلىكىنىڭ نىشانىسى سۈپىتىدە دۆۋۈلەپ قويغان بەلگىلەر ئىكەن. ھەر بىر ئادەم بىرنەچچە تاشنى دۆۋىلەپ قويۇپ كېتىدىكەن. بۇنى ئاڭلاپ، بەزى ئىزچىلار ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە تاش دۆۋىلەشكە كىرىشتى.

قىرغىز يىگىت بولسا ئەينى ۋاقىتتىكى سۇلتان ساتۇقنىڭ جەڭلىرىدە بولغانىدەكلا ئەتراپىنى كۆرسۈتۈپ تۇرۇپ، قەيەردە قانداق جەڭ بولغانلىقىنى، كاپىرلارنىڭ قانداق قىرىلىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەشكە كىرىشتى. ئاخىردا ھېلىقى يالغۇز قەبرىنىڭ شۇ جەڭدىن قالغانلىقىنى ئەسكەرتىپ ئۆتتى.

ــ ماڭا غەلىتە تويۇلغىنى ــ دېدى قەشقەر ئىزچىلىرىدىن بىرى، ــ پەستىكى مەسچىد بار يەرنى «مازار»، بۇ يەردە قەبرە تۇرسا «قىرىق مىچىت» دەپ ئاتىغىنى بولدى. بۇ بىر ئاز تەتۈرمۇ قانداق؟

يۇسۇپ زىيا مەمتىلى ئەپەندىنى نېمە دەيدىكىن دېگەندەك قاراپ قويدى. مەمتىلى ئەپەندى تەمكىنلىك بىلەن:

ــ بۇنداق نەرسىلەرگە يەڭگىللىك بىلەن بىر نېمە دەپ قويغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ يا تارىخىي سەۋەبى باردۇر، يا بولمىسا بىرەر ئەپسانىگە باغلىقتۇر، ئىشقىلىپ تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار، ــ دېدى.

4

ئىزچىلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قەشقەر ئىزچىلىرى ئاتۇش ئىزچىلىرىغا بىركۈن مېھمان بولدى. بىر قونۇپ ئەتىسى قايتىش ئۈچۈن

يولغا چىقىشتى. ئاتۇش ئىزچىلىرى ئۇلارنى بويىمەتكىچە ئۇزۇتۇپ كەلدى ھەم شۇ يەردە ئۇزۇتۇش چېيى بەردى. بۇ سورۇنغا مەمتىلى ئەپەندى يېقىن شاگىرتلىرىدىن ئابدۇراخمان، سابىت، ئابدوغۇپۇر، ئەمەت مەخسۇم، لۇئاھىددىنلارنىمۇ ئېلىپ كەلگەندى.

مېھمانلارغا تارتىلغان بىرىنچى پىيالە چايغا مەمتىلى ئەپەندى تۇز قۇيۇۋېتىشنى بۇيرۇغاندى، كۆتكۈچىلىك قىلمۇاتقان ئىزچىلار ھەيران بولۇشتى، ئەمما ئۇستازىنىڭ دېگىنىنى قىلىشتى.

ــ خوش، قېنى ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ھەممەيلەننىڭ ئالدىغا چاي تارتىلىپ بولغاندا ئىككى قولىنى يېيىتىپ داستىخانىنى ئىشارە قىلغان ھالدا، ــ ئەڭ قەدىرلىك مېھمانلىرىمىز، ئەڭ قىممەتلىك دوستلىرىمىز، داستىخانغا بېقىشسلا،...

تۆردە ئولتۇرغان يۇسۇپ زىيا پىيالىنى قولىغا ئېلىپ بىر ئوتلۇۋدى، شاكراپ تېتىپ كەتتى. ئۇ شۇئان چاينى داستىخاندا قويدى ـ يۇ، چاندۇرمدى. ئۇ ساھىپخاننى خجالەت قىلماسلىق ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئۇلارنىڭ يۈزىگە سالماسلىق قارارىغا كەلگەندى. ئۇنىڭ خىيالىغا كەلگىنى، كۆتكۈچىلەردىن بىرى ئېھتىياتسىزلىقتىن تۇز تۆكۈۋەتكەن ياكى ئازراق تۇز بار پىيالىغا چاي قۇيۇۋەتكەن ئىدى، بۇ ھالدا بۇنى ئېيتسام ئۇستازى ئالدىدا ججالەتكە قالىدۇ دېگەندەك پىكىرلەر ئىدى.

ئۇنىڭغا ئەگىشىپ پىيالىلەرنى قولىغا ئالغان قەشقەر ئىزچىلىرى بىر ـ بىرلەپ پىيالىنى لەۋلىرىگە تەككۈزۈپ، بىر يۇتۇمدىن ئىچىپلا ئىختىيارسىز ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراپ قويۇپ، چاندۇرماستىن داستىخانغا قويۇشتى ۋە باشقا نېمەتلەر گە ئېغىز تېگىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى يۈسۇپ ئەپەندى ئويلىغانىنى ـ ئويلىغان بولۇپ، ھەممىسى پەقەت ئۇزۇنىڭلا چېيىنى شۇنداق دەپ ئويلىغاندى. ئۇلارنىڭ بۇنداق تۇرۇتلۇك پوزىتسىيىسى تېخىمۇ كۈلكۈلۈك تۇيۇلغاچقا مەمتىلى ئەپەندى قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى، ھەم يەنە سىرنى ئاشكارىلىغۇسى كەلمەي:

ــ زىيا، نېمىشكە چايغا باقمايسىلەر؟ ھەممىڭلار چاينى

قولۇڭلارغا ئالمايلا قويدۇڭلارغۇ؟ ھاۋا ئىسسىق، قىزىق چاي ئۈسسۈزلۈقنى باسىدۇ، قېنىق- قېنىق ئىچىڭلار. سەھرانىڭ چېيى شەھەرنىڭكىدەك تەملىك بولمامدىكەن - يە؟— دېدى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— ياق، ئۇنداق ئەمەس، چاي ياخشى دەملىنىپتۇ،— دېيىشتى مېھمانلار، ھەم بۇ سۆزنىڭ ئىسپاتلاش ئۈچۈن پىيالىنى قوللىرىغا ئېلىشىپ، ئاز- ئازدىن زورلاپ بىر يۇتۇمدىن ئىچمەك بولۇشۇندى، تەۋپىق چاقچاق قىلىپ:

— چاي تاتلىقراق، تىلىڭلارنى يىرۇبتېپ قالمىسۇن يەنە،— دېدى ۋە يەنە ئېچىلىپ- يېيىلىپ كۈلۈپ تۇرۇپ، زىيانىڭ قولىدىكى پىيالىنى ئېلىۋالدى،— بولدى، بولدى، ئەپەندىم، بەك تۇزۇتلۇك بولۇپ كېتىپسىلەر، نېمىشكە كۆڭلۈڭلارغا كەلگىنىنى ئېيتمايسىلەر؟ چاي تۇزلۇقكەن دېسەڭلار بولمامدۇ؟— دېدى ئۇنىڭ سۆزى بىلەن مېھمانلارنىڭ ھەممىسى ئۆز- ئارا قاريشۇپلىپ، كۈلۈشكە باشلىدى.

— ھە، ئەسلىدە تەۋپىق ئەپەندى بىزنى مەسخىرە قىلىپ ئويناپتىكەن- دە،— دېدى زىيا كۈلۈپ تۇرۇپ،— بىز زە...ھەي،...

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشارىسى بىلەن كۈتكۈچىلەر دەرھال ھەربىرىگە كېلىپ چاينى ئالماشتۇرۇشقا كىرىشتى، مەمتىلى ئەپەندى زىيانىڭ سۆزىگە جاۋاب بېرىپ:

— ئادەم دېگەن ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلارنى، تاڭسۇق، غەلىتە، كۈلكۈلۈك ئىشلارنى ئەستىن چىقارمايدۇ. بىزنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىمىزغا قىلغان بۇ چاقچىقىمىز ئۆزىنىڭ غەلىتىلىكى بىلەن خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلمەيدۇ. مانا مۇشۇ ئىش ۋەجىدىن ئاتۇشقا كەلگىنىڭلار مەڭگۈ ئېسىڭلاردا تۇرۇدۇ،— دېدى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شۇ قەدەر ئوچۇق- يورۇق، ياش يىگىتلەردەك شوخ ۋە چاقچاقچى ئادەملىكى مېھمانلارنىڭ كۆڭلىدە خىلىدىن بېرى ياخشى سېزىم ئويغۇتۇپ كەلگەنىدى، ئەمدىلىكتە بۇ كەڭ كۆلەملىك

چاقچاق بىلەن ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ خاراكتېرى تېخىمۇ ئېچىلغاندى. شۇڭا مېھمانلار ئۆزلىرىنى ساھىپخانىنىڭ ھوزۇرىدا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىپ قاقاقلاپ كۈلۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەزىلە چاقچاقلار باشلىنىپ كەتتى. ئابدىراخمان، ئابدىغوپۇر، سابىت، لۇئاھىددىن، ئەمەت مەخسۇملارمۇ ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا چاقچاقلا كىرىشىپ كەتتى.

چايدىن كېيىن شورپا تارتىلدى. ئەمدى تۇزۇت پۇتۇنلەي تۇگەپ سورۇننى ئادەتتىن تاشقىرى يېقىنلىق ئىگىلىگەنىدى. يۇسۇپ زىيا شورپىدىن بىر ئوتلاپ بېقىپ:

ــ ئەپەندىم، چېيىڭلار تۇزلۇق، شورپاڭلار لاۋزىغۇ؟ بۇ نېمە ئىش ئەمدى؟ــ دېۋىدى، مەمتىلى ئەپەندى جاۋاب بېرىپ:

ــ سىز توزلۇق چاينى ئىچىپ كۆنۈپ قالغاچقا شۇنداق تۇيۇلۇدۇ، مانا بىز تۇزلۇق چاي ئىچمىگەن ناھايىتى تېتىشلىك بىلىنىۋاتىدىغۇ؟ــ دېدى. شۇنىڭ بىلەن داستىخاندا ئومۇمىي كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن قەشقەرلىك ئەزىز مېھمانلار يولغا چىقتى. ئاتۇش ئىزچىلىرى ئاچچىق بويغىچە بىللە كەلدى ۋە شۇ يەردە قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. بۇلار بۇنىدىن ئىلگىرى مۇسابىقىلەردە ئۇچرۇشۇپ تۇرغان بولسىمۇ، بۇ قېتىمقىدەك تاماقتىمۇ، يېتىپ-قۇپۇشتىمۇ بىللە بولۇش پۇرستى بولمىغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇلار بىر نەچچە كۈن بىللە بولۇش بىلەن قەدىناسلاردەك بولۇپ كېتىشكەنىدى. ئەمدى ئۇلار ئايرىلىدىغان چاغدا كۆڭۈل سۆزلىرى تۇگىمەيلا قالدى.

ئاتۇش ئىزچىلىرى قىرغاقتا تۇرۇپ، چوڭقۇر ئاچچىق ئىچىگە چۈشۈپ بولغان دوستلىرىغا قاراپ تۇراتتى. يار ئىچىدىكىلەر گۈلدۈرمامدەك ئاۋازى بىلەن يار ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ناخشا باشلىغانىدى:

بىز ئىزچىلارمىز، پۇت-قوللارىمىز،
كۆز دىماغىمىز، ھەر يېرىمىز ساغلام.
ئۇشبۇ مىللەتنىڭ خىزمەتكارىمىز،

دۇشمەنگە دىللار ساقلار ئىنتىقام!

ئارقىغا قايتقان ئاتۇش ئىزچىلىرى ناخشىغا جۆر بولۇشتى:

هايدى[1] ئىشلەشكە ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت يولىدا قاينار ۋىجدانلار.
. . . . . .

[1] هايدى ــ (تۈركچە) ــ چاقىرىق مەنىسىدىكى ئىملىق بولۇپ، (قېنى ئەمسە، باشلا، دېگەندەك) مېنى ماتېيال بىلەن تەمىنلىگەن پىشقەدەم ئىزچىلار ماڭا ئۇنى «هايداق» شەكلىدە ئېيتىپ بەرگەندى، ئەمما ئەسلىسىنى تۈركچىدىن تاپتىم، ــ ئا.

يەتتىنچى باب

1

ئەمدى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىزچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش تەشۋىقاتىنى ئاساس قىلغان سەپىرىنى باشلايدىغان بولدى. ئىزچىلار يۈك- تاقىلىرىنى سەرەمجانلاپ يولغا چىقىشقا تەق بولدى. ئۇزۇق- تۇلۇكنى ئۈيۈشمىنىڭ ئاتلىرىدىن ئىككىسىگە ئارتىشتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قارا ئىتىنىمۇ ئېھتىيات ئۈچۈن ئېلىپ ماڭىدىغان بولدى.

هارپا كۈنى كەچتە مەمتىلى ئەپەندى مەلىكزادىنى يېقىملىق ئەركىلىتىپ تۇرۇپ ئەپۇ سورىدى:

ــ يەنە سىزدىن كەچۈرۈم سوراشقا تۇغرا كەلدى، خىزمىتىڭىزدە بولالمايدىغان بولدۇم... ــ دېدى ئۇ.

ــ ۋايىيەي، ئەپلەشمىگەن خۇشامەتنى قويسىلا ئەمدى، «خىزمىتىمنى قىلالماپتىمىش»، مەن سىلىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلالىسامۇ مەيلىدى، مېنىمۇ خىزمەت قىلدۇرمايلا يۈگرۈپ يۈرگەنلىرى، يۈرگەن، سايىدەك تۇتۇق بەرمەي. تېخى خىزمىتىمنى قىلارمىشلا، ــ دېدى مەلىكزاد يالغان قېيداپ، تاتلىق خۇلۇق بىلەن. ئاندىن سەمىمي ۋە ئەستايىدىللىق بىلەن قوشۇپ قويدى، ــ مەندىن ئەنسىرىمىسىلە، ئۆزلىرىنى ئوبدان ئاسراپ، سالامەت قايتىپ كەلسىلە، ماڭا كېرىكىمۇ شۇ...

ــ شۇغۇنىسى قاسىمۇ باردىغان يېرى سىزگە تازا چاتاق بولدى، مەيلى، زەرەرى يوق، باشقا تەلەبىلەر قارىشىپ بېرىدۇ. مەن مەھەممەت

قارىغا تاپىلاپ قويدۇم. ئۇ ھەر قاچان زۆرۈر نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئايىمگۈل سىزگە ھەمراھ بولۇپ بىللە تۇرىدىغان بولدى. ئەگەر زېرىكسىڭىز قەشقەرگە كىرىپ تۇرۇپ چىقارسىز.

ــ خاتىرجەم بولسىلا، مەندىن ئەنسىرىمىسىلە...

مەمتىلى ئەپەندى مەلىكزادىنىڭ سۈزۈك مەڭىزىگە تۇمشۇقىنى پاتۇرۇپ سۆيدى، ئارقىدىن گىلاستەك لەۋلىرىگىمۇ ئەنە شۇنداق ئۇتتۇر چىشلىرى ئىغرىغۇدەك بېسىپ سۆيدى. ئاندىن تەييارلىقلىرىغا كىرىشتى.

ئەتىسى ئۇلارنىڭ سېپى يولغا چىقىدىغان چاغدا يۇرت ئاقساقاللىرى، ئۇيۇشما ھەيئەتلىرى، ھەر قايسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئوزاتلىقى كەلدى. ئابدىراخمان شائىر، ئابدىغوپۇر، ئەمەت مەخسۇم، لۇئاھىدىن قاتارلىقلار ئەنە شۇ ئۇزاتقۇچىلار ئىچىدە بار ئىدى. گۈلزادىمۇ ئۇزاتقۇچىلار سېپىدە مۆلدۈرلەپ ئېرىنى بۇ ئۇزاق سەپەرگە ئۇزۇتۇش ئۇچۇن تۇراتتى. ئۇ ئەپەندىنىڭ نېمە ئۇچۇن بىرگىنە ئۇنىڭ ئېرىنى سەپەرگە بىللە ئېلىپ باردىغان بولۇپ قالغىنىنى چۈشەنمەيتى ۋە بىر ئاز نارىزىلىقىمۇ باردى.

ئۇلار مەشھەتتىن ئەنە شۇنداق ئۇزاپ چىقىپ، سۇنتاغ، تۆكۈللەر بىلەن ئارىلاپ، قۇمسېغى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

تۆكۈلدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر زامانلاردا تولۇپ ئاققان، ئەمدىلىكتە سىزىندا سۇلار ئۇيەر بۇ يەردە ئايلىنىپ ئاقىدىغان ئاچچىق ئېقىنغا يېتىپ كېلىشتى. بۇ يەر، ئاچچىرا قىران دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى، چاقماق دەريا سىنىڭ مول ئاققان مەزگىلىدىكى قوشۇلۇش تۇگۈنى ئىدى. يارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى توپلىق قىرغاقتا سۇنىڭ يالىشى بىلەن گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن جايلار ھەر خىل شەكىلگە كەلگەن بولۇپ، بەزىلىرى كونا ئۆيلەرنىڭ تاملىرىغا، قەلئەلەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. كىچىك بويدا ئۇششاق بالىلار بېلىق تۇتۇپ ئوينىشۋاتاتتى. بەزىلەر يېيىلىپ ئېقىۋاتقان تېيىز سۇدا چېپىپ يۈرەتتى. يىلانلىق

(شەرق)تەرەپتىكى قىرغاقنىڭ لۇشدە سالالاتلا خوجامنىڭ قەبرىسى كۆرۈنەتتى. قۇمسېغى تەرەپكە مېڭىش ئۈچۈن جەنۇبىي قىرغاققا يىلان باغرى يول بىلەن كۆتۈرۈلۈشتى.

يار ئۈستىدىن تۇزلەڭلىك باشلىناتتى. يىراقلاشقانسېرى ئارقىدا قالغان ئاچيار بىلىنمەي، قۇمسېغى شورلۇقى، ئاتۇش تۇزلەڭلىكى، يىلانلىق، مېيى، تېتىر تەرەپلەر بىر پۈتۈن تۇزلەڭلىكتەك كۆرۈنەتتى. قۇمسېغى شورلۇقى ئۈستىدە شالاڭ قارا قومۇش ئۆسكەن بولۇپ، يىراقتىن قويۇق ۋە ياپ- يېشىل كۆرۈنەتتى. ئالدى تەرەپتىكى قۇمالتاغ تەدرىجىي تۆۋەنلەپ گويا قۇمسېغىغا چۆكۈپ غايىپ بولغانەك بىر ئۇچى شالاڭ يېزا ئورمىنى ئىچىگە شۇڭغىغاندى. ئۈستىدىكى ئاق زۇمچەك توپا دۆۋىلىرى قەبرىلەردەك كۆرۈنەتتى.

قۇمسېغىغا يېقىنلاشقانسېرى شورلۇق تۇپراق تەدرىجىي ياخشىلىنىپ باراتتى، ھەم قۇمۇشلار ئورنىغا كۆكيانتاق ئۆسكەن. بۇ يەردە تۇرۇپ ئارقىغا- ئاتۇش تەرەپكە قارىغاندا بوزتاغ مەجرۇھ بولغان ئەجدىھادەك سۇس تۇمان ئىچىدە سۈنايلىنىپ ياتاتتى.

ئىزچىلار قۇمسېغى يېزىسىغا بارابان، دۇمباق ساداسى ئىچىدە جەڭگىۋار مارشلار توۋلاپ كىرىپ كەلدى. بۇ يوچۇن سادا غېرىپ-غۇرۇلارچە مۇگدەپ ياتقان نامرات يېزىسىنى زىلزىلىگە سالدى ۋە ئادەملەرنى ئۆي - ئۆيلەردىن كوچىغا ئۇندەپ چىقتى.

ئىزچىلار روزى شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە كېلىپ چۈشتى. روزى شەيخ ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى، ھەم دەرھال قوي سويۇشقا بۇيرىدى، روزى شەيخ قۇمسېغىنىڭ ئەڭ كاتتا بېيى، شۇنداقلا بىردىن- بىر بېيى ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ داستىخىنىغا داخىل بولماستىن ماڭغىلى بولماسلىقىغا كۆزى يېتىپ، تاماق پىشقىچە ئىشك ئالدىغا توپلانغان كىشىلەرگە ئويۇن قويۇپ بېرىش قارارىغا كەلدى.

بۇ يېزىنىڭ ئىنتايىن ئاز ساندىكى بىرقىسىم كىشىلىرى قەشقەرگە ۋە ئاتۇشقا بارغاندا ئويۇن كۆرگىنى بولمىسا، كۆپچۈلۈكى، ئاياللار

ۋە باللارنىڭ ھەممىسى ئۇچۇن بۇ خۇددى تەھتى ئەسرادىن بىردىنلا ئەرش ئەلاغا چىققانىدەك ئىش ئىدى. ئۇلار بىلىمسىزلىك نادانلىق، خۇراپاتلىق پاش قىلىنغان ئاددىي ۋە قىسقا كومىدىينى كۆرۈپ، ناخشىلارنى ئاڭلاپ بەكمۇ تەسىرلەندى. كىچىك باللار ئىزچىلار بىلەن دوستلىشىشقا تىرىشىپ ئارىلىشىپلا ئالدى. خالايىق ساھىپخان مېھمانلارنى تاماققا تەكلىپ قىلغاندىلا قېيىغان ھالدا تارقاشتى. ئەمما ئۇششاق باللار ئىزچىلارنىڭ قايتىپ چىقىشنى كۈتۈپ ئىشىك تۈۋىدە قالدى.

ھاۋا ئىنتايىن ئىسسىق ئىدى. كىشى دەمۇ- دەم ئۇسساپ تۇراتتى. نەم يەردە يالىڭاچ بولۇپ يېتىۋالغۇسى كېلەتتى.

شورپا تارتىلغاندا چوڭ ۋە ئازادە مېھمانخانا تونۇردەك قاينىاپ كەتكەندى. روزى شەيخ ھۆرمەت كۆرسۈتۈپ ئۇلارنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدى.

ــ ھۆرمەتلىك مېھمانلارنى ئاۋارە قىلىپ تۇتۇپ قالغانغا چۈشلۈق ئىش بولمىدى، شۇنداق بولسىمۇ،... ــ دېدى ئۇ تەكەللۇپ بىلەن.

ئىزچىلار چۆپ- چۆپ تەرلەپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شورپا بەك مايلىق بولغاچقا كۆڭۈلگە ئۇراتتى. ئەگەر بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىسسىقا پايلىماي سوغۇق سۇ ئىچكەندە ئاسانلا ئىچ سۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. مەمتىلى ئەپەندى شورپىنى ئىچەلمەي تۇرغان ئىزچىلارغا:

ــ شورپىغا قېتىق سېلىپ ئىچىڭلار،ــ دېدى سەممىيلىك بىلەن،ــ بۇنىڭدا ئىككى پايدىغا ئېرىشىسىلەر، بىرى، مايلىق شورپا كۆڭۈلگە ئۇرمايدۇ، يەنە بىرى ئىچ سۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

ئىزچىلاردىن بىر قانچىسى بۇ گەپ بىلەن بايا ئۇسسۇزلۇق ئۇچۇن ئېلىپ كىرىلىپ ئىچىپ بولالمىغان قېتىقنى قوشۇقلاپ ئېلىپ شورپىغا سېلىشتى. بۇ ئۇسۇل سىناپ كۆرۈلگەندىن كېيىن، باشقىلارمۇ شۇنداق قىلدى.

روزی شەیخ داستىخانغا قارىشىپ بىرىۋاتقانلارنى بۇيرۇپ قېتىق ئەكەلدۈرۈپ تۇردى.

ــ ئەپەندى دېگەندەك، قېتىقنى كۆپرەك ئىچىۋېلىڭلار، قېتىق دېگەن تەشنالىقنى باسىدۇ، قۇمسىغىدىن چىقساڭلار ئاققاشقىچە تامچە سۇ تاپقىلى بولمايدۇ، ھاۋا شۇنداق قاينىاپ كېتىۋاتقاندا،... ھەرگىز تارتىنماڭلار، ــ دەپ تۇراتتى روزى شەيخ.

ئۇلار روزى شەيخ ئۆيىدىن ئۇزاپ چىققاندا ھاۋانىڭ قىزىقى يۇقىرى پەللىگە چىقىدىغان سائەت 12ـ13 لەر ئەتراپى ئىدى.

ــ سەل ھاۋا يانغاندا ماڭساڭلارمۇ بولاتتى، بولمىسا،ــ دەپ نەسىھەت قىلدى روزى شەيخ.

ــ ئىزچى دېگەن ئىسسىقتا، چىللىنىڭ سوغىدا پىشمىسا قانداق بولۇدۇ، شەيخ ئاخۇنۇم؟ غەم قىلمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، شەيخ ئاخۇنۇم؟ بۇلار ئۇنچىلىك جاپاغا چىدايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە تولۇملىرىمىزدا قېتىق يېتەرلىك،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

قۇمسىغى ئاھالىسى ئۇلارنى قانداق قىزىقش بىلەن كۈتۈۋالغان بولسا شۇنداق قىزىقش بىلەن ئۇزۇتۇپ قالدى. بالىلار ئۇلارغا ئەگىشىپ قۇمالتاغقىچە كەلدى.

قۇمالتاغنىڭ قۇيرىقى قۇمسىغىدا ئاخىرلىشىپ ئاتۇش- قەشقەر تۈزلەڭلىكلىرى بىرلىشىپ كېتەتتى. ئاققاشقا ئۆتىدىغان يول تۈزلەڭلىككە «چۆكۈپ كېتىۋاتقان» تاغنىڭ ئاخىرىقى تۆپىلىكىدىن ئۆتەتتى. بالىلار ئەنە شۇ تۆپىلىك ئۈستىدە تۇرۇپ قالدى ھەم تۆۋەنگە چۈشۈپ كېتىۋاتقان ئىزچىلارغا قاراپ قول پۇلاڭشىتىپ چۈقان سېلىشتى.

بۇ ئانچە ياخشى ياسالمىغان ھارۋا يولى تۆپىلىكتىن بىر «پەلەمپەي» تۆۋەنلىگەندىن كېيىن بىر ھازا تۈزلەڭ ساي ئۈستىدە باراتتى. ئارقىدىن ئىككىنچى «پەلەمپەي»دىن تۆۋەنلەپ چۈشەتتى. شۇ يەردە يول ئىككىگە بۆلۈنەتتى. بىرى تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ

غەربىي جەنۇپ يۆنىلىشىدە بەشكىرەم تەرەپكە؛ بىرى جەنۇپقا ئاققاش تەرەپكە كۆز يەتكۈسىز چۆللۈكنى كېسىپ ئۆتەتتى.

بەشىكرەم تەرەپكە كەتكەن يولىنىڭ يېنىدا (ئاچالدىن 500 مېتىرچە يىراقتا) قەدىمىي بەلگە مۇنارىسى ــ مۇرتۇم (مورا - تام) ۋە ئۇنىڭ يېنىدا قاراۋۇل سۈپىسى (تۇر) چوقچۇيۇپ، ئېگىز- پەس ئىدىر- دۆڭلۈكلەر ئارقىسىدىن باش چىقىرىپ تۇراتتى.

«ئۇچىنچى پەلەمپەي» دىن چۈشكەندىن كېيىن شېغىللىق ساي تۈگەپ، شور تۇپراقلىق تۇزلەڭلىك باشلىناتتى. ھارۋا يولىنىڭ ئۇچىدا- يىراق ئۇيۇقتا بىردانە جىگىمىدەك «تىم» كۆرۈنەتتى.

ئەتراپقا قارىسىڭىز قۇمىسىغى يېزىسى ۋە بەشكېرەم يېزىسىنىڭ دەل- دەرەخلىرى ئۇيۇقتا يېشىل بەلۋاغدەك كۆرۈنىدۇ. قۇمالتاغ (ئۇ ئەمدى ئارقىدا قالغان) مەغرۇر ھالدا كەينىگە دارىيىپ تۇرىدۇ. شەرق تەرەپ ئۇيۇقىدا تاشلاندۇق مەھەللىلەردەك ئەسكى تاملىقلار، ئامبار توسمىسىدەك بولۇپ قالغان قەدىمىي سېپىل ئىزلىرى گاھ ئاشكارە، گاھ تۇنۇق كۆرۈنىدۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئاشۇ ياقنى كۆرسۈتۈپ:

ــ بۇ قەدىمىي پايتەختىنىڭ خارابىلىرى،ــ دېدى ۋە قوشۇپ قويدى،ــ «خانۇي» دېگەن شۇ.

ــ كۆرگەچ ماڭساق بوپتىكەن،ــ دېدى ئەكبەر شوخلۇق بىلەن.

ــ ھازىر بۇنىڭغا ئۇلگۈرەلمەيمىز، ئوغلۇم، كەلگۈسىدە بىز ئۇ يەرنى ئاچىمىز! ــ دېدى تەۋپىق

تۇزلەڭلىكتە بېسىلغاق، ئىشەكقومۇچى قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر پىژغىرىم ئىسسىقتا شۇمشىيىپ تۇراتتى. بۇلار يىراقتىن يېشىل مەخمەلدەك كۆرۈنسىمۇ يېقىن كەلگەندە يەكىكە- يەكىكە، شۇنچىلىك شالاڭ ئىدى. تەكشى جايلار گىيا ئۇنمەيدىغان تاقىر شورلۇق؛ ئېگىزرەك جايلىرى بوز توپۇلۇق، بېسىلغاق، ئىشەكقومۇچى قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر مۇشۇنداق جايلاردا ئۆسەتتى؛ ئويمانراق جايلىرىدا قويۇق سېرىق قومۇش

ئۆسكەنىدى. بۇ يەرنىڭ تۈپرىقى پوستەك توپا ياكى شور توپا بولغاچقا ئادەم دەسسەپ ئوشۇققىچە، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭقۇراق پېتىپ كېتەتتى. شۇڭا چۆلنى كېسىپ ئاققاشقا باردىغان يول ئۇزۇن يىللار جەريانىدا بېسىلىپ، چىڭدالغاچقا ئىككى تەرەپكە قارىغاندا خېلى چوڭقۇر ئويۇلۇپ چۈشكەن، يولدىن كۆرە ئېرىققا بەكرەك ئوخشايتى. ئىزچىلار خۇددى ئېرىق ئىچىدە كېتىۋاتقاندەك تەكشى قەدەملەر بىلەن كېلەتتى. ئۇلار تەردىن چىلىق- چىلىق بولۇپ كېتىشكەن بولسىمۇ، ئۈستازى بىلەن ئەڭ گۈزەل تەسەۋۋۇرلىرىنى ئورتاقلىشىپ ماڭاتتى، بۇ چۆللەرنىڭ كەلگۈسىدىكى مەنزىرىسىنى سۈرەتلىشەتتى.

ئۇلار ئاققاشقا يېقىنلاشقاندا قوياش غەرب تەرەپكە قىيسىيىپ، ھاۋامۇ سەل سالقىنلىشىپ قالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ شور تۈپراقتىن يۈزلەرگە گۈپپۈلدەپ ئىسسىق ئۇرۇلۇۋاتاتتى. يول ئاققاشنىڭ تاختاق مەھەللىسىگە تۇتۇشاتتى. دەسلەپكى ئېتىزلاردىكى كېۋەزلەرمۇ ئىسسىقتىن قورۇلۇپ قالغاندەك بىلىنەتتى.

شۇ ئەتراپتا مال بېقىپ، تېزەك تېرىپ يۈرگەن بىر نەچچە بالا دەرھال يول بويىغا يېتىپ كەلدى ۋە كىرلىشىپ كەتكەن يۈزلىرىدە ئەڭ روشەن چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى يولۇچىلارغا تىكىپ بىر- بىرىنى نوقۇشقان ھالدا قىزىقىپ قارىشاتتى. تەۋپىق ئۇلاردىن سورىدى:

ــ ئوغۇللىرىم، ئالدىمىزدىكى يۇرتنىڭ ئىسمى نېمە؟

ــ تاختاق! ــ ئۇلار چاڭىلداق ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى.

ــ سىلەر شۇ يەرلىكمۇ؟

ــ ھەئە.

ــ مەھەللەڭلاردا مەكتەپ بارمۇ؟

ــ مەكتەپ؟! ــ ئۇلار چۈشەنمىگەندەك بىر-بىرىگە قاراشتى.

ــ مەكتەپ، سىلەردەك بالىلارنى يىغىۋېلىپ خەت ئوقۇتۇدۇغان يەر.

ــ بازا مەھەللىدە با، مامۇتھاجىم ئۆزىنىڭ ئۆيىنى مەكتەپكە

بېرىپ، تاختاقا كۆچۈپ كەلدى.
مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلارغا بۇرۇلدى.
ــ تەلەبىلەر، يۈرتقا ئاز قالدۇق، جەڭگىۋار بولۇڭلار، ئۈستى-بېشىڭلارنى ئوڭشاڭلار، سەپنى تۈزەڭلار، قۇربان جاپپار، ناخشا،...
ئىزچىلار ئۆزلىرىنى تۈزەشتۈرۈشتى. ئاندىن ئاۋۋالقى قاتارنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ، ناخشا باشلاندى. بۇ ناخشا تاڭ ئەلچىسى بولغان خورازدەك يەنە بىر خىلۋەت يېزىنى ئويغۇتۇۋەتتى.

*

**

ئۇلارنى مامۇتھاجىم، ئۇرايىمھاجى، باي مۇھەممەدلەرنىڭ كۈتۈۋېلىشى بىلەن ئاققاشتا بىر كۈن قونۇپ قالىدىغان بولدى. بازار مەھەللىسىدە ئويۇن قويدى. مەمتىلى ئەپەندى يېڭى مائارىپىنىڭ ئەۋزەللىكى، يات مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتى، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خار ۋە زەبۇن بولۇشىنىڭ بىرىنچى سەۋەبى ــ نادانلىق ۋە خۇراپات پاتقىقىغا پېتىپ قالغانلىق ئىكەنلىكى ھەققىدە نۇتۇق سۆزلىدى.

2

ئىككىنچى كۈنى ئۇلار ئاققاشتىن يولغا چىقىپ، شاپتۇلغا قاراپ مېڭىشتى. تاكى ئاققاش يېزىسىنىڭ ئاخىرىقى ئۆيلىرىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ چىققۇچە ناغرا- بارابانلارنى چېلىپ جەڭگىۋار ناخشىلارنى توۋلاپ چىقىشتى.
قىزىل دەرياسىنىڭ چەكسىز بۇز يەرلەرنى كېسىپ ئۆتكەن ئېقىنى گاھ كەڭ يېيىلىپ، سايازلىردا ياپ- يېشىل سازلىق ئۆسۈملۈكلىرى بىلەن قاپلىنىپ ياتسا، گاھى يەرلىرى تار ۋە تىك يارلىق ئىدى. دەريانىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تۇزلەڭلىك سېرىق قومۇشلۇق

بـلـەن قاپلانغـان. بەزى يەرلـرى قويـۇق، بەزى جـايلـرى شـالاڭ ۋە قـاتتىق شورلۇق ئىدى.

ئـۇلار دەريـادىن ئۆتـۈپ، گويـا بـاش تارتقـان بۇغـدايلىقتەك قويـۇق سـېرىق قومۇشـلۇقنىڭ ئارىسـىدىكى ئوپـۇق بـلـەن سۆيۈشـۈپ تۇرغـان تۇزلەڭلىكنى كۆرۈشتى.

قومۇشلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قېرى ھەم بىقىش تاپمىغـان ئـورۇق ئېشـەك سـېرىق قومۇشـلۇقنىڭ شـالاڭراق جايلـرىـدا قـارا قومـۇش تېرىـپ يەپ يۈرەتتى. ئىشەكتىن ئانچە يىـراق بولمىغـان جايـدا بىـر قېـرى دېھقـان قومـۇش ئورۇۋاتاتتى. ئـۇ ئېشـىكىگە قارىغانـدا تېخىمـۇ جـۆدەڭ كـۆرۈنەتتى، چـۈنكى ئۇنىڭـدا مەسـئۇلىيەت غېمـى ئـارتۇقراق ئـىدى. شـۇڭا ئۇنـىڭ قورۇلۇپ كەتكەن يۈز ۋە بويۇنلـرى يۇلغـۇن كۆتىكىـدەك كـۆرۈنەتتى. ئۇنـىڭ ئۈچىسـىدا خـام كـۆينەك ۋە سـىدام بويالغـان ئىشـتانلا بولـۇپ، يالاڭغـداق پـۇتلـرى ئـۆزى دەسسـەپ تۇرغـان شـورلۇقتەك قوتـۇر ۋە قـارا ئـىدى. ئۇنـىڭ ھازىر ئۇڭدا يېتىپ بالىلىرىنىڭ راھىتىنى كۆرۈدىغان مەزگىلى بولسـمۇ، بىراق تىرىكچىلىك غېمى ئۇنى ئارامدىن جـۇدا قىلغـان، ئـۇ بولسـا قاقشـال بولـۇپ كېلىۋاتقان ئۆمۈر دەرىخىـگە بىـر تـامچە بولسـمۇ ھاياتلىق يـامغۇرى پەيدا قىلىش ئۈمىدىدە سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ جاڭگالغا كەلگەنىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە ئۇنلۇك سالام قىلدى.

ــ ئەسسـالامۇ ئەلەيكـۈم! ھارمىغايسـىز، تاغـا، ــ دېـدى ئـۇ ھەم كىچىـك ئېـرىقتەك ئويۇلـۇپ كەتـكەن چىغىـر يولـدىن چىقىـپ، قومۇشلۇقنى ئارىلاپ بوۋايغا قاراپ ماڭدى.

بوۋاي بىر قولىدا ئوغاق، بىر قولىدا بىر تۇتام قۇمۇش بىلەن ئۆرە بولـدى، ئەمـما ئۇنـىڭ بەللىـرى ئـۇزۇن زامـان مۈكچۈيـۈپ ئەمـگەك قىلىـش نەتىجىسىدە ئاشۇنداق كۆنـۈپ قالغانـدەك، راۋۇرۈس تۇزلەنمـدى. ئـۇ شـۇنچە سـەھەردە جاڭگالـدىن چىقىـپ كەلـگەن تەرتىپلىـك كىيىـنگەن، شـۇ زامـان كىشـىلىرىگە ئـانچە ئوخشـمايدىغان بـۇ كىشـىگە ۋە ئۇنـىڭ ئارقىسـىدىكى ياش يىگىتلەرگە ھاڭۇبقىپ قارىدى...

ــ ۋە ئەلەيكۇم... ــ دېگىنىچە يىگىتلەرگە قاراپ كەتتى. بەلكىم ئۇنىڭمۇ ئاشۇ يىگىتلەر قورامىدا بالىسى ياكى نەۋرىسى بولسا شۇ يادىغا يېتىۋاتقاندۇر.

ــ قەيەردىن سىز؟ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا قول ئۇزاتقانىدا ئۇ قايسىي قولىدىكىنى تاشلۇۋېتىش ئەپلىكىرەك ئىكەنلىكىنى ئويلۇنۇۋاتقاندەك تېڭىرقاپ قالدى. نەتىجىدە مەڭدەپ قېلىپ ھەر ئىككى قولىدىكى نەرسىنى تاشلۇۋېتىپ، قېتىپ تاشتەك بولۇپ كەتكەن قوللىرىنى بۇ چىرايلىق ئەپەندىگە ئۇزاتتى ھەم ئېسەنكىرىگەندەك:

ــ كاما تېرەكتىن... شاپتۇلنىڭ كاما تېرەك،... ــ دېدى.

ئارقىدىن ئىزچىلارنىڭ ھەممىسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىر- بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

مەمتىلى ئەپەندى دېھقان ئۇچۇن شۇ تاپ تىرىكچىلىكنىڭ ھەربىرىنى قىلىش مۇھىملىقىنى، ئۇنىڭ بىر مۇنچە ۋاقتىنى ئېلىپ، قۇرۇقتىن- قۇرۇق ھال سوراپ قويۇشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى ھېس قىلىپ، دەرھال يەردىكى ئوغاقنى ئالدى.

ــ مەن ئورالارمەنمۇ؟ ــ دېدى ئۇ ئوغاقنى دەڭسەپ كۆرۈپ، بوۋايغا كۈلۈپ قاراپ.

ــ سىلى،...قوللىرى...ــ بوۋاي خىجىل ھالدا قول تەڭلەپ، ئوغاقنى ئېلىۋالاي دېگىچە، مەمتىلى ئەپەندى بىر توپ قومۇشنى سول قولى بىلەن قامالالاپ تۇرۇپ، ئاستىغا ئوغاقنى ئۇردى...

ئۇنىڭ ھەربىرىتى بۇيرۇق بولغاندەك، ئىزچىلار شۇئان قولى بىلەن قومۇش يولۇشقا باشلىدى ھەم بىردەمدىلا ئىككى ئۇلاغچە قومۇشنى ئورۇپ دۆۋىلىۋەتتى.

ــ ئارتىپ بېرەيلى، بوۋاي قىينىلىپ قالمىسۇن، ــ دېدى تەۋپىق، بۇ گەپ بىلەنلا ئىزچىلاردىن بىرى ئېشەكنى ھەيدەپ كەلدى. يەنە بىرى ئارتىق ئېتىپ، ئېشەككە ئارتتى. باشقا جۈپ- جۈپ قوللار ئۇزىسىگە قۇچاق- قۇچاق قومۇشنى قويۇپ، يەنە باشقىلىرى ئېشەكنىڭ

تۆشىنى تارتىپ مەھكەم باغلىۋەتتى.

بوۋاي تېخىچە نېمە ئىشلار بولۇۋاتقىنىنى ئاڭقىرالماي تۇراتتى. ئۇلارنىڭ راستىنلا بىر ناتونۇش بوۋاي ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىۋاتقانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

ــ بوۋا، ئەمىسە بىز ماڭغاچ تۇرايلى، خۇدا نېسىپ قىلسا يەنە كۆرۈشەرمىز. بۇنى تاشلىۋېتىپ، ئۆزىڭىز كېلەلمىسىڭىز، بالىلارنى ئەۋەتىپ، قالغىنىنى ئېلىپ كېتىڭ. ھەممىنى ئارتىپ بېرەيلى دېسەك، ئېشەك ئاجىزراق كۆرۈنۈدۇ، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ ھەشقاللا، ھەشقاللا.... ــ بوۋاينىڭ بۇنىدىن باشقا سۆزگە تىلى كەلمىدى. ئىزچىلار مېڭىش ئۈچۈن چىغىر يولغا چىققانىدىن كېيىنلا، ــ بالام ئىسسلى، ئىسسلىنى قەيەرىن سورايمىز؟... ــ دېگىنىچە قالدى. بۇ چاغدا ئىزچىلار ئۇنىڭ خىرىلداپ قالغان ئاۋۇنى ئاڭلانمايدىغان يىراقلىققا كېتىشكەنىدى. يىراقتىن يېشىل قومۇشلار ئارىسىدىن ئۇلارنىڭ يۇقىرىقى گەۋدىسى كۆرۈنۈپ، بارا- بارا خىرە كۆزلەردىن ئۆچتى.

ئۇلار قومۇشلار ئارىسىدا گاڭگىرىغان بوۋاينى قالدۇرۇپ، تېز يول يۈرۈپ، كاما تېرەككە كېلىشتى. كەنتكە كىرىش ئالدىدا جاڭگالغا تۇتۇشىدىغان جايدا بىر نەچچە تۈپ پاخماق قاغا جىگدىگە بىر نەچچە بالا چىقىۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئۈستىبېشى جۇلجۇل، رەڭگى-روھىدىن توپا ئۆرلەپ تۇراتتى. ئۇلار ھەدەپ قاغا جىگدە پۇتايتتى. پەستە ئۇلارنىڭ بىر توپ شېرىكى ئەپسانە سۆزلەر بىلەن ئۈستىدىكىلەرنى تىللايتى ۋە قوشاق ئېيتاتتى:

قاغا جىگدىنى يېمەڭ،
مەيدەم ئاغرىيدۇ دېمەڭ.
ئېرىڭىز ئەنجانغا كەتسە،
كىمگە تېگەمەن دېمەڭ.
.....

بۇلار يۇز مىڭلىغان ئۇيغۇر باللىرىنىڭ ئىخچام ئەۋرىشكىسى ئىدى. بۇ ھايات‌لىققا كەلتۈرۈپلا تەربىيىسىز تاشلىۋېتىلگەن، ھەم ئادەمگە، ھەم ھايۋانغا ئورتاق تەرەپلىرى بولغان مەخلۇقلارغا ئايلىنىپ قېلىۋاتقان باللارنىڭ تىپى ئىدى. بۇنداق باللارنى خالىغان يېزىدىن تېپىشقا بولاتتى. مەمتىلى ئەپەندى جىگدە تۇۋۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى نېمىدۇر تاتىلىغاندەك بولدى. كۆز چاناقلىرىمۇ ئېچىشقاندەك بولدى.

ــ ھازىر ئول! ــ دېدى ئۇ ئىزچىلارغا. ئىزچىلار نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشمىسىمۇ بۇيرۇقنى دەرھال ئىجرا قىلىپ، سەپكە تىزىلدى، ــ قۇربان، ناخشا باشلا ئوغلۇم.

قۇربان جاپپار ناخشا باشلىدى. ئۇلار ئونچە كەپسىز بالا ئالدىدا دىققەتتە تۇرۇپ، ئىخلاس بىلەن ناخشا ئوقۇشتى.

نۇرلاندۇردى يۇرتلارىمىزنى قۇمۇلدىن كۇن تۇغۇپ،
مۇستەبىت زالىملار ئولسا مەھۇ ئولدى ئۇرۇلۇپ (نەقرات: ئۇرۇلۇپ).
ئەي، غازى غوجامنىياز ئاتامىز مىڭ ياشا،
ھىممىتىڭ بىرلە ئاچىلغان ئەسرى[1] مەكتەپ كەڭ تاشا
ئەسرى مەكتەپتە ئوقۇيمىز قىز ئوغۇللار بىر بولۇپ(نەقرات: بىر بولۇپ).

.....

باللار بۇلارغا بەكمۇ قىزىقىپ قالغانىدى. جىگدە ئۇستىدىكىلەرمۇ چۇشتى. ئۇلار ئىزچىلارنىڭ بىر خىل كىيىمگە، رەتلىك تۇرقىغا، يېڭىچە ناخشىسىغا قىزىقىپ قېلىشتى. ناخشىدىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ بېشىنى بىر-بىرلەپ سىلاپ چىقتى ۋە يېنىدىن ئايرىمايدىغان خورۇم سومكىسىدىن مەنپەسە چىقىرىپ، بالىلارغا ئىككى تالدىن بەردى.

ــ بالىلىرىم، بۇ ئاكىلىرىڭلار ناخشىنى ئوبدان ئوقۇمىدىكەن؟

[1] زامانىۋي، يېڭىچە مەنىسىدە ــ (تۇركچە، ئەسلى ئەرەپچىدىن) ــ ئا.

سىلەرمۇ مۇشۇلاردەك بولۇشنى خالامسىلەر؟ ــ دېدى.

بالىلار ئۇنىڭسىزمۇ ئىزچىلارغا ھەۋەس قىلىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇلار، شۇنداق بولۇش ئاسانلا دەپ ئويلاپ، دەرھال رازىلىق بەردى:

ــ ھەئە!

ــ ئەمما، بۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر بايىقىدەك بىمەنە قوشاقلارنى ئېيتماسلىقىڭلار كېرەك. سىلەر تېخى كىچىك، ئۇگەنسەڭلار بۇ ئاكاڭلاردەك ياخشى نەرسىلەرنى ئۇگۇنۇڭلار، بۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپتە ئوقۇش كېرەك. ئەگەر ئاتا- ئاناڭلار ئەۋەتسە پەيزىۋاتقا بېرىپ ئوقۇڭلار، قەشقەرگە ياكى ئاتۇشقا بارساڭلارمۇ بولۇدۇ.... ــ دېدى. ئۇنىڭ كۆپ سۆزلىگۈسى باردى، ئەمما بالىلارنىڭ بەربىر چۈشەنمەيدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ھازىرقى ئوبيېكتىپ شارائىتى ئوقۇشقا يار بەرمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئېچىنىش ئىلكىدە ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

بالىلار ئۇزاققىچە ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئوقۇش قىزغىنلىقىنى ھايال بولمايلا مۇھتىنىڭ توپانى يۇيۇپ ئۆچۈرۈۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلاردا يەنە مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان بىر تەسىراتمۇ قالغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى يۈرىكىنى غايەت زور بىر تاش بېسىۋالغاندەك كەيپىياتقا كېلىپ قالدى. ئۇ بۇ تاشنى ئېلىپ يىراققا چۆرۈۋېتىشنى خالىسىمۇ بىراق كۈچى يەتمەيتتى. يۈلقۇناتتى. ئۇنىڭدا يەنە ساماۋى چۆچەكلەردىكى پالۋانلاردەك كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە مۆجىزە يارىتىش ئىستىكى (خام خىيال) پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ خالايدىغىنى بۇ بەختسىز ئەلنى بىر كېچىدىلا ئاڭلىق قىلىۋېتىش ئارزۇسى ئىدى. ئۇنىڭدىكى بۇ خىل جان قىينىغۇچى خىيال تاكى كاما تېرەك كەنتىنىڭ مەركىزىكىرەك بېرىپ، بىر كۆلنىڭ بويىدا دەم ئېلىشقا توختىغانغا قەدەر داۋام قىلدى.

كۆل بويىدا بىر ھازا دەم ئالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يۈرىكىدە «ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرىدە تىرىشىش! ۋە يەنە تىرشىش» دېگەن

قارار ئۈستۈنلۈككە چىقىپ، دەم ئېلىشىنىڭ تۈگىگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. يارمۇھەممەدكە ئىزچىلارنى سەپكە تىزىپ، جەڭگىۋار ھالەتتە شاپتۇلغا كىرىشكە تەييارلىنىش بۇيرۇقى بەردى.

ئاشۇنداق سۈر- ھەيۋە بىلەن، يەرنى تىترەتكۈدەك قەدەم بېسىپ، ناخشا ياڭرىتىپ شاپتۇل بازىرىغا كىرىشتى. بۇ ئەتراپتىكى ھەر بىر يېزىدا ھەپتىنىڭ ئوخشىمىغان كۈنلىرىدە بازار بولاتتى. شاپتۇلدا سەيشەمبە كۈنى بازار بولاتتى. شۇڭا بۇ يەرنى «سەيشەمبە بازار»، «كالتە بازار»مۇ دەپ ئاتايتتى. بۈگۈن شاپتۇلنىڭ بازىرى بولغاچقا كوچىلار تارلىشىپ، يار- يار ھارۋىلار بىر- بىرىگە كىرىشىپ كەتكەن، ساتارمەنلەرنىڭ ئۆز مېلىنى ماختاپ چۈقان سېلىشى ئەۋجىگە چىققانىدى. شۇنداق بولۇشقا قارىماي، ئىزچىلارنىڭ ھەيۋەتلىك قەدىمى ۋە جاراڭلىق ناخشىسى ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. شۇڭا كوچىدا قىستىلىشىپ يۈرگەن ئادەملەر بار كۈچى بىلەن چەتكە قىستىسىپ، ئوتتۇرىدىن ئۆلارغا يول بوشۇتۇپ بەردى.

— نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەملەردۇ بۇ؟

— نەدىن كەلگەندۇ؟

— كىمنىڭ ئەسكەرلىرىدۇ بۇ؟

— .....

بازاردا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. بەزى ئىشى يوق بىكار لاغايلاپ يۈرۈدىغانلار ئىزچىلارنىڭ كىملىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئۆلارنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىشتى. ئۇلار ئۆز مۇلاھىزىلىرىنى ، قاراشلىرىنى داۋام قىلىپ كېلەتتى.

— يېڭى تۈتقان ئەسكەرلەر ئوخشىمامدۇ؟

— ياقەي، كۆرمەيۋاتامسەن، ئەسكەرلەرنىڭ بۇنداغنى بۇ ئىقلىمدىن تاپالمايسەن.

— ئىشقىلىپ، ھۆكۈمەتنىڭ بىر نېمىلىرى، بىزگە پايدىسى يوق!

— قېنى، ئۆلار نەگە بارىدۇ، كۆرۈپ باقمامدۇق...

ئىزچىلار ئاۋۋال چوڭراق بىر ئاشخانىغا كىرىپ، توختىدى ۋە غىزالانماقچى بولدى. ۋاقىت چۈشتىن ئۆتتۈپ پىشىمگە تەۋە بولۇپ قالغاچقا ئۇلارنىڭ قورسىقىمۇ ئاچقانىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاشخانىغا پاتمىغاچقا تەرتىپ بىلەن غىزالىنىشتى.

ــ ھۆكۈمەت ئادەملىرىگە ھېچ ئوخشىمايدۇ، ــ دەپ مۇلاھىزىلىرىنى داۋام قىلدى، نېرىدا ئۇلارنى كۆزۈتۈپ تۇرغان قىزىققۇچىلار، ــ ئۇ خەقتىن ئىككىسىلا بازارغا كىرىپ قالسا پاتامدىغان، ئۇرۇدىغانىنى ئۇرۇپ، تىللايدىغانىنى تىللاپ، گۇلدۇر-غالاپقا تۇرۇپ بولمايتتى.

ــ بۇلار تالىپلار ئوخشايدۇ....

ــ شۇ، شۇنداق بىر يېرى بار، ئىمانى كامىل، قارىساڭلام باش لىڭشىتىپ سالام قىلىپ تۇرىدۇ، تېخى.

«ھېچنېمە كۆرمىگەندەك» ھەممىگە قىزىققۇچى ئۇيغۇر پۇقرالىرى، چۈۋالشىپ بۇ ئەتراپقا يىغىلىشىۋالدى. ئۇلارنىڭ ئىشى بار-يوقلىرىمۇ، ئىشى ئالدىراشلىرىمۇ، قىزىقشىلىرىغا بەس كېلەلمىگەندەك قىلاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بىر تۇپ ئىزچى تاماق يېيىشكە كىرىپ كەتكەن پۇرسەتتە تالادا كۆتۈپ بىكار تۇرغىنچە يىغىلغان خالايىققا بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلىشنى لايىق كۆردى. ئۇ يارمۇھەممەدكە پىچىرلاپ، خالايىق سەل تەرتىپكە كەلسە ئازراق گەپ قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. يارمۇھەممەد دەرھال بىر يار- يار ھارۇنىڭ ئۇستىگە چىقىپ:

ــ خالايىق، سەل جىم بولايلى، بىزنىڭ ئۇستازىمىز مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سىلەرگە گېپى باركەن، ــ دېۋىدى قىزىقشىلىرىنىڭ قانائىت تېپىشىغا كۆزى يەتكەن خالايىق يارمۇھەممەدنىڭ ئورنىغا مەمتىلى ئەپەندى چىقىپ راۋۇرۇس تۇرۇۋالغىچە تېخىمۇ جىددىي ۋە ئالدىراش پىچىلاشلار بىلەن مەيدانىنى خۇددى مىڭلىغان ئۇچار قاناتلار ئوتلاپ يۈرگەن ئورمانلىقتەك شاۋ- شاۋغا تولدۇرۇۋەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ھارۋا ئۇستىگە چىقىپ جايلىشىۋالغاندىن

كېيىن ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان، ھاياتنىڭ لەززىتىنى سۈرەلمەستىن، دۇنياغا نېمىشقا كېلىپ، نېمىشقا كېتىۋاتقانلىقنى چۈشەنمەستىن ياشايدىغان ساددا، ئاقكۆڭۈل ۋە گول چىرايلارغا ــ ئۇيغۇر چىرايىغا بىر پەس قارىۋېلىپ:

ــ ۋەتەنداشلار، ــ دەپ خىتاپ قىلدى. ئۇنىڭ سۆز باشلىشى بىلەنلا ئەتراپ جىمجىت بولۇپ كەتتى. پەقەت نېرىدا سېتىقچىلارنىڭ ۋاقىرىشى يات ۋە بىچارە ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ــ بەلكىم، سىلەر بىزنى كىمدۇر؟ نېمە قىلىدىغانلاردۇر؟ دەپ قىزىقىدىغانسىزلەر. شۇنداقمۇ؟ بىز، ئاتۇشتىن كەلدۇق. مەن مۇئەللىم، بۈلار بولسا مېنىڭ تەلەبلىرىم. بىز بۇ سەپىرىمىزدە مەدەنىي- ئاقارتىش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىشنى مەخسەت قىلىپ كېتىۋاتىمىز، ــ كىشىلەر ئارىسىدا پەس ئاۋازدا بىر پەسكە شاۋ- شاۋ بولۇپ، نىمىنىدۇر مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك بۈلۈشتى، مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ بۇ قانداق مەخسەت؟ كىشىلەرنى مەدەنىيەتلىك بولۇشقا ئۈندەش، ئاقارتىش دېگەنچۇ؟ ئاددىي تىل بىلەن ئېيتقاندا «قارا تۇرك»لۈكتىن ئاقارتىش تەرغىباتى! خوش، بۇ نىمىگە كېرەك بولۇپ قالدى؟ بىزنىڭ كىشىلىمىزنىڭ ئادەملىكىنى تونۇپ، چۈشۈنۈپ ياشىشى ئۈچۈن! چۈنكى، مەدەنىيەت، ئىنسانلارنى خۇدانىڭ مۇددىئاسىدىكى «ھەممىدىن ئېزىز مەخلۇق»قا ئوخشىتىدۇ. ئەزىزلىقىمىزنىڭ بەلگىسى بىزگە كۆپرەك ئەقىل بەردى. ئۆز- ئارا سۆزلۈشۈشكە تىل بەردى. مۇشۇنداق تۇرۇپ بىز ھايۋانلاردەك خار ۋە زەبۇن ياشىساق، خۇدانىڭ مۇددىئاسىغا مۇخالىپ كەلمەسمۇ؟ بىر ئاز بولسىمۇ قىممىتىمىزنى چۈشۈنۈپ ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن، خۇدانىڭ ئىرادىسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەك! ئوقۇش كېرەك، ۋەتەنداشلار! «قۇئانى كەرىم»مۇ «ئوقۇ!» دېگەن خىتاپ، بۈيرۇق بىلەن باشلانغان ئەمەسمۇ؟ مانا مۇشۇنىڭ ئۆزى «ئاقارغانلىق» بولۇدۇ. ئوقۇغان ئادەملا ھاياتنى ياخشىلاش ئۈچۈن كۆرەش قىلىدۇ، تىرىشىدۇ، چۈنكى، ئۇلار ھاياتنىڭ قىممىتىنى بىلىدۇ!

مەمتىلىنىڭ ئاۋازىدا، ئاھانىدا بىر خىل كىشىنى جەلىپ قىلىدىغان جەزىبە بارىدى. كىشىلەر سېھىرلەنگەندەك ئېغىزلىرىنى ئېچىپ قاراپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بۇ سۆزلەرنىڭ تېگىدىن ئاللىقاندا نۇرنى- يورۇقلۇقنى كۆرگەندەك بولۇپ، ۋۇجۇدى تىترەپ، يېنىدىكەلەرگە «راست دەيدۇ، دېمىسىمۇ شۇ - دە!» دېيىشسە، بەزىلىرى بۇ سۆزلەرنى مەسچىتتە ھەمىشە ئوقۇلۇپ تۇرۇدۇغان ۋەزگە ئوخشىمايدىغان بىر نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ، دەپلا چۈشۈنەتتى؛ «نېمە دەيدۇ، بۇ ئادەم؟» دەپ سورىدى بىرى يېنىدىكىدىن. يەنە بەزىلەر بولسا ئاۋازنى ئاڭلاپ تۇرسىمۇ دىققىتى بۈگۈنكى بازار سودىسى، ئەتىكى دېھقانلىچىلىق يېكى ئوتۇنغا بېرىش ئىشلىرى ئۈستىدە ــ ئۆز تىرىكچىلىكى دائىرىسىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى.

غىزالىنىپ چىققان ئىزچىلار ئاستىلا توپقا قوشۇلۇپ تۇرۇشتى. باشقا بىر توپ ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئەمدى دېھقانلارنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىن ئەمەلىي مىساللارنى ئېلىپ، ئۇلار چۈشۈنەلەيدىغان تىل بىلەن ئۇقۇشنىڭ پايدىسىنى شەرھىيلىمەكتىدى. بۇنىسى دېھقانلارغا ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ئوبدانراق ياقتى. چۈنكى ئۇلارغا ئەمدى مەسىلە چۈشۈنۈشلۈكرەك بولۇۋاتاتتى.

ــ شۇنداق، ۋەتەنداشلار، ئەگەر ئائىلە شارائىتىڭلار بالاڭلارنى مەكتەپكە بېرىشكە يار بەرسىلا ئوقۇتۇڭلار، ئۆزىمىزنىڭ ئورنىمىزنى، ئادەملىك قەدىر- قىممىتىمىزنى بىلىپ ياشايدىغان بولايلى. مېنىڭ سىلەرنى مالال قىلىپ دېمەكچى بولغانلىرىم شۇلار..

بەزىلەر ئۆز قىزىقىشلىرىنى قانائەتلەندۈرۈگەندىن كېيىن بۇ يەردىن كېتىشكە ئالدىراشتى. بەزىلەرنىڭ قىزىقىشى ئەمدى يېڭىۋاشتىن ئويغۇنۇپ، ئىزچىلارغا قارىغىنىچە قېلىشتى. ئىزچىلار غىزالىنىپ بولۇشقاندىن كېيىن يەنە ئاۋۋالقىدەك سەپ تۈزۈپ، شاپىتۈل بازىرىدىن چىقىپ كېتىشتى.

*

**

ئۇلار تېگىرىق يېزىسىغا يېقىنلاشقاندا سەپىرىنى تۇزەپ مارشلىرىنى باشلاشتى. پەيزاۋات ناھىيە بازىرىغىمۇ ئەنە شۇ تەقلىدتە كىرىپ كېلىشتى. بارلىق شەرق بازارلىرىدەك تۇزۇلگەن بۇ بازار ئۆزى كىچىك، قىستاق كۆرۈنەتتى. ساتارمەنلەر ئىچىدە قوغۇنچى باققاللار كۆپرەك ئۆچرايتتى. بازاردىكى سودىگەرلەر، شەھەر ئاھالىسى ۋە يېزىلاردىن كىرگەن سەھرالىقلارنىڭ ھەممىسى ئىزچىلارغا قاراپ قېلىشتى. ئىزچىلار توپا- چاڭ ئۆرلەپ تۇرغان، تار ۋە ئەگرى- بۈگرى كوچىلارنى بېسىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا بېرىشتى.

ئۇيۇشمىدا سەيپىددىن قاتارلىق ئۇيۇشما خادىملىرى ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. مېھمانلارنىڭ كېلىشىدىن خەۋەردار ئىدى. مەھمۇد مۇھتى جايلاردىكى قىسىملارغا ۋە ئويۇشمىلارغا خەۋەر قىلىۋەتكەنىدى.

ــ ھېرىشمىغايلا، قەدىرلىك مېھمانلار،ــ دېدى سەيپىددىن مەخسۇم مەتىلى ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كېتىۋېتىپ.

ــ ھەر قايسىڭىزلارنى جۇۋېتىپ قويۇدىغان بولدۇق،.... ــ دەپ تەكەللۇپ قىلدى مەتىلى ئەپەندىمۇ پەيزاۋاتلىق سەبداشلار بىلەن بىر- بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋېتىپ.

مېھمانلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇ كۈنى ساھىپخانلارنىڭ كۈتۈۋېلىشى، ياتاقلارغا جايلىشىش بىلەن كەچ كىردى. ئۇيۇشما ئۇلارغا ئاتاپ مال سويدى.

3

ئەتىسى سەيپىددىن مەخسۇم ئادەم ئەۋەتىپ بارلىق مائارىپ ھەيئەتلىرىنى، ئاتلار ھەيئەتلىرىنى، تەسىرى كۈچلۈك بايلارنى چاقىرتىپ كەلدى. مائارىپ ئويۇشمىسىدا مائارىپنى تەرەققىي

قىلدۇرۇش، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىش، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، كەچ كۇرۇسلىرىنى ئېچىپ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگۈتۈش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇردى.

ــ كېتىدىغان ئىقتىسادنى شۆھرەتلىك بايلىرىمىز تۇرغان يەردە قەيەردىن تاپىمىزكىن دەپ ئەنسىرىمىسەكمۇ بولار، مۇئەللىم يېتىشمىسە، كىچىك بولساقمۇ ئاتۇش مائارىپ ئويۇشمىسىدىن يارىدەم قىلالايمىز،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنىڭ ئاخىرىدا. ئاندىن بايانىن بېرىلا چىقىشىپ قالغان مەھەممەتخانبەگكە قاراپ،ــ شۇنداقمۇ، ئاغا؟ سىلەر تۇرغان يەردە بالىلىرىمىزنىڭ ئوقۇشسىز قېلىشى بەك سەت گەپقۇ؟ــ دەپ چاقچاق ئارىلاش قوشۇپ قويدى.

مەھەممەتخانبەگ ئۇنىڭغا جاۋابەن:

ــ ئەلۋەتتە تۇغرا دەيلا، ئەپەندىم، ــ دېدى ۋە كىشىنى سۆيۈندۇرۇدىغان ۋەدىلەرنى قىلدى.

ئارقىدىن سانايى نەپىسە ئويۇنخانىسىدا كومىدىيە ۋە مەدەنىي ئاقارتىش تەشۋىقاتىنى مەزمۇن قىلغان لەپەر، ناخشا قاتارلىق كونسېرتلارنى قويدى. ئويۇندىن كېيىن ئۇلارنى پەيزاۋاتتا تۇرۇشلۇق گارنىزون قىسىملىرىنىڭ گازارمىسىغا چاقىرىپ كۈتۈۋالدى. ئەتىسى ئەتتىگەندە ئۇلار يەنە ئەسكەر لاگىرىدا مېھمان بولدى. ئۇ يەردىن ئۇزاپ چىققاندىن كېيىن بازاردا سەييارە ئويۇن قويۇشتى ھەم نۇتۇق سۆزلەش سورۇنلىرىنى ئۆيۇشتۇرۇپ، جانلىق كونسېرتلار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مەدەنىي- ئاقارتىش تەشۋىقاتى ئېلىپ باردى.

ئۇلار مائارىپ ئۆيۇشمىسىغا قايتىپ كەلگەندە ئۇ يەردە مەھەممەتخانبەگ ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغانكەن.

ــ پېقىرنىڭ غېرىبخانىسىغا قەدەم تەشرىپ قىلىشلىرىنى ئىلتىماس قىلاي دەپ كۈتۈپ تۇردۇم، ۋاقىتلىرى يار بېرەرمىكىن، ئەپەندىم،ــ دېدى ئۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن قول باغلاپ.

ــ بىز پەيزاۋاتتىن كەتكىچە ئىختىيارىمىزنى سەيپىددىن

مەخسۇمغا تاپشۇرغانتۇق، مۇشۇ كىشى رۇخسەت بەرسە،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ.

ــ مەخسۇمنى مەن ئۇچۇن سالا قىلىدۇ دەپ ئىشىنىپ تۇراتتىم، تېخى.

ــ ئەپەندى سىزنىڭ لەۋزىڭىزنى رەت قىلمايدۇ،ــ دېدى سەيپىددىن مەخسۇم كۈلۈمسىرەپ.

ــ مەخسۇم، قارىغاندا ئاللىقاچان ھەممەتخانىبەگنىڭ دامىغا چۈشۈپ بولغان ئىكەنسىز دە، بوپتۇ، سىز بولىدۇ دېسىڭىز، پېقىرنىڭ رەت قىلىشقا ھەددىمۇ؟ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى چاقچاق قىلىپ، ئۆزىڭىزمۇ بىللە بولارسىز؟

ــ بىللە بولۇدۇ، ئەلۋەتتە،ــ دېدى مەھەممەتخانىبەگ، ــ ئەمىسە ھازىرلا مېڭىپ كېتىمىزمۇ؟

ئۇلار ئۇچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن مەھەممەتخانىبەگنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ، ئۇنىڭ ھەشەمەتلىك قورا- جايلىرىدا قونۇپ قالدى.

ئەتىسى مەھەممەتخانىبەگ يەنە كاتتا داستىخان راستلاپ، ئۆزىنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرى بىلەن مېھمانلارنى ئۇچراشتۇردى. سورۇندىن كېيىن بىر نەچچەيلەن تەڭلا مەمتىلى ئەپەندىنى بارلىق ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن مېھمانغا چاقىرىپ تۇرۇۋېلىشتى. ئەمما مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ئۆزىنىڭ خىزمەت بىلەن چىققانلىقىنى، كۈندۈزى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىنى تۈگۈتۈپ، سەپەرنى داۋام قىلدۇرغانلىقىنى ئېيتىپ، رەت قىلدى.

ئۇ كۈنى بىر ئىككى مەيدان ئويۇن قويغاندىن كېيىن، سەپەرنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. كەچتە ئۇلار ئويۇشمىغا قايتىپ بېرىشقاندى، ئۇ يەردە ئاتىلار ھەيئەتلىرىدىن بىر نەچچەيلەن مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىزچىلىرىنى چىللاپ كېلىشكەندى.

ــ ھەممىڭلارنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى. چۈنكى ئۇلار ئەتە ئەتتىگەندە سەپەرگە چىقماقچى ئىدى. بۇ

ئاخىرقى ئاخشامنى مېھماندارچىلىقتا ئەمەس، ئويۇشمىدا ئۆتكۈزۈش ئۇلارغا قولايلىقراق ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن بىر ئاخشامدا بىر نەچچە ئادەمنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغلىمۇ بولمايتتى. بىرىنىڭكىگە بېرىپ، يەنە بىرىنى رەنجىتىپ قويۇش تېخىمۇ بولمايتتى، ــ بىز ئەتە سەھەردە بۇ يەردىن يۈرۈپ كەتمەكچىمىز، ھەر بىرىڭىزلارنىڭ داستىخىنىدا ئولتۇرغاندەكلا بولدۇق، بىزگە ئىجازەت بەرسىڭىزلار.

كەلگەنلەر سەيپىددىن مەخسۇمغا قاراشتى. سەيپىددىن مەخسۇم بولسا ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشنى ياكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەرىپىنى تۇتۇشنى بىلمەي، گاڭگىراپ، ساھىپخانلىق سالاھىيىتى بىلەن سەبدىشنى تۇتتى:

ــ بولمىسا بىر نەچچە كۈن ئارتۇقراق تۇرۇپ ماڭساڭلار بولماسمۇ؟

ــ دېدى ئۇ.

ــ ھەممىڭلار، زامانىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ئادەملەر، ھەممىڭلار ئاق- قارىنى چۈشىنىدىغان خەلقنى ئاقارتىش يولىدا خىزمەت قىلىۋاتقان ئادەملەر، قېنى ئېيتىپ بېقىڭلار، ئەگەر بىز مىللەتنىڭ مەنپىئەتىگە باغلىنىشلىق ئىشنى، مىللىي پايدا- زىيانىنى، شەخسىي ئادىمگەرچىلىككە تېگىشىۋاتساك توغرا بولارمۇ؟ ھەممىڭلار مېنىڭ مائارىپ تەرغىباتى بىلەن سەپەردە يۈرگۈنۈمنى بىلىسىلەر، بۇ ئىش قانچىلىك زۆرۈر، بۇنىمۇ بىلىسىلەر. ئەگەر مەن شۇ تاپتا بۇ ئىشىمنى تاشلاپ، سىلەرنىڭ ئادىمگەرچىلىكىڭلارنى قوبۇل قىلىپ، «ھۆرمەتكە ئىززەت» قايتۇرۇشقا باشلاپ كەتسەم دۇرۇس بولۇرمۇ؟ ياكى مىڭ يىللاپ خۇراپاتقا پېتىپ ياتقان مىللەت يەنە بىر نەچچە كۈن ئاشۇ سېپىق ئۇۋىدا ئارتۇق ياتسا ھېچقىسى يوقمۇ؟

سەيپىدىن مەخسۇم خىجىل كۈلۈمسىرىدى. باشقىلارمۇ ئارتۇق گەپكە ئورۇن قالمىغانلىقىنى چۈشۈنۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر ئېغىزدىن:

ــ ئۆزرلۈكمىز، ئەپەندى، بىز رازى، سىلىمۇ رازى بولسىلا ئەمىسە،

ـــ دېيىشتى.

ـــ بىزنى پەيزىۋات خەلقىگە ۋاكالىتەن ئۈيۈشما كۈتۈۋالدى. مۇتەۋەر كىشىلەردىن مەھەممەتخانبەگ كۈتۈۋالدى. بۇنىڭ ئۈزى يېتەرلىك بولدىغۇ؟ ھەممىسى پەيزىۋاتنىڭ ئاش، تۇزى، بىز سىلەردىن رازى، ئاۋارە قىلغان بولساق ئەيىبكە بۇيرىماسسىلەر.

چىللاپ كەلگەنلەر خوشلۇشۇپ كەتتى. ئەمما ئۇلار ئەتىسى ئىزچىلار ئورنىدىن تۇرۇشتىن ئىلگىرى، ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئىزھار قىلىپ، پىششىق گۆش، بىر نەچچە چاناچ قېتىق ئەۋەتىپ، يوللۇق تۈتۈشتى.

4

ئاتۇش ئىزچىلىرى ئەتىسى پەيزاۋاتتىن يولغا چىقتى. بۇ چاغ ئاۋغۇست قۇياشى ئۈيۈقنى قىزارتقان، بۇ قىزلىلىق شەرق تەرەپتىكى يېزا-كەنتلەرنىڭ پاكار ئۆيلىرى، شالاڭ ئورمانلىرى ئارىسىدىن كۆك سەتھىگە تارام-تارام سېپىلگەنىدى. پاكار كېسەك ئۆيلەر، چالما ئۆيلەرنىڭ مۇرىلىرىدىن كۆكۈش تۈتۈن ئېرىنگەنەك ئاستا چىقاتتى. ھەم كۆككە چىقىشقا قۇربى يەتمىگەنەك ئۆگزىلەردە، دەرەخ باشلىرىدا تۇمان بولۇپ يېيىلىپ يۈرەتتى. بۇ تۈتۈنده تېزەكنىڭ پۇرىقى ئالاھىدە بىلىنىپ تۇراتتى. ئىزچىلار ئەنە شۇ يېزىنىڭ ئۆزىگە خاس پۇراقلىرى ئارىلاشقان سەھەر ھاۋاسىدا قۇمئېرىق يېزىسىدىن ئارىلاپ ئۆتتى.

ھەگە تېرەككە بارغاندا قۇياش ساغۇچ قىزىل جامالىنى دەرەخلەر ئارىسىدا جىلۋە بىلەن كۆرسەتتى. ئاندىن ھاۋانىڭ ئىللىقلىقىنى ئاللىقاياقتا قوغلىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دىمىق تەپ ھاۋاغا تاراشقا باشلىدى. ئۇلار ئاق-ئاق تۇرلارنى ئارىلاپ جامبازغا بارغىچە ھاۋا پۇتۇنلەي دىمىقا ئايلىنىپ كەتتى.

يولدىكى يۇمشاق، «سويۇقلۇشۇپ» كەتكەن قۇمساڭغۇ تۇپراق

یالىڭاچ پۇتلارنى كۆيدۈرگۈدەك قىزىپ كەتكەنىدى. ئازراقمۇ سالقىندىن ئەسەر بولمىغاچقا ھەر دەم شاراقلاپ تۇرۇدىغان قوناقلىقلارمۇ جىمجىت سۈكۈتتە تۇراتتى.

ئىزچىلار ھەر قاچان مەھەللىلەردىن ئۆتكەنىدە جەڭگىۋار سېپىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مارشلارنى ياڭرىتىپ ماڭاتتى، دېھقان بالىلىرى يالىڭاچ پۇتلىرى بىلەن توپا توزۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى يىراققىچە كېلىشەتتى. دېھقانلار بۇ تەرتىپلىك قوشۇنغا قىزىقسىنغان ھالدا قارىشاتتى.

جامبازدىن چىققاندىن كېيىن قويۇق يۇلغۇنلۇق ۋە ئاندا-ساندا توغراقلار ئۆسكەن دالىدىن ئۆتۈشتى. بۇ يېشىل دالىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، قارا قومۇشلار ئۆسكەن قارا شورلۇق دالىغا، ئاندىن ھېچنىمە ئۇنمەيدىغان شورلۇققا چىقىشتى. بۇ چەكسىز كەتكەن شورلۇق دالىنىڭ جەنۇب ۋە شەرقىي جەنۇب تەرەپلىرى بەكمۇ ئۆزۈنغا سوزۇلغانىدى. غەربىي جەنۇپ، غەرب تەرەپلىرىدە يىراقتىن يېزىنىڭ دەل- دەرەخلىرى قارىيىپ كۆرۈنەتتى. ھاۋانىڭ ئىسسىقى مانا مۇشۇنداق جەزىرىلەردە ئۆزىنى كۆرسۈتەتتى. كىشى دەمۇ- دەم ئۇسساپ تۇراتتى. پەيزىۋاتلىق قېرىنداشلار يوللۇق تۇتقان قېتىق ئۇلارغا بۇ يەردە راسا ئەسقاتتى. ئۇلار پىششىق گۆش يەپ، قېتىق ئىچىشتى.

ــ ھاردىڭلارمۇ، ئەزىمەتلەر؟ ــ دەپ روھلۇق ۋارقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ ھېرىشىنى ھارمىدۇق، ئەمما بۇ ئىسسىق تازىمۇ ئەزدى، ــ دېدى ئەكبەر.

ــ قېتىقنى ئايماي ئىچىڭلار، ئىسسىققا شۇ بەۋا كېلىدۇ.

شورلۇق دالادىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنى قىزىلويغا تەۋە يېزىلار ئىدى. ئۇلار راسا چارچىغان، ئەمما ئىسسىقتا شورلۇق دالىدا ئولتۇرۇپ، دەم ئېلىشقا بولمىغاچقا ئىلاجسىز ماڭغانىدى. قوغانغا كېلىپ، دەسلەپكى دەل- دەرەخلەر سايىسىدا دەم

ئېلىشتى. بۇ چاغ پىشىم ئۆتكەن مەزگىل ئىدى. دەم ئالماستىن ئۇزاق يول بېسىشقاچقا بۇ يەردە كۆپرەك دەم ئېلىپ، ئاندىن ماڭماقچى بولۇشتى. قوغان، ئارۇن كەنتىلىرىدە شەمبە كۈنى بازار بولاتتى، ئۇلار بازارنىڭ راسا قىزىغان مەزگىلىدە بازارغا كىرىشتى.

بۇ يەردە خەۋەردار كىشىلەردىن ئۇرايىم كاۋاپ قاتارلىق كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. ئىزچىلار ئۇرايىم كاۋاپنىڭ قورا- جايىدا يۈك تاقىلىرىنى تاشلاپ بىرەدەم ئېسىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن دەرھال ئويۇن قويۇش ئۈچۈن بازارغا چىقىشتى.

ئوغرى، قىمارۋاز، نەشىكەش بەڭگىلەرنى مەسخىرە قىلىدىغان كومىدىيىنى ئويندى. ئىزچىلار بۇ كومىدىيىنى ئويناۋاتقاندا قاما تۇماق كىيگەن، ئىپەك رەختىن ئۇزۇن تون كىيگەن بىر كىشى مەتىلى ئەپەندىنىڭ قېشىغا ئاستا سىغدىلىپ، ھېجىيىپ تۇرۇپ باش ئىغاتتى، ئاندىن:

ـ ئەپەندىم، ئۇرايىم كاۋاپنىڭ ئېيسا بەگ دېگەن ئوغلىنى بىلەمىلا؟

ــ دەپ سورىدى خۇدكسىرىگەندەك ئەترايقا قاراپ.

ــ ياق، بىلمەيمەن، ئۇ كىشىنىڭ ئۆزىنىمۇ بۇگۈن كۆرۈشۈم، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى مۇلايىم تەلەپپۇزدا.

ــ ئۇرايىم كاۋاپنىڭ شۇ ئوغلى قىزىلۇي تەۋەسىدىكى جىمى لۈكچەك، نەشىكەشلەرنىڭ كاتتىسى! سىلىنىڭ بالىلىرىنىڭ ئويناۋاتقان ئويۇنىغا قاراپ، ئېيسا بەگنى كۆرۈپ قاپتىمكىن دەپتىمەن، ــ دېدى.

ــ ھە، مۇنداق دەڭ، ئۇنى كۆرگىنىمىز يوق، ئەمما شۇنداقلارنى تولا كۆرگەن، ئۇلارنىڭ قىلىقلىرى ئوخشايدۇ- دە، ــ دېدى ئۇ. مەمتىلى ئەپەندى ئېيسا بەگنى سۈرۈشتۈرۈش ھەم ئۇنىڭغا قاتتىق تەنبىھ بېرىش نىيىتىگە كەلدى.

ئۇ مېھمانلارنى كۈتۈش تەييارلىقى بىلەن ئالدىراپ يۈرگەن ئۇرايىم كاۋاپنى چاقىرتىپ سورىدى:

ــ ئەيبەكە بۇيرىمايسىز، ئاغا سىزنىڭ ئېيسا بەگ دېگەن ئوغۇللىرى بارمۇ؟

ــ بار، بار، ئەپەندىم، بىرسى سىلىگە دەپتۇ- دە، ئادەم دېگەننىڭ دوستىدىن دۈشمىنى تولا نېمە، سىلى كەپ بولغىچىلا ئۇ بالامنىڭ گېپىنى قۇلاقلىرىغا قويۇپتۇ - دە، ــ دېدى ئۇرايىم كاۋاپ يۇزلىرى ئېسلىپ تۇرۇپ.

ــ بۇ گەپنى دېگەن ئادەم دۈشمەنگىز بولۇشمۇ ناتايىن، ھەر ھالدا سىزنىڭ مۇشۇنداق بىر ئوغلىڭىز بارلىقىنى ئۇقۇپ قالغىنىمىز ئوبدان بولدى. ئەگەر تاپقىلى بولسا، مالال كۆرمىسىڭىز، ئوغلىڭىزنى چاقىرىپ كەلسەك، ئۇمۇ ئويۇننى كۆرۈپ باقسا ئوبدان بولاتتى.

ــ مەن بىرسىنى ئەۋەتىپ باقاي، ئەمما تېپىلىشىغا ئىشەنچ يوق. ھەي، بۇ بالىنىڭ دەردىدە ئىگەكىم با، سارالڭ بولايلا دېدىم، دوست- دۈشمەننىڭ ئالدىدا يۈزۈمنىمۇ قويمىدى، زادىلا گەپ ئاڭلىتالمىدىم، دېسىلە،... ــ ئۇرايىم كاۋاپ كېتىۋېتىپ دېدى.

ئۇنىڭ دېگىنى توغرا بولۇپ چىقتى. ئېيسا بەگ كەچ بولغىچە تېپىلمىدى.

ئىزچىلار قىسقا كومىدىيىدىن بىر نەچچىنى ئويىندى. مەمتىلى ئەپەندى نوتۇق سۆزلىدى. كەچتە ئۇرايىم كاۋاپنىڭ ئۆيىگە كىرىشتى. ئۇ قوي سويۇپ، شورپىغا ئاش سېلىپ چۆپ ئەتكەندى. تاماق تەييار بولاي دېگەندە ئېيسا بەگ كەيىپ ھالدا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ كىملىكىنى بىلگىچە ئوڭ- تەتۈر سۆزلەپ، ھەر كۈندىكىدەك ھويلىنى بېشىغا كىيگىلى تۇرۇرىۋېدى، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى توسۇۋالدى. ھەمدە ئۇنى قېشىدا ئولتۇرغۇزۇپ، بىللە غىزالاندى. تاماقتىن كېيىن ئىزچىلارغا نەشكەش، لۇكچەكلەر مەسخىرە قىلىنغان كومىدىيىنى قايتا ئويناشنى بۇيرىدى.

داستىخانغا داخىل بولغان يۇرت ئاقساقاللىرى، بايلارمۇ باردى.

ــ ئېيسا بەگ، ئىنىم، ئويۇننى دىققەت بىلەن كۆرۈڭ،

كېسىلىڭىزگە شىپا بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس. بۇمۇ پەقەت سىزدە ساقايغىدەك ئىمكان بولسا كار قىلىدۇ، ئادەمگە خاس ئاخىرقى بىر زەررە ۋىجدان بار بولسا كار قىلىدۇ. كۆرۈپ بېقىڭ، ئاللاھ قۇرئانى كەرىمدە كۆپ قېتىم «بىز ھىدايەت ئاتا قىلمىساق ھېچكىم ھىدايەت تاپمايدۇ، ئى مۇھەممەد، سەن پەقەت ئەلچىسەن، يەتكۈزۈشلا ۋەزىپەڭ بار،... » دەيدۇ ئەمەسمۇ. ھىدايەت ئاللاھ تەرىپىدىن بولىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ، بىلگەنلەرنىڭ دەۋەت قىلىش، ھەقنى يەتكۈزۈش ۋەزىپىسى بولغىنى ئۈچۈن، بىزمۇ ئۆز بۇرچىمىزنىلا ئورۇندايمىز، قارىسىلا، ــ دېدى ئۇ ئېيسا بەگنى مەجبۇرى ھالدا يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ.

ئۇيۇننى كۈندۈزى بۇ يەردە ھازىر بولۇپ تۇرغان مۆرتىۋلەرنىڭمۇ بىر مۇنچىسى كۆرمىگەنىدى. ئويۇن قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئېيسا بەگكە:

ــ ئەمدى، ۋىجدانىڭىز بۇيرىغانىنى قىلىڭ، ئەگەر ھەر كۈنى كەچتە بىرىپ تۇرىدىغان چىلىمخانىلارغا جۆنەيمەن دېسىڭىزمۇ مەيلى، ــ دېدى-دە، ئىزچىلارنىڭ ئورۇنلۇشۇش ئەھۋالىنى كۆزۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

ئىزچىلار كەڭ ھويلا سەيناسىدا ۋە پىشايۋاندا جايلىشىپ يېتىپ بولغاندىن كېيىن ئۆزىمۇ ئارام ئېلىشقا ساراي ئۆيگە قايتىپ كىردى. شۇ چاغدا ساھىپخان ئۇنىڭغا دەرت ئېيتىپ:

ــ بۇ بالىنى ئىزا تارتقۇزماق ئاسان ئەمەس، بۇگۈنغۇ ھېچ يەرگە چىقماي بالدۇرراق ياتتى، ئەمما لېكىن، بۇ بالىنىڭ تۇزۇلۇشىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ... مۇشۇ بالىنىڭ دەردىدە ئون يىل بۇرۇن تۇگۈشۈپ كېتىدىغان بولدۇم... ــ دېدى.

ــ ئادەمنىڭ گەپ ئاڭلىمىغىنى ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى زەردە گۆش قىلىۋېتىدۇ... سىزمۇ بۇنى دەرت قىلىپ كۆتۈرۈۋالماي، قارنى-كۆكسىڭىزنى كەڭرەك تۇتۇپ، خۇشال-خۇرام بولۇشنى قولدىن بەرمەڭ، ــ دەپ تەسەللىي ئېيتتى مەمتىلى ئەپەندى.

ئۇ ئۆخلاش ئالدىدىن سەپەر تەسىراتلىرىنى، كۆرگەن ئاڭلىغانلىرى، ھېس قىلغانلىرى ۋە ھەر يەردە قىلىنغان پائالىيەتلەرنىڭ مەزمۇنىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن، ئورۇن ئۈستىگە سوزۇلدى. سەپەرگە چىققاندىن بېرى ئۇ ھەركۈنلۈك سەپەر خاتىرىسىنى شۇ كۈنى ئاخشامدا ئىزچىل يېزىپ كېلىۋاتاتتى.

سەككىزىنچى باب

1

تاڭ سەھەردە قۇربان جاپپارنىڭ ياڭراق ئەزىنى بىلەنلا ئورنىدىن تۇرۇشقان ئىزچىلار، نامازدىن كېيىن ھازىرلىقلىرىنى تېز پۈتتۈرۈپ، قىزىلوينىڭ يىراق شەرق تەرىپىدىكى شورلۇق دالىنىڭ ئۈپۈق سىزىقى بىلەن تۇتاشقان يېرى ئاقىرىشقا باشلىغاندا بازاردىن قوزغۇلۇپ كەتتى. ئۇرايىم كاۋاپ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قايتا- قايتا رەت قىلىشىغا قارىماي قارا ئاتنى ئۆزى يېتىلەپ، ئۇزۇتۇپ قىزىلكەنگە كەلگىچە بىللە كېلىپ خوشلاشتى.

ــ بايلىقىم ئۆزۈمگە يەتكەن، نانىدىن غېمىم بولمىغىنى بىلەن، كۆڭلۈمنىڭ بىر يەرلىرى پۈچۈلۈپلا تۇراتتى، سىلى بىلەن كۆرۈشۈپ، يارامۇ مەلھەم تاپقاندەك بولۇۋېدى، ئەمدى يەنە ئاتىسىدىن ئايرىلىۋاتقان يېتىم بالىدەك بولۇپ قېلىۋاتىمەن، ــ دېدى ئۇ ئەپەندىنىڭ قولىنى ئۆزاق قىسىپ تۇرۇپ.

ــ كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، دۇنيا ياخشىلار ئۈچۈن يارىتىلىدۇ، ــ دەپ كۆڭۈل ياسىدى مەمتىلى ئەپەندى.

ئۇرايىم كاۋاپ شۇ يەردە بىر ھازا تۇرۇپ، ئىزچىلار ئۆزاپ كەتكەندىن كېيىن ئارقىسىغا يانىدى. بۇ چاغدا ئىزچىلار قىزىلكەننىڭ قۇمساڭغۇ تۈپرىقىنى دەسسەپ، ناخشا ئوقۇپ كېتىۋاتاتتى.

قىزىلكەن يېزىسىدىن چىققاندىن كېيىن يەنە شورلۇق دالا باشلاندى. دالا ئۈستىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك ئالۋۇن لىپىلداپ تۇراتتى. جەنۇب تەرەپتە كۆك قۇم دۆڭلىرى كۆرۈنەتتى. قۇم دۆڭلىرى بىلەن بىر

قاتاردا تاغارچى يېزىسىنىڭ ئورمانلىرىمۇ كۆرۈنەتتى. قۇم دۆۋىلىرى سىمونت گۈمبەزلەردەك چوقچۇيۇپ تۇرسا، شالاڭ يېزا ئورمىنى پاخپىيىپ كەتكەن توغراقلىق جاڭگالدەك تۇيۇلاتتى. كەڭ كەتكەن شورلۇق بولسا مەڭگۈلۈك غېربىسىنىش تۈپەيلى، ئېچ پۈشىقىدىن ئۇنىسىز يىغلاۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئومۇمەن بۇ ئەتراپتا كۆرۈنگەن جىمىكى كۆرۈنۈشلەردىن بىر خىل غېربىلىق، بىچارىلىك، ياتسىراش چىقىپ تۇراتتى. ئارقىدا قېلىۋاتقان بارلىققا ئېچى ئاغرىيتتى. گويا سۈسىز چۆلدە سەبى بىر بۇۋاقنى ئىلاجسىزلىقتىن تاشلاپ كېتىۋاتقان كىشىلەردە قانداق تۇيغۇ بولسا بۇ يەردە ئەنە شۇنداق تۇيغۇلاردىن يۈرەك سىقىلاتتى.

— بۇ چۆللەرنى ئاۋات قىلىش ئۈچۈن نېمە كەمدۇ، ـ هە؟ — دېدى بىر ئېغىزلا قىلىپ، قۇربان جاپپار.

— سۇ، — دەپ جاۋاپ بەردى يەنە بىرى.

— سۇنى بىر يەردىن باشلىسىچۇ؟

— كىم باشلايدۇ؟ ھۆكۈمەتمۇ؟ خەلقمۇ؟

— ...

مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ پارىڭىغا قىزىقىپ قالدى. ئۇ بىر خىل ئۈمىدكە تولغان ئاھاڭدا شاگىرتلىرىنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى.

— يەنە ئوتتۇز يىلدىن كېيىن كېلىپ بۇ يەرنى كۆرۈپ كېتىڭلار، — دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ، — ئەنە شۇ چاغدا كۆرۈسىلەركى بۇ يەر ئاۋات زېمىنغا ئايلىنىدۇ، بەلكىم زاۋۇتلار قۇرۇلۇپ، شەھەر بەرپا قىلىنار، ئىشقىلىپ، چۆلدىن ئەسەر قالمايدۇ[1].

— ئوتتۇز يىل دەمسىز؟ ۋاي- ۋۇي! .... ئوتتۇز يىلغىچە كىم بار، كىم يوق....

---

[1] ئوتتۇز يىل ئەمەس، ئەللىك يىل ئوتكەندە — 1985 ـ يىلى مەن بۇ رومانىدىكى مۇشۇ باپلار ئۈچۈن ئىزچىلار ماڭغان جايلارنىڭ جۇغراپىيىسى بىلەن تونۇشۇش ئۈچۈن پىيادە ۋە ۋېلىسىپىتلىك ئايلانغىنىمدا كۆرگەنلىرىمنىڭ ئۇزىلا مانا شۇ تەسۋىرلەردىكى كۆرۈنۈش ئىدى... — ئا.

ــ بۇنداق نا ئۇمـد بولمـا، ئوغلـۇم! شـۇ چاغـدىمۇ يەنە سـەن بـلەن بىز بار! ئۇنـاڭ ئۇستىگە بۇ يەردىكى شـەھەرنى بـرلىكتە قـۇرۇپ چىقمـىز! سىلەرنـاڭ ئەجرىڭلار كۆپرەك سىڭىدۇ، ئەلۋەتتە.

شـۇنـاڭ ئۇچـۇن ياشـلارنـاڭ تەسـەۋۋۇرلـرى غـىدىقلىنىپ، كەلگۈسـى دۇنياغـا ئۇچـۇپ كەتتـى. ئـۇلار ئەنە شـۇ چاغـدىكى پـاراۋان تۇرمۇشـنى، مەنزىرىلەرنى، مەدەنىيەتنى زوق بىلەن تەسۋىرلەشكە كىرىشتى.

ــ ئـۇ چاغـدا يـوللار رەتلىنـىپ، تـاش ياتقۇزلىـدۇ، يـا بولمىسـا پىششىق خىش ياتقۇزلىدۇ، دېدى بىرسى.

ــ يوللارنـاڭ بويىدا ئۆيلەرمۇ ئوخشاش سېلىنىدۇ. ھەممـى قـوش پىشايۋان، ۋاسا جۇپ...

مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنـاڭ تەسەۋۋۇرىنى بېيىتـتىش ئۈچـۈن قوشـۇمچە قىلدى:

ــ يوللارغا تاش ياتقۇزۇشـنـاڭ، خـىش ياتقۇزۇشـنـاڭ ھـاجىتى يـوق. يولغا ئاسفالت ياتقۇزلىدۇ. بىلەمسـىلەر، ئاسـفالت شـېغىل بىلەن ماينـاڭ ئارىلاشمىسـى، بۇنـداق يـول سـىلىق ھەم قـاتتىق بولىـدۇ. چەتئەلـدىكى شـەھەرلەرنـاڭ يـول بويلىرىـدا قـوش پىشـايۋانلىق ئـۆيلەر ئەمەس ، 50ـ 60قەۋەتلىك بىنـالار بـار، كېيىن بىزنـاڭ يۇرتىمىزدىمـۇ بولـۇدۇ، ــ دېدى ئۇ.

ــ ۋاي- ۋۇي، 60 قەۋەتكە چىققۇچە ھېرىپ قالمامدىغاندۇ؟

سـۆھبەت چەتئەللەرنـاڭ تەرەققىيـاتى، كىشـىنـاڭ ئەقلـي يەتمەيدىغان مۆجىزىلەر تەرەپكە كۆچكەنىدى.

ئـۇلار پـاراڭ بىلەن تاغـارچى يېزىسـىغىمۇ كېلىـپ قېلىشـتى. يېـزا ئاھالىسـى ئـۇلارنى ئەيمـىنىش، قىـزىقىش، ھەۋەسـلىنىش ئارىلىشـپ كەتكەن ھېسىيات بىلەن كۈتۈۋالدى. ئىزچىلار ئۇلارغا ئويۇن قويۇپ بەردى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلارغا:

ــ تەلەبىلەر، بۇگـۈن تاغارچىـدا قونـايلى، بالـدۇرراق بولسـىمۇ زەرەرى يوق سىلەر دېھقانلارنـاڭ ئۆيلىـرىنى، ئىش ئـوقىتىنى ئـۆز كـۆزۈڭلار بىلەن

كۆرۈڭلار، ھەم ھەر جايىنىڭ ئۆرپ- ئادەتلىرىنى چۈشۈنۈش زىيانلىق ئەمەس، ئۆزۈڭلارغا قىزىق ۋە مۇھىم تۇيۇلغان نەرسىلەرنى يېزىۋېلىڭلار، — دېدى، — بۇندىن كېيىن يولدا بىز مۇھىت بىلەن چوڭقۇراق تونۇشۇپ مېڭىشقا تىرىشىمىز.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار تاغارچىدا بىر كۈن مېھمان بولدى.

2

سەپەر قىلغۇچىلار يېز كۈنلىرى ھامان سەھەردە — ھاۋانىڭ ئىللىق مەزگىلىدە مېڭىشنى ئەۋزەل كۆرۈشىدۇ. ئاتۇش ئىزچىلىرى بۇنىڭغا ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتتى. چۈنكى بۇ زېمىننىڭ ھەممە يېرىدىكى ئورتاقلىق بىر بوستانلىق بىلەن يەنە بىر بوستانلىق ئارىسىنى چۆللەر، شورلۇق دالىلار ئۈزۈپ تۇراتتى، شۇنداق شارائىتتا چۈش پىشىملەردە يول يۈرۈش نەقىلا دوزاخ ئازابىدۇر.

ئۇلار دۈشەنبە كۈنىنىڭ تاڭ سەھىرىدە تاغارچىدىن چىقىپ سەھەرنىڭ ئىللىقى يوقالماستىنلا خانىبېققا تەۋە تەسەكتىن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ يەر ھەم شەرق تەرەپ كەڭ-كەڭ كەتكەن شورلۇق دالا بىلەن ئۈزۈلۈپ تۇراتتى. غەربىي تەرەپتە تەسەك بىلەن يېڭىتامنىڭ ئېكىنزارلىرى بىر- بىرىگە تۇتۇشۇپ تۇراتتى.

ئۇلار تەسەكتىن چىقىپ شورلۇق دالىنىڭ بىر بۇرجىكىنى قىيىپاش كېسىپ ئۆتۈپ يېڭىتامغا چىقتى. ئۇلار يېڭىتامنىڭ كوچىلىرىدا ئالدىراشقان ھالدا خانىبېرىق تەرەپكە كېتىۋاتقان دېھقانلارنى كۆرۈشتى.

— بۇگۈن خانىبېرىقنىڭ بازىرى، ئەزىمەتلەر، بالدۇراق بارساق ئىشلىرىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولاتتى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى شاگىرتلىرىغا، — دەم ئېلىشنى كېيىنىگە قالدۇرۇپ، غەيرەت بىلەن

ماڭايلى.

ئـۇلار هارغـنـغـا باقمـاي ناخشـا باشـلـدى. ئۇلارنـىڭ ناخشـسـى بىلەنـلا كـوچىنى بىـر ئالغـان بـازارچىلار ئۇلارغـا يـول بېرىـپ چەتـكە سۈرۈلۈشتى.

خانئېرىقتـا دۇشـەنبە كۈنـدە بـازار بولغاچقـا «دۇشـەنبە بـازار» دەپمـۇ ئـاتـىلاتتى. خـانئېرىق بـازىرى بـارلـق يېـزا بـازارلـرى ئىچىـدە ئەڭ چـوڭى ئىدى. بەزى ناھىيە بازارلـرىـدىنمۇ ئـاۋاتراق ئىـدى. ئـىـزچىلار بازارغـا يېتـىـپ كەلگەندە بازار راسا قىزىپ كەتكەنىدى .

يېڭىتام تەرەپتىن كېلىدىغان يولنىڭ بازارغـا كـىردىغـان دوقمۇشـىدا ئۇلارنى خانئېرىقنىڭ ساھىپخانى تۆمۈراخۇنباي كۈتۈۋالدى.

«پەرىشـتـىدەك قىبرىغـان» بـۇ ئـادەم ئىنتـايىن پـاكـىز ۋە رەتلـىك ئۇسـتـىباش كـىيگەن، رەڭگـى- روھـىـدىنمۇ بـىـر خـىل ئۇچـۇق- يورۇقلـۇق چىقـىپ تۇرغان كـىشى ئىدى.

ــ ئەسســالامۇ ئەلەيكــۈم، ئەپەنــدىم،ــ دېـدى ئــۇ مەمتىلــى ئەپەندىنىڭ قولىنى سىقىپ تـۇرۇپ، ــ ھەر بىرلىرىنى تېنەپ قالمىسۇن دەپ يولـدا سـاقلاپ تۇرغانـىدىم. ــ ئـۇ شـۇنداق دەپ ئىزاھـات بەرگەنـدىن كېـيىن، سـۆزلەپلا كەتتـى،ــ سـىجاڭ ئـاتـىمـىز تەرەپـتىن سـىلىنىڭ مۇشـۇنداق خاسـىيەتلىك سـەپەرگە چىقـىدىغانلىقلىرىنى ئـاڭلاپ بەكـمـۇ ئىنتـىزار بولدۇم. سـۆھبىنى سورىسـىلىرى، سـىلىنىڭ نـام- شـەرىپىلىرىنى ئـاڭلىغـىلى ھەلەم بولـدى، مۇلاقـات بـولغـىلى نېسـىـپ بولمـاي تـازىمـۇ بىتـاقەت بولغانـىدىم، ئۇچـۇرلىرىنى ئاڭلىغـان ۋاقتـىمـىدا ئەلـۋەتتە خوشـال بـولىمەن- دە! ــ تۆمۈراخۇنبـاي بەكـمـۇ مېھمانـدوسـت، پـاراڭچى ئـادەم كۆرۈنەتتى، ئـۇ مەمتىلـى ئەپەنـدىنىڭ قـولىنى قويۇۋەتمەسـتىن يانىدىشـىپ ماڭغـاچ سـۆزىنى داۋام قىلـدى،ــ شـۇنداق قىلـىـپ ئۇچـۇرلىرىنى تـىڭ- تىڭلاپ تۇردۇم. ئۇلۇشكۈنى شەنبە بازارغـا بارغـانلار كـارامەت ئويـۇن كـۆردۇق، ئاتۇشـتـىن كەلـگەن تالـىـپ بـالـىلاركەن دەپ كېلىشـكەن، شـۇنىڭغا قـاراپ سـىلىنى شـەنبىدىغۇ، دەپ ئـويلاپ، تۇنۇگـۈن يولغـا چىقـىپ تـۇردۇم، ئـۆزۈم

كىرىپ كەتكەندىمۇ ئادەم ئۆزۈلمىدى. سىلىنى تېنەتمەيمەن دەپ، شۇ. قارىغاندا ـ زە، سىلى تۇنۇگۈن تاغارچىدا قونۇپ قاپلا ـ دە؟

تۆمۈراخۇنباي ئىزچىلارنىڭ ئالدىدا، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى تۇتقانچە يول باشلاپ ماڭدى.

ئىزچىلار تۆمۈراخۇنبايىنىڭ هويلىسىغا كىرىپ كېلىپلا بىر خىل ئازادلىك هېس قىلدى. ئۇزۇن پىشايۋاننىڭ ئالدىدىكى بارائ قويۇق ئۈزۈم بارىڭى بىلەن چۈمكۈلۈپ تۇرغاچقا كۈن نۇرى چۈشمەيتتى. ئىنتايىن سۆرۈن، هوزۇر بەخش ئىدى. ئىسسىقتا يول يۈرۈپ كەلگەن يولۇچىلار بۇ يەردە جەننەت هوزۇرىنى كۆرۈشتى.

ــ ئاۋۇال ئۇسسۇزلۇق ئىچىگىلار، ئاندىن گاچچىدا هاردۇق ئېشى تەييار بولۇدۇ،ــ دېدى ساهىپخان، خىزمەتكارلارنى مېهمانلارنى كۈتۈشكە، ئۆيدىكى باشقىلارنى تاماقتا تۇتۇش قىلىشقا ئالدىرىتىپ.

ــ رەهمەت ئاغا، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى توسۇپ،ــ ئۇزىگىزگە مەلۇم بىز بۇ يەرگە خىزمەت بىلەن كەلدۇق، ئاۋۇال ئىش قىلايلى، ئاندىن هەققىمىزنى ئالمامدۇق. بىزگە هازىر ئۇسسۇزلۇق بولسلا بولدى. بىز بازارنىڭ ئاۋات ۋاقتىدا تەرغىباتىمىزنى قىلۇالايلى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ هەر بىر جايغا بازارنى قارارلاپ چۈشۈۋاتىمىز ـ دە! ئۇندىن كېيىن سىزگە يېتىپ ئاشقىچە مېهمان بولىمىز.

ــ بۇ، قانداق بولۇدۇ، بۇ؟ بەك سەت بولۇدۇغۇ،...ــ دەپ ئالدىراپ قالدى بوۋاي، لېكىن ئۇمۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ يۈرگەن، ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەردىن بولغاچقا، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دېگىنىگە دەرهال كۆندى.

خىزمەتكارلار مۇز سېلىنغان دوغ ئېلىپ كەلدى. ئىزچىلار يۈرەكلىرى مۇزلاپ كەتكۈدەك دوغ ئىچىپ قېنىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ، يۈك ـ تاقىلىرىنى جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئويۇن قويۇش ئۈچۈن نوتۇق سۆزلەش ئۈچۈن بازارغا چىقىپ كېتىشتى.

كەچتە بايلارنى يىغىپ مائارىپقا ئىئانە بېرىش هەققىدە

سۆھبەتلەرنى قىلدى.

*

**

ئىزچىلار خانئېرىقتا تۆمۈراخۇنباينىڭ ئۆيىدە ئىككى كۈن تۇرغاندىن كېيىن چارشەنبە كۈنى سەھەردە سەپەرنى داۋام قىلىشتى.

ــ بۈگۈن ئارالدا تۇنەيمىز، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى، ــ چارشەنبىدە ئارالنىڭ بازىرى بولۇدۇ.

دۈشەنبە بازار (خانئېرىق)تىن چىققاندىن كېيىن كەنتلەر ئارىسىدا قۇملۇقلار ئۇچراپ تۇراتتى. يوللارمۇ كۆك يىرىك قۇم بىلەن تولۇپ تۇرغاچقا يول مېڭىشمۇ قىيىن ئىدى. بۇنداق جايلاردا بوراننىڭ چىقىشىنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن! بۇ يېزىلاردىكى بىر چوڭ ئاپەت قۇم ئاپىتى ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. بۇنداق قۇملۇق تاغارچىدىن باشلاپلا ئۇچراپ تۇرسىمۇ، بۇ يەردە كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە كۆپ ئىدى. بەزى ئېرىقلار قۇم بىلەن تولۇپ تۇراتتى. خۇددى قۇم بىلەن ئېلىشىپ دەرمانى قۇرىغانىدەك ئادەملىرى سۇلغۇن، توپا چىراي، روھسىز كۆرۈنەتتى. بۇ روھسىزلىق پەقەت تۇرمۇشنىڭ مەئىشىتى جەھەتتىكى قانائەتسىزلىكلا بولۇپ، ئۇلاردىمۇ بارلىق ئۈيغۇرلارغا ئورتاق بولغان ياۋايى قىزغىنلىق، ساددا مۇلايىملىق بار ئىدى.

خەلقنىڭ نامرات ۋە مەدەنىيەتسىزلىكتە ئوتتۇرا ئەسىر زۇلمىتىدىن ئانچە كۆپ ياخشىلانمىغانلىقى ئۇلارنىڭ شۇدىگەرلىكىنىڭ چالمىسىدىلا سالغان ئۆيلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئۆيلەردە نە تاۋادالىق[1] ئىشىك، نە دېرىزە ۋە نە كېچىككىنە رۇجەك بولسۇن!

گۆردەك قاراڭغۇ، ئورىدەك زەي بۇ ئۆيلەر نېمىشقىدۇر سىرتتىكى يەر يۈزىدىن پەسرەك بولاتتى. شۇڭا زەي پۇراپ تۇراتتى. ئۈستى بولسا پاكار

[1] تاۋادان ــ ئۈستىدە بىرقاتار رۇجەك(ئەينەكلىك پەنجىرە) بولغان ئىشىك، ــ ئا.

يېپىلاتتى. باش تېگەي- تېگەي دەپلا قالاتتى. بەزى ئېگىز ئادەملەرگە ئېگىشىپ تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى.

ئەگەر ئەگرى- بۈگرى، چېپىلمىغان، ھەتتا چاتالمىغان ياغاچلار سېلىنىپ، ھەكەن ۋە قۇمۇشلارنى بېسىپلا يېپىلغان تۇرۇسنىڭ بىر يېرىگە باش تېگىپ كەتكەن ھامان «شار» قىلىپلا توپا- توزان تۆكۈلەتتى. دالان ئۇي ئوتتۇرىدىكى ئىشىكتىن يورۇقلۇق ئالاتتى. چۈنكى، ئادەتتە دالان ئىشكى ئوچۇق تۇرىدىغان بولغاچقا بۇ ئۆيگە باشقا يورۇقلۇق مەنبەسىنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارىلاتتى. ئىچكىرىكى ئۆيلەردە بولسا تورۇسنىڭ ئوتتۇرىسىدىن يېرىم كۇادرات مېتىر چوڭلۇقتا تۆكلۈڭ قويۇلغان بولاتتى. شۇنداق بولسىمۇ بۇ ئۆيلەر قاپ- قاراڭغۇ، ئىس پۈراپ تۇرىدىغان، ياغاچ، ڭاسا ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىكى ھەكەن- قومۇشلار قارىداپ، چاڭ- توزانلار قونۇپ، خۇددى تۇغمەننىڭ تورىسىدەك بولۇپ كېتەتتى. يازدىغۇ ھەممە يەر ئوچۇق بولغاچقا ھەر ھالدا يورۇق دېيىشكە بولاتتى، قىشتا تۆڭلۈك مەھكەم ئېتىۋېتىلگەندىن كېيىن بۇ ئۆيلەردە كۈندۈزمۇ چىراغ يېقىپ ئولتۇرامدىغاندۇ؟

ــ ئەي تەلەبىلەر،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى گويا ئاللىقانداق بىر نەرسىدىن يۈرىكى زېدىلەنگەندەك، ئىزچىلار ياقىشلاق يېزىسىدا بىر دېھقاننىڭ ئۆيىدىن ئوسۇزلۇق ئىچىپ چىققاندىن كېيىن،ــ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، بىزنىڭ بۇ بەختسىز مىللىتىمىز ئەنە شۇنداق كاتەكىلەردە، زىندانىدەك زەي پۈراپ تۇرىدىغان قاراڭغۇ گەمىلەردە ئولتۇرۇۋاتىدۇ. يىگىرمىنچى ئەسىرنىڭ ئوتتۇزىنچى يىللىرىدىكى ئۇلارنىڭ ھالى ئەنە شۇ! مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تىرىشىپ ئۇگۇنۇش، ھەر بىر كىشى ئىككى كىشىلىك تىرىشىشى كېرەككى، بىز بۇ بەختسىزلەرنى يورۇق ئۆيلەرگە ئېگە قىلىشىمىز، ئۇلارنى توپىغا بۇلۇنۇپلا يۇرۇش تەقدىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشىمىز كېرەك! تەلەبىلەر، ئىشەنچىكلار كامىل بولسۇنكى، بىزنىڭ بۇ غايىمىزمۇ ئاۋۇ كۈنى دېيىشكەندەك كەلگۈسى ئوتتۇز يىلدا ئەملگە ئاشىدۇ ياكى ئاساسەن ئەملگە ئاشىدۇ!

سابىت غەمكىن كۆزلىرىنى ئۇستازىغا تىكتى. ئاندىن غىرىبچىلىق چىقىپ تۇرغان يېزىلارغا قارىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ مۇشۇ خەلقنى، بەختسىز مىللەتنى تىرىكلەر قەبرىستانلىقىدىن قوتقۇزۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئىرادىسى بايراق كۆتەردى. ئۇ يۈرىكىنىڭ قېتىدا ۋىجدانىنى گۇۋاڭا قىلىپ «تىرىكلا بولسام... » دەپ قەسەم ئىچتى.

ياقىشلاقتىن، قۇمۇشئېرىقتىن ئۆتكىچە ئىزچىلارنىڭ هەممىسى ئۇستازى ئوتتۇرىغا قويغان تېمىنى چۆرىدىگەن هالدا ئۆزلىرىنىڭ غايە-ئىستەكلىرىنى، كەلگۈسى هەققىدىكى تەسەۋۋۇرلىرىنى سۆزلەپ مېڭىشتى. هەممىنىڭ قەلبىدە گۈزەل ئىستەكلەر ئويغانغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى سابىتقا قاراپ پەس ئاۋازدا:

ــ سەن، ئوغلۇم بۇ ئىزنى بويلاپ يەنە بىر قېتىم ماڭ، ئوتتۇز يىلدىن كېيىن ماڭ، شائىر ئۈچۈن يول كېزىش پايدىلىق. مەن سەندىن كۆپ ئۈمىدلەرنى، هەتتا ئۆزۈمدىنمۇ كۈتەلمەيدىغان ئۈمىدلەرنى كۈتىمەن،ــ دېدى.

سابىت غەمكىن كۆزلىرىنى يەرگە قارىتىش بىلەن كۈپايىلەندى. ئۇ ئوڭلۇقراق سۆز تېپىشقىمۇ قولاشماي قالغانىدى.

قارا دۆڭنىڭ جەنۇپ تەرىپىدە كەڭ سازلىق يېيىلىپ ياتاتتى. سازلىقنىڭ غەرب، غەربىي جەنۇب گىرۋەكلىرى يېزا ئورمىنى بىلەن تۇتۇشۇپ تۇراتتى. شەرقىي جەنۇپ تەرىپى بولسا چەكسىز سوزۇلۇپ كەتكەنىدى. سازلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن قارا سۇ دەرياسى (گەز دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى ــ بىرتارمىقى) ئېقىپ ئوتەتتى. دەريا سۈيى يۇمشاق قۇم تۇپراقنى ئۆزلۈكسىز ئېقىتىپ ماڭغاچقا قاپ- قارا، قورقۇنچۇلۇق هالدا يۆگۈشۈپ ئاقاتتى. بىرقاراشتىنلا ئۇنىڭ ناهايىتى قۇيۇقلۇقى، ئىنتايىن كۈپ مىقدارداا لاتقا ئېقىتىپ ماڭغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ سۇ باشلانغان ئېتىز- ئېرىقلار شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ چاپسانلا قۇم بىلەن تىنىپ كېتەتتى.

ئــۇلار كېچىكــتىن قــول تۆتۈشــۈپ كېچــىپ ئۆتۈۋاتقانــدا، ئېھتىياتســىزلىقتىن ئــىزچىلاردىن بىرىنــىڭ قــولى ئــاجراپ كېيىتــىپ ئېقــىپ كەتتــى، ھايــت- ھــۇت، دېگــۈچىلا ئــۇنى لاي ســۇ بــىر نەچــچە دومۇلۇتــۇپ، 50-60 مېتــىر يىراققــا ئېقىتــىپ كەتتــى. بــۇ يــاقتىكىلەرمۇ قىرغــاق بــويلاپ يۈگۈرەشــتى. مەمتىلــى ئەپەنــدى ئەڭ ئــاۋۋال يــول باشــلاپ سۇدىن ئۆتكەچكە ئۇ قاشقا چىقــىپ بولغانــدى. ئــۇ پەۋقۇلئــاددە تېــز، جــان- جەھلى بىلەن يۈگرەپ كېتىۋاتاتتى. يۈگرەش ماھىرى بولغــان ئەكــبەر تېــزلا ئۇنــىڭ ئالــدىغا ئۆتــۈپ كەتتــى. ئېقــىپ كېتىۋاتقــان ئىزچىنــىڭ تــۆۋۈنىگە ئــون نەچــچە مېتــىر ئۆتكەنــدىن كېيــىن ئىككــى تەرەپتــىن بــىر قــانچەيلەن تەڭلا سۇغا ئۆزىنى ئاتتى، ھەمدە بىر- بــىرىگە ئېســىلغان ھالــدا ھادىســىگە ئۇچرىغــۇچىنى تۆتۈۋالــدى ھەمــدە ئۆزلــىرىمــۇ دەلــدۇگۇنگەنچە قىيىپــاش تۆۋەنگە ئېقىپ خېلى ئايا‌غ تەرەپتىن قىرغاقتا چىقىشتى.

مەمتىلــى ئەپەنــدى دەرھــال ئىزچىنــىڭ نەپەس ئېلىشــىغا يارەملىشــىش ھەرىكىتىنــى باشــلىدى. ئىزچــى ئىككــى چــىنە لاي ســۇ قوســقاندىن كېيــىن خېلــى ئۆزۈنــدا ئېســىگە كېلــىپ قالــدى. شــۇنداق بولســىمۇ مەمتىلــى ئەپەنــدى ئــۇنى ئاتقــا مىنــدۈردى. پۈتــۈن ئۇستــۇبشــى چىلىــق-چىلىــق ســۇ بولــۇپ كەتــكەن ئــىزچىلار دالــدىلارغا بېرىــپ كىيىملىرىنى سىقىپ كىيىۋالغاندىن كېيىن يولنى داۋام قىلدى.

قــارا ســۇنىڭ جەنــۇبىي ساھىلىدا سونلۇق يېزىســى غەربىتــىن تــاكى شــەرقىي جەنــۇپ تەرەپكە دائىــرە ھاســىل قىلغــان ھالــدا يېيىلىــپ ياتاتتى. پاخپــاق جىدگــدىلىكلەر، قېــرى ســۆگەتلەر قاراڭغۇلاشــقان سايىســىغا ســازلىقىنىڭ جەزىــرىمە ئىســتىقىدا مېڭىــپ كەلگــۈچىلەرنى جەلــپ قىلاتتــى. دەريانــىڭ ســازلىق دېلتىســى ئــۆزىگە خــاس تىنجىــق پــۇراق تارقىتىپ، كىشىنى تېخىمۇ ئىسسىپ كەتكەندەك ھېس قىلدۇراتتى.

سۇنلۇقنىڭ جەنۇبىي تەرىپى يەنە شورلۇق دالا ئىدى. ئىزچىلار كــۆز ئالدىدىكى جاڭگالغا كىرىشتىن ئــاۋۋال سۇنلۇقتا دەم ئېلىۋېلىشــنى تــوغرا تــاپتى. ئــۇلار كــۆك قــوم بــىلەن تولــۇپ كەتــكەن بــىر ئېرىقنــىڭ بويىــدا بــىر

سائەتچە دەم ئېلىشتى، بىر سائەت دەم ئېلىشتا سۇنلۇق بالىلىرى ئۇلارنىڭ ئەترايىغا ئولاشتى. ئىزچىلار بولسا ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ ناخشىلىرىنى ئۇگەتتى. نەتىجىدە ئۇلار بىلەن دوستلۇشۇپ كېتىشتى. شۇڭلاشقا ئۇلار يولغا چىققان چاغدا بۇ بالىلار چوڭ ئاتلىرىنى چاپقىنىچە ئۇلارغا ئەگىشىپ يېزىدىن چىقىدىغان يەرگىچە كېلىشتى.

شورلۇق دالىنىڭ ئۇ يەر- بۇ يېرى سېسىق سۇلۇق سازلىق بولۇپ، بەزى سۇيى سۇغۇلۇپ كەتكەن بۇلاقلارنىڭ ئەترايى، لەش باسقان كۆزى ۋە ئىپلاسلاشقان سۇلىرى ئىچىدە ئاققۇناقلىقتەك قېلىن ۋە ئېگىز قومۇشلۇقلار، ھىكەنزارلار ھاسىل بولغانىدى. يولغا يېقىنراق جايلاردىكى بۇنداق قومۇشلۇقلاردىن كۆڭۈلنى ئايىنىتقۇدەك سېسىق پۇراق- قارا لاي ۋە چىرىگەن نەرسىلەرنىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى. سازلىق ئۇستىدە، قومۇشلار ئارىسىدا بەزگەك تارقاتقۇچى پاشىلار ۋە بېزەڭ چىۋىنلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي «خور»لىرى گاڭ- گۇڭ قىلىپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇنىدىن باشقا يېقىن يىراقتا ھېچقانداق تىرىكلىكنىڭ نىشانىسى يوق ئىدى.

جاڭگالدىن قىيپاش (غەربىي جەنۇپ تەرەپكە) كېسىپ چىققاندىن كېيىن كۇسەنبوي يېزىسىغا چىقىشتى. كۇسەنبوي قۇم ئاپىتىگە تېخىمۇ قاتتىق ئۇچرايدىغانلىقى مانا مەن دەپ تۇراتتى. يوللارنىڭ ئۇيەر- بۇيېرىنى قېلىن قۇم بېسىپ كەتكەچكە، كىشىنى چاپسانلا چارچىتىپ قويىاتتى. يېزىنىڭ جەنۇپ، شەرق، شىمال ئۇچ تەرىپى شورلۇق دالىغا تۇتۇشاتتى.

ئىزچىلار كۇسەنبوينىڭ ئەڭ شەرق تەرىپىدىكى ئورمانلىرى شالاڭ، ئېتىزلىرىنى قۇم باسقان بۇرجىكىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، قارىيىپ ياتقان شورلۇققا چىقىپ كەتتى. شورلۇقنىڭ ئۇ يەر- بۇ يېرىدە ئېگىز- ئېگىز قۇم بارخانلىرى چوقچىيىپ تۇراتتى. ئانىدا- سانىدا پادىچىلارنىڭ قورالىرىمۇ ئۇچرايتتى. بۇنداق يوللار كىشىنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتاتتى. بىردەم شورلۇق تۇزلەڭلىكتە داق بولۇپ كەتكەن ھارۋا يولى، يەنە بىردەم

قۇم دۆڭسى كۆرۈنگەندىن كېيىن، ئۇنىسىگىزمۇ ھاردۇق يەتكەن جانلاردا بىر خىل روھى ھالسىزلىقنى-باش قېتىنچىلىقىنى تۇغدۇراتتى. ئۇلار ئارالنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈڭاتامدىكىن دېگەن ئۈمىدته ئالقانلىرىنى قېشى ئۈستىگە سايىڭەن قىلىپ تۇتۇپ تەلمۈرۈپ قارايتتى. يىراقتا گويا سۇڭادان تېرەكلەرنىڭ ئۇچىدەك بولۇپ قۇم دۆڭلىرى ئارقىسىدىن قارىيىپ كۆرۈنگەن نەرسىلەر، دۆڭگە يېتىپ بارغاندا يا بازاردىن يانغان دېھقانلار، يا بولمىسا جاڭگالدا ئوتلاپ يۈرگەن قويلار بولۇپ چىقاتتى.

نەھايەت، ئىزچىلار ھەم ئۇسساپ لەڭلىرى قۇرىغان، ھەم قەدەم ئالغۇدەك ماجالى قالمىغان چاغدا ئارالنىڭ دەرەخلىرى يېقىنلا جايدا كۆرۈندى (قۇم دۆڭلىرى توسۇڭالغاچقا يىراقتىن كۆرۈنمەيتتى). ئارالنىڭ يېقىنلا جايدا پەيدا بولۇشى ماغدۇرسىزلانغان ئاياقلارغا دەرمان ئاتا قىلغاندەك بولدى. ئىزچىلار يەنە شوخ چاقچاقلىرىنى باشلاپ، بۇ جاڭگالغا قاندىق گۈزەل شەھەرلەرنى قۇرۇش توغرىسىدا غايىلىرىنى سۆزلۈشۈپ كېتىشتى.

قۇياش ئەرمۇدۇن تەرەپتە بولۇپ، ئارالنىڭ بازىرى سەل سېلىككەندى. بۇ يەردە ئۇلارنى ئارالنىڭ ئەڭ كاتتا بېيى، شۇنداقلا بىردىن- بىر بېيى XXXئەلىماخۇنۇم كۇتۇڭالدى. رېھىمۇ شۇ يەردە تۇرغانىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى بىلەن مەھكەم قول سىقىشىپ تۇرۇپ، ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ئەھۋال سوراپلا كەتتى. ئۇنىڭ بۇنداق روھى ھالىتى قاتتىق ھاياجانلانغانلىقىنى، بەك خۇش بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئىپادىلەيتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ:

ــ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نېمىلەرنى قىلدىڭىز؟ــ دېگەن سوئالغا:

ــ نېمە قىلىتۇق دەيلا، مەكتەپ ئاچاي دېسەم پۇلۇم بولمىسا، خەق مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىمىسا، سۆزلەپ- سۆزلەپ، ھاردىم، شۇ... ــ دەپ جاۋاب بەردى، كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا.

ربهىم سابىت بىلەنمۇ ئۇزاق ئەھۋاللاشتى. سابىت ئۇنىڭ دەممۇ-دەم سوربغان سوئاللىرىغا قىسقا، ئۇزۇك جاۋابلارنى بېرىش بىلەن كۆپايىلەنىدى. ئىزچىلار ئەلماخۇننىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ بېردەم ھاردۇق ئالغاچ، ئۈسسۈزلۈق ئىچىشكەندىن كېيىن، نەرسە-كېرەكلىرىنى شۇ يەرگە جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، دەرھال بازارغا چىقتى. ۋە مەدەنىي- ئاقارتىش ھەققىدىكى تەشۋىقاتنى باشلىۋەتتى.

كەچقۇرۇن، مەمتىلى ئەپەندى ئەلماخۇنغا يۈرت كاتتىلىرىنى يىغىشنى تاپشۇردى. ئىزچىلار يۈرت كاتتىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ، ساھىپخاننىڭ تامىقىنى يىگەچ، مائارىپ، مەكتەپ ھەققىدە سۆھبەتنى باشلىدى. سۆھبەت ۋە زىياپەتلەرگە ربهىممۇ باشتىن- ئاخىر قاتناشتى.

ــ بۇرۇن بايلار مەسچىت سېلىش، كۆۋرۈك سېلىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىپ بايلىقىنىڭ ئۆشرە- زاكاتىغا ھېساپ قىلاتتى، ھەم ئۆزىنىڭ بايلىقىنى نامايەن قىلاتتى،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى، يۈرت مۆتىۋەرلىرىگە، ــ بىزدە بۇنداق قىلىشنى ناھايىتى چوڭ ساۋاب دېگەن تونۇش بار ئىدى. ساۋاب دېگەن ــ دېھقانچىسىغا ئېيتساق ئەلگە پايدىلىق ئىش قىلىش، خۇدانىڭ ئىرادىسىگە مۇۋاپىق ئىش قىلىش دېگەنلىكتۇر،ــ شۇنداقمۇ؟

ــ بەرھەق، بەرھەق! راست ئېيتتىلا، تەقسىر، ــ دېيىشتى ئاقساقاللار.

ــ خەلقىگە پايدىلىق ئىشنىڭ خۇدانىڭ ئىدارىسىگە مۇخالىپ كېلىشى مۇمكىنمۇ؟

ــ مانا مەرتە ياق، تەقسىر مۇخالىپ كېلەمدىغان، تازا مۇۋاپىق كېلىدۇ، دېسىلە.

ــ ئۇنداق بولسا ھازىر خەلقىگە ئەڭ پايدىلىق ئىش قايسى؟ كۆۋرۈك سېلىشتىنمۇ پايدىلىقراقى قايسى؟ خەلقنىڭ كېيىنكى بەختىيار كۈنلەرگە ئۆتۈدۈغان كۆۋرۈكنى سېلىش، شۇنداقمۇ؟ بۇ كۆۋرۈك

قايسى؟

ــ...ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سوئالىغا ئاقسىاقاللار جاۋاب بەرمەستىن پۇشۇلداپ تىنىپ، باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ جىم ئولتۇرۇشتى.

ــ بۇ كۆۋرۈك ــ مەكتەپ، ئاغىلار، ــ مەمتىلى ئەپەندى خۇددى دەرس سۆزلەۋاتقاندەك ئاھاڭدا سۆزلەيتتى، ــ نېمە ئۈچۈن، كېيىنكى بەختىمىز ئۈچۈن بۇنداق كۆۋرۈك لازىم بولۇپ قالدى؟ خەلقىمىزنىڭ ئىنتايىن نادان ساۋاتسىز بولغىنى ئۈچۈن باشقىلار بىزنى بالىنى ئالدىغاندەك ئالدىدى، شىللىمىزگە مىندى. ھەتتا مىنىپ تۇرۇپ سېنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتىمەن، دېسە ئىشەندۇق. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقىمىغانلىقىمىزدىن بولدى. ئەمدى يېتەر، ئاغىلار، بىزمۇ ئادەم بولايلى، بىزمۇ باشقىلاردەك ئۆز يۇرتىمىزنىڭ خوجايىنلىرى بولايلى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇش كېرەك! ئوقۇش ئۈچۈن بولسا مەكتەپ كېرەك! مەكتەپنى ھېچقاچان بىزنى ئېزىۋاتقان، يىلىكمىزنى شوراۋاتقان ھۆكۈمەت سېلىپ بەرمەيدۇ. چۈنكى، ھۆكۈمەت ئۈچۈن بىزنىڭ نادان، ئەخمەق بولمىقىمىز خوپراقتۇر. نادان ئادەم بىر پادىكى، پادىنىڭ ھەر قوراسىغا بىردىن پادىچى بولسىلا باشقۇرغۇلى بولىدۇ. ئاڭلىق، ئىلمىلىك بولۇپ كەتسەك ھۆكۈمەتكە ئالدىماق تەس چۈشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھۆكۈمەت بىزگە مەكتەپ سېلىپ بەرمەيدۇ. مەكتەپ سېلىش، بالىلارنى ئوقۇتۇشتا ھەر قايسىڭىزلاردەك يۇرت كاتتىلىرىغا يۆلەنمەي ئىلاجىمىز يوق، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ــ بەرھەق...

ــ بۇ ساۋابلىق ئىشقا ھەر قايسىڭىزلارنىڭ رەغدى قانداق؟

ــ ھە، بۇ، سىلى دېگەندەك جىق مۇھىم ئىشكەن، بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلمىكىمىز لازىم ئىكەن...

ــ قانداق كۆڭۈل بۆلىسىز؟ بۇ كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ ئەمەلىي مەزمۇنى قانداق؟

ــ بۇنى، ئىشقىلىپ...ــ مۆتىۋەرلەر بىر- بىرىنى بېقىنلاشتى، ئۇنلىرى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

ــ بۇنداق بىر ئىشنىڭ ساۋابلىق ئىكەنلىكىنى ئويلاپ كۆرگەنمىدىڭىزلار؟

ــ هە بۇنى ئويلاپمۇ كۆرگەن، خۇدالىق ئالەم، راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ئىشنى بىزنىڭ سەممىزگە سالىدىغان ئادەمگە بولمىدى- دە، بىزنىڭ بۇ ئارال دېگەن كىچىك يەر، سىلىدەك ئەپەندىلەرمۇ يوق...

ــ مانا بۇ كىشىنى تونۇمسىلەر؟ــ مەمتىلى ئەپەندى رېھىمنى كۆرسەتتى.

ــ بۇ بالا، ئۆزىمىزنىڭ بالىسى،...

ــ بۇ ئۆزۈڭلارنىڭ بالىسى مەكتەپ توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىغانمىدى؟

ــ خۇدالىق ئالەم، راستىنى ئېيتمىسا بولمايدۇ، بۇ بالا شۇنداق بىر گەپلەرنى قىلغاندەك قىلغان، ئەمما- زە، بىز بۇ نېمە قىلالار، دەپ كۆڭۈلىمەپتىمىز، شۇ بىز بىلىدىغان رېھىم - دە؟ ئالدىمىزدا چوڭ بولغان...

ــ دېمەك، ئۇنى ئالدىمىزدا چوڭ بولغان ھېلىقى رېھىم شۇ دەپ ئىشەنچ قىلماپسىلەر- دە؟ شۇنداقمۇ، ئاڭلاپ قويۇڭلار، ئۇنىڭ جىسمى ھېلىقى سىلەر كۆرگەن رېھىم شۇ، ئەمما روھى، پۈتۈنلەي باشقا رېھىم ، ئۇ قەشقەردە دارىلمۇئەللىمىنىدە تەلىم ئالدى، ئەمدى باشقىلارغا تەلىم بېرەلەيدۇ،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

سۆھبەت يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. نەتىجە شۇ بولدىكى، ئەلمىخۇنۇم دەرھال بىر سىنىپلىق مەكتەپ سېلىپ بېرىشكە ۋەدە قىلدى.

3

ئەتىسى ئارالدىن يېڭىسارغا قاراپ بولغا چىقىشتى. ئۇلار قۇياشنىڭ ئوپۇق سىزىقىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىشىنى ئارالدىن ئۆتكەندىن كېيىنكى ياپ- يېڭىل قومۇشلۇق دالدا كۈتۈۋاتاتتى. ئۇلار قول تەرەپتە ئەرمۇدۇن يېزىسىنىڭ، سەل جەنۇبتا سوغۇلۇق يېزىسىنىڭ دەل- دەرەخلىرى كۆرۈنەتتى.

ئۇلار قەشقەردىن يېڭىسارغا بارىدىغان ھارۋا يولىغا چىقىش ئالدىدا يېزىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى بىر قەبرىستانلىقتىن ئۆتۈشتى. قەبرىستانلىقتا ئىت كاتىكىدەك بىر نەرسىلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. «كاتەك»نىڭ «ئىشىكى» كېسەك بىلەن توسۇپ قويۇلغانىدى. ئىزچىلارنىڭ ھەممىسى بۇنىڭغا قىزىقىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر بالدىن سورىدى.

ــ بۇنىڭ جىمىسى كولاپ قويغان بىكار گو(گۆر)، ئىت كىرىپ يېتىۋالمىدۇ دەپ ئاشۇنداق يىپىپ قويىدۇ،ــ دېدى بالا.

ــ بۇنچىۋالا گۆرنى كولاپ تەييارلاپ قويۇپ نېمە قىلىدۇ؟ــ دېدى ئىزچىلار ھەيران بولۇپ.

ــ تويۇقسىز بىر ئادەم ئۆلۈپ كەتسە، ئاغزىنى ئېچىۋېتىپلا كۆمسە بولىدۇ- دە، ــ دېدى بالا بۇ ئىشىنىڭ ئىنتايىن ئەقىللىق چارە ئىكەنلىكىدىن پەخىرلىنىۋاتقاندەك.

بۇ ھال خىيالچان سابىتنىڭ يۈرىكىدە غەلىتە بىر تۇمان ھاسىل قىلىپ، ئۇنى يىغا تۇتقاندەك بىر ھېس قىيناشقا باشلىدى. «ئەجبا، بۇ ئادەملەر بۇنچىۋالا گۆرنى ئالدىن كولاپ قويۇپ نېمە قىلىدۇ؟ ئۇلار ئۆلۈش ئۈچۈنلا ياشىمىدىغاندۇ؟ باشقا ئىشلار ئۈچۈن شۇنچىلىك ئالدىدىن غېمىنى يېسە قانداق ياخشى بولاتتى... » دەپ ئويلىدى ئۇ. يۈرىكىنىڭ سىقىلىشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەمتىلى ئەپەندىگە:

ــ تېخى ئۆلمىگەن ئادەملەر ئۈچۈن بىر مۇنچە گۆرنى تەييارلاپ

قويغىنىدىن بەك كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ كەتتى،ــ دېدى.

ــ ھاياتنىڭ غېمىنى، تىرىكلەرنىڭ غېمىنى، بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەرنىڭ غېمىنى ئالدىن قىلىشنى ئەقلىگە شۇنچىلىك كەلتۈرسە تولىمۇ ياخشى بولاتتى،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندىمۇ غەمكىن ھالدا.

ئۇلار ھاۋا تازا قىزىغان مەزگىلدە سىتلىگە كېلىشتى. سىتلىنىڭ ئەتراپىدا قۇم بارخانلىرى چوقچۇيۇپ تۇراتتى. يېزىنىڭ ئىچىدىمۇ قۇم بارخانلىرى بار ئىدى. بەزى باغ، ھويلىلارنىمۇ قۇم بېسىپ كەتكەنىدى. قۇمنىڭ كۆپلىكى كىشىگە قۇرغاقچىلىق تەسىراتى بېرەتتى. ھاۋانىڭ ئىسسىقى قۇملۇقتا تېخىمۇ بىلىنگەندەك، بۇ يەردە كىشىنى بىردىنلا ئۇسسۇزلۇق قىينايتتى. سىتلىنىڭ قۇم ئاپىتىگە ھەمىشە ئۇچراپ تۇرۇدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

سىتلىدىن چىققاندىن كېيىن تۇپ- تۇز كەتكەن سازلىق، شورلۇق دالا يېيىلىپ ياتاتتى. ئۇنىڭ جەنۇبى چېكىسىدە يېڭىسارنىڭ دەسلەپكى يېزىلىرى ماڭشىن، غوجا ئېرىقلارنىڭ دەل- دەرخلىرى كۆرۈنەتتى. يولنىڭ ئۇ يەر- بۇ يېرىنى قۇم بېسىپ كەتكەنىدى. ھەمىشە بىر بوستانلىقتىن كېيىن ئۇچراپ تۇرىدىغان بۇنداق قاقاس دالا تولىمۇ زېرىكەرلىك ئىدى.

ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇش ۋە زېرىكەرلىك روھى ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىزچىلارغا مەمتىلى ئەپەندى نۆۋەت بىلەن لەتىپە ئېيتىش تەكلىپى بەردى.

ــ كىم كۈلكۈلۈك لەتىپە ئېيتالمىسا شۇ يۈگرەپ ماڭسۇن،ــ دېدى ئۇ بالىلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، شۇنداق قىلىپ لەتىپە ئېيتىش باشلىنىپ كەتتى. ئەڭ ئاۋۋال مەمتىلى ئەپەندى باشلاپ بەردى.

ئۇلار ماڭشىنگە كەلگەندە ئۇلارنى كىچىكاخۇن، ساھىتاخۇنلار ئۆز ئەسكەرلىرى بىلەن كۈتۈۋالدى. ئەسكەرلەر يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە قاتار تىزىلىپ، ناغرا- سۇنايلىرىنى چېلىپ تۇرۇشاتتى. ئىزچىلار ئۇلارنىڭ سېپى ئىچىگە كىرگەن ھامان، شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

ئەنە شۇندىلا مەمتىلى ئەپەندى كىچىكاخۇن قاتارلىق ئوقۇمۇشلار بىلەن كۆرۈشۈپ ھال-ئەھۋال سوراشتى. كىچىكاخۇن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى، يېڭىلىقلارنى سوراپ ماڭدى. پاكار بويلۇق، دىقماق كەلگەن ۋە بىر ئاز ئاقسايدىغان بۇ ئادەمنىڭ كۆز ھەم چىرايىدىن شۇ تاپتا چوڭقۇر سېغىنىشنىڭ، مۇھەببەتنىڭ ئىزناسى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ جانلىق روھى ھالەت ئاستىدا بولسا جانسىز قېتىپ قالغان ھالەتتىكى قارامۇلۇق، ھېيىقماسلىق ھەم دەخلىسىز ياۋۇزلۇقنىڭ بەلگىلىرى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەركەتلىرىدىمۇ ھەربىيلەرگە خاس جەسۇرلۇق، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يۈرىكى پىشىپ كەتكەن، ھېچقانداق ئەھۋالدا ئىككىلەنمەيدىغان خاركتېر بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىمكانقەدەر پۇتنىڭ ئەينىبى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشاتتى.

ــ ئەپەندى ھوزۇرىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغانكەن، ئىلاجى بار ئۇزۇنراق تۇرۇپ بىزنى خۇشال قىلىدىغۇ دەپ ئىشىنىمىز، ــ دېدى ساھىتاخۇن تەكەللۇپ بىلەن.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ سايياھەتكە كەلمىگەنلىكىنى ئەسكەرتىشكە ئۇلگۈرمەيلا كىچىكاخۇن:

ــ ھە، ئەلۋەتتە،ــ دېدى كەسكىن قارار قىلىپ، ئۇ گويا بۇ ئىشتا مۇنازىرىگە ئورۇن يوقتەكلا تەلەپپۇزدا دېدى. ئۇنىڭ دەسلەپ كۆرۈشكەن چاغدىكى قىزغىن، مۇھەببەت ۋە سېغىنىش ئۇرغۇپ تۇرغان ئاھاڭى ھەم تۇرۇقىنى ئۆزىگە خاس سۆرۈنلۈك ئىگىلەللىگەن بولۇپ، كۆزلىرىدىن دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

ئۇلار ھەربىيلەرنىڭ گازارمىسىگە كىلىپ ئارام ئېلىشتى. پەيشەنبە كۈنىنىڭ كەچقۇرۇنى ھېچقانداق پائالىيەتسىز ئۆتتى. ئىزچىلار ئىختىيارى ھەركەتكە قويۇۋېتىلدى. مەمتىلى ئەپەندى، سابىتلار ئوقتىسىرلارنىڭ سۆھبىتىدە بولدى.

ئەتىسى (جۈمە) بازاردىن پايلىنىپ ئىزچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي

تەشۇقات. تەرغىبات ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىدى. ئويۇن قويدى. پىشىم بىلەن بازاردىكى پائالىيەتلىرىنى تاماملاپ گازارمىگە قايتىپ كىرىشتى. بىردەم ئارام ئالغاندىن كېيىن تەلەپكە بىنائەن ھەربىيلەرگە ئويۇن قويۇپ بەردى.

كەچتە يېڭىسىاردا تۇرۇشلۇق پولك ئىزچىلار شەرىپىگە كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەت ئىنتايىن كۆڭۈللۈك ئۆتتى. ئىزچىلار ئۆزلىرىنىڭ بۇرچىنى تېخىمۇ چوڭقۇرراق تونۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. زىياپەت تارقايدىغان چاغدا كىچىكاخۇن مەمتىلى ئەپەندىگە:

ــ خۇداغا ئامانەت، ئاللاھ سالامەت قويۇشقا نېسىپ قىلسا ئەتە يېڭىسارنىڭ ئەڭ كاتتا باغلىرىدا بولىمىز. سىز بايلار بىلەن قىلىدىغان سۆھبىتىڭىزنى شۇ يەردە قىلىسىز،ــ دېدى كەچلىك دەم ئېلىش ئۈچۈن ئايرىلىدىغان چاغدا.

ــ ئۇلار خەۋەردارمۇ؟ــ سوردى مەمتىلى ئەپەندى ئۆز سالاپىتىگە خاس ئاھاڭدا.

ــ خەۋىرى بار،ــ كىچىكاخۇن مەمتىلى ئەپەندىگە ھەمرا بولۇپ ياتاق تەرەپكە كېتىۋېتىپ، بىردىنلا ئادەتتىلەنگەن سوغۇقلۇقنى ئۆزگەرتىپ، دوستانە شۇنداقلا كۆيۈمچانلىق بىلەن سوردى، ــ ھارغۇزۇپ قويمىغاندۇق، ئەپەندى؟ مېنىڭ مۇرادىم سىزگە ئاز. تولا يارەمدە بولۇش. نىيىتىمنىڭ تەتۇرسىچە ئاۋارە قىلىپ قويمىساملا بولۇدۇغۇ،... ــ كىچىكاخۇن بىردەم شۇك بولۇپ كېتىپ، ــ غۇيۇراخۇن ئۇرۇمچىدىمۇ دەككە. دۇككە پەيدا بولدى، دەيدۇ. خۇدا ساقلىسۇن، لىچىننى كۆرگەن قۇشقاچتەك تۇزۇپلا كېتىدىغان ئەلپازى بار....

مەمتىلى ئەپەندى كىچىكاخۇننىڭ بۇنداق خۇرسىنىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىمىغانىدى. ئۇنىڭغا تۇسۇۋالغىلى بولمايدىغان بىر خىل قىزغىنلىق، سۆزلەش، يۈرەك. باغرىدىكىنىڭ جىمىسىنى تۆكۈۋېتىش قىزغىنلىقى ئۇرغۇپ كەتتى. بۇ قارام قەھرىمانغا، ساۋاتسىز ھەربىيگە سىياسىي تېمىلاردا لېكسىيە سۆزلەپ كەتكۈسى كەلدى. بىراق، ئۇ گۇگۇم

قوينىغا پېتىۋاتقان بارلىققا بىردەم قاراپ تۇرۇپ، قىزغىنلىقى ئورنىنى ئېغىر غەمكىنلىك ئىگەللىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن زادىلا سۆزلىگۈسى كەلمەي قالدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئاللىقاچان تەلپۈنۈش، سېغىنىش، ياتسىراش، مۇساپىرلىق يېتىشكە ئوخشىغان تۇيۇن كەيپىياتقا تالىق نەرسىلەر پەيدا بولۇپ، شائىرغا خاس غەمكىن ئىلھام پۈتۈن ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. ئۇ قېشىدىكى كىچىكاخۇننى ئۇنۇتقان ھالدا ئاشۇ غەمكىن تۇيغۇغا، مۇڭلۇق ناخشىغا قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ شائىرلارغا خاس بولغان تەپەككۇرى جىددىيلىك بىلەن ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەن بولۇپ، بىر كۈي، بىر ناخشا، بىر لېرىكا دۇنياغا تۇغۇلماقتىدى. بۇ ناخشىدا ئۇنىڭ غايىسى جاراڭلاپ تۇراتتى. شۇنداقلا ناخشىدا يىراقتا قالغان يارى كۈيلىنەتتى. سېغىنىش، مۇھەببەت ئىزھار ئېتىلەتتى.

ــ ئەپەندىم،... ــ بۇ چاقىرىش كىچىكاخۇننىڭ گۈلدۈمامىدەك ئاۋازى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ قېشىدا سابىت تۇراتتى. ئۇ گويا راسا سايراش مەزگىلى ــ ماي ئېيىدىكى بۇلبۇلدەك ئىجاد ئىلھامىدىن مەست بولۇپ كەتكەچكە كىچىكاخۇننىڭ قانداق كېتىپ قالغانلىقىنى تۇيمىغانىدى، ــ كىچىكاخۇنكام سىزنى كەچتە باشلىقلارنىڭ سۆھبىتىگە مەيلى بارمۇ- يوق دەپ سورىغانىدى.

ئادەتتە بۇ بۇلبۇل (شائىر) بۇنداق «مەستلىك»تىن كېيىن يېزىشنى ئۆزەل كۆرەتتى. بۇنداق چاغدا ئۇنىڭغا كېرىكى جىمجىتلىق، ئازادىلىك ئىدى.

ــ ئۆزرلىكمەن، ئوغلۇم، ئۇلارغا ئېيتىپ قويــ دېدى ئۇ ئاۋۇالقى غەمكىنلىكى بىلەن، ــ بۈگۈن كەچ ئىشىم بار.

ــ سابىت كەتتى. تەۋپىقمۇ ياتقىغا كىرىپ كەتتى ۋە خىروم سومكىسىدىن دەپتەرلىرىنى چىقاردى. ئوچۇق ئىشىكتىن گازارمىنىڭ ئەتراپىدىكى سېپىل تېمى غايەت تۇم قارا سىزىقتەك گۈگۈم پەردىسى ئارقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ يەردە ئۇ 1934- يىل باھاردىكى

قورشاۋنى ئەسلىدى. مەمتىلى ئەپەندى شۇ تەرەپكە قاراپ بىردەم تۇرىۋالدى،- دە، ئىلھام يىپلىرىنىڭ باش- ئۇچىنى تېپىۋېلىپ خاتىرىسىنىڭ سەھىپىسىگە ئېڭىشتى. ئۇنىڭ سۆھبەتدىشى — قەلەمى قەغەز ئۈستىدە شىرتىلداپ چېپىپ كەتتى.

*

**

ئەتىسى باغ سەيلىسى قىلغاچ بايلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى. ئۇلارنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا قارىتا مۇھەببىتىنى قوزغاشقا تىرىشتى ۋە ئۇلاردىن تۇرلۈك ۋەدىلەرنى ئالدى.

يەكشەنبە كۈنى ئىزچىلار شەرىپىگە يېڭىسىردا تۇرۇشلۇق پولۇك مەخسۇس كىچىك مائىۋېر ئۆتكۈزۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي ماھارەتلىرىدىن ياش يىگىتلەرنى ھوزۇلاندۇردى. بۇ ھەممىدىن كۆڭۈللۈكەك تۇيۇلغاچقا ئىزچىلار بىر كۈننىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى تۇيمايلا قېلىشتى.

كەچتە مەمتىلى ئەپەندى ئوفىتسېرلارنىڭ سۆھبىتىدە بولدى. جۈمە كۈنى سۆزلىمەكچى بولۇپ، تۇيۇقسىز، سۆزلىمەس بولۇپ قالغان قىزغىنلىق ۋۇجۇدىدا قايتىدىن زاھىر بولۇپ، بىر كۈن ئېچىلىپ- يېيىلىپ پاراڭ سالدى. ئۇنىڭ يېقىملىق ئاۋازىنى بۆلۈشنى ھېچكىم خالىمايتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن بەزى ئوفىتسېرلار ئۆزلىرى قارىغۇلاردەك تىمسىقلاپ تاپالمايي يۈرگەن، ئەمما تاپماقچى بولغان بىر نەرسىنى — سىياسىي نىشاننى تاپقاندەك بولسا، بەزىلەر ئۇنىڭغا خەيرىچىلەرگە، مەددىاھلارغا قارىغاندەك نەپرەتلىنىش، ئىچ ئاغرىتىش نەزىرىدە قاراپ، ئىچىدە كۈلۈشەتتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ كاللىسىغا ئورناپ كەتكەن نەرسە شەخسىنىڭ پايدىسى، بايلىق ۋە بايلىشىدىلىق، مانا بۇ ھاياتنىڭ مەقسىتى ۋە مەنىسى ئىدى.

گويا مەمتىلى ئەپەندى ئەنە شۇنداق مەسخىرىۋازلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ تۇرغاندەك، بۇنداق ئادەملەرنىڭ ياشاش

لوگىكسى، تۇرمۇش پەلسەپىسى، شەخسىيەتچىلىكى، بۇنداق بولسا ئېيتقۇسىز رەزىللىكى ھەققىدە ئۇزاق سۆزلىدى. ھەربىر سۆزنىڭ جانلىق مىسالىلار، قىسقا ھېكايە، لەتىپىلەر بىلەن جانلاندۇرۇپ چۈشەندۈرەتتى. ئۇنداق بۇنداق ناتسقلىقى ئوفىتسېرلارنىڭ قەلبىدە تېخىمۇ زور ھۆرمەت تۇيغۇسى ئويغاتتى. ئۇنىڭغا دۈشمەنلىك نەزىرىدە قارىغۇچىلاردىمۇ قايىللىق تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئۇلاردىكى بۇنداق قايىللىق ئەمەلىيەتتە ھەسەت ۋە قورقۇش بولۇپ، ئۆز - ئارا كېلىشىلمەيدىغانلار ئارىسىدا بولۇدۇغان ھۆرمەت تۇيغۇسىنىڭ ئىپادىسى ئەنە شۇنداق بولاتتى. بۈگۈنكى سۆھبەت ھەربىيلەر ئارىسىدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىنى ئىككى ھەسسە كۆپەيتىۋەتتى. ھەم بۇ ئىخلاس ماددىي تەنگە ئىگە بولدى.

دۈشەنبە كۈنى ئەتتىگەندىن باشلاپ، ئىزچىلار ھەربىيلەرنىڭ مەشىق مەيدانىغا بېرىپ قارىغا ئاتتى. بۇنداق بىر پائالىيەتنى ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە، ئالدىنقى كۈنى ئاخشامدا كىچىكاخۇن ئالدىن بېشارەت بەرگەن، شۇ چاغدا ئۇ:

ــ بۇ مەھمۇد سىجاڭنىڭ ئۇمىدى، ئەپەندى، بالىلار ھەممىنى قىلالايدىغان بولسۇن، بۇنى سىجاڭنىڭ كۆرسەتمىسى دېسەم ئىشىنەمسىز،ــ دېگەنىدى. مەمتىلى ئەپەندى:

ــ ئىشىنىمەن، مەنمۇ بالىلارنىڭ ھەممىگە قادىر بولۇشىنى تىلەيتتىم، بۇلار نەزەرىيە جەھەتتىن بەزى ھەربىي بىلىملەرنى ئۆگەنگەن. خۇدا خالاپ، بۇگۈن بۇ يەردە ئەمەلىي سىناقتىن ئۆتۈدۇغان بولدى.

بۇ كۈندىكى پائالىيەت ئىزچىلارنى پۈتۈنلەي ئەسىر قىلىۋالدى. راستىنى ئېيتقاندا پۈتۈن سەپەر جەريانىدا ئۇلارنى ئەڭ جەلپ قىلغىنى ۋە ئەڭ خۇشال قىلغىنى مۇشۇ پائالىيەت بولدى. قورالنىڭ ئۆزىگە خاس ئىشقى، قورالنى سۆيگۈچىلەر نەزىرىدە ھۆر پەرىلەردىنمۇ جەلپكار بولۇدۇغان بولغاچقا، غايىلىك ئۆسۈۋاتقان بۇ يىگىتلەر خۇددى ۋىسالغا ئېرىشكەن ئاشىقتەك شادلاندى. بۇ پائالىيەت ئۇلارنىڭ قانلىرىنى

ئۇرغـــۇتتى. ئۇلارنـــاڭ ئەركەك تـــۇكلىرى ھۆرپۈيـــۈپ، قـــان تۆكـــۈش قىزغىنلىقىنـى قوزغـدى. بـۆلەكچە جەڭگىۋارلىشـــپ كېتىشـتى. كەچـتە بولسا ياتاق- ياتاقلاردا مۇشۇ تېمـدىلا سـۆھبەت بولـدى. بەزىـلەر ئـۆزلىـرىنى ھەقىقـــي ھەربىيـــدەك تەســـۈۋۈر قىلـــپ، ھەل قىلغـــۇچ ئۇرۇشـــلارغا ئىشـتىراك قىلـــپ، قـان كېچـــپ جەڭ قىلغۇسـى كېلىـــدىغانلىقىنى سۆزلەشتى.

توققۇزىنچى باب

1

سەيشەنبە كۈنى سەھەردە ئىزچىلار يولغا چىقتى. كىچىكاخۇن بىر بۆلۈك ئەسكەر بىلەن ھاڭگىتلىققىچە ئۆزۈتۈپ كەلدى. ھاڭگىتلىقنىڭ شىمالىي ۋە غەربىي شىمالىدا كەڭ بىر ئوتلاق يېشىل مەخمەلدەك سەھەرنىڭ ئىللىق ھاۋاسىدا تېخىمۇ كۆركەم، راھەتبەخش كۆرۈنەتتى.

ئىزچىلار ئوتلاقنى كېسىپ سايلىق تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن سابىت ئارقىدا قېلىپ كىچىكاخۇن ۋە ئەسكەرلەر بىلەن خوشلاشتى.

ــ سىزگە مېنىڭ ئىخلاسىم چوڭ، ئەپەندى،ــ دېدى كىچىكاخۇن ئۆزىگە خاس سۈردىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بىر خىل روھى ھالەتتە،ــ قاچانكى سىزگە مېنىڭ ياردىمىم كېرەك بولۇپ قالسا ھايت دەڭ، مەن تەييار.

ــ بۇنىسىدا گەپ يوق،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئوچۇق-يورۇقلۇق بىلەن،ــ سىز بىلەن بىز يات بولمىغاندىكىن، ھاجىتىمىز چۈشسە تارتىنىپ ئولتۇرامتۇق.

ــ خەير، ئاق يول بولسۇن! ــ كىچىكاخۇن باشقا گەپلەر بىلەن ۋاقىتنى سوزماي، پىشقان قولىنى تەڭلىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئىپادىدىن پەملەشكە بولاتتىكى، ئەمما كۆڭۈل ئىزھار قىلىشلارنى قاملاشتۇرالمايدىغان بۇ ئادەم ئوشۇق ھېچنەرسە دېمەستىن خوشلاشتى.

مەمتىلى ئەپەندى بولسا ھەر قاچان خوشلۇشۇش مەزگىلىدىكى غەيرى رەسمىي تەكەللۇپلارنىڭ ئۇزۇن بولۇپ كېتىشىنى خالىمايتتى.

شۇڭا كىچىكاخۇننىڭ گەپنى ئۇزارتمىغانلىقى ئۈنىڭغا يېقىپ چۈشتى.

كىچىكاخۇننىڭ قول قىسقىلىقىنى زىيالىيلارنىڭ ياكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قول قىسقىدەك هاياجانلىق، هېسىياتلىق بولماي، ئاددىيلا، پەقەت ئالاهىده كۆچلۈك ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بىلەن سابىت تېزدىنلا ئىزچىلارغا يېتىشۋالدى، ئىزچىلار ئەمدىلا ئوتلاقنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەنىدى. ئوتلاقنىڭ ئەتراپىدىكى يېزا كەنتلەرنىڭ دەل- دەرەخلىرى قارامتۇل يېشىل چەمبەردەك، ياكى يېشىل قاشادەك ئوتلاق ئەتراپىنى ئوراپ تۇراتتى. پەقەت شەرقىي شىمال تەرىپى- ماڭىشىن بىلەن ستىله ئارىلىقىدا «قاشا» نىڭ ئوچۇق يېرى بار ئىدى. بۇ ئوچۇق جاي ئوتلاقنى شەرققە چەكسىز سوزۇلۇپ كەتكەن شورلۇق دالاغا تۇتاشتۇراتتى. غەربىي جەنۇپ تەرەپتىكى «قاشا» قوشمەنىڭ دەل-دەرخلىرى، غەربىي شىمال تەرەپتىكىسى سايىلىقنىڭ، شىمال تەرەپتىكىسى ستىلىنىڭ، غەرپ تەرەپتىكىسى چولپانئېرىقنىڭ دەرەخلىرى ئىدى.

ئوتلاقتا قوي پادىلىرى، ئېشەك ۋە موزايلىق كالىلار ئوتلاۋاتاتتى. ئاتقا مىنىۋالغان پادىچى ئۇزۇن تاياق تۇتۇۋېلىپ هايقىرلاپ يۈرەتتى. ئۇ چېچىلىپ كەتكەن قويلارغا هايقىرلاپ قويۇپ، ئارقىدىن خېلىدىن بېرى ئوقۇۋاتقان ناخشىنىڭ داۋامىنى ئوقۇشقا كىرىشەتتى. ئۇ خالىغان يېرىده ناخشىنى توختۇتۇپ ئەتراپقا قارايتتى ياكى پادىسىغا ۋارقىرايتتى. ئۇ ئىزچىلار تەرەپكە قارىغاندىمۇ ناخشىسىنى قاپ ئوتتۇرىدا توختۇتۇپ قويۇپ، قىزىقسىنىپ قاراپ قالدى.

ئىزچىلار سەھەرنىڭ ئىللىق هاۋاسىدا ناهايىتى تېزلا ئوتلاقنى بېسىپ ئۆتۈپ سايىلىققا يېتىپ كەلدى. ئۇلار يېڭىساردا ئوبدان هاردۇق ئېلىپ ياخشى كۈتۈلۈپ ئۇزۇن تۇرغاندىن كېيىن ئەمدىلا سەپەرنى داۋاملاشتۇرغاچقا تولىمۇ روهلۇق ئىدى. شۇڭلاشقا سايىلىقنىڭ كۆك قۇملۇق تۈپرىقىنى گۈرسۈلدۈتۈپ دەسسەپ، مارشلارنى ياڭرىتىپ ئۆتۈپ كېتىشتى.

*

**

ئۇلار چۈش پىشىملەر بىلەن ئۈزمىگە يېتىپ كېلىپ قۇنسىقتا مەسئۇت داموللىنىڭ تېرەكلىك ھويلىسىغا چۈشتى. ھويلىدا يۈز يىللىق قېرى قاپاق تېرەكلەردىن ئۇچ تۈپ بولۇپ، ئۇنىڭ يوغان ۋە باراقسان شاخلىرى پۈتۈن ھويلىنى بىر ئالغاندى. بۇ يەردىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىر نەچچە تۈپ تېرەك كولاپ چىقىرىۋېتىلگەن بولسا كېرەك، يېلتىزىدىن چىققان تېرەكلەر ناھايىتى زىچ ۋە بىر خىل تەكشى ئۆسكەنىدى، ئادەتتە يىلتىزىدىن چىققان تېرەكلەر تېز ئۆسۈدۈغان بولغاچقا، بۇ تېرەكلەرنىڭ ھەممىسىمۇ كېسىمگە يارىغۇدەك بولۇپ قالغانىدى. ئاقتۇ تەۋەسىنىڭ تۈپرىقى قۇمساڭغۇ بولغاچقا تېرەك ئاجايىپ ياخشى ئايىنيتى.

ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن ئويۇن قويدى. مەسچىتتە نامازدىن كېيىن تەشۋىقات ئېلىپ باردى. بۇ مەزگىل ئاقتۇدا كۆممە قوناقنىڭ راسا چۈرۈچ بولغان ۋاقتى بولغاچقا ئىزچىلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ساھىپخان كۆكۡشتا كۆجە ئېتىپ بەردى. بۇ تاماق ئىزچىلار ئۈچۈن بىر يېڭىلىق بولۇپ، ئۇلار نامىنى ئاڭلىغان، ئەمما كۆرۈپ باقمىغانىدى. كۆجە پىشقىچە كۆكۡشاش پىشۇرۇپ بەردى.

چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن ئىزچىلار بارىنغا قاراپ يولغا چىقتى. يول ئاقۇش يىرىك قۇم ئارىلاش تۇپىلاڭ ئىدى. ھەر قانچە ئېھتىيات بىلەن ماڭغاندىمۇ تۇزۇپ تۇراتتى. چاپسانلا پۇتنى تالدۇرۇۋېتەتتى. ھاۋا بەكلا قىزىق بولغاچقا پات- پات سايىداپ ئولتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭلاشقا ئۇلار قوياش غەربكە قىيسايغاندا بارىنغا يېتىپ كەلدى.

بارىن بازىرى ئەتراپى قاتمۇ- قات بوستانلىقلار بىلەن قورشالغان، يەر- سۇلىرى ياخشى يېزىغا جايلاشقانىدى. بارىندا پەيشەنبە كۈنىدە بازار بولاتتى. ئىزچىلار ئەتىگى بازاردىن پايدىلىنىپ ئۆز ۋەزىپىلىرىنى

ئورۇنلاش ئۇچۇن بۇ يەردە قونۇپ قالدى.

ئەتىسى چۈشتىن بۇرۇن تەشۋىقات- تەرغىباتنى تۈگۈتۈپ تاشمىلىققا قاراپ كېتىشتى. يەنە ئازراق كېچىككەندە بازارچىلارنىڭ ئالدى- ياناتتى. بۇ چاغدا يول قىستاڭچىلىق بولۇپ كېتەتتى.

بارىندىن چىققاندىن كېيىن يىراق جەنۇب تەرەپتە يېزىلارنىڭ دەل- دەرەخلىرى ئارقىسىدىن ئاقۇش گەۋدىسىنى چىقىرىپ تۇرغان تاغ تەرەپكە قاراپ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خىيالى 1934- يىلى باھاردىكى ۋەتەنگە قايتىش سەپىرىگە كەتتى. يېڭىسارىدا قورشاۋدا قالغانلىقى، مەھمۇد مۇھتەننىڭ ئۇلارنى قورشاۋدىن چىقىرىپ يولغا سېلىپ قويغىنى، لومپا، ئاتۇشباغ يولى بىلەن كۇسەن دەرياسىدىن كېچىپ ئۆتكىنى بىر- بىرلەپ خىيالىدىن كەچتى. ئاشۇ چاغدا ئۇلار— مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاشۇ تاغنى ياقىلاپ، تاشمىلىققا بېرىپ تۇنگەنىدى. بۇ خاتىرىلەر ئۇنىڭدا ئۆتمۈشكە تەلپۈنۈش، سېغىنىش ۋە ئۆز ۔ ئۆزىگە ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسى ئويغۇتۇپ قويدى. بۇ ئاخىرىقىسى روھى ھالەتتىكى تۆۋەن كەيپىيات (پاسسىپ روھى ھالەت) ئىدى. بۇنداق كەيپىيات ئۇنى چاپسانلا مەرمەرە دېڭىزى ساھىللىرىغا ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئاللىقاندىق بىر ۋەسۋەسە ھوجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ ئاشۇنداق بىر گۈزەل دۇنيانى تاشلاپ مانا شۇنداق قۇمساڭغۇ توپىلاڭغا كېلىۋالغانلىقىنى ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلىق دەپ ئەيىبلەشكە باشلىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ھارغىن ھالدا ئاياغلىرىنى قۇم توپىغا پاتۇرۇپ بېسىپ كېتىۋېتىپ خىيالىنى داۋام قىلدى. «راست، ــ دېدى ھېلىقى ۋەسۋەسىلىك خىيال بۇ قىلغىنىڭ ئەسەبىي رومانتىكىنىڭ قىلىقى! رومانتىكلار پەقەت كىتابلاردىلا بولىدىغان غايىلار، ئاجايىپ ۔ غارىپ يوغان گەپلەردىن كاللىسى قىزىپ كېتىپ، ئەنە شۇلارنى ئەمەلدە ئورۇنلىماقچى بولىدۇ. لېكىن، ھايات دېگەن قايتىلانمايدىغان نەرسە تۇرسا ئۇنى باشقىلار ئۇچۇن نابۇت قىلىش ئەخمەقلىق بولماي نېمە!... »

بىر قارىسا بۇ راست ئىدى!

تەۋپىق بېشىنى شارتتىدە سىلكىدى. ئەتراپقا قارىدى. ئۇلار كېتىۋاتقان يولنىڭ بويلىرىدا چوڭقۇر يارلار بار ئىدى. يارنىڭ تىك قىرغاقلىرى ئۇزۇن يىللىق قەبرىلەرنىڭ ئۈستىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئوت- توپا ئىدى. بۇ قاغجىراپ ياتقان زېمىن، ئۆزىنىڭ ھەسرەتلىك تىنىشلىرى بىلەن مەمتىلىنىڭ يۈرىكىدىكى ئۆچەي دەۋاتقان يالقۇننى قايتىدىن تۇتاشتۇردى. بۇ خۇددى ياشلىقنىڭ ئېزىقتۇرغۇچى تىلەكلىرى ئارقىسىغا كىرىپ، ئۆيىنى، قېرى، ئاجىز ۋە تۇل ئانىسىنى تاشلاپ كېتىۋاتقان ئوغۇل، ئانىنىڭ سۈكوت ئىچىدە ئېغىر تىنىشلىرىنى ئاڭلاپ، يەنە يۈرىكىدە مۇھەببەت، ھېسداشلىق، ئېچىنىش،... تۇيغۇلىرى بىراقلا قوزغۇلۇپ، ئارقىسىغا يانغانچە كېلىپ ئانىسىنى قۇچاقلىغىنىغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ شۇ تاپ ئاشۇ ئاق بوز توپىلىق يارلارنى، دەل- دەرەخلەر ئارقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بوز تاغنى قۇچاقلىۋالغۇسى كېلىپ كەتتى.

ئۇ تۇيغۇلار تەقەززاسىنى قانىدۇرۇش، بۇ قەدىمىي دىيارنى ياشلىق ھاياتىي كۈچىگە تولغان چۈقانلىرى بىلەن ئويغۇتۇۋېتىش ئۈچۈن روھلۇق ھالدا سەپ ئىچىدە كېتىۋاتقان قۇربان جاپپارغا ۋارقىرىدى:

ــ قۇربان، ئوغلۇم، ناخشا باشلا!

ئەقلىي بار ئولغان كۆرەر يۈرتىن ئەزىزجان ئۈستىدە،
مەرىپەت ئەھلى تۇتار مىللەتنى جانان ئۈستىدە.

ئىزچىلارنىڭ شاۋقۇنلۇق ئاۋازى قەدىمكى يارلارنى تىترىتىپ، يىراقتىكى تاغ تەرەپلەرگىچە كەتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئېزىقتۇرغۇچى خىياللارغا يول بەرمەسلىك ئۈچۈن باشلامچىلىق بىلەن، پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ناخشىغا ئاۋاز قوشتى:

ئانا ئەل ئىنسان ئۈچۈن مىسلى ئانا قۇچاغىدۇر،

يۇرتىنى سۆيگەن ياشار ئىززەتۇ ـ ئىمان ئۇستىدە.
مىللىتىمىزنى سۆيەرمىز، كەتسىمۇ باشلارىمىز،
مىللىتىنى سۆيمىگەن ئۆلگەي پۇشايمان ئۇستىدە.

ھەر قاچانقىدەك ئۇلارنىڭ ھەيۋەتلىك ناخشىسى بۇنداق مارشلارنى ئاڭلاپ باقمىغان، ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقى ئىتەك يايغان، گويا قەبرىستاندەك مۆڭلۈق ۋە خارابە يېزىلاردا دۇنيادىن بېخەۋەر ياشاۋاتقان ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى ئۆيلىرىدىن چىللاپ چىقتى. ئۇلار ئۆزلىرىچە ھەر خىل مۇلاھىزىلەر قىلىشىپ، ئىشەك ئالدىلىرىدا ئۇلارنى ھەيرانلىق ۋە قىزىقىشقا تولغان كۆز نۇرى بىلەن ئۇزۇتۇپ قېلىشاتتى.

2

تاشمىلىق ئىزچىلارغا ئەزىم قوينىنى ئاچتى. بۇ يەردە ھاۋانىڭ كۆيدۈرگۈچ ئىسسىقىمۇ ئانچە بىلىنمەيتتى. غەرب تەرەپتە گەز دەرياسى بولغاچقا ئۇ تەرەپتىن سالقىن ھاۋا كىلەمدۇ قانداق، بۇ يەر ئىزچىلارغا ئىللىق بىلىندى، ھېرىپ كەتكەن جانلار ئارام تاپقانىدەك بولدى. بولۇپمۇ ئۇلارنى كۈتۈۋالغان ساھىپخانىنىڭ مۇئامىلىسى تېخىمۇ ئىللىق، تاشمىلىق خەلقنىڭ مۇھەببىتى تېخىمۇ قىممەتلىك ئىدى.

ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا قاسىمبەگ[1] چىقىپ كۈتۈۋالدى. بۇ ئادەم يېڭىلىقىپەرۋەر، بالدۇر ئويغانغان كىشىلەر تىپىدىن بولۇپ، يېڭىلىق تارقاتقۇچىلارغا تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ئۇنىڭ ئىلىم-مەرىپەتكە قانچىلىك مۇھەببىتى بارلىقىنى نامايەن قىلىپ تۇراتتى.

[1] قاسىمبەگ قەشقەر مىللىي ئىشلار كومىتېتىدا خىزمەت قىلغان ۋە شۇ يەردىن دەم ئېلىشقا چىققان. مەن مەزكۇر ئەسەر ماتېرىيالىرىنى قېزىپ يۈرگەن چاغلاردا(1985- يىل) ھايات ئىدى.ـــ ئا.

ئـۇ مەمتىلـى ئەپەنـدى بـىلەن قۇچاقلىشـىپ كۆرۈشـتى ھەم زور ئىززەت ئىكرام بىلەن ئۆيىگە باشلىدى.

ــ سـىجاڭ ئاتىمىزنىـڭ تاپشـۇرۇقىنىمۇ ئـالغىلى ئـۇزۇن بولـدى، شـۇندىن بېـرى مۇبـارەك قەدەملـىرىگە زارىقـىپ كۈتـۈپ، بۈگـۈن مـۇرادىمىز ھاسىل بولۇپ ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە نېسـىپ بوپتـۇ، كـۆپرەك تـۇرۇپ بىزنى خوشال قىلارلا؟ــ دېدى ئۇ.

ــ خۇدا بۇيرىسا، خۇدا بۇيرىسا، ــ دەپ جاۋاب بەردى تەۋپىق.

ئـۇلار قاسـىمبەگنىڭ ئـۆيىگە چۈشـتى. قاسـىمبەگ ئـۇلار كەلگەنـدە ئالـدىراپ قالماسـلىق ئۈچـۈن ھەمـمە نەرسـىنى تەق قىلـىپ قويغانـدى. ئىزچىلار يۈز- كۆزلىرىنى يۇيۇپ سەپەر چاڭلىرىدىن خالاس بولغان ھامان، ئـۇلارنى پىشـايۋانىنىڭ ئـۆزۈن سۇپىسـىغا سـېلىنغان كـۆرپە- يىكەنـدازلارغا تەكلىپ قىلدى.

داسـتىخاندىن كېيىن مەمتىلـى ئەپەنـدى قاسـىمبەگكە سـەپەردىن مەقسـەتلىرى نېمىلىكىنـى، ھەر بـىر جايـدا نـېمىلەر قىلـىدىغانلىقىنى كونكرېـت سـۆزلەپ بەردى، ھەم قاسـىمبەگنىڭ باشـقا يـۇرت مۆتـىۋەرلىرىنى چاقىرىشىنى ئىلتىماس قىلدى.

ــ بۈگـۈن مائارىـپ راسـخوتى، مائـارىپنى قـوللاش ھەققىـده بـايلار بىـلەن سۆھبەتلەشىـسـەم، ئەتە ئاممىغـا قىلـىدىغان تەرغىبـاتلىرىمىزنى تامـاملاپ چۈشـتىن كېيىـن يـۇرۇپ كەتسـەكمىكىن دەپ ئـويلاۋاتىمەن،ــ دېدى ئۇ نۇرلۇق كۆزىنىڭ قۇيرىقىدىكى كىچىك تـاتۇق كـۆزىنى قىسـقاندا پۇرۇكلەر ئارىسىدا غايىپ بولاتتى.

ــ مەيلـى خاپـا بولسـىلمۇ بولسـىلا، ئەمـما بۈگـۈن سـىلى ماڭـا مېھمان، ھېچ ئىـش قىلمـاي دەم ئالىلا، ئەتە يـۇرت كـاتتىلىرىنى تەكلىـپ قىلىمەن، ئاندىن سۆھبەت قىلسـىلا مەيلـى. ئۆگۈنلـۈككە تاشـمىلىقىنىڭ بازىرى، ھەمـمە يەردە بـارازنى ئېلىـپ كەپـلا، تاشـمىلىقىنىڭ بازىرىغـا تۇرمـاي كېـتىمەن دېسـىلە قويـۇپ بېـرەمتىم؟ــ دېـدى قاسـىمبەگ مېھماندوستلۇق بىلەن كايىپ،ــ تاشمىلىق دېگەن چـوڭ يـۇرت، بـۇ يەردە

جىقراق تۇرۇدۇغان ھەققىلىرى بار.

قاسىمبەگ راستىنلا دېگىنىنى قىلدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چىرايىدىن چىقىپ تۇرغان ھارغىنلىقلا قاراپ، ئۇنى جەزمەن دەم ئالدۇرۇش قارارىغا كەلگەندى. شۇنىڭ بىلەن خىزمەت ئەتىگە قالدۇرۇلدى. مەمتىلى ئەپەندى نېمىشقىدۇر بوشۇشۇپ قېلىۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ قاسىمبەگنىڭ دوستانە كۆڭلىنى رەت قىلمىدى. يەنە كېلىپ تاشمىلىق بازىرىنى ئالماي كېتىشنى تازا مۇۋاپىق تاپمىدى. شۇڭا بەربىر بىر كۈن ئارتۇق تۇرىدىغان بولغاندىكىن سۆھبەتنى ئەتىگە قالدۇرۇشنىڭ زىيىنى يوق ئىدى.

شۇنداق بولسىمۇ مەمتىلى ئەپەندى كۆپ دەم ئېلىپ كەتمىدى. ئۇ قاسىمبەگ بىلەن خېلى ئۇزۇن پاراڭلىشىپ، تاشمىلىقنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى، جۇغراپىيە ئەھۋالى، خەلقنىڭ ھال ئەھۋالى، مەدەنىي مائارىپ جەھەتتىكى ئاساسى ۋە ئەمەلىي كۈچى توغرىسىدا ئەقەللىي تونۇشقا ئىگە بولدى. ئۇ يېقىن بولسا گەز دەريasi بويىغا بېرىپ كەچقۇرۇنۇنىڭ سالقىن ھاۋاسىدا ھوزۇرلۇنۇپ كېلىشنى ئىختىيار قىلغانىدى، قاسىمبەگ دەريانىڭ بىر نەچچە كېلومېتىر يىراقتا ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ئۇنى توستى.

ئۇ قاسىمبەگ بىلەن خوشلۇشۇپ، ئۇخلاش ئالدىدا يەنە بايىاتىن بېرى قاسىمبەگدىن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى ۋە بۇگۈنكى بىر كۈنلۈك پائالىيەت ۋە سەپەر ھەققىدىكى كۈندۇلۈك خاتىرىسىنى يازدى. بۇ چاغدا ۋاقىت يېرىم كېچە بولغان، ئىزچىلار ئاللىقاچان شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇنىڭ يېنىدا پەقەت دائىمىي ئۇنچىقماس ھەمراھى شاگىرتى سابىتلا ھەممە نەرسىگە قىزىققۇچى كۆزلىرىنى ئىلمەستىن يۈرەتتى.

ئەتىسى قاسىمبەگ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پىلانىنى ئورۇنلىشىغا ماسلىشىپ، يۈرت مۆتىۋەرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ئاۋۋال تۇركىيىدە ۋە باشقا چەت مەملىكەتلەردە

كۆرگەنلىرىنى، پەنناڭ ئاجايىپ يېڭىلىقلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئاندىن بىزنىڭ تارىختىن بېرى تارتقان زىيانلىرىمىزنىڭ تۈپ سەۋەبى نېمىلىكىنى بىرقانچە ئەمەلىي مىسال بىلەن چۈشەندۈردى. بىلىمسىزلىكنىڭ ئاخىرىدا ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى سۆھبەتداشلىرى چۈشىنەلىگۈدەك ئاددىي، چۈشۈنۈشلۈك تىل بىلەن، مەسىلە- مىساللارنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئۇزاق سۆزلىدى. ئاندىن ئۆزىنىڭ سەپەرىدىن مەقسىتى، سەپەرنىڭ ئالدىنقى ئۆتەڭلىرىدە قىلغانلىرى ھەققىدە سۆزلىدى. ئاندىن مۆتىۋەرلەرنىڭ مائارىپقا قانداق ئەمەلىي ياردەم بېرىدىغانلىقىنى سورىدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىدا مەھمۇد مۇھتىنىڭ خېتى بولغاچقا بۇ يەردىمۇ ئۇلارغا تەسىرلىك نۇتۇققا قارىغاندا مەھمۇد مۇھتىنىڭ خېتى، بەكرەك تەسىر قىلىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، خەتنى ھامى قىلىپ تەھدىت ئارىلاش سۆزلىدى. بۇنىڭ ئۈنۈمى تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ئەلۋەتتە.

شەنبە كۈنى تاشمىلىق بازىرىدا ئويۇن قويۇشتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن سابىت كۆچۈلۈككە نوتۇق سۆزلەپ، ئۇلارنى مەكتەپكە، مەدەنىيەتكە يۈزلۈنۈشكە چاقىردى. ئۇ شائىر بولغاچقا، تارتىنچاق بولغىنى بىلەن بىرلا قىزىشىپ كەتسە ۋە گەپنى باشلىۋالسا بەكمۇ تەسىرلىك سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ بۇ تۈنجى قېتىملىق ئوچۇق تۇتقى ئۇستازىنى ھەيران قالدۇردى.

ــ ئەسلىدە سەن سۆزلىسەڭ بولىدىكەن جۇمۇ، ئوغلۇم،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۆزلىرىنى پۇرۇپ كۈلۈپ تۇرۇپ.

سابىت يەنە تارتىنچاق بالا قىياپىتىگە قايتىقانىدەك قىزارغىنىچە كۈلۈمسىرەپ قويۇپ جاۋاب بەرمىدى.

ــ ئەمدى مەن سېنى ئىشقا سالمەن، ئىقتىدارىڭدىن تولۇق پايدىلانماي ئۆتكۈزۈۋۈتىپتىمىز ئەمەسمۇ،ــ دېدى تەۋپىق ھەم چاقچاق قىلىپ، ھەم رەسمىي تۇرده.

ئۇلار چۈشتىن كېيىنلا قارا كېچىككە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار

تاشمىلىق بازىرىدىن مارشىلارنى ياڭرىتىپ چىقىپ كېتىۋاتقانىدا مىڭلىغان بازارچى ئۇلارغا ئېغىزلىرىنى ئاچقان هالدا قارىشىپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە هەۋەسلەنگەنلەرمۇ، ئاچچىقى كەلگەنلەرمۇ بار ئىدى. خۇسۇسەن دىنى تونغا ئورۇنۇۋالغان قوساق باقار «ئۇلۇغ»لار بۇ جەڭگىۋار توپقا ئاللىقانداق يامان سۆپەتلەرنى بېرىپ، ئۇلارغا قاراشنىڭ قانداق گۇناهلىقى توغرىسىدا نۇرغۇن پەتىۋالارنى چىقىرىشقىنىچە، پولامپاي تونلىرىنىڭ ياقىسىنى چىشلىشىپ قېلىشتى.

*

**

كەچكە يېقىن بىردىنلا قويۇن كۆتۈرۈلۈپ، بوران توپا-چاڭلارنى ئۆچۈرتۈپ كۆز ئاچقۇزمىدى. چۈشتىن كېيىندىن باشلاپ هاۋارايى تەدرىجىي ئۆزگۈرۈپ، ئاۋۋال مەيىن شامال چىقىشقا باشلىغان، كەچ كىرگەنسىرى بورانغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. بۇنداق هاۋارايى مۇشۇ پەسىل، مۇشۇ مەزگىلدە ناهايىتى ئاز ئۇچرايتتى. ئىزچىلار بۇ چاڭ توزاڭ ۋە بوران ئىچىدە يول يۈرۈشتىن تولىمۇ قىينالدى.

ئۇلار بارغانسىرى يولدىن چەتنەپ ئۇچ پوتەي يولنى ئارتۇق مېڭىپ، ئوپالنىڭ تېرەك كەنتىگە كەلگەندە ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇ چاغدا بورانمۇ پەسلەپ، شەرقىي شىمال تەرەپتىن مەيىن سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. سالقىن ئۇ تەرەپتىن گەز دەرياسىنىڭ شاۋقۇنىمۇ ئەيتاۋۇر بىر غۇۋۇلداشنى، ئاللىقداندىق شاۋقۇن ئاڭلانىنى ئېلىپ كېلەتتى. ئوپالدىكى سۇلايمان قازىهاجىمغا قاراشلىق دۆلەت بۇلىقى[1] تەرەپتىكى بىنامىدىن پىل- پىل يورۇق نۇر كۆرۈنەتتى، ئۇ يەرگە ئۇنىڭ قىرغىز ئوتاقچىسى مۇساق قارايتتى. بىنام تەرەپتىن يەنە چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان ئاللىقانداق كىچە ۋەهىمىسى سۆكۈناتنىڭ سىزىلمەس هوجۇمى كېلىپ تۇراتتى. ئۇزاق- ئۇزاق ئوتاقچى

[1] «دۆلەت بۇلىقى» ــ هازىر قىزىلسۇ ئوبلاستىغا قاراشلىق نەسىللىك قوي فېرمىسىنىڭ فېرما باشقۇرۇش ئورنى جايلاشقان، ــ ئا.

ئىتلىرىنىڭ ئېرىنچەكلىك بىلەن قاۋغان ئاۋازى چۈشتىكىدەك ئاڭلىناتتى.

ئىزچىلار تېرەك كەنتىگە كىرىپ كەلگىنىدە ئۇلارنى يېزىنىڭ ئىتلىرى قاۋاشلىرى بىلەن قارشى ئالدى. ئىزچىلار تۇنجى ئۇچراشقان بۇلاق تۈۋىدىكى ئۆي ئىگىسىدىن بۇ يەرنىڭ قەيەرلىكىنى، ئوپال بازىرىنىڭ ئارىلىقىنى، قايسى يول بىلەن ماڭىدىغانلىقىنى سورىۋالغاندىن كېيىن، بۇلاق سۈيىدىن قېنىپ ئىچىۋېلىپ، يولىنى داۋام قىلىشتى.

ئۇلار گەرچە ناھايىتى ھېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىراقلا مەنزىلگە يېرىپ دەم ئېلىش ئارزۇسى بىلەن ئۆزلىرىگە غەيرەت بېرىپ، يولىنى داۋام قىلدى. تېرەكتىن ئوپال بازىرى ئون نەچچە چاقرىم كېلەتتى. ئۇلارغا يەنە شۇنچا، ئۆستەڭ، قۇمباغ قاتارلىق كەنتلەرنى كېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ كەنتلەر گەز دەريالىسىنىڭ غەربىي ساھىلىدىكى پەلەمپەي شەكىللىك، تار ۋە ئۇزۇنچاق تۈزلەڭلىككە جايلاشقان بولۇپ، كەنتنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە يەنە بىر پەللەمپەي. تۆپىلىك گويا سېپىل تېمىدەك قاريىپ كۆرۈنەتتى. بۇ تۆپۈلۈكە ۋە تۆپۈلۈك باغرىغا قارا تاش مازا خوجام، ھەزرىتى موللام، بۇزرىكۆزارلىرىم، خوجاقوندىق قاتارلىق مازارلار جايلاشقاندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ھەزرىتى موللام مازىرى يىراق. يېقىندىكىلەرگە مەلۇملۇق مەشھۇر مازار بولغاچقا، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بۇ يەردىكى پائالىيەت كۈنتەرتىپىدە بۇ مازارغا زىيارەت قىلىش بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئۇلار ئىككى سائەتكە يېقىن يول يۈرۈپ، ئوپال بازىرىغا يېتىپ كەلدى ۋە سۇلايمان قازىھاجىمنىڭ ئۆيىنى سوراپ تېپىپ، شۇ يەرگە كىرىشتى.

ــ كەچ بولغاندا بىزەۋتە قىلىدىغان بولدۇق قازىھاجىم، رەنجىمىگەيسىز، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ھارغىنلىقىنى چاندۇرماي، خۇشچاقاچاق ئاۋازدا.

ــ ئۆزلىرىنىڭ يوللىرىغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغىلى نىكەم، نېمىشكە رەنجىگۈدەكمىز، قېنى مەرھەمەت، ئىستىقباللىرىغا چىقالمىغىنىم ئۈچۈن خجىلمەن. بۇنداق چاغدا كېلىشىلىرىنى بىلگەن بولسام... ــ دەپ تەكەللۇپ قىلدى قازىھاجىم.

مەمتىلى ئەپەندى يولدا كۆرگەن رىيازەتلىرىنى، يولدىن ئېزىپ كېتىپ قالغانلىقىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

ــ قېنى، ئورۇن ئېلىشسىلا، ــ ئۇ شۇنداق دەپ پىشايۋان سۆپىسىدىن ئورۇن كۆرسۈتۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن خىزمەتكارلارغا كۆرسەتمىلەرنى بېرىشكە باشلىدى.

خىزمەتكارلار ئالدىراش داستىخان سېلىپ، قوغۇنلارنى ئېلىپ كەلدى ۋە بىر قوغۇننى ئىككىلا كاسا قىلىپ، ئۈرۈقىنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىن بىردىن ئىزچىغا قويدى.

ــ مەرھەمەت، ئېزىز مېھمانلار، ــ دېدى سۈلايمان قازىھاجى، ــ «بىر ھارغانغا گەپ قىلما، بىر ئاچقانغا» دەپتىكەن، ئاۋۋال قورساقنى بىر نېمە قىلىلى، قالغان گەپنى ئاندىن قىلىشىمىز. كاسىلارنى قىرىپلا نان بىلەن يەپ تۇرۇشسىلا، ئۇسسۇزلۇقنى باسىدۇ. ئاغزىمچە قازانمۇ تەييار بولىدۇ،... ــ ئۇ پاي- پىتەك بولۇپ كەتتى.

ئىزچىلارنىڭ قورسىقى ھەقىقەتەنمۇ ئاچقانىدى. شۇڭا ئۇلار پىچاق ۋە قەلەمتۇراچلىرى بىلەن كاسىلارنى قىرىپ، ئالدىراش شالاپلىتىپ يېيىشكە باشلىدى. قىرىلغان قوغۇن تىلىملىرىنىڭ شۇمۇرۇلۇشلىرىدىن چىققان ئاۋازلار قوشۇلۇپ، بىر پۈتۈن شاۋقۇنغا ئايلانغاندا، مەمتىلى ئەپەندى ئۈيۇلۇشقا باشلىدى ۋە ساھىپخانلارنىڭ ئېچكىرى كىرىپ كەتكەن پەيتىنى پەملەپ تۇرۇپ، ئىزچىلارغا نەسىھەت قىلدى:

ــ ئەي، تەلەبىلەر، تاماق يېگەندە يېنىدىكى ئادەمگىمۇ شالاپلىغان ئاۋازنى ئاڭلاتماي يېمەك ئەدەپتۇر. ئەكسىچە بولغىنى بەتقىلىقتۇر. قارىسام ھازىر بۇ يەر شاۋ- شاۋغا تۇرۇپ بولماي قالدى. ئىزا تارتىش كېرەك، ئىزا! ھەممىگىلار چوڭ بولۇپ قالدىگىلار، يەنە كېلىپ

ئاۋامغا ئۇلگە بولغۇچىلار سىلەر.
شۇ گەپ بىلەنلا داستىخان ئۈستىنى جىملىق باستى. ئۈستازىنىڭ سۆزى ئۇلارغا شۇنداق تەسىر قىلىدىكى، ئۇلار ئاخىرقى ئۆمرىگىچىمۇ بۇ نەسىھەتنى قۇلاقلىرىدا تۇتۇشتى.

3

ھاردۇقى چىققان، روھلۇق ھالدا ئۇيقۇلىرىدىن تۇرغان ئىزچىلار بامدات نامىزىنى ئوقۇپ مەسچىتتىن قايتىپ كىرگەندە سەھەر قوياشىنىڭ كىشىنى رۇھلاندۇرغۇچى نۇرلىرى ۋاساجۇپ پىشايۋاننىڭ گىرۋەكلىرىدە قىزغۇچ رەڭدە ئويناشقا باشلىغانىدى. يەنە پىشايۋاندىن ئورۇن ئېلىپ، ئەتىگەنلىك ناشتىغا ئولتۇرۇشتى. مەمتىلى ئەپەندى ھەممىدىن ئەتىگەنرەك تۇرۇپ ئادىتى بويىچە ئىسسىق سۇدا يۇيۇنۇپ، ئارقىدىن مۇزدەك سۇ بىلەن بەدىنىنى چايقاپ ئالغاچقا ئۆزىنى تېتىك ھېس قىلاتتى.
كىچىك گۈل بەرگىلىرىگە چۈشكەن شەبنەم كۈننىڭ تاملار كەينىدىن نۇر شەمشەرلىرىنى تەڭلىشى بىلەنلا غايىپ بولدى. ئەمما بۇ نەملىكتىن يۇيۇلغان گۈل بەرگى ۋە گۈل كاسىسى قۇياش نۇرىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى. سۇلايمان قازىھاجىم ئاجايىپ گۈلخۇمار كىشىدى. ئۇنىڭ ھويلىسىدا بۇ دىياردا بولۇدۇغان گۈللەرنىڭ ھەممە خىلى باردى.
ئىزچىلار پىشايۋان سۇپىسىدا ئولتۇرۇپ گۈل تاماشاسى قىلىشتى.ئۇلار بۇ يەردە ياشناپ تۇرغان گۈللەرنىڭ نۇرغۇنلىرىنى كۆرۈش تۈگۈل، ھەتتا ئىسمىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى. ئۇلار داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلغىچە مۇشۇ تېمىدا پاراڭ قىلىشتى.
سابىت ئۆزىگە خاس جىمغۇرلۇق ۋە خىيالچانلىق بىلەن پاراڭغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ، پىشايۋاننىڭ لىمىغا نەقىشلەپ ئويۇلغان

خەتلەرگە ۋە گۈل نەقىشلىرىگە زەڭ سالاتتى. ئۇنى گۈل ھەققىدىكى مۇھاكىمىگە ئارىلاشتۇرۇش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇنۇپ، سۆھبەتكە تارتالمىغان ئەكىبەر، ئۇنىڭ نېمىگە قاراۋاتقىنىغا دىققەت قىلماقچى بولۇپ، لېمغا كۆز يۈگۈرتۈپ، ئۇ يەرگە ئويۇلغان «سالامىتىل ئىنسان، فىي ھىفزىللىسان» دېگەن ھۆسنىخەتكە كۆزى چۈشتى ۋە يېنىدىكى قۇربان جاپپارنى بېقىنلاپ كۆرسەتتى:

— «سالامىتىل ئىنسان، فىي ھىفزىللىسان»، — دەپ ئوقىدى قۇربان جاپپار.

— ئەمدى ئۇنىڭ نېمە دېگەن گەپلىكىنى بىلمىسەڭ بىكار، — دەپ چېقىشتى دوستلىرى.

— ئەپەندىم، — دېدى ئۇلار سۆلايمان قازىھاجىم بىلەن ئاللىنېمە توغرىسىدا پاراڭلىشىۋاتقان تەۋپىقنىڭ دىققىتىنى تارتىش ئۈچۈن شوخلۇق بىلەن چاقىرىپ، — ئاۋۇ خەتتە نېمە دەپتۇ؟

مەمتىلى ئەپەندى لېمدىكى ھۆسنىخەتكە قاراپ چىقىپ:

— «ئىنسانىنىڭ سالامەت بولۇشى تىلنى ساقلىماقلىق بىلەن» دېگەن گەپكەن. شۇنداقمۇ، ھاجىم؟ — دېدى ئۇ سۆلايمان ھازىھاجىغا تەبەسسۇم بىلەن قاراپ.

— شۇنداق، ئەپەندىم، — دېدى ساھىپخان.

ئۇلار قازىھاجىمنىڭ ھويلىسىدىن چىقىدىغان چاغدا مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلارغا گۈل ئۈرۈقى ئېلىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلدى.

— ئادەم ئۆزىگە گۈزەل مۇھىت يارىتىۋېلىشى كېرەك، ئادەمچە ياشاشقا تىرىشىش كېرەك. گۈل ئۈرۈقىنى ئېلىۋېلىڭلار، كېلەر يىلى باھاردا مەكتەپكە تېرىيمىز، ھويلاڭلارغىمۇ تېرىيسىلەر، — دېدى ئۇ ھەم ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن پىشىپ قۇرىغان گۈللەرنى ئۈزۈپ، ياغلىقىغا تۆگۈشكە باشلىدى. گۈل ئۇرۇقلىرىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن سومكىسىغا پۈختىلىق بىلەن جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، ساھىپخانىڭ ھەمراھلىقىدا ئويۇشما رەئىسى ئۆمەر دامۇللام، سىدىق مۇسا،

ئىمىنھاجىملار بىلەن كۆرۈشۈشكە ماڭدى. ئۇلار ئىپتىدائىي مەكتەپتە بۇ كىشىلەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ، سۆھبەتلەشكەندىن كېيىن، يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ئىمىنھاجىمنىڭ ئۆيىگە بەلگىلەشتى.

چۈشتە ئويۇشما نامىدىن ئىزچىلار كۈتۈۋېلىندى. مەكتەپ هويلىسىدا ئويۇن قويۇلدى. نۇتۇق سۆزلەندى. ئاندىن ئىمىنھاجىمنىڭ يار بېشىغا جايلاشقان ئۆيىگە كېتىشتى. بۇ چاغدا ۋاقتىمۇ كەچكە تەۋە بولۇپ قالغانىدى.

ئىمىنھاجىم كاتتا داستىخان راستلاپ، مېھمانلارغا ئىززەت كۆرسەتتى. يۇرت كاتتىلىرىنمۇ داستىخان ئۈستىدە ھەمرا بولۇشقا تەكلىپ قىلغاچقا، سۆھبەت ئۇچۇن ئۆزاق ۋاقت كەتمىدى. ئۇلارغا مەھمۇد مۇھتىنىڭ خېتىنى كۆرسۈتۈشلا كۇپايە ئىدى.

ئۇ كۈنى ئىزچىلار شۇ يەردە قونۇپ قېلىشتى.

ئەتىسى ئۇپاللىق بۇرادەرلەرنىڭ ھەمرالىقىدا ھەزرىتى مولللام قەبرىسىگە زىيارەت قىلىشتى. بۇ زىيارەتتىن قايتقاندىن كېيىن، بازارغا كېلىپ، ساھىپخان بىلەن مېھمانلار خوشلاشتى. ساھىپخانلار قەشقەردىكى ۋە توققۇزاقتىكى يولداشلارغا سالام ئېيتىشنى تاپىلاپ خەيرلىشىپ قالدى.

*

**

ئۇلار ئۇپال بازىرىدىن چىقىپ چوڭقۇر يارلادىن، قاغا جىگدىلىكلەردىن ۋە بوز يەرلەردىن ئۆتۈپ، توققۇزاققا قاراپ كېتىشتى. سول تەرەپتە تاغقا ئېلىپ بارىدىغان يانتۇ سايلىق، سايلىقنىڭ يىراق گىرۋىكى ئۈستىدە بىر نەچچە دانە كېسەكنى تىزىپ قويغاندەك دارىتاغ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ساي تەدرىجىي پەسلەپ بوز توپىلىق جاڭگالغا

تۆتۈشاتتى. بۇ جاڭگالمۇ تەدرىجىي ھالدا تاكى گەز دەياسىغىچە پەسلەپ باراتتى. شەرقىي شىمال تەرەپتە توققۇزاقنىڭ دەسلەپكى يېزىسى لەڭگەرنىڭ دەردەخلىرى يوغان سايىدەك بىر تۆتاش بولۇپ كۆرۈنەتتى. لەڭگەردىنمۇ ئۆتكەندە سايۇاغ، ئاندىن توققۇزاق بازىرى ئىدى.

4

توققۇزاقتا ئۇلارنى ئابلا رازى ئىسمايىل «ھەققى» قاتارلىق مائارىپچىلار كۈتۈۋالدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندى بىلەن كونا تۈنۈشلاردىن بولغاچقا خېلى ئۇزاق چاقچاقلاشتى. ئىزچىلارمۇ بۇ يەرگە ئىككىنچى قېتىم كېلىپ تۇرغاچقا بۇ يەرنىڭ ئىزچىلىرى بىلەن تونۇش ئىدى. بۈندىق مۇھىتتا ئۇلار ئۆزلىرىنى تېخىمۇ ئەركىن، ئازادە ھېس قىلىپ قىزغىن سۆھبەتلەرگە كىرىشىپلا كېتىشتى.

ــ موزايلار ئۆز ئوقۇرىنى تاپقاندەك، ئىزچىلىرى بۇ يەردە يايراپلا كەتتىغۇ، ئەپەندىم؟ ــ دەپ چېقىشتى ئابلا رازى.

ــ ھە، موزايلار بۇ يەردە ئاپسىنى تېپىۋالغاندەك ئەركىلەپلا كەتتى، ــ دەپ جاۋاب بەردى تەۋپىق، ئۇلار ئۈيۈشمىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كېتىۋاتقىچە.

ــ بىزگە نەچچە كۈن مېمان بولۇشۇلا، راست گەپنى قىلىشسىلا، ــ دېدى ئابلا رازى يەقىن دوستلار ئارىسىدىلا بولۇدۇغان سەمىمىيلىك بىلەن.

ــ ئەتە چۈشتىن كېيىن كېتىمىز. بۇ يەردە بىزگە ئارتۇق ئىش يوق. ھەممە ئىشىڭلار جايىدا، پەقەت تەلەبلەرنىڭ ئويۇنىنى تەقدىم قىلىمىز- دە، تامام.

ــ ئۇنداق بولسا ئۈيۇنىنى ئەتىگە قويايلى، بۈگۈنكى ئىش دەم ئېلىش، ئۆز ــ ئارا سۆھبەت بولسۇن، «مېھمان دېگەن قوينىڭ قوزىسى»

دېگەن گەپ بار، سىلى ئەمدى قوزىدەك بولۇپ، بىزنىڭ دېگىنىمىزگە بويسۇنسىلا، ــ دېدى ئابلا رازى. ئۇ ناھايىتى چاققان ھەربىرىكەتچان ئادەم ئىدى. ئۇ مېھمانلارنى كۈتۈش ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرغىچە مەمتىلى ئەپەندى، سابىتلار ئىسمايىل «ھەققى» ۋە باشقا ئەپەندىلەر زامان يېڭىلىقلىرىنى، مېھمانلارنىڭ سەپەر ئەھۋالى قاتارلىقلار ئۈستىدە ئېچىلىپ پاراڭلاشتى.

ئىزچىلار ئۇ كۈنى توققۇزاقتىكى مائارىپچىلار ۋە ئىزچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا مېھمان بولۇپ ۋە دەم ئالدى، ئەتىسى كومىدىيە ۋە كونسېرتلىرىنى قويىدى. مەمتىلى ئەپەندى توققۇزاقتىكى يولداشلاردىن بىرىنى مەھمۇد سىجاڭغا خەۋەر بېرىۋېتىشكە ئەۋەتتى. چۈشتە ئويۇشما جارکوپ (قورداق) ۋە ئىسسىق نان بىلەن ئۆلارغا ئۆزۈتۈش چېيى بەردى.

ئۇلار يولغا چىقىدىغان چاغدا ئابلا رازى بارلىق مېھمانلار ۋە ساھىپخانلار ئالدىدا كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ قايتىدىغان ۋاقىتنىكلاردا مۇبارەك دىققىتىڭلارنى شۇنىڭغا جەلپ قىلمەنكى، بايام يېگەن جارکوپنى يۇمران قاپاقتا قورىغان، سىلى ئۇنى بۇ نېمىدۇر؟ دەپ ئويلاپ باقمىدىڭلارمۇ؟ ــ دېۋىدى، ساھىپخانلارنىڭ ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ئىزچىلارنىڭ بەزىلىرى يامان بىر نەرسە يەۋالغانىدەك كۆڭلى ئەسكى بولۇپ ھۆ دېگىلى تۇردى. بۇنىڭ بىلەن ساھىپخانلار تېخىمۇ كۈلۈشتى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ ئەپەندى، سىزگە جارکوپ قىلغىلى باشقا ئوتياش تېپىلمىدىمۇ ياكى بىزنى مەسخىرە قىلغىنىڭىزمۇ بۇ؟ راسا يامان ساھىپخانكەن- دە، بۇلار،ــ دېدى.

ــ ئاجايىپ- غارايىپ، تاڭسۇق ئىشلار ئادەمنىڭ خاتىرسىدىن چىقمايدىغانلىقىنى نېمىشكە بىلمەيلا، ئەپەندى؟ چايغا تۇز قويۇپ بەرسىلا غەلىتە ئىش بولمايدۇ، بۇمۇ شۇنىڭ بىر خىلى ــ دېدى ئابلا رازى

كۇلۇپ.

بۇ گەپ بىلەن ئىزچىلارنىڭ ھەممىسى بويىمەتتە يۈسۈپ ئەپەندى ئىزچىلىرىنى ئۇزۇتۇدۇغان چاغدىكى ئىشلارنى ئېسىگە ئېلىپ:

ــ يا ھەزرەت، ما ئادەمنى، شۇنىڭ ئۈچىنى ئاپتۇ، ـ دە، تۇزلۇق چاينى سىزگە ئىچۈرمىگەن تۇرساق، ــ دېيىشتى.

ــ يۈسۈپ زىيا تۇزلۇق چاينى ئىچكەن بولسا، سىلەر قاپاق يىدىڭلار، ئۆتنە جاھان دېگەن شۇ، ــ دەپ كۇلدى ئابلا رازى.

ــ مەيلى دوستۇمىزغا رەھمەت، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ــ يۇمران قاپقاق مېڭىنى روشەنلەشتۇرىدۇ، ئەقىلىي كۈچىنى ئۇرغۇتۇدۇ، ئۇ بىزنىڭ پايدىمىزنى ئويلاپتۇ.

ــ بۇ پايدىسىنى بىلگەن بولسام ھەممە قاپاقنى ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتەركەنمەن. ئىسىت، ــ دېدى ئابلا رازى.

بايىاتىن بېرى گەپكە ئارىلاشمای كۇلۇپ تۇرغان ئىسمائىل «ھەققى»:

ــ ئۆكۇنمىسىلىمۇ بولۇدۇ، كېلەر يىلدىن باشلاپ ئۆزلىرى ئۈچۈن قاپاقلا تېرىسىلىمۇ ئوخشاشقۇ؟ مانا شۇ چاغدا ئىككىنچى خەقە بەرمىسىلە، ــ دېدى كۇلۇپ.

بىر ھازا چاقچاقتىن كېيىن، مېھمانلار بىلەن ساھىپخانلار قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ئىزچىلار مارشلىرىنى ياڭرىتىپ قەشقەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار پاختەكلىدىن ئۆتۈپ قىزىل دەرياسىغا يېقىنلاشقاندا مەھمۇد مۇھتىغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن توققۇزاقلىق، ئوقۇتقۇچى ئۇچراشتى. ئۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، تەۋپىق بىلەن كۆرۈشۈپ:

ــ سىجاڭ، ئىزچىلار شەھەرگە كىرمەي ئۆتۈپ كەتسۇن دېدى ــ دەپ خەۋەر قىلدى.

ــ نېمىشكە ئۇنداق دېگەندۇ؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق تەشۋىشلىنىپ.

ــ سەۋەبىنى دېمىدى. مەنمۇ كوچىلاپ سورىيالمىدىم، ــ دېدى توقۇزاقلىق مۇئەللىم.

ــ بوپتۇ، سىجاڭنىڭ دېگىنىدەك قىلمىز. خەير، سىزنى ئاۋارە قىلدۇق.

ــ ھېچقىسى يوق،... ــ ئۇلار خوشلاشتى. ئۇ ئېتىنىي يورغۇلۇتۇپ توقۇزاق تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى سابىتقا:

ــ سىجاڭ ئىزچىلار شەھەرگە كىرمەي ئۆتۈپ كەتسۇن دەپتۇ، بۇنىڭدىن كۆڭلۈم ئەنسىرەپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئوغلۇم، سەن ئىزچىلارنى ئېلىپ، چېنىۋاغ تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، قازىرىقتا ــ قادىر ھاجى مەكتىپىدە كۈتۈپ تۇرغىن، مەن ئۆزۈم سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، ــ دېدى.

تەۋپىق شۇندىلا قارا ئاتنى مىنىپ، شەھەر تەرەپكە ئايرىلدى. سابىت بولسا ئىزچىلارنى ئېلىپ باشقا تەرەپكە كەتتى.

5

ئىزچىلار چىنىباغ تەرەپ بىلەن تۈمەن دەرياسىنى ياقىلاپ نەزەر باغقا، ئۇ يەردىن ھەزرەت يولىغا ئۆتۈپ، قازىرىقتىكى قادىر ھاجىم مەكتىپىگە يېتىپ كەلدى. ئىزچىلارنى بۇ يەردە قادىر ھاجىنىڭ ئۆزى كۈتۈۋالدى. ئۇ بۇلارنىڭ بۇگۈن بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقىدىن خەۋەردار ئىدى.

ــ ئەپەندى ئۆزى يوقمۇ؟ ــ دېدى قادىر ھاجى گۈرۈڭلىغان ئاۋازدا سابىتتىن.

ــ شەھەرده ئازراق ئىشى باركەن، بىردەمگىچە چىقىدۇ.

ــ گۈلباغدا ئىشى بارمىكەن يا؟

ــ ئۇقمايمەن.

قادىر ھاجىم كەسپىي ئادىتىگە مۇۋاپىق گۈمانلىق نەزەردە سابىتقا قاراپ قويۇپ، بىردىنلا ئۆزىنىڭ بۇ يەردە ساھىپخان ئىكەنلىكىنى، دوستانىلىق ئىپادىلەش كېرەكلىكىنى ھېس قىلىپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئەپتىدىن سوغۇقلۇق چىقىپ تۇراتتى. قادىر ھاجى مەكتەپتىكى مۇئەللىملەرگە مېھمانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە توڭلۇق بىلەن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۆزىنىڭ دوستلۇقنى ئىپادىلەشكە يارىمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدى.

ئىزچىلار يۈك- تاقىلىرىنى قويۇپ، يۈز- كۆزىنى يۇيۇپ بولۇشىغلا مەمتىلى ئەپەندىمۇ شەھەردىن قايتىپ چىقتى. ئۇنىڭ خۇشخۇي، مېھرىبان، ئىسسىق چىرايىدىن قانداقتۇر بىر خاپىلىق غەل- پەل بىلىنىپ تۇراتتى. سابىت بۇنى دەرھال ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئۇ سوئال سوراشقا تىلى قولاشمايۋاتقاندەك جىمجىتلا بېرىپ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئالدى ۋە ئۇلاغلارغا قارىغۇچى بالىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۇستازىنى ئۇلارغا راستلانغان ئىشخانىغا باشلاپ كىردى.

مەمتىلى ئەپەندى سېزىلمەس غەمكىنلىكى بىلەن ئۆزىنىڭ يۈك- تاقىلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، ئاندىن يۇيۇنىدى. شۇ چاغدا قادىر ھاجى پەيدا بولۇپ، تەۋپىق بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ خېلى تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ تۇغما خاراكتېرى قىزغىنلىقىنى ئىپادىلەشكە يارىمىدى.

ــ ئارقىدا قاپتىكەنلىغۇ، ئەپەندىم؟ ــ دېدى ئۇ رەڭگىدىن گۈمان ئالامىتىنى سەزدۈرۈپلا.

ــ ھە، ئىشىم بار ئىدى، ــ مەمتىلى ئەپەندى قادىر ھاجىنىڭ شۇبھىلىك چاقناپ تۇرۇدۇغان كۆزىگە تۇغرا قاراپ تۇرۇپ، قىسقىلا جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدا توڭلۇق، غەزەپكە ياتىدىغان ئېلىمېنتلار بولمىسىمۇ، ھەممە ئادەمنى سۈر- ھەيۋىسى بىلەن قورقۇتۇپ كەلگەن

ساقچى باشلىقىنى قايتا كوچىلاپ سوربايدىغان قىلىپ قويدى.

ئەمما بۇ ھال قادىر ھاجىغا ھار كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنىڭ بىر ئادەتتىكى «ئەپەندى» تەرىپىدىن سۈندۈرۈۋېتىلىشىگە ئىشەنگۈسى كەلمەتتى. ئۇ ئىچىدە ئۆچمەنلىككە تولغان بىر ئىستەكنىڭ ئۆزىنى ئازابلاۋاتقىنىغا قاراپ، ھەيۋىسىنىڭ سۈنغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن بۇ جاھىل ئادەم ئىچ- ئىچىدىن غەزەپلىنىپ، ئىچ قارىلىق بىلەن «سەن ئەپەندىچاق ھامان قولۇمغا چۈشىسەنغۇ، شۇ چاغدا ئايىغىمنى سۆيمەسسەنمۇ.... » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ مەنمەنلىكى سەل- پەل قانائەت تېپىپ تارتىشىپ كەتكەن موسكۇللىرى بوشاشتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم يەر تېگىدىن تەۋپىقنىڭ قىزىللىق تەپكەن ئاق يۈزىگە تىكىلىپ، «بۇ ئادەم راستىنلا باشقىلار دېگەندەكلا ياماں نەرسە ئوخشايدۇ..» دەپ ئويلىدى. بۇ ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم سۆھبەتلىشىشى ئىدى.

ــ مەن ئۆزلىرىنىڭ ھاردۇقلىرىنى سۈرای دەپ ئۆزۈم چىققانىدىم،... ــ دېدى ئۇ ياسىما دوستانىلىقىنى ئانچىۋىلا قاملاشتۇرالماي، ــ ئەلنىڭ ئىشىنى دەپ چارچىدىلا، ... ــ شۇئان ئۇنىڭ مەنمەنلىكى، جاھىل خاراكتېرى بۇنداق سۆزلەرنى قىلىشقا يول قويمىدى.

ــ ھېچقىسى يوق، ئەھۋال سوراپ كەلگىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

قادىر ھاجى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مۇئەللىملەر بىلەن قىلغان سۆھبىتىدىمۇ، ئاتىلار ھەيئەتلىرى بىلەن قىلغان سۆھبىتىدىمۇ بىللە بولدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەيپىياتى سۆھبەتلەردىمۇ قىزغىن بولمىدى. سابىت ئۇنىڭ نېمىشقا ئۇنداق بولۇپ قالغانلىقىنى سورىغۇسى كەلسىمۇ تىلى بارمىدى.

ئەتسى ئۇلار يولغا چىقىپ كوكاڭغا كەلگىچە مەمتىلى ئەپەندى ئۇنچىقارماي ماڭدى. شۇ يەرگە كەلگەندە ئاندىن سابىتقا يۈرىكىدىكىنى ئاشكارىلىدى:

ـ ساقچى ئىدارىلىرى بىزنىڭ ئارقىمىزدىن پايلاقچى ئەۋەتكەنلىكى مەلۇم، ـ دېدى ئۇ سوغۇق كۈلۈمسىرەپ، ـ ھازىر ھۆكۈمەت مەھمۇد سىجاڭنى يوقۇتۇۋېتىشنىڭ كويىدا. شۇڭا بۇنىڭغا كۆڭۈلدىكىدەك باھانە تېپىش ئۈچۈن ئۇرۇنۇشۋاتىدۇ. بىزنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش تەشۋىقاتى ئېلىپ باراغانلىقىمىزنى، ئۇلار مەھمۇدنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى ئىسيانى ئۈچۈن مۇرت توپلاش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىش دېيىشىپتۇمىش. ئەنە قارا، تۇنۇگۈن قادىرھاجى ئالاھىدە بىزنى يوقلاشقا ئۆزى كەپتۇ ئەمەسمۇ...

ـ شۇنداق بولغانىدا ئەھۋال بەك جىددىيمۇ؟ـ سابىت جىددىيلىشىپ سورىدى.

ـ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. ھەر ھالدا ھۆكۈمەتنىڭ ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ... ـ سابىت ئۇنچىقارمىدى. تەۋپىق سۈكۈتتىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

ـ ئوغلۇم، تىرىشىپ ئۇگەن،... بىز ئۈمىدىمىزنىڭ سىلەرنىڭ قەلبىڭلارغا كۆچكەنلىكىگە ئىشىنىمىز. ئەمدى بىر ئىلمىي خادىم بول، بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى خەلىقىمىزگە ھەممىدىن زۆرۈرى مەنىۋى قورال. ئۇنىڭسىز تانكا، ئايروپىلانلار بىلەن قوراللانغانمۇ بىكار... ـ سابىت ئۇنىڭ جېكىلەشلىرىنى گەپ قىلماستىن ئاڭلاپ ماڭدى. ئۇلارنى ساپىرىقتا ئوسمان قازاخۇنۇم كۈتۈپ تۇراتتى. بۇ ئادەم ئىزچىلارنى بىر كۈن قونۇپ كېتىشكە دەۋەت قىلىپ چىڭ تۇتۇۋالغاچقا، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرۇشنى لايىق كۆرمىدى. ئاتۇشنىڭ بوسۇغىسىغىلا كېلىپ قالغان چاغدىكى بۇ تۇنەش ئاتا- ئانىسى ۋە ئائىلىسىنى سېغىنغان ئىزچىلارغا خىلىلا ئېغىر كەلدى. سابىت تېخى بۇگۈن كەچ گۈلزادىنىڭ قۇچىقىدا بولۇمەن، ئۇ قارا قۇشقاچتەك ۋىچىرلاپ، تۇگىمەس سوئاللار بىلەن كۆمۈۋېتىدۇ، دەپ چېكى يوق شېرىن خىياللارنى سۈرگەندى. ئەمدى بولسا قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىغا كېلىپ قالغان ۋىسال شاتلىقىدىن قىزىپ كېتىۋاتقان ۋۇجۇدى ئاستا- ئاستا سوۋۇپ ئۆز

هالىغا كەلدى. تەۋپىقمۇ مەلىكزادنى سېغىنغاندى، ئۇنىڭ سېغىنىلىشىرىنى ئەڭ نازۇك سۆزلەر بىلەنمۇ تولۇق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بۇ كۈنى كېچىسى ئىزچىلارنىڭ ھەممىسى ئۇخلاپ قالغان چاغدا ھويلىدا ئاستا مېڭىپ يۈرۈپ، ئوي- خىياللىرى بىلەن سىردىشىپ، سالقىنلاپ يۈردى. پېشايۋان ئالدىدىكى باراڭنىڭ ئاراشلىرىدىن زەيتۇنرەڭ ئاسمانىنىڭ ئۇ يەر- بۇ يېرى كۆڭ تاۋانىڭ پارچىلىرىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ باراڭ ئاستىدىن چىقىپ كۆككە باقتى. ئۇلار كەتكەندە تومۇزدى. ئەمدى كۈز كىرىپ قالغانىدى. تەۋپىق مانا مۇشۇنداق سېنتەبىر ئاخشىمىنى ياخشى كۆرەتتى. بۇنداق ئاخشاملىرى دېڭىز بويىدا سەيلە قىلىش ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئىدى. ئاسمان بىلەن دېڭىز بىر رەڭدە بولۇپ، يىراق چېتى بىر- بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن بولاتتى. ئۇ شۇتاپ يېنىدا ئەدىبە بارەدكلا ھېس قىلدى... ئاستا- ئاستا ئۇنىڭ خىيالى قاناتلىنىپ ئۆزىنىڭ ئوتتەك قىزغىن غايىسىگە، كەتتى... ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى ھاياتى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. ئاخىر ئۇ يەنە بۇگۈنكى رېئاللىققا قايتىپ كەلدى. ئەتە ئاتۇشقا يېتىپ باراتتى. ئاتۇشقا قانداق يېڭىلىقنى ئېلىپ كىرىش ھەققىدە قىزغىن ئويلارغا غەرق بولدى. كېچىنىڭ ساپ ھاۋاسى ئۇنىڭ نېرىۋىلىرىنى شۇنچىلىك سەگەكلەشتۈرۈۋەتكەن ئىدىكى، ئۇنىڭ ئەقلىي كۈچى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققانىدى.ئۇ كۆڭلىدە بۇ ساپ ھاۋالىق سېنتەبىر كېچىسى ھەققىدە لېرىكا توقۇشقا باشلىدى...

ئەتىسى ئىزچىلار يۈرتقا قايتىپ بېرىش قىزغىنلىقىدا ئىنتايىن روھلۇق تۇرۇشتى. ئىشتىلا، چۈگە كەنتلىرىنى ئارىلاپ بېغىرىققا كەلدى. بەشكېرەم بازىردا ئاخىرقى بىر مەيدان ئويۇن قويۇپ، بەشكېرەم لەنگەرنى كېسىپ ئۆتۈپ، قۇمالتاغنى قاق ئىككىگە بۆلۈپ تۇرغان «ئىت يولى» بىلەن ئاتۇش لەڭگەرگە چىقىشتى. ئۇلار ئەمدى زادىلا ھارغىنلىق ھېس قىلمىشمايتتى. ئاچىيار بويىغا كەلگەندە تەۋپىق ئىزچىلارنى توختاشقا

بۇيرىدى.
ــ ئارام ئېلىڭلار، ئەزىمەتلەر، ــ دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ.
ــ ھارمىدۇق، ئەمدى ئاز قالغاندا دەم ئېلىپ يۈرمەي مېڭىۋېرەيلى، ــ دېيىشتى، يۈرتنى سېغىنغان ياشلار. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلغىنىغا بىر ئايچە بولۇپ قالغانىدى.
ــ يۈرتقا مۇشۇنداقلا قايتىپ كىرىمىزمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق ئىزچىلارغا سىناش نەزىرىدە قاراپ.
ــ ئەمىسە...؟
ــ ھېچ بولمىسا بىرەر يېڭى ناخشا ئېلىپ بارمامدۇق؟ بىر نەرسە يازمامسىلەر؟
ــ بىزگە قالسا ئىش ئارقىغا كېتىدۇ، ــ دېدى قۇربان جاپپار، ــ ئۆزىڭىزلا...
ــ شۇنداقمۇ؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى يارنىڭ كۆڭ يانتاق بېسىپ كەتكەن قىرغاقلىرىدا ئۇيان-بۇيان مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ بېشىنى گاھ تىك كۆتۈرۈپ كۆككە باقسا، گاھ يەرگە سېلىپ ماڭاتتى. ئىزچىلار ئۇنى بىرەر ناخشا ئىجاد قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سۆھبەتلىرىنى قىلغاچ، ئۇستازىنىڭ يېڭى ناخشىسىنى كۈتۈشتى.
بىردەمدىن كېيىن تەۋپىق ئىزچىلارنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلدى.
ــ ھازىرول! ــ دېدى ئۇ خۇشال ھالدا بۇيرۇق قىلىپ. ئىزچىلار تېزدىنلا قاتار تىزىلدى، ــ ئۇنداق بولسا يۈرتىمىزغا ئوقۇغاچ كىرىدىغان يېڭى ناخشىنى ئۇگۈنەيلى.
مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلارغا ناخشا ئۇگۈتۈشكە باشلىدى.
ئۇلار ناخشىنى ئۇگۈنۈپ بولغاندىن كېيىن ئاچيارىدىن ئۆتۈپلا يېڭى ناخشىنى ياڭرىتىپ، بويامەتنى كېسىپ ئۆتۈشتى:

سەپەر قىلدۇق، تاغلار ئاشتۇق،

يېڭىلىقتىن نۇرلار چاچتۇق.
خەلقىمىزگە قۇچاق ئاچتۇق،
كەلدۇق سالامەت ئايلىنىپ.

بەھۇدە يولنى ماڭمىدۇق،
بىز يولدا ھەرگىز ھارمىدۇق.
ئىشسىز بىكار ھەم قالمىدۇق،
كەلدۇق سالامەت ئايلىنىپ.

پىيادە چۆللەردىن ئۆتۈپ،
ھەر يەردە ئەلنى ئويغۇتۇپ.
كونىلىقنى قورقۇتۇپ،
كەلدۇق سالامەت ئايلىنىپ.

ــ مەمتىلى ئەپەندى قايتىپ كەپتۇ!....
ــ ئىزچىلار قايتىپ كېلىۋاتىدۇ!
بويامەت خەلقى سېغىنىش ھېسىياتى بىلەن كوچىلارغا چىقىپ، ئىزچىلارنىڭ ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈۋالغىدەك ھەم باغرى قانماسلىق تۇيغۇسىدا ئۆزۈتۈپ قالدى. نىزامىدىنمۇ زوربخان بىلەن خەلق توپىدا باردى. مەمتىلى ئەپەندى جەڭگىۋار سەپ بىلەن كېتىۋاتقاچقا يولدىكى خەلقە كۈلۈمسىرەپ قاراپ باش لىڭشىتىپ قويۇپ ئۆتۈپ كېتەتتى. نىزامىددىنىڭ بالىلىرى ــ غېنى، ئايىمگۈل، رەجەپلەر:
ــ موللىكا! موللىكا توختاڭ،... ــ دەپ توۋلاشقىنىچە ساي بويىغىچە ئەگىشىپ ئىزچىلارنىڭ ئارقىسىدىن يۈگرەپ كەلدى.
ئۇلار تېجەنگە كەلگەندە بۇ يەردە ئابدۇقادىرھاجى ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.
ــ سەپىرىڭلارنىڭ ئاخىرقى تۇنىنى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈڭلار، ــ

دېدى ئۇ.

بۇ تۇنەش ئائىلىسىدىكىلەرگە چەكسىز ئىنتىزارلىق ئازابى ئېلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى پۈتۈن يۇرت ئاڭلاپ بولغانىدى. كۈتۈشتىن تاقىتى- تاق بولغان ئاتا- ئانىلارنىڭ بەزىلىرى تېجەنگە ئالدىرىدى. مەلىكىزاد بىلەن گۈلزادە بولسا بارلىق خۇشاللىقى يوققا چىققاندەك لەسسىدە بولۇپ قالدى.

ئونىنچى باب

1

سىنتەبىردىكى تەنتەربىيە مۇسابىقىسى تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئۆتمىدى. بۇ مەزگىلدە لىۋىبكۆنىڭ «مەھمۇد سىجاڭنى يوقلاش» باھانىسى بىلەن بۇ تەرەپكە قاتنىشى كۆرۈنەرلىك كۆپۈيۈپ قالغان، ساقچى ئىدارىلىرىنىڭ «كۆز- قۇلاقلىرى»نىڭ بەزى مۇھىم شەخسىلەرنى پايلىشى كۈچۈيۈپ كەتكەنىدى. يىلنىڭ بۇ ئالتۇن پەسلى يېڭىلىق تەرەپدارىنىڭ قەلبىدە خۇشاللىق ئورنىغا، كۆڭۈللەرگە ئەنسىزچىلىك، چىرايلارغا غەمكىنلىك بەخش ئەتكەنىدى.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئەفرىسىيە قەشقەرگە كەلگەنىدى. ئەفرىسىيە بىلەن مەھمۇد مۇھەتتى 6-دېۋىزىيىنىڭ ئىشتابىدا كۆرۈشتى، كۆرۈشۈشكە ئابدۇللا دامۇللا نەئىمى، ئېبېرخوفلار قاتناشتى. ئۇلاردىن باشقىلار بىللە بولمىدى.

مەھمۇد مۇھەتتىنىڭ قەلبىدە تەسەللىيىز تەشۋىشلەر ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرسىمۇ، ھەربىيلەرگە خاس قىياپىتىگە قىلچە تەسىر يەتكۈزەلمىگەنىدى. ئۇ ئەلچىنىڭ چىرايىدىن بىرەر نەرسىنى ئالدىن بىلىۋېلىشقا تىرىشىپ، بىلىنىدۈرمەي قاراپ قويىدى. ئەمما ئەفرىسىيىدا دېپلوماتلارغا خاس ئىپادە بارىدى ياكى ھېچقانداق ئىپادە يوقىدى.

— مەن سىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم،— دېدى ئەفرىسىيە يەنىلا ئىپادىسىز چىرايىنى مەھمۇد سىجاڭغا قارىتىپ، — كېلىشىمدىكى ئاساسىي مەخسەت شۇ. سىز بىلەن كۆرۈشۈشتىن مەخسەت بولسا، ئۆز- ئارا چۈشۈنۈش ھاسىل قىلىش.

مەھمۇد مۇھتى يەنە ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاراپ، ئۇنىڭ ھەقىقىي مەخسىتىنى ئۇقالمىدى. شۇڭلاشقا ئەفرىسىياكە نېمە دېيىش مەسلىسىدە تازىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالدى. ئەمما گەپ قىلماي ئولتۇرۇۋېلىشمۇ توغرا بولمايتتى.

ــ چۈشۈنۈش ھاسىل قىلماقچى بولغان بولسىڭىز مېنى بەك خۇرسەن، قىلىسىز، سىز بولۇپمۇ قايسى جەھەتلەرگە بەكرەك قىزىقسىز؟

ــ سىز ھازىرقى ھۆكۈمەتكە نېمە دەپ قارايسىز؟ يەنى بۇ ھۆكۈمەت سىزنىڭ ئارزۇيىڭىزغا مۇۋاپىقمۇ؟ ــ ئەلچى شۇ قەدەر ئوڭايسىز سوئاللارنى سوراۋاتقاندىمۇ چىرايىدا قىلچىلىك خجىللىق ئىپادىسى بولمىدى.

مەھمۇد مۇھتى ئاقسۇدا خوجانىيازھاجى بىلەن بولغان ئاخىرقى چاغلىرىنى ئەسلىدى. شۇ چاغدا خوجانىيازھاجى دەل مۇشۇ ئادەمنىڭ ۋاستە بولۇشى، سالا قىلىشى بىلەن رەئىس بولۇپ ئۇرۇمچىگە ماڭماقچى بولۇپ تۇراتتى. ئەنە شۇ چاغدا ئۇ خوجانىيازنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل كۆرۈشىنى ماقۇل كۆرمىگەنىدى. لېكىن خوجانىيازھاجى بەربىر رەئىسلىكنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ قەلبىدە نارازلىق قېلىۋەرگەنىدى. ئەمدى بۇ ئادەم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ قانداق ئىشقا سايە قىلماقچىدۇ؟ ھەر ھالدا بۇلارنىڭ نەتىجىسى كۆڭۈللۈك بولمايدۇ! ئۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىش كېرەك؟ كۆڭۈلدىكىنى ئاشكارىلاش كېرەكمۇ ياكى يەنە ۋاقتىلىق يوشۇرۇش كېرەكمۇ؟ قورقۇنلىقمىدىن يوشۇرىمەنمۇ؟ ئاشكارىلاش كېيىنكى ئىشلار ئۈچۈن زىيان كەلتۈرمەسمۇ؟ ھەر ئىككىسىگە ياتمايدىغان مەجھۇل سۆزدىن بىرنى تېپىپ نۆۋەتنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرەي... مەھمۇد مۇھتى ئىنتايىن چاپسان پىكىر قىلىپ، ئۆزىنىڭ بىر قەدەم ماڭسىلا ئۇرۇقىدىن بىرنى قارشى تەرەپ يۇتۇتىدىغان ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئىزلىدى ۋە ئاخىر:

ــ سىزنىڭ قارىشىڭىزچۇ؟ مېنى قانداق دەپ چۈشۈنىسىز؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ پەمىمچە، ــ دېدى ئەلچى سىر بەرمەسلەرگە خاس ئۇستۇلۇق بىلەن، يەنە بىر قەدەم قىستاپ كېلىپ، ــ ھاجىنى رەئىسلىككە تەكلىپ قىلىپ، ئارىچى بولۇپ كەلگىنىمدە سىز ھاجىغا تەكلىپىمنى قوبۇل قىلماسلىق پىكرىنى بەرگەنىدىڭىز، ھازىرمۇ سىز شۇ ھېسىياتتىمۇ قانداق؟

مەھمۇد مۇھتى بىرىنچى بولۇپ ئورۇقلىرىنى يەم قىلىۋەتكۈسى كەلمەي، زىيانسىز ھەم پايدىسىز يولدىن يەنە بىرنى تېپىپ مېڭىپ، نۆۋەتنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولدى.

ــ بۇ سىزدىكى گۇمانمۇ ياكى مېنىڭ مەيدانىم ھەققىدە بىرسىدىن ئاڭلىدىڭىزمۇ؟

ــ بۇ سىر ئەمەس، ئەپەندى، سىز ھېلىمۇ ھۆكۈمەتتىن نارازى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ــ دېدى ئەفرىسىياب يەنە قىستاپ كېلىپ، ــ ئەنسىرىمەڭ، مەن سىزنىڭ تەقدىرىڭىزدىن قايغۇرىمەن، سىزدەك ئېزىلگەن ئەلدىن چىققان كاتتا ئادەمنى قوغداپ قېلىش ئۇچۇن قولۇمدىن كەلگەننى ئايىمايمەن، ئەمما، سىز ئەقىل پاراسىتىڭىزنى بىرلىك يولىغا بېغىشلاڭ.

مەھمۇد مۇھتىنىڭ غەزىپى ئۆرلەشكە باشلىدى. كالتە سېرىق ساقاللىرى دىرىلداپ، يوغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغۇناپ دۆگلەكلىشىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئۇرۇقتىن بىرنى دادىل مېڭىپ، رەقىبىنىڭ قانداق يەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولدى:

ــ ئەگەر، ھۆكۈمەت مېنى دۇشمەن دەپ قاراپ، يۇقۇتۇۋېتىشىنى ئويلاۋاتقان بولسىچۇ؟

ــ بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، مۇمكىن ئەمەس، ــ ئەلچى خاتىرجەملىك، ئىشەنچ بىلەن باش چايقىدى، ــ بۇنداق بولۇدۇغان بولسا ھاجىنى رەئىسلىككە تەكلىپ قىلمايتتى، سىزنى قەشقەر گارنىزونىغا قوماندان قىلمايتتى.

ــ بۇ شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنى ئوڭشۇۋېلىشنىڭ تەقەززاسى ئىدى.

ئەمما هازىرچۇ؟

ــ هازىرمۇ؟ هازىرمۇ ئوخشاشلا ھۆكۈمەت سىزنى ئۆزىنىڭ خادىمى دەپ قاراۋاتىدۇ، سىز شۇ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىنىڭ بىر گېنېرالىغۇ؟ ــ ئەلچى ئىلاجى قىلىپ مەھمۇد مۇھتىنى ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا قىستىماقتا ئىدى.

ــ ئەجەبا ھۆكۈمەت ئۆزىنىڭ خادىمىنى نېمىشقا يەكلەيدۇ؟

ــ مەسىلەن؟

ــ ھۆكۈمەت ئەينى ۋاقىتتا گەرچە ۋەزىيەتنىڭ ئالدىرىتىشى تۈپەيلى بىزنى 6- دېۋىزىيە قىلىپ، ھۆكۈمەت قارىمىقىغا ئۆتكۈزۈۋالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇ چاغدا قىلغىنى ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقتا. بۇلتۇر كۈزدىن باشلاپ 6- دېۋىزىيىنىڭ تەمىناتى ۋاقتىدا بېرىلمەيدۇ ياكى تولۇق بېرىلمەيدۇ، بۇنىڭ ئۆزى ئەسكەرلەر بىلەن كومانىدىرلار ئارىسىغا ئىختىلاپ تېرىش، شۇبھە تۇغدۇرۇش ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟

ــ ياق، ياق، سىز يېڭىلىشىۋاتىسىز، ــ دېدى ئەلچى بېشىنى چايقاپ، ئۇ يەنىلا ئاۋۋالقىدەك خاتىرجەم ئىدى. ــ بەش قولنى بىراقلا ئېغىزغا تىققىلى بولامدۇ؟ بەزىدە ھۆكۈمەتمۇ ھەممە ئىشقا تەڭ يېتىشىپ كېتەلمەيدۇ ـ دە، بۇنى قانداقمۇ دۈشمەنلىكىنىڭ ئالامىتى دېگىلى بولسۇن؟

ــ يېڭىشەھەردىكىلەرگە ۋە باشقا قىسىملارغا ھەممە نەرسە ۋاقتىدا ۋە تولۇقى بىلەن يەتكۈزۈپ بېرىلىدىغۇ؟ بۇنى قانداق چۈشەندۈرىسىز؟

ــ بايا دېدىمغۇ، بەش قولنى تەڭلا ئېغىزغا تىققىلى بولمايدۇ. گاھىدا سىزگە بالدۇر بولۇدۇ. بۇنداق سېلىشتۇرۇش بالىلىققۇ.

ــ ياق، بۇ ھەمىشە شۇنداقلا بولۇۋەرگىنى نېمىسى؟ دېۋىزىيىمىز نۇرغۇن قەرزگە بوغۇلۇپ قالدى. چۈنكى ھەمىشە تەمىنات، مۇئاش يېرىم ـ ياتا.

ــ ھازىر ھۆكۈمەتتە قىينىچىلىق بار، ئىقتىسادچىلىراق بولساڭلار

بولدى ئەمەسمۇ؟ بارنى يېتىشتۇرۇپ ئىشلەتسەڭلار، بولمامدۇ؟

ــ ئەجىبا بۇ قىينىچىلىق پەقەت ئالتىنچى دېۋىزىيىنىڭ ئۇستىگىلا چۈشەمدۇ؟ بىز ھەتتا باشقا قىسىملارنىڭ تەمىناتى ئاشۇرۇپ بېرىلۋاتقانلىقىنى، كۆچەيتىلۋاتقانلىقىنى ھەم بىلمىز.

ــ بۈمۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئېھتىياجى، ئېھتىيات يۈزىسىدىن شۇنداق قىلماي بولمايدۇ. ئېيتايلۇق سىز، تەمىنات، مۇئاش يېرىم-ياتا دېگەننى باھانە قىلغىنىڭىز بىلەن، ئەمەلىيەتتە نىيىتىڭىز باشتىن- ئاخىر ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇش. مەن سىزگە سەممىي نەسىھەت قىلىمەن، ھەرگىز بۇنداق نىيەتتە بولماڭ. ئاستا- ئاستا دۆلىتىڭىزلارمۇ بىزنىڭ ئېلىمىزدەك بولۇدۇ. ئەمما سىزغۇ سوۋېتكىمۇ بەك قارشى. بولدى، بولدى، ئۆزىڭىزنى ئاقلىمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، بىلمىز، ئىككى يىلدىن بېرى قەشقەردە بولۇنغان كوممۇنىزمغا قارشى تەشۋىقاتلارنى كىم قىلىۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟ پانتۇركىستەرنى، پانئىسلامچىلارنى، كوممۇنىزمغا، سوۋېتكە قارشى جاھىللارنى قوللاپ، قۇۋۋەتلەپ كەلدىڭىز...

ــ مەن ھۆكۈمەتكە قارشى ئەمەس بولغاندىمۇ، ھۆكۈمەت مېنى قارشى چىقىشقا قىستاۋاتىدۇ.

ــ سىز ئەگەر قارشى ئەمەس بولسىڭىز، خەلقئارا جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈمگەن بولاتتىڭىز!ــ ئەلچىنىڭ سۆزى دوققا ئايلانغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ چىرايىدا غەزەپلىك ئىپادە يوق ئىدى.

ــ نېمە؟!

ــ سىز بايىاتىن بېرى مەيدانىڭىزنى يوشۇرۇپ ھەر نېمە دېدىڭىز، لېكىن سىزنىڭ ھۆكۈمەتتىن نارازى ئىكەنلىكىڭىز پاكىت! سىز ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن ئالاقە قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئىككى ئادەمنىڭ بىرى ــ مۆمىناخۇن دېگىنى قايتىپ كېلىش سەپىرىدە قولغا چۈشتى. ئۇ ھەممىنى ئىقرار قىلدى!

مەھمۇد مۇھىتى بۇ كەم ئۈچرايدىغان تۆھمەتنىڭ بەكمۇ

قاملاشتۇرۇپ توقۇلغانلىقىدىن ھەيران قالدى. ئۇ شۇنى ھېس قىلدىكى، ھۆكۈمەت ئۆزىنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ئاساس ھازىرلاپ بولۇپتۇ! ئۇ مۇمىناخۇنلارنى ياپۇنىيىگە ئەمەس، نەنجىڭغا ئەۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆزىنى ئاقلاشنى ھار ئېلىپ، بىر خىل جاھىلانە ئىرادە بىلەن بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئەلچىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇردى.

ــ ئۇنداق قىلماي ھۆكۈمەت بىلەن بىرلىك ئىتتىپاق بولۇپ ئۆتۈڭ، مەن سىزنى ھىمايە قىلماقچىمەن.

ــ كۆيۈنگىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت!

ــ ئويلۇشۇپ باقارسىز، مەن كەتكىچە يەنە كۆرۈشىمەن.

مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ بىلەن قايتا كۆرۈشۈشنى خالىمىدى. ئەفرىسىيە مۇشاۋۇر ئېببېرخوفنى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتتى. بۇمۇ ئالتىنچى دېۋىزىيىنىڭ يوقۇلۇش ئالدىدا تۇرغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

شۇندىن كېيىن دېۋىزىيەدىكى كادىرلار ئىچىدە ئارىسالدىلىق، كۆڭلى سوۋۇش خاھىشلىرى ئاشكارە پەيدا بولدى. مەھمۇد مۇھىتى ئۈچۈن ئىشەنچىلىك بولغان ئادەملەرنىڭ تايىنى قالمىدى. ئۇ ئۆزىنى يەكـكە-يېگانە ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى. بەلكىم شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئۇ ھەر جۈمە كۈنى ئەڭ يېقىن مەھرەملىرىدىن 30 ــ 40 ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ، مەپە بىلەن ئوپال تەرەپكە كېتەتتى. شىكار قىلىمەن دەپ ماڭسىمۇ، ئۆزى مەپىلىك، سىپاھىلىرى پىيادە بولاتتى. بۇنىڭ شىكار ئۈچۈنمۇ ياكى ئىچ پۈشقىنى چىقىرىش ئۈچۈنمۇ بولۇۋاتقىنى بەلگىسىز ئىدى.

2

بۇ ۋەزىيەت 6- دېۋىزىيىنى باشپاناھ بىلىپ كۆڭلى توق يۈرۈشكەن

زىيالىلار ئىچىدىمۇ يامان تەسىر قوزغىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلەر ھەقىقىي بەشىرىلىرىنى ئاشكارىلاشقىمۇ ئۇلگۈرۈشتى. بەزىلەر ئۆزىنىڭ جان قايغۇسىدا تىپىرلاشتى. بۇ ۋەزىيەت ئىلگىرى پارقىراپ تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ئالتۇن ياكى مىسلىقىنى ئايرىيدىغان بولدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئەفرىسىياپ كېلىپ كەتكەندىن كېيىن قەشقەرگە بېرىپ ئەنە شۇ كۆڭۈلسىز مەنزىرىنى كۆردى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق سۆزلەشتى ۋە ئۇنىڭ بۇيامەتتىكى جەڭگىۋار ئەتىتىنى قۇراللاندۇرۇش ھەققىدىمۇ گەپ بولغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆڭلىنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى سەزدۈرمەستىن، كەسىپداشلىرىغا ئۈمىد بېغىشلايدىغان سۆزلەرنى قىلىپ يۈرەتتى.

ئۇ بۈگۈن مەكتەپتىن يېنىپ ئابدىراخمان ھاجىمنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇنىڭ تۇل قالغان ئايالىرى بۇۋىسارە، گۈلجامالارنى ئۇ ھەر قاچان ۋاقىت چىقىرىپ يوقلاپ تۇراتتى. بۇ ئايالار، بولۇپمۇ بۇۋىسارە ئۆزىنىڭ ئۆزۈن يىللىق جۈپتى ئۈچۈن ھەر قاچان ياش تۆكەتتى. بۈگۈنمۇ بۇۋىسارە كۆز ياشلىرىنى ئۇنسىز تۆكۈپ، مەمتىلى ئەپەندىدىن تەسەللىي تاما قىلغاندەك قارىدى.

تەۋپىق بۇ يەردىن قايتىپ چىقىپ ئۆيگە كېتىۋېتىپ، ئابدىراخمانھاجىنىڭ پاجىئەسى، بالا- چاقىلىرىنىڭ نالە - زارىنى ئويلاپ بىردىنلا تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ئۆزىنىڭ بېشىغا سايە تاشلاپ تۇرغان پاجىئەلىك تەقدىرنىڭ كۆرۈنۈشلىرى پەيدا بولغانىدى. تەۋپىق قولغا ئېلىنغان، مەلىكىزاد بىلەن تۇغۇلۇش ئالدىدا تۇرغان پەرزەنتىنى زار- زار يىغلاپ يۈرگەن بۇنداق تەسەۋۋۇر ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئۆرتىۋەتتى. ئۇنىڭدا ئاجىز، تۆۋەن كەيپىيات پەيدا بولۇپ، روھىي چۈشۈپ كەتتى. شۇئان ئايالىنى كۆرۈش، جاپسانراق ئۆيگە قايتىش ئىستىكى پەيدا بولۇپ، قەدىمىنى ئىتتىكلەتتى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە يەنىلا ئاشۇ خىل ئىنتىزارلىق ئوتىدا يېنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ ئۆيگە كىرىپلا:

ــ مەلىكەم، بارمۇسىز؟ ياخشىمۇسىز؟ــ دېدى

ئەنسىزلىك بىلەن.

ــ ياخشى. نېمە بولدىلا؟ نېمانداق ئەنسىزلىك قىلدىلا؟ــ دېدى ھەيران بولغان مەلىكىزاد. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ رەڭگىگە قان يۈگرەپ، گەپنى چاقچاققا بۇرىدى:

ــ سىزنى نەچچە يىل كۆرمىگەندەكلا سېغىنىپ كېتىپتىمەن. ئۆزگۈرۈش بولمايۋاتامدۇ؟ ئۇ ئايالىنىڭ ئاي- كۈنى يېقىلاشقاندىن بېرى پات- پات شۇنداق سوراپ تۇرۇدۇغان بولغانىدى.

مەلىكىزاد جاۋاب بەرمىدى. ئۇ ئۆزگۈرۈش بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتسىلا ئۇنى قەشقەرگە ــ ئاتا- ئانىسىنىڭ ئۆيىگە يۆتكەپ قويىاتتى. ئۇ ھالدا ئۇ مەمتىلىدىن ئايرىلاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ خىلىدىن بېرى ئىككىلىنىپ يۈرەتتى. بىراق، تاساددىي مۇشۇ يەردە تۇغۇپ قويۇشتىنمۇ خجىل بولاتتى. تۇنجى تۇغۇتنى ئەرنىڭ ئۆيىدە تۇغۇش ئاتۇشتا ئۆرپ- ئادەتكە توغرا كەلمەيتتى. ئۇ ئاخىر قەتئىي قارارغا كېلىپ:

ــ قەشقەرگە كەتسەممىكىن، ... ــ دېدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭدا ئۆزگۈرۈش بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، مېھرىبانلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى.

ــ مېنىڭ ئاپىرىپ قويۇشۇمنى خالامسىز، ياكى...؟ــ دەپ سورىدى ئۇ.

ــ سىز ئالدىراش، ئاكامنىڭ بالىلىرىدىن بىرسى ئاپىرىپ قويسىمۇ بولىدۇ، ــ دېدى مەلىكىزاد.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ چىرايىدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ، ئۇنىڭ تەنە قىلمايۋاتقانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن:

ــ بۈگۈنلىمۇ؟ــ دەپ سورىدى.

ــ ھەئە، بۈگۈنلا...

مەمتىلى ئەپەندى دەرھال بۇيامەتكە بېرىپ كەلمەكچى بولدى. ئۇ دەرھال ئېتىنى توقۇپ مىندى ـ دە بويامەتكە يۈرۈپ كەتتى.

ئەسلىدە ئۇ ئايىمگۈلنى ۋە غېنىنى قوشۇپ، كىرا پوچتىسى يالالاپ

یولغا سالماقچی بولغاندی، زورخان بۇ گەپنی ئاڭلاپ قېيىن ئىنسىنىڭ بۇ گېپىگە كۈلۈپ:

ــ ئۇنداقلا ئۆزىنى يولغا سېلىپ قويساق دوست- دۇشمەن ئالدىدا سەت تۇرىدۇ، قائىدە - يوسۇنغىمۇ تۇغرا كەلمەيدۇ. ئادەتتە تۇغۇدۇغان كېلىننى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە يوتكىگەندە بىر نەچچە ئايال بىرگە ئاپىرىپ قويۇدۇ. تېخى داستىخان راستلاش كېرەك،ــ دېدى.

ــ بۇنىسىنى مەن نەدىن بىلەي؟ ئەمىسە ئۆزىڭىز بىلىپ توغرىلىمامسىز، بۇگۈن ماڭغىلى بولامدۇ؟ــ دېدى.

زورخان بۇگۈن مېڭىشقا بولۇدۇ دەپ خاتىرجەم قىلدى. ئاندىن ئايىمگۈلنى ھەمرا بولۇپ بارىدىغان بىر نەچچە ئايالغا خەۋەر قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى دەرھال داستىخان ئۈچۈن قازانغا تۇتۇش قىلدى.

مەمتىلى ئەپەندى قايتىپ كېلىپ ئۆيدە كۈتۈپ تۇراتتى. ئىككى سائەتچە ۋاقىت ئۆتكەندە زورخان باشلىق بىر نەچچە ئايال، ئايىمگۈل يېتىپ كەلدى. بۇلارغا مەشھەدتىكى قوشنا ئايالالاردىنمۇ بىر نەچچىسى قوشۇلدى. شۇنداق قىلىپ ئاخىر بۇ مېھماندارچىلىق قوشۇنى يولغا چىقىشقا تەييارلاندى.

مەلىكىزاد ئۆيدىن چىقىدىغان چاغدا مەمتىلى ئەپەندىگە مۆلدۈرلەپ تىكلدى. بۇ تىكىلىشكە چەكسىز ئامراقلىق يوشۇرۇنغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئايالالارنىڭ ھويلىغا چىقىپ كەتكەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، مەلىكىزادنى يەڭگىل قۇچاقلاپ، قىزىل لەۋلىرىگە بىرنى سۆيدى ۋە:

ــ ئامان بولۇڭ، سۆيۈملۈكۈم، ئەگەر ئوغۇل تۇغسىڭىز ئىسمىنى ئىتتىسقلال قويۇڭ، قىز بولسا ئەدىبە قويۇڭ. خۇدا سالامەتچىلىكنى نېسىپ قىلار.

مەلىكىزاد بارلىق ئايالالارغا ئوخشاشلا كۆزىگە لىق ياش ئالدى ۋە ئۆمچۈيۈپ، گەپ قىلالماستىن ھويلىغا قاراپ ماڭدى. بىردەمدىلا ئايالالارنىڭ ۋاراڭ- چۇرۇڭى، ئۇنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ، كۆڭلىدە پەيدا

بولۇۋاتقان غېربىسىنىشىنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتتى. مەمتىلى ئەپەندى تاكى ئايالىلار ھارۇنغا جايلىشىۋالغىچە، مەلىكىزادقا قاراپ تۇردى. ھارۇا قوزغۇلۇپ قۇمباغدىن چىقىپ كەتكىچىمۇ تۇرغان جايىدىن قوزغالمىدى.

*

**

ئەتىسى كەچقۇرۇنىدا ئايىمگۈلنەر بىلەن باشقا ئايالىلار قايتىپ كېلىشتى. ئايىمگۈل مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قېشىغا كىرىپ:

ــ ئانامنى خانئاچام كەتكىلى قويماي تۇتۇپ قالدى. ئانام ئەتىگىچە كېلىمەن دەپ قالدى. ــ دەپ خەۋەر قىلدى.

ــ خانئاچاڭ ئاغرىۋاتامدۇ؟ــ دەپ ئاساماقچىلاپ سورىدى، مەمتىلى ئەپەندى.

ــ شۇنداق ئوخشايدۇ. لېكىن ئۆزى گەپ قىلمىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بۇگۈن ئەتىلا يەڭگىيىدىغانلىقىنى، ئەسلىدە ئۇنىڭ تولغىقى تۇنۇگۈن مۇشۇ يەردىلا باشلانغانلىقىنى پەملىدى. دېگەندەك ئەتىسى كەچقۇرۇن زورىخان قايتىپ كەلدى. ئۇ خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگەنىكەن.

ــ مەلىكىزاد تېنىچ- ئامان يەڭگىۋالدى. ئۆزى خېلى تېتىك، بۇنىقىمۇ بودىلاقتەك،ــ دېدى ئۇ خۇش خەۋەر قىلىپ، مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇنىڭ ئايالىلارغا خاس ئۇششاق سۆزلۈك بىلەن گەپنى سوزۇپ، ئەڭ مۇھىم يېرىنى دېمەيۋاتقانلىقىغا ئىچى پۇشۇپ:

ــ بۆرىمۇ- تۈلكىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى. بۇ بارلىق دادىلاردا بولۇدۇغان قىزىقىش ئىدى.

ــ تۈلكە،ــ دېدى زورىخان. ھەم دەرھاللا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولمىسۇن دېگەندەك ئالدىراپ قوشۇپ قويدى،ــ تۈلكە بوغىنى بىلەن بۆرىگە بەگۈسىز...

ــ مەيلى، يەڭگە، تازا كۆڭلۈمدىكىدەك ئىش بوپتۇ، ئۆزى سالامەت بولسىلا بولدى. بۇرە تۈلكىسىنىڭ پەرقى يوق، ئاللاھنىڭ بەرگىنى.

هەممىسى ئۈچۈن مەن خۇشال،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى. ئۇ ئەمدى ئەدىبەنى ئۆز ئۆيىدە كۆرۈپ تۇرالايدىغان بولغىنىدىن خۇشال ئىدى.

ئۇ زورىخان كەتكەندىن كېيىنمۇ قىزىنىڭ قانداقراق جان ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىش بىلەن بولدى. نېمىدۇر بىر نەرسە پۈتۈن ۋۇجۇدىنى پات- پاتلا قىزىتىپ تۇراتتى. قولى ئىشقا بارمايلا قالدى. شۇ كېچىسى ئۇ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭدا تۇنجى رەت پەرزەنت كۆرۈپ تۇرغان ئاتىلاردا بولۇدۇغان خۇشاللىق، بەختىيارلىق تۇيغۇرسى ھۆكۈمران ئىدى. گەرچە ئىلگىرى تاتار ئايالى سەرۋەردىن ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، ئوغلى يېرىم ياشقا كىرگەندىلا ئايرىلىپ كەتكەچكە، بالا مېھرى، ئاتىلىق مۇھەببەت ئۇنىڭغا قايتاباشتىن يېڭىلىققا ئايلانغان ئىدى. ئۇ كېچىچە ئۇخلىمىدى. ئوغلىنىڭ ئۈستىدىن ئۈزاقلاشقا باشلىدى. چۈچەكتە ئۇخلىغان ھايات،... سەرۋەرگە ئۆيلەنگەنلىكى، سەۋەبلىرى يەڭگىلىكى،... ئوغلى ئابدۇسەمەت، ... كېيىن شەمەيگە چىقىپ كەتكەنلىكى، ئاندىن ئوغلىنى ۋە ئوقۇمۇشلۇق خوتۇنىنى قويۇپ تۇرۇكسىيگە كەتكەنلىكى. تۇرۇكسىيدىكى ھايات،.. دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇش، ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ يارىدىمى، ئۇنىڭ قىزى ئەدىبەنىڭ مۇھەببەتلىك قارشىلىرى... تۇرۇكىيە قىزى ئەدىبەنىڭ ئىسمىنى قىزغا قويۇش بىلەن خېلى يېنىكلەپ قالغانده‌ك بولدى. بىراق شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇنجى ئوغلى ۋە ئوقۇمۇشلۇق خوتۇنى سەرۋەرمۇ يادىغا يەتتى. «ھازىر ئابدۇرسەمەت سالامەتلا بولسا سەككىز ياشقا كىرىپ قالدى. ئۇ توشقان يىللىق ئۇ ئەگەر قېشىمدا بولسىلا، سىڭلىسى بىلەن بىر جۈپ قىزىل گۈلدەك ئۆتەتتى - دە،... ئۇلار چۆچەككە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن... ئۆگەي دادىنىڭ قولىدا نېمىلەرنى قىلىۋاتىدىكىن؟ ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئېلىشنىڭ ئىلاجىسى بولمىدى. مەن تازىمۇ ۋاپاسىزلىق قىلدىم...» دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئۇ ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن كۆزلىرى ئېچىشىپ كېتىۋاتسىمۇ كۆزى ئېلىنمەستىن يېتىپ، تۇن يېرىم بولۇپ كەتتى. شۇ چاغدا ھويلىدا

بىر نېمىنىڭ ئاۋايلاپ ماڭغىنى ئاۋازى، تامغا سۈركەلگەن ئاۋازى ئاڭلانىدى. مەمتىلى ئەپەندى دىڭ چۆچۈپ، ئورۇندا ئولتۇرۇپ، نەپىسىنى تۆۋەنلىتىپ سىرتقا قۇلاق سالدى. جىمجىتلىق...

بۇ ئۆزۈمنىڭ خاتا سەزگۈسى ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ ياتاي دەپ تۇراتتى، دېرىزە تاۋۇدىن بىر سايە ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى، ئارقىدىن ھويلا تېمى تاۋۇدە بىر نېمە گۈپ قىلىپ سادا چىقاردى. شۇنداللا مەمتىلى ئەپەندى ئىشىنىڭ تازا ئەپلەشمەيۋاتقانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئاستا، ئېھتىيات بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، كەشىنى ساپتى ۋە تۆشۈك تەرەپتىن سىپاشتۇرۇپ كەكىنى تاپتى - دە، ئىشىكنىڭ تاۋۇگە بېرىپ بىردەم جىم تۇرۇپ تىڭشىدى ۋە شەپە چىقارغۇچى گۇمانلىق نەرسىنىڭ قايسى تەرەپتە ئىكەنلىكىنى ئوبدان قىياس قىلىۋالغاندىن كېيىن ئىشكنى ناھايىتى تېز ئاچتى- دە، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ بولدى. بىرقارا نەرسە ھويلا تېمىدىن يېرىم گەۋدىسىنى چىقىرىپ، دېرىزىنىڭ ئۈدۈلىدا تۇراتتى. ئۇ نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە بولغان كۆز- يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا مەمتىلى ئەپەندى كەكىنى قارا كالەكۆگە قارىتىپ قاتتىق ئاتتى. سايە ئىختىيارسىز «ۋاي!» دەپ ۋارقىردى - دە، چۈشۈپ كەتتى. ھويلا ئىشكىنى ئېچىپ چىققاندا ئېگىز بويلۇق بىرسى خېلى يىراقتا قېچىپ كېتىۋاتاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بايا نامەلۇم كىشى تۇرغان جايغا بېرىپ قاراپ باقتى. ئۇ بۇ يەردە بىر تۈپ دەرەخنىڭ ئاچىسىغا دەسسەپ، تامدىن يېرىم گەۋدىسىنى چىقىرىپ تۇرغانىكەن. مەمتىلى ئەپەندى ئېرىق ئىچىدىن كەكىنى ئىزلەپ تېپىپ، ھويلىغا قايتىپ كىردى.

ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن ئۆيگە قايتىپ كىرگۈسى كەلمەي كۆككە قاراپ خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى. «ئۇ كىم؟ ئوغرىمۇ؟ ياق، ياق. ئوغرى دېگەن باينىڭ ئۆيگە كىرمەي، ھچقانداق روزغارى بولمىغان ئادمنىڭ ئۆيىدە نېمىش قىلار؟ ئۇ ئوغرى ئەمەس! ئەمىسە كىم؟ دۈشمەنمۇ؟ ئەلۋەتتە دۈشمەن! قانداق دۈشمەن؟ پايلاقچىمۇ؟

سۈيقەستچىمۇ؟ ھەر ئىككىلىسى بولۇشى مۇمكى... بۇ ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم كېلىشىمۇ؟ ياكى مېنىڭ تۇيغىنىم تۇنجى قېتىممۇ؟...» ئۇ بىپايان دېڭىزدەك كۆك ئاسمانغا قاراپ، قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان دەرەخلەرگە قاراپ ئۆزاق تۇردى. سېنتەبىرنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرى بولغاچقا كېچىسى تېمپېراتۇرا خېلى تۆۋەنلەيتتى. ئۇ توڭۇشقا باشلىغاندىلا ئۆيگە قايتىپ كىردى. ئەمما يەنىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇيقۇسىزلىق ئازابىدىن تاشقىرى ۋەھىمىلىك خىياللار زىكىلدىتىۋەتكەن بېشىغا ئارام بەرمەي كېلىۋاتقاچقا كىتابتىكى سۆزلەر زادىلا مېڭىسىگە كىرمىدى. شۇنداق قىلىپ تۇننى ئويقۇسىز ئۆتكۈزۈۋەتتى. باش توخۇ چىللىغاندىلا يۇيۇنۇپ، كىيىملىرىنى كېيىپ، ھويلىدا گىمناستىكا ئوينىدى. ئاندىن ئىشىك ئالدىغا چىقىپ ئۇياق-بۇياقنا مېڭىپ يۈردى. ئۇ تاكى ناماز بامدادتىچە ئەنە شۇنداق ھەرىكەتلەر بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزدى.

ئۇنى ئەڭ ئاۋۋال ئۆي ئىگىسى نىزاخۇن كۆردى ۋە:

ــ ئارامسىزلاندىڭىزمۇ، ساقلىقىڭىز يوقمۇ؟ كېچىچە ئۇخلىماي چىقتىڭىزغۇ دەيمەن،ــ دېدى ئۇ.

ــ ھەئە، سەل ساقلىقىم يوق، كېچىسى تالاغا چىقىپ تۇردۇم،ــ ئۇ شۇنداق دەپ ئۆيگە قايتىپ كىرىپ تاھارەت ئالدى ۋە جامائەتكە قوشۇلۇپ نامازبامداتنى ئوقۇغىلى مەستچىكە ماڭدى.

نامازدىن كېيىن كېسەللەرنى كۆرۈپ بولۇپلا مەكتەپكە قاراپ ماڭدى. ناشتا قىلىشنى تامامەن ئۇنۇتقانىدى. موھىمى ناشتىلىق تەييارلاپ، ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرۇدۇغان ئادەم بولمىغاچقا ئۇنىڭ تۇرمۇش تەرتىۋى ئىزدىن چىققانىدەك قىلاتتى. ئۇ ئىزچىلارنى يىغىپ، بۈگۈندىن باشلاپ بازار ۋە ئەتراپتىكى يېزىلارنى ئوبدان چارلاشنى، گۇمانلىق ئادەملەر بارمۇ - يوق، دېققەت قىلىشنى بۇيرىدى. ھەمدە ئەسلىكرەك ئىزچىلاردىن بىر نەچچىسىگە كېچىسى ئۆزى كۆرگەن ئىشلارنى قىسقا ۋە ئاددىي قىلىپ سۆزلەپ بەردى ۋە نامەلۇم ئادەمگە كەكە تەككەنلىكىنى، ئۇنىڭ يۈزى ياكى بېشىدا جاراھەت بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئاشۇنداق ئادەملەر

ئۇچرىسا داۋاڭ قىلماستىن ئۆزىگە خەۋەر قىلىشنى تاپىلىدى.

ئىزچىلار كالتەك ۋە بايراقچىلىرىنى ئېلىپ ھەر تەرەپكە تاراپ كەتكەندىن كېيىن، ئەتتىگەنلىك دەرسكە كىرىش ئۇچۇن سىنىپقا قاراپ ماڭدى.

مەمتىلى ئەپەندى دەرسنى ئىنتايىن تەستە تۇگەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە قاتتىق بىر ۋەھىمە كىرىۋالغان بولۇپ، ھەر قانچە قىلىپمۇ بۇ ۋەھىمىنى كۆڭلىدىن قوغلاپ چىقىرالمىدى. كۇن بويى قولى ئىشقا بارمىدى. شۇنداق سەراسىمىلىك ھالەتتە تۇرۇپمۇ تاشقى قىياپىتىنى ئۆزگەرتمىدى. مۇئەللىملەر ئارىسىدا ئۆزى كۆرگەن بۇ شەرمەندىچىلىكنى سۆزلەپمۇ يۇرمىدى. ئۇ باشقىلارنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە سېلىشنى خالىمىغانىدى.

ئۇنىڭدىكى قىزغىن سىياسىي ئېتىقاد، گۇزەل غايىلەرنىڭ ئوتى ئۆچكەندەك، ئۇ قەھرىمانلىق داستانلىرىدىلا بولۇدۇغان ئاجايىپ پېرسونا‌ژلاردىن بىراقلا رېئال شەخسكە ئايلانغاندەك ئەمدى ئۇنى ئاللىقانداق تەشۋىشلەر ئارىغا ئېلىپ قىسىشقا باشلىغانىدى. غايە ئۇچۇن قوربان بولۇش ئىرادىسى ئورنىغا ياشاپ قېلىش خاھىشى مەزمۇت ئاياغلىرى بىلەن دەسۋالغاندەك قىلاتتى. ئەمدى ئۇنىڭدا ئۆي- مۇلۇككە تارتىشىش، خوتۇنغا تارتىشىش،...تەك پاسسىپ جاھانسازلىق قەيسەر، قەھرىمانانە ئىرادىگە، قۇربان بولۇشتىن قورقماسلىق ئىرادىسى ئالدىغا تۇغرا تۇرۇۋېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ مەخلۇق (ھايۋان)لىق خۇسىيىتى، يەنى ھايۋانلار توپى بىلەن ئوخشاش چاغدىكى ئادەم- يەنى، غايە، سىياسىي مەسىلەكلەر ئۇچۇن ئۆزىنى ئۇنتۇشتىن مۇستەسنا ھالدىكى ئادەمنىڭ - خۇسۇسىيىتى، ياشاش، پەرزەنت ۋە ئۇۋۇسىنى قوغداش ئىستىكىلا قالغانىدەك، باشقا تۇيغۇلاردىن خالاس بولۇپ كەتكەندەك ۋەسۋەسە ئۇنى قىيناشقا باشلىدى.

ئۇ ئۆيگە قايتىپ كېتىۋېتىپ، يولدا ئۇچىرىغانلارنىڭ سالىمىنىمۇ ئاشۇنداق تۇمانلىق تۇيغۇلار قورشاۋىدا تۇرۇپ قوبۇل قىلدى. بۇ سالاملار

ئۇنىڭ ئېسىگە ھايۋانلار توپىدىن بۆلۈنۈپ چىققان ئادەملەرنى كەلتۈردى. بۇ سەزگۈ بولسا ئۇنىڭدا غايىلەرنىڭ ئوتىنى پۈۋلەپ يالقرىتىش رولىنى ئويناتتى. ئۇ شۇنداق خىتاپ قىلدى:

ــ بارلىق قەھرىمالارنىڭ روھى، ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ۋەتەن مىللەت ئىشلىرىغا بەخش ئەتكەن قەھرىمانلارنىڭ روھى، ئۆي- مۇلۈك ۋە ئۆزىنىڭ جېنىنى توغرىسىدا ئويلىمىغان بۈيۈك قەھرىمانلارنىڭ روھىلىرىنى مەندە مۇجەسسەم ئەيلە، يا رەببىم!... ــ دەپ خىتاپ قىلدى ئۇ.

ئۇنىڭدا مەلىكزاد ياتقان ئۆي ئەتراپىدىمۇ ئەنە شۇنداق گۈمانلىق كۆلەڭگۈ! ئەگەپ يۈرگەن بولسىچۇ؟ دېگەن دەھشەتلىك پىكىر ئويغۇنىشى بىلەن، تۇتقاقلىقى باردەك تېرەپ كەتتى. ئارقىدىنلا ئۇ ئۆزىنى رەھىمسىز ئەيىبلىدى: «ئاۋازنىڭ شۇنچىلىك ياڭراق ۋە كەسكىن چىقاتتى، بۇنىڭدىن خېلى قەھرىمانلىق قولۇڭدىن كېلىدىغانىدەك قىلاتتىڭ ھالىڭ شۇمۇ؟ سىناق مەيدانىدا كىملىكىڭ ئاشكارە بولدىغۇ!...»، «بىراق، دۇشمەننىڭ دۇشمىنى مەنغۇ؟ ئاجىز مەزلۇمدا نېمە گۇناھ؟ دۇنياغا ئەمدىلا كۆز ئاچقان بوۋاقتا نېمە گۇناھ؟ ئۇمۇ رەڭگارەڭ شەيئىي بىلەن تولغان دۇنيانى كۆرۈشى كېرەكقۇ؟ ئۇ دۇنياغا كېلىپ ھېچنېمىنى كۆرمەي كەتسە بولاتتىمۇ؟ ئۇ ياشىشى كېرەك!...» بۇ ھېسسيات ئۇنى يەنە لەسسىدە قىلىپ قويدى. دۇشمەننىڭ نېمىلىكىنى، ئاتا- ئانىسىنىڭ كىملىكىنىمۇ بىلمەيدىغان قىزى ئۇچۇن ئىچى سىرىلىپلا كەتتى. بوۋاقتا ھازىر چوغنى تەڭلىسىمۇ ئەمچەك دەپ ئاغزىنى ئېچىۋېرىدىغان دەرجىدە ئاقكۆڭۈل ھەم سادداً تۇرسا، ئۇمۇ جازاغا تارتىلىشى كېرەكمۇ؟ ئۇنىڭدا ھەممە جانلىقلاردا بولۇدۇغان پەرزەنت ۋە ئۆز جۆرىسىنى قوغداش تۇيغۇسى ئاخىرقى چەككە يەتتى. ئۇ ئەنسىرەپ زادىلا تۇرالماي، ئەتىسى ئەتتىگەندىلا قەشقەرگە بېرىش قارارىغا كەلدى.

ئۇ شۇنداقلا سەل يېنىكلەشكەندەك بولدى. ئەمدى ئۇ ئۇيۇشمىغا بېرىپ، قەشقەرگە كىرىدىغانلىقىنى ئىسلامئاخۇنغا ئېيتىپ قويۇش

كېرەك ئىدى. ئۇ ئۈيۇشمىغا كەلگەندە ئىسلامئاخۇن، قۇتلۇقئاخۇن، ئېيسائاخۇنلار مەلىكزادنىڭ يەڭگىگەنلىكىنى ئوقۇپ، مەمتىلى ئەپەندىنى قەشقەرگە بېرىپ كېلىشكە دەۋەت قىلايلى دېيىشىپ تۇراتتى. چۈنكى ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنى خىزمەت قىزغىنلىقى بىلەن ئۆزى بېرىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ دەپ ئويلاشقان ئىدى. شۇڭا مەمتىلى ئەپەندى كىرىپ كەلگەندە ئۇلار بىرئېغىزدىن ئۇنى مۇبارەكلەشتى.

ــ ئەمدى، يېڭى مېھمانىنى كۆرگەچ قەشقەرگە بېرىپ كېلەسىز،ــ دېدى ئىسلامئاخۇن گەپ يومىزاپ.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى سەلدىن كېيىن ئاڭقىرىپ، ئۆزىنى سەل تۇتۇۋالغاندىن كېيىن:

ــ شۇنداق قىلسام بولارمىكىن،... ــ دېدى.

ــ ئەلۋەتتە، شۇنداق قىلمامدىغان، ئەپەندىم،ــ دەپ ئۇن قاتتى قۇتلۇقئاخۇنمۇ،ــ بولسا ئەتىلا يولغا چىقىڭ، بۇمۇ بىر مۇھىم ئىش.

بۇ ئىش مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئېيتىپ ئولتۇرغىنىدىن ئاسانراق بولدى. ئۇ ئەتىلا يولغا چىقىدىغان بولۇپ ئۆيگە قايتىپ كەلدى.

بۇ كېچىنىمۇ قارا بېسىپ تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى سەھەر نامازدىن كىرىپ ئۇ يولغا تەيارلىنىۋاتقاندا ئىزچىلاردىن ئىككىسى كىرىپ كەلدى. بۇلار ئابلىز هوشۇر بىلەن قۇربان جاپپار ئىدى.

ــ نېمە بولدى، ئوغلۇم؟ــ دەپ سوردى ئۇ ئابلىزغا قاراپ.

ــ سىز كەكە ئاتقان ئادەمنى تاپتۇق،ــ دېدى ئابلىز.

ــ نېمە؟ كىمكەن ئۇ؟

ــ مەمتىمىن ئىكەن.

ــ هە، شۇنداقمۇ؟ بوپتۇ، ئوغلۇم، هەر هالدا «ئۇۋۇنىڭ ئۇۋۇچىنى تونۇپ قويغىنىنىڭ زىيىنى يوق» ــ دېدى ئۇستاز. ئۇ شاگىرتلىرىنىڭ شۇنچىلىك چاقچاقلىقىدىن بەكمۇ سۆيۈنگەندى، ــ بېرىڭلار، ئوغلۇم، ئۇگۇنۇشۇڭلارغا بېرىڭلار. بۇ ھەقتە ئەتە يەنە سۆزلىشىمىز.

ئىزچىلار كۆتۈرەڭگۈ كەيپىيات بىلەن چىقىپ كەتكەندە، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆڭلىدە تامامەن خاتىرجەملىكىنىڭ ئەسلىگە كەلگەنىدى. ئۇنىڭ خاتىرجەملىكىنىڭ بىر سەۋەبى، ئەنە شۇنداق شاگىرتلىرىنىڭ بولغىنى بولسا، بۇ كىچىككىنە غەلىبە خەۋىرىنىڭ سەپەر ئالدىدا يېتىپ كەلگىنىنى ئۈ ياخشىلىقىنىڭ بېشارىتى دەپ تەبىر بەرگەنىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ خېلى روھىنى كۆتۈرۈپ، ئىلاخۇن ئىلىپ كەلگەن قارا ئاتقا يىگىتلەرچە چەبدەسلىك بىلەن مىنىۋىلىپ، يورغىلاتقىنچە مەشھەتتىن چىقىپ كەتتى.

ئون بىرىنچى باپ

1

مەھمۇد مۇھتى دېكابىر ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ھەققىدە يىغىن چاقىردى.

بۇ يىغىننى چاقىرىش ئاخىر زۆرۈر تېپىلغانىدى. شۇڭا شىسەينىڭ بېسىمى، 6- دېۋىزىيىنى پارچىلاش سۈيقەستى بۇلارنىڭ سەۋرىسىنى قۇرۇتقانىدى. ئاللىقاچان قىش كېلىپ قالغان بولسىمۇ قىشلىق كىيىم ـ كېچەك تارقىتىلمىغانىدى. بۇھال ئەسكەرلەرنىڭ قوشۇندىن قېچىش، كومادىرلاردىن نارازى بولۇش كەيپىياتىنى ئەدىتىۋەتكەنىدى. بۇنداق كېتىۋەرسە 6- دېۋىزىيە ئىچىدىن بۇزۇلۇپ، ئۆز - ئۆزىدىن يوقۇلۇپ كېتەتتى. شۇڭا مەھمۇد مۇھتى «قولىمىزدا ئەسكەر، قورال تۇرۇپ نېمىشقا بوزەك بولۇپ تۇرىمىز؟ ‹يېتىپ قالغىچە ئېيتىپ قال› دەپتىكەن بىر ئۆرۈنۈپ كۆرەيلى» دەپ ئويلاپ بۇ يىغىننى چاقىرغانىدى.

يىغىنغا يېقىن ئەسكەر باشلىقلىرىدىن ئىسمائىل بەگ، مەخمەت پەيزى، ياقۇپ (مۇئاۋىن پولكوۋنىك)، سەمتىھاجىلارنى چاقىردى. يىغىنىڭ كەيپىياتى جىددىي ھەم سۈرلۈك ئىدى. مەھمۇد مۇھتى ئارتۇق گەپلەرگە ئورۇن قالدۇرماسلىق ئۈچۈن، يىغىن ئەھلىنى دەرھال مۇھاكىمىگە جەلپ قىلدى:

ــ قوزغىلاڭ كۆتۈرەمدۇق، ياكى ئاخىرىدا نېمە بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرامدۇق؟ ئاۋۋال مۇشۇ ئىشتا بىر يەرگە كېلەيلى.

كۆپچۈلۈك جىددىي غۇلغۇلا قىلىشتى. قوزغىلاڭ كۆتۈرەيلى دېگۈچىلەرمۇ، تىنچلىق ئەۋزەل دېگۈچىلەرمۇ بولدى.

ــ قەئىي قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش كېرەك! ھەقىچان بىر ئۆلۈم! ــ دېدى ياش ئوفېتسىرلاردىن بىرى.

ــ تەۋەككۈلچىلىك قىلغانىنىڭ پايدىسى يوق، خوجانىيازھاجى بار چاغدا شۇنچە كۆپ بىلەن ھېچنىمە قىلالمىدۇق، ئەمدى ماغدۇرىمىزنىڭ تېگى تۈگۈگەندە قوزغىلاڭ قىلىمىز دېگەن تۇخۇمنى تاشقا ئۇرماق بىلەن باراۋەر،ــ يەنە بىر قۇماندان شۇنداق دېدى.

ــ خەلق شىڭ شىسەيدىن خېلى ئۈمىد كۈتكەنىدى، كۈتكەن ئۈمىدى يوققا چىقتى، شۇڭا خەلقتىمۇ نارازىلىق بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر نەچچە يىلدىن بېرى مائارىپ، مەكتەپلەر ئارقىلىق خېلى ئاڭلىق ئادەملەر مەيدانغا كەلدى. شۇڭا بۇ قېتىم قوزغالساق ئاۋۋالقىسىدىن ياخشىراق بولۇدۇ.

ــ شۇنداق، نېمىگە تارتىشىپ ئۇرۇشمايدىكەنمىز؟ قوزغالساق تۈگەپ كېتىمىز دەپ جىم ياتساق، يېنىمىزنى قۇرت يەپ تۈگۈتۈۋېتىدىغانلىقى مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ،...

ئاخىرىقى نەتىجىدە قوزغىلاڭ قىلىمىز دېگۈچىلەرنىڭ سەۋەبلىرىنى ئەقلىگە مۇۋاپىق دەپ قاراشتى. يەنە كېلىپ بۇلار كۆپ سانلىق ئىدى. شۇڭلاشقا قوزغىلاڭ قىلىش كېرەك. دېگەن قارارغا كېلىشتى.

ــ ئۇنداق بولسا، قوزغۇلاڭ قىلدىغىنىمىز راست بولسا، قانداق ئىش باشلايمىز. شۇنى كېڭىشىپ باقايلى،ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى كۆپچۈلۈككە قاراپ.

كۆپچۈلۈك بۇ جەھەتتىمۇ ئۇزاق تالاش- تارتىش قىلىپ، ھەر خىل چارە- تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى.

ئاخىردا مەھمۇد مۇھتى ئۆز پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

ــ قىشلىق ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ جىددىي تەييارلىق قىلىمىز. تەييارلىق پۈتكەندە يەكەندىكى قوشۇنلار ۋە يېڭىساردىكى قوشۇنلار مەخپىي ھالدا يولغا چىقىپ بۇياقتا باستۇرۇپ كەلسە، سەمەتھاجى، قۇربان

نىيازلار بۇ تەرەپتىن ماسلىشىپ يېڭىشەھەرنى ۋە كونا شەھەرنى تىنجىتىمىز. ئاندىن چوڭ ياشتىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ۋە باشقا ياشلاردىن ئەسكەر ئېلىپ ئارقا سەپتە تەربىيلەيمىز، بۇلار ئارقا سەپتە زاپاس تۇرۇدۇ. كونا ئەسكەرلەر دۇاملىق شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىدۇ...

مەھمۇد مۇھتىنىڭ پىلانى بىردەك ماقۇللاندى. قوزغىلاڭنىڭ ئېنىق ۋاقتى بىكىتىلمىدى. بۇنى تەييارلىق ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىدىغان بولۇشتى. تەخمىنەن ۋاقتى كېلەر يىلى باھار دەپ قارالدى.

يىغىندىن كېيىنلا تەييارلىق جىددىي باشلىنىپ كەتتى. يېڭى ئەسكەرلەرگە ئاتاپ، قىلىچ ــ نەيزىلەر سوقتۇرۇلۇدۇغان بولدى. ھەربىي مەشىقلەر قاتتىق تۈتۈپ ئىشلەندى.

شۇ كۈنلەردە كىچىكاخۇن يېڭىسىاردىن كېلىپ قالدى ۋە بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپ، قوزغىلاڭ قىلىشنى پايدىسىز ۋە ئىنتايىن زىيانلىق دەپ قارىدى، ئۇ:

ــ بۇ تەرىقە ھۆكۈمەت بىلەن سوقۇشساق يوق بولۇپ كېتىمىز، ئازغىنە خاپىلىق ئۇچۇن سوقۇش ئېچىپ، ئۆزىمىزنى، ئەسكەرلىرىمىزنى ھالاك ئېتىپ، يۈرتنى ئۇلارغا ئىككى قوللاپ تاشلاپ بەرگەندىن نېمە پايدا چىقار؟ شىڭنىڭ يوغان تېرىكى بار، يەڭمەك ئاسان ئەمەس، بىر- ئىككى يىل مادارا قىلىپ تۇرساق، ئاخىرى بىر پۇرستى كېلىپ قالار... ــ دېدى ئۇ.

ئۇنىڭ بۇ پىكرى ئوتتەك قىزىغان كۆڭۈللەرنى سوۋۇتۇۋەتتى. تەرىيارلىقمۇ سۇسلۇشۇپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن قايتىدىن كېڭىشىپ، مۇزاكىرىلەردىن كېيىن، كىچىكاخۇننىڭ پىكرى قوبۇل كۆرۈلدى. بۇرۇنقى پىلان ۋاقىتلىق قالدۇرۇلدى.

2

يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ ياتاقلىرى جايلاشقان قاتارنىڭ بۇ يېقىدا ئوفىتسېرلار ئىشلىتىدىغان خالا باردى. بۇ يەردە ئايالار بولمىغاچقا ھەر ئىككى تەرىپىنى ئورتاق ئىشلىتىۋېرىشەتتى. مەھمۇد مۇھىتى كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆز ئەتراپىدىكى ئىشەنچىلىك ئادەملەرنىڭ ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ گاھ بۇ تەرەپتىكى خالاغا، گاھ ئۇ تەرەپكە كىرىدىغان بولغانىدى. چۈنكى بۇ دېۋىزىيە ئىشتاۋى بويىچە ئەڭ خالي جايدىدى.

سوغۇق راسا كۈچەيگەن بىر ئەتتىگىنى ئىدى، ئۇ بامدات نامازدىن كېيىن ئالدىراپ خالاغا ماڭدى. چۈنكى بۈگۈن سەھەردىلا بىر روتا مۇھاپىزەتچىسىنى ئەگەشتۈرۈپ سەمەتھاجى كەلگەنىدى، مەھمۇد مۇھىتى بىلەن بىر ئىش توغرىسىدا سۆزلەشمەكچىكەن.

سجاڭنىڭ ئارقىسىدا مۇھاپىزەتچى روتىسىدىكى بىر ياش ئەسكەر بارىدى. ئۇ سجاڭدىن بىر نەچچە قەدەم ئارقىدا بولۇپ، ھۇشيار كۆزلىرىنى ئۇچ تەرەپكە تىكىپ كېتىۋاتاتتى، مەھمۇد مۇھىتى بىر ئۆينىڭ دوقمۇشىدىن ئۆتۈپ ئوچۇق جايغا چىققاندا ئوڭ تەرەپتىكى خالادىن بىرسىنىڭ بېشى غىل- پال كۆرۈنۈپ، يەنە ئىچىگە كىرىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا سەمەتھاجى قانداق يامان خەۋەر بىلەن كەلدى؟ ئۇنىڭ بۇنچە سەھەردە، يەنە كېلىپ، بىرمۇنچە ئەسكەر بىلەن كېلىشىدىن قارىغاندا شەھەر تىنچسىز ئوخشىمامدۇ؟ بۇ تېنچسىزلىق نېمە سەۋەبتىن، كىمنىڭ سەۋەبىدىن كېلىپ چىققاندۇ؟ دېگەندەك خىياللارنى سۈرۈپ كېتىۋاتقاچقا، خالادىن بېشى كۆرۈنگەن كۆلەڭگۈنىڭ كىملىكى ھەققىدە ئۇنىڭدا ھېچقانداق غەيرى ئىنكاس تۇغۇلمىدى، پەقەت ئۇنىڭدا مېخانىك ھالدا «بۇ تەرەپتە ئادەم باركەن، بۇ ياقتا كەرەي» دېگەن خىيال توغۇلدى.

مۇھاپىزەتچى سىرتتا قالدى. مەھمۇد مۇھىتى خالانىڭ سول تەرىپىگە كىردى. ئۇ يەنىلا خىيالغا بەند ئىدى. بىراق، ئاۋۇ تەرەپتىن ئىككى ئادەمنىڭ ئېھتىيات بىلەن شۇرلىغىنى ۋە يەر سىپاپ ماڭغىنى

ئاڭلىنىپ، ئۇنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويدى. ئۇلارنىڭ شۇنچە ئاۋايلاپ مېڭىشى بىر ئاز گۇمانلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇرلىشىپ كېتىشكىمۇ ھاجەت يوق ئىدى. شۇندىلا سىجاڭنىڭ خىيالىغا بايا ئوڭ تەرەپتە بىرسىنىڭ بېشى كۆرۈنۈپ يوقاپ كەتكەنلىكى كېلىپ، غەلىتىلىك ھىس قىلدى.

ئۇ خېلى ئۇزۇندىن كېيىن قايتىپ چىقىپ، مۇھاپىزەتچىدىن سورىدى:

— مايا قىتىن ئادەم چىقتىمۇ؟

— ياق، چىقمىدى، سىجاڭ.

سىجاڭ ئويلىنىپ قالدى. «ئۇ كىم؟ شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت خالادا نېمە قىلىدۇ؟»

— كىرىپ باق، — دەپ بۇيرۇدى سىجاڭ مۇھاپىزەتچىگە، ئۇنىڭدا گۇمان تۇغۇلماقتا ئىدى.

مۇھاپىزەتچى ئۇ تەرەپكە ماڭغاندا، سىجاڭمۇ ئارقىدىنلا بىللە ماڭدى.

— ئادەم يوقتەك قىلىدىغۇ؟ — دېدى خالانىڭ ئىشىكىدە تۇرۇپ مۇھاپىزەتچى.

بۇ سىجاڭنى تېخىمۇ گۇمانلاندۇردى. بايا پىچىرلاش ۋە ئېھتىيات بىلەن سىپاپ دەسسەلگەن تۇشىنى ئاڭلىغىنى ئېنىق ئىدى ـ دە.

— كىرىڭ، ئادەم بار! — دېدى ئۇ كەسكىن ھالدا، ھەمدە ئۆزى دەرھال خالانىڭ ئارقىسى تەرەپكە ئۆتتى.

— كىمسەن؟ توختا! — مۇھاپىزەتچىنىڭ ئاۋازى خالا ئىچىدىن ئاڭلاندى. ھەمدە تاپانچا زاتۇرنىڭ شاراقلىقىنى ئىشتىلدى.

مەھمۇد مۇھتى شۇندىلا خالانىڭ گەندە چۇشىدىغان يېرىدە، تامغا چاپلىشىپ تۇرغان بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى.

— بۇياقا چىق! — دېدى ئۇ قۇرۇقلا. ئۇنىڭ ئاۋازىدا بۇيرۇق، پوپوزا، تەھدىت ئاھاڭىمۇ يوق ئىدى.

نامەلۇم كىشى ئۇ يەردىن چىقتى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ يېنىدا قورال يوقىدى. شۇنداق بولسىمۇ نامەلۇم ئادەم قولىدىكى تاپانچىنى ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ، لاغىلداپ تىترىگىنىچە تىزلاندى.

ــ تۇر، چاپسان تۇر! ــ دېدى سىجاڭ ئۇنى شاللاسىدىن تارتقاچ يەردىكى تاپانچىنى ئېلىپ ئۆيىڭ- بۇياققا قاراپ، ــ يۈر، ــ ئۇ ئۇنى باشلاپ خالانىڭ ئوڭ تەرەپ ئىشىكىگە ئېلىپ كەلگەندە، مۇھاپىزەتچى، ئۇ يەردىن يەنە بىر ئادەمنى ئېلىپ چىقىۋاتاتتى، ــ كىرە، ئىچكىرى كىرىڭلار، ــ دېدى ئۇ ۋە باشقىلار كۆرۈپ قالمىسۇن ئۈچۈن خالانىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. مۇھاپىزەتچىنى ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ تۇرۇشقا بۇيرىدى.

ــ كىمسىلەر؟ بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟

ــ بىز..... خۇدا ھەققى، كەچۈرسىلە، سىجاڭ، بىز ھېلىقى... ــ بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى دۈدۈقلاپ ئاغزىغا گەپ كەلمەي قىينىلاتتى، نىھايەت ناھايىتى تەستە ئۇلارنىڭ ئوسمان ئەلى دېۋىزىيىسىدىن قالغان، ھازىرقى بىرىنچى پولكقا تەئەللۇق ئەسكەرلەر ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. ئۇلار دېۋىزىيە ئىشتاۋىدا تۇرۇۋاتقان روتىدىن ئىكەن؟

ــ خالانىڭ ئاستىدا نېمە قىلماقچىدىڭلار؟

ــ خۇدا ھەققى، رەھىم قىلسىلا، سىجاڭ، بىزدە گۇناھ يوق، بىز پوق يەپتۇق، شەيتان ئازدۇرۇپتۇ...

ــ قايسى شەيتان ئازدۇردى سىلەرنى؟ نېمە قىلىشقا ئازدۇردى؟

ــ سىەمەتھاجى،... ئاشۇ سىەمەتھاجى بولمامدۇ. تىللا بەرگەن، كېيىن يەنە بېرىمەن دېسە،... ئازماس خۇدا، خام سۈت ئەمگەن بەندىدە بىز...

ــ نېمە قىل دەپ سېتىۋالدى سىلەرنى؟ چاپسان گەپ قىلىڭلار!

ــ بىرسىمىز ئىچىدە تۇرۇپ قايسى تەرەپكە كىردىغانلىقلىرىنى كۆزۈتۈپ، تۇرىدىغان، ناۋادا شۇ يەرگە كىرىپ قالسا شۇ قول سالىدىغان، سول تەرەپكە كىرىسىلە ئاستىدا تۇرغىنىمىزغا خەۋەر قىلىدىغان بولغان،

ئاندىن ئۇ تېگى تەرەپ بىلەن ئۇياقتا ئۆتۈپ...

ــ ئەمىسە بايا قولۇڭدا قورال تۇرۇپ نېمىشكە ئاتمىدىڭ؟

ــ قورقۇپ كەتتىم، سجاڭ، پۈت- قولۇمدا جان قالمىدى...

ــ ياخشى ھەربىي ئەمەسكەنسىلەر! بۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرنى جازالاش كېرەك ئىدى، خەير، ھازىرچە ئورنۇڭلارغا قايتىڭلار، ئەمما بۇ يەردە يېرىم سائەتچە تۇرۇپ ئاندىن كېتىڭلار، باشقا گەپنى كېيىن سۆزلۇشەيلى، ــ مەھمۇد مۇھىتى مۇھاپىزەتچىنى باشلاپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئەمدى سەمەتھاجىنىڭ شۇنچە سەھەردە كېلىشىنىڭ سەۋەبى ئاشكارا بولغاندى.

بايىقى ئۆينىڭ دوقمۇشىغا بارغاندا ئۇ مۇھاپىزەتچىگە:

ــ سەن بېرىپ دەرھال سەمەتھاجىنى مېنىڭ ئىشخانامغا باشلا، «سجاڭ خالاغا كەتتى، ھازىرلا كېلىدۇ، سىزنى ئىشخانامدا ئولتۇرۇپ تۇرسۇن، دېدى» دېگىن، قورالىڭ بەتلەگلىك بولسۇن، ئۇنىڭ قولىدىن كۆزۈڭنى ئۈزمەي قاراپ تۇر. ئېلىياسقا دەپ يۈرمە، پىچىرلىشىپ يۈرسەڭلار سەمەتھاجى گۇمانلىنىپ قالۇدۇ. ئارقاڭدىنلا يېتىپ بارىمەن.

مۇھاپىزەتچى كەتتى. مەھمۇد مۇھىتى دوقمۇشتا بىردەم كۈتۈپ تۇردى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئاۋۋالقىدەكلا سالماقلىق، تەمكىنلىك چىقىپ تۇراتتى. ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن جىددىيلىك ئۇنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق ئۆگۈرۈش پەيدا قىلمىغانىدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇ ئىشخانىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ سەمەتھاجىغا ئاۋازىنى ئاڭلاتماسلىق ئۈچۈن كومانىدىرلار بىلەن دوقۇرۇشماسلىققا تىرىشىپ ماڭدى. ئۇ بېرىپلا ئىشخانىسىغا كىردى. كۈتۈش بۆلۈمىدە ئابدۇللا دامۇللا ۋە ئىلياس ئولتۇراتتى. ئۇلار سجاڭنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقانىدى، سجاڭ ئۇلارغا گەپ قىلماسلىقنى ئىشارەت قىلىپ، ئىچكىرى كىردى.

سەمەتھاجى پۈتۈن دىققىتى بىلەن سىرتقا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغانكەن، ئىشىكنىڭ ئېچىلىشى بىلەنلا چۆچۈپ كەتتى. رەڭگىمۇ

بىلىنەرلىك ئۆزگەردى. قولى ئىختىيارسىز ھالدا بەل تاسمىسىغا سوزۇلدىيۇ، يەنە دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

— بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشقا بەربىر ئامال يوق، بۇرادەر، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى تەئەددىگىمۇ، ئېچىنىشقىمۇ ئوخشىمايدىغان ئاھاڭدا، — خالا تەرەپتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىشىنى كۈتۈپ، قۇلىقىڭىزنى دىڭ تۇتۇپ تۇرغان بولغىيتىڭىز؟ شۇنداق بولغاندىمۇ سىزنىڭ ئىشىڭىز ئويلىغىنىڭىزدەك بولمايتتى. قېنى ئېيتىپ بېقىڭ، بۇ يەردىن قانداق چىقىپ، ئادەملىرىڭىزنى كېيىنكى ئىشلارغا بۇيرۇيتىڭىز؟ — مەھمۇد مۇھىتى ياش ئەسكەرگە قاراپ قويدى. مۇھاپىزەتچى كۆزىنى ئۇزمەستىن سەمەتھاجىنىڭ قولى بەلۋېغى تەرەپكە كېتىۋاتامدىكىن دەپ قاراپ تۇراتتى.

— نېمە دەۋاتىسىز، سىجاڭ؟ يوچۇنلا گەپلەرنى قىلىسىزغۇ؟...

— ھۇ لومودى! — دېدى سىجاڭ ئۇنىڭغا قەھرى بىلەن ۋارقىراپ، — ئىلياس! — دەپ توۋلىدى تاشقارقى بۆلۈمگە قاراپ.

— خوش، خىزمەت، سىجاڭ، — دېدى ئىلياس شۇئان بوسۇغىدا پەيدا بولۇپ.

— سەمەتھاجىنى قولغا ئېلىڭ!

— سىجاڭ، بۇ نېمە گەپ؟ توختاڭ ئىلياس...

— مەن بۇيرۇقنى ئورۇنداشتىن باشقىنى ئۇقمايمەن، بۇرادەر.

— ئۇنىڭ ئورنىغا ياقۇپ بېرىپ تۇرىدۇ.

— شۇنداق بولسىمۇ... سىجاڭ! ئىلياس، بۇرادەر...

— ھازىرچە قاماپ قويۇڭ، بىكار بولۇپ سوراق قىلىمەن، — دېدى سىجاڭ.

ئابدۇللا دامولللىمۇ ئارا ئىشكىتە بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ قاراپ تۇراتتى، ئىلياس سەمەتھاجىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. مەھمۇد مۇھىتى كاتىبىنىڭ مەنىلىك قارىشىغا:

— ئەتىگىچە چۈشۈنۈپ قالىسىز، دامولللام، — دېدى- دە، ياش

مۇھاپىزەتچىگە بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كېتىشىگە ئىجازەت بەردى.

*

**

ئەتىسى ئەسكەرلەر خالاسىدا مەھمۇد مۇھتىغا قەست قىلماقچى بولۇپ تۇتۇلۇپ قالغان ئىككى ئەسكەرنىڭ جەسىتى بايقالدى. ئۇلار پىچاق بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، خالانىڭ تۆشۈكىگە قاپلاپ قويۇلغانىدى. بۇ پاجىئەلىك نەق مەيداننى كۆرۈپ مەھمۇد مۇھتىنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى.

ــ ئۇلارنى قويۇپ بەرگىنىم ئەخمەقلىق بولغانىكەن. مەن بۇلارغا مەرتلىكمىنى كۆرسۈتمەن دەپ، قاتىلنىڭ قولىغا تاشلاپ بېرىپتىكەنمەن- دە! ــ دەپ ئويلىدى سجاڭ.

بۇ ۋەقە پۈتۈن دېۋىزىيە ئىشتابىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. شىتاپ ئىچىدە بۇنداق بىر سۇيقەستنى چوڭ يۇرەكلىك بىلەن قىلالىغانلىقى ئۆكتىچىلەرنىڭ خېلى چىڭ ئاساسى بارلىقىنى چۈشەندۇرەتتى. بۇ سۇيقەستكە قاتناشقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئىككى ئادەمنىڭ بىرلا ۋاقىتتا خالاغا بېرىشى نا تايىن ئىدى. ئۇنى ياتاقتىن ئېلىپ چىقىش، ئۆلتۈرۈپ تۆشۈككە قاپلاپ قويۇشلار ئۈچۈن ئاز ئادەم بولسا بولمايتتى. كېيىنكى سۇئىقەستنىڭ سەمىتاجى قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى، بۇ سۇئىقەستتە باشقا باشلامچىلارمۇ بارلىقىنى ئىسپاتلايتى.

«مەن بۇ دۇشمەننى تېپىپ چىقمەن! بۇ دۇشمەننى چوقۇم تاپىمەن!» دەپ جەزىم قىلدى، مەھمۇد مۇھتى. ئاندىن سەمەتھاجىنى قاتتىق سوراق قىلىش ئۈچۈن قايتتى. تەجرىبىلىك رازۋېتچىكلاردىن بىر نەچچىنى ئىشتاپ ھويلىسىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ چىقىشقا بۇيرۇپ، سەمەتھاجىنى سوراق قىلىش ئۈچۈن ئىشخانىغا ئەكەلدۈرۈدى.

لېكىن سوراقنىڭ نەتىجىسى بولمىدى، سەمەتھاجى ئۆزىنىڭ كىمگە سېتىلغانلىقىنى، يەنە كىملەرنىڭ بۇ گۇرۇھتا بارلىقىنى ئىقرار قىلمىدى. ئۇلار پەقەت قولغا چۈشكەن تاپانچىلارنىڭ چەت ئەلدە ئەڭ يېقىندا ياسالغان قورال ئىكەنلىكىنىلا بىلدى. شۇنداق قىلىپ، سەمەتھاجىنى يەنە قاماپ قويۇشتى.

ئون ئىككىنچى باب

1

فېۋرالنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئىدى، بۇ چاغدا مەھمۇت مۇھتىنىڭ پات-ئارىدا يوقۇلۇدۇغانلىقى، ھۆكۈمەتنىڭ دەھرى كالتە- چاپانلارنى يىغىشتۇرۇدۇغانلىقى ھەققىدە پىتنە- ئىغۋالار ئەدەپ كەتتى. مەسچىتلەردە يەنە سوپىلارنىڭ، مۇتئەسىپلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى كۈچۈيۈپ قالدى. ئۇلار بالىلىرى ئوقۇۋاتقان ئاتا- ئانىلارنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە سېلىپ، پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرماقتىدى.

قەشقەردىكىلەرمۇ سىجاڭنىڭ ھازىر ھەر جۈمە كۈنى ئوپال تەرەپكە شىكار قىلىمەن دەپ ھارۋا بىلەن، مەھرەملىرى پىيادە بولۇشۇپ چىقىدىغان ئادەتنى ئىزچىل داۋام قىلىۋاتقانلىقىنى، نېمىشقىدۇر ھەممىدىن كۆڭلى قالغاندەك روھى ھالەتتە ئىكەنلىكىنى سۆزلۇشەتتى.

يىلنىڭ مۇشۇ مەزگىلىدە بولۇپ قالىدىغان ئاللىقانداق بىر خىل پۇراقلىرى بىلەن باھارنى ئەسلىتىدىغا ئىزغىرىن شامال چىقىپ، بۇلۇڭ-پۇشقاقلاردىكى ئەخلەت- چاۋا، قۇرۇق غازاڭلارنى شىلدىرلىتىپ، يۇزلەرنى نەشتەردەك چېقىپ، ئۆتەتتى. كەچ كىرگەنسېرى شامال كۈچۈيۈشكە، سوغۇقمۇ كۈچۈيۈشكە باشلىدى، تەۋپىق بويامەتتىن جەڭگىۋار ئەترەت — «ئەلەمدارلار» قېشىدىن قايتىپ كېلىپلا «دۇۋان» نىڭ تەرجىمىسىگە كىرىشىپ كەتتى. يېقىندا ئۇ شەۋقى بىلەن كۆرۈشۈپ، ۋەزىيەتنىڭ مۇقىم ئەمەسلىكى، ياخشى كۈنلەرنىڭ پات ئارىدا يوق بولۇدۇغانلىقىنى سۆزلەشكەن ھەمدە «دۇۋان»نى دەرھال قولدىن چىقىرىۋېتىش، باشقا ئىشلارنى ھازىرچە قويۇپ تۇرۇش ھەققىدە كېڭەشكەنىدى. «يېڭى

هايـات»نـى هۆكـۇمەت قارمـقىغـا ئۆتكۈزۈۋالغانـدىن كېـيىن گېزىـت خەلقنـاڭ نەزىـردىن چۈشكەن، شـەۋقنـاڭ كۆڭلـمـۇ سـوۋۇغان ئـدى. شـۇڭا ئۇ ئاساسـي ۋاقتـىنى «دىۋان»نـاڭ تەرجـمـسـىگە قاراتقانـدى.

مەمتـىلـى ئەپەنـدىمۇ فولكلـور تـوپلاش- رەتـلەش، خەلـق سـەنەملـرىنى نوتىغـا ئـېلىش، ئۇزىنـاڭ شـېئىـرلار دىـۋانـىنى تـۈزۈش قاتـارلـق ئىشـلارنـاڭ ھەمـمـسـىنى ۋاقتـىنچە توختـاتتى. ئـۇ فولكلـور خۇسۇسـىدا بـىر مـۇنچە خـزمەتلەرنـى ئىشلەشـكە ئۇلگۈرگەنـدى. بـىر چـۆچەكلەر تـوپلامى، بـىر قوشـاق تـوپلامى تەييـارلاپ بولغانـدى. خەلـق سەنەملـرىنى نوتىغا ئېلىشـتـمۇ ئـۆزى ئاڭلىغـان، ئـمكـانـىيتى يـار بەرگەن سەنەملەرنـاڭ ھەمـمـسـىنى نوتىلاشـتۇرۇپ بولغـان، ئىلـى سـەنـمى، كۈرچـار سـەنـمى، قۇمـۇل سـەنـمى قاتـارلـىقلارنى چالـىدىغان يـاكى مـۇكەممەل چالالايـدىغانلار بـۇ تەرەپلەردە بولمـىغـانلـىقى ئۈچـۈن ئامالسـىز قالغانـدى. قـىسقـىسى ئۇ ھازىـر جىددىي ياشـماقتـىدى. ھايات ئالدىـراتماقتـىدى.

مەلـىكـىزاد بـىرىنچى قېتـىم ئەدىبەنى ئېمـىتـىش ئۈچـۈن ئويغانغانـدا، ئـۆز مەمتـىلىسـىنـاڭ چېكسـىنى تۆتـۈپ ئولتـۇرۇپ، جـىددى تەپەككـۇر قىلىۋاتقـانـلـىقىنى كـۆرۈپ، ئۇنىڭغـا بەكـلا ئىچـى ئاغرىـدى. غـۇۋا چـىراق يورىقىـدا مەمتـىلىنـىـاڭ چـىرايـى تاتىرىـپ كەتكەنـدەك كـۆرۈنەتتى. بـىردەمـدىن كېـيىن ئۇنىڭـدا ئـۆز - ئـۆزىگە ئىـچ ئـاغرىتىش تۇيغۇسـى ئويغۇتـۇپ، ئۇزىنـاڭ ئەر- خوتۇنچىلـىق مېھـرى- مـۇھەببىتىگە قانـمـاي ئۆتـۈپ كېتىۋاتقـانـلـىقىنى، ئېرىنـاڭ ھامـان ئەنە شـۇنداق كـېچىلەرگىچە مۈكچۈيـۈپ ئولتۇرۇشـى ئوغسـىنى قاينىتـىپ قويـدى. ئۇنـاڭ ئۇستـىگە يېقىندىن بۇيانقى ۋەھىمىلەر ئۇنى ئەنسىرەتمەكتىدى...

مەلـىكـىزاد ئەدىبەنـاڭ يىغىسـىدىن ئويغانغانـدا مەمتـىلى ئەپەنـدى يەنـلا بىر خىلدا چېكسـىنى تۇتۇپ، بـىر قولـىدا قەلەمنـى تۆتـۈپ، كـىچـىك شـىرەچاق ئۇستـىگە قويۇۋالغـان كـىتابقـا قـارىغـىنچە ئولتـۇراتتى. ئەمـما بـۇ قېتـىم ئۇنـاڭ كـۆزلـىرى ھـارغـىنلـىقتـىن يۇمۇلـۇپ كېـتەيلا دەپ قالغـان، قانـداق كـۈچ مۇشـۇنداق قىلىشـقا ئۇنـدەۋاتقـىنىغا چۈشەنمەسـتـىن ھەيـران

بولاتتى. ئۇ يەنە بىر ھازا خىيال سۈرۈپ، ئۇيقىغا كېتەي دېگەندە، ئۆگزىگە ئېغىر بىرنەرسە «گۈپ» قىلىپ چۈشتى. ئارقىدىن تامنىڭ كەينىدە بىر كىملەر دۈپۈرلۈشۈپ مېڭىشتى. مەلىكزادنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە قارىۋېدى. ئۇمۇ قەلەمنى قويۇپ، تالاغا قۇلاق سېلىپ جىم تۇردى.

بىردەمدىن كېيىن ھويلىغىمۇ ئاللىقانداق بىر نەرسىلەر تاشلاندى. شۇنداً مەمتىلى ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىغا كەكىنى ئالدى.

ــ نېمىش قىلىلا؟ــ ئەنسىز سورىدى مەلىكزاد.

ــ چىقىپ باقاي، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئىشىك تەرەپكە مېڭىپ.

ــ ياق، چىقمىسىلا...

ــ گەپ قىلماڭ. نېمىشكە چىقمايمەن؟ ئۆي مېنىڭ...

ــ چىقمىسىلا، چاتاق بولمىسۇن...

ــ نېمە چاتاق؟ ھەر قاچان ئېسىكزدە بولسۇنكى، ئوغرى مىڭ بولسىمۇ، ئاجىز ئۆي ئىگىسىدىن ئەيمىنىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھامان بىر دەككە- دۈككە، خاتىرجەمسىزلىك بولۇدۇ. خاتىرجەم بولۇڭ،ــ ئۇ شۇنداق دېدى - دە، چىقىپ كەتتى.

مەلىكزاد ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چىقىدىغاندەك ئۆرە بولدى. لېكىن يەنە ئىككىلەنگەندەك تۇرۇپ قېلىپ، بىردە بۆشۈكتىكى ئەدىبەنىڭ بىر خىل پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقىنىغا، بىردە دەرىزىگە قاراپ، يۇرىكى دۈپۈلدىگەن ھالدا توختاپ قالدى. سىرت يەنە تىمتاسلىققا چۆككەن بولۇپ، ناھايىتى يىراق بىر جايدا ئىتنىڭ قاۋغىنى ئاڭلىناتتى. ئۇندىن باشقا ئۆزىنىڭ يۈرىكىنىڭ سېلىشى ئېنىق بولۇپ ئاڭلىناتتى.

ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى قايتىپ كىردى. ئىچىنىڭ ۋەھىمە تاتىلاۋاتقان مەلىكزاد ئېرىدىن گەپ سوراشقا پېتىنالمىدى. گويا ھەممە خەۋپنىڭ تۈگۈنى ئۇنىڭ گەپ سورىشىغا

باغلىقتەك، ئۇ گەپ سورىغان ھامان خەۋپنىڭ توغنى ئېچىلىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلغاندى.

ــ ئەمدى ئۇخلىسىلا بولاتتى،ــ دېدى مەلىكىزاد ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشىنى رەد قىلمىدى. ئەمما ئۇ ئورنىغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىنمۇ ئۇخلىمىدى، بەلكى ھەر ئىككىلىسى ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى سەھەردە گۈمناستىكا ئوينىاش ئۈچۈن ھويلىغا چىققان تەۋپىق، ھويلىغا كېچە تاشلانغان كېسەك پارچىلىرىنى ھەمدە بىر تال چالمىغا باغلاپ تاشلانغان قەغەزنى كۆردى. ئۇ قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ئىچىۋېدى، بۇ بىر پارچە خەت ئىكەن.

«ھوشۇڭنى تاپ، دەھرى! كاللاڭغا ئاگاھ بول!» دەپ ماۋزۇ قويۇلغان بۇ خەتتە ئاساسەن مەمتىلى ئەپەندىگە تەھدىت سېلىنغانىدى. تەھدىت ئۈچۈن تاللىۋالغان سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىدىغان ھاقارەتلەر ئىدى. قىسقىسى، مەمتىلى ئەپەندى ھازىرقى پائالىيەتلىرىنى توختۇتۇپ، بۇ يۇرتتىن يوقالمايدىغان بولسا، مۇبارەك ئىسلام دىنىمىزنىڭ شەۋكىتىنى قوغداش ئۈچۈن ئۇنداق قىلمىمىز، بۇنداق قىلمىمىز، ئۆيۈڭنى چاقمىز، ئوت قويىمىز،... خوتۇنۇڭنى... دېگەندەك سۆزلەر ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ بۇ نادان ئەلدە ئاخىرقى ھېسابتا پاتماي قىلىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، ئىچ- ئىچىدىن ئېچىندى. تەھدىت خېتىنى پۈرلاپ سقىمدۇبلىپ، گۈمناستىكىنى تۇگەتتى. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ، پۈرلانغان خەتنى بۆشۈكنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويدى.

ــ نېمە قىلىۋاتىلا؟ ــ دېدى مەلىكىزاد بۆشۈك كۆرپىسىنى قايرىپ يۈرگەن ئېرىگە قاراپ، ئۆي يىغىشتۇرۇۋاتقان يېرىدە توختاپ.

ــ ئۇ يەرگە قەغەز قويۇپ قويدۇم، ئەسكى قەغەز، بالىنىڭ تەرتىگە ئىشلىتىڭ، ــ دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن.

تەۋپىق قۇمباغ مەسچىتىدە نامازدىن كېيىن، ئىمامنىڭ ئورنىغا ئۆتتى.

ــ ئەپەندىمنىڭ گېپى بار ئوخشايدۇ، توختاڭلار، جامائەت، ــ دەپ توۋلىدى ئىمام.

كۆپچۈلۈك ئورۇنلىرىدا توختاشتى ۋە بۇ تەرەپكە قارىدى.

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، مەن سىلەرنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىڭلارنى ئېلىپ ئازراق سۆزلىمەكچى، سۆزلۈرۈم ئورۇنلۇقمۇ-ئەمەسمۇ، بۇنى ھەر كىم ئۆز ئەقلى بىلەن مۇلاھىزە قىلىپ باقار، ــ تەۋپىقنىڭ چىرايىدىن ياخشى ئىش قىلىمەن دەپ بالاغا قالغان ئادەمنىڭ ھەسرىتى، ئاچچىقى، جىلىچىلىكى چىقىپ تۇراتتى، ــ بۇگۈن ئەتىگەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ ھويلىغا چىقسام بىر پارچە خەت تۇرۇپتۇ، بۇ خەتنى كېچىسى نامەلۇم ئادەملەر ئوغۇرلۇقچە كېلىپ ھويلامغا تاشلاپ كەتكەن ئوخشايدۇ. خەت ئىمزاسىز يېزىلغان، ئەلۋەتتە. بۇنىڭدىن خەت يازغۇچىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ تۆۋەنلىكى، قورقۇپ تۇرۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرۇدۇ، كېچىدە يوشۇرۇن كېلىپ تاشلىغانلىقىمۇ ئۇنىڭ ناھايىتى پەسكەشلىكىنى، ھەتتا بۇ پەسكەشلىكنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ كۆڭلىدە سېزىپ تۇرۇدۇغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇ شەرمەندە ئىش بولغاچقىلا، ئۇ ئەل-جامائەتنىڭ كۆزىدىن يوشۇرۇن قىلغان.

ــ خەتتە، ــ دەپ داۋام قىلدى تەۋپىق كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق ئاۋازدا، ــ ماڭا تەھدىت ساپتۇ. ئويلاپ تاپقان گەپلىرى شۇنچىلىك پاسكىنا گەپلەردىنكى، ئادەمنىڭ كۆڭلى ئېلىشىدۇ. لېكىن، ئۇ بۇ تەھدىت ھەرىكىتىگە «دىنى ئىسلامنىڭ شەۋكىتىنى قوغداش ئۈچۈن...» دېگەن چىرايلىق تونىنى كىيىدۈرۈپتۇ، قېنى كۆپچۈلۈك ئېيتىپ باقسۇن، بىزنىڭ دىنىمىز ئاشۇنداق ناشايان ئىشلارنى قىلىشقا، ئاشۇ نامەلۇم ئادەم مېنىڭ ئۈستۈمدە قىلماقچى بولۇپ تېرە تاراقشىتقان ئىشلارنى قىلىشقا يول قويامدۇ؟ بۇنداق بۇزۇق ئادەملەر قانداقمۇ دىنىمىزنىڭ شەۋكىتىنى قوغدىيالىسۇن؟ شۇڭا مەن ئۇ پاسكىنا قەغەزنى بالامنىڭ تەرىتىگە

ئىشلەتتىم.

ــ خەتتە، ــ ئۇ مەسخىرلىك كۈلۈمسىرەپ داۋام قىلدى، ــ مېنى دەھرى دەپتۇ، قىلۇاتقانلىرىمنى دىنسىزلىق، دىنغا قارشى مۇقام دەپتۇ. قېنى كۆپچۈلۈك ئېيتىپ باقسۇن، قايسى ئىشىم، دىنىنىڭ قايسى مىزانىغا مۇخالىپ؟

كۆپچۈلۈك سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشاتتى. سوئالغا ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى. ھېچكىم ئەپەندىنىڭ سۆزىنى ئۇزۇۋېتىشنى خالىمايتتى.

ــ ئۇلارنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرىۋەتكەن نەرسىنىڭ نېمىلىكىنى بىلىمەن، ــ دېدى ئۇ داۋام قىلىپ، ــ ئەسلىدىكى يوغان سەللە خام قاپاقلار، ھارام تاماقلار، يەپ كېلىۋاتقان نەپلەرنى مائارىپقا ــ خەلقنىڭ كۆزىنى ئېچىشقا قاراتتىم، مانا بۇ ئۇلارنىڭ چىچاڭشىپ كەتكەن يېرى. بۇنىڭدىن مەلۇم بولۇدۇكى، ئۇلار دىنىنىڭ شەۋكىتىنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدىماقچى! ئومۇم خەلق پايدىلىنىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىشتۇرۇپ ئۆزىنىڭ نەپسىگە تىقماقچى. بۇ بالاخور ئىتلارنى ھەر قاچان پەپىلەپ باقىدىغان خوجايىنمۇ تېپىلىدۇ. بۇ خوجايىن ئۇلار تەلەپ قىلغان ئۇستىخاننى بېرىش ھېسابىغا، ئىتلارنى بىزگە سالىدۇ. لېكىن، مەن قۇرقۇپ قالمايمەن! بىز قورقۇپ قالمايمىز. مەن بۇ ئىشقا كىرىشىدىغان چاغدىمۇ دېگەن، مەن بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلىپ تۇرسامۇ يولۇمدىن قايتمايمەن. ئەگەر كىمكى مېنى خەلقە زىيانلىق، دىنغا قارشى ھەرىكەت قىلدىڭ دېيىشكە جۈرئەت قىلسا مەيدانغا چىقسۇن! ئاۋام ئالدىدا مۇنازىرە قىلىشىمىز! ــ شۇ سۆزلىرىدىن كېيىن ئۇ كۆپچۈلۈككە بىردەم قاراپ تۇردى ـ دە، ــ سۆزۈم تۈگىدى. كۆپچۈلۈكنى ئاۋارە قىلدىم، ــ دېدى.

جامائەت غۇلغۇلا قىلىشقان، تالىشىپ ۋاقىراشقان ھالدا مەسچىت ھويلىسىدىن تارقاشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندىمۇ ئۆيىدە مۇشۇ سائەتتە قوبۇل قىلىدىغان كېسەللەرنى ئويلاپ، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

مەمتىلى ئەپەندى باشقا مائارىپچىلارغا تەھدىت بولۇپ تۇيۇلمىسۇن دەپ، پەقەت ئىمزاسىز خەت ھەققىدىلا گەپ قىلىپ، ئۆگزىدىكى تاراق-تۇرۇقلار، ھويلىغا تاشلانغان كېسەكلەر ھەققىدە ئېغىز ئاچمىغانىدى. ئەمما ئاللىقانداق يوللاردىن بۇ خەۋەر بەربىر كىشىلەرگە ئوقۇلدى.

مائارىپ بۆيۈشمىسىدىكىلەر مەمتىلىي ئەپەندىنىڭ بېخەتەرلىكىدىن ئەندىشە قىلىپ، بىرەر تەدبىر قوللۇنۇش توغرىسىدا كۆپ باش قاتۇرۇشتى. ئىسلامئاخۇن، نۇرۇللا، مەھەممەت قارىلار ھەرخىل چارىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئۇنى بىر ياققا كېتىشكە دەۋەت قىلماقچىمۇ بولدى. بەزىلەر ئۇنى يەنىلا چەتئەلگە چىقىپ كەتكىنى ياخشى دېيىشتى.

ــ مېنىڭچە،ــ دېدى مەھەممەت قارى زەكى،ــ ئەپەندىنىڭ ئۆيىنى كېچىسى ئىزچىلار قوغدىسۇن.

ــ ئەمما بۇنى ئەپەندى ماقۇل كۆرمەسلىكى چوقۇم،ــ دېدى ئىسلامئاخۇن.

ــ ئۆزى نېمە دەركىن، شۇنى ئاڭلاپ باقساقمىكىن،ــ دېدى نۇرۇللا.

ئۇلار شۇنداق باش قاتۇرۇپ ئولتۇرۇشقىنىدا مەمتىلى ئەپەندى ئويۇشمىغا كېلىپ قالدى.

ــ خوش، بۇرادەرلەر، نېمىنى كېڭەش قىلىۋاتىسىلەر؟ــ دېدى ئۇ خوشخۇيلۇق بىلەن.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا دۈشمەنلىك پەيلى بۇزۇلغانىدەك،ــ دېدى ئىسلامئاخۇن، تەستىرەك جاۋاب بېرىپ،ــ ھازىر كۆپچىلۈك سىزنىڭ ئامانلىقىڭىزدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى. بىز شۇ توغرۇلۇق باش قاتۇرۇۋاتاتتۇق.

ــ سىز ئۆزىڭىزنىڭ قانداق قىلماقچى ئىكەنلىكىڭىزنى ئېيىپ

باقىسىڭىز، بولاتتى،ــ دېدى نۇرۇللا.

ــ بەللى، نۇرۇللا، مەن نېمىنى ئېيتىمەن؟ نېمە قىلماقچىمەن؟ شۇنىمۇ؟ مەن ئىلگىرى نېمە قىلىپ كېتىۋاتقان بولسام شۇنداق قىلماقچى، ھېلىمۇ، كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق.

ــ بۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن،...

ــ ھەي مۇسۇلمانلار، دۇشمەن تارقاتقان پىتنىلەرنىڭ ھەممىسى يالغان! ھازىر مەھمۇد مۇھىتى تېخى ئورنىدا! ئۇ بار، بىزگە چېقىلىشقا ھېچكىم جۇرئەت قىلالمايدۇ. قاچامدىكەن دەپ ھۇركۈتۈپ باقسا قېچىپ كەتسەك، باغ ئۇنىڭغا ئوڭچە قالمامدۇ! ــ مەمتىلى ئەپەندى ئېچىلىپ كۈلدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ غەم- ئەندىشىلىرىمۇ تۈتەكتەك تارقاپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئاۋۋالقىدەكلا مائارىپ ھەققىدىكى تېمىغا قايتىپ ئۇلار بىلەن يېقىن كەلگۈسىدىكى ئىشلار، نۆۋەتتىكى «توپلانتى» دا مۇزاكىرە قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەر، كەمبەغەل ئوقۇغۇچىلارنىڭ يازلىق كىيىم- كېچەكلىرىنى تەييارلاپ قويۇش مەسىلىسى... قاتارلىقلار ھەققىدە سۆھبەت باشلاپ كەتتى. ئۇلارمۇ بايىلا كۆڭۈللىرىنى چۈلغۇۋالغان ۋەھىمىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدەك، مەمتىلى ئەپەندى باشلىغان تېمىدا قىزغىن پىكىرلىشىپ كېتىشتى.

ئون ئۈچىنچى باب

ھىجىرىيە 1335- زۇلھەججەنىڭ 13- كۈنى ئىدى (1937- يىل 12-مارت) قۇربان ھېيىتنى ئۆتكۈزۈپ بولۇپلا 6- دېۋىزىيىنىڭ بىر قىسىم ئوفىتسېرلىرى مەھمۇد مۇھتىنىڭ كابىنتىدا كېڭەش ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن يىغىلىشتى. يىغىن ناھايىتى مەخپىي ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىن قۇربان سەئىدى قاتارلىقلاردىنمۇ سىر تۇتۇلدى.

يىغىن جىددىي كەيپىياتتا ئۆتكۈزۈلدى. قارشىلىق قىلىش كېرەكمۇ- يوق دېگەندەك مەسىلىلەر غۇلغۇلىغا قويۇلمىدى. بەلكى قارشىلىقنىڭ شەكلى غۇلغۇلا قىلىندى.

ــ بارلىق قوشۇنلارنى قەشقەرگە توپلاش كېرەك! ــ دېدى ئىسمائىل بەگ.

ــ بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېڭىشەھەرنى تازىلىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە، ــ سۆز قىستۇردى ياقۇپ پودپولكوۋنىك، ئۇ ھازىر سەمەتھاجى پولكىنى باشقۇرۇۋاتاتتى.

ــ شۇنداق، يېڭىشەھەرنى تازىلىۋەتسەكلا قەشقەردىن يەكەنگىچە بولغان ئارىلىق بىزنىڭ ئارقا سېپىمىز بولىدۇ،ــ دېدى مەخەت پەيزى.

ئەسكەر باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى سىجاڭ نېمە دەيدىكىن دېگەندەك ئۇنىڭغا تىكىلىشتى. مەھمۇد مۇھتى يوغان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىككىنىچە پىكىر قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ھازىر نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلىش قىيىن ئىدى.

سىجاڭنىڭ مۇنازىرىگە پىكىر قاتناشتۇرماي تۇرۇشى كېڭەش ئەھلىگە يەنمۇ ئويلۇشۇپ بېقىڭلار دېگەندەك مەنا بېرەتتى. بۇلار

ھەرخىل تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بەزىلەر ھەتتا خوتەنىدىكى تۇڭگانلار بىلەن بىرلىشىپ، چارقىلىق تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ بېرىپ، ئۇرۇمچىگە بېۋاستە ھوجۇم قىلىش قاراشلىرىنىمۇ ئېيتتى.

ــ ئەڭ ياخشىسى، ــ دېدى قۇربان ھېيىت سەۋەبى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ قالغان ئابدۇنىياز،ــ تامام ئەسكەرنى يېڭىسارغا يۆتكەش، تۇڭگانلارغا ئەلچى ماڭدۇرۇپ، ئۇلار بىلەن كېڭىشىپ، ھەمكارلىشىشقا تىرىشىش، شۇ يەردە تۇرۇپ، شاڭ شىسەينىڭ ئەكسىل مۇئامىلىسى ھەققىدە دېيىشمەك كېرەك. بۇنىڭ بىر ياخشى تەرىپى شۇكى، قەشقەر ھامان بىزنىڭ ئارقا سېپىمىز، بۇ يەردە تەسىرىمىز چوڭقۇر، ھېچ بولمىسا ئون يىگىرمە مىڭ ئوقۇغۇچى بىزنى قوللايدۇ. كۇنگەي تەرىپىمىز يەكەن، ئۇ يەرمۇ بىزنىڭ قولىمىزدا. دېمەك يېڭىسار ھوجۇمغىمۇ، مۇداپىئەگىمۇ ئەپچىل.

بۇ پىلاننىڭ ياخشى تەرەپلىرى ۋە يامان تەرەپلىرى ھەققىدە بىر ھازا قىزغىن مۇنازىرىلەر بولدى. شۇندىلا خېلىدىن بېرى مۇنازىرىلەرگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان سىجاڭنىڭ چېھرىسى نۇرلاندى. يوغان، غەمكىن كۆزلىرىدە شوخلۇقنى ئىپادە قىلغۇچى شولا كۆرۈندى.

ــ مەن ئابدۇنىيازنىڭ سۆزىگە قوشۇلىمەن. ئۇ ياخشى ئېيتتى: يېڭىسار ھوجۇمغىمۇ، مۇداپىئەگىمۇ ئەپچىل! بىراق ئۇ گەپنى ھەربىيچىسىگە ئەمەس، زىيالىچىسىغا ئېيتتى. مەن گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتسام يېڭىسار باشقا كۇن چۈشكەندە پۈتۈن قوشۇننى باشلاپ قېچىشقىمۇ ئەپلىك! ــ ئۇنىڭ چىرايىدا ئاجايىپ بىر خىل ئىستىھزا بىلىنىپ تۇراتتى،ــ ھۆكۈمەتنىڭ مەقسىتى بىزنى پىتىرىتىۋەتمەي جايىمىزدىلا يوقۇتۇش. شۇڭا لېۋىڭ بىزدىن پات-پات ئەھۋال سوراپ كېلىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلار بىزنى نازارەت قىلىۋاتىدۇ. ھۆكۈمەت رەسمىي قول سالغىچە بىزنى قاچۇرماستىن كاتەككە قاۋاپ تۇرماقچى. قەشقەر بىزنى قاۋاپ تۇرۇشقا تازا باب كېلىدىغان جىلغا، شۇڭا بىز دالىغا ــ يېڭىسارغا چىقىۋالغىنىمىز ئەقىلگە مۇۋاپىق.

يىغىن ئەھلى سىجاڭنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يەنە بىر ھازا ۋەزىيەتنى ھەربىي كۇچ سېلىشتۇرمىسى، قارشى تەرەپنىڭ ھەربىي نىشانلىرى، ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشتى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ پىكرى بىلەن پىكرى بىر يەردىن چىققىنى ئۈچۈن جانلىنىپ كەتكەن ئابدۇنىياز ئەمدى ئۆز پىلانىنى ئىجرا قىلىشىنىڭ باسقۇچلىرى ۋە كونكېرت ئىشلار ھەققىدە مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇنىڭ ئەمىلى بۇ كېچىشتە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىدىن تۆۋەن بولسىمۇ، ھەتتا بۇ كېچىشكە قاتنىشىش سالاھىيىتى يوق بولسىمۇ ئۇنىڭ شۇنچە چېچەنلىكى سىجاڭغا ياراپ قالدى. ئۇ ئىلگىرىدىن ئابدۇنىيازغا دېققەت قىلىپ كېلىۋاتاتتى. پەقەت ئۇنى سالماق ئەمەس دەپلا ياراتمايتتى. بۇ كېچىشكە بولسا يەكەن قىسىملىرىغا ۋاكالىتەن قاتناشتۇرغاندى. باشقا ئوفىتسېرلارمۇ بۇ ئادەمگە ھەم قىزىقتى، ھەم ھەسەت قىلىشتى. لېكىن ھېچكىم ئۇ ئويلاپ يېتەلىگەن نەرسىلەرنى ئويلاپ يېتەلىگەن ئەمەس ئىدى، بۇ ئاجىزلىق ئۇلارنى ئۇنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر قىلغانىدى.

نەتىجىدە قارار قوبۇل قىلىنىش بىلەن كېچىش ئاخىرلاشتى. بۇنىڭدا يەنە ئېنىق ۋاقت بېكىتىلمىدى.

مەھمۇد مۇھتى كېچىشتىن كېيىن ئۇزاققىچە بۇ پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن يەنە نېمىلەر قىلىش كېرەكلىكى ئۈستىدە باش قاتۇردى. ئۇ بۇ ئىشلارنى قۇربان سەئىددىن سىر تۇتقىنىغا بىر ئاز خىجىل بولۇپمۇ قالدى. ئۇ قۇربان سەئىدى بۇ پىلانغا قارشى تۇرۇشى، ھەتتا ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ھەر قانداق ھەرىكەتنى قوللىماسلىقى ئېنىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىگە ساتقىنلىق قىلمايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

مەھمۇد مۇھتى ئۇيان- بۇيان ئويلاپ ئاخىرى بۇ پىلان ھەققىدە قۇربان سەئىدىنىڭ پىكرىنى ئېلىپ بېقىشنى ماقۇل تاپتى. ئاردىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئۇ قۇربان سەئىدنى كابىنتغا چاقىرتتى. ۋەزىيەت ھەققىدە قىسقا توختالغاندىن كېيىن:

ــ شۇنداق، بۇرادەر، ئەھۋال شۇنداق بولغاچقا، قوشۇنلارنى يېڭسارغا يۆتكەپ، يا قارشىلىق قىلىش ياكى قېچىشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشمەكچى بولۇۋاتىمىز، ھەر ھالدا ھازىرقى ھالەتتە جەمجىتلا تۇگەپ كېتىدىغىنىمىز ئېنىق، بۇنىڭغا سىزنىڭ قارىشىڭىز قانداق؟

قۇربان سەئىدى كېڭەشنىڭ ئۆزىدىن يوشۇرۇن ئۆتكۈرلۈگىنىگە كۆڭلىدە قاتتىق رەنجىدى. بۇ رەنجىش ئۇنىڭ تاشقى ئىپادىسىدىنمۇ بىلىنىپ قالدى.

ــ ئەگەر مېنىڭ پىكرىمنى ئاڭلىماقنى زۆرۈر تاپقان بولسىڭىز، مەن بۇ پىلانغا قوشۇلمايمەن. ئەكسىچە، بۇنى ئىنتايىن زىيانلىق دەپ قارايمەن. ئالدىنقى نۆۋەتتە كېچىكاخۇن ئېيتقان پىكرىلەرنى قايتا تەكرارلاپ سەمىڭىزگە سېلىشنى ئورۇنلۇق ھېسابلايمەن. بىز ھۆكۈمەت بىلەن ئېچىشىشاق بەھۇدە قۇرۇپ كېتىمىز. ئۇنىدىن كۆرە پۈرسەت كۈتەيلى، بىر ئىككى يىل مادارا قىلىپ ئۆتەيلى، بۇنىڭغا ئۇنىمىسىڭىز ئەلۋەتتە ئەركىڭىز ئۆزىڭىزنىڭ قولىدا.

سىجاڭ يەنە ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇ بىر قارارغا كېلىشكە ئۇلگۈرمەيلا، بۇ پىلاننىڭ دۈشمەنگە ئاشكارىلىنىپ قالغانلىقى مەلۇم بولدى. رازۋېتچىكلار ئېرىشكەن يېپ ئۇچلىرىدىن بۇسىر كېچىكاخۇن تەرىپىدىن ھۆكۈمەتكە يەتكۈزۈلگەنلىكى سېزىلدى. ئەمما پاكىت روشەن بولمىغاچقا كېچىكاخۇنغا چارە كۆرۈلمىدى.

*

**

بۇ مەزگىلدە بۇلتۇر سەككىزىنچى ئايدا ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن غوپۇر پولكوۋنىك، قوربان نىياز، ھىممەت مەخسۇملار قەشقەرگە قايتىپ كەلگەنىدى. مەھمۇد مۇھىتى بۇلارنىڭ ئېچىدە غوپۇر پولكوۋنىككە ھەممىدىن ئىشەنچ باغلاپ كەلگەنىدى. ئۇنى ئاخىرىقى

كوزىر ھېسابلاپ يۈرەتتى. شۇڭا ئۇ ئوقۇشقا بېرىپ كەلگەندىن كېيىن قانداق ئۆزگۈرۈش بولغانلىقىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن غويۇرنى كابىنىتىغا چاقىرىپ مەخپىي سۆھبەت ئۆتكۈزدى. سۆھبەتتە مەھمۇد مۇھىتى غۇيۇرنىڭ ئاينىپ كەتكەنلىكىنى، ھەتتا ئۆزىگە تەپ تارتماستىن شىڭ شىسەينى ئۇلۇغلاپ بېرىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، كۆڭلى پەرىشان بولدى. ئۇ ئەتراپىدىكى بارلىق ئادەملەرنى بىر- بىرلەپ تاراڑغا سېلىپ ئۆزى ئۈچۈن سادىقلارنى ئىدىتلاپ باقتى. نەتىجىدە يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ئىچىدە ئۇنى ھىمايە قىلىدىغانلارنىڭ يوق دېيەرلىك بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئىلگىرى ۋەزىيەتنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك، ئۆز ئەھۋالىنىڭ ناھايىتى يامانلىقىنى بىلىدىغان بولسىمۇ، ئەھۋالىنىڭ بۇ قەدەر ناچارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدى. ئۇ ئەڭ ئىشەنچىلىك دەپ ئويلاپ يۈرگەن كىشىلىرىنىڭ نېمىنى كۆزلەپ ئاينىپ كەتكەنلىكىگە چۈشۈنەلمەيتتى. ئۇلار خەلقنىڭ ئازادلىقىغا جان پىدا قىلىشقا بەل باغلاپ چىققان ئادەملەر ئىدى. ئەمدىلىكتە ئۇلار خەلقە قارشى مەيدانغا ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. بۇنىڭغا نېمە سەۋەبچى بولغاندۇ؟ نەپسى شەيتان، ئالتۇن- پۇل بۇلارنى ئېزىقتۇرغاندىمۇ؟ ياكى جان قايغۇسىمۇ؟ ياكى بولمىسا بۇلار بىر تىينىلىق ئەملىي پايدىسىنى كۆرگىلى بولمايدىغان قۇرۇق گەپلەرگە، دەبدەبىلىك مەسىلىلەرگە ئالدانغاندىمۇ؟

مەھمۇد مۇھىتى ئويلا- ئويلا كىينكى ئىشلاردىن تۇڭگەل ئۇمىدسىزلەندى. ئۇلارنىڭ قايتا قوزغۇلاڭ قىلىش پىلانىنىڭ بۇنداق ئەھۋالدا ئەملىگە ئاشمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ئەمدى قېچىپ كېتىشمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى...

ئابدۇللا دامۇللا نەئىمى كىرىپ كېلىپ ئۇنىڭ خىياللىرىنى بۆلۈۋەتتى:

ــ تېلېگرامما، سجاڭ،ــ دېدى دامۇللا.

ــ قەيەردىن؟ــ مەھمۇد مۇھىتى خىيال سەھراسىدىن باش

كۆتۈرەلمىگەن هالدا سورىدى.
ــ ئۇرۇمچىدىن، شاڭ دوبەندىن كەپتۇ، ــ تېلېگرامما ئادەتتە ئەلچىخانا ئارقىلىق كېلەتتى.
ــ مەزمۇنى؟ قىسقىراق دەڭ.
ــ ئاساسىي مەزمۇنى 6- دېۋىزىيىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلاردىن 23 ئادەم ئوقۇشقا ئەۋەتىلسۇن، دەپتۇ، ئىسمىلىكىنى ئۇقۇپ باقامسىز؟
ــ كېرەك ئەمەس! شۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئۇقتۇرۇڭ، ئوقۇشقا بېرىشقا تەييارلانسۇن!
ئابدۇللا دامۇللا بىر سىكونتچە مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ سجاڭنىڭ قارارىدىن ھەيران قالغاندى. ئۇ چىقىپ كەتتى.
مەھمۇد مۇھتىنىڭ بۇنداق قارارغا كېلىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى. ھازىر دۆۋىزىيىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلايدىغانلار ئاز قالغان، ھۆكۈمەت بولسا ئىچكى تاشقى جەھەتتىن ئۇنى قىستىيالايتتى. ئەگەر ئۇ بۇ بۇيرۇقنى رەت قىلسا ئۆزىنىڭ قارشى مەيدانىنى ئىسپاتلاپ قويىاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ قېتىم ئوقۇش نۆۋىتى كەلگەنلەر ئىلگىرىكىگە ــ ئاللىقاچان ئاينىپ كەتكەنلەرگە قارىغاندا مۇھممۇ ئەمەس ئىدى. بۇ تەلەپ قىلىنغان پىچكلارنى ئالدىغا چىقىرىپ بېرىش ئارقىلىق قوغدىنىش ۋاقتىنى ئۇزارتىشقا بولاتتى.
ئۇ ئەمدى ھېچكىم بىلەن كېڭەشمەستىن ھەرىكەت قىلىش نىيىتىگە كەلدى. ھازىر ئىشەنگۈدەك ئادەمۇ قالمىغاندى.

ئون تۆرتىنچى باب

1

مارت ئېيى هاۋارايدا ئىنتايىن تېز ئۆزگۈرۈش بولاتتى. 1937-يىلىنىڭ مارتىدا بولسا سىياسىي ۋەزىيەتمۇ ناھايىتى تېز ئۆزگەردى. بۇ ئۆزگۈرۈشلەر شۇنچىلىك تېز ۋە بىر-بىرىدىن ۋەھىمىلىك ئىدى. ئالتىنچى دىۋىزىيەدىن 23 ھەربىي ئەمەلدار ئوقۇشقا كېتىشىگىلا، كونسۇلخانىنىڭ خىزمەتچىسى يەنە بىر تېلگرامىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. بۇ تېلېگرامىدا مەھمۇد مۇھىتى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىلغانىكەن!

مەھمۇد مۇھىتى ھۆكۈمەتنى مۇنچە بالدۇر قول سالدۇ دەپ ئويلىمىغانىدى. ئۈرۈمچىگە بېرىش-شۇبھىسىز ئۆز پۈتى بىلەن دار ئالدىغا بېرىشتى. بارماسلىق-ئەمىرگە خىلاپلىق قىلغانلىق بولاتتى، بۇنداقتا ھۆكۈمەتنىڭ قاتتىق تەدبىر قوللىنىشىغا باھانە تۇغۇلاتتى.

مەھمۇد مۇھىتنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتقانلىق ھەققىدىكى خەۋەر ئاتۇشقا يېتىپ كەلگەندە مەمتىلى ئەپەندى قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. سىجاڭ ئۇنىڭغا بىر پارچە مەخپىي خەت چىقارغان بولۇپ، ئۇ سۈيقەستلىك ئويۇنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا يوليورۇق بەرگەنىدى. ئۇ ئويۇشما ئەزالىرى ۋە ئىزچىلار بىلەن بىرلىكتە يېغىلىش ئۆتكۈزۈپ، مۇنداق دېدى:

— سىجاڭنىڭ ئۈرۈمچىگە بېرىشى ئىنتايىن خەتەرلىك! ئۇنىڭ تەقدىرى خوجىنىياز ھاجىنىڭكىدىن يامانراق بولۇشى مۇمكىن. خوجانىياز ھاجىغۇ ھازىرچە ئەركىن، ئۆز ئۆيىدە مەھبۇس. لېكىن، مەھمۇد مۇھىتى ئۆز قوشۇنىدىن ئايرىلغان ھامان تۇتقۇن بولۇشى چوقۇم،—

مەتىلى ئەپەندى ۋەھىمىلىك تۈس ئالغان چىرايلارغا بىر-بىرلەپ قاراپ چىقىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى. ــ ۋەتەنداشلار، بىز بۇ ئارقا تېرىكمىزدىن ئايرىلساق نېمە كۈنگە قالارمىز؟ بىز مۇشۇنداقلا قاراپ تۇرۇپ، ئۇنى يولۋاس ئاغزىغا ئۆزۈتۈپ قويامدۇق؟

سۈكۈتنى بۇزۇپ ئىسلىماخۇن خەلپىتىم سوئال سورىدى:

ــ نېمە قىلماق كېرەك؟ ئەپەندى ئاقىلانىراق چارە ئويلىغان بولسا ئېيتىپ باقسا، كۆپچۈلۈك ئاڭلاپ باقسۇن.

ــ ۋەتەنداشلار، بىز ئۇنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن جامائەت پىكرى توپلايلى. ھەربىر مەكتەپ، ھەر بىر سىنىپ ئوپچى خەت يېزىپ، مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىشىغا قارشى تۇرۇدۇغانلىقىمىزنى بىلدۈرەيلى.

ــ بۇ خەت ناھايىتى پات پۈرسەتتە كېرەكمۇ؟ ــ ئىسلىماخۇن سورىدى.

ــ شۇنداق، بولسا بۈگۈنلا تەييار بولسا، ئەتە مەن ئىزچىلارنى ئېلىپ قەشقەرگە ماڭسام ياخشى بولاتتى.

ــ بۈنداق بولسا ۋاقتىنى سوزماي ئىشقا كىرىشەيلى.

ــ بولۇدۇ. مەكتەپلەرگە دەرھال ئۇقتۇرۇڭلار، ئىزچىلار مۇشۇ ئىش ئۈچۈن ماڭسۇن. مەن رۇشتى مەكتەپ نامىدىن يېزىلىدىغان خەتنى تەييار قىلاي.

بۇ مەزگىلسىز كېڭەش تېزلا تارقىدى.

نارازىلىق خەتلىرى شۇ كۈنىلا تەييار قىلىندى. ئەتىسى سەھەردە ئىزچىلارنىڭ جەڭگىۋار سىپى «ئىت يولى» بىلەن قەشقەرگە قاراپ ئاتلاندى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، ئاۋۇال نوۋۇشى مەكتەپكە كىرىشتى. يۈسۈپ ئەپەندى قاتارلىقلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەخسىدىنى ئۇققاندىن كېيىن، دەرھال ئاۋاز قوشۇدۇغانلىقىنى بىلدۈردى (ئەمما تەۋپىق سىجاڭنىڭ مەخپىي خېتى

ــ يولیــورۇقى ھەققــدە ئېغىــز ئاچمــدى). شــۇنىڭ بىــلەن نوۋېشــى مەكتەپمــۇ جانلىنىــپ كەتتــى. بــۇ ئىككــى ئــىزچىلار ئەترىتــى ئــۆز شۇئارلىرىنى توۋلاپ كوچىغا چىقىشــتى ھەمــدە ۋالــى مەھكىمىســى ئالــدىغا بېرىشتى.

بۇ ھەرىكەت ناھايىتى تېزلىكتە پۈتۈن قەشــقەر شــەھىرىگە يېيىلــدى. گۈلبــاغ مەكــتەپ، دارىلمــۇئەللىمىن، قىزىــل دۆۋە قاتــارلىق شــەھەر ئەتراپىــدىكى مەكتەپلەرنىــڭ بــارلىق ئوقۇغــۇچىلىرى نــارازىلىق بىلــدۈرۈش نامايىشغا قاتناشتى ھەمدە نارازىلىق خەتلىرىنــى ئــۈرۈمچىگە يوللاشــتى. بــۇ ھەرىكەت ھۆكۈمەت ئۈچۈن تازا باش ئاغرىقى بولدى.

كەچتە مەمتىلى ئەپەندىنى مەھمۇد مۇھىتى قوبۇل قىلدى.

ئــۇلار ســجاڭنىڭ كابىنىتــدا يــالغۇز ئولتۇرۇشــاتتى. ســجاڭ گەپنــى باشــلاش كېرەكلىكــى ھەققــدە ئويلۇنۇۋاتقانــدەك بــرھــازا شــۈك ئولتــۇردى. مەمتىلــى ئەپەنــدى ئــۇنى ئوقۇغۇچىلارنىــڭ نــارازىلىق ھەرىكىتــى ھەققــدە توختــۇلــۇدۇ، يــا ماڭــا ئــاپىــرىن ئېيتــدۇ يــاكى تەبــھ بېرىــدۇ، دەپ ئــويلاپ، بەكمــۇ جىددىيلەشــتى. بــراق، مەھمــۇد مــۇھىتى نامــايىش ھەققــدە زادىــلا ئېغىــز ئاچمىدى، ھەتتا چىرايىدىكى ئىپادىلەرگە قاراپ ئــۇنى بــۇ ئىشــلاردىن خەۋەر تاپمىغــان دەپ ئــويلاپ قېلىشــقا بــولاتتى. ئــۇ ســجاڭغا يولىورۇقنىــڭ ئورۇنــدۇلۇش ئەھۋالــدىن دوكــلاد قىلىــش كېرەكمــۇ- يــوق، دېــگەن مەسىلىدىمۇ ئىككىلىنىپ قالدى.

ــ ئەپەندىم، ئەھۋالىڭىز قانداقراق؟ــ دېدى، ئــۇ ئەمــدىلا ئېســگە كەلگەندەك.

ــ ياخشى، ئەلھەمدۇلىللاھ.

ســجاڭ بــاش چايقــدى. مەمتىلــى ئەپەنــدى ئۇنىــڭ يــۈرىگىنى بىــر نەرسە تــاتىلاپ تۇرغــانلىقىنى ھــبس قىلــدى. لــېكىن ئــۇ ســجاڭنىڭ نــېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشۈنەلمىدى.

ــ يېقىندىن بۇيانقى ئەھۋالىڭىز قانداق؟ بۈرۈنقىدەكلا ئەمەستۇر؟

مەمتىلــى ئەپەنــدى نۇرۇلــۇق كــۆزلىرىنى بــۇ ھامىســغا لەپ قىلــىپ

تىكىپ، ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىدىن بۇ سوئالدا نېمىنى كۆزدە تۇتقانلىقىنى شۇندىلا چۈشەندى. ئەمدى ئۆز ئەھۋالىنى ئەينەن سۆزلەپ بېرىشى كېرەك ئىدى. مەھمۇد مۇھتىدىكى ھەربىي خاراكتېرمۇ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ گەپ ياساشنى يامان كۆرۈدىغان خاراكتېرىمۇ ئەنە شۇنى تەلەپ قىلاتتى.

ــ ئەھۋال چاتاق، سىجاڭ،ــ دېدى ئۇ ۋە يەنە بىر قېتىم مەھمۇد مۇھتىنىڭ سېرىق ساقاللىق يۈزىگە قاراپ قويدى ھەم ئۇنىڭ خيالچان چوڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى. مەھمۇد مۇھتى ئۇنىڭ ئەمدىلا سوئالىنى چۈشەنگەنلىكىنى ھېس قىلىپ باش لىڭشىتتى.

ــ سۆزلەڭبرىڭ،ــ دېدى ئۇ.

ــ قىش كىرگەندىن باشلاپ جاسۇسلا ئۆيۈمنى نازارەت قىلىدىغان بولدى. تەھدىت خېتى تاشلاشتى... ھەر خىل شەپە بېرىپ تەھدىت سالدى، جەمىيەتكە بولسا، تەتۇر تەشۋىق تارقىتىپ، مەكتەپلەردىن ئوقۇغۇچىلارنى قاچۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىشماقتا. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئوقۇشتىن چېكىنگەنلەرمۇ بار. ئاساسەن ئاتا-ئانىلىرى ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ...

ــ سىز نېمىلەرنى قىلدىڭىز؟

ــ مەن بۇ پىتنە ئېغىۋالارغا ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە رەددىيە بېرىپ كەلدىم.

— ئىمكانىيىتىڭىز قانچىلىك بولۇۋاتىدۇ؟

— گەپنىڭ راستى، ئىشلار ئىلگىرىكىدەك ئەمەس.

— نېمە ئۈچۈن؟

ــ بۇنىڭ سەۋەبى ھۆكۈمەتنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىكىدىن، خەلقە بەرگەن دېموكراتىيىسىدىن ئەمدىلىكتە يېنىۋېلىپ بارغىنىدىن.

ــ ھە... سىزنى نېمە ئۈچۈن نازارەت قىلىۋاتىدۇ؟

ــ بەلكىم مېنى قېچىپ كېتىدۇ دەپ قارىسا كېرەك؟

ــ نېمىشقا؟

ــ هۆكۈمەتنىڭ رەزىل بەشرىسى ئاشكارىلانغانسېرى بىزنىڭ يولىمىز تاقىلىدىغانلىقى، ئەڭ مۇھىمى بىزنىڭ ئىشەنچىلىك تېرىگىمىز بولغان ئالتىنچى پىرقىنىڭ ئاجىزلاپ بېرىۋاتقانلىقى.

ــ دېمەك، ئىلگىرى ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلمىغان دۈشمەن ئەمدى ئاشكارە ئوتتۇرىغا چىقىش دەرىجىسىگە بېرىپتۇ، بۇنى بىزنىڭ ھالىمىزنىڭ يامانلىشىپ قالغانلىقىدىن دەپ ئويلايدىكەنسىز- دە؟

مەمتىلى ئەمدى سىجاڭنىڭ ئاچچىقى كېلىۋاتامدىكىن دەپ ئىتتىك ئۇنىڭغا قارىدى. لېكىن، گەپنى ياساپ ئولتۇرماي، ئۆزىنىڭ تونۇشىنى ئېيتتى.

ــ شۇنداق. بۇنىڭ سەۋەبى ئالتىنچى پىرقىنىڭ ئاجىزلىشىپ قالغانلىقىدىن.

لېكىن سىجاڭ بۇنىڭغا ئاچچىقلىمىغانىدى. ئۇ دەرھال ئىسپاتلاندى:

ــ ئىنتايىن توغرا ئويلاپسىز! بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىز، دەل سىز چۈشەنگەندەك. خوش، شۇنداق ئىكەن، ئەمدى نېمە قىلماق كېرەك؟ قانداق مەسلىھەت بېرىسىز؟

ــ راستىنى ئېيتقاندا مەن بىرەر ئۇنۇملۇك مەسلىھەت بېرىشكە ئاجىزمەن. بىرىنچىدىن مەن سىياسىيون ئەمەسمەن، ئىككىنچىدىن، ھەربىي ئەمەسمەن، مەن پەقەت بىر مائارىپچى، ئاددىي مۇئەللىم، خالاس. لېكىن، ھەر قاچان تەسلىم بولغانىدىن مەرتىلەرچە ئۆلۈش ئەۋزەل، قېچىشتىن ئۆزىنى ئۇرۇش ئەۋزەل، دېگەن ئەقىدىگە ئىشەنگىنىم ئۈچۈن، ئەگەر بىرەر ئاقىلانە چارە ــ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ چارە تېپىلمىغان ئەھۋالدا ئاخىرقى قارشىلىقنى كۆرسۈتۈش ئەۋزەل دەپ قارايمەن.

ــ بۇنىڭ سەۋەبى بىلەن قانچىلىك قان ئاقىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ؟

ــ ئويلۇدۇم. ئەڭ كىچىك راھەتكە ئېرىشىش ئۈچۈنمۇ بىر مۇنچە جاپا چېكىشكە تۇغرا كېلىدۇ. بىزنىڭ كۆزلەۋاتقىنىمىز ھۆرلۈك!

ئۇنداقكەن، قان تۆكۈلۈدۇ، ئەلۋەتتە. بۇنىڭغا چىداشقا توغرا كېلىدۇ.

ــ بىز ئەسلىدىمۇ ئانچە كۆپ ئەمەسمىز، دۈشمەن بۇنداق باھانىنى تاپسا، كەڭ كۆلەمدە قەتلىئام قىلىدۇ، بۇ ھەرگىز جەڭ مەيدانىدىكى چىقىمنەڭ گېپى ئەمەس!

ــ بۇنداق بولۇشى مۇمكىن. لېكىن جەزمەن ئۆلۈشكە تۇغرا كەلگەندە جىم- جىت ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرغاندىن كۆرە، تىپىرلىغانمۇ ئەۋزەل، بۇنىڭدا ھېچ بولمىسا جاللاتنەڭ قولى تالىدۇ، چارچايدۇ. زو زوڭتاڭ قانداق قىلغان؟ ئۇرۇش توختىغان، پۈتۈن يۇرتنى ئىستىلا قىلىپ بولغاندىن كېيىن قەتلىئام قىلىپ مىليونلارچە خەلقنى قىرىۋەتكەن. دۈشمەن ھامان بىزنى ئۆلتۈرۈشنى توختاتمايدۇ. قارشىلىق قىلماسلىق بىزنەڭ ئۆلۈمگە مەھكۇم قىسمىتىمىزنى ئۆزگەرتسىدى، كاشكى!

مەھمۇد مۇھتى كابىنىت ئىچىدە بۈياقتىن- بۈياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئارىنى ئېغىر سۈكۈت باستى. مەتىلى ئەپەندى يۈرىكىنى سىقىپ تۇرغان ئاللىقانداق نەرسىدىن ئەمدىلا قۇتۇلغاندەك ئۇزاق بىر تىندى.

ئۇزاققا سوزۇلغان جىملىقتىن كېيىن مەھمۇد مۇھتى جايىدا چىپچىدە توختىدى ۋە:

ــ مەنمۇ ئاخىرقى قارشىلىقنى كۆرسۈتۈش زۆرۈر دەپ قارايمەن. لېكىن، بۇ بۈيرۇق بىلەنلا ئەملگە ئاشىدىغان باسقۇچتىن ئۆتۈپ كەتتى. 6- دېۋىزىيە پور كۆتەك بولۇپ قالدى. ئۇ سىرتىدىنلا ھەيۋەتلىك ۋە زور. ئەملىيەتتە ئەسكەرلەرنەڭ قاچقىنى قاچتى، قايتقىنى قايتتى. ئەملدارلارنەڭ بولسا، كۆپچۈلۈكى ئاينىپ كەتتى. ئەمدى بىر بۈيرۇق بىلەن ئۆلارنى جەڭگە ئاتلاندۇرۇشنەڭ مۇمكىنچىلىكى قالمىدى.

ئەھۋالنەڭ بۇ دەرىجىدە يامانلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئويلاپ، كۆرمىگەن مەمتىلى ئەپەندى چۆچۈپ كەتتى. سىجاڭ سۆزىنى داۋام قىلدى.

ــ يېڭىۋاشتىن قوزغۇلاڭ قىلىش ئۈچۈن يېڭى كۈچ بولۇشى

لازىم. ئالۋ پىكرى ساغلام ، غەزەپ- نەپرىتى ئۆتكۈر يېڭى كۈچلەر بىلەن ئىش باشلانسا، «پور كۆتەك» ئەنە شۇ يېڭى كۈچلەرنىڭ چوقانى بىلەن جەمجىتلىقى بۇزۇپ تاشلانغان تېنىچسىز مۇھىتتا ئاۋاز قوشۇشقا يارايدۇ، ئەلۋەتتە. ئەمما بۇ قىتمالللىشىپ كەتكەن، تېنىچلىقتىن ۋە ئازغىنا كىرىم، مەئىشەتتىن قانائەتلىنىپ قالغان ئادەملەرنىڭ جەم- جىتلىقىنى بۇزغىدەك رەغدى يوق.

ــ دېمەكچى بولسىزكى، ــ دەپ گەپ ئارىلىدى تىت- تىت بولۇپ كەتكەن مەمتىلى ئەپەندى، ــ ئەمدى قايتىدىن ئىنقىلاپ تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن، يەنە بىر مۇھىت، شارائىت بولۇشى، شەرت- شارائىت پىشىپ يېتىلىپ، خەلق غەزىپىتىن يانغىدەك ھالغا كېلىشى كېرەك دېمەكچىمۇ؟

ــ شۇنداق دېيىشكىمۇ بولۇدۇ، ئادەتتە بىر قېتىم قان قىزىپ بىر مۇنچە تەلۇلىكلەرنى قىلغانىدىن كېيىن قان سوۋۇيدۇ، بۇ چاغدا ئادەم ياۋاشلىشىپ، قورقۇنچاقلىشىپ قالۇدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر قېتىم سەكرىشى ئۈچۈن ئۇ يەنە غەزەپلىنىشى كېرەك. بىراق، بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىز پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس، ــ ئۇ يەنە بىر نېمىنى ئويلۇنۇۋاتقانىدەك جىم بۇلۇپ قالدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇ ئۇچىنى چىقارغان ئاخىرىقى ئىمكانىيەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلىشكە ئالدىراپ ئۇنىڭغا تىكىلدى. مەھمۇد مۇھىتى سۆزىنى داۋام قىلدى:

ــ بىزنىڭ قولىمىزدا جەڭگىۋار ئىزچىلاردىن، ئاندىن سىزنىڭ ئالاھىدە تەربىيىلىنىۋاتقان جەڭگىۋارلىرىڭىزدەك ئوقۇغۇچىلار بار. بىز بۇلار ئارقىلىق يەنە بىر قېتىم ئوت تۇتاشتۇرالايمىز. ئوت تۇتاشقاندىن كېيىن ھەممە نەرسىنى ئۇنىڭغا تاشلاپ ئوتنى ئۇلغايتىشقا بولۇدۇ.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى ھەم نۇرلىنىپ، ھەم ھەيران بولۇپ سىجاڭغا باقتى.

ــ مەن سىز بىلەن مانا شۇ ھەقتە سۆزلەشمەكچىدىم.

ــ بۇ مېنى ئىنتايىن قىزىقتۇرۇۋاتىدۇ، ــ دېدى ئەپەندى راستىنى ئېيتىپ.

ــ سىزنىڭ ئىزچىلىرىڭىزدىن باشقا مەخسۇس ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىۋاتقان 500 تەلەبڭىز بار، يەنە باشقا بەزى مەكتەپلەرمۇ مۇشۇ ئۇلگە بويىچە بىرقىسىم ئوقۇغۇچىنى تەييارلىغان ئىدى، مانا بۇ بىزنىڭ تۇتۇرۇقمىز. سىلەرنىڭ مۇشۇنداق بىر قوشۇننى تەربىيىلىشىڭلارغا قىزىقىشىمنىڭ سەۋەبىمۇ مانا بۇگۈنكىدەك بىر ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەپ، مۇشۇنداق چاغدا بىر ئىشقا ياراپ قالار دېگەن مەخسەت ئىدى، «ئىلغىدا گۆشۇڭ بولسا بىر كۈن مېھمانغا ياراپتۇ» دەيدۇ ئەمەسمۇ، ــ مەھمۇد مۇھتىنىڭ سۆزلىرىنى جىمجىت ئاڭلاپ ئولتۇرغان تەۋپىق سۆزنى بۆلمىدى. مەھمۇد مۇھتى سۆزىنى داۋام قىلدى:

ــ پۈتۈن قەشقەر تەۋەسىدىكى مەكتەپلەردە بۇنداق ئوقۇغۇچىلار ئازدۇر- كۆپتۇر بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلسا زور بىر قوشۇنغا ئايلىنىدۇ. باشقا تەلەبىلەر، ئەسكەرلەر ۋە باشقا خەلق قوشۇلسىچۇ؟ بىز پەقەت ئوتنى ئوڭۇشلۇق تۇتاشتۇرالساقلا بولغىنى، ئۇندىن كېيىنكى ئىش تەشكىللەشكە باغلىق بولۇپ قالۇدۇ.

ــ ئىنتايىن ئاقىلانە پىكىر، سىجاڭ، ــ دېدى چىراي ئېچىلىپ كەتكەن مەمتىلى ئەپەندى، ــ بۇنىڭ تەپسىلى پىلانىنىمۇ ئويلۇنۇپ كۆرگەنسىز؟ ئىشنى قانداق ئورۇنلاشتۇرماقچى؟

ــ بۇ مەخپى پىلان، ئەپەندى، بۇنى تېخى ھېچكىمگە دېگىنىم يوق، تۇنجى قېتىم سىزگە ئېيتىۋاتىمەن. سىز ئاشۇ تەلەبىلىگۈزنىڭ ھەممىسىنى 12- ئاپىرىل بايرىمغا، تەنتەربىيە مۇسابىقىسىنى باھانە قىلىپ ئېلىپ كېلىسىز. بۇ ھېچكىمدە گۇمان تۇغدۇرمايدۇ، چۈنكى بۇ ئىلگىرىمۇ شۇنداق بولۇپ كەلگەن. باشقا مەكتەپلەرمۇ كېلىدۇ. ئىشنى مۇسابىقە مەيدانىدا باشلايمىز. مۇسابىقىنى ئەسكىسادا ئۆتكۈزىمىز. بىزدە قورالمۇ بار، ئەنە شۇ چاغدا بىر تۇركۈم بالىلارنى قورالالاندۇرىمىز. ئىش مانا مۇشۇنداق باشلىنىدۇ. ئەمما بۇ سىر تاكى قورال تارقىتىلغانغا قەدەر

تەلەبىلەرگىمۇ ئاشكارلانماسلىقى كېرەك. پەقەت ئۆزىگىز ئىشەنگەن، ئىش بېشىدا بولۇدۇغان يېقىنلىرىگىزدىن بىرنەچچىسىلا بىلىپ قالسا بولۇدۇ.

ــ باش ئۇستىگە، سىجاڭ، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى شوخلۇقى تۇتۇۋاتقاندەك، ــ ھەر بىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ مۇرادى ۋەتەن يولۇدا ئۆلۈشتۇر.

ــ مەن بۇگۈن ئەتە ئىچىدە مەكتەپلەردىكى بۇرادەرلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بولۇمەن. بۇنىڭ ئىچىدىكى تەييارلىقمۇ پىشىدۇ، سىز بىلەن قىلىدىغان مەسلىھەت شۇ. ھازىر روھى تەييارلىقتا بولۇش كېپايە، باشقا جەھەتتىكى تەييارلىقىڭلار جايىدا ھەقاچان؟

ــ چىقىشقا ئىجازەت بېرىڭ.

ــ ئامان بولۇڭ.

ئۇلار شۇ تەرىقە خوشلاشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئارتۇقچە ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە، ئاتۇشقا قايتىشقا ئالدىرىدى، دوست بۇرادەرلەر نوۋېشى مەكتەپتە كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قونۇپ قېلىش ھەققىدىكى دالالەتلىرىنى سىلىقلىق بىلەن رەت قىلدى.

ئۇ قايتىپ كېلىپلا يېقىن شاگىرتلىرىنى يىغىپ بۇ ھەقتە يىغىن ئاچتى. يىغىنغا تۇنجى قېتىم ناسىراخۇنمۇ موھىم شاگىرتلار قاتاردا قاتناشتۇرۇلدى. بۇ يىغىندا شاگىرتلارغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان بۇران- چاپقۇن ھەققىدە، ئاپرىل بايرىمى بىر ئۇلۇغ ئىنقىلاپنىڭ باشلىنىش مەزگىلى بولۇپ قېلىش ئىھتىماللىقى ھەققىدە سۆزلىدى. ئەمما سىجاڭ بىلەن دېيىشكەن تەپسىلاتلارنى ئەينەن تەكرارلاشتىن ئۆزىنى تۇتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەممەيلەن بۇنى بىر قوزغۇلاڭ ھەققىدىكى چاقىرىق دەپ چۈشەندى ۋە شۇنداق ھازىرلىقتا بولۇش ئۈچۈن تارقىلىشتى.

2

قەشقەر ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەھمۇد مۇھتىنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىشقا قارشى ھەرىكىتى ئىنتايىن تېز ئاردا پۈتۈن ۋىلايەتكە كېڭەيدى. يەكەن، پەيزىۋات، مەكىت، يېڭىسار خەلقى ئۆزى سۆيگەن بىر يېتەكچىسىنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىپ خەۋپىكە ئۇچراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۆز نارازىلىقلىرىنى ھۆكۈمەتكە تەلەپ مەكتۇپلىرى ئەۋەتىش يولى بىلەن بىلدۈرۈشتى.

بىراق، شىڭ شىسەي ئارقا- ئارقىدىن بېسىم ئىشلىتىپ تېلېگرام يوللاشنى توختاتمىدى. تېلېگراممىلار مۇئاۋىن «رەئىس» خوجانىياز ناممىدىن يوللىناتتى. سۇۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ خىزمەتچىلىرى تېلېگراممىنى ئېلىپ كېلىشەتتى. مەھمۇد مۇھتى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان قىياپەتتە قوزغىلاڭغا تەييارلىناتتى. دېۋىزىيە ئىشتابىدا ساقلىنىۋاتقان قورال- ياراقلارنى تەكشۈرۈپ- ئىدىتلاپ، دەرھال ئىشلىتىشكە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. باشقا ناھىيەلەردىكى ئىشەنچىلىك ئادەملەرگە خەۋەر بېرىلىپ، شۇ جايدىكى مەكتەپ ۋە ھەربىيەلەرنىڭ تەييارلىنىشنى ئاگاھلاندۇرۇدى... بۇ ھەرىكەتنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىدىن ئۈمىد زور ئىدى. بۇ ھال روھى چۈشۈشكە باشلىغان سەجاڭنىڭ كەيپىنى كۆتۈرۈپ قويدى. ئۇ يەنە ئىلگىرىكىدەك ھەرىكەتچان، چاققان، تېتىك بولۇپ قالدى.

موھەممە ئىزچى يېتەكچىلىرىنى توختاجىنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىش كۆرۈنىشىدە تۇيۇلاپ، ئۇلار بىلەن قوزغۇلاڭنىڭ ئۇسۇلى، كونكرېت تەپسىلاتلىرى بېكىتىلىدىغان بولدى. پايلاقچىلارنىڭ گۇمانىنى قوزغىماسلىق ئۈچۈن سەجاڭ بۇ تۇيۇلانتىنى مېھماندارچىلىق سۈپىتىدە قىلىش، چاقىرغۇچى ساھىپخان توختاجى بولۇش ئۇسۇلىنى توغرا تاپقانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بۇ مېھماندارچىلىققا ھېچقانداق يېقىن

شاگىرتلىرىنىمۇ ئالمىساي كەلگەنىدى. ئۇسۇلى ھەققىدىكى مۇزاكىرىلەرنىڭ ئاخىرىدا شۇنداق بېكىتىلدى:

12- ئاپرىل كۈنى ئەسكىسار تۈزلىكىگە كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئەڭ كۆپ بولۇدۇغان، تاماشابىن ئاممىنىڭ سانىمۇ ئەڭ كۆپ بولۇدۇغان بولغاچقا شۇ كۈنى قوزغۇلاڭ ۋاقتى بولۇش ئەڭ مۇۋاپىق؛ ئالتىنچى دېۋىزىيىدە بار بولغان قوراللار بۇ كۈنى مۇسابىقە ئۇچۇن كېرەكلىك لاۋازىماتلار شەكلىدە نىقاپلىنىپ، بۇ مەيدانغا كەلتۈرۈلۈدۇ؛ بۇ كۈنى ئىشەنچىسىز قىسىملار دەم ئېلىشقا قويۇۋېتىلىپ، قورالسىزلاندۇرۇلۇدۇ، تاماشا كۆرۈشكە جەلپ قىلىنىدۇ، تەرتىپ ساقلاشقا ئىشەنچلىك قىسىملار بەلگىلىنىدۇ؛ ئاۋال ئەسكەرلەر ھەركەت باشلاپ، مەيدانىدا بولغان بارلىق ئەمەلدارلار، ساقچىلار، دۇشمەنگە ئىشلەيدىغانلىقى قىياس قىلىنىۋاتقان گۇمانلىق ئادەملەر تۇتقۇن قىلىنىدۇ؛ شۇ ئارىدا «لاۋازىمات» دېيىلگەن يۈك ماشىنىسى ۋە يا ھارۋىلاردىكى قوراللار ئىزچىلارغا تارقىتىلىدۇ؛ سورۇندا بولغان ھۆكۈمەت ئادەملىرىنىڭ بىرسىنىمۇ ساق چىقارماسلىققا دىققەت قىلىش شەرت! مۇھىمى ھالقىلىق پەيتتە ئارقىغا سىيىدىغان، قورقاقلىق قىلىدىغانلارنىڭ چىقىپ، سەپنىڭ پارچىلىنىشىغا، كەيپىياتنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەپ بولماسلىقى ئۇچۇن، مەپكۇرە ئەھۋالى توغرا ئىگىلىنىشى، مۇجىمەل ئادەملەر زادىلا قاتناشتۇرۇلماسلىقى كېرەك.

ئىزچىلارغا ھەقىقىي ئەھۋال ئوچۇق ئېيتىلمايدىغان بولدى؛ پەقەت، ئۇلارغا يېقىن ئارىدا ۋەتەن ئۇچۇن ھايات- ماماتلىق بىر ئېلىشىشقا تەييار تۇرۇش ھەققىدىلا سۆزلەش بىلەن چەكلىنىش بەلگىلەندى. بۇنداق بولمىغاندا قوزغۇلاڭ ۋاقتى ۋە ئورنى پاش بولۇپ قېلىش ئېھتىمالى تۇغۇلاتتى.

«مېھماندارچىلىق»تىن كېيىن مېھمانلار گويا ھەقىقىي جەڭگە تەييارلىنىۋاتقاندەك ھىسسىياتتا بىر بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ئەمدى ئۇلار 4- ئاينىڭ بېشىغىچە كۆرۈشمەيتى.

ئون بەشىنچى باب

1

مارتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈنلىرى، باھار بۇ ئەزىم تۈپراقنى ھايات‌بەخش رېڭى بىلەن قايتىدىن بويىاپ چىقىشقا كىرىشكەنىدى. ھەزرەت سۇلتان ھويلىسىدىكى تېرەكلەر ۋە قېرى سۆگەتلەردىن باھار رۇخسارىنىڭ ئەكسى كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى. بىراق يۇرت ئۈستىدە ئەنسىزچىلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. نۇرغۇن كۆڭۈللەرنى ئېغىر بىر نەرسە يەنچىپ ئۆتكەنىدەك، ئېغىر روھى ھارغىنلىقتىن سۆزلەشكە مادارى قالمىغانىدەك، جىم - جىتلىق، سۈكۈت، ۋەھىمە تۇمانى يۇرتنى كېزىپ يۈرەتتى.

خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن جامائەت بىلەن بىللە يانغان مەمتىلى ئەپەندى ئەنە شۇنداق ھېس قىلدى. گەرچە كىشىلەر يەنىلا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلىرى، جاھاندارچىلىقنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرى بويىچە پاراڭلىشىپ چىقىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئەتراپ قەۋرىستانەدەك جىم-جىت بىلىنەتتى. قاراڭغۇلۇققا پېتىۋاتقان يۇرت، بارغانسېرى قارىيىپ بېرىۋاتقاندەك دەل- دەرەخلەر يېتىمسىرەپ قالغانىدەك تۇيۇلاتتى، كائىنات يىغلاۋاتقاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە شۇئان ئايالىنى ۋە قىزى ئەدىبەنى كۆرۈش ئىستىگى ئوتتەك يېلىنجاپ كەتتى ۋە قەدىمىنى ئىتتىكلەتتى.

ھويلىدا ئۇنىڭ ئۆيى ئالدىدا بەستلىك بىرسىنىڭ ئۆرە تۇرغان گەۋدىسى قارىيىپ كۆرۈنۈشى بىلەن ئۇ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. ئۇ بۇ ھويلىغا پات- پات كىرىپ تۇرىدىغانلارغا ــ ئىزچىلار ۋە ئۈيۇشمىدىكىلەرنىڭ ھېچبىرىگە ئوخشمايتتى. ئۇ ئېغىر بىر تىنىپ بوسۇغىدىن ئاتلىشى بىلەنلا قارا كۆلەڭگە زۇۋانغا كەلدى.

ــ سالام، ئەپەندى!
ــ هــوي، نــمــتــۇللاهــۇ ســــز؟ــ دېــدى ئــۇ ۋە يــۇرىگى ئورنىغــا چۈشۈشتىن ئاللىقانداق يېنىكلىك ھېس قىلىپ ئېچىلىپلا كەتتى،ــ نېمىشكە بۇ يەردە تۇردىڭىز؟ ئۆيدە ئولتۇرۇپ تۇرسىڭىزچۇ؟
ــ سىز نامازغا چىقىپ كەتكەنكەنسىز، شۇڭا مۇشۇ يەردىلا كۈتۈپ تۇردۇم.
ــ يۈرۈڭ.
ئۇلار ئۆيگە كىرىشتى.
ــ مەلىكەم، مېھمان،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى دوستانىلىق بىلەن. مەلىكىزاد داستىخان راستلاشقا كىرىشتى.
ــ مەن ئالدىرايمەن، ئەپەندىم، سىزگە سىجاڭدىن مەكتۇپ ئېلىپ كەلدىم. دەرھال ئوقۇڭ. دە، جاۋاب بېرىڭ، دەرھال كېتىمەن،ــ دېدى نىمىتۇللا. ئۇ مەكتۇپنى تەۋپىققە سۇندى.
ــ ئەمىسە مەن خەتنى ئوقۇي، سىز داستىخانغا قارىڭ،ــ دېدى تەۋپىق ۋە خەتنى ئاچتى. خەت ئابدۇللا دامولللىنىڭ پوچۇركىسى ئىدى. خەت ئۆزۈن ئەمەس، ئەمما تولىمۇ ياماں خەۋەر بىلەن تولغانىدى:
«ئەپەندىم، پىلان پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ كەتتى! ئەھۋالدىن قارىغاندا مائارىپچىلارنىڭ سېپىگە كىرىۋالغان ئىنتايىن ياماں جاسۇس بار ئوخشايدۇ. ھەممە ئىش ھۆكۈمەتكە مەلۇم بولۇپ قالغاندەك تۇرۇدۇ. ھۆكۈمەت بىزدىن ئارتۇق قورال- ياراقنى تاپشۇرۇۋېتىشنى يالغان باھانىلار بىلەن تەلەپ قىلدى. (بۇ باھانىلارنى سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن). بۇنىڭدىنلا ھەممە ئىش بۇزۇلغانلىقى مەلۇم بولدى. مېنىڭ پايلاقچىلىرىمنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا ھۆكۈمەت قوزغۇلاڭدىن بۇرۇنلا جايلاردىن كېلىدىغان ئىزچىلارنى يولدا توساقچى، قولغا ئالماقچى، ئاتماقچى بولغان ئوخشايدۇ. ئەمدى بىزنىڭ بۇ دەرگاھتا تۇرمىقىمىز نۇرغۇن جانغا زامىن بولۇدۇغان يەرگە يەتتى. شۇڭا چەتكە چىقىپ كەتمەكچىمەن. مەن يالغۇز ئەمەس، سىزمۇ خالىسىڭىز قوشۇلۇڭ، خەۋەر

قىلىڭ، تەييارلىق قىلىپ، ئۆگۈنلۈككە نامراز بامداتقا قەشقەرگە كېلىپ مەن بىللەن كۆرۈشۈڭ، ئىشەنچىلىك ئادەملىرىڭىزدىن كەتمەكنى ئىختىيار قىلىدىغانلار بولسا بىللە كەلسىڭىزمۇ بولىدۇ.

دەپ مەھمۇد مۇھتى.

تارىخىي ھېجرىيە، 1356- يىلى مۇھەررەمنىڭ 3-كۈنى (1937- يىلى 3- ئاينىڭ 31- كۈنى)»

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دېمىسى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭغا يەر كۆمتۇرۇلۇۋاتقاندەك تۇيۇلدى. يۈرىكى سىقىلدى. بۇنىڭغا نېمە دېيىش كېرەك؟ ئەمدى قاچماسلىق مۇقەررەر ئۆلۈم! يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ ھامىسى قېچىپ كەتسە، ئىگىسىز قالغانلارنىڭ تەقدىرى نېمە بولماقچىدى؟ مۇقەررەر ئۆلۈم! جاھالەتنى ياقلىغۇچى، خەلقنىڭ قان ۋە يىلىكىنى شورىغۇچى ھۆكۈمەت ئىسيانكار قېنىنى تومۇرلىرىدا جۇش ئۇرۇپ تۇرغان يېڭىلىقپەرۋەر كۆچلەرنى مېھمان قىلاتتىمۇ؟ ئەمدى ئۇنىڭ ياۋۇز پەنجىسىدە بۇلارغا خوۋلۇق يوق! ئۇلارنى كۈتۈۋاتقىنى خورلۇق! ئازاب! تۇرمە- زىندان، مۇقەررەر ئۆلۈم...

ــ سىجاڭ مېنىڭ يۇلۇمغا ئىنتىزار، ئەپەندىم،...

تەۋپىقنىڭ قۇلىقىغا نىمىتۇللاھنىڭ ئاۋازى غۇۋا ئاڭلاندى. ئۇنىڭ كاللىسىدا كۆرەش قاياپ كەتكەندى.

«ياشاشنى خالىساڭ ‹قوشۇلمەن› دېگىن ۋەسسالام! ئۆلمەكچى بولساڭ قېلىۋەر! بىراق، سېنىڭ سەۋەبىڭدىن پەرىشتىدەك ئايالىڭ ۋە تېخى دۇنياغا كېلىپ خوۋلۇق ياكى خوشلۇق كۆرمىگەن پەرزەنتىڭمۇ ئۆلسۇنمۇ؟ ئۇلارنىمۇ ئۆلۈمگە ئىتتىرمەكچىمىدىڭ؟ يا ھەزرەت، خۇدا پاناھىڭدا ساقلا! بۇدرۇق يۈزلۈك پاقلىنىم، ئۇ مېنىڭ ئۆمۈر كۆچتىم! ئۇنى پاناھىڭدا ساقلا! مەن تېخى مۇھەببەتكە قانغىنىم يوق، راھەت كۆرگۈنۈم يوق، مەنمۇ ئۆلۈشنى خالىمايمەنغۇ؟ خالىمىساڭ قاچ! يۇرتىنى، ۋەتەننى تاشلاپ قاچ! لېكىن، مېنىڭ پەرۋىشىم بىلەن ئۆسۈۋاتقان مىڭلىغان كۆچەتلەرچۇ؟... ئۇلار نېمىلا بولمىسۇن خەق! مۇرتى كەلدى.

ئۇلاردىن ئايرىلدىڭ، بۇنىڭدا نېمە قىيالمايدىغان ئىش بار؟ قاچ!...»

ــ ئەپەندىم...

ــ سەجاڭغا ئېيتماقچى بولۇپ، يەنە مەلىكزادىنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە سالماسلىق ئۈچۈن، بۇ ئىشنى ئۆن- تۈنسىزلا پۈتتۈرۈش قارارىغا كېلىپ، ھېلىقى خەتنىڭ ئارقا تەرىپىنى ئۆرۈپ، يېزىشقا باشلىدى:

«ھۆرمەتلىك مەھمۇد سەجاڭ، قارارىڭىزدىن خەۋەر تاپتىم، مەنمۇ،...» شۇئان ئۇنىڭ ۋۇجۇدى شۇركۈنۈپ كەتتى. «ياق، نېمىلەرنى يازماقچىمەن؟ بۇلارنى چوڭقۇرراق ئويلۇنماي، بۇنداقلا جاۋاب بېرىۋەتسەم كېيىن پۇشايمانغا قالىدىغان ئىش بولمىسۇن... ئەگەر مەن كەتسەم، مېنىڭ شاگرتلىرىم، تەلەبىلىرىم نېمە دەپ ئويلاپ قالار؟» بەلكىم مېنىڭ كاساپىتىمدىن ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىسى قولغا ئېلىنار. ئەنە شۇ چاغدا نەپرەتلىك دۈشمەنلىرىم: «ئەنە قاراڭلار، كالتە چاپان دەھرىلەرنىڭ بۇ كاتتىۋېشى خەقنىڭ بالىلىرىنى گۈناھكار قىلىپ، ئوتقا تىقىپ قويۇپ، ئۆزى تىكىۋەتتى» دېمەسمۇ؟ شۇ چاغدا شاگرتلىرىمۇ، ئەپەندىمۇ تازا ساختىپەزكەن، بىزگە جان پىدا قىلىش، ئەركىنلىك، ھۆرلۈك.... دەپ ئۈگۈتۈپ، ئاخىرىدا ئۆزى، ئۆز سۆزىگە ئەمەل قىلماي، بالاغا بىزنى قويۇپ قاچتى دېمەسمۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولۇدۇغان بولسا، مېنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ قىلغان ــ ئەتكىنىمنىڭ ھەممىسى بىر تېيىن بولۇدۇ خالاس!...

ــ ئەپەندىم!...

ئەمدى مەمتىلى ئەپەندى نىمىتۇللانى يەنە ساقلىتۇبرىشنى خالىماي، خەتنىڭ ئاخىرىنى ئۆلاپ يازدى، ئەمما يازماقچى بولغىنىنىڭ ئەكسىنى يازدى:

«... مەنغۇ بۇ قارارغا قوشۇلسام بولاتتى. بىراق ئويلاپ كۆرسەم مەن مىڭلاپ شاگىرت دىلىغا ۋەتەن، ئەركىنلىك يولىدا جان پىدا قىلىش توغرىسىدا ئوت يېقىپتىمەن، مەن ئۆزۈمنۇ ئەنە شۇ ئەقىدە ئۈچۈنلا

ياشاۋاتاتتىم. بۇ ئەقىدىنى كۆچەتلىرىمگە مۇۋەپپىقىيەتلىك سىڭدۈرۈپ كەلدىم. ئەمدىلىكتە ئۆزۈم ئۇلارنى تاشلاپ كەتسەم، ئۇلارنىڭ قەلبىدە تىكلەنگەن ئەنە شۇ ئەقىدە تېغىنى ئۆزۈم ئۆرۈۋېتىپ كەتكۈدەكمەن. ئېسىمدە قېلىشچە سىز بىلەن ئاخىرقى قېتىم سۆھبەتلەشكىنىمدە بىر ۋەتەنپەرۋەرنىڭ ئارمىنى ۋەتەن يولىدا ئۆلۈش دېگەنىدىم. تەقدىر بۇ سۆزنىڭ چىن ياكى ساختىلىقىنى سىنايدىغان مومېنتلار ئالدىغا ئېلىپ كەلگەندە كەتسەم، ۋىجدانغا مۇخالىپ كېلىدىغاندەك تۇرۇدۇ. ھەققىي ئىنسان ئۇچۇن تۇرمە- زىندانلاردا چەككەن ئازاپتىن ئۆز ۋىجدانى ئالدىدا چەككەن ئازاپ يامانراق ئەلۋەتتە. سىز ماڭا ئوخشىمايسىز، ھەربىسىلەر شارائىت ئوڭ كەلمىگەندە چېكىنسە، كېيىن يەنە ھۇجۇم قىلسا بولىدۇ. ماڭا ئىجازەت بېرىڭ، شاگىرتلىرىم ئالدىدا تەرغىپ قىلغان بۇيۇك ئەقىدىلەر يولىدا بېشىمنى بېرىپ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە بۇ ئەقىدىلەرگە بولغان ئېتىقاتنى ئاشۇرۇشنىڭ پۇرسىتىدىن پايدىلىناي... سىزگە ئاق يول.

ــ سىزنىڭ:

مەمتىلى ئەپەندى توختاجى (تەۋپىق).

1937- يىل 3- كانۇن 31- كۈنى كەچ»

ــ ئاق يول تىلەيمەن ئىنىم، ــ دېدى تەۋپىق نىمتۇللانى ئۇزۇتۇپ چىقىپ.

ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر نەرسە قىسىپ تۇرغاچقا باشقا سۆز قىلىشمايلا خوشلاشتى، نېمىتۇللاھ ئۆزىنى ئۇزۇتۇۋاتقان ئادەمنىڭ بىر مۇردا ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇراتتى؛ ئۇ ئەتە يا ئۆگۈن مۇردىغا ئايلىناتتى، بۇنى ئۇ ئۆزىمۇ بىلەتتى. بىلىپ تۇرۇپ ئەنە شۇنداق خاتىرجەم كۆرۈنۈشتە ئۇنى ھاياتقا ئۇزۇتۇپ، ئۆزى ئۆلۈم بوسۇغىسىدا قېلىۋاتاتتى! ئۇلارنىڭ قانچە كۈن ۋە تۇنلىرى ئۇيقۇلۇق ۋە ئۇيقۇسىز بىللە ئۆتكەن، قانچە كۈلكە چاچقاقلار، لەتىپىلەر، كۆڭۈللۈك سۆھبەتلەر بىلەن يۇرتتىن يۇرتقا، ئۆيدىن ئۆيگە تىنماي ماڭغان؛

هەممىسى شۇ بۇگۈن ئۇچۇنمىدى؟ بىرى قاچاق ھاياتقا ئۆزۈتۈلۈدۇغان، بىرى كېلىشىنى بىلمىدىغان ئۆلۈمنى كۈتۈپ ئەجەل بوسۇغۇسىدا قالۇدۇغان قىسمەت ئۇچۇنمىدى؟ نىمىتۇللاھ ئىچ ـ ئىچىدىن كېلىۋاتقان كەلكۈندەك ھەيۋەتلىك يىغىنى توختۇتۇۋېلىش نىيىتىدە ئارقىسىغا قارىماسلىق ئۇچۇن تېز ـ تېز يۈرۈپ كەتتى. كەينىگە قارىغانىنىڭمۇ ھېچ پايدىسى يوقىدى! چۈنكى ئۇ ئۆز ئەپەندىسىنى بىلمەيتىمۇ؟ بىر يىل ئۇنىڭ بىلەن بىللە يېتىپ، بىللە قوپقان مۇھاپىزەتچى ئەسكەر ئۆز ئەمرىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى بىلمەي قالاتتىمۇ؟ پايدىسى يوقىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ ئارقىسىغا قارىماستىن كەتتى! ئەڭ سۆيگەن كىشىسىنى، ئەڭ ئىخلاس باغلىغان ئۇستازىنى، ئەڭ ھۆرمەت قىلىدىغان باشلىقىنى،... كۆرۈنۈپ كېلىۋاتقان ئۆلۈمگە تاشلاپ كەتتى!...

مەمتىلى ئەپەندى نىمىتۇللانىڭ ئات تۇيقىنىڭ ئاۋازى يۈتكىچە تالادا تۇرۇپ قالدى، شۇ چاغدا ئۇنىڭدا پۈشايمانغا ئوخشاش بىر ھېس پەيدا بولدى. ئاندىن كېيىن قايتىپ كىردى. مەلىكىزاد ئۇنىڭغا ئايانچىلىق نەزەردە قارىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئايالىغا بۇ يامان خەۋەرنى ۋە ئۆزىنىڭ خەتەرلىك قارارىنى سۆزلەپ بېرەلمەيتتى. مەلىكىزادمۇ ئادىتى بويىچە ئۇ دېمىگەن سۆزلەرنى كوچىلاپ سورىمايتتى.

2

1937ـ يىل 2ـ ئاپرېل (جۇمە)، ھېجىرىيە 1356ـ يىلى ئەلمۇھەررەمنىڭ 5ـ كۈنى تاڭ سەھەردە مەھمۇد مۇھتى شىكار قىلىش نامى بىلەن مەسلىھەتداشلىرىدىن مۇسۇلھاجىم(ئاكىسى)، باي ئېزىز(تۇبى)، ئابدۇللا دامۇللا نەئىمى(كاتىبى)، مۆيدىناخۇن، شىرىپ ئاخۇن، ياسىن قارى ئابدۇلھىمىت، قەشقەردە تۇرۇۋاتقان يەكەندىكى 4ـ پولك پودپولكىۋۇنىكى بوساق نىياز قاتارلىق 35 ئادەمنى ئېلىپ

هىندىستانغا سەپەر قىلدى. يەنە بۇلار ئىچىدە ئىلگىرى رۇس تىلى تەرجىمانلىقىنى قىلغان ۋە ئىشتاپ باشلىقى بولغان ئىدرىسمۇ باردى.

بۇ خەۋەر شۇ كۈنى كەچقۇرۇن مىش-مىش بولۇپ كىشىلەر ئارىسىدا تارقالدى. گەپ دېگەن سۆيىغى دېگەندەك، ئىنتايىن تېز يامراپ ئاتۇشقا يېتىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئەھۋالنى ئالدىن بىلىدىغان بولسىمۇ چاندۇرماستىن يۈرەتتى. بۇ خەۋەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، 3-ئاپرېلدا مائارىپ ئۈيۈشمىسىغا كەلگەندە ئۇنى بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغان يولداشلىرى، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا دالالەت قىلماقچى بولۇشتى.

— سىجاڭ چەتكە قېچىپتۇ، خەۋىرىڭىز بارمۇ، — دەپ سورىدى ئىسلىماخۇن خەلپىتىم، سىناش نەزىرىدە ئەپەندىگە قاراپ، ئۇنىڭ ھەم بۇ يەردىكى باشقا ئەپەندىلەرنىڭ رەڭگى-روھىدىن ۋەھىمە سىياقى بىلىنىپلا تۇراتتى. بەزىلەردە روشەن ئېغىش مانا مەن دەپلا بىلىنەتتى؛ بۇ ھالنى سەزگەن تەۋپىق كۆڭلىدە: «ۋاي، ئۇيغۇرلىقىمىزەي! شۇئانلا باشقا تۈرلۈك بولۇپ كېتىشىدۇ - دە!» دەپ ئويلىدى.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئادىتى بويىچە، ئۇنىڭ چىرايىدىن بىلىنەر-بىلىنمەس قىزىللىق پەيدا بولۇپ، يەنە دەرھال يوقالدى، — خوش؟ شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ؟

ئەپەندىلەر بىر-بىرىگە قاراشتى. ئەپەندىنىڭ سوئالى، پوزىتسىيىسى ئۇلارنى ئېغىز ئېچىش قىيىن بولغان بىر خىل ۋەزىيەتكە چۈشۈرۈپ قويغانىدى. سۆكۈت ئۇزاققا سوزۇلدى، تەۋپىق ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— مەھمۇد سىجاڭ قاچقان بولسا نېمە بوپتۇ؟ قورقۇۋاتامسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

— بىز نېمىشقا قورقاتتۇق؟ گەپ... — دېدى نۇرۇللا، ئۇ قۇتلۇقاخۇنغا قاراپ قويدى.

— سۆزلەۋېرىڭ، نۇرۇللا، — دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ، — نېمىش بولدى؟

ــ هەممىمىز سىزگە بىر گەپ قىلماقچى بولۇپ تۇرۇشقان، راست گەپ... ــ دېدى زەكى.

ــ ئۇنداق بولسا قۇلىقىم سىلەردە، سۆزلەڭلار. سىز سۆزلەڭ خەلپىتىم، ــ دېدى تەۋپىق ئىسلىماخۇنغا قاراپ:

ــ راست گەپنى قىلساق، بايا بىز ئەپەندىلەر بىلەن بىر مەسلىھەتكە كېلىپ، مەھمۇد سىجاڭ قاچتى، ئەمدى ھۆكۈمەتنىڭ پەيلى ئۆزگۈرۈدۇ، ۋەزىيەت چاتاقلىشىدۇ، تەۋپىق ئەپەندىگە خەۋپ يېتىپ قالارمۇ؟ ئۆزىنى دالدىغا ئالسا بولارمىكىن، دېيىشۈېدۇق. لېكىن، سىز... ــ دېدى ئىسلىماخۇن.

ــ ئەپەندىم، راست گەپ، ئەمدى ۋەزىيەت خەتەرلىكراق، بىر مەھەل ئۆزىڭىزنى دالدىغا ئېلىپ تۇرسىڭىز ئوبدان بولاتتى،... ــ دەپ تولۇقلىدى زەكى.

ــ شۇنداقمۇ؟ بۇ خەۋپ پەقەت ماڭىلا كېلەمدىكەن؟ ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىچكى دۇنياسى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ كەتكەن، يۈرىگىنى قاتتىق ۋەھىمە قامالالمۇالغان بولسىمۇ، ۋۇجۇدىنى شۇركەندۈرۈپ تۇرغان قورقۇنۇچنى چاقچاق بىلەن يېپىپ جاۋاب بېرەتتى. ئۇ ئۆزى باشلىغان ئىشنىڭ ھەقلىقىنى، توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلمىسا بولمايتتى. ئۇ ھەق يولدا قۇربان بولۇشنىڭ شەرەپلىكلىكىنى، ھەقىقەت يولدا ئۆزىنى بېغىشلىغۇچى قورقماسلىقى لازىملىقىنى ئۆلارغا ئەمەلىي ھەركىتى ئارقىلىق ئىسپاتلىشى، ئۆزى ئۈلگە بولۇش ئۈچۈن ئىچكى دۇنياسىدىكى ساراسىمىلىك ھالەتنى، خەتەر ھاياتقا بېرىپ تاقالغاندا ھەر قانداق قەھرىماندىمۇ بولۇدۇغان قورقۇنۇچنى ئىمكان قەدەر يوشۇرۇپ، خاتىرجەم كۆرۈنۈشى كېرەكىدى.

ــ خەۋپ سىزگىلا كېلىدۇ دېگەنلىك ئەمەس، ــ دېدى ئىسلىماخۇن، ــ ھەر ھالدا سىزگە ئوخشاش يۇز- ئابرويى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسىگە خەۋپ كېلىشى مۇمكىن مائارىپچىلارنىڭ ھەممىسى

سجاڭغا يېقىن ئۆتكەن...

ــ سىلەرمۇ مائارىپچىلارغۇ؟ سىلەر سجاڭغا يىراقمىدىڭلار؟

ــ بىزمۇ مائارىپچى، لېكىن، بۇ ئىشلارنىڭ باشلامچىسى سىز،...

ــ ھاھا... باشلامچىسى سىز؟ دېمەك، سىز ھەممە ئىشنى ماڭا ئىتتىرىپ قويۇدۇڭكەنسىز ده، تېخى، ــ دەپ كۈلدى. مەمتىلى ئەپەندى يەنە خاتىرجەم ھالدا چاقچاق قىلىپ، ئەمما ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىغۇسىز، ئېچىشىپ كەتكەنىدى. دۇرۇست، ئۇ باشلامچى! ئۇنىڭ باشلامچىلىقىدا قىلغان ئىشلارنىڭ جىمىسى ئەمدى ۋەيرانچىلىققا ئۇچراش ئالدىدا تۇرىدۇ. ئاھ، قانداق دەھشەت!...

ــ ئەپەندىم، چاقچاق قىلماڭ، سىز ئۆزىڭىزنى دېمىسىڭىزمۇ بىز ئۇچۇن بولسىمۇ ئۆزىڭىزنى دالىدىغا ئېلىڭ، بىز سىزدىن تەلەپ قىلىمىز... تىلەيمىز...

ــ شۇنداقمۇ؟ ۋەتەنداشلار، سۆزلۇرۇمنى چاقچاق دېگەن بولساڭلار، جىددى پوزىتسىيىده سىلەرگە شۇنى تەۋسىيە قىلىمەن، قۇلاق سالغايسىلەر، ماڭا قېچىش، يۇشۇرۇنۇۋېلىش ھەققىده سۆزلىگۈچى بولماڭلار، بۇنى يەنە تىلغا ئالىدىغان بولساڭلار ماڭا ھاقارەت قىلغانلىقىڭلار بولۇدۇ. چۈنكى مەن قىلغان ئىشلىرىمنى جىنايەت دەپ قارىمايمەن، توغرا ئىش ئۈچۈنمۇ قورقۇش، يۇشۇرۇنۇش لازىممىكەن؟ توغرا، بۇ ئىشلار جاھالەتنىڭ ھاملىرىغا ياقمايدۇ. جازالىشى ھەم مۇقەررەر! لېكىن، بۇنىڭ بىلەن بىز خەلق ئالدىدا ئۆز ئەقىدىمىزنىڭ توغرىلىقىنى، ئۇنى دۇشمەن ئۆز مەنپىئەتلىرىگە زىت دەپ بىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايمىز. دۇشمەن بولسا، ئۆزىنىڭ ياۋۇزلۇق بەشرىسىنى ئاشكارىلاپ، خەلقنىڭ ئۆزىنى چۇشىنىۋېلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ... ــ ئۇ شۇنداق دەپ بولۇپ، ئۆز خاتىرجەملىكىنىڭ تەۋرەنمەسلىكىنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىده نۇرۇللا بىلەن زەكىگە قاراپ، ــ «12- ئاپرېل» بايرىمىغا كېتەرلىك نەرسىلەرنى تەييارلاشقا كىرىشىڭلار، ئوبدان قويدىن ئىككىنى ئېلىپ قويۇڭلار. باشقا ئەپەندىلەر، ھازىردىن باشلاپ بايرام ئۇچۇن

بالىلارنى تەييارلىسۇن، ــ دېدى. ئاندىن ئۇلارغا بىر قۇر قاراپ چىقىپ، ــ باشقا گەپ بولمىسا ھەممەيلەن ئۆز ئىشىمىزغا كىرىشسەك بولار؟ مېنىڭ بويامەتكە باردىغان ئىشىم بار،ــ دېدى ـ دە، ئەپەندىلەردىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى.

ئون ئالتىنچى باب

1

ئىزچىلار يەنىلا ئاۋالقىدەك قىزغىنلىقى بىلەن «12- ئاپرېل» بايرىمىغا كىرىشتى. ئۇلار ئادەتتە بىر نەچچە كۈن بۇرۇن قەشقەرگە يېتىپ باراتتى. بۈ قېتىممۇ 10- ئاپرېل كۈنى قەشقەرگە قاراپ ئاتلىنىشتى. ئەمما پىلان بويىچە بارىدىغان «ئەلەمدارلار» قالدۇرۇلۇپ، يۈزگە يەتمەيدىغان تەنتەربىيىچى، تەربىيىچى ۋە مۇئەللىملەردىن تەركىپ تاپقان كىچىك قوشۇن يولغا چىققانىدى.

قەشقەردىكى ئىجتىمائىي مۇھىت بىردەمدىلا ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. كوچىلاردا ئىنتايىن بىشىم ۋە زوراۋان ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى غادىيىپ يۈرۈشەتتى. نېمىشكىدۇر، ئۇلار لۆجىدەك كۆپ، پات- پاتلا ئۇچراپ تۇراتتى. پۇقرالار بۆرىدىن قاچقان پادىدەك ئۆزىنى چەتكە ئېلىشاتتى. ئەسكەرلەر ئازراقلا باھانە تاپسا پۇقرالارنى قامچىلايتتى.

بۇنى كۆرۈپ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىغا 1934- يىلىنىڭ باھارى كەلدى. شۇ چاغدا قەشقەردە مانا مۇشۇنداق تەرتىپسىزلىك، ناله - زار، ئاتلىق ئەسكەرلەر گاھ - گاھ دۈرۈكلەپ چېپىپ ئۆتۈشەتتى. دۈانىلارنىڭ مۇڭلۇق ھۆكمەتلىرى ۋە سازا قىلىشلىرى كىشىدە ئېغىر ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇسى ئويغۇتاتتى.

ئىزچىلارنىڭ كەيپى كۆرۈنەرلىك ھالدا سۇسلاپ كەتتى. ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ئەدەپسىزلىك بىلەن غادىيىپ مېڭىشلىرى تۈپەيلى قاتىرىمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار شەھەر ئىچىدە تۇرۇشنى لايىق كۆرمەي، قىزىل دۆڭگە چىقىپ كېتىشتى. مەمتىلى ئەپەندى

ئەكبەرنى نوۋېشىغا يۈسۈپ ئەپەندىگە خەۋەر قىلىشقا، ھەم شەۋقىگە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتىۋەتتى.

قىزىل دۆۋە مەكتەپتە بىر نەچچىلا ئوقۇتقۇچى بارىدى. گەرچە ھەپتىنەك بىرى (ئۇ چاغلاردا جۈمە كۈنى دەم ئېلىش كۈنى ھەم بازار كۈنى بولغاچقا شەمبە كۈنى ھەپتىنەك بىرىنچى كۈنى بولاتتى). بولسىمۇ، ئوقۇغۇچىلار كۆرۈنمەيتتى. پەقەت يۇقىرى سىنىپتا ئوقۇيدىغان چوڭ ئوقۇغۇچىلاردىن بىر قانچىسى ۋە قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرى بارىدى. مۇھەممەت ئىمىناخۇن مېھمانلارنى ئانچە قىزغىن كۈتۈۋالمىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئاۋارىچىلىققا قېلىۋاتقان كىشىنىڭ بىزارلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ھالمۇ مەتىلى ئەپەندىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى سەراسىمىلىك ۋەزىيەتنى كۈچەيتىۋەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئۆزىگە خاس خۇشخۇيلۇقى بىلەن كۆڭلىدىكى خاتىرجەمسىزلىكنى يوشۇرۇپ، ئىزچىلارغا نەرسە كېرەكلىرىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىغا، قوينى مەكتەپنىڭ ئېغىلىغا جايلاشتۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئۆزى مۇھەممەت ئىمىناخۇنىنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئىشخانىغا كىردى.

ــ ئەھۋالىڭىز قانداق، ۋەتەنداش؟ مەكتەپنىي تەتىل قويۇۋەتتىڭلارمۇ قانداق؟ نېمە ئانچە سۈسلۇق بۇ؟ ــ دەپ چېقىشتى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ بالىلارنىڭ كۆچۈلۈكىنى ئاتا- ئانىلىرى ئەۋەتكىلى ئۇنىمايدىغان بولۇۋالدى. ئەپەندىم.

ئۇلارنىڭ پاراڭى بەربىر تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى. نېمىدۇر بىرنەرسە خۇشال- خۇرام چاخچاقلىشىپ، ئېچىلىپ- يېيىلىپ ئولتۇرۇشقا كاشىلا قىلماقتا ئىدى. ئاخىرى مەمتىلى ئەپەندى توختاجىنىڭ قانداق بولۇپ چەتكە چىقىپ كېتىشكە قوشۇلغانلىقىنى سۈرۈشتۈردى.

ــ بىر شەنبە كۈنى كەچتە سىجاڭ بىر ئەسكەردىن خەت چىقارتىپتىكەن،ــ دېدى مۇھەممەت ئىمىناخۇن، ــ بىزمۇ ئۇ خەتنىڭ

مەزمۇننىى بىلمىدۇق، توختاجى خەتتە نېمە دېيىلگەنلىكىنى دېمىدى. ئەسكەر كەتكەندىن كېيىن ئۇ توققۇزاقىا بېرىپ كېلىدىغان زۆرۈر ئىشىم بار دەپ كەچقۇرۇندا ئاتلىق چىقىپ كەتتى. ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئەتىسى مەھمۇد مۇھتىغا شۇ يەردىن قوشۇلۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ. بىز خەۋەرنى جۇمە كۈنى كەچتە ئۇقتۇق. ئۇ چاغدا ئۇلار يېڭىسارغا بېرىپ بولغان، لېكىن چەتكە چىقىپ كېتىدىغان گەپ يوق، تۇڭگانلار بىلەن بىرلەشكىلى بارىدىكەن دېگەن گەپ چىققان. ئەمدى چەتكە چىقىپ كەتمەكچى بولغىنى بىلىنۇاتىدۇ...

كەچ كىرىپ قالغانىدى. ئىزچىلار كەچلىك تاماقنا تۇرغان مەھەلدە ئەكىبەر شەھەردىن چىقتى. ئۇنىڭدا يۈسۈپ ئەپەندىدىن، قۇتلۇق ھاجىمدىن ئىككى پارچە مەكتۇپ باردى.

يۈسۈپ ئەپەندى مەكتۇبدا:

«شەھەرگە ئىزچىلار بىلەن كىرمىسىلە، بۆلۈنۈپ- بۆلۈنۈپ كېتىڭلار، كېتىدىغان چاغدا مەن بىلەن كۆرۈرشۈپ مېڭىڭلار. زىيا» دەپ يېزىلغانىدى. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ مەكتۇپىمۇ ئاساسەن شۇنى تەشەببۇس قىلغانىدى:

«ئەتە ئەتىگەندە كۆرۈشكىلى بارىمەن، باشقا ئىشلار ھەققىدە شۇ چاغدا سۆزلۇشەرمىز. ئىزچىلار توپلۇشۇپ يۈرمىسۇن (بولۇپمۇ شەھەردە)، ئىسيان قىلدى دېگەن باھانە بىلەن قولغا ئېلىش خەۋپى بار. ئەتىگىچە ئامان بولغايلا. شەۋقى»

شۇندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى قايغۇسىنى يوشۇرالمايلا قالدى.

ئۇ تاماق ئۈستىدە ئىزچىلارغا گويا مېھرىبان ئاتا بالا قازاغا ياكى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغان بالىلىرىغا قارىغاندەك ئىچ ئاغرىتىش، ھېسداشلىق قىلىش تۇيغۇسىدا بىر- بىرلەپ قاراپ، گويا ئۇلارنى ئېغىر بىر ئىشقا بۇيرۇۋاتقاندەك قايغۇلۇق تەلەپپۇزدا:

ــ ناخشا ئوقۇماڭلار، يالغۇز يۈرمەڭلار، ھەم توپلۇشۇپ يۈرمەڭلا،

ئۇچ- تۆرتتىن بىللە يۈرۈڭلار. ئىلاج قىلىپ، بۇگۈن ئەمدى مەكتەپتىن سىرتقا چىقمىساڭلارمۇ بولىدۇ... ــ دېدى.

2

ئەتىسى ئىزچىلار ناشتىدىن كېيىنلا قويىدىن بىرى يوقالغانلىقىنى بايقاشتى. ئۇلار ئادەتتە تەنتەربىيە مۇسابىقىسى باشلىنىش ئالدىدا بىر قېتىم، مۇسابىقىدىن كېيىن بىر قېتىم شورپا سېلىپ يەپ كېتەتتى. كەلگەن ئادەم سانىغا قاراپ ئىككى، تۆرت ياكى ئالتە قوي ئېلىپ كېلەتتى. بۇ قېتىم پەقەت ئىزچىلارلا كەلگەچكە، ئىككى قېتىملىق كۆتۈلۈشكە ئاتاپ ئىككى قوي ئېلىپ كەلگەنىدى. مەكتەپ قوروسى ئېگىز پەخشى تام بىلەن ئورالغان بولۇپ، قوينى تامدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىش ئاسان ئەمەس ئىدى. ھېچ بولمىسا بۇنى بىر ئادەم يالغۇز قىلالمايتتى. دەرۋازىدا بولسا دەرۋازىۋەن بار ئىدى.

ــ ئەپەندىم، قويىدىن بىرسى يوق، ــ مەلۇم قىلدى ئىزچىلار ئەنسىرىگەن ھالدا.

مەمتىلى ئەپەندىمۇ چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئاددىيلا قوي يۇتۇش مەسىلىسى ئەمەستەك ھەم بۇنى ئېلىپ كەتكۈچىلارمۇ «قوي ئوغرىسى» ئەمەستەك قىلاتتى. ئۇ بىرھازا تۇرۇپ كېتىپ، كۆڭلىدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ۋەھىمىنى تەستە بېسۋېلىپ، خاتىرجەم كۆرۈنۈشتە:

ــ شۇنداقمۇ؟ بوپتۇ ئوغلۇم، ئوغرىنىڭ رىسقى ئوخشايدۇ. ئوغرىغا بۇيرىغان بولسا نېمە ئامال؟ــ دېدى.

ــ ئىزلەپ باقايلىمىكىن؟ــ دېيىشتى باشقا ئىزچىلارمۇ.

ــ قەيەردىن؟ ئوغرى سىلەرنى تېپىۋالسۇن دەپ قاراپ تۇرامتى؟

ــ شامالباغ تەرەپكە بىر قىسىمىز، ئەسكى سا تەرەپكە بىر قىسىمىز بېرىپ باقايلىكىمىن؟ ئىشقىلىپ، كۆڭلىمىزدە غۇم

قالمىسۇن، دەيمەن،ــ دېدي يارمۇھەممەت.

مەمتىلى ئەپەندى يەنىلا ماقۇللىمىغاندەك باش چايقاپ، خىيالچان ئولتۇرۇپ، ئويلۇنۇشقا باشلىدى. شۇ چاغدا شەۋقىنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ ياتاقتا باشلاپ كىردى. ئىزچىلار ئۇلارنى خالىي قالدۇرۇپ چىقىپ كېتىشتى.

ــ ئەھۋالىڭىز نېچۈك، ئۇستاز؟ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى گويا ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كەتكەن قەدىرداننى ئەمدىلا تېپىۋالغاندەك هاياجان بىلەن. ئۇ ھېلىلا يىغىلۋېتىدىغاندەك قىلىپ تۇراتتى. ئۇ پۈتۈن ئۆلكىدە گۇللۇنۇشكە باشلىغان مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئەمدى بىردىنلا زاۋاللىققا يۈزلۈنۈۋاتقىنىغا يۈرىكى ئېچىشىپ، ھەسرەتلىنىپ تۇراتتى.

ــ ياخشىمۇ، مەن ياخشىمۇ. سىلىچۇ، ئىنىم؟ سىلىدىن بەك ئەنسىرىدىم، سىلىنى ئاپىرىلغا كەلمەيدۇ، دەپ ئويلاپتىكەنمەن، بولمىسا ئادەم ئەۋەتىپ ئاگاھلاندۇرارکەنمەن. نېمىشقا كەلدىلە؟ بەك قارامىلىق قىپلا، ياشلىق قىپلا...

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ لەۋلىرى تۇتقاقلىقى بارداكلا تىترەپ كەتتى. ئۇ شەۋقىنىڭ قولىنى ئىككى قوللاپ مەھكەم تۇتۇۋېلىپ:

ــ نېمىشكە كەلمەيمەن، ئۇستاز؟ مەن ئۆزۈم تىكلىگەن ئەقىدە مۇنارىنى ئۆزۈم ئۆرۈۋېتىمەنمۇ؟ مەرتلىكىنى ئۆزۈم تەشۋىق قىلىپ، قورقۇنچاقلىقنىڭ ئۇلگۇسىنى كۆرسۈتۈمەنمۇ؟ نېمىشقا كەلمەيمەن؟ كەلمىسەم، دوست نېمە دەپ ئويلايدۇ؟ دۈشمەن نېمە دەپ ئويلايدۇ؟ مۇشۇنچىلىككەن دېمەسمۇ؟

ــ بىراق، ئىنىم، سىلى بىر ئىلمىي خادىم، ۋەتەن سىلىدەك ئادەملەرگە مۇھتاج. ساقلىنىشىنىڭ ئىلاجىلا بولسا ساقلىنىپ قالغانلىرى مۇشۇ مىللەتنىڭ بەختى.

ــ ياق، ساقلاندىم دەپ ھېلىتىنلا تۆشۈككە كىرىۋالساق، بىزنىڭ سۆزىمىزگە كىم ئىشىنىدۇ؟ بىز سىلى بىلەن كۆچەت تىكتۇق، ئەمدى ئۇنى قان بىلەن سۇغۇرۇپ ئەھيا قىلىدىغان ۋاقىت كەلدى. قان

بەرگىمىز كەلمىسلا قىلغان ئەمگىكىمىز زايا بولۇدۇ. شۇنىسى يامانكى قېنىمىز بەربىر ئاقىدۇ، ئەمما گۈلنى سۇغۇرۇشنى خالىمىساق، دۈشمەن ئۇنى ئادەم قۇشخانىلىرىنىڭ ژىن قېرىمچىسىغا ئېقىتىدۇ. قان بەھۇدە كەتمىسۇن ئۇچۇن، يۇنى ئۆزىمىزنىڭ كۆچەتلىرىنى ئەي قىلىش ئىشى ئۇچۇن ئېقىتساق بولمامدىكەن؟

ــ مەن سىلىگە گەپ تېپىپ بېرەلمەيمەن، ئېنىم، لېكىن ئېھتىيات ئارتۇقلۇق قىلمايدۇ. خۇدا ماڭا شائىرلىق قەلبىنى ۋە قەلىمنى بېرىپ، ناتىقلىق تىلىنى بەرمەپتىكەن، شۇڭا كۆڭلۈمدىكىنى ئىزھارلاپ بېرەلمىدىم.

ــ بۇ گەپلەرنى قويايلى، ئۇستاز، ماڭا ئاخىرقى كۈنلەردىكى ئەھۋالىڭىزنى شۇنداقلا سىجاڭنىڭ ئاخىرقى ئىشلىرىنى سۆزلەپ بەرسىڭىزچۇ؟

ــ مېنىڭ ئەھۋالىمنى سورىسىڭىز «دىۋان» نىڭ سىز ئەۋەتكەن قىسىملىرىنى تەھرىرلەش بىلەن بولدۇم. گېزىتتىن كۆڭلۈم سوۋۇپ كېتىپتىكەن، ئۇنىڭغا ئانچە ئېتىۋار قىلمايدىغان بولدۇم. سىجاڭنىڭ ئەھۋالىنى دېسىڭىز، ئۇ ئادەم كېينكى كۈنلەردە بەك جىددىي بولۇپ كەتتى. ھەر جۈمە بېرىپ ئەھۋاللىشىپ كېلەتتىم. ئۇ بولسا ئۇرۇمچىگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىمەن دېگەنىدى.

ــ ئاشۇ جۈمە كۈنى ئەتتىگەنىدە 1937- يىل 2- ئاپېرىل كۈنى سىجاڭنى يوقلاپ بارسام قۇربان سەئىدى سېپىل ئۈستىگە چىقىۋېلىپ، پاختەكلى تەرەپلەرگە دۇربۇن قويۇپ قاراۋاتقانىكەن. ئۇ مېنى كۆرۈپ:

ــ سىجاڭنى ئىزلەپ كەلدىڭىزمۇ؟ ئۇ كىشى «ئۇۋغا» چىقىپ كەتتى، مەن ئۇلارنىڭ بىر ساسلىقتا جەرەن قوغلاپ يۈرگەنلىكىنى كۆردۈم،ــ دېدى. كېينكى كۈنلەردە سىجاڭ پات- پاتلا ئۇۋغا چىقىپ تۇراتتى. لېكىن، قۇربان سەئىدىنىڭ سۆزلىرى سەل باشقىچىرەك ئىدى. شۇڭا مەن ئەنسىرەپ سورۇدۇم:

ــ زادى نېمە بولدى؟ بىر ياقتا كەتتىمۇ؟ ئۇرۇمچىگە مېڭىشقا

تەييارلىق قىلىۋاتىمەن دەپ يۈرەتتى. شۇياقتا كەتتىمۇ - يا؟ — دەپ سورۇدۇم.

قۇربان سەئىدى ماڭا گۇمان ۋە تەئەددى بىلەن قاراپ، گويا سەن خۇپسەن بىلمەي قالامسەن، مېنى گەپكە سالما دېگەندەك قىلىۋاتاتتى. شۇڭا مەن بۇ ئادەم بىلەن نېمە ئىشىم، ئەتە كېلىپ ئۇۋنىڭ ھاردۇقىنى سورارمەن دەپ ئويلىدىم - دە، ئىجازەت سوراپ دەرھال كەتتىم. ئەتىسى كەچرەك بارسام سجاڭ يەنە يوق، قۇربان سەئىدى تۇنۇگۈنكىدىن تېخىمۇ غەزەپلىك بولۇپ قاپتۇ. ۋەقەنىڭ ھەقىقىتىنى مانا شۇ ئەتىسى ئۇقتۇم.

قۇربان سەئىدى سەل خاپىخان ھالدا:

— شىڭ دۇبەن ئۈرۈمچىگە چارقىرتقاندا ئۇ ئاكىمىز ھەر قىسما ئويلاردا بولۇپ يۈردى. كېيىن مەن، «ھۆكۈمەت چاقىرتقاندىكىن بېرىڭ، باشقا تەلەپلىرىڭىز بولسا كۇنسۇل ئارقىلىق كېلىشىمگە كەلگىلى بولىدۇ. شۇڭا ئەڭ ياخشىسى ئۈرۈمچىگە بېرىڭ» دەپ مەسلىھەت بەرگىنىدىم، ئۇ «ئوكام، سېنىڭ سۆزۈڭ توغرىكەن، ئۇقۇغان ئادەمنىڭ زېھنى ئۆتكۈر كېلىدۇ. مەن ئەمدى ئۈرۈمچىگە مېڭىشقا تەييارلىق قىلىمەن» دېدى. لېكىن ئۇ شۇ كۈندىن باشلاپ قېچىشقا تەييارلىق قىلغانىكەن. ئەگەر بۇرۇنراق بىلگەن بولسام ئۆگزىگە پىلمۇت قۇرۇپ مىدىرلاتمىغان بولاتتىم... دېگەندەك گەپلەرنى قىلدى.

— ئۇ كىشى قېچىپ كېتىپتىمۇ؟ قانداق قاچتى؟— دەپ سورۇۋېدىم، قۇربان سەئىدى چېچىلىپ:

— ئەتىگەن سەھەردە ئۇلار ئوتتۇز نەچچىسى «ئوۋغا» چىقىمىز، دەپ راستلىنىشىپتىكەن، مەن كۆڭلۈمگە سەل گۇمان چۈشكەندەك بولۇپ تۇراتتىم، ئاكىمىز ماڭا: «ئەسكەرلەر سىزگە قالدى، مەن ئوۋغا چىقىپ كېرەي» دېۋىدى، يەنە قايمۇقۇپ قاپتىمەن. كېيىن ئۇلار مەپىلەرگە چۈشۈپ، قالغانلار پىيادە توقۇزاق تەرەپكە كېتىشتى. مەن ئۇلارنىڭ بۇ تەرەپكە ماڭغىنى قانداق دەپ ئويلاپ سۈرۈشتۇرسەم، ئەسلىدە ئۇ توقۇزاقتا بىر باينىڭ قوراسىغا ئاللىقاچان ئوتتۇز نەچچە ئاتنى تەييارلىتىپ

قويۇپتىكەن. دىققەتنى قوزغىماسلىق ئۈچۈن بۇ يەردىن پىيادە، مەپىلىك چىقىپتۇ - يۇ، توققۇزاقتا ئاتلارغا مىنىپ مېڭىپ كېتىپتۇ... ــ دېدى ۋە قوشۇپ قويدى، ــ «ئوۋ»غا چىقىدىغان بولغىنىغا ئۇزۇن بولغان، ھەر زامان چىقىپ كىرىۋېرىپ، گۈمانلانمايدىغانغا كۆندۈرگەن گەپكەن، قالتىس ئادەم جۇمۇ!...

ــ شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈم لەسسىدە بولۇپ قايتىپ چىقتىم،ــ شەۋقى ئىنتايىن غەمكىن كۆرۈنەتتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئىشلارنىڭ تەپسىلاتىنى ئۇقۇشقا تىرىشىپ يەنە سورىدى:

ــ كېيىن يەنە قانداق يېڭىلىقلار بولدى؟ نېمىلەرنى ئۇقتىڭىز؟

ــ سىجاڭ بۆلۈم باشلىقى ئىدىرىسىنى زورمۇ زور ئېلىپ كەتكەنكەن، توققۇزاقتىن ئۆتۈپلا ئۇنى قورالسىزلاندۇرۇپ، باغلاپ، ئالدىنراق يېڭىسارغا ماڭدۇرۇپتۇ. كېيىن يېڭىسار قىزىلغا بارغاندا ئۇنى خائىنلىقى ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇپ ئاتقۇزۇۋېتىپ، تاشقا باستۇرۇپ قويۇپ كېتىپتۇ. بىلىشمچە ئىدىرىسىنىڭ سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئالاقىسى بار ئىدى، روسچە بىلەتتى ئەمەسمۇ. لېكىن ئۇ سەپەرنىڭ مەقسىدى چېنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن سەمىتاجىنى ئېلىپ كېتەلمەپتۇ. ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشماي قاپتۇ. ئۇ يەنە كېتىدىغان چاغدا مۇئاۋىن مېڭېشى ياقۇپقا قۇربان نىيازنى ئېتىپ تاشلاپ، ئالاينى[1] باشلاپ ئارقىسىدىن كېلىشكە بۇيرۇق بېرىپ كەتكەنكەن. ياقۇپ ئۇنىڭ پۇتىدىن يارىلاندۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ پىلانىمۇ ئىشقا ئاشمىدى...

ــ ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋاللاچۇ؟ يېڭىسارنىڭ ئۇياغدىكى ئەھۋال؟

ــ ئۇنىڭدىن خەۋەر تاپالمىدىم، ھازىر بۇ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى چاندۇرۇپ قويۇشمۇ خەتەرلىك بولۇپ قالدى...

---

[1] ئالاي ــ پولك، مىڭلىق ئەسكىرىي بىرلىك، ــ ئا.

بىر ھازا سۇكۇتتىن كېيىن شەۋقى جىددىي بىر ئىش يادىغا يەتكەندەك ھەسرەتلىك تىنىپ:

ــ ما كېلىشمەسلىكنى كۆرمەمسىز، كەچ بازاردا، ــ دېدى ئىچى تىتىـ تىت بولغانىدەك، ــ ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئايالى ئوغلىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قالدى، بۇ تازا «ئۆزەم پاتمىغان كامارغا، غەلۋىر باغلاي قوڭامغا» دېگەندەك ئىش بولدى دېسىلە.

ــ ئاپلا! سارماشىق كەلدىما؟ ئىستىقلال بىلەن؟

ــ ھەئە. تازا چاغدا كەلدى ـ دە، ئاخىرى نېمە بولارىكىن؟...

باشقا ۋاقىت بولۇدۇغان بولسا تەۋپىقىنىڭ دەرھال ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بارغىسى، سارماشىق بىلەن كۆرۈشۈپ تۇركىيەنىڭ ئەھۋاللىرىنى سوراپ ئەھۋاللىشىپ كەلگۈسى كېلىپ تۇرالمايتى، لېكىن شۇ تاپتا نە شارائىت، نە ھەپسىلە يار بەرسە!

شۇ تەرىقە پاراڭلىشىۋاتقاندا ئىزچىلار باشلىقى يارمۇھەممەت كىرىپ كەلدى:

ــ ئەپەندىم قوينى تاپتۇق، ئەسكى سار تەرەپتە بىرسىنىڭ ھويلىسىدىكەن، ــ دېدى.

ــ قانداق ئادەمكەن ئۇ؟ ئوغرىمۇ؟ توغرىمۇ؟

ــ مەمتىلى ئەپەندى شاگىرتى ئالدىدا خاتىرجەم كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ چاخچاق ئارىلاش سورىدى.

ــ ئۆي ئىگىسى بىر موماي ۋە كىچىك نەۋرىسى بىلەنكەن. بالىنى گەپكە سالساق ئۇنى ئىككى ئادەم ئەپكىرىپ قويغانىكەن. خەقىقە ئېيتمايلا بېقىپ تۇرۇشنى، ئېيتىپ قويسا ياخشىلىق كۆرمەيدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرۇپ چىقىپ كېتىپتىكەن.

ــ دېمەك، ئۇ قوي ئوغرىسى ئەمەسكەن ـ دە، چىقىپ دەم ئال ئوغلۇم، ــ مەمتىلى ئەپەندى يارمۇھەممەد چىقىپ كەتكەندىن كېيىن «قوي يوتۇش ۋەقەسى» نىڭ ئۆتمۈشىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ دېمەك دىققەت قىلىش كېرەك، ئەپەندى، ئېھتىيات قىلىپ،

بالىلارنى ساق- سالامەت ئېلىپ كەتسىلە. ھازىر ئىشپىيۇنلارنىڭ ھەربىرىنى جىددىيلىشىپ كەتتى. بۇ يەردىن قوي ئوغۇرلىغىچە بولغىنىدىن قارىغاندا سىلەرگە ئاللىقاچان دىققەت قىپتۇ.

ــ ئۇنداق بولسا سىز مەجبۇرىدىن ئەپەندى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىگە، ئەخمەت ئەپەندىلەرگە سالامىنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ، يۈسۈپ ئەپەندى كۆرۈشسۇن دېگەن ئىكەن، مەن بالىلارنى سالامەت ئۆيلىرىگە يەتكۈزۈپ قويۇپ باشقا كېلەي.

مەمتىلى ئەپەندى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ئىزچىلارنى ئېلىپ كېتىشكە راسلاندى. ئۇ قىزىل دۆۋە مەكتەپتىكى يولداشلار بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، ئىزچىلارنى 4-5 تىن كىچىك گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ، ئايرىم- ئايرىم كەتتى.

ئۇچ ئىزچى بىلەن قىزىل دەرياسىنى يېقىلاپ شەھەرنى كۆن چىقىش تەرەپتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ بالىلار بىلەن ھەزرەتتە ئۆچرۇشۇش ئۇچۇن ماڭغان تەۋپىق ئەسكىسادىن ئۆتۈۋېتىپ غېرىپسىنىپ قالغان مەيدانىنى كۆرۈپ بەكمۇ يۇرىكى ئېچىشتى. بۇ يىلقى مۇسابىقە تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك بولۇدۇ دەپ قارىغان قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئۆيۇشمىسى بۇ يەرگە ئالدىن ئالا سەھنىلەرنى ياسىغان، يەنە باشقا زۆرۈر تەييارلىقلارنىڭ ئېغىرلىرى قىلىنىپ بولۇنغانىدى. ئەمدىلىكتە ئىگىسىز باياۋانىدەك ھوھۇلداپ تۇرۇشى كۆزدە بۇ يەردىكى قاينام- تاشقىنلىقنى باشتىن كەچۈرگەن ئۇستاز ۋە شاگىرتلارغا ئوخشاشلا ئېغىر كەلدى. تەۋپىقنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان ئەكبەر خۇددى باقىۋېتىسىغا سۆزلىشقان قوزىدەك تەۋپىققە مەھكەم چاپلىشىپ، ئېسىدەپ تۇرۇپ:

ــ ئەپەندىم، يىغلۇغۇم كېلىۋاتىدۇ... ــ دېدى.

بۇ گەپ ئۇنىڭسىزمۇ ئۆزىنى ئاران بېسىپ تۇرغان تەۋپىقە بەكمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇ ئەكبەردىنمۇ بالدۇرراق يىغلىۋېتىدىغانىدەك نەپسى ئىتتىكلەپ، بۇرۇن چاناقلىرى ئېچىشىپ، گېلىمۇ قۇرۇپ قالغانىدەك ھېچ سۆزگە كەلمەي، ناھايىتى ئۆزاق ئېسىدەپ ھېچكىمگە قارىماستىن ماڭدى.

ئاندىن:
— بەردەم بـول، ئوغلـۇم، سـەن ئىزچـى سـەن! — دېيىشـكە كـۆچ توپلىدى.

ئون يەتتىنچى باب

1

1937-يىلى ئاپىرىلدىكى جەنۇب ۋەزىيىتىنى ناھايىتى چىگىشلىشىپ كەتتى.

مەھمۇد مۇھىتى قەشقەردىن چىقىپ كەچتە يېڭىسارغا كەلدى ۋە 3-پولك ئىشتابىغا چۈشتى. 3-پولكتا ئىشەنچىلىك ئادەملەردىن ئىسمائىلاخۇن، سايىت ئاخۇنلار بار ئىدى. مەمھۇد مۇھىتى ئۇچىنچى پولكتىكى بارلىق ئەسكەرنى جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈردى. ئۇ جەڭگىۋالىقى، تەدبىرلىكلىكى، سادىقلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ 1-روتا كوماندىرى ئابدۇنىيازنى ئۆز روتىسى بىلەن يېڭىشەردىن چىقىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى توسۇش ئۈچۈن ياپچانغا ئەۋەتتى. بۇ چاغدا بۇنداق مالىمان ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ بىرەر ئەملەگە ئېرىشىش ياكى ئۆز ئالدىغا باش كۆتۈرۈپ چىقىشنى خىيال قىلغان كىچىكاخۇن ئۆز روتىسى بىلەن چىقىپ كېتىپ، يېڭىسار ئەتراپىدىكى مەلۇم بىر يېزىغا يوشۇرۇنۇۋالغانىدى.

ئىشەنچ بۇ تەرىقە بۇرۇلۇشى مەھمۇد مۇھىتىنىڭ كەيپىنى ئۇچۇردى. ئۇ ئىلىگىرىلا كىچىكاخۇندىن شۈبھىلەنگەنىدى، بۇ دەسلەپ قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلغان چاغدىن باشلىناتتى. مەھمۇد مۇھىتى بۇ ئىشنى ئۆز پىلانىنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا خەۋپ دەپ قارايتتى. شۇڭا ئۇ ئۇچىنچى پولكنىڭ پودپولكۇونىكى ئىسمائىل ئاخۇنغا كىچىكاخۇننى ۋە پولك بوغالتىرى ئابلىمىتنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

كىچىكاخۇن ھەر ئېھتىمالغا قارشى ــ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش

ئېھتىياجى ۋە ئەمەلىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش تەقەززاسى سەۋەبىدىن لىيۇبىڭ بىلەن ئالاقە باغلاشنى زۆرۈر ھېسابلاپ، ئۆزىنىڭ مەھمۇد مۇھتىدىن ئادا- جۇدا بولۇپ چىققانلىقىنى، ھۆكۈمەتكە كۈچ چىقىرىشنى خالايدىغانلىقىنى، ھازىر ئۆزىگە ياردەم كېرەكلىكىنى، ياردەم بېرىلسىلا مەھمۇدنى توسۇپ قالالايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خەت يازدى ۋە بىر ئەسكەردىن يېڭىشەرگە ئەۋەتتى. كېچىكاخۇن ئىلگىرىمۇ بىر قېتىم مەھمۇد مۇھتىلارنىڭ مەخپىي كېڭىشى ھەققىدە لىيۇبىڭ بىلەن ئالاقىلاشقانىدى. شۇڭا ئۇ لىيۇبىڭدىن زور ئۈمىد كۈتەتتى.

خەت ئېلىپ ماڭغۇچى ياپچان ئەتراپىدا مۇداپىئەدە تۇرغان ئابدۇنىياز روتىسى تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ، خەت قولغا چۈشۈپ قالدى. ئابدۇنىياز خەتنى ۋە تۇتۇۋېلىنغان خەت توشۇغۇچىنى يېڭىسارغا مەھمۇد مۇھتىغا ئەۋەتىپ بەردى. مەھمۇد مۇھتى بولسا يېڭسار باجخانىدىكى پۇلنى ئېلىپ يەنە يولغا چىقتى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا لىيۇبىڭنىڭ دەرھال قوغلاپ كەلمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويۇدۇغان بىر پارچە ساختا مەكتۇپ يېزىپ يېڭىشەرگە ئەۋەتىۋەتتى. ئۇلار قىزىلغا يېتىپ كەلگەندە ئۆزلىرى بىلەن تۇتقۇن قىلىپ ئېلىپ ماڭغان ئىدىرىسىنى ئېتىپ، جەسىدىنى تاشقا باستۇرۇپ قويۇپ، ھېمىتىنىڭ سېپىنى كېسىپ كۆكراۋاتقا قاراپ مېڭىشتى.

يەكەنىدە تۇرۇشلۇق 4- پولكنىڭ پولكوۋنىكى سايىم قاتارلىق كادىرلىرى مەھمۇد مۇھتىنى گۇمان ۋە دۈشمەنلىك نەزىرىدە كۈتۈۋالدى. سايىم بۇ نەپرەت ئۇرقىنى ئۇرۇمچىدە شىڭ دۇبەن كۇرىسىدا ئوقۇشتىن ئالغانىدى. مەھمۇد مۇھتى بۇ ئادەملەرنىڭ ئۆزى يولغا چىققان ھامانلا دۈشمەنلىك ھەرىكەتلىرىنى باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى. سىجاڭ ئۆزى تۇرغانىدا بۇنداق دۈشمەنلىك ھەرىكىتىنى قوزغاش ئاسان ئەمەس ئىدى. چۈنكى تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ۋە ئەسكەرلەر ئالدىدا مەھمۇد مۇھتىنىڭ نوپۇزى يەنىلا يۇقىرى ئىدى. ئۇ كىشىلەردىكى بۇنداق روھى ھالەتتىن پايدىلىنىپ سايىمنى ئاجىزلىتىدىغان بەزى

ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى قىلدى. ئۇنىڭ بىر قانچە مۇھىم پەرمان بەرادارلىرىنى ئۇنىڭدىن ئايرىۋېتىش ئۈچۈن، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى، ھەمدە 4- پولكنىڭ پودپولكوۋنىكى بوساق نىيازغا سايمىنى، بوغالتىر ھېكمجان، يەركەن ھاكىمى ئەخمەتجان قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بانكىدىكى پۇلنىڭ ھەممىنى ئېلىپ 4- پولكنى باشلاپ يەركەن دەريا ساھىلىدىكى كاچۇڭغا بېرىش ھەققىدە مەخپىي بۇيرۇق بەردى.

مەھمۇد مۇھتى ماھىرلىق بىلەن تەدبىر قوللۇنۇپ، شائىت ھازىرلاپ قويغاچقا بوساق نىياز بۇ بۇيرۇقنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلاشتۇرۇپ، پولكنى ئېلىپ كاچۇڭغا ئاتلاندى.

بۇ چاغدا ئابدۇنىياز يېڭىشەردىن كېلىدىغان خەۋپنى توسۇپ، ياپچاندا تۇرۇۋېرىشنىڭ ۋاقتى ئۆتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يېڭىسارغا قايتىپ كەلدى ھەمدە خېلىدىن بېرى يېڭىسارداتۇرمىدە ياتقان پودپولكوۋنىك مۆيدىننى تۇرمىدىن بوشاتتى. (بۇ كىشى ئىلگىرى قەشقەردە خاتالاشقانىكەن.) ئۆزى يەنە بىر بۆلۈك ئەسكەر بىلەن مەھمۇد مۇھتىنىڭ كەينىدىن كاچۇڭغا ئالدىن كەتكەنلەرنىڭ ئارقا تەرىپىنى قورۇغداپ ماڭدى. چېچىلىپ كەتكەن ئالتىنچى دېۋىزىيە جەڭچىلىرىنىڭ قەشقەردە قالغانلىرىدىن باشقىلىرى كاچۇڭغا توپلۇناتتى.

بوساق نىياز پولكنى باشلاپ كاچۇڭغا بارغاندىلا مەھمۇد مۇھتى بۇ يەردىن كېتىپ قالغانىدى. ئۇ ماخۇسەن قىسمىلىرىنىڭ يولدا ئاۋارە قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ماخۇسەن بىلەن بىرلىشىش مەقسىتىدە سۆھبەتلەشكىلى كېتىۋاتقانلىقى توغرۇقلۇق خەت يېزىپ ئالدىن ماڭدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۆزى ھەمراھلىرى بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئۇ تاغ بويلاپ مېڭىپ قاغىلىقنىڭ كۆكيارغا، كەلگەندە بىللە كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ قايتىپ كېتىشىگە ئىجازەت بەردى، ھەمدە قوشۇننىنى گۇمانلىق ئادەملەردىن تازىلاپ، 17 ئادەم بىلەنلا لاداخ يولى بىلەن ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتتى.

بۇ چاغدا بارلىق قالدۇق قىسىملار كاچۇڭغا يىغىلدى. ئۇ ئەسكەرلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرى باش قوشۇپ، بىر كىشىنى دېۋزىيىگە كومانىدىر قىلىپ تىكلەش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. مۆيدىن پودپولكونىك ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئۆزىنىڭ چوڭلىقى سايىسىدە ئابدۇنيازنى كۆرسەتتى. باشقىلار ئۇنىڭ پىكرىگە تەتۈرلۈك قىلىپ كەچ بازاردا زىددىيەت تېرىشنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ماقۇللۇق بىلدۈرۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇنىياز دۇزىيە كومانىدىرى قىلىپ سايلاندى. توپلانغان ئەسكەرلەرنىڭ سانى ئىدىتلاندى. بۇلار ئاساسەن 3- ، 4- پولكنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمى 1، 2- پولكنىڭ جەڭچىلىرى ئىدى. مىڭدىن ئوشۇق بۇ ئەسكەر يەنە تۆرت پولكقا بۆلۈنۈپ، شەھەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. بۇ 1937- يىلى 12- ئاپرېل كۈنى ئىدى.

2

قادىر ھاجى ئىشخانىسىدا مەھمۇد مۇھىتى قاچقاندىن كېيىن، جەنۇپ ۋەزىيىتىنىڭ مۇقىم بولمايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، يېقىندا يارەمگە كەلگەن ئەسكەرلەرنىڭ قوماندانى ئىسھاقبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئامانلىق، ئومۇمىي ۋەزىيەت ۋە بۇندىن كېيىنكى ئىشلار ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشتى. شۇ چاغدا تېلېفون جىرىڭلىدى.

ــ نېمە قىلىۋاتىلا، ھاجىم؟ــ دېدى قارشى تەرەپ.

ــ بىكار، ــ دېدى قادىر ھاجى سوغۇقلا.

ــ كەچقۇرۇن مېنى كۈتسىلە، سىلى بىلەن مۇڭداشقىم كېلىپ قاپتۇ.

ــ ھىم! ــ بۇ قادىرھاجىنىڭ ماقۇل دېگىنى ئىدى. ئۇ تېلېفون بەرگۈچىنى دەرھال تونىغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭ كەيپى ئۈچتى. راستىنى

ئېيتقانـدا ئـۇ بـۇ سـەللىلىك مەخسـۇمنى زادىـلا ياراتمـايتتى، لـېكىن، قېرىشـقاندەك ئۇنـاڭ خوجايىنـدىن ئەيمـىنىش تۈيغۇسـى تـۇيۇلىدى، بـۇ ئادەمنـاڭ قول ئاستىدىكى ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى. بـۇ ھـال ئۇنـاڭ مەن- مەنچـى، جاھـىل ۋە ھاكـاۋۇر تەبىئىيـتىگە قـاتتىق يامـان تەسـىر قىلاتتى.

ئـۇ تـورۇپكىنى قويغانـدىن كېـيىن «سـۆزىناي» دىـن بىرنـى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ، ئىسھاقبەككىمۇ سوغۇق قارىدى ۋە سوغۇق تەلەپپۇزدا:

ــ باشـقا گەپ- سـۆزلەر بولسـا كـېيىن سۆزلۇشـەرمىز،ــ دېدى. بـۇ ئۇنـاڭ ئىشـاڭ تۇگىدى، دېگىنـى ئىـدى. ئىسـھاقبەگ چىقـىپ كەتكەنـدىن كېـيىن قـادىر ھـاجى ئىچـى يامـان ئـادەملەردە ھەمـىشـە بولـۇپ تۇرۇدۇغـان خۇيى تۇتۇپ قېلىش سەۋەبىدىن بىر نەچچە تال «سۆزىناي» چەكتى.

ئارقىدىن ئـۇ ئەسـلىدە «12- ئاپرىـل»غا نىشـانلىغان قوزغۇلاڭنـاڭ بولمـاي قالغـانلىقى تـۇيۇلى، ئۆزىنـاڭ خىـزمەت كۆرسۈتۈشـنىاڭ ياخشـى پۈرسـىتىدىن مەھـرۇم بولغـانلىقى ئۈسـتىدە خيالغـا كەتتـى. ئارقـىدىن ئۇنـاڭ ھەممە دەردىنى ئاخباراتچىلاردىن ئالغۇسـى، ھېلىقـى ئـۇزۇن بـۇرۇننى راسا تىللىغۇسـى كەلـدى. ئـۇ مۇشـۇ نەشـكەش ئېھتىياتسـىزلىق قىلىـپ، پىلانغا تەسىر يەتكۈزۈپ قويىدىمكىن دەپ ئـويلايتتى. ئۇنـاڭ ئۈسـتىگە بـۇ ئەبلەخنـاڭ تەۋەلىكىمـۇ بەك مـۇجىمەل ئىـدى. ئـۇ قادىرھـاجى ئۈچـۇنلا ئىشلەپ قالماي، لېۋىبكۈغىمۇ ئىشلەيتتى. كىم بىلىدۇ، ئـۇ بەلكىـم پـۇلنى دەپ مەھمـۇد مۇھتى ئۇچۇنمـۇ ئىشـلىگەندۇر. ئىشـقىلىپ ئـۇنى داۋاملىـق نازۇك، مەخپىي ئىشـلارغا قـويغىلى بولمايـدۇ! ئەمـما ئۇنـاڭ خوشـاللىقىمۇ باربـدى. ئۇنـاڭ يايغـان تـورى مانـا شـۇ ئىسـيان ھەققىـدە ئۇنىڭغـا ئالـدىن خەۋەر بەرگەن. گەرچە ئۇ بىردىن بىر ئاخبارات مەنبەسى بولمىسـىمۇ، ئۇنـاڭ مۇۋەپپىقىيەتلىك ھالدا ئـاتۇش ئىـزچىلـرى ئارىسـىدا بىـر ئانتىنـا ئاپىـرىـدە قىلالىغـانلىقى ۋە ئـۇ بەرگەن خەۋەرنـاڭ باشـقا مەنبەلەردىن كەلـگەن يىـپ ئۇچى بىلەن ئۇلۇنۇپ ئىسپات بولۇشى ئۇنى خېلى مەغرۇرلاندۇراتتى.

ئـۇ مۇشـۇنداق خيـاللاردىن كېـيىن ئاخبـاراتچى ھەققىـدە شـۇنداق

قارارغا كەلگەندىن كېيىن ئۆزىنى سەل يېنىكلەشكەندەك ھېس قىلدى.

كەچقۇرۇن ئۇ ئۆزى ئەڭ بىزار بولۇدۇغان مەخسۇمنى كۈتتى.

مەخسۇم ئىلگىرىكىدەكلا ئۆزىگە خاس تەلەپپۇزدا چاخچاقمۇ مەسخىرىگىمۇ ئوخشىمايدىغان بىر خىل لاۋزىلىق بىلەن ئەھۋال سوراپ كىرىپ كەلدى.

ــ ياخشى تۇرغانلا، ھاجىم؟

ــ ھە، مۇشۇنچىلىك.

مەخسۇم تەكلىپىنى كۈتۈپ تۇرمايلا كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى. قادىر ھاجى خوش ياقمىغاندەك ئۇنىڭ قارشىسىغا كېلىپ جايلاشتى.

ــ خوش، ھازىرقى ۋەزىيەتتىن خەۋەرلىرى بارمۇ؟ــ دەپ سورىدى مەخسۇم قادىرھاجىنى ياراتمىغاندەك. گويا ئۇنى پەقەت قوپاللىق، زورلۇقتىن باشقىسى قولىدىن كەلمەيدۇ، ئۇنىڭغا قارىغاندا نازۇك ئىشلارنى مەن كۆپ بىلىمەن دېگەندەك بىر خىل ئىپادە بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ بىلىمەن،ــ دېدى قادىرھاجى مەڭىز گۆشىنى پۈرۈشتۈرۈپ، تەكەلۈپسىز تەلەپپۇزدا.

ــ سىلىنىڭچە ھازىرقى ۋەزىيەت قانداق؟ نېمە خەۋپ، نېمە يېڭىلىق بار؟ ئۇنىڭ كېلىش مەنبەسى قايان؟

قادىرھاجى غەزىۋى تازا ئۆرلەپ تۇرغان بولسىمۇ جاۋاب بېرىش قارارىغا كەلدى. «بۇ تازا كىشىنى بالا قاتاردا كۆرگەنلىكقۇ؟! ئۇبلگەننى مەن بىلمەيتتىمۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ.

ــ تەرتىپىنىڭ بۇزۇلۇشى مامۇتنىڭ قېچىشىدىن باشلاندى، ــ دېدى بىزارلىق بىلەن،ــ ھېلىقى سىلىنىڭ چوڭ «ئارقار»لىرى،ــ دەپ ئىزاھلىدى يەنە بىر ئىچى زەھەرلىك بىلەن،ــ ئۇ بىزگە مايىل بىر قىسىم ھەربىي ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن سىلىنىڭ خوجايىنلىرىنىڭ ئىچىدىن بۇزمەن دەپ قىلغان جىمى ئىشى يوق بولۇپ، ئاخىرىقى ھېسابتا مامۇتنىڭ قوشۇنى ئابدۇنىيازنىڭ

قولىغا چۈشتى. ئۆتكەن دۈشەنبە كۈنى ئۇلار رەسمىي ھالدا يەركەن شەھىرىگە ئورۇنلاشتى. بىر ھەپتىدىن بېرى ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە كەلتۈرۈۋاتىدۇ. ماخۇسەنگە ئەلچى ماڭدۇردى. ئۇلار يېقىن ئاردا يا، قاغىلىقتا ياكى يەركەندە رەسمىي سۆھبەت ئۆتكۈزۈدۇ. سۆھبەتتە ئۇلار كېلىشىم ھاسىل قىلىشى مۇمكىن. ئۇلار بىرلەشكەندىن كېيىن قەشقەرگە ھوجۇم قىلىدۇ...

ــ ئۇنى ھازىر بالىلارمۇ بىلىدۇ،ــ دېدى مەخسۇم يەنىلا مەخسىرلىك تەلەپپۈزدا،ــ بۇنىڭ ئاقىۋىتىدە قانداق ئەھۋال يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقلىمۇ؟

ــ ئۇلار ئىككى تەرەپ بىرلەشسە ھەربىي كۈچ جەھەتتە بىزدىن ئۈستۈن بولۇدۇ. قەشقەرنى گەپ يوق ئىگىلەيدۇ! يەنە نېمە بولاتتى.

ــ لېكىن، مېنىڭ خوجايىنىم بۇنى ئاساسىي خەۋپ دەپ قارىمايدۇ. چۈنكى ئۇ ياۋايىلارنىڭ توپىنى ئاسانلا پارچىلىۋەتكىلى بولىدۇ. لېكىن ئۇلار قەشقەرگە يېتىپ كەلسە ئۇلارغا بىر ئاڭلىق كۈچ قوشۇلۇپ كېتىدۇ. خاتىرلىرىدە بارمىكىن، مامۇت بۇ كۈچنى پايدىلانماقچى بولغانىدى، ئۇلار «12-ئاپرېل»دا قوزغالماقچىدىغۇ؟ شۇڭا بۇ بالايى بەتتەرنىڭ ئالدىنى ئالماق كېرەك، ھاجىم،ــ مەخسۇم بىر تال «سۆرنايى»نى تۈتاشتۇرۇۋېلىپ، رەسمىي تەلەپپۈزدا داۋام قىلدى،ــ خوجايىنىم مانا مۇشۇ يوشۇرۇن ياتقان يىلانلارنىڭ بېشىنى چانۇبتىش زۆرۈر دەپ قارايدۇ، ھەم زۆرۈر تاپسىلا تەجرىبىلىك رازۋىتچىكلاردىن ئون-ئون بەشنى يارەمگە بېرىدۇ. ئىسھاقبېك ئادەملىرى بىلەن بۇ ئىشنىڭ پىشىدە بولۇدۇ. سىلى بۇ ئىشقا ئىشەنچلىك ئادەملەرنى قويىسىلا. بۇ ئىشقا دەرھال كىرىشمەك كېرەك.

ــ ئادەم بولمىسمۇ يېتىشمەن، بولسا ئارتۇقلۇق قىلمايدۇ!ــ دېدى قادىرھاجى يەنە توڭلۇق بىلەن. ئەمما ئۇنىڭ چېھرىدە ئۆز رولىنى جارى قىلىش ئالدىدا تۇرغان جاللاتنىڭ، ئۇزۇن مەزگىللىك قان ئىچىش خۇمارى بېسىلىش ئالدىدىكى شاتلىقى سېزىلىپ تۇراتتى،ــ مەن بۇ

ئىشقا كىمنى بەلگىلەشنىمۇ ئويلاپ قويدۇم.

ــ كىمنىڭ كۆزدە تۇتۇۋاتقانلىرىنى بىلىدىم،ــ دېدى مەخسۇم دانالىق بىلەن، ئەمما بۇ سۆز قادىر ھاجىغا تازا ياقمىدى، ــ ئۇ سېزىلىپ قالغان نىشانەك قىلىدۇ، ئۇنى بۇ ئىشقا قويۇش ئارقىلىق، ئۇنى ئايىنىپ كېتىشتىن ساقلاش كېرەك. بۇنداق بولغاندا ئۇ ئايىنىپ كەتكەندىمۇ قارشى تەرەپ ئۇنى دوست ھېسابلىمايدۇ.

ــ ھىم...

ــ سىلى دېمىگەن بولسىلا مەن شۇنى دېمەكچى بولۇپ تۇراتتىم، مەندىن كېيىن ئۇ كىشى كەلمەكچىدى. خوجايىنىم ئۇنى بۇ يەرگە ئەۋەتمەكچىدى.

ــ ھە...؟ــ دېدى قادىرھاجىم ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ پەرىزى تۇغرا چىققانىدى.

ــ بۇ مۇھىم ئىش، بېسىپ كىلىۋاتقان كەلكۈندىن ساقلىنىش ئۈچۈن توغان تۇتقانىدەكلا. ھەممىسىنىڭ بېشىغا كېسىۋېتىلىسە، قۇيرۇقلىرى كېرەككە كەلمەيدۇ.

مەخسۇم بۇ ھەربىكەتنىڭ ئىنتايىن جىددىي ۋە تېز، شۇنداقلا تويۇقسىز ئورۇندۇلۇشىغا كېرەكلىكى ھەققىدە تاپىلاشلىرىنى تۈگۈتۈپ، چىقىپ كەتتى. قادىر ھاجى مەخسۇم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ھېلىقى رەزىل ئادەم ھەققىدە ئويلۇنۇپ، ئويلىغانسېرى گۆشلۈك يۈزى ئېسىلىپ، غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

ئاپىرىلنىڭ 20-كۈنلىرى ئەتراپىدا يۇرتنىڭ پۈتكۈل ئېتىكىنى باھار ئۆز قوينىغا ئالغان، ۋادا باھارنىڭ ئىللىق ھاۋاسىدىن نەپەسلىنىپ، يېڭىلىقىدىنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر يىلنىڭ ھەر قانداق مەزگىلىدىن يېشىلراق بولغان تال يۇپۇرماقلىرىنى باھارنىڭ غۇر-غۇر سالقىنى بىلىنەر-بىلىنمەس يەلپۈپ تۇراتتى. بۇ مەيىن شامال كەچ كىرىشكە باشلىغانسېرى گويا ھەممە بۇلۇڭ-پۇشقاقلاردىن ئەخلەتلەرنى يىققانده‌ك ھاۋا بوشلۇقىدىكى بۇلۇتلارنى قىران دەريا ۋادىسى ئۈستىگە توپلاشقا باشلىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كېچىسى شۇنچىلىك قاراڭغۇ بولىدىكى، ئۇنىڭ قارىلىقى ياۋۇز نىيەت ئادەمنىڭ كۆڭلىگە ئوخشايتتى. ھاۋا قارا نىيىتى كۈچىيىۋاتقان ئادەمنىڭ كۆڭلىده‌ك بارغانسېرى قارايماقتىدى. ھاۋانىڭ پۈرىقىدا كۆرۈنەرلىك نەملىك سېزىلەتتى، تەننى شۇركەندۈرگىده‌ك سوغۇقىدى.

تاڭ سۈبھىسى كۆتۈرۈلگەندىن باشلاپ، ئاۋۇال دانە-دانە يامغۇر تامچىلاشقا، كېيىن ئۈششاق سىم-سىم يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. تىمپۈراتۇرا كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ، بىر خىل زېرىكىشلىك سىم-سىم يامغۇرنىڭ تۆكۈلۈپ تۇرۇشى كىشىگە ئېغىر مۇسىبەت تۇيغۇسى بەخش ئېتەتتى. يامغۇر كىشىلەرنى ئۆي-ئۆيلىرىگە قوغلىۋەتكەچكە كوچىلارمۇ

بوب- بوش، بۇ هال كىشىنىڭ تېخىمۇ كەيپىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

سۇلتان سۇتۇقنىڭ گۈمبىزى سىم- سىم يامغۇر بىلەن ھۆللىنىپ پارقىراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قۇببىسى تۇمانلاشقان ھاۋانىڭ قويىنىدا تېخىمۇ سۇرلۇك، ھەيۋەتلىك، شۇنداقلا بايىاۋان جىملىقىدەك بىر خىل سۇكۇت ئىچىدە تۇراتتى. ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ قوش پىشايۋانلىرىدا تىرىكچىلىك ھەرىكىتىدىن مەھرۇم بولغان كەپتەرلەر گۇ- گۇلىشاتتى. پاختەكلەر پالاقلاپ ئۇچاتتى. يامغۇر بىلەن يۇيۇنغان دەل- دەرەخلەرنىڭ يېشىل رەڭگى تېخىمۇ قويۇقلاشقان بولۇپ، بەكمۇ گۈزەل كۆرۈنەتتى. بىراق مۇسىبەت جىملىقىدىكى بۇ گۈزەللىك ئادەمسىز باغچىدەك بىچارە ۋە كۆڭۈلسىز ئىدى.

رۇشتى مەكتەپ ھويلىسىدا ئاللىقاچان باشلىنىپ كېتىدىغان ھەرىكەتلەر، ياڭراپ تۇرۇدۇغان جەڭگىۋار مارشلار، قىسقىسى پۈتۈن يۇرتقا جان بېغىشلاپ تۇرغۇچى ھاياتلىق ھەرىكىتىمۇ ئاللىقانداق سېھرىگەر تەرىپىدىن جانلىقلىرى پۈتكۈل تاشقا ئايلاندۇرۇپتىلگەن تىلسىم ماكانىدەك تۇس ئالغانىدى.

ئەمما سىنىپلاردا يەنىلا تىرىك ئادەملەر ھەرىكەت قىلىشماقتىدى. قوشنا قىزلار مەكتۇبىدىمۇ، ئوغۇللار مەكتىپىدىمۇ ئوقۇغۇچىلار سىنىپلاردا جىم- جىت ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلىماقتىدى.

تەۋپىق دوسكىغا ئاتۇش يېزىلىرىنىڭ جايلىشىش خەرىتىسىنى[1] سىزىپ ئوقۇغۇچىلارغا ئاددىي خەرىتىلەرنى سىزىش، تەرەپلەرنى پەرق ئېتىش ھەققىدە دەرس سۆزلەۋاتاتتى. ئىشىك چېكىلدى. مەمتىلى ئەپەندى پەرۋا قىلماي جۇغرافىيە دەرسىنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە، ئاتا- بوۋىلىرىمىزنىڭ ئۆز يۇرتىنىڭ دائىرىسى ۋە ئۇنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى بىلمەي يۇرگەنلىكىلىرى، جاھانگىرلار بولسا بىزنىڭ يۇرتىمىز ھەققىدە

[1] ئۇ چاغلاردا خەرىتە «يۇرت بەلگىسى» دەپ قوللىنىلغان، ــ ئا.

بىـــزدىن ئوبـــدانراق بىلـــەدىغانلىقلىرى... ھەققـــدە تەســـىرلىك سۆزلىمەكتىدى.

ئىشـــك يەنە چېكىلـــدى. مەمتىلـــى ئەپەنـــدى ســـەل كەيىپســـزلەندى. چـــۈنكى ئـــۇ دەرس ۋاقتىـــدا ھەر قانـــداق زۆرۈر ئـــش بولســـمۇ ســـىنىپقا كـــىرىشـــكە، ئىشـــك چېكىشـــكە بولمايـــدىغانلىقىنى تـــۈزۈم قىلـــىپ بېكىـــتكەن، ئىككـــى يىلـــدىن بېـــرى ھەمـــمە بۇنىڭغـــا ئەمەل قىلـــىپ كەلمەكتىـــدى. تـــۈزۈم ــ بـــرخىـــل مـــۇقەددەس نەرســـە، ئۇمـــۇ ئېتقادنـــاق كىچىـــك كاتىگورىيىســـى. ئۇنـــاق بۈزۈلۈشـــى ياخشـــىلىقنىناق ئـــالامىتى ئەمەسـقۇ؟ ئۇنـــاق دەرس سـۆزلەش بـــلەن ھاياجانلىنىـــپ نۇرلۇنـــۇپ كەتكەن چېھرىسىگە بىر خىـــل نـــارازىلىق، غەزەپ ۋە بىلـــىپ بولمايـــدىغان خـــاپىلىق سايە سالدى. ئۇ ئىشـــكىنى ئېچىپلا:

ــ نـــېمە گەپ؟ قانـــداق ئىـــش بـــۇ؟ ــ دەپ ســـورىدى. ئـــۇ ھەتتـــا ئىشـــك چەككۈچىنـــاق كىملىكىنـــى ئەقـــىل كـــۆزى بـــلەن كـــۆرۈپ، ئايرىـــپ ئولتـــۇرمىدى. ئىشـــكتە لـــۇاھىددىن تـــۇراتتى.

ــ قەشقەردىن ئىككى ئادەم چىققانىكەن، كـــۆرۈشـــۈمىز دەيـــدۇ، بىرىســـى ھېلىقـــى ســـانايى نەپىســـەدە ئىشـــلەپ يـــۈرگەن ئوبۇلقاســـىم، ــ دېـــدى لـــۇاھىددىن نېمىشكىدۇر تىترەك ئاۋازدا.

ــ ئوبۇلقاســـىم؟ دەرســـتىن چۈشـــكەندە كـــۆرۈشســـە بولمامـــدىكەن؟ ئېيتمىدىڭىزمۇ؟

ــ ئېيتتىم...

ــ شـــۇنداق بولســـۇن،... ــ مەمتىلـــى ئەپەنـــدى ســـىنىپقا كىرىـــپ كەتـــمەك بولـــۇپ تەمشـــىلىشۇندى، كارىدور ئىشـــكىدە «مېھمـــان»نـــاق ئـــۆزى كۆرۈنـــدى. مەمتىلـــى ئەپەنـــدى ئوبۇلقاســـمنى ساقچى فورمىســـدا كـــۆرۈپلا ئىشـــنىاق تـــېگىگە چۈشـــەندى. ئـــۇ ئۆزىنـــاق بولغۇســـى قىســـمىتىگە بـــالىلارنى شـــاھىت قىلىشـــنى خالـــمايتتى. شـــۇڭا قـــولىنى دەرھـــال ئىشـــك تۈتقۇچـــىدىن تارتىۋېلـــىپ، تالاغـــا قـــاراپ ماڭـــدى ھەم كېتىۋېتـــىپ

لىۋاھـــددىنغا، ــ ســـز ســـنىپقا كىرىـــپ تـــۇرۇڭ، ئوغلـــۇم، «يـــۇرت بەلگىسـى»نـى چۈشـەندۈرۈپ بېرىـڭ، ــ دېدى. ده، ئوبۇلقاسـىم تەرەپـكە ماڭدى.

ئۇنـاڭ شـۇ چاغـدىكى روھـي. ھـالىتىنى تەسـۋىرلەش قـىيىن ئىـدى. ئۇنىـــاڭ قـــاتتىق ھاياجـــان ســـەۋەبىدىن نېرۋىلىـــرى تورمۇزلۇنـــۇپ قالغـــان، سەزگۈلۈكىنى يوقاتقان دېيىشكە بولاتتى.

كونا تونۇشلار كارىدور ئىشىكىدىكى پەللەمپەيدە ئۇچراشتى.

ــ كۆتمىگەن بولغىدىلە؟ ــ دېدى ئوبۇلقاسىم بىر خىل كۆرەڭلىك ھەم مەسخىرىلىك تەلەپپۇز بىلەن، ئۇ ساقچى فورمىسىدا باشقىچە كۆرەڭ، ئېگىز قاڭشىرى تېخىمۇ گەۋدىلىك كۆرۈنەتتى. بەلۇغىدىكى تاسمىسىدا ماۋزېرمۇ ئېسىقلىق ئىدى. ناراقتا ئۇنـاڭ بىر ھەمراھى يېنىچە تـۇراتتى. ئوبۇلقاســـىم ســـوئالدىن كېـــيىن، بۇرنىنـــاڭ ئـــۇچىنى چىمـــداپ قويـــدى، چىرايىدا بولسا چۈشەندۈرۈپ بولمايدىغان بىر خىل كۈلۈمسىرەش بارىدى.

مەمتىلـى ئەپەنـدى ئـۇ سـوئالنى سـوراپ بولغـان ۋە قاڭشـېرىغا قـول ئۇزۇتۇۋاتقان پۇرسەتتىلا نۇرغـۇن ئىشـلارنى كـۆز ئالـدىغا كەلتـۈردى، تەسـەۋۋۇر قىلـدى، تەھلىـل قىلـدى، سىلىشـتۈردى. ئاخىرىـدا ئـۇ ھەمـە ئىشـنىاڭ تاسـادىپى ئەمەسـلىكىنى، بۇلارنـاڭ ئاللىقاچـان ئـويلاپ قويۇلغـانلىقىنى ھېس قىلىپ، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ھەققىدە بىر قارارغا كېلىپ بولدى. بۇ ئىشنىاڭ ھەل بولۇشـىغا بەلكـم بىر سكونت كەتكەنـدۇر يـاكى ئۇنىڭـدىن ئـازراق كەتكەنـدۇر. ئـۇ ئوبولقاسـمغا قىلىچلىـك يـۈز- خـاتىرە قىلماستىن جاۋاب بەردى:

ــ ئەجەپلەنگـۈدەك نېمىسـى بـار، ئەپەنـدىم، بىر تاشـنى كۆتۈرسـىڭىز تېگىـدا يـا يىـلان ياتقـان بولـۇدۇ، يـا بىـر نەچچە ئېشـەك قـۇرۇتى. يىرتقـۇچ نىقابلىنىشـــى مـــۇمكىن، لـــېكىن ئـــۇ مەڭگـــۇ ئادەمنـــاڭ ســـياقىدا تۇرۇۋەرمەيدۇ، ـ ده!

ئوبۇلقاسم تاتىرىپ كەتتى. ئۇنـاڭ كـۆرەڭلىكى ئەرش ئەلادىـن بـراقلا

تەھتى ئەسراغا چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. بىراق ئۇ زەھرىنى سانجىپ ئۆچ ئېلىۋالماقچى بولدى.

ــ ھەر قايسىڭ تېخى ئۆزەڭلارچە ھەممە ئادەمدىن بىز ئەقللىقمىز دەپ يۈرىشسەن، بىراق، ئاكاڭ قارىغانىنىڭ يۈرىكىڭگە ئورنۇشۇۋالغانلىقىنى تويۇشمايسەن! كۆردۈڭمۇ؟

تەۋپىق ئۇنىڭغا ئۆزىگە خاس سوغۇق قارشى بىلەن، جاللاتنىمۇ تىترىتىۋېتىدىغان ئاجايىپ قارشى بىلەن لەپپىدە قاراپ قويدى ۋە مېڭىشتىن ئاۋۋال رەقىبىنىڭ سۆزىگە تىغمۇ- تىغ جاۋاب بېرىشنى زۆرۈر تاپتى.

ــ ھەر قانداق كاتتا سورۇندىمۇ، شۇنداقلا نىجاسەت ئازگىلىدىمۇ چۈشىنىدىن خالى بولغىلى بولمايدۇ. بۇ ئەسلا چۈشىنىڭ چۈشەرلىكى، ئاقىللىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئىپلاس، بىزەڭ تەبىئىتىدىندۇر!ــ شۇنداق كېيىنلا پەللەمپەيدىن چۈشتى.

ــ ماڭ! كۆچۈكلىرىڭ ئۇۋۇسىدىن چىققۇچە ئامانى خۇدا يولغا چىقىپ كېتىلى، بولمىسا ساڭىمۇ، ئۇ نېمىلەرگىمۇ ياخشىلىق يوق! مەتىلى ئەپەندىمۇ ئوقۇغۇچىلار سىنىپتىن چىققۇچە بۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشنى خالىمايتى. ئەگەر يەنە ئازراق كېچىكىدىغان بولسا ئۇلار چىقاتتى- دە، تولىمۇ ئوڭايسىز ۋەزىيەت شەكىللىنەتتى. «ياق!ئۇ چاغدىكى ئىشلارنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن! تەلەبىلەر ئازابلىنىدۇ ھەم تۇرالماي قارامىلىق قىلىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە بىر مۇنچە مۇنەۋەرنىڭ بېشى كېتىدۇ! ئالدىراش كېرەك!»

مەتىلى ئەپەندى مۇشۇ نۇقۇتتىكى دەرستىن چىقىپ شورۇق مەكتەپكە بارماقچى ئىدى. بۇ ئىشنى ئېلاخۇن بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئەپەندىنى كۇتكۇزمەستىن ئاتنى توقۇپ تەييار قىلىپ قويياتتى. ئۇ ئۇيۇشما تەرەپكە ماڭدى.

ــ نەگە؟ ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قوپاللىق بىلەن.

ــ ئېتىم ئويۇشمىدا، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندىمۇ قەھرى بىلەن. ساقچىلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئاتلىق ئىدى.

ــ توختا، سەن بارما، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم ۋە ھەمراھىغا قاراپ: ــ سەن بېرىپ ئېلىپ كەل، گەپنى ئاۋۇتماسلىق ئۈچۈن «مەمتىلى ئەپەندى ئاتنى ئېلىپ كەل دەپ ئەۋەتتى» دېسەڭلا بولىدۇ!

ئۇلار شۇ يەردە ئون مىنۇتچە كۈتۈپ تۇرۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ سۆھبەتلەشكەچ تۇرۇش ئېھتىمالى بولمىغاچقا، مەمتىلى ئەپەندى خىيالغا كەتتى. ئۇ ھەر قېتىم ئات بىلەن بىر ياققا ماڭماقچى بولسا قاچان ماڭىدىغانلىقىنى ئېيتىپلا قويسا ئۇ ئاتنى توقۇپ ھازىر قىلىپ قويىاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئادەتتە ئاتنى ئالغىلى ئۆزى ئاتخانىغچە باراتتى.

ــ قاياققا، ئەپەندىم؟ ــ دەيتتى ئېلاخۇن دېھقانلارغا خاس ساددا چىراي كۈلۈمسىرەپ.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا جىددىي پوزىتسىيىدە، گويا يېقىن پىكىردىشى بىلەن سۆزلۇشۇۋاتقاندەك قاياققا باردىغانلىقىنى ئېيتاتتى ۋە:

ــ مالال قىلىپ قويدۇم، ــ دەيتتى.

ــ ھېچقىسى يوق، ئاقيول بولسۇن، ئەپەندىم، ــ دەيتتى، ئېلاخۇن. مانا شۇنچلىك سۆھبەت ئۇرۇنىدىن بېرى بىر خىلدا داۋام قىلىپ كېلىۋاتاتتى. مانا بۇ ئاخىرقى كۈندە ئۇلار ئامانلىشالمىدى. يوچۇن بىر ئادەم كىرىپ كېلىپ ئاتنى ئېلىپ ماڭماقچى بولسا ئېلاخۇن نېمە دەپ قالار؟...

ئۇنىڭ بىردىنلا ئۆزى ئېلىپ چىقىشتا چىڭ تۇرۇۋالمىغىنىغا يۇرىگى ئېچىشىپ كەتتى. ئۆزى ئېلىپ چىققاچ، ئىككى يىل جەريانىدا ئۆزى ئۈچۈن ئات توقۇپ بەرگەن دېھقانغا رەھمەت ئېيتىپ، ئاخىرقى رەت ۋىدالىشىپ چىقالمىغانلىغىنىغا ئۆكۈندى. ۋىدالىشىش ھەققىدە

ئىنكاس قوزغۇلۇشى هامان يۈركى مۇزلاپ كەتتى...

«ئەمدى راستىنلا مەڭگۈلۈك قايتىپ كەلمەسمەنمۇ؟ ئېلاخۇن باشقا يولداشلارنى، سۆيۈملۈك تەلەبلەرنى، ھەممىدىن مۇھىمى گۈزىلىم مەلىكىزادىنى، بىر تاللا پۇشتۇم ئەدىبەنى قايتا كۆرەلمەسمەنمۇ؟...» شۇنداقلا مەلىكىزاد بىلەن خوشلۇشۇش، ئەدىبەنى ئاخىرقى رەت سۆيۈپ قويۇش ئىستىكى ئۇنى ئېلىشتۇرۇپ قويغۇدەك قىلدى. بىرەر كىشىنىڭ بالىنىسىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالغۇسى كېلىپ كەتتى.

ئۇنىڭ تاكى ھازىرغىچە بۇ ئىشلارنىڭ راستلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. بۇ جۇدالىق ئۇنى گاڭگىرىتىپ، ساراڭدەك قىلىپ قويغانىدى. ئەدىبەنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرى، ئاتىسىز ئۆسۈپ يېتىلىشى،... مەلىكزادنىڭ مەيۈس كۈلۈمسىرىگەن چاغدىكى ئاجايىپ گۈزەل رۇخسارى.... «ئاھ، خۇدا!...»

ئۇنىڭ ئۆيىگە بىر بېرىپ كەلگۈسى كېلىپ، خۇددى ئۇسۇزلۇقتىن ئۆلگۈدەك بولغان ئادەمنىڭ كۆرۈنۈپلا تۇرغان جايدىكى سۇ تولدۇرۇلغان قاپاقتا قولى يەتمىگەن تىت- تىتلىقى بىلەن ئۆرتۈنۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشى ئەمدى ھەرگىزمۇ ئۆمرىنى بەخش ئەتكەن ئىشلىرى ئۈچۈن ئەمەس ئىدى. نېمىشكىدۇر ئۇنىڭدا رومانتىك قەھرىمانلارنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدىكىدەك ئۆمۈرلۈك ئىشى ھەققىدىكى قالتىس ئوي ۋە ھەرىكەتلەر بولماي، پەقەت گۈزەل ئايالى ۋە قىزى ھەققىدىكى ئوي، ئازاپ يۈرىكىنى مۇجۇپ تۇراتتى. يېرىم ئۇيقۇلۇق بىر ھالەتتە تۇرغان تەۋپىق گاھ ئۆيىگە خوشلاشقىلى بارغانىدەك، گاھ مەلىكىزاد خەۋەر تېپىپ بۇ يەرگە كەلگەنىدەك، قان يىغلاپ، ئۇنىڭ پاچىقىغا ئېسىلغان ھالدا بىر نېمىلەرنى دەپ دۈشمەنگە يالۋۇرۇۋاتقانىدەك... ئاللىقاچان چوڭ قىزغا ئايلىنىپ قالغان ئەدىبەمۇ يەردە يۇمۇلۇنۇپ يىغلاۋاتقاندەك بولاتتى...

ئۇنى ئوي- خىياللار قىينىپ شۇ دەرىجىگە ئېلىپ بارىدىكى، ئۇ ئوبۇلقاسىمنىڭ ئايىقىغا يىقىلىپ، «ماڭا رۇخسەت قىلسىڭىز، ئۆيىگە

بېرىپ كەلسەم...» دېيىش گىراداۋغا بېرىپ قالدى. ئۇ شۇ تاپ تېنىدە جۇش ئۇرۇدۇغان قەھرىمانلىق، چىدام، جاسارىتىنىڭ ئۆزىنى بىردەمگە يوقلاپ كېلىشىنى تولىمۇ خالايتتى. ياكى بۇ كىشىنى تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈدۇغان ۋاقتىنىڭ چاپسانراق ئۆتۈپ، يولغا چىقىپ كېتىشىنى خالايتتى.

نەھايەت ئۇنى شۇنچە ئازابلىغان ۋاقىت پەقەت 7 ـ 8 مىنۇتلا ئىدى. ئوبۇلقاسىمنىڭ ھەمراھى ئاتنى ئېلىپ چىقتى. مانا شۇ چاغدا تەۋپىق ئۆيىگە بېرىپ كېلىش ئىستىگىدە قوقاستا پۇچۇلانغانىدەك بولۇپ كەتتى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقىچىلىك ئارلىقتا بۇ يەردىن قوزغۇلۇپ كېتەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇندىكى ھەممە نەرسە بەلكى بۇ يورۇق دۇنيا، قوياش ۋە ئاسماننىمۇ قايتا كۆرەلمەيتتى. ئەگەر ئۇ ئوبۇلقاسىمغا ئىلتىماس قىلسا ئۇ رەت قىلماسلىقى مۇمكىن ئىدى. پەقەت مەسخىرىلىك ھېجىيىپ، كۆرەڭلىك بىلەن بىر نەچچە ئېغىز زەھەرخەندە گەپنى قىلىۋالاتتى. دە، ئاجىزلار ئالدىدىكى غالىپتەك كۆرەڭلىك بىلەن، ئۆزىنىڭ كەڭ قوساقلىقىنى نامايىش قىلاتتى.

بىراق، بۇ تەۋپىق ئۇچۇن تەڭداشسىز يوقۇتۇش بولغان بولاتتى. بۇ شۇنداق يۇقۇتۇش بولاتتىكى، يۇز يىللىق ئۇمرۇڭ بولسا ئۆمۇر بويى بىر مۇنارىنى ئېگىزلەپ ياسايسەن، ئاخىرىدا كىچىككىنە جاپاغا، ئېيتايلۇق، بىر قېتىملىق ئۆتكۈنچى، پەقەت بىر ئاز جان قىينىغۇچى خۇمارنى دەپ، ئۆمۇر بويى ياساپ چىققان مۇنارەڭنى ئۆزۈۋەتكەندەكلا بىر ئىش بولاتتى.

ئېلىپ كېلىنگەن قارا يورغىنى ئوبۇلقاسىم ئالدى ۋە ئۆزىنىڭ قىرچاقغۇ ئېتىنى مەمتىلى ئەپەندىگە بېرىپ مىنىشكە بۇيرۇدى. مەمتىلى ئەپەندى «بىسمىللا دېمەستىن» باشلانغان بۇ ئەدەپسىزلىككە قاتتىق غەزىۋى كەلگەن بولسىمۇ ھېچنەرسە دېمىدى. ئەمدى ھەر قانداق گەپ بۇلارغا كار قىلمايتتى. ئۇلار ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنغان جىنايەتچىنى جازالاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغان جاللاتقا ئوخشايتتى.

ئـــۇلار مەھبۇســـىنىڭ تىللىشـــى، يېلىنىشـــى، يولقۇنۇشـــى بـــىلەن ھېسابلىشـــىپ ئولتۇرمـاي، قىلىـدىغىنىنى قىلـۇۋېرەتتى. تەۋپـىق ئاتىنـاڭ تېزگـىنىنى ئالغاندىن كېيىن بىر سـكونتچە ئىككىلىنىـپ تـۇرۇپ قالـدى. ئۇنىڭدىكى ئۆيگە بېرىـپ كـېلىش ئارزۇسـى ئـۇنى يىغىلىۋەتكـۇدەكلا ھالغـا كەلتـۇرۇپ قويغانـدى. ئەمـدى بـۇ ئىشـنىڭ ۋاقتـى ئـۆتكەنلىكىنى ھـېس قىلغان تەۋپىق ئىختىيارسـىز ھالدا خۇرسۇنۇشنى ئىپـادە قىلغـۇچى ئۇلـۇغ - كىچـىك تىنىشـى بـىلەن ئـۆي تەرەپـكە قـاراپ قويـدى. «كاشـكى شـۇتاپ مەلىكـىزاد بـۇ ياققـا ئۆتـۈپ قالسـا...» لـېكىن، شـۇئان تېنـى شـۇركۈنۈپ كەتتى. ئۇزىنىڭ تۇتقۇنلۇق ھالىتىنى گـۇزەل ئايالىنىـڭ كـۆرۈپ تۇرۇشـىنى خالىماسلىق تۇيغۇسى ھەممىدىن ئۈستۈن كەلدى.

ــ پۇشـايمان قىلىۋاتامسـەن؟ ــ دېـدى ئوبۇلقاسـىم مەمتىلـى ئەپەنـدىنىڭ خۇرسۇنۇشـىنى ئـاڭلاپ، ــ ئۇچۇشـۇڭلارنى بىلمـەپ، چۈشۈشـۈڭلارنى بىلمىگەنـدىكىن شـۇنداق بولـۇدۇ! ئەمـا تـۆۋە قىلسـاڭ بولۇدۇ، كېيىن، باردىغان يەرگە بېرىپ...

مەمتىلـى ئەپەنـدى جـاۋابەن قەھـرى بـىلەن قـاراپ قويـدى. دە، ئاتقـا سـەكرەپ مىنـدى. ئوبولقاسـىمنىڭ ئاشـۇ گېپـى بـىلەن زەربىگە ئۇچرىغـان غورۇرىدا شۇنداق قارشىلىق ئويغانـدىكى، «ئەمـدى ئـۇ مېنـى ئـۆيگە بېرىـپ كەلگـىن دېسـىمۇ بارمـايمەن!» دېـگەن نـىيەتكە كەلـدى ۋە ئاتىنىـڭ تېزگـىنىنى يولغا توغرىلاپ تۇرۇپ:

ــ پەقەت گۇناھكـارلارلا تـۆۋە قىلىشـى كېـرەك. يەنە شـۇمۇ بـار، ئـىت ئىتلىقىنى قىلغان بولسا بۇنىڭغا تۆۋە كەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇ ئىت.

ــ سەنمۇ تېخى شۇ ئىتقا ئوخشاپ قالىسەن، كۆرىمىزغـۇ تېخـى، قېنـى ماڭ!

ئۇلار دەرھال يۈرۈپ كېتىشتى.

نېمىدىندۇر كۆڭلى ئۆيگەنـدەك ئارقـىدىن چىقـىپ باققىسـى كەلـگەن ئېلاخۇنىنىڭ قارىسى ئەگىمىدە كۆرۈنگەندەك قىلدى...

يامغۇر يەنىلا بىر خىلدا، ئىچى كۆچلۈك ئادەملەرنىڭ ئۇنسىز يىغىسىدەك ئىنتايىن سۇس سىمىلداپ ياغاتتى...

2

يادىڭدىمۇ، ئېيتچۇ، سەن تۇغۇلغاندا،
ھەممە كۈلگەن ئىكەن، بىر سەن يىغلىغان.
شۇنداق ياشىغىنكى، كېتەر چېغىڭدا
ھەممەيلەن يىغلىسۇن، سەن ماڭغىن خەندان.
— خۇسراۋ دىھلەۋى

دەرىزە ئەينىكىگە يامغۇر سۈيى بىلەن ھۆللۈنۈپ سىرتتىكى شەكىللەر غەلىتە ئىمىرى- چىمىر كۆرۈنەتتى. لۇاھىددىن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بۈيرۇقى بىلەن سىنىپقا كىرگەندىن كېيىن، «يۇرت بەلگىسى»نى چۈشەندۈرۈشكە زادىلا تىلى كەلمەي قالدى ۋە دەرىزە تۈۋىدە تۇرۇپ دەرۋازا تەرەپكە جىم- جىت قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ يۈرىكىدىن ئاللىقاندىق ئۇنسىز يىغا ئۆرلەپ نەپسىنى سىقماقتا ئىدى. كۆز چانىقلىرى ئېچىشقاندەك بولۇۋاتقاچقا ئوقۇغۇچىلارغا قارىيالمىدى. ئوقۇغۇچىلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تۈيۈقسىزلا چىقىپ كېتىپ، لۇاھىددىننىڭ پەيدا بولغىنىغا ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشقانىدى. ئۇلار ئىلگىرى بىر نۆۋەتلىك دەرس تۇگىمەيلا ئوقۇتقۇچى ئالمىشىدىغان ئىشنى كۆرمىگەن ھەم بۇنداق ئىش تۇرۇمگىمۇ تۇغرا كەلمەيتى. ئەمدىلىكتە ئۇلار لۇاھىددىننىڭ جىم- جىتلا كىرىپ كېلىپ، دوسكا تەرەپكە بىرلا قاراپ قويۇپ دەرىزە تۈۋىگە بېرىپ تۇرۇۋالغىنىغا ھەيران بولۇشماقتا ئىدى. ئۇلارمۇ ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىكىنى، ئويۇشمىدىكىلەرنىڭ مەمتىلى ئەپەندىنى قېچىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغانلىقىنى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بۇنى رەت قىلغانلىقىنى بىلەتتى.

ئۇلار سۆيۈملۈك ئۇستازى سىڭدۈرگەن دەرسخانا ئىنتىزامىنى بۇزۇپ، لىۋاھىددىندىن بۇ ئىشنىڭ تېگى پىينى سۈرۈشتە قىلالمايتتى.

ئۇ، كىشىنى ئازاپلايدىغان جىم- جىتلىق، ئاخىرى دەرستىن چۈشۈش قوڭغىرىقى بىلەن بۇزۇپ تاشلاندى. لېكىن بۇ سىنىپتىكىلەر لىۋاھىددىننىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتۈپ يەنىلا قوزغۇلۇشمىدى. شۇ چاغدىلا لىۋاھىددىن ئوقۇغۇچىلار تەرەپكە بۇرۇلۇپ، سەل- پەل ئاخساپ، ئوتتۇرىغىراق كەلدى. ئۇ ئايانچلىق كۆزلىرىنى مەسۇم چىرايلارغا تىككەن چاغدا ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدە پارقىراپ كەتكەن ياشنى كۆرۈپ، سەۋرىسى قوربدى.

ــ تەلەبىلەر،... ــ لىۋاھىددىن دۈدۈقۇپ كېتىپ توختاپ قالدى ۋە قاقىلىپ تۇرۇپ تۇپرىكىنى يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن، ــ تەلەبىلەر، ئەپەندىنى ئېلىپ كەتتى!...

بۇ سۆز ئېنىقلىما بېرىشنى تەلەپ قىلىدىغان، مۇجمەل گەپ بولسىمۇ، ئوقۇغۇچىلار چۈشەندى ـ دە گۈر قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى ۋە تالاغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى.

لىۋاھىددىن ئۇلارنىڭ قەيەرگە بېرىشىدىن قەتئىي نەزەر، ئۇلارنى خىيالىغا كەلتۈرمەستىن، مەست ئادەمدەك دەلدەڭشىگەن ھالدا ئىشخانىغا كىردى. ئۇنىڭ بۇ ئۆمىسە ھالىتى ئەمدىلا دەرستىن چۈشكەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

ــ نېمە بولدى، لىۋاھىددىن؟ ــ دەپ سوربدى ئەمەت مەخسۇم ھەيرانلىق بىلەن.

لىۋاھىددىن نىزامىدىنغا قاراپ يىغلامسىرىغان ھالدا:

ــ ئەپەندىنى ئېلىپ كەتتى!... ــ دېدى ـ دە، بوغۇلۇپ توختاپ قالدى.

ــ نېمە دېدىڭ؟ نەگە؟

ــ كىم؟ كىم ئېلىپ كەتتى.

ھەممىنىڭ يۈرىكى بىر دەھشەتلىك شۇملۇقنى سەزگەندى، شۇڭا

تۇشمۇ- تۇشتىن سورۇشۇپ كەتتى.

ــ ئوبۇلقاسىم ئېلىپ كەتتى،... ساقچىدىن كەپتۇ...

ھەممەيلەن گويا ئۇنى قايتۇرۇپ كەلمەكچىدەك يۈگرۈشۈپ مەكتەپ قوراسىغا چىقىشتى. بۇ يەردە خەۋەردار ئوقۇغۇچىلار خەۋەرسىزلەرنى خەۋەرلەندۇرۇپ، گودۇكلۇشۇپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ھېچبىرى بۇ ئىشنىڭ راستلىقىغا تازا ئىشەنمەيۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇلار ئوقۇتقۇچىلارغا قوشۇلۇپ دەرۋازا ئالدىغىچە چىقىشتى. لېكىن سىم- سىم يامغۇر بىلەن خېلى ئادالىنىپ قالغان كوچىلار جىم- جىت، ئاۋالقىدىنمۇ سۇرۇنرەك تۇراتتى. كوچىنىڭ ھېچ تۈيغۇسىز جىسمىدىن ھېچلىلا بىر زور جىنايەتلىك ۋەزىپە ئۆتىگەنلىكى بىلىنمەيتتى. ئۇ گويا قايغۇغا پاتقان كۆپچۈلۈككە ئۆزىنى ئاقلاپ: «نېمە ئامال، مېنىڭ كۆكسۈمدىن شاھ ئۆتۈشمۇ مۇمكىن، گاداي ئۆتۈشمۇ مۇمكىن، قاتىل مېڭىشمۇ، مەھبۇس مېڭىشمۇ مۇمكىن... ئۇلارنى توسالمايمەن، ھەممىنى ئۆز مەنزىللىرىگە ئۇزۇتۇش مېنىڭ بۇرچۇم!» دەۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ نېمە توپ بۇ؟ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى دۆۋۈلۈشۈاپتىغۇ؟

ــ دېدى يۇقىرى تەرەپتىن كەلگەن كىمدۇر بىرى.

ــ ئەپەندىنى ئېلىپ كەتتى، ــ دېدى ئېلاخۇن بايىقى تۇرغان يېرىدىن ئەمدىگىنە قوزغۇلۇپ، ئادەملەر توپىغا كېلىۋېتىپ.

ــ مەمتىلى ئەپەندىنى ھېلىلا تۇتۇپ كېتىپتۇ دېيىشىدۇ،... ــ جاۋاب بەردى يەنە بىرى. ئۇلار يېقىن ئەتراپتىكى دېھقانلاردەك قىلاتتى.

ــ نېمە دېدىڭ؟ ئاغزىڭغا قويايمۇ، تىلىڭگە كۆيدۇرگە چىققۇر! مېنىڭ بالامنىڭ بۇ دۇنيادا قېلىشى شۇ پەرىشتىدەك ئەپەندىنىڭ شېپالىق قولى بىلەن بوغان ئەمەسما، ئەمدى مەن دەردىمنى كىمگە ئېيتىمەن؟ ئۇنىڭدىن باشقا يېقىنىم باما، مېنىڭ؟! ــ بۇ ئىنتايىن قايغۇرغان دېھقان ئاۋازى ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئەپەندىلەرمۇ، ئوقۇغۇچىلارمۇ شۇ تەرەپكە بۇرۇلۇشتى.

گويا دېھقانىنىڭ سۆزلىرىدىن كېيىنلا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تۇتۇپ

كېتىلگەنلىكى قىل سىغماس پاكىت سۈپىتىدە ئىسپاتلانغاندەك، پەقەت شۇ كىشىنىڭ سۆزلىرى بىلەنلا، ھەممە ئۇنىڭ بالىلارنىڭ مېھرىبان ئاتىسى، ئاتىلارنىڭ سىرداش دوستى ئىكەنلىكىنى يادىغا ئالغانىدەك يۈرەكلىرى ئېچىشىپ كەتتى. شۇ تەرەپتىن كىمدۇر بىرى ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ، ھەسرەتلىك يىغلىۋەتتى.

ئەمدىلىكتە بولسا بىرسىنىڭ باشلاپ بېرىشىنى كۈتۈپلا تۇرغانىدەك، مەكتەپ ئالدىنى ئۇنلۇك ۋە ئۇنسىز يىغا، خۇرسۇنۇشلار بىر ئالدى.

ئەڭ ئاۋۋال ئەمەت مەخسۇم قايغۇ ئىچىدىمۇ ئەقلىنى يوقاتماستىن، نىزامىدىننى بېقىندىدى:

— نىزامىدىنكا، كۆڭلىزنى بۇزماڭ، بۇنداق تۇرساق ھايال بولماي مەلىكزاد ئاڭلاپ قالۇدۇ، تەسەللىي بەرمىكىمىز تەس بولۇدۇ. تەلەبىلەرنى باشلاڭ، مەكتەپكە كىرىپ كېتەيلى، بولسا سىنىپقىلا كىرىپ كەتسەك تېخى ياخشى، — دېدى.

دېمىسىمۇ بۇ چاغدا يېقىن ئەتراپتىكى خەلق مەكتەپ ئالدىدىن ئاڭلىنىۋاتقان يىغا- زارىنى ئاڭلاپ بۇ تەرەپكە كېلىشكە باشلىغانىدى.

نىزامىدىن مەكتەپكە كىرىپ كەتتى. ئوقۇغۇچىلارمۇ ئەگەشتى. سەبى چىرايلار ئۆمچۈيۈپ، ياش بىلەن ھۆللۈنۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارغا ئەگىشىۋالغان بىر قانچە دېھقاننىڭ كۆزلىرىمۇ ياشلانغانىدى. ئەمەت مەخسۇم لىۋاھىددىننى تارتىپ:

— مەن ئۈيۇشمىدىكىلەرگە خەۋەر قىلاي، ئۇلار مۇشۇ يەرگە كەلسە نېمە قىلىشىمىزنى مەسلىھەت قىلىشىپ باقايىلى، مەلىكزادقا نېمە دەپ ئوقتۇرۇشتىن بەكلا بېشىم قېتىۋاتىدۇ، — دېدى.

— ماقۇل، خەۋەر قىلىپ قوي، مەن بۇلارنى سىنىپلارغا ئېلىپ كىرىپ كېتەي، ھەممە ئادەم ئۇقۇپ كەتكىچە بىر نەرسە دېيىشۋالايلى، — دېدى لىۋاھىددىن ئۇنسىز يىغىدىن ئېسىدەپ تۇرۇپ.

ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ سىنىپلىرىغا كىرىپ كېتىشكە

بۇيرۇلـــدى. ئەپەنـــدىلەر ئىشـــخانىغا كىرىـــپ كەتتـــى. ھېچكىمنىـــڭ سۆزلىگۈسى كەلمەيتتى. نىزامىدىنىڭ كۆزىدىن ياش قۇيۇلاتتى:

ــ كەتكىنى كەتكەن بولارمـۇ؟ ئامـال قىلغىلـى بولماسـمۇ؟... ــ دەپ ئېسەدەيتتى ئۇ.

ــ ئۆزىگىزنى بېسىۋېلىڭ نىزامىدىنكا، ئەپەندى تېخى ھايـاتقۇ، شۇنىڭغا شۈكرى قىلايلى، ئويلاشساق بىر ئامال بولۇپ قالار.

كـــۆپ ئـــۆتمەيلا ئويۇشـــمىدىكىلەر يېتىـــپ كەلـــدى. ئـــۇلار بـــلەن ئېلاخۇنمۇ بار ئىدى.

ــ كۆڭلۈم تۇيغان، مېنىڭ، ــ دەيتتى ئېلاخـۇن كىچىـك بالـدەك ئۆمچۇيـــۇپ تـــۇرۇپ، ــ كۆڭلـــۈم تۇيغـــان. ئـــۇ ئەتـــتىگەن 2- ســـائەتلىك دەرسـتىن چىقىـــپ شـــورۇققا بـــارىمەن دېگەنـــدى، شـــۇنىڭغا يـــېقىن قـــارا يورغىنى توقۇپ قويدۇم، بىر چاغدا يوچۇن، سۆرۈن تەلەت بىـر نـېمە كەلـدى، «ئەپەنـدى ئـاتىنى ئېلىـــپ كەل، دېـــدى» دەيـــدۇ. ئانـــدا-ســـاندا ئـــۇ ئـــۆزى كېلەلمىسە ئىزچىلىرىدىن بىرىنى ئەۋەتەتتى. بۇگۈن تونىمايدىغانلا بىـر نېمە، بەرمەي دېدىم، يەنە تۇرۇپلا، ئەپەندى ئالدىراش بولغـان بولسـا مۇشـۇنى ئەۋەتكەن ئوخشايدۇ، دەپتىكەنمەن، كىم بىلسۇن،... ئەمـــا كـــۆڭلەم قويمـــاي ئارقىدىن چىقسام قارا ئاتنى ھېلىقى چېرىك مىنۋالپتـۇ، ئەپەنـدىمنى بـوز قىرچاڭغۇغـا مىنـدۈرۈپ ئېلىـــپ كېتىۋاتمامـدا! گـاڭگىراپ كەتـتىم... ــ ئېلاخـۇن ئەمگەكچىلەرگە خـاس قاتـاڭغۇر قـوللىرى بىـلەن كـۆز چـانىقىنى ســـۈرۈتتى. باشـــقىلار گويـــا پەقەت ئېلاخۇنىنـــڭ دوكلاتىنـــى ئاڭلاشـــقا يىغىلغانلاردەك قاراپ تۇرۇشتى.

ئىســـلىماخۇن خەلپىتىمىنـــڭ چىرايـــدىن ئېســـىنى يوقاتقـــان ئادەمـــدەك ئېلىشـــاڭغۇلۇق چىقـــپ تـــۇراتتى. قۇتلۇقئـــاخۇن ســـاقىلىنى ســـىيپاپ، تۇتقـــاقلىقى بـــاردەك لەۋلىرىنـــى غەلىتـــە قىمىرلىتـــاتتى، ئۇنىـــڭ قەلبىنـــى بىـــر زامـــانلاردا ئەپەنـــدىگە بـــاش ئـــاغرىقى تېپىـــپ بېرىـــدىغان تېتىقســـزلىقنى قىلىـــپ، ئىســـلىماخۇن بىـــلەن ئـــۆزەڭگە سوقۇشـــتۇرغىنى، بـــۇ تـــۇيەيلى كېلىـــپ چىققـــان كۆڭۈلســـزلىكنى ئەپەنـــدىنىڭ ھـــېچ

بىلىنمەيلا يۈيۈپ تاشلىغان چۈشۈرلىكىنى يادىغا ئېلىپ يۇرىكى شۇنداق ئېچىشتىكى، ئاتا ـ ئانىسىنى خاپا قىلغان كەپسىز بالا ئۆلاردىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن ئۆلارغا جان دىلى بىلەن خىزمەت قىلىپ دۇئاسىنى ئالمىغىنى ئۈچۈن پۈچۈلانغانىدەك، بوغۇزىغا پاتقۇسىز بىر يىغا ئۇنى نەپەستىن توختاتقۇدەك بىر ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى. كۆزىدىن بولسا ئىختىيارسىز تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار ساقاللىرىدا پارقىرايتى، ئەمما ئۇ بۇنى تۇيۇۋاتقانىدەك ئەمەس ئىدى. نۇرۇللا كۆزلىرىنى پىيالىدەك قىلىپ چەكچەيگىنىچە قېتىپ قالغانىدى. مەھەممەت قارى زەكى ئىشخانىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا قارىۋالغانىدى.

ــ ئىشىنىڭ بېشىدا كىم بار؟ كىم كۆردى؟ بەلكىم باشقا بىر ئىشقا چاقىرتقاندۇ؟.... ــ دېدى خىجىلىدىن كېيىن ئىسلىماخۇن، ــ تازا ئەپلەشمىگەن بىر تەسەللىي بىلەن.

ھەممەيلەن بىر- بىرىگە قاراشتى. لىۋاھىددىن بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىش بىلەن سەل نەپسىنى راسلىۋېلىپ:

ــ مەن بار ئىدىم، ئىككى ساقچى كەلدى. بىرسى ھېلىقى قەشقەر سانائى نەپسىدە ئىشلەپ يۈرگەن، كېيىن «مىللەت باغچىسىغا» مۇدىر بولغان ئوبۇلقاسىم، ئوبۇلقاسىم، ئۇ ساقچى كېيىمىدە.

ــ ساقچى كېيىمىدە؟ يا پاناھ! ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە دېگەن شۇ- دە! ما كىسپۈرۈچنىڭ يامانلىقىنى! ... ــ نىزامىدىن خۇرسۇنۇپ قويدى.

ــ ئاشۇ ئوبۇلقاسىمۇ؟ ــ سورىدى ئەمەت مەخسۇمۇ ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتقانىدەك.

ــ شۇ، بىزنىڭ قەشقەردىكى بىر مۇنچە ئاپالىيەتلىرىمىزدە بىللە بولۇپ يۈرگەن ھېلىقى ئۇزۇن بۇرۇن.

ــ بۇنىڭ بىر ئامالى بولماسمۇ؟ ... ــ نىزامىدىن چوڭقۇر ھەسرەتلەنگەن ھالدا پەقەت شۇنداق دەيتتى.

ــ شۇنى بىر ئويلۇشۇپ باقايلى،... ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ بۇ مېنىڭچە ھازىرلا ھەل قىلغىلى بولۇدۇغان ئىش ئەمەس، ئەقىلىغە مۇۋاپىقراق ئىشلار ھەققىدە ئويلۇشايلى، ــ دېدى ئىسلىماخۇن، ــ ئەپەندىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش ئۇچۇن قەشقەردە بىر ئادەم بولمىسا بولمايدۇ. كېيىم ئالماشتۇرۇدۇغان ئىش بولۇدۇ. تاماق ئاپىرىپ بېرىپ تۇرۇش كېرەك. ئاندىن بۇنى مەلىكىزادقا قانداق ئۇقتۇرىمىز، مۇشۇلارنى ئويلايلى.

ــ راست گەپ، ھازىرچە بىزنىڭ قولىمىزدىن كېلىدىغىنىمۇ شۇ، ــ دەپ قوشۇلدى لۇاھىددىن.

ــ ھە، بۇ نەق گەپ بولدى.

ــ مۇشۇ يەردىن بىر ئادەم قەشقەرگە بېرىپ تۇرسا بولارمۇ؟ ــ سورىدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ شۇنداق بولغىنى ياخشى.

ــ بىرسى بارىدىغان بولسا بىزنىڭ غېنى بارسۇن، ــ دېدى نىزامىددىن. ئۇنىڭ چىرايى بىردەمدىلا تونۇغۇسىز بولۇپ كەتەنىدى.

ــ ھە، بۇ ياخشى گەپ بولدى، غېنى كىچىك بولغاندىكىن بەك خەقنىڭ گۇمانىنى قوزغىمايدۇ، ئۇنى نەگە ئورۇنلاشتۇرساق بولار؟

ــ تۇخان كىچىك ئاپامنىڭ ئۆيىدە تۇرسا بولىدىغۇ؟ جانان كوچىسىدا، ــ دېدى لۇاھىددىن. ئۇنىڭ بۇ كىچىك ئاپىسى دادىسى ــ تاشاخۇنۇمنىڭ توقىلى تۇ خېنىم ئىدى.

ــ ئۇنداق بولسا بۇ ئىش شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى ئىسلىماخۇن، ــ مەلىكىزادنى قانداق قىلساق بولار؟

ــ بىزنىڭ ئۆيگە كېتىپ شۇ يەردە تۇرسۇن، ــ دېدى نىزامىدىن، ھېلىلا بىرسىنى بۇيرىساق، بۇ ئىشنى ئۇختۇرمايلا بويامەتكە ئېلىپ كەتسە ئوبدان بولاتتى.

ــ شۇنداق قىلىلى.

ئۇلار مەلىكىزادقا ئۇقتۇرماسلىقنى ئويلاشقان شۇ مەزگىلدە مەلىكىزاد بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بولغانىدى. (ئوخشاش ۋاقىتتا باشقا

ئىككىسى ئەسكەر ئۆينى ئاختۇرۇپ كىتاپ قوليازما ھەتتا پىيانىنولارنى ئېلىپ كەتكەن. بويامەتتە قويۇلغان بىر قىسىم كىتابلارنىمۇ ئېلىپ كەتكەن).

گەپ دېگەن سۆز يېغىي دېگەندەك بىردەمدىلا پۈتۈن ئاتۇشقا يېيىلىپ بولدى. ھەر قايسى كەنت مەكتەپلىرىدىكى ئەپەندىلەر بىردەمدىلا مەشھەتكە، ــ رۇشتى مەكتەپكە يىغىلدى. بۇ يەردە ئابدۇراخمان شائىرنىڭ دانىخورەك باسقان چىرايىدىمۇ يىغا ئالامىتى پەيدا بولدى. كەنت مەكتەپلىرىدىن بىر مۇنچە ئوقۇغۇچىلارمۇ كېلىشكەنىدى. قىزلار مەكتىپى ھويلىسىدا قىز ئوقۇغۇچىلار يىغىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئايال جىنسىغا خاس ئاسان ھاياجانلىنىدىغان تەبىئىتى بۇ زەربىگە چىداپ تۇرالمىغانىدى.

قىسقىسى، بۇ مۇدھىش كۈن پۈتۈن ئوقۇغۇچىلارغا، ئەپەندىلەرگە، دېھقانلارغا زور مۇسىبەتتەك تەسىر قىلغان، بىر قىسىم مۇتىئەسىپلەرگە بولسا بايرام بولغانىدى. بۇ ئەھۋالدا ئۆي ئاختۇرۇلمىغان تەقدىردىمۇ مەلكىزادىنىڭ بۇ خەۋەرنى ئۇقماي قېلىشى مۇمكىن ئەمەسىدى.

مەلىكىزادقا ئۇختۇرماي ئېلىپ كېتىش خىيالى بەرباد بولغاندىن كېيىن، ئۇنى قان يىغلىغان ھالەتتە ئىككى ئىزچىغا قوشۇپ بويامەتكە يولغا سالدى. ئۇ ئىشەك ئۈستىدىن يىقىلىپ كەتكۈدەكلا ھالغا كېلىپ قالغاچقا، ئەدىبەنى ئىزىچلاردىن بىرى كۆتۈرۈۋالغانىدى.

بۇ چاغدا سىم- سىم يامغۇر توختىغان بولسىمۇ ھاۋا ئىنتايىن قويۇقلۇشۇپ، قاتلامۇ- قاتلام قارا بۇلۇتلار كۈندۈزنى نامراز شام ۋاقتىدىكىدەك گۇگۈملاشتۇرۇۋالغان بولۇپ، كېچىسى ياكى ئەتە ئەتىگەندە ئۇزاققا سوزۇلۇدۇغان ئاق يېغىن باشلىنىدىغاندەك قىلاتتى.

3

1937-يىلى 22-ئاپرېل ئىدى. نىزامىددىن غېنىنى ئېلىپ قەشقەرگە قاراپ ماڭدى. بۈگۈن بازار كۈنى بولغاچقا، قەشقەرگە باردىغان بازارچىلارمۇ كۆپ ئىدى. ئۇ ئالدى بىلەن غېنىنى باشلاپ جانان كوچىسىغا تۇ خېنىمنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ يەرگە غېنىنىڭ نەرسە-كېرەكلىرىنى تاشلاپ قويغاندىن كېيىن ياۋاغ تۇرمىسىگە كەلدى.

تۇرمە ساقلاۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قىرغىز ئەسكەر ئىدى. ئۇلار گەرچە گومىنداڭ ھەربىي فورمىسىنى كىيىۋالغان بولسىمۇ، تەرتىپسىز پادىدەك گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ئوخشىمايتتى. نىزامىدىن تۇرمە باشلىقىنى تېپىپ سۆزلەشتى.

ــ مۇمكىن بولسا ئىنىم بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ قويسىڭىز، ئۇنىڭغا يەڭگۈشلەيدىغان كىيىم-كېچەك، ئازراق يەيدىغان نەرسە ئېلىپ كەلگەنىدىم، شۇنى بەرسەم،ــ دېدى نىزامىدىن.

ــ بولمايدۇ، سىياسىي مەھبۇسلار بىلەن كۆرۈشۈشكە بولمايدۇ، نەرسە-كېرەكنىمۇ قوبۇل قىلمايمىز،ــ دېدى، تۇرمە باشلىقى توڭلۇق بىلەن.

نىزامىدىن خېلى ئۇزاق ئىلتىماس قىلغان بولسىمۇ، ئۇنى ماقۇلغا كەلتۈرەلمىدى. ئاخىر ئۇ ئەتەي روسچە ئۆز - ئۆزىگە خۇرسۇنۇپ:

ــ بىچارە ئىنىم، بىز ئامالسىز كەلدۇق، رەنجىمەسسەن،ــ دېۋىدى، تۇرمە باشلىقى ئۇنىڭغا يالت ئېتىپ قاراپ:

ــ Ах, вы знаете Русский язык?[1] - دەپ رۇسچە سورىدى.

ــЗнаю، ــ دېدى نىزامىدىن ۋە ئۆزىنىڭ بۇرۇن سۇۋېت ئەلچىخانىسىدا تاغىسىنىڭ سودا ۋەكىلى بولۇپ تۇرغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇلار دەسلەپكى سوئال-جاۋابلاردىن كېيىنلا رۇسچە سۆزلۈشۈشتى. تۇرمە باشلىقى نىزامىددىندىن ئىنىسىنىڭ نېمە گۇناھ

[1] ھوي، سىز رۇسچە بىلەمسىز؟ ــ ئا.

ئۆتكۈزگەنلىكىنى سورۇپدى نىزامىدىن:

ــ نېمە گۈناھ ئۆتكۈزگەنلىكى، ئاللاھ گۇۋاھ، ھېچكىم كۆرگەن ئىش ئەمەس، ئىنىم مۇئەللىم ئىدى. يېڭى مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنىڭ كۆزىنى ئاچقان گۈناھى بار،ــ دېدى.

ــ ھە، بىلدىم، بۇنداق ئادەملەرنىڭ تۈركىيە جاسۇسى بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن، ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى بەك يامان،... ــ تۈرمە باشلىقى بېشىنى چايقاپ، گىپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتماي توختاپ قالدى، كېيىن ئۇ نىزامىدىنغا، ــ مەن سىزنىڭ رۇسچە بىلگىنىڭىزنىڭ يۈز- خاتىرىسى ئۈچۈن، ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرىڭىزنى ئېلىپ قويىاي، ئەمما كۆرۈشتۇرەلمەيمەن،ــ دېدى.

ــ Спасибо[1]! ــ دېدى نىزامىدىن ئىلاجسىز. ئاندىن غېنىنى كۆرسۈتۈپ، بۇندىن كېيىن غېنىنىڭ تۈرمىگە نەرسە- كېرەك ئەپكېلىپ تۇرۇدۇغانلىقىنى، تۈرمە باشلىقىنىڭ ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويۇشىنى ئىلتىماس قىلدى.

تۈرمە باشلىقى رازى بولدى. ئۇلار تۈرمىدىن قايتىپ، شەھەردىكى سودا- سېتىقلىرىنى قىلىش ئۈچۈن ئۆستەڭبويى كوچىسىغا قاراپ مېڭىشتى.

نىزامىدىن غېنىنى يەنە جانان كوچىسىغا ــ تۇ خېنىمنىڭ ئۆيىگە ئەپكىرىپ قويۇپ قايتىپ چىققاندىن كېيىن ئۆستەڭبويى كوچىسىدا كېتىۋاتاتتى، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ يان دەرۋازىسىغا يېقىن قالغاندا بىرسى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ: «جامەگە كىرسىلە، گەپ بار» دەپ پىچىرلاپ ئۆتۈپ كەتتى.

نىزامىدىن ئىنتايىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئۇ كىشىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ جامەگە كىردى. ئۇلار خىلۋەتراق بىر ياقتا بېرىپ، گويا چەت ۋىلايەتلەردىن كېلىپ ھېتگاھ جامەسىنى تاماشا قىلىۋاتقان قىياپەتتە نەقىشىلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەچ سۆزلەشتى. تېخى

[1] رەخمەت، ــ ئا.

جۇمە نامىزىنىڭ ۋاقتى بولمىغاچقا ئادەملەر كۆپ ئەمەس ئىدى.

ــ سىلى نىزامىدىنغۇ؟ــ دەپ سوردى ناتونۇش ئۇرۇق كىشى،

ــ مەن نوۋېشى مەكتەپتە كۆرگەنتىم، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن كەپتىكەنلا، خۇداغا شۈكرى، خاتالاشماپتىمەن. مەنمۇ ئىلگىرى نوۋېشى مەكتەپتە مۇئەللىم ئىدىم. مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىللە بىر كېچىدىلا يۈسۈپ ئەپەندى، ئەخمەت ئەپەندى ئايالى ھەم بەش ياشلىق بالىسى بىلەن... يەنە باشقا مۇئەللىملەر قولغا ئېلىندى. شۇ كۈنى مەجىددىن ئەپەندى بىلەن شەۋقى ھەزرەت توققۇزاقتىكەن، ئۇلار ئامان قاپتۇ. ئۇلار سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلارنى ئوقۇشۇپ بېقىشقا بەكمۇ ئىنتىزار. يەنە ھازىرقى ۋەزىيەتتە ئۆيدە، مەكتەپتە بولماي تۇرسۇن دەپ تاپىلاشقان. مەمتىلى ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتۇردىمۇ قانداق؟ مەن شەۋقى ھەزرەتكە نېمە دەيمەن؟

ــ ئىنىم بىلەن كۆرۈشەلمىدىم، ئەمما نەرسە- كېرەكلەرنى ماڭ تەسلىكتە ئالغۇزدۇم، چوڭ ئوغلۇمنى بۇ يەردە تاغامنىڭ كىچىك خوتۇنىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇق، ئۇ پات- پات كېيىم-كېچەك، نان- پان يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرۇدۇغان بولدى.

ــ ئوبدان بوپتۇ. ئاۋۇ ئەپەندىلەر يەنە ئىلاج بولسا تۇرمىدىكىلەر بىلەن خەت ئالاقە قىلىشقىلى بولسا ئوبدان بولاتتى دېيىشكەنىدى، شەۋقى مەمتىلى ئەپەندىدە بەزى قىممەتلىك قوليازمىلار بارلىقىنى ئېيتقان، شۇلارنىڭ دېرىكىنى ئېلىشقا بەكلا تەشنا بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

ــ قوليازما دەمسىز؟ ئۇنىڭ ئۆيىنى ئاستىن- ئۈستۈن كەلتۈرۈپ قوليازما تۆگۈل ئۇنىڭ ھېلىقى پىيانىنو دەيدىغان چالغۇسىدىن تارتىپ ئەپكەتكەن تۇرسا... ــ نىزامىددىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كەتتى.

ــ ئاپلا!...ــ دېدى ناتونۇش كىشى چوڭقۇر ھەسرەت بىلەن، ئارقىدىن نىزامىددىنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى ئېيتتى. ئاندىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يىغىلىش ئۆتكۈزۈشى خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئەمما ئوقۇشنى توختاتماسلىق كېرەكلىكىنى يەنە بىر قېتىم تاپىلاپ، ئۇنىڭ

بىلەن خوشلاشتى.

ئون توققۇزىنچى باب

1

مەمتىلى ئەپەندى قولغا ئېلىنىشى بىلەنلا ئۇنىڭ يوقلۇقى ھەممىدىن ئاۋۋال مەكتەپلەردە بىلىنىپ قالدى. ئۇزۇن يىللار زۇلمەت ئىچىدە ياشاپ كەلگەن، مىجەزىگە قۇللۇق، قورقۇنچاقلىق، ھەممىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇش، شۈكرى قىلىش سىڭىپ قالغان خەلق، بۇنى پاجئەنىڭ باشلىنىشى دەپ قاراپ ۋەھىمىگە چۈشۈشتى. بەزىلەر بالىلىرىنى مەكتەپكە ئەۋەتمىدى. ھەتتا بەزى مۇئەللىملەرمۇ مەكتەپنى تاشلاپ، كەلگۈسى بوران- چاپقۇندىن ئۆزىنى دالدىغا ئالدى.

بۇ ناچار كەيپىياتقا تۈرتكە بولۇپ خۇراپاتنىڭ جاھالەت تۇمانى يېيىلىشقا باشلىدى. ئەزەلدىنلا ھۆكۈمدالار ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان مۇتىئەسسىپلەر گۈرۈھى يەنە ئۆز رولىنى جارى قىلىشقا باشلىدى. مەسچىت- جامەلەردە يېڭىلىقا قارشى ۋەز- نەسىھەت، تەھدىتلەر باشلىنىپ كەتتى. بۇ مۇتئەسسىپلەر ھەركىتىنىڭ مەدەتكارى يېقىندا توختى زۇنۇن، مۇتىئەسسىپ موللىلار بولسا، ئۇلارنىڭ ئارقىسى ھۆكۈمەت ئىدى. ئاربدا چاپارمەنلىك قىلىدىغىنى مەمتىمىن ئاق كىرپىككە ئوخشاشلار ئىدى. خېلىلىراخمانىنىڭ يەنە يۈرتتا پەيدا بولغانلىقىنى سۆزلۈشەتتى.

مەمتىلى ئەپەندىدىن دەككىسىنى يىگەن كەنجى قازاخۇنۇم، بويامەتتىكى مۇھەممەت ئىمامغا ئوخشاشلار قايتىدىن سەھنىگە

چىقىپ، ئۆز پائالىيەتلىرىنى باشلىۋەتكەندى. ئۇلار جاللاتنىڭ خىزمەتكارىغا ئوخشايتتى: جاللات ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئادەمنىڭ پۈت ـ قولىنى مويتۇڭزىغا ئەكىلىپ تۇتۇپ بىرەتتى ھەم ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنغۇچىغا شۇكرى قىلىش، توۋا قىلىش ھەققىدە نەسىھەت قىلاتتى ۋە بۇ ئۆلۈمنى خۇدادىن كەلگەن دەپ ئىشەندۈرەتتى. ئۇلار قۇل بىدىكلىرىگە ئوخشايتى، لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىمۇ قۇللار تەبىقىسىدىن ئىدى. خوجايىنلار قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ تۇرۇپ، بۇ ئەقلى ئۇستىگە نەپسى مىنگەن، ئۆزىنى ئۆلتۈرگۈچىنىڭ قولىنى يالاپ قانىنى تازىلاپ ئاخىرىقى نەپىسىدىمۇ قۇللۇقنى بىجا كەلتۈرگۈچى يالاقچىلارغا ئىشارەت قىلسىلا، ئۇلار ئۆز قەۋمىنى ئالداپ ئۇلارغا تۇتۇپ بېرەتتى. ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇپ، دىن يۇزىگە كۈپرى دېغى سۈۋاپ، بىدئەت ۋە خۇراپات بىلەن ئېتىقاد چىرىغىنى خىرەلەشتۈرۈپ، ئادەملەرنى ئوڭ ـ سولىنى بىلەلمەس گالۋاڭ قىلىۋېتىشەتتى.

كەنجى قازاخۇنۇم بوستان مەسچىتتە شۇنداق دېدىكى:

ــ مۇسۇلمان بالىلىرىنىڭ ناسارالارچە كېيىنمىكى، كالتە قۇيرۇق بولۇپ يۈرمىكى دىنغا ئاسىيلىق قىلىشىنىڭ باشلىنىشىدۇر؛ ناسارالارنىڭ كۈپرى كىتاپلىرىنى ئوقىغىنى ئاسىيلىقنىڭ راۋاجىدۇر. بۇنداقلار بىلەن ئارىلاشماق كاپىرغا قىز بەرگەندىنمۇ يامانراقتۇر. كىمنىڭ ئۆيىدە مۇشۇنداق كالتە قۇيرۇقلار بولسا ئۇ خۇددى ناسارالار بىلەن بىر ئۆيدە تۇرغاندەك بولۇدۇ . كالتە چاپان بىلەن مەسچىتكە كىرىپ ئوقىغان نامازمەقبۇل بولمايدۇ!

قايتىدىن نوپۇزى تىكلەنگەن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ بۇ تەھدىتى ئاتا-ئانىلارنىڭ يۈرەكلىرىنى زىربلىدىتۇەتتى. ئەمما ھېچكىم كىيىم بىلەن ئېتىقادنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى سۆزۈڭگە قۇرئاندىن ياكى ھەدىستىن دەلىل كەلتۈرۈپ باق، دېيىشكە پېتىنمايتى، ھېچ بولمىسا «بۇنداق بولۇدۇغان بولسا ئەينى ۋاقىتتا سەن نېمىشكە بۇ قاراشلىرىڭنى

دەللىلەپ، ئەپەندىمنى ئوسال قىلمىغان؟ ئەكسىچە ئۇ سېنى ئوسال قىلغانتىغۇ؟» ياكى بولمىسا «ئەجەبا سەن توغرىدىن توغرا شۆتاڭغا بالا بەرسەك توغرا بولۇدىكەنۇ، ئەپەندىمنىڭ ئاچقان مەكتىپىدە ئوقۇش ئۇنىڭدىنمۇ يامانمۇ؟» دېگەنلەرنى يادىغىمۇ كەلتۈرۈشمەيتى. شۇنداقلا بىدئەت ۋە خۇراپاتلار بىلەن ئېتىقادىنىڭ پارلاقلىقىغا داغ سۈڭالغان ئادەملەردە بۇنچىلىك بىلىمسۇ، جۇرئەتمۇ يوقىدى! بىلىمنىڭ كىمدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇگۇنۇشنىڭ دەل رەسۈللاھنىڭ سۈنئىتى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئېيتالمايتى. ئۇلارغا ئۇگۇتۈلگىنى ئەنە شۇنداق نۇقسانغا تولغان، ياخشىلىقتا بېخىل، ئادەملەرگە ھەشەم ۋە جاپا سېلىشتىن باشقا يارارى بولمىغان غەلىتە بىرنېمىدى. ئۇلار بولسا بۇنى «دىن» دەپ بىلىشەتتى!

بەزى قاتتىق قوللۇق ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى دەرھال «ئىمانغا قايتىش» قا بۇيرىدى ھەم مەقسەتلىرىگە يېتىشتى. باشقىلىرى بولسا بالىلىرىنى سۆزگە كىرگۈزەلمىدى ۋە ئۆيلىرىدە مۇنازىرىلەر داۋام ئەتتى.

پەقەت سابىتىنىڭ ئائىلىسى غەۋغالاردىن تېنىچ ئىدى. ئۇلارنىڭ «ئىمانغا دەۋەت قىلىدىغان» ئاتا- ئانىسى يوق ئىدى. بۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى سابىتنى ھۆرمەت قىلغاچقا ھېچكىم ئۇنى بىر نېمە دېمەيتى. ئۇ ئادەتتە تاھىر خەلپەتنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى مەسچىتتە نامازغا ئوقۇيتى. كۈندۈزدە مەكتەپنىڭ مەغرىپ تەرىپىدىكى مەسچىتتە ئوقۇيتتى. ئۇلار مۇتىئەسىپلەر باشلىغان ھوجۇمنى ئۇقۇپ تۇراتتى. لېكىن بۇ ئىككى كۈچ ھازىرچە تېخى ئاشكارا، يۈزمۇ- يۈز ئېلىشىدىغان باسقۇچقا كىرمىگەن بولۇپ، ھەر ئىككىسىنىڭ تەشۋىقاتى قارشى تەرەپ يوق يەردە كېتىۋاتاتتى.

لېكىن، تەۋپىقنىڭ قولغا ئېلىنىشى سابىتلارنىڭ ئائىلىسىگىمۇ يامان كەيپىيات ئېلىپ كەلدى. سابىتمۇ، گۈلزادىمۇ خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىچارە بولۇپ قېلىشتى.

سابىت مەكتەپتىن كەلسىلا گۈلزادىنىڭ بىرىنچى سوئالى:

ــ ئەپەندىنىڭ خەۋىرىنى ئالالىدىڭىزمۇ؟ــ دېگەندىن ئىبارەت بولاتتى.

ــ قانداق خەۋىرىنى ئالغىلى بولۇدۇ، دەيسەن، ھېچ گەپ يوق، بازار كۈنى نىزامىدىنكام بىلەن كۆرۈشۈپ ئوقۇشۇپ باقمەن،ــ دەپ جاۋاب بېرەتتى سابىت.

بارا- بارا سابىت ئۆيگە كېلىش ئالدىدا بېشى قاتىدىغان بولۇپ كەتتى. ئۇ گۈلزادىنىڭ كۆڭلىگە تەسەللىي بولغۇدەك گەپ تاپالمايى قالاتتى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ قانائەتلەنمەيدىغان جاۋابلىرىدىن كېيىن ئارىنى بىر كۆڭۈلسىزلىك قاپلىۋالاتتى. سابىتنىڭ يۈرىكى سىقىلىپ، گۈلزادىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىپ، كۆڭۈللۈكرەك ئولتۇرۇشنى شۇنچە ئىستەمۇ زادىلا قولۇشالمايتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گۈلزادە ئېغىر بوي بولغاچقا چۈشۈنۈپ بولمايدىغان بىر ئىشلار ئۈچۈن خۇيى تۇتۇپ قالاتتى. كېيىن، سابىتنىڭ ئۆزىنى نېمە دەپ پەپلەشنى بىلمەي بىچارىلىك بىلەن بويۇن قىسىپ ئولتۇرۇپ كەتكىنىگە قاراپ يەنە ئىچى ئاغرىپ، شوخلۇق بىلەن بەستىلىك يولدىشىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن سابىت ئۇنى ئەركىلىتىپ سۆيۈشكە باشلايتى. ئاندىن گۈلزادە كىتاب ئوقۇشقا، سابىت يېزىشقا كىرىشەتتى.

ئۇ بىر قېتىم بويىمەتكە بېرىپ مەلىكىزاد بىلەن ھەسرەتلىرىنى ئورتاقلىشىپمۇ كەلدى. شۇندىن كېيىن بولسا كۆڭلىگە مەلھەم تېپىش ئۈمىدىدە سابىتتىن سوئال سوراپ تۇراتتى.

ئۇلارنىڭ ئۇستازى ۋە غەمگۇزارى ھەققىدىكى غەملىرى يەتمىگەندەك، ئەمدى مۇتئەسسىپلەرنىڭ پىتنىسى، ھوجۇمى ئۇلارنىڭ كۆڭلۈللىرىگە سايە سېلىشقا باشلىدى. ئەمما، سابىتنىڭ چوڭقۇر يۈرەك قاتلىمىدا مەڭگۈ ئۇستازىنىڭ ئىزىددىن بېرىش، مەڭگۈ مەكتەپتىن ئايرىلماسلىق ئەقىدىسى كۈنسېرى مۇستەھكەملىنىپ باراتتى. ئۇ گاھىدا ئۆزىنىڭ بۇ

غايىسىنى گۈلزادىغا هاياجان بىلەن سۆزلەپ بېرەتتى.

2

پۈتۈن يۇرتنى قاپلىغان مۇسىبەت پۇرىقى گويا مەلىكىزادىنىڭ قەلبىدىن تارىلىۋاتقانىدەك، ئۇنىڭ يوغان هەم نۇرلۇق كۆزلىرىدىن تۆكۈلگەن ياش پار بولۇپ، يامغۇر بولۇتلىرىنى هاسىل قىلىۋاتقانىدەك قىلاتتى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئىكرانىدا تەۋپىقىنىڭ تەبەسسۇم كەتمەيدىغان، قىزىللىق تېپىپ تۇرغان چىرايى، ئوڭ كۆزىنىڭ قۇيرىقىدىكى بىلىنەر-بىلىنمەس تارتۇقنىڭ، كۈلگەندە كۆزىنىڭ قىسىلىشى بىلەن تۇرۇلگەن جايدا غايىپ بولۇشى؛ ناهايىتى تېز ۋە سىلىق مېڭىشلىرى، خوشاللىق بەخش ئەتكۈچى چاقچاقلىرى دەممۇ- دەم پەيدا بولغىنىدا چەكسىز هەسرەت ئۇنىڭ يۈرىكىنى قۇچىقىغا ئالاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ لەززەتلىك هايات-تىن، كۆڭۈللۈك تۇرمۇشتىن، مانا بۇلارنىڭ جىمىسىنى تەمەن ئەتكۈچى سۆيگەن كىشىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى هەر بىر ئويلىغىنىدا، بەدىنىگە قوقاس ياققاندەك بولۇپ كېتەتتى. لېكىن، تۇرۇپلا بۇ مۇدهىش تەقدىرنىڭ راستلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەي قالاتتى. ئۇنىڭ هازىرىقى بىردىن- بىر تەسەللىسى قىزى ئەدىبە بولۇپ، مەلىكىزاد ئەدىبەنىڭ چىرايىدىن تەۋپىقنىڭ نەسىل ئىزنالىرىنى تېپىشقا ئۇرۇنۇپ، ياشقا تولغان كۆزلىرىنى بوۋاقتا تىكىپ، ئۇزاق- ئۇزاق ئولتۇراتتى. بوۋاقنىڭ چىرايىدىن دادسىغا ئوخشايدىغان بىرەر ئالامەتنى سەزگەن هامان ئەسەبىلىك بىلەن سۆيۈشكە باشلايتى- دە، تاكى بوۋاق قىرقىراپ يىغلىغانىدىلا توختايتى. ئەسلىدە، بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ كۆڭۈل ئىكرانىدا، تەسەۋۋۇرىدا بوۋاق ئەمەس، تەۋپىق بار بولۇپ، ئۇ كۆڭلىدە تەۋپىقنىي سۆيۈۋاتقان بولاتتى. هازىر نىزامىددىنىڭ ئۆيىدىكى

ھەممەيلەن كۆڭۈل بۆلۈدىغان بىردىن. بىر مۇھىم ئىش، مەلىكىزادىنىڭ سۆزى، كۈلۈمسىرىشى بولۇپ قالغاندەك ئىدى، ھېچ بولمىسا كۆز يېشىنى توختۇتۇشنى تىلەيتى. بۇ يۈرەكنى ئەزگۈچى بىتىنىم يىغا ۋە تۆگۈمەس كۆز يېشى ئۆيىدىكىلەرگە ھەتتا تەڭپىق ھەققىدىكى خىيالنىمۇ ئىككىنچى ئورۇندا قويۇشقا مەجبۇر قىلغانىدى.

ئۆيدىكى چوڭ- كىچىكلەرنىڭ ھەممىسى مەلىكىزادىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشنى ئەڭ كۆڭۈللۈك ئىش دەپ بىلىشەتتى. شۇڭلاشقا ھەممەيلەن گويا ئەتىۋار بالىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇشۇۋاتقاندەك ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆگۈلەپلا يۈرۈشەتتى. زورىخان دەمۇ- دەم:

ــ ئازراق چاي ئىچىپ باقامسىز؟

ــ كۆڭلىڭىز نېمە تارتىدۇ؟...ــ دەپ سوراپلا تۇراتتى.

ئايىمگۈلدىن تارتىپ نەبىگىچە بالىلارنىڭ ھەممىسى بىردەم ئەدىبەنى بېقىپ بەرمەكچى بولاتتى. بىردەم مەلىكىزادقا ياقىدىغان باشقا بىرەر ئىش تېپىپ قىلماقچى بولۇشاتتى.

ۋاھالەنكى، بۇ چەكتىن ئاشقان مېھىر- مۇھەببەت مەلىكىزادنى تېخىمۇ ئېزىپ تاشلايتى. بۇ مېھرىبانلىق ئۇنىڭ خاتىرىسىگە ھەممە نەرسىنى كەلتۈرەتتى؛ مېھرىبان ئېرى، ئۇنىڭ مۇھەببەتكە تولغان قاراشلىرى، پەپىلەشلىرى، چاقچاقلىرى... نىھايەت ئۇنىڭ تۆگۈمەس كۆز يېشى ئەدىبەنىڭ يۈزىنى ھۆللەيتى، ئۇنىڭ تۆگۈمەسلىكى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇراتتى.

قىسقىسى، ئۇ سەل- پەل يالغۇز قالسىلا چەكسىز بايا‌ۋانىدا يەككە- يىگانە تۇرغاندەك مۇڭ ۋە قورقۇنچ بېسىپ يىغلىسا، كىشىلەرنىڭ خەيرىخاھلىق بىلەن پەپىلەشلىرىگە يولۇققاندا مېھرىبانلىق ئىلكىدە كۆڭلى ئېزىلىپ يىغلايتىي. مەمتىلى ئەپەندى داۋالاپ ساقايتقان بالىلارنىڭ ئاتا- ئانىلىرى ۋە باشقا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ياخشىلىقىغا ئېرىشكەن كىشىلەر بۇ ئۆيدىكىلەرگە تەسەللىي ئېيتىش ئۈچۈن يوقلاپ

كىرىپ تۇراتتى. ئۇلار نىزامىددىنىڭ قايغۇلۇق چىرايى، مەلىكىزادىنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېچىشقاندا بۇ ئۆيگە كىرگىنىگە ئۆكۈنەتتى، ئەمما يوقلاپ كىرمەسلىككە كۆڭلى ئۇنىمايتتى.

نىزامىدىن مەلىكىزادنى قەشقەرگە ئاتا- ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇش بىلەن ئۇنى قايغۇدىن خالاس قىلماقچى بولدى. مەلىكىزادىنىڭ قاتتىق تۇرۇۋېلىشى بىلەن تۇرمىگە باشلاپ بېرىپ، كۆرۈشتۇرۇپ قويۇشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، يەنە ئىشقا ئاشمىدى. نىزامىددىن مەلىكىزادنىي قەشقەردە قالدۇرۇپ قايتىپ چىققانىدى، ئەتىسىلا مامۇتھاجىم ئۆزى مەلىكىزادنى پوچتىغا سېلىپ ئاتۇشقا ئېلىپ چىقتى.

ــ خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، ماڭا نېمە كۆرگۈلۈك بۇ،ــ دېدى مامۇتھاجىم،ــ كېچىچە بىزنى سورۇۋەتتى،...

مەلىكىزاد ئاتا- ئانىسىنىڭ ئۆيىدە ئۆزىنى تېخىمۇ غېرىپ ۋە بىچارە ھېس قىلىپ، ئاتۇشقا دەرھال قايتقۇسى كېلىپ، ھەسرەتلىنىپ يىغلىغانىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنى ئەسلىتىپ تۇرىدىغان مۇھتتىن ئايرىلىپ زادىلا چىدالمىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن دادىسى ئۇنى يەنە ئەپكېلىپ قويۇپ كەتتى.

ئۇ يەنە ئاۋۋالقىدەك كۆز يېشىنى يامغۇر قىلىپ، كۈندىن-كۈنگە سولغان ھالدا نىزامىدىننىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ قالدى.

بىگىرمنچى باب

1

ئابدۇنىياز بىلەن ماخۇسەن ئارىسىدا كۈتۈلگەن سۆھبەت ئاخىرى ھەل بولدى. ماخۇسەن ئۆزىنىڭ خەل قوراللانغان 300 ئەسكىرىنى ئابدۇنىيازنىڭ ئىختىيارىغا بېرىدىغان، ئابدۇنىياز ئۇلارنى ئۆز ئەسكەرلىرىگە قوشۇپ قەشقەر كونىشەھەرگە ھوجۇم قىلىدىغان بولۇپ پۈتۈشتى.

بۇ خەۋەر قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن ھامان قەشقەر دائىرلىرىنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. بۇ جىددىيلىك تۈرمىدىكى مەھبۇسلارنىڭ قىسمەتلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپتى. سوراق ئىنتايىن ۋەھشىيانە تۈس ئالدى.

مەمتىلى ئەپەندى بايىلا سوراقتىن قايتىپ كىرگەنىدى. سىم قامچا تەكىكەن بوينى ئۆزۈن بىر يول يېرىلىپ كەتكەن بولۇپ، قان چىقىپ تۇراتتى. يۈسۈپ زىيا قول يانغىلىقىنى چىقىرىپ يارىنى تاڭماقچى بولدى. دورىلانمىغان يارىنى بۇ يوسۇندا تاڭغاندا يانغىلىق چاپلىشىپ قېلىپ، سويسا يەنە يارا بولاتتى. شۇڭا ئۇ يانغىلىق چاپلاشمايدىغان ئامالنى تېپىش ئۈچۈن ئويلۇنۇپ قالدى. پاختىلىق چاپان بولغان بولسا ئازراق پاختا سۇغىرىۋېلىپ، شۇنى بېسىپ ئاندىن تاڭسا بولاتتى. بىراق، پاختىق چاپان يوق. ئەمدى ئەڭ ئىپتىدائىي ۋە قارامىلارچە چارە پوستەك توپا بېسىش ئىدى. ئۇ يارا ئاغزىنى قۇرۇتۇپ، يىرىڭداپ كېتىشتىن ساقلاپ

قبلىش ئۇچۇن پوستەك توپىدىن چىمدىپ ئېلىپ، يارىغا باستى. تەۋپىق ئۇيغۇلۇق جويلىگەندەك، چۈشۈنۈكسىز ئېڭىراپ قويدى ۋە مۇسكۇللىرىنى يېغىۋالدى. يۈسۈپ زىيا گويا ئۆزىنىڭ يارىسى ئېچىشىپ كەتكەندەك تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئۇ يولدىشىنىڭ يارىسىنى تېڭىپ، ئۇنى ئاۋايلاپ ياتقۇزۇپ قويدى.

ــ ئەپەندىنىڭ ھالى قانداقراق؟ــ دەپ سورىدى ياش كامېرداشلاردىن بىرى كۆڭۈل بۆلۈپ.

ــ ئۇخلاۋاتىدۇ،ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى قىسقىلا. ئاندىن بۇ تار قەپەزدىكى زېرىكىشىنى يېڭىشىنىڭ بىردىن- بىر ئۇسۇلى كامېر تاملىرىدىكى ھەر خىل خەتلەر، بەلگە- ئىزلارنى يۇزىنچى قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ ئىزلارنى كۆرۈشى ئۇچۇن يارەدەم بېرىدىغان بىردىن- بىر يورۇقلۇق مەنبەئەسى تەسكەي تەرەپكە قارايدىغان كىچىككىنە روجەك ئىدى.

ئاشۇ روجەكتىن چۈشۈپ تۇرغان غۇۋا يورۇقتا كامېر تاملىرىغا يۆلۈنۈپ ئولتۇرۇشقان روھسىز ۋە ھالسىز مەھبۇسلار مۇكچەيگەن ھالدا قۇرۇق ئوتۇن كۆتەكلىرىدەك كۆرۈنەتتى. بەزىلەر ئۇخلاۋاتقان بولسا، بەزىلەر غەمگە شېرىك مۇگدەشلىرى بىلەن كۆزىنى چالا يۇمۇۋالغانىدى. يەنە بەزىلىرى بىكارچىلىقتىن تۇغۇلۇدۇغان جىمكى بىمەنە خىياللارغا ئەسىر بولۇپ كېتىشكەنىدى. ئۇلارنىڭ قىلىشىدىغان پاراڭلىرىمۇ تۇگەپ كەتكەنىدى. بىكارچىلىق ئۇچۇن پاراڭ توشامدۇ؟ ئۇلار ئاندا- ساندا بىر- ئىككى ئېغىز گەپلىشىپ قويۇشاتتى.ئۇلارنىڭ سۆزلۈشۈپ تۇرۇشى ئۇچۇن نە يېڭىلىق، نە سىرتتىكىلەرنىڭ خەۋىرى بولمايتتى.

يۈسۈپ ئەپەندى تاملاردىكى چالمىدا يېزىلغان سۆس خەتلەرنى ئوقۇشقا باشلىغانىدى. بۇلار ئەنە شۇ مۇھتىنىڭ مەھسۇلىدى.

روھىم ئەجەم قىسىلدى، سىرتتىن خەۋەر ئالالماي،

ھېچكىمگە بىر گەپ قىلالماي ياكى بىر گەپ ئاڭلىيالماي.
يېشىم ئوتتۇز ئالتە ياش، تاشتىنمۇ قاتتىق بۇ باش،
ئادا بولار ئوخشايمەن، ھەسرەت چېكىپ، ياتالماي.

بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسى ئائىلىسىدىكىلەر ھەققىدە يۇرەكلىرى ئېچىشقان ھالدا غەم قىلاتتى. ئۇلارنىڭ قانداق پەريات چېكىۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشەتتى.
يۈسۈپ ئەپەندى تامدىكى شېئىرلارنى يەنە ئوقۇشقا باشلىدى:

خۇدا بىلۈر بالىلىرىم پەريات چېكىپ يۈرىدۇ،
توغرا بىر يەرگە بېرىپ دادىنى ئاڭلىتالماي.
خۇدا ئۇرغان مەتىمىن، ئىچى قارا كاپىردۇر،
يالغان خەۋەر بېرىپسەن، توغرا ئىشنى تاپالماي.
ھەي، مەلئۇن، ئەجەپ قىلدىڭ، ھالىمغا ۋابال قىلدىڭ،
ئاز كۈندە مەھۇ ئولۇرسەن، جاسۇسلۇقتا ياشالماي.

يۈسۈپ ئەپەندى بۇ يەردىكى قىممەتلىك ئەمەكنىڭ ئىككىنچىسى ــ كامىرداشلارنى بىر- بىرلەپ كۆزۈتۈشنى باشلىدى.
رۇجەككە يېقىنراق جايدا ئولتۇرغان تاز چىراي، ۋۇجۇك ئوتتۇز نەچچە ياشلاردىكى كوسا ئادەم ئۆزىنىڭ نېمە سەۋەبتىن قولغا ئېلىنغانلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇ مۇشۇ كامېردىكىلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ كونا مەھبۇس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى ئۇ ئۆزى ئېيتقانىدەك ئۇنىڭ گۇناھى بولمىغانلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر ئۇنى سوراقلارغا ئېلىپ چىقمايتتى. ئۇ ھەمىشە بىر نەرسىدىن ھاياجانلانسا، مۇھىتتىكى بىرەر سۆز- ھەرىكەت ئۇنىڭ خاتىرىسىنى قوزغاپ قويسىلا چىرايىنى ئۆمچەيتىپ، يىغلامسىراپ تۇرۇپ زارلىنىشقا باشلايتتى. يا خوتۇن-بالىلىرى ھەققىدە

سېغىنىش ۋە ھەسرەتلىرىنى سۆزلەيتتى؛ بەزىدە يۇرتى ھەققىدە شېرىن ئەسلىمىلەر بىلەن ئۆز- ئۆزىنى بەزلىمەكچى بولغانىدەك زوق- شوقى بىلەن سۆزلەيتى. ئۇ ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كىرىپ قالغىنىدىن ئەجەپلەنگىلى بولمايتتى. چۈنكى، ئۇ يىللاردا گۈناھسىز نۇرغۇن ئادەملەر تۇرمىلەرگە كىرىپ كەتكەنىدى.

بۇ تاز چىراي كوسىنىڭ يېنىدا ئۇنىڭ مۇرىسىگە تايىنىپ ئۇخلاۋاتقان ساقاللىق ئادەمنىڭ ئاشۇنداقلا ئۆزىنى ئاقلاپ قاخشاپ تۇرۇدۇغانلاردىن ئىدى. ئۇنىڭ يومۇلاقراق كەلگەن كەڭ يۈزىنى قويۇق قارا ساقال قاپلاپ كەتكەن بولۇپ، چاڭگىلىشىپ كەتكەن، شۇڭلاشقا ئۇ پات- پاتلا يۈزىنى تاتلاپ ئۆزاق قاشلايتتى. خالىغان ۋاقىتتا بېقىپ سەمرىتكەن پىتلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، قاغىنىپ تۇرۇپ ئۆلتۈرەتتى. پىتىنىڭ چىرىسىلاپ ئۆلگەن ئاۋازى كامېرىنىڭ باشقا بۇلۇڭلىرىغچە ئېنىق ئاڭلىناتتى. بۇ ئادەمنىڭ خېلى كونا ئىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ئۇ ئۆزىنى بوزەك ئەتمەكچى بولغان بىر ئەسكەرنى تىللاپ قويغىنى ئۈچۈن يېتەرلىك دۈمبالىغان ۋە تۇتۇپ كېلىپ سولاپ قويۇلغانىدى. شۇندىن كېيىن ئۇنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالغانىدەك يا سوراق قىلىنمىغان ياكى قويۇۋېتىلمىگەن. ئۇ قىرىق ياشلاردىن ئاشقان كىشى ئىدى. شۇڭا ھەمىشە ھەمراھىغا: «سىلى ياش بولغانىدىكىن...» دەپ ئىش تاپشۇراتتى ۋە ئۆزى قېرى سالاھىيىتى بىلەن ئۇنىڭغا يۆلۈنۈپ ئۇخلايتتى.

ئۇنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان ياش يىگىت بولسا مۇئەللىم ئىدى. ئۇ ھازىر تۇرمىنىڭ جاپالىق شارائىتى سەۋەبىدىن قېرى چىراي بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، تېخى ئوتتۇز ياشقا بارمىغانىدى. ئۇ سىياسىي مەھبۇس سۈپىتىدە تۇتۇلغان بولۇپ، ئۇ تولىمۇ كەم سۆز يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ پات- پات يوشۇرۇن كۆز يېشى قىلىدىغانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى. ئادەتتىكى چاغلاردا سۆزلەپ بەرگەنلىرىدىن قارىغاندا ئۇ ئۆيلەنگىلى ئۇزۇن بولمىغان، ئېھتىمال ئۇ ئاشۇ ياش ئايالىنى سېغىنىپ يىغلايدىغاندۇر، ئەمما ئۇ

ئۆزىنى تېتىك تۇتۇشقا تىرىشاتتى. كۆز يېشىنى كۆرسەتمەيتتى. ئۇ تەۋپىق بىلەن زىياغا بەكمۇ ئخلاس قىلاتتى.

تارغىنا كامېردىكى بەش كىشىنىڭ ئۈچى پىكىر بىرلىكىگە ئىگە بولغاچقا، قالغان ئىككەيلەنمۇ ئۇلارنىڭ ئاغزىغا قارايتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىتتىپاقلىق، بىرلىك بارلىققا كەلگەنىدى.

تەۋپىق، زىيالارنىڭ سەبداشلىرىدىن ئەخمەت ئەپەندى ئۇلارغا تام قوشنا ئىدى. ئەخمەت ئەپەندىنىڭ ئايالى باشقا كامېردا، بەش ياشلاردىكى ئوغلى دادىسى بىلەن بىللە ئىدى. بالىنىڭ يۈرەكنى ئېزىپ يىغلىشى بۇ كامېرغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھەر قېتىم بالا يىغلىغان چاغدا تەۋپىق بىلەن زىيا بىر بىرىگە قارىشىپ، چىرايى تاتىرىپ كېتەتتى. بۇ چاغدا ئۇلار جەزمەن بالىنىڭ بەختسىز ئانىسىنى ئەسلىرىگە ئېلىشاتتى. بۇ ئايال يولدىشىغا ئوغلىنى كۆرسۈتۈش ئۈچۈن ئۆزۈن يول بېسىپ تۇركىيەدىن كېلىپ مانا مۇشۇنداق پاجىئەگە يولۇققانىدى.

پات- پات تەۋپىق مارش باشلايتتى. كامېر ئىچىدە ئۈيغاقتىن-بۇياقتا ماڭغاچ پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئوقۇيتتى. ئاۋۋال يۈسۈپ زىيا قوشۇلاتتى. ئارقىدىن ياش مۇئەللىم قوشۇلاتتى. ھېلىقى ساقاللىق بىلەن كوسىمۇ يادىدا قالغان مىسرالارنى تەكرارلىشىپ، ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خوش قىلىپ، يۈرىكىنىڭ سىقىلىشىدىن قۇتۇلماقچى بولاتتى. ئەخمەت ئەپەندى ھېچ كىشىگە كەلمىگەن پاجىئەسىنى ئۈنتۇلۇش ئۈچۈن قوشنا كامېردىكى مۇئەللىملەر، مەدەنىي ئاقارتىش سېپىدىن تۇتۇپ قامالغان مەھبۇسلار تەڭ ۋارقىرىشىپ گۈندىپايلارنى ئالاقزاده قىلۋېتەتتى.

ئاتالمىش ئوسمانئالىنىڭ قالدۇق قوشۇنلىرى نامى بىلەن نىقاپلىنىۋالقان قىزىل ئارمىيە 4- دىۋىزىيىسىگە تەۋە قىرغىز ئەسكەرلەر مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن ئىشكنى ئۇرۇشقا باشلايتتى، ئاخىر بولماي باشلامچىلىرىدىن بىر نەچچىنى تۇتۇپ چىقىپ پۈخادىن چىققۇدەك دۈمبالاپ ئەپكىرىپ تاشلاپ قويىاتتى.

كامبرلارنى شۇ تاپ قەۋرىستاندەك جىملىق باسقانىدى. يۈسۈپ زىيانكەش يۈركى سۇغۇرۇۋېلىنىپ چوڭقۇر يەر ئاستىغا كۆمۈپ تاشلىغاندەك بولۇپ كەتتى. ئۇ شۇ تاپ بۇ جىملىقنىڭ بۇزۇلۇشىنى، كىشىنى خۇشال قىلىدىغان شاۋقۇن سۇرەن باشلىنىشىنى خالايتتى. ئۆزىنىڭ ناخشا باشلىغىسى كەلدى، بىراق، ئەمدىلا سەل- پەل ئارام تېپىپ ئۇخلاپ قالغان سەبدېشىنىڭ ئارامىنى بۇزغۇسى كەلمىدى. ئۇ بۇنداق يۇرەكنى سىقىۋچى جىملىق، زېرىكىش ئىچىدە ۋاقىت ئوتكۈزۈش ئۈچۈن يەنە كامبېرداشلىرىنىڭ ھەربىتىنى كۈزۈتۈشكە باشلىدى.

ياش مۇئەللىم بېشىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ، تۇگۈلۈپ ئولتۇرۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇرىلىرى بىلىنەر- بىلىنمەس سىلكىنىپ تۇراتتى. بەلكىم ئۇ يەنە ياش ۋە گۈزەل ئايالىنى سېغىنىپ يىغلاۋاتقىدۇ. بىراق يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى پۈتۈن بەدىنى ئارقىلىق سەزگەن مۇئەللىم، ئۇياقتا قاراپ تۇرۇپ، كۆز يېشىنى ئېيتتى. ئاندىن، ئۆزىنى خاتىرجەم كۆرسەتمەكچى بولۇپ:

ــ تەۋپىق ئەپەندى، ئۇ... ــ دەپ گەپ باشلاشقا ئۇرۇندى. ئۇ كىملا بولمىسۇن بىر كىشى بىلەن ئۆزاق پاراڭلىشىشنى، مۇنازىرىلىشىشنى خالايتى، بىراق، دەيدىغان گەپ تۇگەپ كەتكەندەك، بىر ئېغىزدىن سوئال- جاۋاب بىلەنلا سۆزى ئاخىرلىشاتتى.

ئۇلارنىڭ سۆزى بىلەن ئارامى بۇزۇلغاندەك ساقاللىق باش كۆتۈرۈپ ئۇلارغا قاراپ قويدى ۋە ئالقىنى بىلەن يۈزىنى ئۆزاق ئۇۋلاپ، ساقلى ئارىسىدا مىدىرلاپ، يۈزى ۋە ئېڭەكلىرىنى قېچىشتۇرۇۋاتقان پىتلارنى جىم تۇرۇشقا مەجبۇر قىلغاندىن كېيىن، كوسىغا:

ــ خاپا بولما ئۇكام، ياش بولغاندىكىن ھېچقىسى يوق، كىچىككىنە كۆز يۇمۇۋالاي،ــ دېدى- ده، كوسىنىڭ مۇرىسىگە بېشىنى قويۇپ قىيسىپ ئولتۇرۇپ كۆزىنى يۇمدى.

ــ قارىسىلا، يۈسۈپ ئاكا، بۇ يەردە سېرىق چۈمۈلىنىڭ ئۇۋىسى بار

ئوخشايدۇ،ــ دېدى مۇئەللىم ۋە ئالدىغا ئېگىشكىنىچە پۈتىدا ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان چۈمۈلىنى ئاۋايلاپ يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى.

ــ قارا چۆمىلىمۇ بولسا ئىككىسىنى سوقۇشقا سالسا قىزىق بولاتتى،ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى، بالىلىق چاغلىرى يادىغا يېتىپ، ــ ئەمما قارا چۆمۈلە سايە- سالقىن، نەم جايلاردا بولمايدۇ، كۈچلۈك ئاپتاپ چۈشۈپ تۇرۇدۇغان جايلاردا بولىدۇ، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ئۇلار گويا زۇلمەت ئىچىدە پىلىلداپ تۇرغان نۇر توچكىسىنى كۆرۈپ قالغاندەك بۇ تېمىدا بىر ھازا پاراڭلىشىشتى، ھەمدە كىچىك بالىلاردەك چۈمۈلىنىڭ ئۇۋۇسىنى تاپماقچى بولۇپ ئۇرۇنۇشتى.

ــ چۆمۈلىنىڭ شاكال، قۇرۇت - قوڭغۇزلارنى توشۇپ ماڭغىنى قىزىق- تە،ــ دەيتتى يۈسۈپ ئەپەندى چۆمۈلە ھەربىتىنىڭ شۇنچە سۇس، ئاجىزلىقىغا قاراپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كەتتى. «خۇدا ئۇنىڭ ئاللىقانداق گۇناھى ئۈچۈن بىز بىلەن بىرگە تۇرمىگە بەند قىلىپ قويغاندىمۇ؟... »

كامبر ئىشكى جالاقلاپ ئېچىلىدى.

ــ مەمتىلى توختاجى! ــ دېدى گۇندىپاي ۋارقىراپ.

ــ ھۇشسىز ياتىدۇ،ــ دەپ جاۋاب بەردى يۈسۈپ ئەپەندى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشك تۈۋىگە باردى.

ــ نېمە بولغان؟ نېمىشقا يېتىۋالدى، ھارازمزادە!

ــ ئۆزۈڭلار يىرتقۇچىلاردەك ئادەمنى تالاپ، يارىلاندۇرۇپ قويۇپ، يەنە نېمە بولدى دېگىنىڭلار قىزىققۇ!

ــ ئال! ــ گۇندىپاي قولىدىكى تۈگۈنچىنى يۈسۈپ ئەپەندىگە ئاتتى- دە، ئىشكىنى جالاقشىتىپ ياپتى.

يۈسۈپ ئەپەندى تۈگۈنچىنى يەردىن ئېلىپ، ئاۋايلاپ ئاچتى. ئۇنىڭدا يۇيۇلغان كىيىم- كېچەكلەر بىلەن بىر نەچچە نان ۋە نان ئارىسىدا سامسا بار ئىدى.

بۇنى كۆرۈپ كوسىنىڭ ئورۇق يۈزىدە ئادەتتىكىدىن يوغان كۆرۈنۈدۇغان كۆزلىرى ۋە ساقاللىقىنىڭ قىيسىق كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ياش يىگىتمۇ تۇپرىكىنى يۇتۇپ ئۇ ياققا قارىۋالدى. ئۇلارنىڭ ئاچلىقتىن كۆرۈلداپ كەتكەن ئاشقازانلىرى ئۇلارنى تاقەتسىزلەندۈرۈۋەتتى. سەزگۈرلۈكى ئېشىپ كەتكەن شۆلگەي بەزلىرى ئاللىقاچان ئۆز خىزمەتلىرىگە كىرىشكەنىدى.

يۈسۈپ ئەپەندى ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭمۇ ئىشتىهاسى ئۇنى ئالدىرىتىپ قويغانىدى. ئەمما، بۇلار غېنى تەۋپىقىقە كىرگۈزگەن نەرسىلەر ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، تەۋپىق ئاخشامدىن بېرى ئاغزىغا ھېچ نەرسە سالمىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئاۋۋال سەبدىشىنى ئاستا ئويغۇتۇشقا باشلىدى.

باشقىلار تەۋپىق ئويغۇنۇپ بۇ نەرسىلەرنى ئۆزلىرىگە بۆلۈپ بېرىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، جانلانغانىدەك ئورۇنلىرىدىن قىمىرلاشتى. ئادەتتە يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن تەۋپىقىقە ئاندا- ساندا نەرسە كىرەتتى، باشقىلارنىڭ ئۆيىدىكىلەر يول تاپالمىغاچقا ھېچنەرسە كىرگۈزەلمەيتى. ئەمما ئەپەندىلەر ئۆلار بىلەن ھەرقاچان تەڭ ئورتاق بولۇشاتتى.

تەۋپىق ئاستا كۆزىنى ئاچتى.

ــ غېنىي نەرسە كىرگۈزۈپتۇ، ئەپەندىم، ئازراق بىر نەرسە يۇالسىلا،ــ دېدى زىيا، ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن يۈزىگە ئېڭىشىپ تۇرۇپ. ئاندىن جاۋاب كۈتمەيلا ئۇنى يۆلەپ ئۆرە قىلدى.

تەۋپىق ئاغزىنى تامشىدى، مۇشۇ ئىش ئۇچۇنمۇ ناھايىتى كۈچەندى. گويا ئاغزىغا يىلىم تولدۇرۇپ قويۇلغانىدەك تىلى تامغىقىغا چاپلىشىپ كەتكەندى. يۈسۈپ ئەپەندى ئۇنىڭ گەۋدىسىنى ئاستا تامغا يۆلەپ قويۇپ، تامنىڭ سۇ قويۇلۇدۇغان بۇلۇڭى تەرەپتىكى ئۆرىقتىن ھېجىرغا ئازراق سۇ قويۇپ كەلدى ۋە ئۇنى ئاۋايلاپقىنا تەۋپىقىقە ئىچكۈزدى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىشىنى قىينىلاشتۇرۇپ تۇرغان يىلىمسىمان قويۇق

سۈيۈقلۇق يوقالغاندەك بولدى.

بۇ ھەربىكەتلەرگە قاراپ تۇرۇپ سەۋرىسى پۈتكەن ساقاللىق چىداپ تۇرالماستىن:

ـــ سادىغىلىرى بولاي، ئەپەندىم، نانىدىن بىر بۇردا بەرسىلە ماڭا، قېرىغان ئادەم...،ـــ دېدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرى غۇدۇڭشۇشقا ئايلىنىپ كەتتى.

كوسىمۇ بۇنىڭ بىلەن ئائىلىسى ھەققىدىكى خاتىرىلىرى قوزغۇلۇپ، ئاغزىنى تامشىپ، يېنىدىكى قېرىمۇ ئاڭلىمىغۇدەك بىر نېمىلەرنى دېدى...

تەۋپىق يۈسۈپ ئەپەندىگە ئىشارە قىلىپ، ھەممىسىگە نانىنى بۆلۈپ بېرىڭ دېگەننى بىلدۈردى. يۈسۈپ ئەپەندى سەل نارازىلىق بىلەن سەبدېشىنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلاپ بولۇپ، تەۋپىقە سامسىنى ئاز- ئازدىن ئۇشتۇپ يىگۈزۈشكە باشلىدى.

2

ماي قوياشى كۆكتە ئېسىلىپ تۇراتتى. ئۇ تۇگمەس- پۈتمەس نۇرلىرىنى زېمىنىگە ئايماي چاچاتتى. ئۇ پۈتۈن ئىنسانىيەتنى ئوخشاش ياخشى كۆرەتتى. شۇڭا ئۇ ئادەملەرنى تۇرگە ئايرىپ ئولتۇرماي ھەممىسىنى زۆرۈر بولغان يورۇقلۇق ۋە ئېنىرگىيە بىلەن تەمىن ئېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ ئىنسانلاردىن ھەق تەلەپ قىلمايتتى. پەقەت ئىنسانلار نىزاھ تەپرىقە ئىچىدە بىر- بىرلىرىگە دۇشمەنلىك ساقلاپ، بىر- بىرىنى ھەممىدىن مەھرۇم قىلىپ، ھەممىنى ئۆزلىرى ئىگىلىۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. ئەسلىدە بۇ زېمىن ھەممىنىڭ ياشىشىغا يېتىدىغان بولسىمۇ، ئىنسانلار ئۇنىڭدىن ئورتاق پايدىلىنىش ئورنىغا چېگرا ئاتلىق

شەكىلسىز تاملارنى توسۇۋېلىپ، ئەركىن ھەربىكەتكە بىر رامكا پەيدا قىلسا، ھەر بىر چېگرا تاملىرى ئىچىدىمۇ تەبىئەتنىڭ نېمەتلىرىدىن تەڭ بەھرىمان بولۇش ئۈرنىغا يەنە بىر- بىرلىرىنى چەكلەيتتى ۋە ھەتتا قوياشنىڭ ھەممىگە بېغىشلانغان، شۇنداقلا ھەممىگە يېتىپ ئاشىدىغان نۇرىدىنمۇ مەھرۇم قىلىدىغان، بۇ دۇنيانىڭ دوزىقى بولغان تۇرمىلەرنى بەرپا قىلىشاتتى. لېكىن قوياش تۇرمىنىڭ ئېگىز تاملار بىلەن قورشالغان ھويلىسىغىمۇ ئوخشاشلا نۇر چاچاتتى، ھەتتا قاراڭغۇ كامېرلاردىمۇ قوياشنىڭ سۇنۇپ قايتقان نۇرلىرى بولۇپ، مەھبۇسلارغا خىزمەت قىلاتتى. ئۇلارنى قوياش نۇرىدىن مەھرۇم قىلغۇچى— ئىنسانلارنىڭ ھۆكۈمران توپى، ئۆز مەنپەئەتلىرىنى قوغداش ئېھتىياجى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بېشىغا بۇ قىسمەتنى سالغان بولسىمۇ، يەنە ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قوساقلىرىدا ساقلىنىۋاتقان سىرلىرىغىمۇ ئېرىشكىچە ئامان ساقلاشقا تىرىشاتتى. شۇڭلاشقا، ئۇلار سېخى قوياشنىڭ بىھساپ نۇرىنى نورمىلىق چاغلاپ بېرەتتى.

كامېر ئىشكىلىرى نۆۋەت بىلەن ئېچىلىپ، مەھبۇسلار ھويلىغا چىقىشقا باشلىدى. تەۋپىقلەردىن بۇرۇن ئايالار كامېرىدىكىلەر بىلەن ئەخمەد ئەپەندىلەرنىڭ كامېردىكىلەر چىقاتتى. ھەر قېتىم ئەخمەت كامېرىدىن چىقىۋاتقانىدا ئايالى گۈندىپاينىڭ دۆشكەلەپ ئىتتىرىشى بىلەن كامېرىغا قايتىۋاتقان بولاتتى، رۇس ئەخلاقى سىڭدۇرۇلگەن قىرغىز ئەسكەرلەر ئايالغا قىلىقسىزلىق قىلىۋاتقىنىمۇ ئاشكارە كۆرۈنەتتى. ئايالىنىڭ قارىسىنى كۆرۈۋېلىش، بالىنى ئاپىسىغا كۆرسىتىۋېلىش كويىدا ئەخمەت ئەپەندى بالىسىنى كۆتەرگىنىچە ئەڭ ئاۋۋال چىقىشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ ئايالى بولسا قايتىشتا ئارقىدا قېلىشقا تىرىشاتتى ۋە بۇياقتا تەلپۈنۈپ:

— Yavrum, İstiklal![1] — دەپ ۋارقىرايتتىى ھەم ھەر قېتىم گەجگىسىگە مىلتىق پاينىكىدىن بىر زەربە يەيتى.
— ...Anne![2] — ئىستىقلالىمۇ ئاپىسىنى كۆرۈپ ئېچىنىشلىق چىرقىرايتتى. ئەخمەت ئەپەندى كۆز ياشلىرى چاناقلىرىدا لىغىرلاپ تۇرغان ھالدا بالىغا تەسەللى ئېيتىپ، ئۇنى بىردەم ھويلىدا يېتىلەپ يۈرەتتى.
بەختكە قارشى ھۆكۈمەت دائىرلىرى مەھبۇسلارنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن ئەنسىرەپ ئۇلارنى ئايرىم-ئايرىم ئېلىپ چىقاتتى. تەۋپىق ۋە زىيالار ھويلىغا چىققۇچە ئىستىقلالنىڭ يىغىسى بېسىلمايتتى. ئايالىلار كامېرى تەرەپتىن ئىشىك باققۇچى گۈندىپاينىڭ:
— بولدى قىل! ئىتتەك ھۇۋلاۋەرمە! — دېگەن قوپال ئاۋازى تەكرارلىناتتى.
ھەر قېتىم تەۋپىق بۇ ھالنى كۆرگەندە ۋارقىراپ يىغلىۋېتىشكە تاسلا قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ خاتىرىسىگە ھەممە نەرسە كېچەتتى. ئەخمەت ئەپەندىنىڭ تۈركىيىدىكى بەختلىك ئائىلىسى،... تاكى ئۆزىنىڭ ئائىلىسىگىچە چاقماق تېزلىكىدە تەسەۋۋۇر ئېكرانىدىن تىزلىپ ئۆتەتتى. ئۇ شامالداپ قايتىپ كىرگەندىن كېيىن زادىلا چىداپ تۇرالمايتتى ـ دە، جەڭگىۋار مارشلارنى توۋلاشقا باشلايتتى.
بۇگۈن تەۋپىقنىڭ ھالى يوق بولغاچقا ياش مۇئەللىم بىلەن زىيا ئىككىسى ئۇنى قولتۇقلاپ ئېلىپ چىقتى.
— ئەپەندىنىڭ ھالى بولمىغاندىكىن، قوزغىمىساقمۇ بولاتتى،— دېدى تەرەت كۆپىنى كۆتۈرۈشكە تەمشىلىۋاتقان ساقاللىق.
— ئادەم كۈن نۇرىدىن ئايرىلىپ ئۇزاق ياشىيالمايدۇ،— دېدى زىيا،

[1] ئىستىقلال، قوزام، — (تۈركچە) — ئا.
[2] Anne — (تۈركچە) ئانا، ئاپا — ئا.

ــ كـۇن بـويى زەيـده ئولتـۇرۇۋاتقىنىمىزمـۇ يېتـەر، چـاغلاپ بېرىلـدىغان نۇردىن بولسىمۇ بەھرىمەن بولايلى.

ئىككىسـى تەۋپىقنـى قولتـۇقلاپ هويلـدا ئايلانـدۇرۇپ يـۇرەتتى، تەۋپىقنـاڭ كـۆزى تـۇرمە باشـلىقى ئىشخانىسـى ئالدىـدا تۇرغـان تـۇرمە باشلىقى، مەۋلانوپ ۋە ئىسـھاقبەگلەرگە چۈشـۈپ قالـدى. ئـۇ كـۈشەندىسـىگە ئۇچرۇشۇپ قالغاندەك چىشلىرىنى غۇچۇرلۇتۇپ، مېڭىشنى داۋام قىلدى.

ئادەتتە مەۋلانوپ تۇرمىگە ناھايىتى ئاز كېلەتتى. ئىسـھاقبەك كـۆپرەك كېلەتتـى. ئۇنـاڭ تـۇرمىگە كېلىشـى جـددىي ئىـش بارلىقىـدىن دېـرەك بېرەتتـى. ئـۇ تـۇرمە باشـلىقىنىڭ باشلىشـى بىـلەن قورغـانىنى بـويلاپ ئايلىنىشقا باشلىدى، كامېرلارنىڭ ئالدىـدىن ئۆتتى. گۇنـدىپايلار تاياقتەك قېتىـپ تۇرۇشـتى. مەۋلانـوپ ئىنتـايىن كۆرەڭلىـك بىـلەن تەۋپىقلەرنـاڭ كـامېرى ئالدىـدىن ئۆتۈۋاتقانـدا گۇنـدىپاي ئـۇلارنى كامېرغـا ھەيـدەۋاتاتتى. رەقىبلەر ئىشك ئالدىدا ئۇچراشتى.

مەۋلانوپ كامېرغا ھەيدەۋاتقان گۇنـدىپايغا قـولىنى كۆتـۇرۇپ، توختاشـقا ئىشـارە قىلـدى. ئانـدىن ئـازاب ۋە شـارائىتىنىڭ ناچـارلىقى سـەۋەبىدىن زەئىپلىشـىپ كەتكەن تەۋپىقنىڭ چىرايىغا مەسخىرىلىك قاراپ:

ــ قىينىلىـپ كېتىپسـەن، يامـان بوپتـۇ،ــ دېـدى. ئارقـىدىن سـاختا مېھرىبـانلىق بىـلەن،ــ تـوۋا قىلـدىڭمۇ؟ تـوۋا قىلامسـەن؟... ــ دەپ سورىدى.

ــ سەن توۋا قىل،ــ دېدى تەۋپىق كۈچۈنـۈپ تـۇرۇپ،ــ گۇناھكـار تـوۋا قىلىشى كېرەك!

مەۋلانوپ نوپۇزى سۇنغان خوجايىنـدەك دەرغەزەپكە كېلىـپ، ئارقىسـىغا تۇتـۇپ تۇرغـان قـولىنى شـارتتىدە چىقىرىـپ، تەۋپىقنـى بىـر تەسـتەك سالماقچى بولغانـدى، يۈسـۈپ زىيادا تېگىـپ، ئۈچـۈيلەن تەك سـەنتۇرۇلۈپ كەتتى.

ــ چىرىپ ئۆل! ــ دېدى مەۋلانوپ.

گۈنىدىپاي ئۇلارنى ھەيدىدى. ئارقىدا كېلىۋاتقان ساقاللىق بىلەن كوسا قورققان ھالدا مەۋلانوپقا قاراپ ھېجىيىپ، باش لىڭشىتىپ ھۆرمەت بىلدۈردى، ئاندىن ئۆز ـ ئارا پەس ئاۋازدا:

ــ بۇ ئەپەندىنىڭ بويۇنتاۋلىقى ئۇزى بىلەنلا كەتسە مەيلىدىغۇ، ھۆكۈمەت بىزنىمۇ مۇشۇ قاتاردا ساناپ قالسا چاتاق ـ تە!...

قايتىپ كىرىپلا بۇ جىم ـ جىت «قەۋرە» تەۋپىقنىڭ يۈرىكىنى سىقتى. ئۇنىڭ ناخشا باشلاشقا ماغدۇرى يەتمىدى. ئۇ پاراڭخۇمار، چاخچاقچى، جىمخورلۇققا تاقىتى يەتمەيدىغان ئادەم بولغاچقا ھەممىدىنمۇ بۇ يەردىكى سۈكۈنات ئېغىر كېلەتتى. شۇڭا يۈسۈپ زىيانا:

ــ ئەپەندىم، ناخشا باشلاڭ، بىردەم بولسىمۇ بۇ جىملىقنى قوغلىۋېتىڭ، ــ دەپ ئىلتىجا قىلدى.

يۈسۈپ زىيا سەبدېشىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن پەس ئاۋازدا ناخشا باشلىدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

بۇ جۈمە كۈنى پۈتۈن شورۇق خەلقى بوستاندىكى ئازنا مەسچىتكە نامازغا كەلدى. جۈمە نامىزى زور ھەيۋەت بىلەن ئوقۇلدى. ھېيت نامازلىرىدىمۇ بۇنچە كۆپ ئادەم بىر مەسچىتكە يىغىلمايتتى. مەسچىتنىڭ 30 تۇۋرۈكلۈك ئايۋىنىدا، كەپتەرلەر بوغۇلدۇشۇپ يۈرگەن قوش پېشايۋانى ۋە كەڭ ھويلىسى، ھەتتا دەرۋازا سىرتىدا كوچىلاردىمۇ ئادەملەر مىغىلدايتتى.

نامىز ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ يوللۇق بەقەسەم تونغا پۈركەنگەن گەۋدىسى مۇنبەردە پەيدا بولدى. ئۇ بىردەم ئۆچكە ساقلىنى سىيپاپ، قەھرلىك كۆزلىرىنى پىلىلدىتىپ قىمىرلىشىپ تۇرغان نەچچە مىڭ نامازخانغا قاراپ چىقىپ، گېلىنى ياساپ سۆزلەشكە راسلاندى، ھەمد ئېيتقاندىن كېيىن:

ــ ئەي، مۇسۇلمانلار!... دېدى ئۇ ئىمكان قەدەر كوچىدا تۇرغانلارغىمۇ ئاڭلىتىشقا تىرىشىپ،ــ مۇشۇ مۇبارەك جۈمە نامىزىدىن باشلاپ، ھەممەيلەن بۇيۇك دىنىمىزنىڭ شانۇ- شەۋكىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشايلى. بۇندىن ئىلگىرى جەدىتلەرنىڭ ئارقىسىغا چىرىپ، دىندىن يۈز ئۆرىگەن ئاسى گۇناھكارلار ئۆز گۇناھلىرىنى يۇسۇن! ــ ئۇ ۋارقىراش بىلەن بەك كۈچۈنۈپ كەتكەچكە بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ، بوينىنىڭ قېرىلىق يەتكەن تېرىسىنى كۆتەردى. شۇڭا ئۇ سەل

سالماقراق ئاۋازدا گويا ئېچىنىشلىق ئەسلىمە سۆزلەۋاتقاندەك داۋام قىلدى،ــ يۈرتىمىزدا بىر مەھەل دەھرىلەر ھۆكۈم سۈرۈپ، مۇبارەك ئىسلام دىنىمىزغا مۇخالىپ، ناشايان ئىشلارنى يامرىتىۋەتتى. ئەرلەرنى ئايالغا ئوخشۇتۇپ چاچ قويۇدۇغان، كالتە قويرۇق بولۇپ چاپان كىيگەن ئازغۇنلار كۆپۈيۈپ كەتتى. دىنىمىزدىكى بۇيۇك ئەقىدىلىرى ئاقماي قالدى. جىن-شەيتانلار پەرىشتە سۈپەت ئۆلىمالارنىڭ رىسقىنى بىكار يەپ، مەشرەپ قىزىتتى...

قازاخۇنۇمغا يېقىن تۇرغانلاردىن بىرى ئۇنى قوللاپ غۇدرىغان ئاۋازدا ئۇن قاتتى.

ــ خۇدا كۆرسەتمىسۇن...

باشقىلارمۇ خوشامەكۆيلۈك بىلەن ئەينى ۋاقىتتىكى ئىشلاردىن ئۆز ئەقلىگە لايىق قۇسۇر چىقىرىپ ئۆز ـ ئارا تەستىقلىشىپ قويدى. چۈنكى ئۇلار ئۇيغۇر ئىدى ۋە ئۇلار تۇنۇگۈنلا ئۆزلىرى قىزغىنلىق بىلەن قوللىغان ئىشنى بۈگۈن بىرسى خاتا دېسە، تەڭ قوشۇلۇپ خاتا دېيىشەتتى!

ــ جىم! مۇسۇلمانلار، جىم! ــ كەنجى قازاخۇنۇم سۆزىنى داۋام قىلدى،ــ ئېھتىمال بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە نامى خالىس ھۆكۈمىتىمىز، ھەم بىز مۇسۇلمانلارنىڭ باشپاناھى، دىنىي ئىسلامنىڭ ھامىسى شەك دۇبەن جانابلىرى خۇدا ئالدىدا ساۋابلىق، بىزنىڭ ئۇچۇن ياخشى ئىش قىلىپ، ناشۇكرى جەدىتلەرنىڭ، ئازغۇن دەھلەرنىڭ، ئەدەبسىز كالتە قۇيرۇقلارنىڭ، چاچلىق ئالۋاستىلارنىڭ ئەدىبىنى بەردى! شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، بىز بۇ باشپاناھ ھۆكۈمىتىمىز ۋە شەك دۇبەن جانابلىرىنىڭ ياخشىلىقلىرى ھەققىگە ھەر نامازدا دۇئا قىلايلى. ھۆكۈمەت بىزنىڭ يولىمىزدىكى تىكەنلەرنى چاناپ ئېلىۋەتتى، ئەمدى بىز ئارقىغا چېكىنىپ كەتكەن ئىنسابنى، دىيانەتنى، مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ پەرھىز- سۈننەتلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مۇبارەك دىنىمىزنىڭ شەۋكىتىنى قايتا تىكلىمەكىمىز پەرھىز ھەم

قەرزدۇر.

ــ بەرھەق!

ــ قازاخۇنۇم كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدى!

ــ تاقىتىمىز قۇرۇپ، ۋاقتى يەتكەن...

ئــۇ يەر- بــۇ يەردىــن خوشــامەتچىلىك بــىلەن ئــاۋاز قوشــقانلارنىڭ گۈڭگۈلدىشى ئىشتىلەتتى. قازاخۇنۇم سۇرلۇك نۇتقىنى داۋام قىلدى:

ــ كىمكى ئۆزىنى مۇسۇلمان بالىسىمەن دېسە، دەھرىلەر يولىدىن ۋاز كەچسۇن، ھەم مۇسۇلمان مۇمىنلىكىنىڭ جىمى پەرھىزلىرىنى ئادا قىلسۇن! نامازغا چىقمىغانلارغا جەريمانە قويۇلۇدۇ. بامداتقا بىر قېتىم ئولگۇرەلمىسە بىر چارەك بۇغداي جەريمانە تۆلەيدۇ. بۇ بولسا شۇ مەسچىت ئىمامىنىڭ ھالال رىسقىدۇر.

يەنە بىــر مەھەل چۈشــۈنۈپ بولمايــدىغان شــاۋ- شــاۋ مەســچىت ھويلىسىنى بىر ئالدى. ئەمما بۇ ئومۇمىي شاۋقۇننىڭ ئالقىش ياكى نارازىلىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. كەنجى قازاخۇنۇم غەزەپكە تولغــان كــۆزلىرىنى ھەر بىــر ســۇرەن ســالغۇچىغا تىككەنــدە دەرھــال بېسىلدى. ئۇ بولسا سۆزىنىڭ ئاخىرىدا يېڭى بىر تېمىغا كۆچۈپ داۋام قىلدى:

ــ مەمتىلى تەۋپىق دېگەن دىنسىزنى دىنىڭ باشپاناھى بولغان ئۇلۇغ ھۆكۈمىتىمىز ھەپسىگە سولىدى! ئۇنىڭ ئائىلىسىمۇ خائىن ئائىلىسىدۇر. خائىنىڭ يولىدا ماڭغانلارمۇ، خائىنىڭ ئائىلىسى بىلەن ئالاقە قىلغانلارمۇ شەرمەندە خائىندۇر...

ــ مەمتىلى ئەپەندى قانداق خائىندۇ؟ــ كىمدۇر بىرى ھەيرانلىق بىلەن شۇ سوئالنى قويۇۋىدى، قازاخۇنۇم دەرھال ئاۋاز چىققان تەرەپكە بۇرالدى ھەم شۇ كىشىنى تاپماقچى بولۇپ ئۇرۇندى. تاپالمىغاندىكىن:

ــ كىم؟ كىم ئۇ ئۆندەرىگەن!؟ــ دەپ ۋارقىرىدى.

ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى. جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن ۋارقىراپ:

ــ دانانىڭ سۆزلىرى ھەر قاچان توغرىدۇر، ياخشى ئادەم زىيانلىق گەپ قىلمايدۇ، بىزگە باشپاناھ بولۇۋاتقان ھۆكۈمەت خائىن دېمەيدۇ، بولدى، خائىن! بىزگە بۇنى سۈرۈشتە قىلماق ئارتۇقچىدۇر. ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرى ۋاجىپ!

ــ بەرھەق! بەرھەق!

ــ قازاخۇنۇمنىڭ سۆزلىرىمۇ بەرھەق! ئۇ بىز خەقنىڭ غېمىنى يەۋاتىدۇ.

ــ شۇنداق، شۇنداق بولمامدىغان!...

ــ...

ۋەز تۈگىگەندىن كېيىن خالايىقنىڭ ئارىسىدىن ناھايىتى چاپسانلا بىر يول ئېچىلدى، كەنجى قازاخۇنۇم ۋە ئۇنىڭ مۇرتلىرى ئاشۇ يول بىلەن سۈرلۈك قىياپەتتە ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن خالايىق ئاندىن ئۆز يوللىرىغا تارقاشقا باشلىدى.

سابىت، ئابلىمىت قارى بىلەن بىر توپ نامازخانىنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئالدىدىكى نامازخانلاردىن بىرى ئۈيغۇر- بۇ يېقىغا قاراپ قويغاندىن كېيىن:

ــ بىچارە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ نېمە يامان ئىش قىلغىنىنى مەنغۇ كۆرگۈنۈم يوق،... دەپ غۇدۇڭشىدى. سابىت ئۇنىڭ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كىچىك «دوستى» ئابلەقنىڭ دادىسى ئىكەنلىكىنى تونىدى.

ــ ياماڭ ئىشىنى دەمسىز؟ــ دېدى يەنە بىر دېھقان،ــ ئۇ كىشىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرسەك كۆرگەندۇق، يامانلىقىنى بىلمەيمىز...

ــ خەپ - شۇك، «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەك شۇ». بۇرادەرلەر...

ــ خۇدا ساقلىسۇن...

سابىتنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كەتتى. ئۇ بۇ كۆلۈڭسىزلۈكنى ئايالىغا قانداق سۆزلەپ بېرىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ كېتىۋاتقاندا ئۇ ئۆگەي

قېينئانىسىنىڭ دەرۋازا ئالدىدا تۇرغىنىنى كۆرۈپ قالدى. بىراق، ئۇ سابىتنى كۆرۈپلا هويلىغا كىرىپ كەتتى. بۇمۇ بىرخىل سوغۇق هوجۇمنىڭ يەنە بىر تۈرلۈكى ئىدى. ئۇ هەتتا ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان يەنە بىر توپ كىشىنىڭ ئارىسىدا قېينئاتىسى بارلىقىنىمۇ سەزدى. بىراق ئۇ ئادەمىمۇ قورقۇۋاتقانىدەك ئەتەي قەدىمىنى ئاستىلىتىپ، سابىتنىڭ ئۆز دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىشنى كۈتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئىجتىمائىي مۇهىتنىڭ ئومۇمىي هوجۇمىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش، ئۇستازى باشلىغان ئىشنى قانداق داۋاملاشتۇرۇش هەققىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدى.

2

مەلىكىزاد ئەمدى قوشنىلارنىڭ تەسەللىسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغانىدى.

بويامەت مەسچىتتە مەھەممەت ئىمام مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خائىنلىقى، خائىنلار بىلەن ئارىلاشقانلارنىڭ ئوخشاش خائىن هېسابلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەز ئېيتىقاندىن كېيىن، بۇ روهى ئاجىز مىللەتنىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ كەتكەن خەلقى ئۆز باشلىرىغا ئاغرىق تېپىۋېلىشتىن قورقۇپ، نىزامىدىنلارنىڭ ئائىلىسى بىلەن بارىدى- كەلدى قىلماس بولۇشتى. ئەڭ سادىق دوستلارمۇ ناهايىتى ئېهتىيات قىلىشىپ، يوشۇرۇن كېلىپ ئەهۋال سوراپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ هال نىزامىدىن ئائىلىسىگە يەنە بىر ئېغىر زەربە بولدى. مەلىكىزاد تېخىمۇ ئاجىزلىشىپ كەتتى. شۇنداق ئەهۋالدىلا مامۇت هاجىم هارۋا قوشۇپ كېلىپ، ئۇنىمىغىنىغا قويماي، مەلىكىزادنى ئېلىپ كەتتى.

مەتىلى ئەپەندىنىڭ ئەمدى ئەركىنلىككە چىقىشىدىن ئۈمىد يوقلۇقىنى، نىزامىددىن ئائىلىسىنىڭمۇ ھۆكۈمەتنىڭ دۈشمىنى بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشۈنۈپ يەتكەن ئاتا، قىزىنىڭ داۋاملىق بۇ يەردە تۇرۇشىنى ماقۇل كۆرمىگەن، بەلكى، ئوتنىڭ شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆزىگە تۇتۇشۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى.

مەلىكىزاد ئىلىپ كېتىلگەندىن كېيىن، نىزامىدىن ئۆز ئۆيىنى شۇنچە يات ھېس قىلدى. ئۆيىدىكى ئەڭ ئاخىرىقى ۋە بىردىن- بىر كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان جاھازىدىنمۇ ئايرىلىپ، ئۆي پۈتۈنلەي بوشاپ قالغانىدەك بولدى. لېكىن ئۇ چىشىنى چىشلەپ مەكتەپكە بېرىپ تۇراتتى. ئىنىسىنىڭ ئىشلىرىنى داۋام قىلىش بىلەن تەسەللىي تاپماقچى بولاتتى. بىراق، ھازىر مائارىپ ئويۇشمىسىدىكىلەردىمۇ، مۇئەللىملەردىمۇ ئاللىقانداق تەشۋىش بولغىنى ئۈچۈن، قىزغىنلىق كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ كەتكەنىدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە بازاردا خىلىراخمانىنىڭ قايتا پەيدا بولۇشى، مەتمىنىنىڭ ئاشكارە ئوتتۇرىغا چىقىشى، باشقا مۇتىئەسسىپ غالچىلارنىڭمۇ ئۇچەكتىن چىققان قۇرۇتلاردەك لۆمشۇشكە باشلىشى بىلەن، كەيپىيات تېخىمۇ يامانلاشقان ئىدى. نەشكەش بەڭگىلەر، ئوغرى قىمارۋازلار، لۇكچەكلەر، پاھىشۋازلار قايتىدىن ئەركىنلىككە ئېرىشىپ، ئەزىم مەشھەدنى يەنە ھەممە ئادەم سەكىنىدىغان، ھەممە ئادەم «خوشولغاي» دەپ ئاۋايلاپ ئۆتۈپ كېتىدىغان قورقۇنۇچلۇق جايغا — جەدەل ماجرانىڭ مەركىزىگە، ئەدەپسىزلىكنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلاندۇرۇشقا باشلىغانىدى. يەنە بۇرۇنقىدەك دادىسىنىمۇ ئىلغا قىلمايلا «سولامچى، پالان...» دەيدىغان بەزەپ گەپلەر ئاڭلىنىدىغان بولدى.

يۇرتنىڭ بۇ يوسۇنغا چۈشۈشى تۈپەيلى ياخشى ئادەملەرنىڭ قەلبىدە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھەمىشە كۈلۈپ تۇرۇدۇغان خۇشخۇي چىرايى پەيدا بولۇش بىلەن، ئۇنىڭ قىممىتىمۇ ئېشىپ باراتتى. بىراق، خەلقىتە

قارشىلىق كۆرسۈتۈش روھى سۈنغان، ياخشىغا يۆلەك بولۇش، مەرتلىك، جاسارەت ئاجىزلاپ كەتكەچكە، كۆپ ساندىكىلەر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تۇغرىلىقىنى مانا مۇشۇ ئەمەلىي سېلىشتۇرمىدىنمۇ ئىسپات قىلالايدىغان تۇرۇپ، يامانلارغا رەددىيە بېرىشكە جۈرئەت قىلالماي، بېشىنى ئېچىگە تىقىپ يۈرەتتى. بۇ ھال گويا جاھاندا ياخشى ئادەملەر، ھەقتە تۈرىدىغانلار ئازلاپ، ھەممە يەرنى پاسىقلار قاپلاپ كەتكەندەك تۈيغۇ بېرىپ، باشقىلارنى تېخىمۇ جۈرئەتسىز قىلىۋېتەتتى. بۇ ئىككى تائىپىنىڭ قايسىسى كۆپ سانلىق ئىكەنلىكىنى مەيدانغا چىقىرىش بولسا ــ بىر تەشكىللىگۈچىنىڭ ۋە كۈچىنىڭ مەھسۇلى ئىدى. بۇنداق نوپۇز كۈچى بولمىغاچقا، بىر پۈتۈنلۈك ھاسىل بولماي، يەككە شەخسلەر ھالىتىگە كەلگەن، ھەر شەخس ئۆزىنىلا كۆرگەچ، ھەم باشقا ئۆزىدەك قاراشتىكىلەرنىڭ كۆپلۈكىنى ئاڭقىرالمىغاچقا يامانلار ئۈچۈن ئالتۇن دەۋر باشلانغانىدى.

نىزامىدىن، لۇقمانلار، ئەمەت مەخسۇم، ئابدۇغوپۇر، ئابدۇراخمان شائىر، سابىتلار گويا قەھرىتان قىش كېچىسى پايانسىز چۆلدە قالغان يولۇچى، ئەڭ ئاخىرقى بىر تال چوغنى پەرۋىش قىلىپ، ئۇنىڭدىن گۈلخان يانداپ قانچىلىك كۆيۈپ- پىشىپ تىرىشسا، ئۇلارمۇ بۇ ئۆچۈشكە يۈزلۈنۈۋاتقان قىزغىنلىق ئوتىنى قايتىدىن لاۋۇلدىتىش ئۈچۈن شۇنچىلىك كۆيۈپ پىشاتتى.

ئۇلار ئوتنى ئۈلغايتالمىسىمۇ، ھەر ھالدا بۇ ئاجىز چوغنى ئۆچۈرمەستىن ساقلاپ كېلىشمەكتىدى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

ئابدۇنىيازنىڭ قىسىملىرى قەشقەرگە يېقىنلىشىپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ سۈرئىتى ھۆكۈمەت دائىرلىرىنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ تېزراق، جەڭگىۋالىقىمۇ يۇقۇرىراق ئىدى. بۇ ھال گانىزورن قوماندانى لىيۇبىڭنى تەشۋىشكە سېلىپ قويدى. ئۇ يېڭىشەردىكى قىسىملارنى پائال ئورۇشقا تەييارلىنىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن كونىشەھەرگە كەلدى. ئۇ ئالتىنچى تۈمەنىنىڭ 1-، 2- پولكلىرىدىن قالغان بىر قىسىم ئەسكەرلەرگە مۇۋاققەت تۈمەن بېشى بولۇپ قالغان قۇربان سەئىدى بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىدى.

لىيۇبىڭ شەھەر رەستىلىرىدىن ئاتلىق كېتىۋېتىپ، ئادىتىگە مۇۋاپىق ئىنتايىن قۇۋۇلۇق بىلەن ئىككى تەرەپتىكى دۇكانلارغا، يايمىچىلارغا ۋە ئۆتكۈنچىلەر ئارىسىدىكى يوغان سەللىلىك مۆتىۋەرلەرگە ئۆيغۇر ئادىتى بويىچە قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ، پۈتۈن چېھرىسىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ سالام قىلىپ ئۆتەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىشىلەرنىڭ تەرىپلىرى ئاڭلىناتتى (تەرىپلەرمۇ ھەر قاچانقىدەك ھەر خىل بولاتتى):

ــ بۇ خىتتاي كاپىر بولغىنى بىلەن بەزى ئىمانى بۈلغانغان مۇسۇلمانلاردىن ياخشىراق جۇما،ــ دەيتتى ئۆتكۈنچى مۆتىۋەر يېنىدىكى ھەمراھىغا.

ــ ئادىمگەرچىلىكىنى خېلى بىلىدىغان خىتتاي جۇما، بۇ، ــ

دەيتتى دۇكانـدار ئالدىـدىكى خېرىـدارلارغا،ــ بىـز خەقنـى خېلـى ياخشـى كۆرىدۇ.

ــ «يولۇاسـنىڭ چىشـىنى چىقـارغىنى كـۆلگىنى ئەمەس» دەپـتىكەن، بـۇ تـۈلكە خىتتـاي، ھېجىيىـپ تـۇرغىنى بىـلەن تـازا «ھارۇىـدا توشـقان ئالىدىغان» نېمە، جۇما،ــ دەيتتى مىسكەر شاگىرتلىرىغا قاراپ.

ــ ...

لىيۇبىڭ دېڭىزىيە ئىشتابىغا كېلىپ قۇربان سەئىدى بىلەن كۆرۈشتى. ئـۇ بـۇرۇن مەھمـۇد مۇھىتىغـا قانـداق خوشـامەت قىلغـان، كۇچـۇكلەنگەن بولسا، ئەمـدى قۇربـان سـەئىدىگـمۇ ئەنە شـۇنداق يـاغلىمىچىلىق قىلـدى. ئـۇ بـۇ قېتىمقـى ئۇرۇشـتا قۇربـان سـەئىدىنىڭ ئابـدىنىيازغا قوشـۇلۇپ كېتىشـىدىن ئەنسـىرەيتتى. ئۇنىـڭ ئۇچـۇن پـارچىلاش، ئـۆز يېغىـدا ئـۆز گۆشـىنى قـورۇش، ھۆكۈمرانلارنىـڭ ئـادەتلەنگەن چارىسـى بولغاچقـا، لىيۇبىڭ قۇربان سەئىدىگە دەل ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن گەپ قىلدى:

ــ ئابدىنىياز كەلسە نېمە قىلىمىز، ئاكا؟ــ دېدى ئـۇ سـىناش نەزىـرى بىلەن سۆھبەتدىشىغا قاراپ.

قۇربان سەئىدى. بـۇ قـاقۇاش ئـادەمگە ئـانچە ئىلتىپـات كۆرسەتمەسـتىن قاراپ قويۇپ:

ــ ئۇنى ئۆزىڭىز بىلەرسىز؟ــ دېدى.

ــ ئۇنىـڭ مەقسـىدى نـېمە؟ ئـۇ نـېمە قىلمـاقچى؟ ــ لىيۇبىـڭ دەي-دەيگە سېلىش ئۈچۇن گەپنى مەقسىدىگە توغرىلاشقا ئالدىرىدى.

ــ قەشقەرنى ئالىدۇ، ئانـدىن يەنە ئـۇرۇمچىگە قـاراپ يۈرىـدۇ. بـۇ ئـۇرۇش تاكى ئۇلارنى توسۇالالايدىغان كۈچكە توغرا كەلگىچە داۋاملىشىدۇ.

ــ بۇغۇ كېيىنكى ئىش،ــ دېدى لىيۇبىـڭ قۇۋلـۇق بىـلەن ھېجىيىـپ تـۇرۇپ، بـاش چايقـاپ، ــ قەشـقەرگە كېلىـپ ئالـدى بىـلەن نـېمە ئىـش قىلىدۇ؟

ــ نېمە ئىش قىلىدۇ؟ــ دەپ سورىدى قۇربان سەئىدى قايتۇرۇپ.

ـــ يېقىنـــدا قولۇمغـــا چۈشـــكەن مەلۇمـــاتلاردىن قارىغانـــدا ئۇنـــاق مەقسـىدى ئالتىنچى دېۋزىيىنى رەسـمىي ئۆز قولىغـا ئېلىش، ئـۇ ئـۆزىنى سىجاق دەپ ئېلان قىلدى، ئەمەلىيەتتە ئۇنـاق سـىجاڭلىقىنى ھېچقانـداق يۇقىرى ئورۇن ئېتىـراپ قىلمايـدۇ. سـىزنى ئېتىـراپ قىلـدۇ. يەنە كېلىـپ ئالتىنچى دېۋىزىيىنىڭ بىر مۇنچە ئەسـكىرى سـىزنىڭ قولىڭىزدا شـۇڭا ئـۇ سـىزنى كۈشـەندە دەپ قارايـدىكەن، ئەڭ ئـاۋۋال سـىزنىڭ بېشـىڭىزنى ئېلىـپ شـەھەردە سـازايى قىلمـاقچىمىش...ـــ لېيۇبـاڭ قەسـتەن سـۆزىدىن توختـاپ، گويـا كېيىنكـى دەشـھەتلىك ئـاقىبەتلەر ھەققىـدە سۆزلەشـكە پېتىنالماي قالغان قىياپەتكە كىرىۋالدى.

ئـۆز ئاتـا- بوۋىلىرىغـا ئوخشاشـلا قۇۋلـۇقنى بىلمەيـدىغان، كاللىسـى ئاددىي ھەمدە ئاسـانلا ئۆچلـۈكى قوزغۇلۇدۇغـان قۇربـان سـەئىدىمۇ، مىللـي خاراكتېرگە مۇۋاپىق دەرھـاللا جـۇدۇنى تـۇتتى. ئـۇ بـۇ گەپلەرگە ئىشـىنىپ قالغانـدى.

ـــ مەن ئىلاجى قىلىپ سىزنى قوغداشـقا تىرىشـىمەن، سـىز بـۇ يەردە ئۆزىڭىزنى يامان ھېس قىلسـىڭىز يېڭىشـەھەرگە كېتىـاڭ، بىللـە تـۇرايلى، ـــ دېدى لېيۇبـاڭ ھېيلىگەرلىـك بىـلەن. ئـۇ قۇربـان سـەئىدىنىڭ بـۇ كونـا ئورنىنى تاشلاپ كەتمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ـــ رەھـمەت، ھـازىرچە مۇشـۇ يەردە تـۇرۇپ باقـاي،... ـــ دېـدى قۇربـان سەئىدى، ئويچان ھالدا.

ـــ بولمىسـا يـاردەم كېـرەك بولسـا ماڭـا دەڭ، تارتىنمـاڭ،ـــ دېـدى لېيۇبـاڭ يەنە.

ـــ ھازىرچە ھېچگەپ بولمـاس، ۋاقتـى كەلگەنـدە ئېيتـارمەن،ـــ قۇربـان سـەئىدى ئـاخىرى شـۇنداق دېـدى. كـۆڭلىگە ھەرقىسـما ئـوي- خيـاللار كېلىشكە باشلىغانىدى.

لېيۇبـــاڭ ئۇنىڭـــدا ھەم ئەندىشـــە ھەم ئۈمـــىد، ھەم غەزەپ، ھەم دوسـتانىلىق قوزغۇتـۇپ قويغانـدىن كېـيىن، قـادىر ھـاجى، مەۋلانـوپ،

ئىسھاقبەكلەر بىلەن كۆرۈرشۇش ئۇچۇن ساقچى ئىداربىسغا كەتتى.

لىۋىبىك ساقچى ئىداربىسىدا «ئۆز- ئارا زىددىيەتكە سېلىش» ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. بۇ يەردىكىلەر ئىشەنچىلىك ئادەملەر ئىدى. شۇڭا ئەمەلىي ئىشلار ئۇستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىشتى.

ئۇلار سىياسىي مەھبۇسلار ئۇستىدىكى سوراقنى جىددىيلەشتۇرۇش، ئىلاج قىلىپ ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن كېرەكلىك ماتېرىياللارنى ئېلىش، شۇنىدىن كېيىنمۇ ئۇلارنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشىش، پەقەت كونىشەھەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىش ئالدىدا ئەگەر يېڭىشەرگە يۆتكەپ كەتكىلى بولمىسا ئاندىن ئۇلارنى تۇغۇل يىغىشتۇرۇۋېتىش ھەققىدە پىكىرلەشتى. ئەسلىدە بۇرۇنلاردا ئۆلتۈرۈلۈدۇغان مەھبۇسلار قارا ئات قوشۇلغان ئاق مەپىگە سېلىنىپ، يېڭىشەرگە ئېلىپ كېتىلىپ شۇ يەردە غىمىسىدە ئۆلتۈرۈلەتتى ۋە ئۇلارنىڭ نەدە، قايسى ئۇسۇلدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكى، جەسىدى قەيەرگە تاشلانغانلىقى سىرلىق قالاتتى. ھەتتا ئۇ يەردە خىتايلار ئۇلارنى سويۇپ يەيمىش دېگەن مىش- مىشلارمۇ بارىدى. ھازىر يېتىپ كېلىۋاتقان جىددىي ۋەزىيەت بۇنىڭغا مۇسائىد ئەمەسىدى، شۇڭا ئۆز جايىدىلا يوقۇتۇشتىن باشقا ئامال قىلغىلى بولمايتى.

لىۋىبىك كەتكەندىن كېيىن قادىر ھاجى ۋە مەۋلانوپلار بۇ ئىشلارنىڭ كونكرېت تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى.

2

ماينىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرى. ھاۋا تىنچىق ئىسسىق ئىدى. مەيىن شامالدا بۇغدايلىقتىن بۇغدايىنىڭ ئۆزىگە خاس ھىدى كېلەتتى. بۇ

مایسەن ئۇرۇكلەرنىڭ پىشىدىغان مەزگىلى ئىدى.

نىزامىددىن مەكتەپتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن جاھانداركىلىق تەقەززاسى ئۈچۈن بۇياقخانىدا ئازراق ئىشلىدى، ئىگەمبەردى، تەشمەتلەرگە كۆرسەتمىلەر بېرىپ، ئەتىسى ئۆزى يوق چاغدا قىلىنىدىغان ئىشلارنى تاپىلىدى. ئاندىن ئۇلارغا قايتىشقا ئىجازەت بەردى.

قاش قارايغان مەھەلدە ئۇنى ياش كەسىپداشلاردىن بىرمۇنچىسى يوقلاپ كەلدى. ئاۋۋال ئەمەت مەخسۇم، ئابدۇغوپۇر قۇناجىلار، لۇئاھىددىن بىلەن كىرىپ كەلدى. ئارقىدىن ئابدۇراخمان شائىر كەلدى. كېيىنرەك سابىتمۇ، ئابلىمىت قارى بىلەن كىرىپ كەلدى.

ئۇلار پىشايۋان سۇپىسىدا مايسەن ئۇرۇكنى يېگەچ ھازىرقى ئۇيغۇش ۋەزىيىتى ھەققىدە پاراڭلىغا چۈشتى. ئۇلارنىڭ دېققىتى كېيىنكى كۈنلەردە مۇشۇ ئىشقا مەركەزلەشكەنىدى.

ــ ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا ئابدۇنىياز كونىشەھەرنى ئىگىلەپ كەتكۈدەك تۇرىدۇ، ــ دېدى ئابدۇراخمان شائىر بىر تال ئۇرۇكنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ــ ھازىر قەشقەر مۇھاسىرىدىكەن، بۇنىڭ ئۆزى ھۆكۈمەتنىڭ ئۇزاق چىداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. يەنە كېلىپ ئابدۇنىيازلار يۇمۇلاق شە تەرەپتە ئۇرۇشۇۋاتقانكەن، قۇربان سەئىدى قىسىملىرىدىكىلەر ھەدەپ سېپىلدىن سەكرەپ بۇ تەرەپكە ئۆتۈۋاتقاندەك.

ــ ئابدۇنىيازلار قەشقەرنى ئىگىلىسە ھۆكۈمەت تۇرمىدىكىلەرنى قانداق قىلار؟ ــ ئەندىشە بىلەن سوردى ئەمەت مەخسۇم،

شۇ چاغدا قۇۋۇان شەيخ بىلەن ئاتۇشنىڭ بېگى كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن مەھەللىسىدىكى يېقىن ئۆتۈشۈدۇغان قوشنىلاردىنمۇ ئىككىسى كىردى. ئۇلارنىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەن سۆھبەت ئازراق ئۇزۇلۇپ قالغاندىن كېيىن يەنە داۋام قىلدى.

ــ تۇرمىدىكىلەرنى تاشلاپ كېتەرمۇ، ئاشۇ قانخورلار؟ ــ دېدى

ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇمنىڭ سۆزىگە جاۋابەن.

ــ كىم بىلىدۇ، ئىش ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ ئېلىپ كېتەلمەي قالسا تاشلاپ كېتەمدۇ... ــ لۇاھىدىن ئىشەنچىسىزلىك بىلەن گەپ قاتتى.

پەقەت سابىتلا يوغان قىيادەك تىك ئولتۇرۇپ، ھېچنەرسە دېمەيتتى.

ــ قىرغىن قىلىمسىلا بولاتتىغۇ...

ــ خۇدا ساقلا.....

ــ مەنىدىمۇ ئابدۇنىيازلارنىڭ كونىشىھەرنى ئېلىشى بىلەن سولاقتىكىلەرگە نىجاتلىق بولۇپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىد بار،.....ــ دېدى نىزامىدىن ئېغىر قايغۇ بىلەن. ئۇنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئابدۇراخمان شائىر:

ــ مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، بولسا بىر نەچچىمىز بېرىپ باقساق، ئابدۇنىياز قوشۇنلىرىغا قوشۇلۇپ پىدائىي بولۇپ شەھەرگە كىرىسەكمۇ بولاتتى. ئەگەر ئەپەندىنى قۇتۇلدۇرۇالمىغانلا بولساق،... ــ دېدى.

ئابدۇراخمانىڭ بۇ سۆزى سۆھبەتداشلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتتى، سىناپ كۆرۈشكە ئەرزىيدىكەن دەپ ئويلاشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەر بىرەيلەن مۇشۇ ھەقتە چارە- تەدبىر ئويلۇنۇپ، ئۆزى بىلگەنچە پىكىر قىلىشتى.

ئاخىر «يېتىپ قالغىنچە ئېتىپ قال» دېگەندەك تەلەي سىناپ بېقىش تۇغرا تېپىلدى. ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى بېرىشقا رازى بولۇشتى. نىزامىددىن ئۇلارنىڭ بۇنداق جانپىدارلىق روھىدىن تەسىرلىنىپ، كۆز يېشى قىلدى، ھەمدە:

ــ رەھمەت، رەھمەت ،..... ھەممەيلەن بارىمىز دېسەكمۇ بولماس، ئادەم تولا بولسىمۇ بەزى ئىشلار ئەپسىز بولۇپ قالىدۇ، تۆرت بەشەيلەن بېرىپ باقساق بولار، سابىت، ئىنىم، سىز بارمىسىڭىزمۇ بولار، سىزنىڭ ئۆيىڭىز يالغۇز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز قاچان كېلىمىز، قاچان ئەمەس، خۇدا بىلىدۇ،... ــ ئۇ شۇنداق دەپ سابىتنى ۋە چوڭ ياشتىكى بىر

قانچەيلەننى بېرىشتىن توستى. ئۇ ئۆزى ياشىلاردىن بىر نەچچىسى بىلەن بارماقچى بولدى.

لىۋاھىددىن پۈتى ئاجىز بولغاچقا بارالمايتتى. بۇ ھال ئۇنى خېلى تىت- تىت قىلدى. ئۇ قەتئىي بارماقچى بولغان بولسىمۇ، نىزامىدىن ئۇنىمىدى.

ئۇلار ئەتە ئەتتىگەنىدىلا مۇشۇ ئۆيگە توپلۇنۇپ، مۇشۇ يەردىن يۈرۈپ كېتىشكە كېلىشتى. بۇ چاغدا يازنىڭ قىسقا تۈنى يېرىملىشاي دەپ قالغانىدى. ئۇلار ساھىبخان بىلەن خوشلۇشۇپ، قايتىشقا ئالدىراشتى.

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

1

مۇيەدۈن باشچىلىقىدىكى 600 ئەسكەر تېرىم يېزىسى ئارقىلىق، ئابدۇنىياز ئۇدۇل يول بىلەن 700 ئەسكەرنى باشلاپ قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. ئىككى قوشۇن دۆلەتۇاغدا ئۇچرۇشۇپ تۈمەن دەرياسىنى بويلاپ كېرەم باققا يېتىپ كەلگەندە قەشقەر ج خ ئىدارىسىدىكى مۇھاپىزەتچى قىسىملار ــ قىرغىز ئەسكەرلەر سېزىپ قېلىپ ئوق چىقىرىشقا باشلىدى. بۇ ئىككى تەرەپنىڭ قەشقەر بۇسۇغىسىدىكى تۇنجى قېتىملىق قارشىلىشى ئىدى. بىراق ئارىلىق يىراق بولغاچقا قىرغىز ئەسكەرلەرنىڭ ئاتقان ئوقلىرى كېرەمباغقا يېتىپ كېلەلمەيتتى.

ئابدۇنىياز، مۇيدىن، ئىسمايىل، كامال، بوساق نىياز، ياقۇپ قاتارلىق مۇشاۋۇر ۋە پولكوۋنىكلىرى بىلەن قەشقەرنى ئېلىش چارىلىرى ھەققىدە مۇزاكىرە قىلدى.

ــ بۇ يەردىكى ئاساسىي كۈچ ئىسھاقبېك، مەۋلانوپلارنىڭ قىرغىز ئەسكەرلىرى. بىز ئادەم سانىمىزنىڭ كۆپلۈكىگە تايىنىپ ياۋاغ دەرۋازىدىن بۆسۈپ كىرەيلى، ئۇلارنى يوقاتساق قارشىلىق ئاساسەن تۈگەيدۇ، ــ دېدى پولكوۋنىكلاردىن بىرى، ــ تۈرمىدىكىلەرنىمۇ ئازاد قىلالايمىز.

ــ مېنىڭچە، دېدى ياقۇپ پولكوۋنىك، ــ بىز چىنۇاغ تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ بېرىپ يۇمىلاق شەنى قورشۇۋالايلى. ئۇ يەردىكىلەر نېمىلىكى بولمىسۇن ئۆز ئادەملىرىمىز، ھەر ھالدا بىز بىلەن كېلىشىپ قېلىشى

مۇمكىن، ھېچ بولمىسا جان پىدالىق بىلەن ئۇرۇشمايدۇ.

— ...

— مەن ياقۇپنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇمەن، — دېدى ئابدۇنىياز ۋە بۇ ھەقتە كونكرېت ئىشي- پىلانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. كېڭەش نەتىجىسىدە مۇشۇ چارە قوبۇل قىلىنىپ، ئەسكەرلەر غەربىي جەنۇپ تەرەپكە يۆتكۈلۈشكە باشلىدى.

ئابدۇنىياز ئەسكەلىرى چاپسانلا يومۇلاق شەھەرگە يېتىپ كەلدى ۋە سېپىل بويلاپ مۇھاسىرە توچكىلىرى بۇيۇشتۇردى. سابىق 6- دېۋىزىيىنىڭ قۇربان سەئىدى قوماندانلىقىدىكى ئەسكەرلىرى سېپىل ئۈستىگە چىقىپ ئۇلارغا قارشى ئوق چىقىرىشقا باشلىدى. بۇنداق ۋەزىيەتتە سېپىل ئىچىدىكىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىش مۇمكىنچىلىكى بولمىدى. بۇنداق داۋاملىشىۋېرىدىغان بولسا ئۇلار مۇھاسىرە قىلىپ يېتىۋېرەتتى، ئىلگىرلەش بولمايتتى.

ئابدۇنىياز كېچىسى يەنە كېڭەش ئۆتكۈزدى. بېسىپ كىرىشىنىڭ چارىلىرى ھەققىدە پىكىرلەشتى. مانا شۇ چاغدا رازۋېتكا ئەترىتىنىڭ كومادىرى نىمىتۇللا سجاڭغا پىكىر بەردى:

— سجاڭ ماڭا ئىجازەت بەرسىڭىز، كېچىسى شەھەرگە كىرىپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تەرغىبات قىلىپ كۈرۈشكە ئورۇنۇپ باقسام، مېنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرىم مەڭگىكاخۇن شۇ ياقتا. ئۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپچۈلۈكى مېنى تونۇيدۇ.

— ئەگەر بۇ ئىشىڭىز ئاقمايي قالسا ۋاقىت قولدىن كېتىدۇ، بىلدىڭىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇنىياز.

— قاملاشتۇرالمايي قالسام كۆزىڭىزگە كۆرۈنمەيمەن، — دېدى نىمىتۇللا قەتئىيلىك بىلەن، — بىر تەلىپىم ،— سىلەر ئوت ياقماڭلار، شەپە چىقارماڭلار، ئۇلار بىخۇتلاشسۇن.

سجاڭ ئۇنىڭغا ئىجازەت بەردى.

نەمىتۇللا ئۆزىنىڭ قاۋۇل ياردەمچىلىرىدىن بىر قانچىسىنى ئېلىپ سەھەر سائەت 4-3 لەردە سېپىلغا شوتا قويۇپ چىقتى. تۆۋەندە ئۇنىڭ ياردەمچىلىرى سېپىل ئۈستىدىن بىرەر كۆلەڭگۈ كۆرۈنۈپ قالارمىكىن دەپ ھوشيارلىق بىلەن ئېگىزگە تىكىلگىنىچە قوراللىرىنى بەتلەپ تۇراتتى. سېپىل ئۈستى گويا جىمى ھاياتلىق ھەرىكەتتىن توختاپ كەتكەندەك جىم- جىت ئىدى. سەھەرنىڭ تاتلىق ئويقۇسى قاراۋۇلنىڭ كۆزلىرىنى يۇمدۇرۇپ، قويغاندى. سېپىلنىڭ باشقا تەرىپىدە تىرىك ئادەم بارلىقىنى بىلدۈرىدىغان شەپىلەر كېلەتتى.

نەمىتۇللانىڭ قاۋۇل گەۋدىسى لىپ قىلىپلا سېپىل ئۈستىگە چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن رازۋېتچىكلارنىڭ يەنە بىرى تېزلىك بىلەن شوتىغا ياماشتى. ئۈستىدە ئۆز كومانىدىرى بولغاچقا ئۇ ئىشەنچىلىك ھەرىكەت بىلەن چاپسانلا سېپىلغا چىقىۋالدى، باشقىلار پەستە قالدى.

قاراۋۇل ئىككى قەدەم ېېرىدىلا مىلتىقىنى ئىككى تىزى ئارىسىغا قىسىۋېلىپ، زۇڭزىيىپ، ئولتۇرغىنىچە ئوخلاپ قالغانىدى، نەمىتۇللا ئۇنىڭ ئاغزىنى مەھكەم ئېتىپ تۇرۇپ، قاتتىق نوقىدى. ئۇنىڭ ياردەمچىسى ئۇنىڭ مىلتىقىنى ئاللىقاچان تارتىۋالغان ۋە ئىككى قولىنى چىڭ تۇتۇۋالغانىدى. قاراۋۇل ئويقۇسىدىن ئويغۇنۇپ، ئۆزىنى بۇركۇت پەنجىسىدىكى كەكلىكتەك سەزدى. نەمىتۇللا ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— ئۇنۇڭنى ئۆچۈر، بولمىسا ئۆلىسەن! پەس گەپ قىل، مەڭلىكاخۇن نەدە؟

— ئۇ دەم ئېلىۋاتىدۇ.

— مېنى تونۇمسەن؟ مەن نەمىتۇللا.

— نەمىتۇللا؟ تونۇيمەن، تونۇيمەن، سىز مەھمۇد سىجاڭ بىلەن كەتكەنغۇ؟

— ھە، كەتكەن، لېكىن كۆكيىردىن قايتىپ كەلدىم. بىز يەنە

هۆكۇمەتكە قارشى چىقتۇق. بىزگە نېمىشقا ئوق ئاتىسىلەر؟ قۇربانىنى ئېتىۋېتىپ قېچىپ كېتەيلى. توختا، بىزنى مەڭلىكاخۇنناڭ ئالدىغا باشلاپ بارالامسەن؟

ــ باشلاپ بار دېسەڭمۇ باشلاپ باراي، لېكىن ئۇ پەستە، ياتاقتا، تۆتۈلۈپ قالساق ئۇچىلىمىزنىڭ كاللىسى كېتىدۇ.

ــ ئەمىسە سەن ئۇنىڭغا مېنىڭ گېپىمنى يەتكۈزۈپ قوي. ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز ئادەملەر تۇرۇپ، ھۆكۇمەتنىڭ كەينىگە كىرىپ بىرىمىزگە ئوق ئاتمايلى.

ــ مەن دەپ قويماي. پوس ئالمىشىدىغان چېغىمىز بولۇپ قالدى، ئۆزۈڭلارغا ھېزى بولساڭلار بولاتتى.

ــ ماقۇل، ساڭا ئىشىنىپ بىز چۈشۈپ كېتەيلى، بىراق تاپشۇرۇقنى ئورۇنلىمىساڭ، بىز ھامان قەشقەرنى ئالىمىز، ئۇ چاغدا ئۆزۈڭ بىل!

ــ خاتىرجەم بولۇڭ.

نىمىتۇللا مايمۇنىدەك چاققان ھەركەتلىرى بىلەن بىردەمدىلا چۈشۈپ كەتتى ۋە رازۋېدچىكلىرى شۇتا قىلىنغان ئۇزۇن ياغاچنى ئاۋايلاپ تامدىن ئېلىپ، يۇرۇپ كېتىشتى.

2

شۇ كۈنى چۈشتىن تارتىپلا دەھشەتلىك ئېتىشما ئاۋازى تۇرمىگە ئاڭلىنىشقا باشلىغانىدى. مەھبۇسلارنىڭ بىر مۇنچىسى ئاپرېلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قولغا ئېلىنغانلار بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى 6-دېۋىزىيە ئەسكەرلىرىنىڭ يەكەنگە توپلانغانلىقى، ئابدۇنىيازنىڭ سىجاڭ بولغانلىقى، ماخۇسەن بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ، ھۆكۇمەتكە قارشى ئۇرۇش باشلىغانلىقىدىن خەۋەردار ئىدى. شۇڭا ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا

باشلىغاندىلا ئابدۇنىياز قىلىسىملىرىنىڭ شەھەرنى مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى ھېس قىلىشقانىدى. ئۇنىدىن باشقا تۇرمە ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ جىددى ھەرىكەتلىرى، كومانىدىرلارنىڭ ئالدىراش كېلىپ كېتىشلىرى ۋە ۋاراقىراشلىرى، قورغان ئۈستىگە پىلىمونتلارنىڭ بەتلەپ قويۇلغانلىقى قاتارلىق ئىچكى ئۆزگۈرۈشلەرمۇ بۇ نوقتىنى دەللىلەيتتى.

بىر خىلدىكى زېرىكىشلىك مۇھىت ئىچىدە ياشاۋاتقان، يەتكۈچە ئازاپ چەككەن تۇتقۇنلار ئوق ئاۋازىدىن يېڭى ئەمەك يېكى ئۈمىد تاپقاندەك، تەسەللىگە ئېرىشكەندەك بولۇپ قېلىشتى.

مەمتىلى ئەپەندى پۈتۈن تېنىنى جاراھەت باسقان ھالدا بىر نەچچە كۈن ھالسىز ياتقانىدى، ئەمدى ئوق ئاۋازىدىن ئويغانغانىدەك بېلىنى رۇسلاپ ئۆرە ئولتۇردى. ئۇنىڭ قېنى قېچىپ تېخىمۇ ئاقىرىپ كەتكەن يۈزىدىن تولىمۇ دەرمانسىز ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. كامېرداشلاردىن ياش مۇئەللىم بىلەن كوسا پەنجىرە تۈۋىگە بېرىۋالغان بولۇپ، سىرتتىكى ۋەزىيەت ھەققىدە پەرەزلىرىنى سۆزلۈشەتتى.

ــ ئابدۇنىيازلارغا خۇدايىم نۇسرەت ئاتا قىلسىكەن، ــ دېدى مۇئەللىم.

ــ تېچلىق ياخشى، بالا، نەدە بولسا تىرىك تۇرغىنىمىز ئەۋزەل، ــ دېدى كوسا، ــ بۇ مالمانچىلىقنىڭ زىيىنى بىزگە تەگمىسىلا بولاتتىغۇ....

ــ جەزمەن پايدىسى بولاتتى....

ساقاللىق بولسا ھەر قاچانقىدەك ئۆزىنى ناھايىتى قىينىلىۋاتقان، ئەڭ ئازاپ چەككەن، ئۈۋۈال بولغان كىشى ھېساپلاپ، ھالسىز ھالدا تامغا يۆلۈنۈپ ئاندا- ساندا ۋايساپ ئولتۇراتتى.

يۈسۈپ زىيا ئورۇن كۆرپىسى ئۈستىدە ھۇشسىز دېگۈدەك ياتاتتى. ئۇ تۇنۇگۈنلا قاتتىق ئازاپلىنىپ، مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ تاشلانغانىدى. بۇ يۈسۈپ زىيا ئۇچۇن ئەڭ ئاخىرقى سوراق بولغانىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا يېقىنراق سۈرۈلۈپ، ئاستا ئۇنى نوقىدى:
ــ يۈسۈپ ئەپەندى، ئاڭلاۋاتامسىز؟ مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاۋاتامسىز؟
ــ دېدى ئۇ پىچىرلاپ، ــ ئابدۇنىياز شەھەرگە بۆسۈپ كىرىش ئالدىدا تۇرىدۇ.
ــ بوپتۇ، دوستۇم، ... ماڭا ئەمدى ھەممىسى تۈگىدى...
ــ نېمىلەرنى دەۋاتىسىز، بىز ئازادلىققا چىقمىز ۋە يەنە پائالىيەتلىرىمىزنى داۋاملاشتۇرىمىز...
ــ لېكىن، مەن ئۆزۈمنى ئازادلىقتا تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن،... ــ دېدى يۈسۈپ زىيا ھالسىز ھالدا بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى يۆلەپ، بېشىنى تىزىغا ئېلىۋالدى، ــ مەن ئۇ كۈنلەرنى كۆرەلمەيمەن،... سىلى بەلكىم... ــ يۈسۈپ زىيانى ئاخىرقى سوراقتا مەۋلانوپنىڭ قان ئىچەرلىرى ئۈرۈپ لەختە- لەختە قىلىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ ساقىيىشىدىن ھەقىقەتەنمۇ ئۈمىد يوق ئىدى.
ــ ئۈمىدسىزلەنمەڭ، ئەپەندىم، سىز دېگەن نۇر، كىشىلەرگە ئۈمىد بېغىشلىشىڭىز كېرەكقۇ؟ ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدۋار بولماق كېرەك، ئۈمىدسىز شەيتان دېگەن گەپ بارغۇ، دوستۇم؟
ــ ياق، تەۋپىق، مەن ئۈمىدسىزلىنىۋاتمايمەن،... راست، ھالىم ئوسال،... نېمىشكە ئۈمىدسىزلىنىدىكەنمەن؟ ... سىلى بىر چاغدا ئېيتقان... پۈتۈن بىر ئورمانغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىمىزدە بار ياغاچنىڭ ھەممىسىنى كۆڭرۈك ئۈچۈن دەسمايە قىلىش كېرەك... بۇنچىلىك ياغاچقا قىيمىغاندا پۈتۈن ئورمانغا ئىگە بولغىلى بولمايدۇ... شۇنداق مەن بىر تال ياغاچ بولدۇم، يولنىڭ كۆڭرۈكى ئۈچۈن ... مەيلى...
مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ شائىرغا خاس ئاسان ھاياجانلىنىدىغان قەلبى ئۇنىسىز يىغلىغا تولدى. ئۇ يولدىشىنىڭ بېشىنى ئاۋايلاپقىنا كۆتۈرۈپ يوتىسىغا راۋۇرۇس جايلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جاراھەتلەنگەن، چاچ ساقاللىرى ئۆسۈپ،

مەينەتلىشىپ كەتكەن بېشىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ پىچىرلىدى:

ــ دوستۇم، سىز ياشايسىز!...

ــ شۇنداق، مەن ياشايمەن، بىراق، كىشىلەرنىڭ خاتىرىسىدە ... ــ دېدى يۈسۈپ زىيا ئۈزۈپ- ئۈزۈپ.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ، كاللىسىنى خىيال چىرمىۋالدى. مەۋلانوپنىڭ ۋەھشىيانە قىياپىتى، قادىر ھاجىنىڭ كۆرەڭلىك چىقىپ تۇرغان سېمىز يۈزى، دۇپىچەك بەستى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ، سوراقلاردىكى كەسكىن مۇنازىرىلەر تەسەۋۋۇر ئەينىكىدە قايتىلاندى. ئۆز خەلقىنى ياتلارنىڭ مەنپىئەتى ئۈچۈن ساتقىنغان، ھايۋانلارەك نەپسى ئۈچۈن ئويغىمۇ، دۆڭگىمۇ قارا-قويۇق چاپقىنغان بۇ مەخلۇقلارنىڭ قايسى يۈزى بىلەن ئۆزلىرىگە روبىرو بولۇپ يۈرگىنىگە ھەيران بولاتتى.

ئۇ ئوق ساداللىرىدىن نىجاتلىق ئۈمىدىنى كۆرگەنىدەك بولغان بولسىمۇ، مەۋلانوپنىڭ ۋەھشىيانە پوزىتسىيە بىلەن كۆكرىكىگە مۇشتلاپ:

ــ ھەر قانداق ئەھۋالدا نىجاتلىقتىن ئۈمىد كۈتمە! ئابدۇنىياز ئەمەس، ئەمدى مامۇتنىڭ ئۆزىمۇ سېنى قۇتقۇزۇالالمايدۇ! مەن ھاياتلا بولسام سېنى بوش قويمايمەن!... ــ دېگەنلىرىنى ئەسلەپ، بۇ ئادەم قىياپەتلىك يىرتقۇچنىڭ دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، يەنە لەسسىدە بولۇپ قالدى. شېرىن ئۈمىد ئارقىسىدىن بېسىپ كەلگەن ئۈمىدسىزلىك كىشىنى بەكمۇ ئېزىۋېتەتتى. بۇ ھېسىيات ئاچچىق تولغاققا ئوخشايتتى. ۋاھالەنكى، بۇ تولغاق ئۇنىڭدا شېئىرىي مىسرالارنى تۇغماقتىدى. ئۇ يۈسۈپ ئەپەندىگە ئېگىشىپ قارىۋېدى، ئۇ ئۇخلاپ قالغاندەك جىم بولۇپ كەتكەندى. مەمتىلى ئەپەندى:

ــ زىيا! ــ دەپ چاقىرىپ، ئۇنىڭدىن جاۋاب بولمىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بېشىنى چاپىنى ئۈستىگە قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ياتقان

يېرىدىن بىر پارچە چالمىنى ئېلىپ، تامنىڭ يەنە بىر ئاق يېرىگە بايقى ئاچچىق تولغاق بىلەن كەلگەن مىسرالارنى يېزىشقا باشلىدى:

بۇركۈتمەن، قەپەز ئىچرە بەند قىلىنغان،
باغرىم زامان پەيكانىدىن تىلىنغان.
يۇرىكىم تەلپۈنەر بىپايان كۆككە، ئۇچۇشقا،
گۈزەل تاغلارنىڭ پەيزىن قوچۇشقا.
ئىخ، بۇ تار قەپەزنى چاقسام، قۇتۇلسام،
ئەركىن قانات يېيىپ ساماندا ئۇچسام.
مەن قەپەز ئەھلى ئەمەس، يۇرتۇم تاغۇ- دەشت،
ۋەزىپەم قۇزغۇن ئوۋلاش، بېرىپ شىكەست.
مېنىڭ نەسلىم ئەسلىدە بوران بىلەن چاقماق،
ئارمىنىم تاڭ نۇرى ــ ساباسىغا يۇرەك ياقماق.
ئوغۇز ئەۋلادىمەن، سادىرنىڭ پۇشتى،
ئەرك سۆيگەچكە شۇ قىسمەت باشمىغا چۈشتى.
كىم مەغرۇر ياشاشنى قىپتۇ ئارزۇ،
جاھالەت ئۇنى باستى، ئاستى شۇ!
مەيلى، مەن ئۆلسەم ئەۋلادىم ئالار ساۋاق،
قەپەزسىز ھايات ئۈچۈن باسار ئاياق!...

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پۈتلىرى تىترەشكە باشلىدى. زادىلا ئۆرە تۇرغۇدەك ماجالى قالمىغاندى. ئۇ سەنتۇرۇلگەن ھالدا ئورنىغا ــ يۇسۇپ زىيانىڭ قېشىغا كېلىپ يېتىۋالدى. پۈتۈن بەدىنى سىقىرايتى، بېشى قايغانىدەك بولاتتى. قۇلىقى تۇتۇدىلا ئوق ئاۋازلىرى ياكىراۋاتقانىدەك بولاتتى...

ئۇنىڭغا بايات دىققەت قىلىپ تۇرغان ياش مۇئەللىم ئاستا پەنجىرە تۇۋىدىن ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

ــ تەۋپــــق ئەپەنـــدى، مىجەزلـــرى يوقمـــۇ، نـــېمە؟ ــ دېـــدى تەشۋىشلىنىپ.

ــ ساقمەن، پەقەت ماغدۇرۇم يوق...ــ دېدى تەۋپىـق، ــ ئـۇزاقراق ئـۆرە تۇرسامـلا...

ــ بـــردەم ئـــارام ئالســـلا،... ــ دېـدى مـــۇئەللىم كۆڭـــۈل ياســـاپ، ئەمەلىيەتتە بۇ يەردە ئارام ئېلىشتىن باشقا يەنە نېمە ئىش بولاتتى.

مەمتىلـى ئەپەنـدى كـۆزىنى يۇمۇۋېلىـپ خيـال سۈرۈشـكە باشـلىدى. ئۇنـــاڭ قەلبىـــدە مەلىكىزادنـــاڭ گـــۈزەل ســماســى پەيـدا بولـدى. ئۇنـــاڭ چىرايلىـق بـۇلاق كۆزلىـرىـده يـاش دۇردانىـسـى لىغـــرلاپ تـــۇراتتى، ئۇنـــاڭ قولـــدا ئەدىـــبە تىپـــرلاپ، ســەبى ۋە ئومـاق يـــۈزىگە تەبەسســـۇم يۈگۈرتـــۈپ دادىسىغا باقاتتى.

3

ســاقچى ئىدارىســـدا قـــادىر هاجىنـــاڭ ئىشخانىســـدا ئىســـهاقبېك، مەۋلانـوپ، قـادىر هـاجى قاتـارلىق بىـر قـانچە ئەمەلـدار جـددىي مـۇزاكـرە ئۇستىـده ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنـاڭ ئىچىده قادىر هاجىنـــاڭ يوشـۇرۇن رەقىبـى مەخسـۇمـمۇ بـار ئىـدى. ئۇلارنـــاڭ چىـــراي ۋە گەپ ســۆزلىـرىدىن بىـر خىـل جىددىيلىك چىقىپ تۇراتتى.

ــ هـازىر ئەهـــۋال جـــددىي، قۇربـان ســەئىدى قوشـــۇنلىرىدا جـــددىي بۆلـۈنۈش يـۈز بەردى. ئـۇلار پۇرسـەت تاپسـلا سـېپىلدىن چۈشـۈپ ئابـدىنىياز تەرەپكە قېچىۋېتىپتـۇ. ئەگەر مۇهاسـرە مۇشـۇ هالـدا يەنە بىـر نەچـچە كـۈنگە سـوزۇلـۇدىغان بولسـا يـۇمىلاق شـەده ئەسـكەر قالمايـدىغان ئوخشـايدۇ... ــ دېـدى مەخسـۇم. قارىغانـدا بـۇ جـددىي خەۋەرنـى ئـۇ ئېلىـپ كەلگەنـدەك قىلاتتى.

ــ بۇنىڭ ھەربىي جەھەتتىن ئىككى چوڭ زىيىنى بار،ــ دەپ مۇلاھىزە قىلدى مەۋلانوپ،ــ بىرى، ئابدۇنىياز قوشۇنلىرى سان جەھەتتىن تېخىمۇ تولۇقلۇنۇدۇ، ئۇلار تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. يەنە بىرى، قاراقسىز قالغان شەھەر بەربىر ئۇلار تەرىپىدىن ئىگىلىنىدۇ.

ــ سىلىنىڭچە قانداق قىلساق بولار؟ــ قادىر ھاجى مەۋلانوپتىن سورىدى.

ــ مېنىڭچە بىز ۋاقىتلىق شەھەردىكى قۇربان سەئىدى ئەسكەرلىرى بىلەن ئابدىنىياز قوشۇنلىرىنىڭ بىرلىشىپ كېتىشىدىن ساقلىنىشىمىز، ئۇرۇمچىدىن كۈچ كەلگىچە قەشقەرنى تېنچ تۇتۇپ تۇرۇش كېرەك.

ــ بۇنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش مۇمكىن؟ــ قادىر ھاجى سورىدى.

ــ بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت كونسۇلخانا ئارىچى بولۇپ، پۈتۈشتۇرۇپ قويۇشى كېرەك، ئۇنىڭسىز ئاقمايدۇ.

ــ مەخسۇم، سىلى كونسۇلخانىغا بېرىپ بۇ ئەھۋالنى ئېيتىپ باقمامىلا،ــ دېدى قادىر ھاجى. سەللىنىڭ ئىچىدىكى ئاۋاق باشقا قاراپ.

ــ ياق، ياق، مەن كۈپ- كۈندۈزدە، يەنە كېلىپ بۇ كۈندە كۈنسۇلخانىغا نېمە دەپ بارىمەن، باشقا بىرسىنى ئەۋەتىگىلار، مەن كېتىمەن، ــ دېدى ۋە ئورنىدىن تۇردى.

ــ ئۇ توغرا دەيدۇ، كېتىۋېرىڭ، بىز باشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرىمىز.

مەخسۇم كەتكەندىن كېيىن مەۋلانوپ قادىر ھاجى قاتارلىقلار چېكىنىش تەييارلىقلىرى ئۈستىدە كېڭەشتى.

ــ مەھبۇسلارنى بىللە ئېلىپ كەتكىلى بولمايدۇ، بۇنى ئويلاپ كۆردىلىمۇ؟ــ دەپ سورىدى قادىر ھاجى مەۋلانوپتىن.

ــ شۇنداق. ئەگەر تېنچلىق بىلەن شەھەرنى بېرىش پىلانىمىز ئىشقا ئاشسا ئۇلارنى ئېتىۋېتىشنىڭمۇ ئىلاجى يوق! ــ دېدى مەۋلانوپ.

ــ سىلىنىڭچە قانداق قىلساق بولار؟

ــ هەر هالدا مەھبۇسلارنى ئازادلىققا چىقىرىشقا، بولۇپمۇ ھېلىقى بىر قانچە خەتەرلىك ئەپەندىنى يۆتكەپ كېتەلمىگەندە ئازادلىققا چىقىرىشقا قەتئىي بولمايدۇ. بىز ئۇلارنى يوق قىلۇېتىپ كېتىشكە مەجبۇرمىز. ئەمما چېكىنىش ئالدىدا، ئەڭ ئاخىرىقى سائەتتە.

ــ قانداق قىلىپ؟

مەۋلانوپ قادىر ھاجىغا پىچىرلىدى...

*

**

كۆپ ئۆتمەي تۇرمە ھويلىسىغا كاجۇا[1] ئارتىلغان بىر خېچىر كىرىپ كەلدى. كاجۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە سۇۋېتتە ئىشلەنگەن 20 قاداقلىق كىرىسىن باكىدىن بىر قانچىسى بار ئىدى. خېچىرنى ھەيدەپ كىرگەن ئۇيغۇر ئەسكەر باكىلارنى چۇشۇرۇپ بولۇشىغىلا تۇرمە ساقلىغۇچىلار ئۇنى دەرھال قايتىشقا ئالدىراتتى. ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇلار باكىلارنى بىر- بىرلەپ تۇرمە ئۆگزىسىگە توشۇدى.

ئارقىدىن يەنە بىر ئەسكەر شال پاخىلى بېسىلغان ھارۇنى ھەيدەپ كىرىپ كەلدى. ھارۇنكەش ئەسكەر پاخالنى ھويلىغا چۇشۇرۇپ قويۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، باغلام- باغلام پاخاللارمۇ ئۆگزىگە توشۇلۇپ، ھەر بىركامېر ئۇستىگە بىر قانچە باغلامدىن قويۇلدى. ھەر بىر دۆۋە قېشىغا كىرسىن باكىلىرىدىن بىرى قويۇلدى. بىر ئۇنتىر- ئوفىتسېر(تۆۋەن دەرىجىلىك سۇباي) كىرسىن باكىلىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قويدى.

---

[1] كاجۇا ــ ياغاچتىن ياسالغان شوتا شەكىللىك سايمان. ئۇنى ئېشەككە ئارتىپ، ئاندىن ئۇنىڭغا كېسەك قاتارلىق ئاغامچا بىلەن تاڭغىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى توشۇشقا ئىشلىتىلەتتى.، ــ ئا.

يىگىرمە تۆرتىنچى باب

1

پىشىم مەھەلدە ئابدىنىيازنىڭ قوماندانلىق ئورنىغا (ئۇ بىر پۇقرانىڭ بىر ئېغىر ئۆيىدە ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتاتتى) مۇلازىم ئەسكىرى كىرىپ كېلىپ، مەلۇم قىلدى:

— سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن ئورۇنباسار كونسۇل ئەپەندى كەپتۇ، سىز بىلەن كۆرۈشمەكچىكەن.

ئابدۇنىياز كونسۇلنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىزدەپ كېلىشى ئېھتىمالى بارلىقى توغرىسىدا بىردەم ئويلۇنۇپ كۆردى، ئەمما قىياس قىلالمىدى. پەرەز ئۈچۈن ياردىمى بولارمىكىن دەپ ئەسكەردىن سورىدى:

— ئۆزى يالغۇزمۇ؟

— يالغۇز.

— ئۇ بىر نېمە دېمىدىمۇ؟ ئۆزى ۋاقتى چاغ كۆرۈنەمدۇ؟

— ئۇ بىر نېمە دېمىدى،... ئۆزى خوشمۇ ئەمەس، خاپىمۇ ئەمەس...

— چاقىر، — دېدى.

كونسۇل كىرىپ كەلگەندە ئابدۇنىياز ېۇنىڭغا تازا دىققەت بىلەن قارىغان بولسىمۇ، بۇ دىپلوماتنىڭ تاشقى ئىپادىسىدىن ھېچنىمىنى چۈشىنەلمىدى. ئۇ سالاملاشقاندىن كېيىن كېلىپ ئولتۇردى. ئابدۇنىياز ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قارىدى.

— ئالدىڭىزغا بىر خالىس ئەلچى سالاھىيىتىم بىلەن كەلدىم،—

دېدى كونسۇل دىپلوماتلارغا خاس يېقىملىق تەلەپپۇزدا، ــ نېمە دەپ قارايسىزكىن؟

ــ خوش، نېمە ئىش خوسۇسىدا؟ ئوچۇقراق ئېيتىسىڭىز.

ــ قەشقەر شەھىرى قەدىمىي شەھەر، ئاھالە زىچ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چەتئەللەرنىڭ پۇقرالىرىمۇ بار، مۇشۇ تەرەپلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۆزۈمنىڭ ئىنسانىي بۇرچۇمنى ئادا قىلماقچى بولدۇم. سىزنىڭ مەقسىدىڭىز شەھەرنى ئىگىلەش بولسا مەن قۇربان سەئىدى ئىككىڭلارنى كېلىشتۈرۈشكە تىرىشىپ كۆرسەم دەيمەن. ئىشىنمەنكى سىزمۇ خەلقنى دەپ كۈرەش قىلىۋاتقان ئادەم، بىھۇدە قان تۆكۈشنى خالىمايسىز.

ئابدۇنىياز ناھايىتى قىيىن بىر ئۆتكەلدىن ئاسانلا ئۆتۈپ كېتىدىغان چارىغا تاسادىپىي ئېرىشكەندەك خوشال بولۇپ كەتتى. ئەمما ئۇ بۇ ئىشنىڭ شۇنداق ئاسان ھەل بولۇشىغان، ئۇزۇن ئاڭلاپ تۇرغان بۇ گەپلەرنىڭ راستىلىقىغا ئىشەنگىسى كەلمىگەچكە، خوشاللىقىنى زورىغا بېسىپ، «بۇ تۈلكە راست دەۋاتامدۇ، ياكى ھىيلە- مىكىرمۇ؟» دېگەندەك كونسۇلغا دىققەت بىلەن قارىدى. كونسۇلنىڭ كۆزلىرىدىن ئەستايىدىللىق، سادىدىلىق چىقىپ تۇراتتى. ئابدۇنىياز ئۇنىڭ تاماشاسىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن گەپكە سالدى:

ــ سىزنىڭچە بۇنىڭغا ھۆكۈمەت تەرەپ ماقۇل بولارمۇ؟ ياكى بۇ شۇلارنىڭ تەلىپى بويىچە بولۇۋاتقان ئىشمۇ؟

ــ مەن تېخى ئۇيىاق بىلەن كۆرۈشكىنىم يوق. قارىشىمچە ئۇلارمۇ ئىشىنىڭ تېچ يول بىلەن ھەل بولۇشىغا قارشى تۇرماس. سىز بۇنى ئەمەلدارلىرىڭىز بىلەن، بولسا ماخۇسەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېقىڭ. ئەگەر مېنىڭ مەسلىھەتىم سىلەرگە ماقۇل كەلسە ئاندىن شەھەردىكىلەر بىلەن كۆرۈشكىلى بارىمەن.

ــ بولۇدۇ، مەن مۇشاۋۇر، مەسلىھەتچىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ باقاي. ماخۇسەننى چاقىرتىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ بىلەنمۇ

مەسلىھەتلىشىپ باقاي، ــ دېدى ئابدۇنىياز.
ــ ئەمىسە مەن كېتەي، مەسلىھەتكىلار پىشقاندا ماڭا ئادەم ئەۋەتەرسىز.
كونسۇل كەتكەندىن كېيىن ئابدۇنىياز ئۆز قىسمىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنى ئىشتاپقا چاقىرىپ جەددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى.
ئەمەلدارلار بىردەك:
ــ بىز قايتىدىن قوزغالغاندا ماخۇسەن بىلەن كېلىشىم تۈزگەن، بۇ ئىشقا كەلگەندە ئۆز ئالدىمىزغا ئىش كۆرسەك ئىككى ئارىدا كۆڭۈلسۈزلۈك بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن، ماخۇسەننىڭ مەسلىھەتىنى ئالايلى،ــ دەپ پىكىر قىلىشتى.
شۇنىڭ بىلەن ئابدۇنىياز يېڭىشەر ئەتراپىدىكى ماخۇسەنگە چاپار ئەۋەتتى.
ماخۇسەن خېلى ئۇزاقتا كەلدى. ئۇ بىر روتا مۇھاپىزەتچى ئەسكەرنىڭ قورۇقچىلىقىدا كەلگەندى. بۇنىڭدىن بۇ ئىككى قوشۇن ئارىسىدا ئۆز-ئارا ئىشەنچ نەقەدەر كەمچىل ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.
ــ ئىشىڭ بولسا ئۆزۈڭ بارساڭ بولمامدۇ؟ قول ئاستىدىكى ئادەمنى چاقىرغاندەك بۇ يەرگە چاقىرىپ نېمە قىلماقچىدىڭ؟ــ دېدى ماخوسەن كۆرەڭلىك بىلەن.
ئابدۇنىيازنىڭ راسا جۇدۇنى تۇتتى- يۇ، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ پەيلىگە ھاي بېرىپ، ئېغىر- بېسىقلىق بىلەن كونسۇل كېلىپ كەتكەندىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ئەھۋالنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.
ــ بۇ ئىشلارغا ئۆزىمىز جاۋاب بەرسەكمۇ بولاتتى، ئەمما ئىشنى بىللە باشلاپتۇق. كېڭەش بىلەن ئىش قىلايلى دەپ سېنى چاقىرتتىم،ــ دېدى ئابدۇنىياز ئاخىرىدا.
شۇندىلا ماخۇسەن سەل پېتىدىن چۈشۈپ، مەسلىھەتكە قوشۇلدى.

ئۇلار يەنە بىر ھازا غۇلغۇلا قىلىشقاندىن كېيىن، كونسۇلنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىش قارارىغا كېلىشتى. ئۇلار بۇ ئىش بىز ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەن، تالاپەتسىزلا شەھەرنى ئىگىلەيدىكەنمىز دەپ قاراشتى. شۇنىڭ بىلەن كونسۇلغا چاپار ئەۋەتتى.

كونسۇل كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا:

ــ ھۆكۈمەت تەرەپ بىلەن رەسمىي توختاملىشىمىز، سىز خالىس گۇۋاھچى بولۇپ بېرىسىڭ. ئۇ تەرەپكە بارغاندا توختامنىڭ رەسمىي نۇسقىسىغا قول قويدۇرۇپ ئېلىپ كېلىڭ، بىز ئۇلارنىڭ شەرتلىرىنى كۆرۈپ باقماندىن كېيىن قول قويىمىز،ــ دېيىشتى.

كونسۇل شەھەرگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ قايتىپ چىقىشىنى كۈتۈش ئۈچۈن ماخۇسەن ئابدۇنىياز قېشىدا قالدى. ئابدۇنىياز بۇ سەبدىشىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن قوي سويۇپ، كاتتا زىياپەتكە تەييارلىق قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. بۇ چاغدا قوياش غەرپ تەرەپكە قىيسىيىپ، بۇلۇتلارنىڭ بىرتەرىپىنى قىزغۇچ رەڭگە بويىغانىدى.

ئۇلار ماخۇسەننى كۈتۈۋېلىش زىياپىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، خلېي ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، كونسۇل شەھەردىن چىقىپ، ئۇلارنىڭ تۇرارىغا كەلدى. بۇ چاغدا جىمى جان ئۇيقۇغا چۆكۈشكە باشلىغان بولۇپ، ھەربىي ئەمەلدارلار ئابدۇنىيازنىڭ ۋاقتلىق ئىشخانىسىدا كونسۇلنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىدى.

كونسۇل توختامنى ئۇلارغا تاپشۇردى.

توختامنىڭ مەزمۇنى: قۇربان سەئىدى ئۆز قوشۇنلىرىنى ئېلىپ يېڭىشەھەرگە چىقىپ كېتىش، ئابدۇنىياز يۇمىلاق شەھەرگە ئورۇنلۇشۇش، شەھەردىكى باشقا ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خادىملار چېكىنىپ كەتكەچە ئابدۇنىياز يۇمىلاق شەھەردىن چىقماسلىق، شەھەردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پۇقرانىڭ مال- جېنىغا زىيان يەتكۈزمەستىن، پەقەت ئۆزلىرىلا چىقىپ كېتىش... ۋاھاكازا ئىدى.

ئابدۇنىياز، ماخۇسەنلەر يەنە بىر ھازا غۇلغۇلا قىلىشقاندىن كېيىن توختامنامىگە قول قويدى.

ــ قۇربان سەئىدى ئەتە سەھەردىن باشلاپ يېڭىشەھەرگە يۆتكىلىدۇ. سىلەر چۈشتىن كېيىن يېاكى ئۈنگۈدىن كەچراق يۇمىلاق شەھەرگە كىرىدىغان بولدۇڭلار،ــ دېدى كونسۇل.

ئابدۇنىيازلار خوشاللىقتىن ئاغزى يۇمۇلمايلا قالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەيۋىتى توغرىسىدا ئانچە- مۇنچە پۇ ئېتىشتىنمۇ خالىي بولۇشالمىدى؛ چۈنكى ئۇلار ھۆكۈمەت تەرەپ بىزنىڭ ھەيۋىمىزدىن قورقۇپ، شەھەرنى بىكارلاپ بېرىشكە رازى بولدى دەپ قارىشاتتى.

ماخۇسەن بۇنىڭدا بىز تەرەپكە پايدىسىز بىر يېرى بولماي قالمايدۇ، ھەرھالدا سۇۋېت ئارىلاشقان ئىشتا خەير يوق، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، ئۈنگۈدىن نېرىسىنى تەسەۋۋۇر قىلالماي، نۆۋەتتە بۇنىڭدىن باشقىمۇ يول يوق، دەپ ئۆز- ئۆزىنى بەزلىدى- دە، خەۋەرنى ئۆز قىسىملىرىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن كېچىلەپ تۇرارىغا قايتتى.

2

نىزامىددىن، ئابدۇراخمان شائىر، ئابدۇغۇپۇرلار ئابدۇنىياز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە ۋاقىت چۈش بولغان بولۇپ، ئابدۇنىياز قىسىملىرى شەھەرگە كىرىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىنىۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئابدۇنىياز ئۆزىنى ئىزلىگۈچىلەرنى سىرتتىلا، كۆرسەتمە بېرىپ يۈرگەن يېرىدە قوبۇل قىلدى.

ــ ۋۇي، سىلەرنى كىمكىن دەپتىمەن، بىز سىلەر بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆھبەتلىرىدە بىللە بولغان ئەمەسمىدۇق،ــ دېدى ئابدۇنىياز ئابدۇراخمان بىلەن ئابدۇغوپۇرنى تونۇپ.

ــ شۇنداق، بىز شۇ زاتنىڭ شاگىرتلىرىمىز، ــ دېدى ئابدىراخمان جاۋاب بېرىپ،ــ بۇ كىشى ئەپەندىنىڭ ئاكسى نىزامىدىن بولۇدۇ.

ئابدىنىياز ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ، تونۇشۇپ بولغاندىن كېيىن، ئالدىراش ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى:

ــ مەن بىلەن كۆرۈشۈشتە مېنىڭ بىرەر ياردىمىم كېرەكمىدى. قانداق؟

ــ خەۋىرىڭىز بار،ــ دەپ باشلىدى نىزامىدىن،ــ سىجاڭ قەشقەردىن كېتىشى بىلەنلا بىزنىڭ جىمى ئىشىمىزنىڭ قۇيرۇقىنى قولۇم باستى، شۇ قاتاردا ئەپەندىمۇ قولغا ئېلىندى، ھازىر ئۇ ياۋاغ تۇرمىسىدە، بىز سىلەر قەشقەرنى ئىگىللىسەڭلار، شۇلارغا نىجاتلىق بولارمىكىن دەپ كەلگەنىدۇق،...

ــ ھە، مۇنداق دەڭ، مەن باشقا ئىشلار بىلەن بولۇپ كېتىپ، تۇرمىدە بىر مۇنچە سەرخىل ئوغۇللىرىمىز بارلىقىنى خاتىرەمىدە تۇتماپتىمەن. مانا بىز ھازىر شەھەرنى ئىگىلەيمىز، ھەممە ئىش بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتىدۇ. ھۆكۈمەت تەرەپ يېڭىشىھەرگە چىقىپ كېتىدۇ. تۇرمىدىكىلەر بىزگە قالىدۇ. خاتىرجەم بولۇڭلار،ــ دېدى ئابدۇنىياز.

ــ بىز سىلەرنىڭ ئارقاڭلاردىنلا شەھەرگە كىرىشىنى خىيال قىلىۋاتىمىز.

ــ مەيلى، بىراق، سەل كەچرەك كىرىڭلار، بىز ئۇ يەرگە جايلىشىۋالغىچە باشقا ئىشلارغا چولىمىز تەگمەي قېلىشى تۇرغان گەپ.

ــ يارىدىمىڭىزنى ئالالايدىغانلىقىمىزغا ئىشىنىمىز، ماقۇل ئەمىسە، سىزنى مالال قىلدۇق.

ــ خەير، يەنە كۆرىشەرمىز.

نىزامىددىنلار ئابدۇنىيازنى ئاۋارە قىلماسلىق ئۈچۈن ئالدىراپ خوشلاشتى.

*

**

قاراڭغۇ چۈشكەندە نىزامىدىنلار يۈملاق شەھەرگە كىرىپ، ئابدۇنىياز بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇشتى. بىراق ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ياتاقلارغا جايلىشىش ۋە باشقا ئىشلار بىلەن ئالدىراش بولغاچقا، ئۇلارغا پىسەنت قىلمىدىغان، ئابدۇنىيازنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدىغان ئادەمنىڭ تايىنى بولماي، گاڭگىراپ تۇرۇپ قېلىشتى.

بىز ھازادىن كېيىن نىمتۇللا ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدى.

ــ سىلەرنىڭ كەلگىنىڭلارنى چۈشتىن كېيىن ئاڭلىغان ئىدىم، ئابدىنىياز بىلەن كۆرۈشۈپ كېتىپتىكەنسىلەر، ــ دېدى ئۇ، سىلەرنى كېلىپ قالارمىكىن دەپ تۇراتتىم. ئەپەندىنىڭ ئىشى بىلەن كۆرۈشمەكچىمىدىڭلار؟

ــ شۇنداق، زىنداندىكىلەر بىر سائەتلىك بولسىمۇ پاتراق ئەركىنلىككە چىقسا ياخشى بولاتتى،ــ دېدى نىزامىدىن.

ــ يۈرۈڭلا، مەن سىلەرنى باشلاپ باراي، ئابدۇنىياز سىجاڭ ھەقاچان ئالدىراش، شۇنداق بولسىمۇ بىر نېمە دېيىشىپ باقايلى.

ئۇلار سىجاڭنىڭ ئىشخانىسىغا كېتىۋاتقانىدا رېھىمجان ئۇلارغا قوشۇلدى. ئۇ نېمىتۇللانى ئىزلەپ كېلىۋاتقانىكەن. رېھىم كېتىۋېتىپ ئابدىغوپۇر بىلەن ئابدىراخمانغا كېيىنكى ھايات ھەققىدە، قانداق قىلىپ ئەسكەر بولۇپ قالغانلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى: ئۇ قوزغۇلاڭچى قوشۇن ئارالغا كەلگەندە ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئۇلارغا قوشۇلغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئارالدا مەكتەپ ئاچىدىغان ئىشى ئەمدىلەتىن قاملىشاي دەۋاتقانىدىلا سىجاڭنىڭ قېچىشى، ئارقىدىن تۇتقۇنلار باشلىنىپ كەتكەچكە تازا غەزىپى تېشىپ تۇرغانىكەن، شۇڭا ئۇ قوشۇندا نىمىتۇللاھنى كۆرۈپلا ئەسكەرلەرگە قوشۇلۇپ كېتىپتۇ.

ئۇلار سىجاڭنىڭ كابىنىتىغا كىرگەندە ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئالدىراش ئىكەن. ئۇ نىزامىدىننى كۆرۈپ ھەم سەل تەئەججۈپلەندى ھەم سەل ئېغىر ئېلىۋاتقاندەك چىرايىنى پۈرۈشتۈردى.

ــ تۈرمىدىكىلەرنى پاتراق ئازاد قىلماقنىڭ ئىلاجسى بولسا بىردەم بولسىمۇ پاتراق ئەركىن نەپەس ئالسا بولاتتى، سىجاڭ،ــ دېدى نىزامىددىن ئابدىنىيازنىڭ تەئەججۈپ بىلەن قارىشىغا جاۋابەن.

ــ ئەپەندىم، چۈشتە دېگەندىمغۇ، بىز ھۆكۈمەت بىلەن توختام تۈزۈشتۇق، ئۇلار يېڭىشەھەرگە يۆتكۈلۈپ كەتكىچە بىز ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ ئالدىراتساق، ياكى بېسىمغا ئالساق، ئەھدىمىز بۇزۇلىدۇ. ئۇلار ھېچكىمگە زىيان- زەخمەت قىلماستىن كېتىدۇ. ئەتە ئەتىگەنگە قالماي كېتىپ بولىدۇ. ئەتە سەھەردە دېمىسىڭىزمۇ ئۇلارنى ئەركىنلىكتە كۆرۈسىز، بۇ كېچىدە ھەرەج تارتىپ مېڭىپ يۈرگىچە خاتىرجەم دەم ئېلىڭلار، نېمىتۈللا سىلەرنى جايلاشتۇرۇپ قويسۇن،ــ ئابدۇنىياز ئەمدى سۆز تۈگىدى، دېگەن مەنىدە نىمىتۈللاغا بۇيرىدى،ــ نېمىتۈللا، سىز بۇ مېھمانلارنى باشلاپ چىقىپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىڭ.

«مېھمانلار» يەنە تۈرۈۋېرىشكە ئۈگەيسىزلىنىپ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن بۇرالغاندا نىزامىددىننى چاقىرىپ توختاتقاندىن كېيىن:

ــ ئەتە ئەتىگەندە ئىنىگىزنى ئېلىپلا كېتىپ قالماڭ جۇمۇ، مەمتىلى ئەپەندى مەن ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن قەدىرلىك، ئۇنى بۇ يەرگە باشلاپ كېلىشىنى ئۆنۈتماڭ. مەن ئەپەندى بىلەن مۇھىم بىر ئىش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىمەن،ــ دېدى.

ــ بولىدۇ، خۇدا بۇيرىسا، سىزگە سالام بېرىپ كېتىشنى ئۇنتامدۇق،ــ دېدى نىزامىدىن.

ئۇلار قايتىپ چىققاندىن كېيىن نىمىتۈللا بىلەن رىھىمنىڭ ياتىقىغا كېتىشتى.

ياتاقتا بارغاندىن كېيىن نىزامىددىن ئۆزىنىڭ زادىلا خاتىرجەم

بولالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ قاقشىدى:

ــ پەقەتلا كۆڭلۈم تىنمايۋاتىدۇ، كۆڭلۈمگە يەتمىگەن ئىشلار يېتىۋاتىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ توختامىغا تازا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىمەن، بۇنىڭدا بىرەر ھىيلە يوقلۇقىغا ئىشەنمەيمەن، نېمىلا دېگەن بىلەن ھۆكۈمەت شۇ بىز بىلىدىغان خىتاي ئەمەسما... ــ دەيتى ئۇ.

ــ خاتىرجەم بولسىلا،ــ دېدى رېھىم تەسەللىي ئېيتىپ،ــ ئابدۇنىياز سىجاڭ كاللىسى ئوبدان ئىشلەيدىغان ئادەم، تېگى خام ئىشنى قىلمايدۇ.

ــ سىز خاتىرجەم بولۇڭ، ھەممىگىلار ئارام ئېلىۋېرىڭلار، مەن كېچىسى چارلاشقا چىقمەن، تۇرمە تەرەپكىمۇ بېرىپ قېلىشىم مۇمكىن، سىلەرگە كۆڭۈل تىندۇرىدىغان خۇشخەۋەر ئېلىپ كەلسەم، ئەجەپ ئەمەس،ــ دېدى نېمتۇللا. ئۇنىڭ رازۋېتكا ئەترىتى كېچىسى ۋەزنىپە ئۆتەشكە چىقاتتى.

بۇ چاغدا قەشقەر شەھرى جىم- جىتلىققا چۆكۈشكە باشلىغان بولۇپ، قاراڭغۇلۇقنىڭ پەردىسى قىزىل دەريا، تۇمەن دەريا ۋادىسىنى قۇچىقىغا ئېلىپ بولغانىدى.

شۇ چاغدا جىم- جىتلىقنى بىردىنلا بۇزۇپ، شەرقىي- شىمال تەرەپتىن بىر پاي ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ياتاقتىكىلەرنىڭ ھەممىسى دىككىدە چۆچۈپ كېتىشتى. تەجرىبىلىك رازۋېتچىك نېمتۇللا ئوق ئاۋازىنى قايسى تەرەپتىن كەلگەنلىكىنى دەرھال قىياس قىلدى. شۇنداقلا ئۇنىڭ تاپانچا ئوقى ئىكەنلىكىنىمۇ قىياس قىلدى. ئۇ نىزامىددىننىڭ كۆزىگە لەپ قىلىپلا قاراپ ئورنىدىن تۇردى. نىزامىددىن بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك تاتىرىپ كەتكەندى.

نېمتۇللا تالاغا چىقىپ كېتىشى ھامانلا باشقىلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ چىقىشتى. دۇنيە ئىشتابىنىڭ ھويلىسى

پاتپاراق بولۇپ كەتكەن بولۇپ، ياتاقلاردىن چىقىۋاتقانلار سورىشاتتى:
ــ قايسى تەرەپتە ئېتىلدى؟
ــ ماخۇسەنلەر يېڭىشەھەرگە ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار بىلەن ئېتىشىپ قالمىغاندۇ؟
ــ ياقەي، ئوق ياۋاغ تەرەپتىن ئاڭلاندى.
ــ ياۋاغ تەرەپتىن؟...
نىزامىددىن ئاشۇ ئالدىراش سوئال- جاۋابلارنى ئاڭلاپلا يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. بىراق كىمدۇر بىرى غۇلغۇلا قىلىشىۋاتقانلارغا قاراپ كېلىۋېتىپ:
ــ دېمىگىلارنى ئېيلىگىلار، سىجاڭ بۇيرۇدى. خاتىرجەم ئۇخلاڭلار، شەھەردە تېچلىق، توختام بويىچە تېچلىق ساقلاڭلار... دەيتتى.
ــ ھوي، بۇ ئىشنى ئېنىقلاپ بېقىش كېرەك ئىدى، سىجاڭ بىر نېمە دېمىدىمۇ؟ ئوق ئاۋازى تېرەكلىك جۇزىدىن (ساقچى ئىدارىسى تەرەپتىن) ئاڭلىنىۋاتقانلىقىنى مەلۇم قىلغاندىمۇ؟
ــ سجاڭ بولغان ئادەمگە سېنىڭ ئەقلىڭنىڭ كېرىكى يوق...
بىراق، خاتىرجەملىك ئۇزۇنغا بارمىدى. ئارىدىن بىر سائەتچە ئۆتكەندە يەنە شۇ تەرەپتىن يەنە بىر پاي، ئارقىدىن پىلىموتنىڭ تاتاتلىشى ئاڭلاندى. بۇ قېتىم دېۋىزىيە ئىشتابى رەسمىي جىددىيلەشتى.
خېلى ئىلگىرى بۇ يەردىن غايىپ بولغان رېھىم نىمتۇللانىڭ قېيىشىغا كەلدى ۋە:
ــ ياۋاغ تۇرمىسى تەرىپىدىن ئوت كۆرۈنۈۋاتىدۇ. ئەھۋال جىددىي. بۇنى سجاڭغا مەلۇم قىلغانىدىم، سىلىنى بېرىپ بېقىشقا بۇيرىدى،ــ دېدى.
ــ ئۇنداق بولسا ھەممەيلەن تەييارلانسۇن!ــ دېدى نىمتۇللا ھەمدە يۈگۈرگىنىچە ياتقىغا كىرىپ، تاسمىلىرىنى باغلاپ، تاپانچىسىنى ئوقلىدى ۋە بىلىگە قىلىچىنى ئاستى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا كىرىشكەن نىزامىدىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۇنىڭ ھەربىكەتلىرىگە ئۇنسىز قاراپ تۇرۇشتى. پەقەت نېمىتۇللا راستلىنىپ بولۇپ، تالاغا قاراپ ماڭاي دېگەندىلا نىزامىددىن:

ــ ئۇ ياقتا بىر ئىش بولغان ئوخشىمامدۇ؟ــ دەپ سورىدى جىددىيلىنىپ.

ــ شۇنداقراق گەپ بار، ئەمما ئېنىق ئەمەس،ــ مەن بېرىپ كۆرۈپ كېلەي.

ــ بىزمۇ سىز بىلەن بىللە بارساقمىكىن...

ــ ياق، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ بۇ ئويۇن گەپ ئەمەس، سىلەر دەم ئېلىۋېرىڭلار، مەن بولغاندىكىن سىلەرنىڭ بېرىشىڭلارغا نېمە ھاجەت؟ خەير، خۇدايىمغا ئامانەت.

نىزامىدىن ۋۇجۇدى تىترەپ كېتىۋاتقاچقا باشقا گەپ قىلالمىدى. بۇ چاغدا نېمتۇللا تەييارلىنىپ بولۇشقان سەبداشلىرىغا بىردەم قارۋېتىپ، ئېتىغا مىندى ـ دە، ئۆلارنى باشلاپ چاپقان پېتى چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا ۋاقت كېچە بىرلەر بولۇپ قالغانىدى...

نېمتۇللا ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار رازۋېتكا ئەترىتىنى باشلاپ ياۋاغقا يېقىنلاشقاندا پۈتۈن ئەتراپنىڭ يورۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈشتى. ئوت تۇرمە تەرەپتە كۆيۈۋاتاتتى. ئوتنىڭ قىزىل تىللىرى ھېلىلا قان يالغانىدەك، ئەمدى يەنە يالاش ئۇچۇن قان ئىزلەۋاتقانىدەك كۆككە سوزۇلۇشقا باشلىغانىدى. بۇ دەھشەتلىك ئوت دېڭىزى يېقىن ئەتراپنى كۈندۈزدەك يورۇتقان بولۇپ، يىراقتا تۇمەن دەريا سىدىمۇ ئوتنىڭ شولىسى جىلۋە قىلاتتى.

شىددەت بىلەن چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتلار بۇ غايەت ئوت تېغىدىن ئۇركۈپ، يۆنۈلۈشىنى ئۆزگەرتىشكە، قاشىيىپ تۇرۇۋېلىشقا باشلىدى.

نېمتۇللا ئۇ تەرەپتىن يۈگرەپ كېلىۋاتقان بىر نەچچەيلەننى توۋلاپ توختاتتى. ئۆلار ئوتتىن قاچقان پۇقرالار ئىدى.

ــ نېمە گەپ بۇ؟ سىلەر كىم؟ــ دەپ سوردى ئۇ.

ــ يا ئاللا، خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم بۇ تىرىك دوزاقتىن ئۆزى ساقلىسۇن، بىز ئاشۇ ئوتتىن قورقۇپ قاچتۇق، نېمىسىنى ئېيتىلا ھەپسىدە 300 دەك ئادەم بار دەپ ئاڭلايتتۇق، مانا ئەمدى تۇگىدى دېگەن سۆز!

ــ كىم ئوت قويدى؟

ــ كىم بولاتتى قادىر ھاجى، مەۋلانوپ دېگەنلەر بولمامدۇ.

ــ ئۇلار ئۆزلىرىچۇ؟

ــ ئۆزلىرى؟ ئۆزى تۇرامتى، قىرغىز ئىسكەرلەرنى ئېلىپ قارقى دەرۋازا تەرەپ بىلەن يېڭىشەھەرگە قاراپ تىكىۋەتمەمدۇ.

ــ رەھىم! ــ دەپ ۋارقىرىدى نىمتۇللا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ــ سىز ئونبەش ئادەم بىلەن جاللاتلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاڭ! ئۇچرىسا ئېتىۋېرىڭلار! ئەمما شەھەردىن چىقىپ كەتمەڭلا. قالغىنىڭلار ئاتتىن چۈشۈڭلار! تۇرمىدىكىلەرنى قوتقۇزۇۋالايلى، چاپسان بولۇڭلار! ــ نىمتۇللا ۋارقىراپ خىتاپ قىلغىنىچە ئوت كۆيۈۋاتقان تەرەپكە يۈگرەپ كەتتى. ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

3

مەمتىلى ئەپەندى ئىستامبۇلدا ــ مەرمەرە دېڭىزى ساھىلىدا سەيلى قىلىپ يۈرەتتى. مەنزىرە شۇ قەدەر گۈزەل بولسىمۇ شۇنچىلىك دىمىق، تىنجىق ئىدىكى، ئۇ ئاران- ئاران نەپەس ئالاتتى. ئۇ دېڭىز ساھىلىدا بۇنداق تىنجىق ھاۋا بولۇدۇ دېسە ئىشەنمىگەن بولاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ قىزى ئەدىبە ھەمرا ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ تۇركىيە قىزىنىڭ روخسارىغا خۇدۇكسىرىگەندەك پات- پات ئوغۇرلۇقچە

قاراپ قويـاتتى. ئەدىبەنـىڭ چـرايىـدا نېمىشـكىدۇر نـارازى بولۇۋاتقانـدەك توتۇقلـۇق ھۆكـۈم سـۈرەتتى. ئەمـمـا بـۇ ھـېچ نارازىلىققـا ئوخشـمايتتى. بەلكى زىـرىكـىپ ۋىسال كۈتكەن، ئەمما جىمى ئـارزۇ- ئارمـانلـرى يەر بـىلەن يەكسەن قىلىۋېتىلگەن كىشىگە ئوخشاش روھسـىز ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى قـىزى ئەدىبەنـى يېتىلىۋالغـان بولـۇپ، قـىزچاقنـىڭ يەنە بىر قولىنى ئىستامبۇللۇق ئەدىبە تۇتۇۋالغانـدى. مەمتىلـى ئەپەنـدى ئەدىبەنـىڭ تېخـى يېقىنـدىلا ئـايىغى چىقـىپ چـوپ- چـوڭلا بولـۇپ قالغىنىغـا ھەم سـۆيۈنەتتى، ھەم ھەيـران بـولاتتى. قـىزى ئەدىـبە ئۇنىڭغـا مەلىكـزادنـى ئەسـلەتتى. «تـوۋا، نەلەردە يۈرىـدىكىن؟» ئـۇ ئىسـتامبول قـىزىغا ئوغۇرلۇقچە قارىۋېدى، ئۇ ئەسلىدە مەلىكـزاد ئىكەن.

ــ ۋۇي، مەلىكـزادمۇ سـىز؟

ــ ھەئە.

ــ ھېلى ئەدىبەدەك كۆرۈنۈۋۇدىڭىزا؟

ــ ئىككىسـى بىـر گەپ، مەن تۈركىيىـدە ئەدىـبە، ۋەتەنـدە بولسـام مەلىكـزاد. ھەيران بولمىسىڭىزمۇ بولۇدۇ، سىز يېڭىلىشمىدىڭىز.

مەمتىلـى ئەپەنـدى يەنە بىـر قېتـىم كـۆز تاشـلىۋېدى، ھەمـرىيىنـىڭ ئەدىبە ئىكەنلىكىنى ئېنىق كـۆردى. «ھەئە، ئەسـلىدە ئىككىسـى بىـر گەپ ئىكەن - دە! ئۆكۈنۈپ يۈرمىسەممۇ بولغۇدەك... »

ــ بىراق، قىزىمىز بىلەن ئىسمىڭىز ئوخشاش بولۇپ قالدىغۇ؟

ــ ھېچقىسى يوق...

ئۇلار بىردەمدىلا ناھايىتى كەڭ ۋە ئـازادە يولغـا چىقـىپ قالـدى. بـۇ يـول ئۇلارنى بىر تىك قىيا تاشلىق قىرغاقىقا ئېلىـپ بـاردى. مەمتىلـى ئەپەنـدى بىـلەن ئايـالى ئەدىـبە، قـىزى ئەدىبەنـى يېتىلەپ قىيـا ئۈستىگە چىقتـى. مەمتىلـى ئەپەنـدى ئۇلارغـا ئۇپـۇق بىـلەن سۆيۈشـۈپ تۇرغـان قـارا دېڭىزنـى كۆرسۈتۈپ، ئاجايىپ بىر چۆچەكنى ئېيتىپ بېرىۋاتاتتى... بىـردىنلا دېڭىـز ئۈستىدە قـارا بـوران كۆتۈرۈلـۈپ ئـۇچەيلەننى ئـايرىۋەتتى. ئانـا بـىلەن قـىز

بىر- بىرىنى مەھكەم قۇچاقلىشۋالغان بولۇپ، قاينام ھاسىل قىلىپ بۇزغۇنلاۋاتقان دېڭىز تەرەپكە تەلپۈنەتتى. مەمتىلى ئەپەندى كۆز يەتكۈسىز ئېگىزلىكتىن قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان سۇرلۇك دېڭىزغا چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى... قىرغاقتا قىزىنى قۇچاقلىۋالغان ئايال (ئۇ بىردەم ئەدىبەگە، بىردەم مەلىكىزادقا ئۆزگۈرەتتى) پەريات ئۇرۇپ، ئارقىسىدىن ئۆزىنى دېڭىزغا تاشلاشقا ئىنتىلەتتى... تەگسىز چوڭقۇرلۇققا تېخىچە چۈشۈپ كېتىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ پەريادىدىن، بەكمۇ ئازابلىنىپ، ئۇچماقچى بولغاندەك، قانات كېرىشكە ھەرىكەت قىلغاندەك تېپىرلاپ كەتتى...

ئۇ كۆزىنى ئاچقاندا شۇنچىلىك تەرلەپ كەتكەن ئىدىكى، ئىچ كىيىملىرى بەدىنىگە چاپلىشىپلا قالغانىدى، پۈت- قولى تىترەپ تۇراتتى. ئويغۇنۇپلا ئۇنى ئىلكىگە ئالغىنى سېغىنىش ئوتى بولدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا مەلىكىزاد كەلدى، پاقلان بولغان ئەدىبەنى ئويلىدى. ئارقىدىن تۇركىيەدىكى ئەدىبەنىمۇ ئەسلىدى... شەمەيدە مۇساپىر بولۇپ قالغان تۇنجى ئايالى سەرۋەر ۋە ئوغلى ئابدۇسەمەت كۆڭۈل ئېكرانىدا پەيدا بولدى... ئۇنىڭ خىياللىرى بىر- بىرىگە ئايلىنىپ، ئۆز ـ ئارا چىگىشلىشىپ كەتتى.

غېنى ئاخىرقى قېتىم كەلگىنىدە ئۇنىڭ ئىزچىلار بىلەن ئوخشاش فورمىدىكى سەندىلىنى ئېچ كىيىملىرىنى ئېلىپ كېتىپ، تۇركىيەدىن كېيىپ كەلگەن ئەجنەبىيلەر پوسۇنىدىكى پەتىنكىسىنى ۋە باشقا كىيىملىرىنى كىرگۈزۈپ بەرگەنىدى. بىراق تۇرمە دائىرلىرى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇرمىگەچكە ئۈيدىكىلەرنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكىمۇ ئىلاج بولمىدى. ئۇ خارامۇش ئولتۇرۇپ، يېقىنىدا ئۇخلاۋاتقان يۇسۇپ زىيانىڭ پىشانىسىنى تۇتۇپ باقتى. ئۇ قاتتىق ماغدۇرسىز بولغاچقا ھەر قاچان سوغۇق تەرلەپ تۇراتتى. ئۇ دوستىنىڭ پىشانىسىنى سۈرتۈپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئۆڭشاپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. كامبر ئىچى چىدىغۇسىز سېسىق پۇراقتا تۇلۇپ كەتكەنىدى.

كامبىرداشلاردىن ياش مۇئەللىم بىلەن كوسا پەنجىرە ئالدىدا ئۆرە تۇرۇشاتتى. ساقاللىق بولسا ئورنىدا سۈنايلىنىپ ياتاتتى. ئۇ ئاغرىپ قالدىم دەپ غىڭشىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇنىڭ راست ئاغرىق ئىكەنلىكى ياكى باشقىلاردا ھېسداشلىق قوزغاش ئۈچۈن قىلىنىۋاتقان ھورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى. چۈنكى ئۇ ھەر قاچان زارلىنىپلا تۇرغاچقا قايسى راست، قايسى يالغان، بىلىپ بولمايتتى.

ــ ئەپەندىم، تالا تىم- تاس قالدىغۇ، چۈشىنىڭ بۈيىقى ئوق ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلانمىدى، نېمە بولغانىدۇ؟ــ دېدى مۇئەللىم ئورنىدىن تۇرۇپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندىگە:

ــ تۇرمىدىكى ساقچىلارنىڭ ھەربىتى قانداق؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ پەنجىرىدىن ئاللىقاچان گۇگۈم پەردىسى بىلەن يوشۇرۇنغان تۇرمە ھويلىسىغا قاراپ.

ــ كەچكە يېقىن بۇ خەق ئۆگزىدە بىر نېمىلەر قىلىپ يۈردى. پىلىمۇتلارنى ئورناتتىمىكىن دەيمەن.

ــ يەنە پاخالدەك بىر نېمىنى باستىغۇ دەيمەن،ــ دېدى كوسا گەپ قىستۇرۇپ.

ــ پاخال؟...ــ مەمتىلى ئەپەندى ئويلۇنۇپ قالدى. ئەمما كۆڭلىگە كەلگەن پىكىرنى ئاشكارلىمىدى،ــ شۇنداقمۇ؟ ھە، يەنچۇ؟

ــ پەمىچە بىر مۇنچىلىرى بىر ياقتا كەتتى بولغاي، بۇ يەردە ئازراقلا ئادەم قالغاندەك.

ــ شۇنداقمۇ؟ بۇلارنىڭ ئەلپازى قانداق؟

ــ ئەلپازى قانداق بولماقچىدى، تالاشتىن يانغان ئىتتەك، ھەم ھارغان ھەم غەزەپى تاشقان ھالەتتە، ھەربىكەتلىرى ئالدىراش...

مەمتىلى ئەپەندى يەنە ئويلىنىپ قالدى. «ئوق ئاۋازى چۈشتىن كېيىن پۈتۈنلەي توختىغان تۇرسا، يەنە بۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپۈنچىسى نېمە دەپ كېتىپ قېلىشتى؟ قارىغاندا بۇلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچ-

قۇدرىتىدىن قورقۇپ، ئەمەلىي كۆچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئالدامچىلىق قىلىپ ھۈنەر ئىشلەتكەن ئوخشايدۇ ـ دە! قانداق ئالدامچىلىق قىلىشى مۇمكىن؟ ھە، جەزمەن كېلىشىم! شەھەرنى ئۆلارغا بېرىپ، يېڭىشەھەرگە چېكىنىش!... »

«بۇ ھۆرلۈكتىن بىشارەت بېرەمدۇ؟...» ئۇ بۇ سوئالغا ئېنىق جاۋاب بېرەلمىدى. چۈشتىن كېيىن تېچلىق ئورنۇتۇلغان تۇرسا يەنە نېمىشكە شامالداشقا چىقارمايدۇ؟ مەمتىلى ئەپەندى بۇ يەردە شۇملۇق بارلىقىنى دەرھال ھېس قىلدى. لېكىن، ئۇ يەنە مەن ئۇخلاۋاتقاندا شامالداشقا چىقارغان بولۇشىمۇ مۇمكىن دەپ ئويلاپ سوردى:

ــ چۈشتىن كېيىن شامالداشقا چىقارمىدىڭمۇ؟

ــ ياق، كۈپمۇ توشۇپ كەتتى. سېسىقچىلىقتىن مېڭىمىز ئېلىشىپ بىردەم بولسىمۇ بۇ يەرگە كېلىپ نەپەس ئېلىۋاتىمىز، نېمە گەپ بۇ،ــ دېدى مۇئەللىم.

ــ ئەخمەت ئەپەندىلەردىن خەۋەر بارمۇ؟

ــ ئۇنى قاتتىق ئاغرىق دېدىمۇ ياكى بالىسىنى ئاغرىق دېدىمۇ ئىشقىلىپ ھېلىقى بىر گۇندىپايدىن سورىسام شۇ گەپنى قىلدىغۇ... ھە، يەنە ئەخمەت ئەپەندىنىڭ خوتۇنى چەتئەل پۇخراسى بولغاچقا بالىسى بىلەن ئىككىسىنى قويۇۋېتىپتىمىش، راست دەمدۇ، يالغانمۇ بۇنىسىنى بىلگىلى بولمىدى. شامالداشقا چىققان بولساق بىلەتتۇق... ــ مۇئەللىم ئەمدى قەشقەر ۋەزىيىتى ھەققىدە ئەندىشىلىنىپ سوردى، ــ ئەپەندىم سىلىنىڭچە قانداق بولار؟ بىزنى قانداق قىلار؟ ئابدۇنىيازلار شەھەرگە كىرەلەرمۇ؟

ــ مېنىڭچە ئۇلار شەھەرگە كىردى ياكى كىرىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كېلىشىم تۇرۇلدى. ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى يېڭىشەھەرگە چىقىپ كېتىدىغان بولۇشتى. بىراق بۇ بىر قىلتاقتەك تۇرىدۇ. ئابدۇنىيازلارنى ئالدىغانىدەك. ئۇلار ئۆزلىرىنى روسلىغچە بۇلار

تۇرمىدىكىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىدۇ، يا بولمىسا يۆتكەپ كېتىدۇ. ياق، ياق، يۆتكەپ كەتسە ئەسكەرلەرنىڭ كۆپچۈلۈكى كېتىپ قالمايتتى،...

ــ بەلكىم، كېلىشىم بويىچە ئۇلار تىپ- تېنچ چېكىنىپ كېتەر...

ــ تىپ- تېنچ دەمسىز، ئىنىم؟ ھەي...

ئارىنى يەنە سۈكۈت باستى. بارغانسېرى قاراڭغۇلۇق جىمى يېقىنى زۇلۈمەت قوينىغا ئالدى. ئانىدا- ساندا قاراۋۇللارنىڭ قولچىراقلىرى پەنجىرىلەرگە سانجىلىپ ئۆتەتتى. ئۆگزىدە كىملەردۇر يۈرەتتى.

ــ ھازىر سائەت قانچە بولدىكىن،ــ دېدى تەڭپىق ۋاقتىنى بىلگۈسى كېلىپ.

ــ سائەتنى كىم بىلىدۇ دەيسىز، ئىشقىلىپ خۇپتەن بولدى، يا ئۇنىڭدىن ئۆتتى.

ــ قاراڭغۇ بىز ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇلار بىزنى ھالاك قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ چىققانداۋ،...ــ مەمتىلى ئەپەندى ئەنە شۇ چاغدا بىرەر قۇتۇلۇش چارىسىنى قىلىشنى ئېيتماقچى بولۇپ، توختاپ قالدى. چۈنكى دۈشمەن ئۇلارنى قورغاندىن چىقارماسلىقى مۇمكىن ئىدى. ئۇ گېپىنى ئۆزگەرتىپ،ــ بەلكىم ئابدۇنىيازلار مۇشۇ يەردەــ ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۆزىدە ئۇلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقاندۇر. ئۇلار مەھبۇسلار يوق، دەپ نەيرەڭ ئىشلىتىۋاتقان بولۇشىمۇ مۇمكىن، شۇڭا بۇ يەردە سۈكۈنات ئورناتقاندۇر... بىز غالىپلارغا نېمىشكە ئۆزىمىزنىڭ مەڭجۇتلۇقىنى بىلدۈرۈپ قويمايمىز؟

ــ قانداق قىلىپ؟ گەپ تاپىلاپ ئەۋەتكۈدەك ئادىمىمىز بولمىسا...

ــ ناخشا تۇۋلايلى، شۇنداق قىلساق بەلكىم دۈشمەن ئالىقىزادە بولۇپ، ئۆزىنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى چاندۇرار.

مەمتىلى ئەپەندى بىر دەم تۇرۇپ پۈتۈن قورغان ئىچىنى ئىلكىگە ئالغان سۈرلۈك جىملىقنى بۇزۇپ تاشلاشنى چىن يۈرىكىدىن خالاپ قالدى. ئۇنىڭدا بالىلارچە قېرىشقاقلىق، شوخلۇق ئامىللىرىمۇ بار ئىدى،

ئۇ گېلىنى ياساپ، راستلىنىۋېلىپ، ناخشا باشلىدى:

ئۇيغۇر، بۇيۇك باباڭ[1] ئوغۇز، ئاتىللا، چىڭگىز،
ئۇلار ئىدى شول زاماندا ھەممىدىن ئېگىز!
. . ..
بۇ ئاۋاز بۇ جەمجىتلىقنى يىراقلارغا قوغلىۋەتتى. ئۇنىڭغا دەسلەپ ياش مۇئەللىم قوشۇلغانىدى، ئارقىدىن قوشنا كامېردىكى كىمدۇر بىرى ئاۋاز قوشتى:

سۆڭرە پەلەك سېنى ئەزدى بىرنەچچە زامان،
ئەسىرلىكتە بولدى ھالىڭ بەك تولا يامان!
. . . . . .
ئاخىردا باشقا كامېرلاردىنمۇ ناخشىغا ئۇن قېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن تۇرمە قورغىنىدىكى جىم- جىتلىق پۈتۈنلەي قوغلىۋېتىلدى.
ــ ئەپەندىم، نېرى تۇرسىلا، مەۋلانوپ كېلىۋاتىدۇ!ــ كوسا مەمتىلى ئەپەندىنى تۇرتىۋىدى، ئۇ رەد قىلدى:
ــ تېخىمۇ قاتتىقراق ئوقۇش كېرەك! ــ ئۇ غەزەپ بىلەن شۇنداق دېدى. ئەمما بۇ چاغدا باشقا كامېرلار يەنە ئاۋالقىدەك جىمىپ قالغانىدى.
مەۋلانوپ پەنجىرىدىن ئىچىگە قاراپ ۋارقىرىدى:
ــ ئۇنۇڭنى ئۆچەر!
ــ سېنىڭ ئۇنۇڭ ئۆچسۇن! ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى غەزەپ بىلەن.

---

[1] بابا ــ (تۈركچە) ــ دادا. شۇ زامانلاردا مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگەتكەن مارشلاردا چىڭگىزخاننى ئەجداتلىرىمىز سۈپىتىدە تىلغا ئالۇدۇ، بۇ خاتالىق ــ تۈركىيەدىكى تۈرك مىللەتچىلىرىنىڭ خاتاسى بولۇپ، تۈركىيەدە ئوقۇغانلار شۇ خاتا تەسىرگە ئۇچرىغان، ــ ئا.

ــ خىيالىڭنى خام چاغلايسەن!... ــ دېدى مەۋلانوپ تاپانچىسىنى شاراقلىتىپ، كۆكۈش كۆرۈنۈپ تۇرغان بوشلۇقتا تاپانچىنىڭ سايىسى كۆرۈندى.

ــ قاچسىلا، ئەپەندىم!ـ بىرسى مەمتىلى ئەپەندىنى قاتتىق تاتتى. «پاك!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدىن بىر يول يورۇق سىزىق سىرغىپ ئۆتتى.

ــ قېرىنداشلار ! ــ دەپ ۋارقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى، ــ ئابدۇنىيازلار شەھەرگە كىردى، بىز ھۆرلۈككە چىقمىز، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى يېڭىشەھەرگە چىقىپ كېتىدۇ. لېكىن ئۇلار ھىلە ئىشلىتىۋاتىدۇ، نارازلىق بىلدۈرەيلى!

ــ ئۇخلاپ چۈشۈڭ! ــ دېدى مەۋلانوپ، بۇ تەرەپتە كېتىۋېتىپ، ــ مەن سەنلەرنىڭ ئۇنۇڭنى ئۆچۈرمەي تۇرۇپ ھېچيەرگە كەتمەيمەن!

مەۋلانوپ كامېرنىڭ ئىشىكلىرىنى تەكشۈرۈپ چىققاندىن كېيىن تۇرمە باشلىقىنىڭ ئىشخانىسىغا قايتىپ بېرىپ:

ــ ئەمدى ئىشنى باشلاڭلار، لېكىن ئىشىك بالدۇر كۆيۈپ كېتىپ ئۇلار قېچىپ كەتمىسۇن، چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنغانلار ئوققا تۇتۇلسۇن! دەرھال ئورۇنداشقا كىرىشىڭ! ــ دېدى.

*

**

كۆپ ئۆتمەيلا كامېرنىڭ ئۆگزىسىدىن كىشىلەرنىڭ ماڭغىنى ئاڭلاندى. ئارقىدىن ئۆگزىنى چانغان ئاۋاز ئاڭلىنىشقا، ئاندىن مەھبۇسلارنىڭ باشلىرىغا توپا چۈشۈشكە باشلىدى...

ــ بۇ خەق ئۆگزىنى تېشىۋاتامدۇ نېمە؟!... ــ دېدى مۇئەللىم چۆچۈپ.

ــ نېمە قىلماقچىدۇ؟ خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، ئۆزۈڭگە ئامانەت!

ــ بۇ ئىتلار ئاشۇ يەردىن بىزنى ئاتىدىغان ئوخشايدۇ!...

ــ ۋۇي، ئاغزىلىرىنى ئۇچلىمىسىلىچۇ، بىز تېخى،... ــ دەپ ۋايسىدى كوسا. بۇ چاغدا ساقاللىقمۇ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ كامېرداشلىرىغا ۋە تورۇسقا قاراپ، ۋاقتى كەلگەندە قېچىشقا تەييارلىنىۋاتقاندەك يان- يېنىغا چەكچىيىپ بېقىشقا باشلىغانىدى.

ــ ئەمىسە ئۇ يەردىن نان تاشلاپ بېرىدۇ دەملا؟...ــ دېدى مۇئەللىم كوسىغا جاۋابەن.

مەھبۇسلارنىڭ غۇلغۇلىسى قىزىپ كەتتى. ھەممە كامېرلاردا ئادەملەرنىڭ غاۋۇر-غۇۋۇۋۇرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بەزى ئادەم كۆپ، چوڭ كامېرلاردا چوقان ئاڭلانغىلى، ئىشىكلەر تاقىلدىغىلى تۇردى. بەزىلەر جىم- جىت ھالدا تۇرۇسقا قاراپ تۇرسا، بەزىلەر ئۆزىنى ئۇرۇپ يىغلاشقا باشلىغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ھۆرلۈككە چىقىشتىن ئۈمىد يوقلۇقىغا كۆزى يېتىپ، يىغلاشقا باشلىغان كوسىغا ۋە بالىلىرى ۋە ئايالى ھەققىدە ئاللىنېمىلەر دەپ ۋايساۋاتقان ساقاللىققا بىر- بىرلەپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. ئاندىن ھوشسىز ياتقان يۈسۈپ زىيا بىلەن خوشلۇشۇۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ قېشىغا باردى.

ــ يۈسۈپ ئەپەندى! زىيا، ھوي زىيا! ــ ئۇ كېسەلنىڭ قۇلىقىغا ئېڭىشىپ بىر نەچچە قېتىم چاقىردى.

ــ ھمم، ...كىم سىلى؟...دادامۇ سىلى؟...ھە؟ جىگىرىم ئوغلۇم، بۇ سەنمۇ؟... ــ كېسەل يېرىم ھوشسىز، يېرىم ئۇيقۇلۇق ھالەتتە جۆيلىگەندەك ئۈن قاتتى.

ــ مەن، تەۋپىق، مەمتىلى مەن،ــ دېدى تەۋپىق قاتتىقراق شۇرلاپ،ــ خوشلىشۇالايلى، قېرىندىشىم!

ــ ...نېمە؟ سىلى بىر يەرگە كېتەملا؟...

ــ شۇنداق، دوستۇم، ھەممىز كېتىدىغان بولدۇق... ــ مەمتىلى

ئەپەندىنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى. ھەم كۆزىدىنمۇ ئىككى تامچە ياش ئېقىپ چۈشتى،ــ رازى بولۇڭ، دوستۇم، مەنمۇ ...

بۇ چاغدا تۇرۇستىن يوغان بىر تۆڭلۈك ئېچىلغان بولۇپ، ئاۋۇال ئۇ يەردىن يۇلتۇزلۇق كۆكۈش ئاسمان كۆرۈندى. ئارقىدىنلا تۆڭلۈك ئاللىقانداق نەرسە بىلەن توسۇۋېلىندى، ھەم كىملەرنىڭدۇر ئالدىراش دەسسىشى بىلەن تۆڭلۈككە قاپلانغان نەرسە يوغان كاللەك بولۇپ كامېرغا چۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ نەرسىنىڭ كىرسىن بىلەن نەمدەلگەن پاخال ئىكەنلىكىنى بىلدى. پاخال كامېرنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشكەندىن كېيىن يەنە بىر سىكۇنتچە كۆك ئاسمان كۆرۈندى. شۇئان تۆشۈكنىڭ ئۈدۈلىدا لەپەڭشىپ تۇرغا مەشئەل پەيدا بولۇپ، كۆك ئاسمان ئوت يورۇقىدا كۆرۈنمەي قالدى. ئۆگزىدىكى مەشئەل تۇتقان كىشى مەشئەلنى تۆڭلۈكتىن كامېر ئىچىگە تاشلىدى.

ــ ئوت! ئاھ بالىلىرىم!... ساقاللىق ئۆگزىدە مەشئەل كۆرۈنگەندىلا پەريات ئۇرۇپ يىغلاشقا باشلىغاندى، ئەمدى ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ گويا بىرسى ئۇنىڭغا ئىشكنى داغدام ئېچىپ قويغاندەك ئۆزىنى ئىشككە ئۇردى ۋە كوسا شېرىكىنى قىستاپ ئىتتىرىۋېتىپ، ھەدەپ ئىشكنى جالداقشىتقىلى تۇردى. بۇ ئىشلارغا بارى يوق پەقەت بىر نەچچە سىكونتلار ۋاقت كەتتى.

مەھبۇسلار گاڭگىراش ئىچىدە نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغىچە كامېر ئىچى دوزاقىقا ئايلاندى. مەمتىلى ئەپەندىمۇ ئاللىقانداق كۈچىنىڭ ئىنتىلدۈرۈشى بىلەن دوستىنىڭ قېشىدىن ئايرىلىپ، ئوت ئىچىدىن شۇڭغۇپ ئوتۇپ، ئىشىك تۈۋىدىكىلەرنىڭ قىسىلىشقان توپىغا قوشۇلدى.

ئوتنىڭ رەھىمسىز ئىسىلىرى تۆڭلۈكتىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋاتقانىدەك، ھەدەپ كۆككە ئىنتىلەتتى. نەتىجىدە تېز ئاردىلا ياغاچلارغىمۇ ئوت تۇتۇشۇپ كەتتى. ئۆگزىلەردىكىلەر ھەدەپ ئاللىقانداق

بىر نەرسىلەرنى تاشلايتتى. ئوت يورۇقىدا تامدىكى ئىمىر- چىمىر ئىزلار گاھى تۆتۇق، گاھى ئوچۇق كۆرۈنەتتى. بۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شېئىرلىرى ئىدى.

مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسى ئۆز جېنىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە قالغان بولۇپ، ھۇشسىز ياكى يېرىم ھوشسىز ھەمراللىرىنى دەسسەپ، گويا چىقىپ كەتكىلى بولۇدۇغاندەك ئىشىك تۈۋىگە تىقىلىشىۋالغانىدى. بولۇپمۇ بۇنداق ئەھۋال چوڭ كامېرلاردا ئېغىرراق ئىدى. ئۇلار كۆپ بولغاچقا جان- جەھلى بىلەن ئۆزلىرىنى ئۇرۇپ، ئىشكىنى ئۆرۈگۈدەك قىلىشقىنىدا قارشى تەرەپتىكى ئۆگزىگە قۇرۇلغان پىلىمۇتتىن ئوق ئېتىلىپ، مەھبۇسلاردىن بىر نەچچىسى يىقىلدى. باشقىلار ئوقتىن قېچىپ ئۆزىنى ئوتقا ئۇرۇشتى ۋە شۇئانلا ئېسىگە كېلىپ، كىيىملىرىگە ئوت ياماشتۇرۇۋالغان ھالدا يەنە ئىشىككە ئۆزىنى ئورۇشقا باشلىدى. ھەر بىر ئادەم باشقىلارنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈشكە تىرىشاتتى ھەم جېنىنىڭ بېرىچە ۋارقىرايتتى.

مەمتىلى ئەپەندىلەرنىڭ كامېرىدىمۇ ياش مۇئەللىم، ساقاللىق ۋە كوسا بىر- بىرىنى قىستىشىپ ئىشىك تۈۋىگە- باشقىلارنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. نەتىجىدە مەمتىلى ئەپەندى ئەڭ ئارقىدا- ئوتقا يېقىن تۇرۇپ قالدى. يۈسۈپ زىيا ئاللىقاچان قىپ-قىزىل ئوت خامىنى ئىچىدە قالغان، ئۇ ئاللىقاچان ۋارقىرشتىن توختاپ بولغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى دەممۇ- دەم ئۆزىگە يامىشۋاتقان ئوتنى ئالقانلىرى بىلەن بېسىپ ئۆچۈرۈشكە تىرىشاتتى. قالغان ئۇچەيلەنمۇ ئۆزلىرىگە ياماشقان ئوتنى باشقىلارغا تۆتاشتۇرماقچى بولغانىدەك ھەدەپ ئۇلارغا يېپىشاتتى. ئۇلار ھەم چىرقىراپ، ھەم ئالدىراپ، تەنتەكلەرچە ھەرىكەت بىلەن ئوتتىن قوتۇلشقا ئۇرۇنۇپ سەكرىشەتتى.

ــ ۋاي، باللىرىم! قانداق قىلارمەن!

ــ خۇدا!!!...

ـــ هۇ،... هى...

مەمتىلى ئەپەندى ژارقىراش ۋە يەنە باشقا ھەربىرتلەرنىڭ ھەممىسى ئەمدى جانىنى قۇتقۇزۇۋېلىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن ھالدا لەۋلىرىنى چىڭ چىشلىگىنىچە تۇرۇپ، سىرتقا قۇلاق سالاتتى. كۆيۈۋاتقان جايلىرىنىڭ ئېچىشىشىغا چىدالماي، بەزىدە ژارقىرىۋېتەتتى. ئۇ غالىپلار تۇرمىگە بېسىپ كەلسىكەن دېگەن ئۈمىد بىلەن، پۈتۈن دېققىتىنى تالاغا قاراتقاندى.

شۇ چاغدا يېقىنلا بىر يەردىن نۇرغۇن ئادەمنىڭ چوقانى ئاڭلانغاندك بولدى. بۇ جان تالىشىۋاتقانلارنىڭ چىرقىراشلىرى ئىچىدە ئانچە بىلىنمىدى. شۇنداق بولسىمۇ:

ـــ تېز بولۇڭلار! تېز ...ـــ دېگەن ئاۋاز خلى ئېنىق ئىشىتىلدى. مەمتىلى ئەپەندى خېلى جانلىنىپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ كىيىملىرىگە پۈتۈنلەي ئوت تۇتۇشۇپ بولغانىدى.

قايسىدۇر بىر كامېرنىڭ ئۆگزىسى گۈمۈلۈپ چۈشتى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا يەنە بىر كامېرنىڭ "گۈلدۈر- غالاپ" قىلىپ ئۆرۈلگىنى ۋە مەھبۇسلارنىڭ ئاخىرقى قېتىم ئۈمىدسىز چىرقىراشلىرى ئاڭلاندى. شۇ چاغدىلا مەمتىلى ئەپەندى ئۆلۈمنىڭ ئاخىرى ئۆزىنى ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئىشەندى. كۆڭلىدىكى بارلىق مۇجمەل خىيال، چېگىش ئويلار ئىچىدىن شىئېرىي مىسرلار ئەپسۇس قىلغاندەك تىزىلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ چىشلەپ قانىتىۋېتىلگەن لەۋلىرى سۇس مىدىرلىدى:

مىللىتىمنى جاھان ئارا قىلسام شۆھرەتلىك،
مۇرادىمغا يېتەر ئىدى مېنىڭ ئارمىنىم.
كۆپ تىرىشتىم، يالغۇز كەلدىم، بولمىدى ئاخىر،
ئەزرائىلدىن خەۋەر كەلدى پۈتتى دەرمىنىم.

نادانلىق ۋە ئىناقسىزلىق بىزدىكى ئىللەت،
جەننەت ئۇچۇن تامادۇر تېخى بۇ مىللەت!!
...
ئەمەلىيەتتە، بۇلار ئۇنىڭ يىراقتىكى خىيالى بولۇپ، لەۋلىرىدىكى پىچىرلاش بۇ شېئىرغا ئوخشىمايدىغاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ پىچىرلىشى هايات ئۇچۇن بولۇدۇغان قىيماسلىق، ئىزتىراپ، ئەپغان بولۇپ، ئۇنىڭدا كۆڭۈلنى خىرە قىلغۇچى پۇشايمان ئامىللىرىمۇ بارەدەك قىلاتتى. لېكىن، بۇنداق پۇشايمان هەقىقىي قەهرىمانىدا هامان ئۇلۇمدىن باشقا يول قالمىغاندىلا مەيىن سالقىنەدەك غىل- پاللا پەيدا بولۇپ قالاتتى. ئەمما ئۇنى هېچكىم بىلمەيتتى. بۇ «سالقىن»نى پەيدا قىلىۋاتقىنى بولسا هاياتنىڭ هەر بىر مەخلۇق ئۇچۇن تەڭداشسىز قىممەتلىك ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت يېمىرىلمەس هەقىقەتلىكىدە ئىدى...
تورۇستا ئاللىقاندا بىر نەرسە قاراس قىلىپ سۇندى، ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق باسقاندەك بولۇپ قالدى...
بۇ مۇدهىش ۋەقە هېجىرىيىنىڭ 1365- يىلى رەبىيۇل ئەۋۋەلنىڭ ئۇچىنچى كۇنى[1] ــ شەنبىدىن يەكشەنبىگە ئۆتەر كېچىسى بولغانىدى.

[1] قەشقەرنىڭ يەرلىك ئارخىپلىرى ۋە قەشقەر پىداگوگىكا ئىستىتوتىنىڭ ئارخىپلىرىغا، شۇنداقلا تارىخ ماتېرىياللىرى مەجمۇئەسىدىكى ئەسلىمىلەردە بىرەدەك يازاۋاغ تۇرمىسىگە ئوت قويۇلۇش ۋاقەسى شەنبىدىن يەكشەنبىگە ئۆتەر كېچىسى دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇ مىلادىيە 1937 - يىلى 5 - ئاينىڭ 29 - كۇنىدىن 30 - كۇنىگە ئۆتەر كېچىسىدۇر، ــ ئا.

يىگىرمە بەشىنچى باب

1

شەرق ئاسمىنى خىرە- شىرە ئاقىرىشقا باشلىدى. تۇرمە خارابىسى ئالدىدا بىر مۇنچە ئادەم تۇراتتى. بۇلار نىزامىددىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى، قەشقەر شەھىرىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن باشقا مەھبۇسلارنىڭ يېقىنلىرى، بۇندىن باشقا نىمىتۇللانىڭ ئەسكەرلىرىدى. بۇ چاغدا ئوت ئۆچكەن بولۇپ، ئاندا- ساندا چوغلارمۇ كۆرۈنۈپ قالاتتى.

خارابىزارلىققا قاراپ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدە سۈكۈتتە تۇرۇشىدىن، ئۇلارنىڭ كىيىچچە بارلىق ئامالنى قىلىپ كۆرگەنلىكى، بىراق ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. نىمىتۇللا ئەسكەر تۇرۇپ كارغا يارىمىغانلىقىدىن خىجىل بولۇپ، سۆزلىيەلمەيتتى. رېھىمۇ قاتىللارنى قوغلاپ بېرىپ ھېچقانداق ئۇنۇمگە ئېرىشەلمەي قايتىپ كەلگەن ۋە شۇندىن كېيىن ئوت بىلەن ھەپىلىشىپ تۇنىنى ئۇزۇتۇپ قويغانىدى. ئەمدى ئۇلار ئابدىنىيازنىڭ قېشىغا ئەۋەتىلگەن ئەسكەرلەرنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

كۆپ ئۆتمەي غەربىي جەنۇپ تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇيىاق تىۋىشى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا بىر ئەسكەر خارابە يېنىغا يېتىپ كەلدى.

ــ ئابدىنىياز سجاڭنىڭ بۇيرىقى،ــ دېدى ئۇنلۇك ھالدا، ئۇنىڭ شۇ سۆزى بىلەنلا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى دىققەتكە تۇردى،ــ تۇمەن بويىغا يەرلىك قېزىلىپ تاڭ ئاتقاندىلا تۇرمىدىكى شەھىتلەر دەپنە قىلىنسۇن!

ــ يارامسىزلىقىمىزنى كەچۈرۈڭ، بىز تاڭ ئاتقانىدا كېلىمىز،... ــ دېدى- ده نىزامىدىننىڭ ھەمراھلىرى بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئېتىغا مىنىدى ۋە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ گۈگۈم قوينىغا كىرىپ كەتتى.

ــ راستىنى سۈرۈشتۈرۈپ كەلگەنده رەھمەتلىكلەرنىڭ بېشىغا ئابدىنىيازنى چىقتى دېسىمۇ بولىدۇ،ــ دېدى شەھەرلىك مويسىپىتلەردىن بىرى.

ــ قانداق دەيلا؟ــ ئۇنىڭ ھەمراسى قايغۇلۇق ئاۋازدا سورىدى.

ــ ئابدىنىياز شەھەرنى ئالدىم دېگىنى بىلەن بەربىر ئۇزۇنغىچە پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ. تېنچلىق بىلەن شەھەر ئالدىم دەپ، زوگۇدىلا دامىغا چۈشتى. ھۆكۈمەت ئۇنى بالىنى ئالدىغاندەك ئالداپ كەتتى. مەن دەيمەن، ئابدىنىياز بۇ ئاقمايدىغان ئىشنى قىلمىغان بولسا، ھۆكۈمەت ماڭۇ ئىشنى قىلمايتتى. بۇلار بىر كۈن بولسىمۇ كۆپرەك ياشايتى.

نىزامىدىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاۋېرىپ يۈرىكىنى زىبده قىلىشىنى خاھلىمايى، خارابىگه يېقىنلاپ كېلىشكه باشلىدى. ئابدىراخمان، ئابدىغوپۇرلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھېلىھەم بىلىنەر- بىلىنمەس تۇتۇن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان چالما - كېسەك دۆڭسىگه يېقىنلىدى. گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن تورۇسنىڭ توپا، كاكۇللىرى ئىچىدىن چالا كۆيگەن ياغاچ ۋە بادىرىلارنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇراتتى.

ــ ئىزلەپ باقامدۇق، نىزامىدىنكا؟ــ ئابدىراخمان شائىر شۇئىرلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدا مەرسىيه ئاھاڭى باربدى.

ــ ئىزدەپ باقساقمۇ بولاتتى، بىراق، قەيەردىن ئىزدەيمىز؟ بۇ يەردىكىلەردىن قايسى بىرسىنى شۇ دەپ بىلەرمىز؟...ــ نىزامىدىننىڭ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلۈپ تۇرغاچقا ئاۋازىنىمۇ ھازا قوشقى ئېيتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

بۇ چاغدا باشقا شەھىدلارنىڭ يېقىنلىرىمۇ يىغا- زاره قىلىشىپ ئۆز

قېرىندىشىنىڭ جەسىدىنى ئىزلەشكە كىرىشكەندى. ھېچكىم تاڭ ئاتقانىدا ئۆز يېقىنلىرىنى ئوپچى ئاپىرىپ تۇمەن بويىغا كۆمۈۋېتىشنى جاھلىمايتى. مۇشۇ ئالدىراشلىق ئىچىدە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھازىردار ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەكمۇ قىلاتتى.

ــ غېنى بىلەرمىدى، قايسى سولاقخانىدا بولغىنىنى؟ــ دېدى ئابدىغوپۇرمۇ ھەسرەت بىلەن.

ــ غېنى بىلەرمىكىن، تاڭ، ئۇنى چارقىرتىپ كېلەيلىمۇ يا؟ ئۇ قەيەردە تۇرۇۋاتىدۇ؟

ــ ئۇغۇ جانان كوچىسىدا... بىراق ئۇ كېلىپ قالارمىكىن دەيمەن،...ــ نىزامىدىنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ ئۆمىسە ئاڭلاندى. چۈنكى تاڭ بارغانسېرى سۈزۈلمەكتىدى. ئۇ بولسا ئىنسىنىڭ جەسىدىنى ئىنىسى- جىنىغا ئۇقتۇرماي ئېلىپ كېتىشنى خاھلايتتى...

ــ دادا!...

نىزامىددىن ئۆزىنىڭ ئارقىسىدىن ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتى. ئارقىدىن چەكسىز خوشال بولدى.

ــ غېنىي؟ بالام، بۇ سەنمۇ؟ بۇنچە ئەتتىگەنىدىلا كېلىش قانداق ئەقىلگە كەلدى؟

ــ سىلەرچۇ؟ بۇنچە سەھەردە قەيەردىن پەيدا بولدۇڭلار؟

ــ بوش گەپ قىل، بالام،... بىز موللىكاڭغا نىجادلىق بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس، دەپ ئابدۇنىيازنىڭ ئارقىسىدىنلا شەھەرگە كىرگەنىدۇق... ئەمدى مانا بولغۇلۇق بولۇپ بوپتۇ... بىز ئۇنىڭ مۇردىسىنى بولسىمۇ تاپساق، دوست- دۇشمەننىڭ كۆزى چۇشكىچە ئېلىپ كەتسەك دەپ تۇراتتۇق.... نىزامىددىن بوغۇلۇپ توختاپ قالدى.

ــ ئاخشام مىلتىق ئېتىلغانىدىلا مىش- مىش گەپ تارقالغىلى تۇرغان،ــ دېدى غېنى، ــ كېچىچە ئۇخلىيالمىدىم، شۇڭا سەھەردىلا بۇياقتا قاراپ چاپتىم...

ــ موللىكاڭنىڭ قايسى سولاقخانىغا قامالغىنىنى بىلمەي تۇرىمىز، سەن بىلەمسەن؟

ــ مەن كۆرگەن، نېرىدىن كۆرگەنتىم، توختاپ تۇرۇڭلار،ــ غېنى بالىلارچە ھەربكەتلەر بىلەن ئەتراپىغا زەڭ سېلىپ قاراپ چىققانىدىن كېيىن،ــ ھە، بىلدىم، ئاۋۇ ئۆي شۇ، ــ دېدى غېنى كامېرلاردىن بىرىنى كۆرسۈتۈپ تۇرۇپ، ــ مەن ئەكەلگەن نەرسىلەرنى شۇنىڭغا ئاپىرىپ تاشلاپ بەرگىنىنى كۆرگەنتىم، ــ ئۇمۇ ئۇيقۇسىز كۆزلىرىنى ئۇگلاپ ئېسەدەيتتى.

ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئىچ- قارنى بوشىغۇدەك، ۋارقىراپ يىغلاشىنى ئىستىمۇ نىزاممىدىن ئۇلارنى ئېھتىيات قىلىشقا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرغاچقا، ھەممەيلەن ئىچىدە ھەسرەتلىنىش بىلەن چەكلەندى.

ــ ئابدۇنىيازلارنىڭ بۇ ئىشىمۇ ئۇزۇنغا بارمايدۇ، شىڭ دېگەن مۇناپىق بۇلارنىمۇ يوقۇتۇۋېتىدۇ. چۈنكى بىزنىڭ ئىشەنچىلىك تېرىكىمىز يوق. بۇلارنى باستۇرۇپ بولغاندا خاپىلىق تارتماسلىق ئۈچۈن مەمتىلىنىڭ جەستىنى ئېلىپ كەتكىنىمىز شەپسىز بولغىنى ياخشى. كىم بىلىدۇ،...ــ ئۇ ھەمراھلىرىنى باشلاپ ھېلىقى كامېرغا يېقىنلاپ كېتىۋېتىپ پىچىرلايتتى.

ئۇلار دەرھال تۇرۇستىن چۈشكەن توپا- كاكىللارنى كولاپ، جەسەتلەرنى ئېچىشقا باشلىدى. بىراق، جەسەتلەرنى تونىغلى بولمايتتى. بەزى جەسەتلەر ساقراق بولسىمۇ يۈزىنى تونىغلى بولمايتتى. بەزىلەرنىڭ بىرقولى ياكى بىر پۇتى ئېغىرراق كۆيگەن، بەزىلىرى تامامەن كۆيۈپ كىچىكلەپ، قورۇلۇپ قالغانىدى. ئۇلار يەنە جەسەتلەرنى كولاپ چىقىرىپ بولغاندىن كېيىن يەنە تىگىرقاپ تۇرۇپ قالدى.

ــ تونىغلى بولمىسا نېمە قىلغۇلۇق ئەمدى؟

ــ شۇنى دەيمەن...

غېنى بالىلارغا خاس زېرەكلىك بىلەن جەسەتلەرنىڭ پۇتىغا زەڭ سېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىدە كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى. ئۇنىڭدا ھەم بالىلارغا خاس زېرەكلىك، ھەم يىگىتلەرگە خاس جىگەر بار ئىدى. (چۈنكى ئۇ دەل مۇشۇ ئىككى دەۋر چېگرىسىدىكى ياشتا ئىدى). ھازىرقى جىددىيلىك ھەممىنى بېسىپ چۈشكەچكە قورقۇش يادىغا يەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆيۈپ غەلىتە شەكلىگە كىرىپ قالغان بۇ جەسەتلەر يۈرەكنى ئەزگۈدەك ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشتە بولسىمۇ، كىشىنى قورقۇنچقا سالمايتتى.

ــ قارا، دادا، مانا مۇشۇ جەزمەن موللىكام! ــ دېدى غېنى بىر جەسەتنى كۆرسۈتۈپ، بۇ جەسەتنىڭ ئوڭ پۇتى كۆيۈپ يىغلىپ قالغان، سول پۇتى توپا ئاستىدا بېسىلىپ قالغاچقا ئانچە كۆيمىگەن، ئەمما توپىغا كۆمۈلۈشتىن ئىلگىرى تېرىسى كۆيۈپ كەتكەچكە شەلۈەرەپ كەتكەنىدى. يۇقىرىقى قىسمى بولسا ئادەم جەسىتىگە ئوخشىماي قالغانىدى.

ــ قانداق دەيسەن، بالام؟ قانداق بىلدىڭ؟ــ نىزامىدىن تەققەزارلىق بىلەن سورىدى.

ــ مانا ئەمەسمۇ، موللىكامنىڭ پەتىنكىسى، ئاۋۇ كۈنى مەن ئۇنىڭ ھېلىقى ئىزچى سەندىلىنى ئېلىپ كېتىپ، بۇنى ئەپكېلىپ بەرگەن. ئۆزۈڭمۇ تونۇيسەنغۇ، بۇنى.

ــ راست، شۇدەك تۇرۇدۇ. بۇ مەتىلىنىڭ تۇركىيىدىن كېيىپ كەلگەن پەتىنكىسى. ئەمما باشقا ئادەم بولۇپ قالسىچۇ؟

ــ ياق، مۇشۇ ئەپەندى بولسا كېرەك،ــ دېدى ئابدىراخمان قوشۇلۇپ،ــ بۇنداق ئايىغنى كىيىدىغانلار كۆپ ئەمەس، ئەپەندى ئارىلىشىدىغان زىيالىيلارنىڭ ئىچىدىمۇ بۇنداق ئايىغنى كەيگەنلەرنى كۆرگۈنۈمنى ئەسلىيەلمەيمەن.

نىزامىدىن ئەمدى پۇتۇنلەي ئىشەنچ ھاسىل قىلدى. چۈنكى ئۇ زامانداً بۇنداق يېڭى پاسوندىكى ئاياغنى كىملەر كىيەتتى، دەيسىز؟ شۇڭا

ئەمدى يەنە ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇشنىڭ پايدىسى يوق ئىدى.

ــ ئەمىسە چاپسانراق مىدىرلاڭلار، بالىلار، ئېلىپ كېتەيلى،ــ دېدى ئۇ، ئېسەدەپ تۇرۇپ، ئۇ شوخ ھەم تىنىمسىز بىر ئىنسانىنىڭ چالا كۆيگەن كۆتەكتەك ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقىنى زادىلا يۇرىكىگە پاتقۇزالماي قالغانىدى.

ئابدىراخمان ئۆزىگە خاس چېچەنلىك بىلەن چالا كۆيگەن پادرىدىن ئىككىسى تالىنى سۈغۇرۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ۋە ئابدۇغوپۇرنىڭ چەكمەن چاپىنىدا ئاددىيغىنە جىرغا ياسىدى. ئۈستىگە نىزامىددىن ئۆزىنىڭ چاپىنىنى ياپتى.

ئۇلار ئالدىرىغىنىچە خارابىلىقتىن ئايرىلىپ، قۇياشنىڭ دەلەپكى نۇرلىرى بۇلۇتلارنىڭ بىر تەرىپىنى قىزارتقان مەھەلدە ھەزرەت يولغا چۈشۈۋېلىشقا ئۈلگۈرگەنىدى. بۇ چاغدا تېنچلىق ئەسلىگە كېلىپ، تىرىكچىلىك ھەرىكىتىمۇ ئىزغا چۈشكەنىدى. بۇ مىلادىيە 1937- يىلى 30- ماينىڭ پاجىئەتلىك تېڭى ئىدى.

نىزامىددىنلار يات ئادەملەرنىڭ بىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ھارۋا ياللىماي پىيادىلا ماڭدى. ئۇلار «ئىت يولى»غا كەلگەندە پىشىم بولغانىدى. ئىت يولى ئېغىزىدىن چىقىدىغان يەردە توختىدى. كۈندۈزى ئاتۇشقا بارغىلى بولمايتتى. مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتمەكچى بولۇشۇپ، جەسەتنى بىر دالدىغا يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزلىرى يىراقراقتا ئېغىر سۈكۈنات ئىچىدە ئولتۇرۇشتى...

2

ياۋاغ تۇرمىسىنىڭ كۆيدۈرۈلگەنلىكى ھەش- پەش دېگۈچىلا يىراق- يېقىنغا ئاڭلانىدى 30- مايى ئەتىگىنى خارابىلىققا يەنە نۇرغۇن ئادەملەر

توپلاشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەرھۇملارنىڭ يېقىن كىشىلىرىدىن باشقا، ھەرھۇملار تونىمايدىغان، مۇناسىۋەتسىز قىزىققۇچىلارمۇ بار ئىدى.

ئاتۇشتىنمۇ نۇرغۇن ئادەم كەلدى. بۇلار مەتىلى ئەپەندىنىڭ بۇاستە ۋە ۋاستىلىك تەربىيىسىنى ئالغان بارلىق ئوقۇغۇچىلار، مەتىلى ئەپەندىنىڭ قولىدا شىپالىق تاپقان كىشىلەر، ھەمدە ئۇنىڭ ياخشىلىقىغا ئېرىشكەن باشقا كىشىلەر ئىدى. سابىت قەشقەرگە جابدۇنۇپ ئېشەك توقۇپ چىققاندا ئابلەق ئۆزىنمۇ ئالغاچ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىپ يىغلاپ تۇرۇۋالدى. سابىت ئۆزىگە خاس تەمتىرەش بىلەن نېمە قىلارنى بىلمەي تۇرغاندا ئابلەقنىڭ دادىسى ئەبەيدۇللا ئۆيدىن چىقىپ قېلىپ:

ــ سابىت، ئىنىم، ئېغىر كەلمىسە ئېلىۋېلىڭ، بۇ ياخشىلىق قىلغان ئادەمنىڭ ياتقان يېرىنى كۆرۈپ كەلسۇن، ئۇلاغ يوق بولۇپ قالدى، بولمىسا بالامنى ئېلىپ ئۆزۈم باراتتىم،... ــ دېدى قايغۇلۇق ئاۋازدا.

سابىت ئابلەقنى ئېلىپ بېرىشقا قوشۇلدى. دادىسى بالىنى سابىتنىڭ ئارقىسىغا مىندۈرۈپ قويدى. ئۇلار قۇمالتاغ يولى بىلەن مېڭىش ئۈچۈن سۇنتاغقا كەلگەندە يول بويىدا تۇرغان پاشاخانىنى كۆرۈپ، سابىت ئىختىيارسىز شۇركۇنۇپ كەتتى. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇنىڭغا دەرت- ئەلەم ئارتقان ئۆگەي ئانا- دە! لېكىن كېيىنكى چاغلاردا بۇ ئايال ئۇنىڭغا نورمال سالام قىلىپ، ئۇنىڭ ئەپۇسىغا ئېرىشمەكچى بولغاندەك ئۇرۇنۇشلاردا بولۇپ يۈرەتتى. بىراق سابىت گۇمانخورلۇق بىلەن ئۇنىڭ يەنە بىرەر شۇم غەرىزى بارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ يۈرەتتى.

ــ ئەسسالام، سابىت، ياخشىمۇ سىز، ئۇكام؟ ــ دەپ سالام قىلدى ئايال قايغۇلۇق بىر تۇستە، ــ شەگە ماڭدىڭىزما؟ يولدا قاراپ تۇرىمەن، ئايال خەقلەردىنمۇ بارىدىغانلار چىقىپ قالسا قوشۇلۇۋالاي دەپ، ھېلىغىچە خوتۇن كىشى ئۆتمىدى، ئا ئەدەم نۇرۇللا بىلەن جابدۇۋاتىتى،

مەن ئالدىرىتاي، جىنىدەك تەخىر قىلىشىڭىز ھەمىرا بولارسىلە، ــ ئايال سابىتنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ سەپەرگە چىققان ئادەمنى ئاۋارە قىلماي دەپ ئىككىلىنىپ، تېزلا ھويلىغا كىرىپ كەتتى.

ــ قېنى سىلە، ــ ھويلىدىن ئۇنىڭ سەمەدكە سۆزلىگىنى ئېنىق ئاڭلىناتتى، ــ نېمانداق لۆمشۈيدىغاندۇ، چاقچاقراق بولۇڭلا، سابىت ئىشكىتە ساقلاپ تۇرىدۇ، بىللە مېڭىڭلا، ھەمرا بولۇشۇپ،...

بىر كەمدە سەمەد ئېشەكنى يېتىلەپ ھويلىدىن چىقتى. ئۇلار ئاۋازلىرىمۇ ئانچە ئىشتىلمىگۈدەك پىچىرلىشىپلا سالاملاشتى. ھېچكىم نەگە، نېمىگە ماڭغانلىقلىرىنى سوراپ ئولتۇرمىدى، سوراشنىڭمۇ ئورنى يوق ئىدى. سەمەد ئېشەككە مىنىۋالغاندىن كېيىن نۇرۇللانىڭ ئارقىسىغا مىنگىشىشگە يارەملىشىۋاتقان ئايال:

ــ بالا ئەگىشىپ خاپا قىلىۋەتتى، تالاشماي ماقۇل دەپ ئاپىرىڭلا دېسەم ما ئەدەم رەج ئۇقماي تالىشىپ،... ئاينا قاراڭلا، سابىتنىڭ ئارقىسىدىمۇ تۇرمامدۇ بۇنىڭدەكتىن بىرسى، ــ پاشاخان ئۆزىنىڭ ئەمدى ياخشى ئانا بولۇپ قالغانلىقىنى ئىسپات قىلماقچى بولغاندەك نۇرۇللاغا كۆيۈنۈپ، پەپىلەپ قويدى ئاندىن ئەركەكلەرگە، ــ خۇدايىمغا ئامانەت، ئەمىسە، ــ دېدى.

ئىككەيلەن ئېشەكلىرىنى تېقىمى بىلەن نىقتىشى بىلەنلا، ئېشەكلەر يولغا چۈشۈپ يورغۇلاپ يۈرۈپ كەتتى. ئىككى چوڭ كىشىنىڭ ئارقىسىدىكى ئىككى بالا ئېشەكلەر گاھى- گاھى يانداشقاندا بىر - بىرىگە ئاللىقانداق ئىشارەتلەرنى قىلىشىپ، بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ قويۇشاتتى.

ئۇلار قۇمالتاغ يولى، ئىت يولىدا پىيادە، ئېشەكلىك بولۇپ قەشقەرگە قاراپ كېتىشۋاتقان كىشىلەر بىلەن بەشكىرەمدە ئۇچرۇشۇپ يوللىرىنى بىللە داۋام قىلىشتى. بۇ يەردە كاتتايلاقتىن كېلىۋاتقان توپتا موھەممەد دامولا، مولاق چەكەدى ۋە ھەمراللىرىمۇ ئۇلارغا قوشۇلدى. توپلانتىلاردا

پات ـ پات ئۇچرۇشۇپ تۇرغاچقا مۇھەممەد دامۇللا سابىتنى تونۇيتى، ئۇ ھەمراللىرىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردى. سابىت جىمخور بولغاچقا ئانچە بەك پاراڭ قىلىشىپمۇ كەتمەستىن قەشقەرگە يېتىپ كېلىشتى.

خارابە ئالدىدىكى كىشىلەر توپىدا ئابلەق سابىتنىڭ قولىنى تۇتقىنىچە مەسۇم ۋە سەبى كۆزلىرىنى مۆلدۈرلۈتۈپ كامبىرلار تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىر نەچچىسى كامبىر تاملىرىدىكى شېئىرلارنى كۆچۈرۈۋاتاتتى. سابىتنىڭ يېنىغا بىر ئەسكەر قىستالدى. سابىت بۇرۇلۇپ قاراپ نىمتۇللانى تونۇدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا رېھىممۇ بار ئىدى. سابىت نېمە دەپ گەپ باشلاشنىمۇ بىلمەستىن تەمتىرەپ تۇراتتى، نىمتۇللا:

ــ بايىراق ھەمە جەسەتلەرنى تۇمەن بويىغا ئاپىرىپ كۆمۈۋەتتۇق. ئەپەندىنى تونىيالمىدۇق... بەلكىم شۇلارنىڭ ئارىسىدا بارىدۇر،... ــ دېدى.

رېھىمنىڭ كۆزىدىن بىر نەچچە تامچە ياش دومىلاپ چۈشتى. ئۇ ياش بىلەن پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئابلەقكە ئېگىشىۋېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ قېشىدا تۇرغان شەھەر پۇقرالىرىدىن بىرى يېنىدىكى كىشىگە:

ــ مەن ئەپەندى دېگەنلەر بىلەن تونۇشمايمەن، ھەم ئارىلاشمايمەن، شۇنداق بولسىمۇ يۇرىكىمدىن چىقمايدىغان بىرئىش بار. ئەخمەت ئەپەندى دېگەن بىرسى مەن بىلەن تام قوشنا ئىدى. ئۇ كىشى تۇركىيىدە ئوقۇپ كېلىپ ئىككى ئۇچ يىغلىچە مۇئەللىم بولۇپ يۇرگەنىدى. ئۇ چاغلاردا بىز ئۇنىڭ تۇرك خوتۇنى بارىمىش، تۇركىيىدە قاپتىمىش دەپ ئاڭلايتتۇق، دېمىسىمۇ شۇ چاغدا ئۇ بويتاق ئىدى. قارىماملا، بۇ كېلىشمەسلىكنى، ئەجىلى سۆرىگەندەك ئەخمەت ئەپەندى قولغا ئېلىنىشتىن ئىككى ھەپتىچە ئىلگىرى ئۇنىڭ خوتۇنى بىر بالا بىلەن

كېلىپ قالدى. ئاڭلىساق، بۇ ئايال ئەخمەت ئەپەندىنى قىچقىرىپ قېشىغا ئاپىرالمىغاندىن كېيىن ئوغلىنى ئېلىپ كەلگەنىكەن، ئۇنىڭ ئايالى شۇنداق كېلىشكەن، ئوڭلۇق ئايال ئىكەن (شۇغۇنىسى يۈزىنى ياپماپتىكەن)، تۆرت ياشلاردىكى ئوغلىمۇ شۇنداق ئەقىللىق،... ھەي، كۆرمەملا، بۇ ئەخمەت ئەپەندى دېگەن قوشنام يۈسۈپ زىيا، مەمتىلى تەۋپىق، قۇتلۇقھاجىم شەۋقى، ماموت سىجاڭلار بىلەن ئارىلىشىپ ئۆتەتتى. شۇنداق قىلىپ بىر كېچىسى قوشنامنى خوتۇن بالىسى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولۇۋاتقان گەپ سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇردۇم. بىچارە ئايال ئېرى بىلەن مېڭىشقا رازى ئىكەنلىكىنى، ئەمما كېچىك بالىنى بىرسىگە بېرىپ مېڭىشنى سوراپ شۇنچە يالۋۇرسىمۇ كاساپەتلەر ئۇنىماي ئېلىپ كەتتى، كۆرمەملا، مۇشۇ ئەسكى تاملىقتا ئاشۇ كېچىك بالا ئانىسى بىلەن دادىسى ئارىسىدا كەتكىنىگە يۈرىكىم ئېچىشىدۇ، دېسىلە، ماڭا بەرگەن بولسا جان دەپ بېقىۋالاتتىم، بەكلا ئوماق بالا ئىكەن،... ئۇچارمەن قۇشتەك پاك بىر ناراسىدىدە نېمە گۇناھ دەيمەن...

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغانلاردىن كىمدۇر بىرى ئۆزىنى تۇتالماستىن ئېسىدەپ كەتتى. يەنە بىر كىشى بولسا كېچىسى تۇرمىگە ئوت قويۇلغان چاغدا ئۆيىدە يېتىپ ئاڭلىغان ناله- زار ھەققىدە ئېچىنىپ، شۇنداقلا قىزىق قىلىپ سۆزلەيتتى.

ــ يا، پەناھ، ئادەم دېگەننىڭ ئۇنىمۇ شۇنداق يامان بولۇدۇكەن، قۇلاق مېيىمنى يەپلا بولدى! ئويلاپ باقمامىلا، تىرىك تۇرۇپ دوزاقتا كۆيسە كىم ۋارقىرىمايدۇ؟ قاچاي دېسەڭ تۆرت تام! تۇۋا دەيمەن، پىتنى تۇتۇۋېلىپ ئوتقا تاشلىسا «پاڭ» قىلىپ ئېتىلغانىدەك ، ئادەمۇ ئوتتا كۆيسە ھەيۋەت ئېتىلىدىكەن! ئادەملەرنىڭ «پاڭ» قىلىپ يېرىلغانلىقلىرى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ئادەملەردىن ئاڭلىدىم. ...ئەمدى مېنىڭ خېلى بىر زامانغىچە ئۇيقۇم كەلمەيدىغان بولدى، دېسەم ئىشەنمەيسىلەر، قىيامەت!.... ــ سابىت بۇ پاجىئەتنىڭ تەپسىلاتىنى ئاڭلاشنى خالىماي،

ساۋاقداشلىرى، ئەسكەرلەر بىلەن خوشلۇشۇپ مېڭىشقا باشلىۋىدى، ئوتتۇرا ياشلىق بىر دېھقان ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يەكەن تەلەپپۇزى بىلەن سالام قىلدى، ئۇنىڭ قېشىدا ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغول بالىمۇ بار ئىدى.

ــ بالام،ــ دېدى سابىتلارغا قاراپ،ــ سىلىنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلىمەن ـ يا؟ كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىلا، بىر ئىشنى سوراي دېگەنتىم...

ــ قېنى سوراڭ،تاغا،ــ دېدى سابىت تەمكىنلىك بىلەن.

ــ مەمتىلى ئەپەندى تەۋپىق دەيدىغان بىر تۇنۇشۇم بار ئىدى. ئۆزى ئاتۇشتىن ، ماۋۇ خەق، شۇ ئادەمنى مۇشۇ يەردە ئۇلۇپ قالدى دەيدۇ ـ يا؟ ئۇنداق ئەمەستۇ؟

سابىت ھەيران قالغان بولسىمۇ راستىنى ئېيتتى:

ــ راست،تاغا، دۇشمەنلەر ئۇنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئاڭلىساق ئەسكەرلەر تۈمەن بويىغا كۆمۈپتىمىش...

دېھقانىنىڭ ئۇنىڭسىزمۇ تىترەپ تۇرغان، كۆكۈرۈپ كەتكەن لەۋلىرى تېخىمۇ ئۆمچۈيۈپ، بالىسىغا قاراپ يىغلىۋەتتى:

ــ مۇساپىر بولۇپ قالدۇق، بالام! ئەمدى سېنى كىمگە تاپشۇرامەن، بالام! ئەپەندى داداڭ تۇغقىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، ئەجەپ ئالدىڭ قۇرۇق، تەلىيىڭ يوقكەن سېنىڭ ... ــ سابىتلار بوۋايغا تەسەللىي ئېيتىپ، ئۇنى تەستە توختاتتى. سابىت ئۇنىڭدىن سورىدى:

ــ سىز ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟بۇ بالىچۇ؟ ئەپەندىنى قانداق تونۇيسىز؟

ــ ۋاي نېمىسىنى ئېيتىلا، ئىنىم،ــ دېدى دېھقان،ــ بىر يىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ ھەمرالىرى بىلەن ئەخمەت ئەپەندى دېگەنلەر بىلەن تۇرکىيەدىن كېلىۋاتىمەن دەپ كېلىۋاتقانىكەن، مەن قېيىقچىدىم، يەكەن دەرياسىدىن ئۇلارنى ئۆتكۈزۈپ قويغاچ تونۇشۇپ قالغان. شۇ چاغدا

ئۇلار بىزنىڭ ئۆيىدە خېلى ئولتۇرۇشقاندى. شۇندىن بېرى ئانسى قۇرغۇر مۇشۇ بالىنى ــ بۇ مېنىڭ چوڭ ئوغلۇم سۇلايمان ــ ئەپەندىگە ئاپىرىپ بەر، شۇ ئادەم ئۆزى ئوقۇتسۇن دەپ تىنچىتمىدى. ئۆزۈمنىڭمۇ ئەكەلگىم بار ئىدى. ئەمما بالا كىچىكىرەك، ئەپەندىنى ئاۋارە قىلىپ قويمىسۇن دەپ، باشتا ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ بازىرىدا ئىمىن بەگنىڭ ھويلىسىدىكى مەكتەپتە ئوقۇتقانىدىم. قالغىنىنى مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇتۇپ، ئۆزىدەك ئادەم قىلسۇن دەپ ئېلىپ كەلسەم، بۇ نېمە خاپىلىق؟ بۇ نەس كۇندە كېلىپ قېلىشىمنى كىم بىلىدۇ؟ نەچچە كۇن نوۋۇشىدا يۇسۇپ زىيا ئەپەندىنى ئىزدەپتىمەن؛ نەچچە كۇن دارىلمۇئەللىمىنگە قاتراپ ئەخمەت ئەپەندىنى ئىزدىدىم، ھېچقايسى يوق، خەقتىن سوراسام ئالىيىپ قارايدۇ. كېيىن سوقۇش بولۇپ كېتىپ يۇرۇكۇمنى ئالدى. مانا ئەمدى بۇ كۆرگۈلۈك بوپتۇ...

سابىتنىڭ دېھقانغا بەكمۇ ئىچى ئاغرىپ كەتتى. ئۇ يۇرىكى ئېيىچىشقان ھالدا سۇلايماننىڭ بېشىنى سىلاپ:

ــ ئۇكام، سەن ئەپەندى داداڭنى ياخشى كۆرەتتىڭمۇ؟ــ دەپ سورىدى.

ــ مەن دېگەن ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇشقان،ــ دېدى سۇلايمان بالىلارچە سەبىيلىك بىلەن.

ــ ئوھ، ــ دېدى سابىتنىڭ يېنىدىكى ئابلەق،ــ ئەپەندى مېنىڭمۇ دوستۇمتى، مەن بىلەنمۇ دوست بولغان!

ــ مەنمۇ... ــ دەپ ئۇن قاتتى نۇرۇللا، ــ ئەپەندى دادام ماڭا يامان ئامراقتى...

سابىت بالىلارنىڭ سادىلىقىدىن ئۆزىنى ئاللىقانداق بىر تۇيغۇ يىغىغا باشلاۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئۆزىنى تەستە باستى ـ دە:

ــ تاغا، بىزمۇ شۇ كىشىنىڭ شاگىرتلىرى، بولمىسا سۇلايمانىنى بىزگە بېرىڭ، ئەگەر ئىشەنمىسىڭىز،... ــ دېدى سابىت قولى يانچۇقىدا

هامان غاڭزىنى سىقىمداقلىق هالدا.

ــ ئەمدى، ...ئەمدى، ئانىسى مەمتىلى ئەپەندىگە بەر دېگەنىدى،...ــ دېدى ئۇ خىيالچان بولۇپ، بىر تەرەپتىن كۆزىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، ــ مەن كېتەي، ئۇكام سىلى ئەپەندىنىڭ شاگىرتىكەنلا. دە!؟ شۇڭىمۇ ماڭا تونۇشتەك كۆرۈنۈپتىكەنلا ...ئادەمنىڭ باغرى تونۇيدۇ دېگىنى راستكەن... ياكى سىلىنى نوۋېشى مەكتەپتە كۆرۈپمىدىمكى؟ بۇلتۇر ئەتىيازدا بىر قېتىم كەلگەنتىم، شۇڭا دەيمىنا...

بوۋاي ئەمدى بۇ يەردە تۇرغۇسى كەلمىگەندەك، ئۇلار بىلەن خوشلۇشۇپ، كېتىپ قالدى.

سابىتلارمۇ مۇھەممەد دامۇللا ۋە ھەمرالىرى بىلەن خوشلۇشۇپ، تۇرمە خارابىسىدىن ئايرىلىپ، ئېشەكلىرىنى تېپىشقا ئالدىرى. پەقەت ئابلەق بىلەن نۇرۇللالا «دوستىنىڭ دوستى» كېتىپ قالغان تەرەپكە قىيالماسلىق تۇيغۇسىدا پات- پات قاراپ قويۇشاتتى.

3

شۇ كۈنى كېچىسى نىزامىدىنلار بويامەتكە كەلدى. مەخپىيەتلىكنى ساقلاش ئۈچۈن زوربىخاننىمۇ، بالىلارنىمۇ ئويغاتمىدى. بوياقخانىدا ئىشلەيدىغان نىمكارلاردىن تاشمەت، ئىگەمبەردىلەرنى ئاچيارغا يېقىن جايدىكى قەبرىستانلىقتىن ــ ئاتا ئانىسىنىڭ قەبرىسى تۇڭگە مەرھۇم ئۈچۈن يەرلىك كولاشقا بۇيرىدى.

ئۆزى قالغانلار بىلەن مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى تېز پۈتتۈردى.

تاشمەت بىلەن ئىگەمبەردى يەرلىك پۈتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ كىرگەندىن كېيىن سەككىزەيلەن نىزامىددىنىڭ ئىملىقىدا

مىيىتىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ، مۇردىنى ئېلىپ چىقىپ دەپنە قىلدى. باشقىلار گۇمان قىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن قەبرە ئۈستىگە بىر تالمۇ كېسەك تىزماي، پەقەت كىچىكرەك بىر دۆۋە توپا دۆۋىلەش بىلەن بولدى قىلىشتى. بۇ كىچىك توپا دۆۋىسىنىڭ ئۈيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ ئاۋانگارتى، مەشھۇر پېداگوگ، شائىر، كومپوزىتور، ناتىق ۋە جامائەت ئەربابىنىڭ قەبرىسى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى.

ئۇلار بۇ ئۇن- تىنسىز دەپنە مۇراسىمىنى تۈگۈتۈپ ئۆيگە قايتىپ كىرىشتى. نىزامىددىن شۇندىلا دوستلىرىغا:

ــ ئىنىم ھۆكۈمەتنىڭ دۈشمىنى، ھالا بۈگۈنكى كۈندە ئابدىنىيازلار شەھەرنى ئىگىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن پۈت تېرەپ تۇرۇشىغا ئىشەنچ يوق. شۇڭا ئىنىمنىڭ جەسىتىنى يۆتكەپ كەلگىنىمىز مۇشۇ سەككىزىلەن ئىچىدە قالىدىغان مەخپىيەتلىك بولسۇن. مەرھۇمنىڭ ھەققى- ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇ سىرنى ساقلاشقا ئاللاھ نامى بىلەن قەسەم قىلايلى... ــ دېدى. ئۇلار بۇ سىرنى مەڭگۈ ئېيتماسلىققا قەسەم قىلىشتى.

نىزامىددىن غېنىغا تاپىلاپ:

ــ ئەگەر بىر كۈنلىرى بىزنىڭ زامانىمىز كېلىپ قالسا، سەن شۇ كۈنلەرگە ئۇلىشالىساڭ، شۇ چاغدا بۇ سىرنى ئاشكارىسلىساڭ بولىدۇ، بۇ ساڭا ئامانەت... ــ دېدى.

بۇ ئىش شۇ كېچىسى جىمجىتلا تۈگىدى. ھەممە كىشىلەر «مەتىلى ئەپەندى قاتارلىقلارنى ياۋاغ تۈرمىسىدە كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ، تۇمەن دەريا بويىغا چامغۇر ئورىسىغا ئوخشاشلا قىلىپ، ئۇزۇن بىر قېرىمچە كولاپ، ھەممە جەسەتنى شۇ يەرگە كۆمۈۋېتىپتۇ» دەپ بىلىشتى.

*

**

ئەتىسى (31- مايى) نىزامىدىنىڭ يۇرىكى قايغۇ-ھەسرەتتىن ئېزىلىپ، زادىلا چىدالمىغاچقا، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، ئاتا-ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلىماقچى بولغانىدەك قەبرىستانلىققا قاراپ ماڭدى. يېڭى قەبرە ئاتا- ئانىسىنىڭ قەبرىسى تۇڭىدە بىلىنمەس دەرىجىدە تۇراتتى. ئىيۇن ئىيى كىرىپ قېلىڭاتقاچقا ھاۋا قىزىپ كەتكەنىدى. شۇڭا يېڭىلا قېزىپ چىقىرىلغان بولۇشىغا قارىماي قەبرە ئۈستىدىكى كىچىك توپا دۆڭسى بىردەمدىلا ئاقىرىپ، ئۆزىنىڭ يېڭىلىقىنى يوقاتقان، ئىنسانلارنىڭ ئاخىرىقى مەنزىلگاھىدىكى بارلىق چوڭ- كىچىك توپا دۆڭلىرى ئىچىدە بىلىنمەس بولۇپ قالغانىدى.

يىراقتىن ئاشۇ ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەن بوزاڭ توپىلىق قەبرىستانلىق كۆرۈنۈشى بىلەنلا نىزامىدىنىڭ يۇرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى. ئۇنىڭ جۇشقۇن، روھلۇق مەمتىلى ئەپەندىنى ئاشۇ جىمجىتلىق باسقان، قاغجىراپ ياتقان، ئاپتاپ تەپتىدە ئۈستىدە ئالۋۇن لىپىلداپ تۇرغان جايغا كۆمۈۋەتكەنلىكىگە ئىشەنگىسى كەلمەيتى. ئاخشامقى رېئاللىقنى ئويلىغىنىدا بولسا يۇرىكى پىچاق تىققانىدەك بولۇپ كەتتى.

ئۇ قەبرىگە يېقىنلاشقاندا يېڭى قەبرە ئۈستىگە قونۇپ ئولتۇرغان سانى كۆرۈپ قېلىپ يۇرىكى نامەلۇم شۇملۇقنى سەزگەندەك دۈپۈلدەپ كەتتى ھەم قاتتىق غەزىپى كەلدى. ئۇ يەردىن بىر تال قاق چالمىنى ئېلىپ غەزەپ ۋە نەپرىتىنى قوشۇۋەتكەنىدەك كۈچەپ ئېتىۋېدى، سالىكىدە ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، لەرزان قانات يايغىنىچە ئاچيار تەرەپكە ئۇچۇپ كەتتى.

نەزمە:

يەر پوستىنى كۆتەردى نەچچە،
ئەمما يېرىپ چىقمىدى ۋولقان.
يا ماگمىنىڭ ھارارىتى پەس،
يەر پەردىسى قېلىن يا چەندان.
ئەمما تېنچسىز يەنە بۇ زېمىن،
چۈنكى باردۇر قوينىدا ماگما.
ماگما، ماگما، قاينايدۇ بىر كۈن،
زېمىن يېرىپ ئاتىدۇ لاۋا!...

1987- يىلى نۇيابىردا بىرىنچى
ئارگىنال پۈتتى، ئاتۇش - شورۇق.

تۈگىدى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىمىنجان ھەمدۇللا
رەنا ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتورى:
زۇلەيخا ئەزىز
مۇقاۋىنى لاھىيىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

بایاۋاندىكى گۈلخان (3)

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: غۇلام ئۆمەر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھرى جەنۇبىي ئازاتلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۇرۇمچى داجىنما مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: X1168 850، 1/32 مىللىمېتىر
باسما تاۋىقى: 14.125 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2003 يىل 8-ئاي 1- نەشرى
2003 -يىل 8-ئاي 1- بېسىلىشى
ISBN 7-228-08202-8
ئومۇمىي باھاسى: 60.50 يۈەن